

Otok Krk za vrijeme Prvog svjetskog rata

Božić, Tvrtko

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:244888>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Tvrtko Božić

OTOK KRK ZA VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

Doktorski rad

Mentor

izv. prof. dr. sc. Ante Bralić

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Tvrtko Božić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij *Jadran – poveznica među kontinentima*

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ante Bralić

Datum obrane: 24. ožujka 2021. godine

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, povijest

II. Doktorski rad

Naslov: Otok Krk za vrijeme Prvog svjetskog rata

UDK oznaka: 338(497.5)(210.7Krk)“1914/1918“

Broj stranica: 470

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 0/27/82

Broj bilježaka: 1508

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 332

Broj priloga: 10

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Sanda Uglešić, predsjednica
2. izv. prof. dr. sc. Ante Bralić, član
3. doc. dr. sc. Ante Gverić, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Sanda Uglešić, predsjednica
2. izv. prof. dr. sc. Ante Bralić, član
3. doc. dr. sc. Ante Gverić, član

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Tvrtko Božić

Name of the study programme: Postgraduate University Study, Adriatic – Link among the
Continents

Mentor: Associate Professor Ante Bralić, PhD

Date of the defence: 24 March 2021

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, History

II. Doctoral dissertation

Title: The island of Krk during the First World War

UDC mark: 338(497.5)(210.7Krk)“1914/1918“

Number of pages: 470

Number of pictures/graphical representations/tables: 0/27/82

Number of notes: 1508

Number of used bibliographic units and sources: 332

Number of appendices: 10

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Sanda Uglešić, PhD, chair
2. Associate Professor Ante Bralić, PhD, member
3. Assistant Professor Ante Gverić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Sanda Uglešić, PhD, chair
2. Associate Professor Ante Bralić, PhD, member
3. Assistant Professor Ante Gverić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Tvrtko Božić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Otok Krk za vrijeme Prvog svjetskog rata** rezultat mogea vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogea rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogea rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 24. ožujka 2021.

SADRŽAJ

PREDGOVOR

1. UVOD	1
2. U OSVIT PRVOGA SVJETSKOG RATA	8
2. 1. Formiranje Austrijskog primorja i administrativno-upravni okvir u vrijeme druge austrijske vlasti (1813. - 1918.)	8
2. 2. Slavensko-talijanski odnosi u Markgrofoviji Istri	16
2. 3. Djelovanje Istarskog sabora od 1861. do 1916. godine	33
2. 4. Otok Krk uoči Prvoga svjetskog rata	47
2. 4. 1. Administrativno-upravna podjela otoka Krka i demografska obilježja prostora	47
2. 4. 2. Gospodarstvo otoka Krka	55
2. 4. 3. Školske prilike u Markgrofoviji Istri i na otoku Krku	82
2. 4. 4. Prema oblikovanju krčkog građanskog društva	108
3. OTOK KRK ZA VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA	114
3. 1. Reakcije u istarskim i riječkim novinama nakon atentata	114
3. 1. 1. Reakcije na otoku Krku nakon atentata	118
3. 2. Srpanjska kriza i objava rata 28. srpnja 1914. godine	120
3. 3. Objava mobilizacije i ratnog stanja u istarskim i riječkim novinama	122
3. 3. 1. Novačenja krčkih vojnih obveznika	127
3. 3. 2. Mobilizacija transportnih životinja	150
3. 4. Politička kontrola i progoni na otoku Krku	153
3. 4. 1. Odnos prema talijanskoj zajednici	162
3. 5. Ratna svakodnevnica	167
3. 5. 1. Prehrana stanovništva i aprovizacija	167
3. 5. 2. Početak opskrbne krize i uvođenje aprovizacije 1915. godine	175
3. 5. 3. Pojačavanje opskrbne krize 1916. godine	200
3. 5. 4. Gladovanje 1917. godine	223
3. 5. 5. 1918. godina	245
3. 6. Kretanje cijena tijekom rata	257
3. 7. Krčka pozadinska fronta u ratu	280
3. 7. 1. Krčke žene u ratu	281

3. 7. 2. Skrb za djecu i zaštita mladeži	291
3. 7. 3. Akcije sakupljanja i pomoć vojsci	303
3. 7. 4. Humanitarne akcije	312
3. 7. 5. Krčko svećenstvo u ratu	318
3. 7. 6. Ratni zajmovi	329
3. 8. Potres 1916. godine	335
3. 9. Zdravstvena skrb tijekom rata	340
3. 10. Promet i kretanje ljudi tijekom rata	349
3. 10. 1. Putovanja Krčana u ratno doba	349
3. 10. 2. Pomorski promet i veze s kopnom	352
3. 10. 3. Cestovni promet	353
3. 10. 4. Poštanski promet	355
3. 11. Krčko pučko obrazovanje u ratu	356
3. 11. 1. Nastava u ratu	356
3. 11. 2. Krčko učiteljstvo u ratu	365
3. 11. 3. Škola kao propagandni poligon	382
3. 12. Demografski gubitci na otoku Krku	390
3. 12. 1. Krčke vojne žrtve u Prvome svjetskom ratu	390
3. 12. 2. Krčke civilne žrtve u Prvome svjetskom ratu	395
4. OTOK KRK U VRTLOGU RASPADA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE	401
4. 1. Raspad Monarhije i osnivanje novih organa vlasti	401
4. 2. Talijanska okupacija u studenome 1918. godine	410
5. ZAKLJUČAK	418
6. IZVORI I LITERATURA	425
6. 1. Arhivski izvori (neobjavljeni izvori)	425
6. 1. 1. Periodika (novine i časopisi)	427
6. 1. 2. Arhivski izvori (objavljeni izvori)	428
6. 2. Knjige, monografije, zbornici	430
6. 3. Magistarski radovi i doktorske disertacije	436
6. 4. Članci i studije	437

6. 5. Mrežni izvori	452
7. SAŽETAK	455
7. 1. Summary	457
8. PRILOZI	459
9. ŽIVOTOPIS	468

PREDGOVOR

Pisati o Prvom svjetskom ratu ili kako su ga njegovi suvremenici nazivali *Velikom ratu* danas je poželjno i nadasve popularno. Potonjem svakako pridonosi sedma umjetnost koja na velike ekrane u recentno vrijeme postavlja uratke zavidne producentske razine, oživljavajući na taj način tragične događaje koji su se Europom odvijali prije nešto više od stotinu godina. Filmska produkcija uspijeva prosječnom gledatelju približiti vremena velikih bitaka Prvoga svjetskog rata, uvjete života vojnika na bojištima i njihova masovna stradanja te na taj način upozoriti na besmislenost rata kao prateće pojave ljudskog postojanja. S druge strane, pozicija povjesničara je zahtjevnija od one filmskog redatelja budući si ne može priuštiti zanatsku slobodu. U svom radu mora se služiti točno određenim alatima kojima će stvoriti povijesnu priču, lišenu emocija i vlastitih doživljaja protekle stvarnosti.

Prvi svjetski rat bio je globalni fenomen povijesnog vremena u kojem se odvijao i takvim ga ocjenjujemo i danas. Njegov historiografski status počeo se izgrađivati već dvadesetih godina prošlog stoljeća, odnosno neposredno nakon što su utihnula oružja na bojištima te se oglasila crkvena zvona slaveći mir i pobjedu, a istovremeno žaleći mrtve i poginule. Osnovno pitanje koje je tadašnja historiografija postavila bilo je: tko je kriv? Donositelji odluka na Mirovnoj konferenciji u Versaillesu krivca, jedinog i isključivog, pronašli su u Njemačkoj i shodno tome ju kaznili. Odredbe kaznenog mirovnog ugovora bile su začetak još strašnijeg ratnog sukoba koji će Stari kontinent i veći dio svijeta pogoditi dvadesetak godina kasnije. Versajski poredak nije donio ništa što bi bila garancija trajnoga mira. Liga naroda za koju se Thomas Woodrow Wilson tako predano i ustrajno zauzimao pokazivala je slabosti od samoga početka. Upravo izostanak najveće svjetske poslijeratne gospodarske, političke i vojne sile bio je nenadoknativ gubitak za uspostavu pravednijeg i mirnijeg svijeta. Sjedinjene Američke Države politički su se izolirale od europskih država i tako novu međunarodnu mirovnu organizaciju osudile na neuspjeh.

Povjesničari se nisu zadovoljavali jednoznačnim prikazivanjem Njemačke kao jedinog krivca za rat koji je odnio 10 milijuna života, a dvostruko više ljudi ostavio kao psihičke i fizičke ranjenike i invalide. Pitanje uzroka rata nametnulo se kao temeljno pitanje koje je valjalo riješiti prije nego li se otvore druga, brojna pitanja koja je Prvi svjetski rat ostavio povjesničarima u zadužbinu. Nakon brojnih znanstvenih publikacija, osvrtu, prikaza i studija u kojima se znanstvenoj i stručnoj javnosti po prvi puta na svjetlo dana prezentirala službena diplomatska dokumentacija i arhivska vrela, nije postignut čvrsti konsenzus povjesničara. Tako je već na

prvoj stepenici nastao procjep u povijesnoj znanosti koji će obilježavati razgovore, debate i polemike oko svih ostalih tema koje se direktno ili indirektno naslanjaju na Prvi svjetski rat. Stoga su razne teme vezane za to dinamično i po mnogim svojim karakteristikama, zastrašujuće razdoblje recentne svjetske povijesti još uvijek otvorene i čekaju na historiografsku analizu, obradu i prezentaciju.

Hrvatska historiografija je u tom smislu pratila europsku i svjetsku historiografiju, ali s vremenskim odmakom, odnosno zaostatkom, koji su odredili novi politički i društveni okviri u kojima se našao hrvatski prostor. Nova državna zajednica, nastala nakon završetka Prvoga svjetskog rata nije bila pogodno okružje za teme vezane za svjetski rat, napose one hrvatske provenijencije. Hrvati su se tijekom ratnog razdoblja borili na „pogrešnoj“ strani i oživljavanje njihove uloge u tim zbivanjima nije bilo prihvatljivo za nositelje nove državne vlasti. Zatiranje tih tema nastavilo se i nakon Drugoga svjetskog rata, ali ovaj puta zbog drugog razloga. Narodnooslobodilačka borba na području Hrvatske i Jugoslavije potpuno je zasjenila teme iz Velikog rata te su one pale u zaborav. Raspad socijalističke Jugoslavije početkom 90-ih godina predstavlja početak oživljavanja zainteresiranosti za teme iz Prvoga svjetskog rata. Interes povjesničara usmjeren je na političku i vojnu povijest, ali se sve više budi radoznalost za povijest svakodnevice.

Današnja produktivnost hrvatske historiografije za razdoblje Prvoga svjetskog rata počinje dobivati konture respektabilnosti. Premda je ostalo još mnogo tema za obraditi, može se utvrditi da je prostorna i tematska diverzifikacija na zavidnoj razini. To, nažalost, nije slučaj sa historiografskom obradom otoka Krka u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Povjesničari koji su se bavili krčkim povijesnim temama svoja istraživanja zaustavljali su na vremenu do početka rata, a nastavljali na poslijeratnom razdoblju. Time je u proučavanju krčke prošlosti ostala velika praznina za cijelo ratno razdoblje i stoji činjenica da je ono najslabije istraženo i historiografski valorizirano razdoblje recentne krčke prošlosti. Stoga ovaj rad predstavlja nastojanje da se prezentira povijesna slika krčkog prostora u vrijeme jednog od najstrašnijih sukoba u povijesti čovječanstva.

Autor zahvaljuje djelatnicima Državnog arhiva u Rijeci, gospodi Mladenu Uremu i Borisu Zakošek, na pripremi arhivske građe i korisnim savjetima. Anagrafske podatke iz određenih krčkih župa te vrijedne podatke o stradanju Krčana kao vojnika u Prvom svjetskom ratu dostavio je mons. Nikola Radić te time značajno pridonio istraživanju koja idu u tom smjeru. Također, zahvala ide kolegici Milici Žužić na pomoći prilikom prijevoda sažetka rada

na engleski jezik. Na kraju, velika hvala brojnim Krčanima koji su ispričali obiteljske priče u kojima su glavni protagonisti bili njihovi predci te koji su otvorili svoje obiteljske albume i tako pomogli da se razdoblje Velikog rata na otoku Krku otrgne zaboravu.

1. UVOD

Prvi svjetski rat bio je prvi totalni ratni sukob u povijesti čovječanstva. Nikada do tada rat nije angažirao toliki broj vojnika i pratećeg osoblja, ali istovremeno nikada do tada pozadina nije u takvom opsegu sudjelovala u ratu i servisirala ga. Prirodni i gospodarski resursi upregnuti su za zadovoljenje ratnih potreba, koje su se u zaraćenim državama eksponencijalno povećavale tijekom ratnih godina. Mobilizacija milijuna muškaraca ostavila je prazninu u poljodjelstvu, industrijskoj proizvodnji i trgovini koju su popunjavale žene, djeca i radno sposobni muškarci. Gospodarske tokove usmjeravala je država nacionalizirajući privredne kapacitete tako da je ratno gospodarstvo dolazilo do punog izražaja. Materijalna dobra na ratom zahvaćenim područjima bila su uništena, a šteta je bila ogromna. Tehnološki napredak i inovacije koje su na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće nagovještavale uspješniju budućnost iskorištene su za razvoj novih i smrtonosnijih ratnih oružja i oruđa. Ratna mašinerija zahtijevala je mnogo financijskih sredstava pa su sve zaraćene države dizale ratne kredite zadužujući se na domaćem i vanjskom tržištu kapitala, a financijsku pomoć tražile su i od vlastitog stanovništva putem ratnih zajmova. Tako su ga dovodile u situaciju da u vremenima gladi i neimaštine financira rat, a samim time da produžuje svoje siromaštvo i patnju.

Rat se odrazio i na društveno-socijalne odnose. Dugotrajna odsutnost muškaraca, koji su se na europskim i svjetskim bojištima borili za „više ciljeve“, postupno je razarala društvenu osnovicu. Obitelj se, kao čvrsta socijalna forma, počela rastakati što je državne vlasti stavilo u poziciju svojevrsnog obiteljskog tutora, zadirući tako u njihovu privatnost. U svim zaraćenim državama pojavili su se društveno-socijalni tektonski poremećaji vidljivi još desetljećima nakon završetka rata. Milijuni muškaraca poginuli su, a veliki dio onih koji su se vratili kućama bili su ranjenici i invalidi, milijuni žena postale su udovice, a djeca ratna siročad. Posttraumatski stresni poremećaj nije bio medicinski tretiran nakon rata kao danas, farmakološki ili psihoterapijski, ali nedvojbeno je utvrđeno da ga je imao i od njega patio gotovo svaki drugi vojnik.

Pitanje ljudskih prava i sloboda u vrijeme rata nije bilo primarno pitanje. Naprotiv, sloboda je uživana u onoj mjeri koju su diktirale vojne vlasti i ratna situacija. Ograničenje i kršenje ljudskih prava, razne zabrane, cenzura u tiskovinama i općoj pisanoj korespondenciji kao i rekvizicije bile su ratna svakodnevnica. U državama neposredno zahvaćenima ratom dolazilo je povremeno do iskazivanja nezadovoljstva, ali demonstracije, štrajkovi, bojkoti i

ostale antiratne protestne manifestacije ostale su na lokalnoj razini i nisu doveli do opće socijalne revolucije koja bi bila kadra zaustaviti rat i daljnje žrtve, koju su najviše podnosili najširi društveni slojevi koji s ratnim ciljevima vlastodržaca nisu imali nikakve veze. Državna propaganda bila je prejakda da bi dopustila društvene nemire, baš kao što su prijeki vojni sudovi brzo rješavali svaki pokušaj nemira ili dezerterstva u vojnim redovima.

Austro-Ugarska Monarhija nije bila gospodarski moćna da izdrži dugotrajan rat. Njena „kaznena ekspedicija“ koju je povelala protiv Srbije krajem srpnja 1914. godine trebala je završiti do kraja iste godine. Ratni planovi u Vrhovnom vojnom zapovjedništvu predviđali su doduše mogućnost ratovanja i protiv Rusije, odnosno na dvije fronte, ali samo dok saveznica Njemačka ne pobijedi Francusku i nakon toga porazi Rusiju na istoku. Uključivanje Ujedinjenog Kraljevstva u rat poremetilo je njemačke ratne planove i gurnulo Europu u pozicijski, rovovski rat bez jasnog i vidljivog roka trajanja. Vojni i politički establishment Dvojne Monarhije nije računao na takav scenarij, a napose ne na onaj koji je uključio Italiju kao ratnog neprijatelja od kraja svibnja 1915. godine. U takvoj situaciji stanovništvo Austro-Ugarske Monarhije podlijegalo je ratnim zakonima donesenim još 1912. godine, a vremena za prilagodbu nije bilo. Gotovo preko noći počela su vrijediti nova gospodarska i društvena pravila. Karte su bile promiješane i podijeljene, a uloge jasne. Od vojske se tražila ratna pobjeda, a od pozadine servisiranje vojnog organizma. Angažman pozadinskih društvenih slojeva do krajnjih granica izdržljivosti nije trebao biti upitan, jer je u sebi nosio domoljubni zanos i pravednost obrambenog rata u kojem se štitila vladarska kuća i sama država.

Otok Krk bio je, od 1861. godine, periferni dio austrijske pokrajine Markgrofovije Istre, koja je bila jedna od gospodarski i kulturološki zaostalijih pokrajina u Cislajtaciji. Život stanovnika otoka Krka u ratnom razdoblju, odnosno njegova ratna svakodnevnica središnja je tema ovog rada. Njoj se pristupilo analitički s ciljem istraživanja političkih, gospodarskih, društvenih, kulturno-prosvjetnih i inih odnosa koji su se odvijali na otoku od izbivanja rata 1914. godine do kraja studenoga 1918. godine. To je ujedno vremenski okvir ovoga rada. Svrha rada i njegovi ciljevi determinirali su osnovno istraživačko pitanje, koje se prvenstveno odnosi na utjecaj Prvoga svjetskog rata na život stanovnika jedne mikrolokacije. Globalna pojava koja nadasve utječe na gospodarske i društvene pojave i tokove na lokalnoj razini neosporna je i predstavlja glavnu tezu ovoga rada. Imajući u vidu da otok Krk nije bio zahvaćen direktnim ratnim sukobima, primarna hipoteza rada počiva na premisi da je rat iscrpljivao njegove

prirodne, materijalne i ljudske resurse do krajnjih granica, a time utjecao na kvalitetu života njegovih stanovnika.

Analiza i sinteza istraživačke teme ima podlogu u historiografskom i multidisciplinarnom istraživačkom pristupu. Komparativni pristup temi nužno je zahtijevao uporabu primarnih i sekundarnih povijesnih izvora te dostupne znanstvene i stručne literature.

Primarna povijesna vrela čini arhivska građa pohranjena u Državnom arhivu u Rijeci. Uvidom u građu odmah je bio vidljiv nesrazmjer zastupljenosti krčkih jedinica lokalne samouprave. Od svih krčkih općina, uključujući Grad Krk, najopsežniji arhivski spisi potječu iz Općine Baška, dok su za Općinu Dubašnica i Općinu Vrbnik oskudni i fragmentarni te se odnose uglavnom na spise financijskog predznaka. Za ostale otočne općine arhivska građa iz tog razdoblja vjerojatno je nepovratno izgubljena. Pa ipak, uvodom u spise i dokumentaciju općeg karaktera, koja se odnosi na službenu korespondenciju između općinskih organa vlasti i nadređenih kotarskih i pokrajinskih, može se rekonstruirati odnos i približiti zbivanja na ukupnom otočnom području. Općina Baška poslužila je pri tome kao referentna točka, a upotpunjavanju komparativne gospodarske otočne ratne slike pridonijela je pedološka i klimatska sličnost s ostalim otočnim dijelovima. To znači da gospodarsku situaciju na bašćanskom općinskom području možemo proširiti na cjelokupno otočno područje, uzimajući u obzir neke specifičnosti poljoprivredne produkcije u pojedinim dijelovima otoka kojih u bašćanskoj općini ne nalazimo (npr. maslinarstvo). Isto vrijedi i za propise isključivo političkog ili društvenog karaktera koji su dolazili od vrha državne vlasti pa su se preko pokrajinskih organa, Namjesništva i Zemaljske upravne komisije, spuštali do kotarskog upravitelja u Krku da bi na kraju hijerarhijske piramide završavali u rukama općinskih načelnika ili povjerenika. Temeljna analiza povijesne građe daje rekonstrukciju svakodnevnog života stanovnika otoka Krka u ratnom periodu otkrivajući sve probleme koje su morali rješavati kao i izazove i poteškoće s kojima su se morali nositi.

Sekundarna povijesna vrela čine tiskovine iz ratnog perioda. Današnja digitalizacija omogućuje njihov on-line pregled pa je na portalu *Istarske novine online* izvršen uvid u sve dostupne brojeve tjednika *Naše sloge*, dnevnika *Hrvatskog lista* i dnevnika na njemačkom jeziku *Polaer Tagblatta* za pojedine ratne godine.¹ Ista metoda, na portalu *Stare hrvatske novine*

¹ Projekt „Istarske novine online / Istrian Newspapers Online“ (INO) zamišljen je kao virtualna čitaonica novina koje su izlazile u Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Digitalizaciju starih novina pokrenula je Sveučilišna knjižnica u Puli 2006. godine, a već iduće godine na internetski stranicama našla su se sva izdanja tjednika *Naša sloga* (1870. - 1915.). Detaljnije informacije o projektu INO te o novinskom fondu Zavičajne zbirke *Histrica* Sveučilišne knjižnice u Puli vidjeti na internetskoj adresi: <http://ino.com.hr/digitalizirana-gradja>.

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu primijenjena je za pregled zagrebačkih novina, dnevnika *Jutarnji list* (1914., 1915. i 1916.) i tjednika *Ilustrovani list* (1914. i 1915.).² Određena godišta riječkih tiskovina, dnevnika *Riečkog novog lista* (1914. i 1915.) dostupna su u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci dok su pojedina godišta dnevnika *Primorske novine* (1916. i 1918.) dostupne u Gradskoj knjižnici Rijeka.

Dostupna literatura, knjige, zbornici i monografije na nacionalnoj historiografskoj razini bave se uglavnom vojnom i političkom poviješću. Vojne teme obuhvaćene su radovima Slavka Pavičića (*Jugozapadno (talijansko) ratište u Prvom svjetskom ratu*) i Zvonimira Freivogela (*Austrougarski bojni brodovi I. svjetskog rata, Austrougarske podmornice u I. svjetskom ratu i Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*). U navedenim djelima predstavljena je struktura austrougarske vojske, njena organizacija i sudjelovanje Hrvata kao austrougarskih vojnika na istočnom, južnom i sočanskom bojištu. Publicist Josip Horvat je u knjizi *Prvi svjetski rat: panorama zbivanja 1914. - 1918.* iscrpno prezentirao politička i vojna zbivanja tijekom rata. Političkim temama bavila se Livija Kardum u knjizi *Suton stare Europe: europska diplomacija i Prvi svjetski rat s naglaskom na diplomatsku aktivnost europskih zemalja uoči i tijekom rata*. Isto tako je Bogdan Krizman u knjizi *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi* obuhvatio politička previranja unutar hrvatsko-srpskih odnosa u Banskoj Hrvatskoj.

Oživljavanje istraživačkog interesa hrvatskih povjesničara za Prvi svjetski rat posljednjih dvadesetak godina rezultirao je organizacijom nekoliko važnih znanstvenih skupova s kojih su publicirani zbornici predstavljenih izlaganja. Dva zbornika u izdanju Matice hrvatske, *1918. u hrvatskoj povijesti* iz 2012. godine (ur. Željko Holjevac) i *1914. - prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji* iz 2018. godine (ur. Vijoleta Herman Kaurić), predstavljaju važan doprinos proučavanju raznih gospodarskih, političkih, vojnih i društvenih aspekata Prvog svjetskog rata na hrvatskom prostoru.

Mnogo više podataka o gospodarskim, društvenim i kulturološkim strujanjima na hrvatskom prostoru u vrijeme Prvog svjetskog rata nalazimo u periodici, prije svih u *Časopisu za suvremenu povijest* Hrvatskog instituta za povijest i *Historijskom zborniku* Društva za hrvatsku povijesnicu (nekada Povijesnog društva Hrvatske, odnosno Saveza povijesnih društava Hrvatske). Nije nebitno navesti i ostalu periodiku koja je povremeno na svojim stranicama

² Na istom portalu može se pregledati i pazinski tjednik *Pučki Prijatelj*, ali samo za prvu polovicu 1914. godine. Više vidjeti na internetskoj adresi: <https://dnc.nsk.hr/newspapers/>.

donosila članke koji su svojim temama sadržajno i vremenski obuhvaćali razdoblje Prvoga svjetskog rata: *Arhivski vjesnik*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU- a u Zadru*, *Vjesnik Istarskog arhiva*, *Problemi sjevernog Jadrana*, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli*, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, *Jadranski zbornik*, *Politička misao: časopis za politologiju*, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, *Acta historico-oeconomica*, *Acta medico-historica Adriatica*, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu i drugi*.

Istarskim temama vezanim za Prvi svjetski rat najviše se bavio Dragovan Šepić u djelima *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914. - 1918.*, te *Građa o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru (I. i II. dio)*, u kojima je iznio uvid u diplomatsku povijest onoga vremena. Davor Mandić prezentirao je ratna zbivanja u Puli i sudbinu njenih stanovnika u knjizi *Istra u vihoru Velikog rata: sudbina evakuiraca - 1914. - 1918.*

Obzirom da ne postoji monografija ili sinteza o otoku Krku u Prvom svjetskom ratu te da se o krčkim temama iz toga razdoblja krčki povjesničari nisu bavili nego su ih uporno zaobilazili, dostupna literatura je više od oskudne. Mali broj članaka, napisanih više kao popularno, a manje kao znanstveno štivo nalazimo u periodičnim izdanjima kao što je *Krčki zbornik*, godišnjaku u izdanju Povijesnog društva otoka Krka te u godišnjaku *Krčki kalendar*. Od 2014. godine, kada se obilježavala stogodišnjica početka Prvoga svjetskog rata do danas, na otoku Krku organizirana su dva znanstveno-stručna skupa. Prvi znanstveni skup pod nazivom *Stogodišnjica Prvog svjetskog rata* održan je 28. lipnja 2014. godine u Omišlju u organizaciji Povijesnog društva otoka Krka i okupio je veliki broj respektabilnih izlagača, čija izlaganja, nažalost, do današnjih dana nisu publicirana u zborniku radova. Drugi znanstveno-stručni skup pod nazivom *Otok Krk u Velikom ratu (1914. - 1918.)* održan je u Puntu 10. studenoga 2018. godine povodom obilježavanja stogodišnjice završetka Prvoga svjetskog rata. Skup je pratila opsežna istoimena izložba koja je izazvala veliki interes otočnog stanovništva. Izlaganja sa skupa publicirana su u istoimenom zborniku radova (ur. Tvrtko Božić), koji je javnosti predstavljen 24. svibnja 2019. godine. U zborniku je, među ostalim radovima, mons. dr. Franjo Velčić u članku „Dva dokumenta o ulozi Talijana i njihovom stavu prema Krčanima Hrvatima i biskupu Antunu Mahniću tijekom i neposredno nakon Prvoga svjetskoga rata“ objavio do tada

javnosti dva nepoznata dokumenta o pritisku koji je na početku rata moralo podnositi krčko svećenstvo optuženo za nelojalnost habsburškoj vladarskoj dinastiji i državi te o internaciji krčkog biskupa Antuna Mahnića u travnju 1919. godine.

Od ostalih radova koji se rubno dotiču krčkog ratnog ili poratnog razdoblja treba izdvojiti knjigu *Otok Krk kroz vjekove*, autorskog dvojca Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, koji su donijeli referentne sumarne podatke o otoku u ratnom periodu. Svećenik Alojzije Ragužin u knjizi *Punat I.* dotakao se Prvog svjetskog rata i njegovog utjecaja na život ljudi u lokalnoj sredini. Veliki doprinos boljem razumijevanju neposrednog poratnog vremena dao je Petar Strčić objavljujući arhivsku građu u publikacijama *Otok Krk 1918. Građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine* i *Građa o talijanskoj okupaciji otoka Krka (od kraja 1918. do polovine 1919. god.)*.

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu izradio je mrežne stranice Prvi svjetski rat 1914. - 1918. - pogled iz arhiva s ciljem javnog prezentiranja raznovrsnog digitaliziranog arhivskog gradiva o Prvom svjetskom ratu koje se čuva u hrvatskim arhivima. Među ostalima, na stranicama se može pregledavati *Popis gubitaka (Verlustliste)*, preuzet s mrežnih stranica Austrijske nacionalne biblioteke. Popis gubitaka bio je službena publikacija bečkog Ministarstva rata, a vodio se od kolovoza 1914. godine do siječnja 1919. godine. Predstavlja iznimno važan digitalan izvor za utvrđivanje broja stradalih Krčana u postrojbama austrougarske vojske. Golemi pothvat učinilo je 2018. godine Humanističko društvo Histria objavljujući *Popis gubitaka* za područje tadašnje austrijske pokrajine Istre (ur. Robert Matijašić), na kojem se nalaze imena 13.204 istarskih vojnika poginulih, ranjenih ili zarobljenih tijekom rata. Među njima se nalaze imena nekoliko stotina Krčana kao ratnih stradalnika.

Sadržajno, tematski i vremenski ovaj rad strukturiran je u tri cjeline. U prvoj cjelini prikazana je povijest Markgrofovije Istre od njezinog konstituiranja 1861. godine kao austrijske pokrajine do konačnog pravnog, administrativnog i upravnog definiranja nakon uvođenja dualizma 1867. godine. Uporna borba koju su hrvatski preporoditelji kao narodni zastupnici vodili protiv sve jačeg utjecaja talijanske elite vodila se prije svega u Istarskom saboru kao najvišem pokrajinskom predstavničkom tijelu. Hrvati su se zajedno sa Slovencima u pokrajini odupirali kulturološkom, gospodarskom i političkom talijanskom pritisku, koji je u sebi nosio bitne iredentističke elemente. Otok Krk predstavljao je rubno pokrajinsko područje, ali je zahvaljujući svojoj klerikalnoj i svjetovnoj inteligenciji, bio čvrsto uključen u nastojanja da se narodna prava ostvare u punom opsegu. Kraj XIX. stoljeća i početak XX. stoljeća predstavlja

razdoblje početka narodnog uspjeha, kako na političkom tako i na kulturno-prosvjetnom planu. Predratno vrijeme ujedno je početak kada se više negoli do tada počinju na otoku pojavljivati konture građanskog društva, ponajprije u Gradu Krku, ali i u obalnim naseljima. Druga cjelina rada predstavlja njegovu okosnicu. Analiza života Krčana u vrijeme rata dana je kroz prizmu gospodarskog života, upravnih odnosa i demografskih kretanja. Prvi svjetski rat ostavljao je tijekom svog trajanja duboke ožiljke na demografskom otočnom organizmu. Zabrane, rekvizicije, sakupljanja u ratne svrhe, poskupljenja, aprovizacijski napori kao i poljodjelski radovi iscrpljivali su prirodne i ljudske resurse na otoku. Rat se odrazio na funkcioniranje škola i nastava se morala podrediti ratnim interesima, a najmanje održavanju redovnog prosvjetno-pedagoškog standarda. Zbog velikog pada poljoprivredne produktivnosti, otočno stanovništvo bilo je prisiljeno hranu tražiti na kopnu u čemu su im uvelike otežavale pokidane i neredovite pomorske komunikacije. Nedostatak osnovnih živežnih namirnica, siromaštvo, neishranjenost i glad dovele su do pojave i širenja raznih zaraznih bolesti već od kraja prve ratne godine da bi se završile španjolskom gripom u ljeto i jesen 1918. godine. Komparativna analiza kretanja otočnog stanovništva uoči, tijekom i nakon rata odgovara na pitanja u kojoj je mjeri došlo do pada broja stanovnika na otoku i je li došlo do poslijeratne demografske revitalizacije. Treća cjelina daje uvid u prijelomnu fazu raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja novih organa vlasti na otoku. Tranzicija prema Državi Slovenaca, Hrvata i Srba biti će prekinuta talijanskom okupacijom polovicom studenoga 1918. godine. U talijanskoj vojnoj represiji koja je uslijedila stradala je crkvena inteligencija na čelu s biskupom Antunom Mahnićem. Zaključak predstavlja sintezu rezultata istraživanja i donosi odgovore na postavljenu hipotezu rada.

2. U OSVIT PRVOGA SVJETSKOG RATA

2. 1. Formiranje Austrijskog primorja i administrativno-upravni okvir u vrijeme druge austrijske vlasti (1813. - 1918.)

Početak dvadesetog stoljeća otok Krk dočeka kao dio Markgrofovije Istre, teritorijalne jedinice u sklopu šireg upravno-teritorijalnog područja Austrijskog primorja (Österreichisches Küstenland, Litorale Austriaco), jedne od austrijskih krunskih zemalja. Zadnja je to u nizu administrativnih podjela koju je provodila druga austrijska vlast u Istri i na Kvarnerskim otocima (Krk, Cres i Lošinj), počevši od rujna 1813. godine kada je austrijska vojska zaposjela otok Krk. Naime, na Bečkom kongresu 9. lipnja 1815. godine saveznici su Austriji priznali pripajanje slovenskih i hrvatskih područja koji su ranije bili sastavni dio Ilirskih pokrajina. Postala je to međunarodnim ugovorom priznata činjenica. Iste godine Austrija je od Istre, Kvarnerskih otoka te okolnih otoka (Unije, Susak, Ilovik, Vele i Male Srakane) formirala posebnu pokrajinu Austrijsko primorje s Namjesništvom u Trstu. Pokrajina je bila podijeljena u tri okružja: riječko, goričko i tršćansko kojemu su pripadali Kvarnerski otoci budući je ono obuhvaćalo područje negdašnje mletačke Istre. Nakon što je Rijeka 1822. godine izdvojena kao zasebno tijelo, tzv. corpus separatum, sjedište okružja preneseno je u Pazin. Slično je učinjeno s Trstom 1825. godine pa je i njegovo okružje pripalo Pazinu koji će tako do 1860. godine biti središte Istarskog okružja (Kaiser und König Kreisbehörde, Istrianer Kreisamt, Circolo d'Istria, Capitanato Circolare), koje je obuhvaćalo istarski poluotok i Kvarnerske otoke.³

Istarsko okružje sastojalo se od 19 kotara i to: Socerb, Kopar, Piran, Buje, Poreč, Rovinj, Vodnjan, Pula, Motovun, Buzet, Pazin, Labin, Belaj, Lovran, Podgrad, Kastav, Krk, Cres i Lošinj. Na čelu kotara nalazila su se kotarska poglavarstva koja su funkcionirala kao prvostupanjska upravna i djelomično sudbena vlast. U svakom kotaru bilo je nekoliko općina. Osim 46 glavnih općina, postojalo je i 380 podopćina. Općinama su upravljali načelnici (podestati), a podopćinama voditelji općinskih poslova, koji su se nazivali seoski (po)glavari. Takva podjela održala se s manjim unutrašnjim promjenama do 1860. godine kada su ukinuti kotari Kastav, Lovran i Socerb, a osnovan je kotar Volosko. Financijskim poslovima upravljala je Komorska uprava za Primorje i Dalmaciju sa sjedištem u Trstu, neposredno podređena i

³ Mihovil BOLONIĆ; Ivan ŽIC ROKOV, *Otok Krk kroz vjekove*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., str. 75-76.; Dragovan ŠEPIĆ, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Izdavačko poduzeće Reprezent d.o.o. - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Račice, 2004., str. 31-32.

odgovorna Dvorskoj komori u Beču, a u kotarima je imala svoje ispostave. Vojna vlast bila je centralizirana i izvan nadležnosti okružja.

Privremenim zakonom o općinama od 17. ožujka 1849. godine formirane su tri razine općinske uprave: mjesna općina (s općinskim odborom i načelnikom), kotarska općina (kotarski odbor i pročelnik) i okružna općina (predstavništvo i načelnik), koje su imale velike samoupravne ovlasti. Na prijedlog ministra unutarnjih poslova Alexandera Bacha, car i kralj Franjo Josip I. je 1. listopada 1849. godine odobrio novo ustrojstvo Austrijskog primorja kojim je Istarsko okružje kao samostalno područje podijeljeno u sedam kotarskih kapetanata: Kopar (s ispostavom u Piranu), Motovun (s ispostavom u Buzetu), Rovinj, Vodnjan, Pazin (s ispostavom u Labinu), Volosko (s ispostavom u Podgradu), Mali Lošinj (s ispostavom u Krku). Imalo je površinu od 222,74 km² i 230.523 stanovnika. Novi zakon o općinama, donesen 24. travnja 1859. godine, razlikovao je gradske i seoske općine te posjedovna područja. Prve su bile podređene okružnom poglavarstvu, a druge kotarskom poglavarstvu, dok su posjedovna područja ostaci feudalnih posjeda. Padom Bachova apsolutizma i uvođenjem ustavnog poretka 20. listopada 1860. godine (Listopadska diploma), počinju nove promjene u administrativnom ustrojstvu na istarskom i kvarnerskom području. Veljačkim patentom od 28. veljače 1861. godine proglašena je Markgrofovija Istra sa sjedištem u Poreču.⁴ Osim Markgrofovije Istre, Austrijsko primorje obuhvaćalo je Slobodni carski grad Trst te Kneževsku grofoviju Goricu i Gradišku. Potpisivanjem Austro-Ugarske nagodbe, 8. lipnja 1867. godine, Habsburška Monarhija preimenovana je u Austro-Ugarsku Monarhiju s dualističkim uređenjem. Austrijska polovica Monarhije (Cislajtaniya) obuhvaćala je sedamnaest pokrajina ili krunskih zemalja.⁵

Prema posljednjem popisu stanovništva u Austro-Ugarskoj Monarhiji iz 1910. godine, Austrijsko primorje imalo je ukupnu površinu od 7.969,44 km² na kojoj je živjelo 893.797 stanovnika. Gustoća naseljenosti iznosila je 112 st/km². Izvorna populacija iznosila je 827.269

⁴ Markgrofovija Istra ili Krajiška Grofovija Istra nazivala se njemačkim nazivom Markgrafschaft Istrien, odnosno talijanskim nazivom Margraviato d'Istria.

⁵ Naziv Cislajtaniya (njemački Cisleithainen) za austrijski dio Monarhije potječe od izraza s „ove“, lijeve strane rijeke Leithe (mađarski Lajta, slovački Litava) koja je bila dogovorena granica između austrijskog i ugarskog dijela Monarhije. Radi se o neslužbenom nazivu za austrijske zemlje u Austro-Ugarskoj Monarhiji, koje su se do 1915. godine službeno nazivale Die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder (Zemlje i kraljevine zastupane u Carevinskom vijeću), a od 1915. godine zvale su se Österreichische Länder (Austrijske Zemlje). U austrijsku polovicu ušle su: Gornja Austrija, Donja Austrija, Salzburg, Tirol, Vorarlberg, Moravska, Šleska, Češka, Bukovina, Galicija, Kranjska, Koruška, Štajerska, Trst, Gorička i Gradiška, Istra i Dalmacija. S „druge“ ili „preko“, odnosno s desne strane rijeke Leithe, nalazila se Translajtaniya (njemački Transleithainen), koju su činile Zemlje krune sv. Stjepana: Ugarska i Banska Hrvatska sa Slavonijom.

stanovnika. Podaci dobiveni za posljednju predratnu godinu kao i za ratne godine dobiveni su na osnovu popisâ ili procjena prethodnih godina.

Godina	1913.	1914.	1915.	1916.	1917.	1918.
Područje (u hektarima)	796.944	796.984	797.038	797.021	797.021	797.021
Broj stanovnika	907.522	922.425	922.425	938.008	938.008	938.008
Prosječna gustoća stanovništva (st/km²)	113,9	115,7	115,7	117,7	117,7	117,7

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika Austrijskog primorja od 1913. do 1918. godine⁶

Izneseni podaci ukazuju na latentan porast broja stanovnika u svim promatranim godinama. Uzmemo li podatak o ukupnom broju stanovnika iz 1918. godine kao relevantan, dolazimo do izračuna da se broj stanovnika Austrijskog primorja u razdoblju od 1910. do 1918. godine povećao za 44.211 stanovnika ili 5.526 stanovnika u godišnjem prosjeku. Prema ukupnom broju stanovnika Cislajtanije iz 1910. godine, stanovništvo Austrijskog primorja činilo je samo 3,1 % njenog ukupnog stanovništva. Obzirom na površinu, Austrijsko primorje zauzimalo je tek 2,6 % ukupne površine Cislajtanije.⁷ Dakle, prema oba pokazatelja, Austrijsko primorje bila je mala pokrajina na jugozapadnim granicama austrijskog dijela Monarhije.

⁶ Broj stanovnika za 1913. godinu odražava stanje na dan 31. prosinca 1911. godine, dok broj stanovnika za 1914. i 1915. godinu odražava stanje na dan 31. prosinca 1912. godine. Za ostale godine broj stanovnika prikazuje stanje na dan 31. prosinca 1913. godine. Izvor: *Hof- und Staats- Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahre 1913. - 1918.*; Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1914. - 1918.

⁷ Obzirom na površinu austrijskog dijela Monarhije, Austrijsko primorje nalazilo se na 12. mjestu među svim njenim pokrajinama, a prema broju stanovnika zauzimalo je 7. mjesto. Službena statistika navodi 14 pokrajina u austrijskom dijelu Monarhije jer je Austrijsko primorje prikazano kao jedna statistička pokrajina, jednako kao Tirol s Vorarlbergom te Galicija i Lodomerija. Izvor: *Hof- und Staats- Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahre 1913. - 1918.*; Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1914. - 1918.

Govorni jezici	Ukupno	%
talijanski	356.495	43,09
slovenski	266.614	32,23
srpsko-hrvatski	170.773	20,64
njemački jezik	29.077	3,52
češko-moravsko-slovački jezik	2.689	0,33
rumunjski	901	0,11
poljski	517	0,06
rutenski (rusinski)	179	0,02
mađarski	24	
UKUPNO	827.269	100,00%

Tablica 2. Jezična struktura stanovništva Austrijskog primorja 1910. godine⁸

Jezična struktura izvornog stanovništva Austrijskog primorja iz 1910. godine ukazuje da je više od polovice stanovništva Austrijskog primorja (53,28 %) govorilo slavenskim jezicima (slovenski, srpsko-hrvatski, češko-moravsko-slovački, poljski i rutenski ili rusinski) što se podudara s etničkom zastupljenošću Slovenaca (31 % ukupnog stanovništva) i Hrvata (19 % ukupnog stanovništva). Talijanski jezik bio je zastupljen s 43,09 %, a Talijanima se izjasnilo 40 % ukupnog stanovništva. Ostali jezici zastupljeni u Primorju bili su njemački jezik s 3,52 %, rumunjski jezik s 0,11 %, dok se samo 24 stanovnika izjasnilo da govori mađarskim jezikom.

⁸ Hof- und Staats- Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahre 1913. - 1918.; Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1914. - 1918. Popis je rađen na temelju Umgangssprache ili Lingua d'uso, odnosno jezika ophođenja, a ne materinskog jezika. O tome više u daljnjem tekstu.

Vjerska pripadnost	Ukupno	%
katolici	877.504	98,18
izraeliti	6.513	0,73
evangelisti	4.714	0,53
grko-ortodoksni	3.067	0,34
heretici	1.999	0,22
UKUPNO	893.797	100,00%

Tablica 3. Vjerska struktura stanovništva Austrijskog primorja 1910. godine⁹

Vjerska pripadnost stanovništva Austrijskog primorja iz 1910. godine pokazuje da su rimokatolici činili najveći udio u vjerskoj strukturi stanovništva (98,18 %) dok su ostale kršćanske struje (pravoslavci i evangelisti) bile zanemarive. Udio pripadnika juudaizma ili židovske vjere, prikazanih u službenoj statistici kao izraeliti, bio je vrlo malen. Zanimljiv je podatak da je službena statistika ljude koji nisu naveli pripadnost nijednoj službenoj konfesiji kvalificirala kao heretike, a ne primjerice kao agnostike ili ateiste.

Podaci o strukturi zemljišta otkrivaju da je obradivo zemljište (polja, vinogradi i vrtovi) zauzimalo samo petinu ukupnog zemljišta (19,74 %) od čega je na vinograde otpadala trećina obradivih površina. Ostatak se odnosio na površine zasijane poljoprivrednim kulturama, prvenstveno žitaricama te maslinike. Tako nizak udio obradivih površina negativno se odražavao na proizvodnju hrane što će do posebnog izražaja doći u ratnom razdoblju.

⁹ Hof - und Staats - Handbuch der Österreichisch - Ungarischen Monarchie für das Jahre 1913. - 1918.; Druck und Verlag der K. K. Hof - und Staatsdruckerei, Wien, 1914. - 1918.

Vrsta zemljišta	livade, pašnjaci i Alpe	gajevi	polja	vinogradi	neoporezovano područje	vrtovi	jezera, močvare, bare	Ukupno
Područje (u ha)	368.043	234.488	101.742	40.237	35.798	15.930	630	796.944
%	46,2	29,4	12,7	5,04	4,5	2	0,08	100

Tablica 4. Struktura zemljišta u Austrijskom primorju 1910. godine¹⁰

Podaci izneseni u tablici, dobiveni službenim statistikama, govore o još dvije nepovoljne okolnosti. Prvo, gotovo polovicu ukupne površine zauzimale su livade, pašnjaci i Alpe (46,2 %) što govori da je najvažnija primarna djelatnost bila stočarstvo (ovčarstvo i govedarstvo), koje je dominiralo u odnosu na ostale oblike iskorištenosti zemljišta. Drugo, gajevi su, kao poljoprivredno neiskoristive površine, zauzimali trećinu ukupnog zemljišta. Iz svega navedenog proizlazi zaključak kako je uzgoj i proizvodnja žitarica na cjelokupnom području Austrijskog primorja bila skromna i nedostatna za kvalitetnu opskrbu stanovništva hranom.

Sva tri dijela Austrijskog primorja dobila su status zasebnih krunskih zemalja ili pokrajina (Landes) s vlastitim zemaljskim parlamentom, vladom (Zemaljski ili Pokrajinski odbor) i namjesnikom ili guvernerom (njemački Statthalter, talijanski Luogotenente), kojega je imenovao car.¹¹ Carsko-kraljevsko namjesništvo sa sjedištem u Trstu bilo je organ bečke vlade koji je vršio upravne poslove za područje cijelog Austrijskog primorja. Tako je Istra, kao i sve druge austrijske pokrajine, od 1861. godine imala značajke određenog stupnja autonomije u okviru Habsburške Monarhije. U razdoblju od 1914. do 1918. godine na čelu Namjesništva bili su princ Konrad Hohenlohe-Schillingsfürst i barun Alfred Fries-Skene.¹² Pored namjesnika,

¹⁰ *Hof- und Staats- Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahre 1913. - 1918.*; Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1914. - 1918.

¹¹ Najčešća upotreba naziva za Zemaljski ili Pokrajinski sabor je Istarski sabor (njemački Landes-Vertretung der Markgrafschaft Istrien, talijanski Dieta Provinciale del Margraviato dell'Istria). Zemaljska vlada nosila je i njemački naziv Landesausschuss te talijanski naziv Giunta Provinciale del Margraviato d'Istria. Antun BRAJKOVIĆ, „Institucije državne vlasti u Istri (1848. - 1918.)“, *Arhivski vjesnik*, br. 34-35, Zagreb, 1992., str. 68.; Ines KROTA, *Sumarni inventar Zemaljskog sabora Markgrofovije Istre (1861. - 1918.)*, Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-1, Rijeka, 1998. Arhinet - Nacionalni arhivski informacijski sustav (<http://www.arhinet.hr>; pristupljeno 22. 7. 2019.).

¹² Princ Konrad zu Hohenlohe-Schillingsfürst, punim imenom Konrad Maria Eusebius Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst (Beč, 1863. - Liesingtal, Štajerska, 1918.). Potječe iz austrijske aristokratske obitelji. Gimnazijsko obrazovanje stekao je na Schottengymnasium u Beču. Na Sveučilištu u Beču studirao je pravo od 1883. do 1887.

Namjesništvo se sastojalo od njegovog zamjenika, savjetnika i namjesničkog vijeća.¹³ Hijerarhijski su im bili podređeni službenici te referenti (inspektori) za zdravstvo, kulturu, šumarstvo, namjesnički tajnici te kotarski komesari (poglavari). Namjesništvo je upravno bilo ustrojeno u 13 odjela i dva pododjela za: zdravstvene poslove, šumske poslove (odjel za pošumljavanje krša), trgovačke poslove, školske poslove, odjel mirovinskog fonda, radništvo, sudstvo, financije, trgovinu i promet, redarstvo, vojništvo, bogoštovlje i javne poslove.

Osim istarskog poluotoka, austrijska pokrajina Istra obuhvaćala je Kvarnerske otoke Krk, Cres i Lošinj kao i manje otoke Susak, Unijske, Ilovik te Vele i Male Srakane. Unutarnjom teritorijalno-upravnom organizacijom bila je podijeljena na distrikte ili političke kotare (njemački Politische Bezirke, talijanski distretti politici ili capitaniati distrettuali). Od 1868. do 1905. godine bilo ih je šest: Kopar, Lošinj, Pazin, Poreč, Pula i Volosko. Sjedište kotara za Kvarnerske otoke bilo je u Malom Lošinju, dok su na otocima Krku i Cresu bili komesarijati.¹⁴ Tek od 1. prosinca 1905. godine postao je otok Krk samostalan kotar. U početku je na otoku bilo pet tradicionalnih općina sa sjedištem u starim gradovima, odnosno kaštelima: Krk, Omišalj, Dobrinj, Vrbnik i Baška.¹⁵ Kasnijim preustrojem krčke općine formirana je 1883.

godine. Nakon studija ulazi u državnu službu, a bio je zaposlen u Pragu te kao kapetan Teplitz-Schönau u Češkoj. Pažnju javnosti privukao je posredovanjem prilikom štrajka rudara te odobrenjem izvođenja kritičke drame Gerharta Hauptmanna *Die Weber (Tkalci)*. Zbog toga mu je prišiven nadimak *Crveni princ*. Obnašao je više funkcija u državnim ministarstvima. Od 1904. do 1906. godine bio je namjesnik u Trstu za područje Markgrofovije Istre. Pripadao je krugu političkih istomišljenika oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. Od 2. svibnja do 2. lipnja 1906. godine bio je predsjednik austrijske vlade i ministar unutarnjih poslova. Nakon neuspjele kampanje da u bečkom parlamentu osigura njemačko-rumunjski blok naspram slavenskom vratio se u Trst i ponovno došao na čelo Namjesništva. Pružao je veliki otpor talijanskom iredentizmu. Zbog toga je za talijansku stranu postao nepoželjan u vrijeme pregovora s Austro-Ugarskom Monarhijom o neutralnosti Italije. Uslijed velikih pritisaka talijanske vlade bio je prisiljen podnijeti ostavku na mjesto namjesnika u veljači 1915. godine. Branko MARUŠIĆ, „Hohenlohe-Schillingsfürst, Konrad, princ“, *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstveno raziskovalni center SAZU-a, Ljubljana, 2013.

Barun Alfred Fries-Skene (Budva, 1870. - Beč, 1947.). Nakon završetka studija pravnih znanosti (1894.) službovao je u Koruškoj i Trstu. U Beču je radio u više ministarstava (ministarstvo prosvjete, trgovine i unutarnjih poslova). Od 1912. godine bio je tajni savjetnik i ministarski savjetnik za Korušku. Na čelo Namjesništva u Trstu za Markgrofoviju Istru dolazi 3. veljače 1915. godine. Na toj funkciji ostao je do kraja Prvog svjetskog rata. Branko MARUŠIĆ, „Fries-Skene, Alfred, baron“, *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstveno raziskovalni center SAZU-a, Ljubljana, 2013.

¹³ Zamjenici namjesnika u vrijeme Prvoga svjetskog rata bili su Heinrich Attems (1914. - 1916.) i Oskar Lobmeyr (1917. - 1918.). Savjetnici su bili Alois Lasciac (1914. - travanj 1916.), Emil Celebrini (travanj 1916. - prosinac 1916.) i Egon Gianz von Eicha (1917. - 1918.). Izvor: *Hof- und Staats- Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahre 1913. - 1918.*; Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1914. - 1918.

¹⁴ D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 78.

¹⁵ Za vrijeme francuske uprave na otoku Krku, koja je trajala od 1805. do 1813. godine, uvedene su četiri mairie (merije), odnosno upravne jedinice: Krk, Baška, Vrbnik i Omišalj. Odlaskom Francuza, otok se ponovno našao u sklopu Habsburške Monarhije (druga austrijska vlast od 1813. do 1918.), koja je do 1850. godine zadržala francusku upravnu podjelu da bi na temelju izvršenog katastarskog premjera otoka, odnosno izmjere zemljišta u privatnom i javnom vlasništvu, izdvojila Dragu Bašćansku iz Općine Baška i dala joj status samostalne općine. Kako se otočna općinska podjela, bazirana na katastarskim i poreznim općinama, pokazala nefunkcionalnom,

godine Općina Dubašnica (današnja općina Malinska-Dubašnica), a tri godine poslije i Općina Punat.¹⁶

Politički kotari bili su podijeljeni na sudske kotare (njemački Gerichtsbezirke, talijanski distretti giudiziari), najčešće dva ili tri, a oni na mjesne općine (njemački Gemeinden, talijanski comuni). Svaka općina bila je sastavljena od više poreznih općina ili podopćina. Kotarima je upravljao kotarski poglavar (njemački Bezirkshauptmann, talijanski capitano distrettuale), kojega je imenovala vlada u Beču.¹⁷

Prema Zemaljskom zakonu o općinama iz 1863. godine općine su bile samoupravne teritorijalne jedinice s izabranim općinskim zastupstvom (njemački Gemeindeausschuss, talijanski rappresentanza comunale), koje je imenovalo općinskog načelnika (njemački Gemeindevorsteher, talijanski podestà). Općinski zastupnici i njihovi zamjenici birani su na tri godine. Općinsko zastupstvo biralo je iz svojih redova općinski odbor kao izvršni organ. Općinski vijećnici (njemački Gemeinderäte, talijanski consiglieri) činili su općinski odbor (njemački Gemeindevorstand, talijanski deputazione comunale) od najmanje dva savjetnika, koji su zajedno s načelnikom rješavali najvažnija pitanja i donosili odluke. Broj članova općinskog odbora nije smio biti veći od jedne trećine broja općinskih zastupnika.¹⁸ Trst, Gorica i Rovinj bili su „gradovi s posebnim statutom“ čija su gradska poglavarstva

novim zakonom iz 1868. godine Draga Bašćanska vraćena je u sastav Općine Baška: Anton BOZANIĆ, *Baška i bašćansko područje, povijesni hod i drevna župa*, Glosa d.o.o. Rijeka, Baška, 2017., str. 35.

¹⁶ Od Općine Krk odvojila su se sela Dubašnice te sela katastarskih općina Poljica, Sv. Fuska-Linardići i Skrpčići. Tako je organizirana Općina Dubašnica sa sjedištem u selu Sveti Anton da bi 1889. godine općinsko sjedište bilo premješteno u susjedno selo Bogovići. Anton BOZANIĆ, *Dubašnica, povijesne mijene, drevna župa i iseljenici u New Yorku*, Glosa d.o.o. Rijeka, Malinska, str. 36. Autor datira formiranje Općine Dubašnica u 1882. godinu. Općina Punat obuhvatila je osim istoimenog naselja i selo Kornić. Navedena podjela krčkog kotara na sedam općina egzistirat će do kraja Drugoga svjetskog rata. Mihovil BOLONIĆ; Ivan ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 78-79.; Fran BARBALIĆ, *Pučke škole u Istri: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskog rata, Stanje na dan 31. prosinca 1910. godine*, Tiskara i naklada Josipa Krmpotića, Pula, 1918.

¹⁷ Dvojezičnost njemačko-talijanskih naziva ogledala se na svim razinama kako teritorijalne djelatnosti tako i u nazivima pojedinih ureda unutar kotara ili općina. Kotari, odnosno Carsko-kraljevski kotarski komesarijati na njemačkom jeziku nazivali su se Kaiserlich-Königlicher Bezirks Commissariat, a na talijanskom jeziku Imperiale Regie Commissariato Distrettuale. Kotarska poglavarstva također su bila nazivana njemačkim jezikom Kaiserlich-Königlicher Bezirkshauptmannschaft te talijanskim Imperiale Regie Capitanato Distrettuale. Kotarski ured nosio je njemački naziv Kaiserlich-Königlicher Bezirksamt, odnosno talijanski Imperiale Regia Pretura. A. BRAJKOVIĆ, n. djelo, str. 70-73.

¹⁸ Autonomiju općina regulirao je Općinski izborni red za Markgrofoviju Istru iz 1863. godine, prema kojemu su izborne liste morale biti javno izložene u općinskim zgradama najmanje četiri tjedna prije izbora. Izborne liste sastavljao je općinski načelnik temeljem iskaza svih općinara koji su imali pravo biranja. Na osnovu toga sastavljala su se izborna tijela, a za svako izborni tijelo načelnik je sastavljao odvojene izborne liste. U općinama s manje od 100 izbornika zastupstvo općine sastojalo se od 8 ili 9 članova, od 101 do 300 izbornika od 12 članova, od 301 do 600 izbornika od 18 članova, od 601 do 1.000 izbornika od 24 člana, a u općinama s više od 1.000 izbornika od 30 članova. Zastupstvo se izabiralo na tri godine. Željko KLAJČ, „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.“, *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 4, br. 4, Pula, str. 67-68., 77.

(talijanski Magistrato civico) imala nadležnost kotarske vlasti. Tako je uspostavljena upravna i izvršna hijerarhijska piramida te teritorijalna nadležnost od Namjesništva u Trstu preko kotarskih poglavarstava do autonomnosti općina.

2. 2. Slavensko-talijanski odnosi u Markgrofoviji Istri

Hrvati su u Istri predstavljali etničku većinu koja je živjela u seoskim područjima kao mali i srednji zemljoposjednici. U dijelu zapadno od Učke bilo je više seljaka nego li u dijelu istočno od Učke u kojemu su živjeli u gradićima baveći se trgovinom, obrtom, pomorstvom i ribarstvom. Na Kvarnerskim otocima predstavljali su ogromnu većinu budući su Talijani živjeli isključivo u gradićima (Krk, Mali Lošinj, Cres). Hrvati i Slovenci imali su malo obrazovanih ljudi, a u tom smislu jedini viši sloj bili su svećenici glagoljaši koji su gajili crkveno-staroslavenski jezik i glagoljicu kao pismo. Upravo je glagoljaštvo, sve do polovine XIX. stoljeća, bilo najvažnije obilježje narodnog i kulturnog života istarskih Hrvata. Hrvatski i slovenski jezik učio se samo u rijetkim crkvenim osnovnim školama, dok srednjih škola s hrvatskim nastavnim jezikom nije bilo. Polovicom četrdesetih godina XIX. stoljeća u državne osnovne škole postupno se uvodio materinski jezik na kojem se počinju tiskati početnice za hrvatske i slovenske škole.

Od polovice XIX. stoljeća talijanska nacija u Istri počinje se integrirati zahvaljujući činjenici da je talijanski jezik bio jezik socijalno višeg i obrazovanijeg društvenog sloja. Talijanski jezik postao je razgovorni jezik u trgovini i pomorstvu, a od 1818. godine bio je službeni jezik sudstva. Bez obzira što je upravni jezik bio njemački jezik, službenici su sa strankama komunicirali na talijanskom jeziku kojega su, za razliku od hrvatskog ili slovenskog jezika, poznavali. Uspoređujući Talijane i Hrvate može se konstatirati da su Talijani bili gospodarski snažniji jer su posjedovali veće i plodnije zemljišne površine, a bili su koncentrirani uglavnom u gradovima i gradićima u kojima su se bavili obrtništvom i trgovinom. Osim toga, službenički (činovnički) stalež bio je uglavnom talijanski jer su Talijani bili obrazovaniji pa su shodno tome bili na višem društvenom stupnju razvoja. Proces talijanske integracije bio je intenziviran idejama političkog nacionalnog programa *Risorgimento* (preporoda) pa je talijansko-talijanaški društveni sloj u Istri bio usmjeren na težnje za

ujedinjenjem Istre s Italijom. Ujedno se nadao kako će se Hrvati i Slovenci pod utjecajem talijanske kulture talijanizirati te će u konačnici Istra postati nacionalno talijansko područje.¹⁹

Udio istarskog stanovništva u gospodarskim djelatnostima (prema nacionalnosti u %)	Hrvati i Slovenci	Talijani
Poljoprivrednici	70	28
Industrija i obrt	33	55,5
Trgovina i promet	32,6	55,2
Javne službe	27,5	40

Tablica 5. Gospodarska struktura istarskog stanovništva prema popisu stanovništva 1910.
godine²⁰

¹⁹ Pokret za oslobođenje i ujedinjenje talijanskog naroda na neoslobođenim područjima (*terra irredente*) poznat pod imenom iredentizam pojavio se u prvim desetljećima XIX. stoljeća u idejama karbonara i pripadnika pokreta *Giovane Italia* (*Mlada Italija*) u vrijeme *Risorgimenta*. Gledišta o granicama Italije mijenjala su se ovisno o političkim konstelacijama te su bila različita i među pripadnicima *Risorgimenta*.

Giuseppe Mazzini (1805. - 1872.), revolucionar i političar, vođa pokreta *Giovane Italia* (*Mlada Italija*) u svojoj knjizi *Doveri degli uomini* (*Dužnost ljudi*) iz 1847. godine napisao je: „Otvorite šestar: postavite jedan njegov šiljak na Parmu, pribodite drugi na ušće Vara i ocrtajte njime polukrug: šiljak koji na kraju polukruga padne na ušće Soče označit će granicu koju nam je Bog dao.“ Podupirao je ujedinjenje Južnih Slavena u kojima je vidio saveznike u borbi protiv Habsburške Monarhije. Ipak, Istru je vidio kao važno područje na istočnim talijanskim granicama, kao „vrata Italije“ prema Jadranu i kao „most“ između Italije, Južnih Slavena i Mađara. Dobre odnose s Južnim Slavenima, kojima je priznavao jadransku obalu južno od grada Rijeke, gradio je na shvaćanju da bi Istra trebala biti pod talijanskom vlašću.

Camillo Benso di Cavour (1810. - 1861.), talijanski političar i državnik. Predsjednik vlade Pijemonta (Kraljevine Sardinije), a 1861. godine nakon proglašenja Kraljevine Italije postao je njezin prvi ministar predsjednik (predsjednik vlade). Pred smrt 1861. godine izjavio je da bi se buduće generacije morale boriti za pripojenje Istre Italiji.

Pacifico Valussi (1813. - 1893.), novinar i publicist. Bio je jedan od istaknutijih pripadnika *Risorgimenta*. Nakon ujedinjenja talijanskih država i proglašenja Kraljevine Italije 1861. godine, smatrao je kako bi Istra trebala biti neutralna zona između Talijana i Južnih Slavena. Ubrzo je znatno pooštrio svoja razmišljanja te se zalagao za savez Trsta i Istre s Kraljevinom Italijom prirodnom asimilacijom Slavena. Prirodnim granicama Italije smatrao je one koje bi prolazile vrhovima Triglava, Snježnika i Učke.

Rezime različitih stajališta pripadnika *Risorgimenta* mogu se uobličiti u shvaćanje da bi Kraljevina Italija trebala dobiti Trentino, Trst, Goričku i Istru s „prirodnim“ istočnim granicama u Julijskim Alpama i Učki. Kako bi se naglasila povezanost triju Venecija, iredentisti su naglašavali nazive Tridentinska Venecija (*Venezia Tridentina*) za Južni Tirol (Trentino i Alto Adige) te Julijska Venecija (*Venezia Giulia*) za Trst, Goričku i Istru do Julijskih Alpa. Ti nazivi postupno su se udomaćili u talijanskoj javnosti. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 224-227.

²⁰ Isto, str. 102.

Širenje nacionalne svijesti među istarskim Hrvatima teklo je sporo. Prihvaćanje ilirskih ideja krenulo je iz Rijeke prema Gorici i tamošnjem sjemeništu te Trstu u kojem je 1848. godine osnovano *Slavjansko društvo*, koje je putem časopisâ *Slavjanski rodoljub* (1848.) i *Jadranski Slavjan* (1850.) promoviralo ilirsku ideologiju.²¹ Tako je Trst postao središte kulturnog i nacionalnog buđenja, kako istarskih Hrvata tako i istarskih Slovenaca. No, bilo je to vrijeme Bachova apsolutizma u kojem su ukinute ustavne slobode praćene obnovom germanizatorske politike bečkog dvora.²² Bachovim padom i obnavljanjem ustavnih sloboda stvara se od 1860. godine povoljnije ozračje za istarske preporoditelje čemu je dodatno pridonijelo donošenje zakona o ravnopravnosti naroda Austrije 1867. godine. Zakonska osnova nije međutim bila dostatna u traženju ravnopravnosti Hrvata i Slovenaca s Talijanima u Istri, jer su njihove socijalne, kulturne i gospodarske prednosti kao i pozicija koju su zauzimali u Istarskom saboru predstavljali barijeru prema postignuću tog cilja. Talijansko građanstvo u Istri bilo je organiziranije te dodatno ohrabreno situacijom na Apeninskom poluotoku, na kojemu je završavao proces ujedinjenja talijanskih država i stvaranja talijanske nacionalne državne tvorevine. Habsburška Monarhija direktno je sudjelovala u navedenom procesu te je nakon gubitka rata protiv Pijemonta 1859. godine kod Solferina i porazom u ratu protiv Kraljevine Pruske 1866. godine izgubila Lombardiju i Veneciju (Veneto) na sjeveru Apeninskog poluotoka čime je Kraljevina Italija došla na granice Istre i Trsta. Uvođenjem dualizma, 1867. godine, bečki dvor je dodatno otežao proces hrvatske nacionalne integracije jer je odvojio istarske Hrvate od onih iz Banske Hrvatske. Nadalje, nakon poraza u ratu s Abesinijom 1896. godine,²³ talijanska politika okrenula se prema istočnoj obali Jadranskog mora koju je nazivala „drugom obalom“ (*l'altra sponda*), odnosno položaju Talijana u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

²¹ Ljudevit Gaj je u svoj politički koncept uključio Istru držeći da se u ilirski pokret moraju uključiti i istarski Hrvati i Slovenci. Na zasjedanju Hrvatskog sabora u lipnju 1848. godine iznesen je zahtjev caru Ferdinandu I. da se Istra također poveže s Banskom Hrvatskom i Slavonijom. Tršćansko *Slavjansko društvo* bilo je prvo hrvatsko-slovensko društvo, čijim je djelovanjem započela tješnja suradnja Hrvata i Slovenaca protiv talijanske nacionalne ideje u Istri i Austrijskom primorju. Andrej RAHTEN, *Savezništva i diobe, razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848. - 1918.*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., str. 109-110.

²² Od 1854. godine njemački jezik postao je službeni jezik u Habsburškoj Monarhiji. To nije zaustavilo nego samo usporilo proces širenja nacionalne svijesti istarskih Hrvata. Tako je Juraj Dobrila 1854. godine, u vrijeme dok je bio dekan tršćansko-koparske biskupije, objavio molitvenik *Otče, budi volja Tvoja!* na hrvatskom jeziku. Nakon što je 1858. godine postao biskup porečko-pulske biskupije utjecao je na svećenike svoje biskupije da se većim žarom posvete nacionalnom i političkom radu, a on sam postao je središnja figura hrvatskog narodnog preporoda. O prosvjetiteljskom i preporodnom djelovanju biskupa Jurja Dobrile više u daljnjem tekstu.

²³ Historiografija naziva rat između Kraljevine Italije i Etiopskog Carstva (1895. - 1896.) Prvim abesinijskim ratom. Završio je u ožujku 1896. godine porazom talijanske vojske u bitki kod Adowe. Poraz je doveo do pada talijanske vlade na čelu s premijerom Francescom Crispijem. David ORLOVIĆ, „Talijanski kolonijalizam u Eritreji krajem 19. stoljeća - povijesni pregled“, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. 14, br. 27, Zagreb, 2011., str. 113-130.

Posljedica takve politike bilo je osnivanje nekoliko talijanskih pokreta u austrijskom dijelu Monarhije koji su usko surađivali s talijanskom vanjskom politikom i time razbuktavali iredentizam među Talijanima u Monarhiji.²⁴

Međutim, organizirano djelovanje na širenju hrvatske nacionalne svijesti razvijalo se dalje, zahvaljujući uskom svjetovnom intelektualnom sloju i naporom istarskog svećenstva. Uz Trst, javljaju se još dva središta hrvatske nacionalne misli: Kastav za istočni dio Istre i Vrbnik za Kvarnerske otoke. U Kastvu je 1866. godine osnovana prva narodna čitaonica u Istri (Čitalnica), koja je pokrenula osnivanje čitaonica u zapadnoj Istri. Prva čitaonica na Kvarnerskim otocima otvorena je u Vrbniku na otoku Krku, 1. travnja 1871. godine, a u nazivu je imala pridjev hrvatska.²⁵ Vrbnička čitaonica bitno je utjecala na razvoj čitaoničkog pokreta na otoku Krku.²⁶ Narodne čitaonice, koje su nerijetko nosile pridjev hrvatska, bile su žarišta narodnog pokreta na otoku Krku i svojim su djelovanjem razvijale hrvatsku nacionalnu svijest.

²⁴ Osnivanje talijanskih nacionalnih pokreta austrijskih Talijana počelo je u Trstu 1897. godine osnivanjem pokreta *Giovane Trieste (Mladi Trst)*, koji su vodili Renato Ilessi i A. G. Mussafia. Pokret je surađivao s nacionalnim liberalima i rimskim nacionalističkim listom *Idea Nazionale*. Također u Trstu, osnovano je 1903. godine udruženje Trento-Trieste. Pokretači su mu bili Giovanni Giuriati i Piero Foscari. Udruženje je djelovalo ilegalno te se putem propagande oslanjalo na brojne sekcije u Italiji, a imalo je podršku talijanske vlade. U Grazu je 1911. godine osnovan Savez talijanskih studenata svih neoslobođenih područja (*Federazione degli studenti italiani di tutte le provincie irredente*) s izrazito iredentističkim nazorima, a potaklo je da se u Rijeci 1913. godine osnuje društvo *Giovane Fiume (Mlada Rijeka)*, koje je afirmiralo iredentizam riječkih Talijana. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 229.

²⁵ Kastavska Čitalnica (od 1880. godine nazivala se Hrvatska čitaonica) i vrbnička Hrvatska čitaonica pokrenule su čitaonički pokret u zapadnoj Istri i na Kvarnerskim otocima. Politički i ideološki prijepori između članova vrbničke čitaonice doveli su na koncu do osnivanja druge čitaonice, Hrvatske čitaonice Frankopan, 1904. godine. Tako će u Vrbniku jedno vrijeme paralelno djelovati dvije čitaonice. Hrvatska čitaonica u Vrbniku nije prestala s radom tijekom Prvoga svjetskog rata, a poratno vrijeme donijelo je talijansku okupaciju njenih prostorija 1919. godine. Odlaskom Talijana i ulaskom otoka u južnoslavenski državnopravni okvir u čitaonicu su počele prodirati jugoslavenske ideje. Unatoč tome, naziv čitaonice nije se promijenio iako je vrlo jak bio prijedlog da se nazove Jugoslavenska čitaonica. Rad čitaonice prekinut je prvih dana nove talijanske okupacije u travnju 1941. godine. Mihovil BOLONIĆ; Petar STRČIĆ, *Zapisnici sjednica i skupština „Hrvatske čitaonice“ u Vrbniku 1871. - 1929. godine*, Krčki zbornik, sv. 4, Krk, 1971.; Tvrtko BOŽIĆ, „Dr. Dinko Vitezić - krčki prosvjetitelj i preporoditelj“, *Zbornik Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, ur. Marijana Marinović, Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2008., str. 41.; Ante SIMONIĆ, „Znameniti Vrbničani: političari i zastupnici“, *900 godina Vrbnika (1100. - 2000.)*, Zbornik, ur.: Anton Bozanić, Glosa d.o.o. Rijeka, Vrbnik, 2002., str. 77.

²⁶ Na otoku Krku do početka Prvoga svjetskog rata osnovane su: Narodna čitaonica u Baški 1874. godine, Narodna čitaonica u Puntu 1875. godine, Hrvatska čitaonica u Omišlju 1884. godine, Hrvatska čitaonica u Malinskoj 1894. godine, Hrvatska čitaonica u gradu Krku 1895. godine i Čitaonica u Jurandvoru 1905. godine. Zasižno je tada bila osnovana Čitaonica u Dobrinju, a pouzdano se zna da je bila 1940. godine reorganizirana u hrvatskom duhu. Tada su bile osnovane čitaonice u Polju i Šilu. Čitaonice su inicirale osnutak ostalih kulturno-prosvjetnih organizacija i društava. Tako je u Puntu pop Josip Mrakovčić osnovao 1896. godine društvo *Rodoljub* koje je materijalno pomagalo školovanje siromašnih učenika i studenata. U njenim prostorijama održana je prva skupština Organizacije krčke omladine, osnovane 1912. godine, koja je okupljala otočku omladinu u borbi za nacionalna prava. U Omišlju je 1910. godine osnovana Pučka knjižnica, prva na otoku Krku. U gradu Krku je 1844. godine osnovana čitaonica *Circolò letterario Nicolo Udina Algarotti* (Biblioteka Algarotti), koja je primala uglavnom talijansku štampu. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 314., 330., 394., 422., 452., 488.; Ivan GALJANIĆ, „Sto godina „Narodne čitaonice“ u Puntu“, *Krčki zbornik*, sv. 7, Krk, 1976., str. 393-403.; Nikola MARULIĆ, „Stogodišnjica čitaonice u Baški (1874. - 1974. godine)“, *Krčki zbornik*, sv. 7, Krk, 1976., str. 385-391.

Rezultate njihova rada najbolje oslikava činjenica kako su krčke općine dolazile u ruke narodnjaka od 1880. godine kada su na izborima sudjelovala i sela. U tadašnjoj općini Krk koju su činili osim grada Krka, Punat, Kornić, Sv. Fuska-Linardići, Vrh, Poljica i Dubašnica izbornike su aktivirali mjesni župnici, Mihovil Mužina iz Poljica, Marko Mrakovčić iz Kornića i Josip Mrakovčić iz Punta. Pobjedu je odnijela Hrvatsko-slovenska narodna stranka, ali su hrvatski općinski zastupnici pristali da se za općinskog načelnika izabere Teodor Pozzo-Balbi, koji je obećao da će se korespondencija između općinskog poglavarstva i sela odvijati na hrvatskom jeziku. Kao znak dobre volje uzeo je za tajnika Marc-Antonia Impastarija koji nije znao hrvatski, ali je kao vježbenika zaposlio Ivana Žica-Kancelarića iz Punta. Upravo će on odigrati veliku ulogu u razvoju uređivanja krčkih općina na hrvatskom jeziku. Počeo je 1881. godine u Dobrinju gdje ga je za općinskog tajnika zaposlio načelnik Ivan Kirinčić. Na hrvatski jezik preveo je sve općinske knjige i počeo voditi korespondenciju isključivo na hrvatskom jeziku. Tijekom 1883. i 1884. godine dva puta tjedno odlazio je u Vrbnik gdje je pomagao župniku Antunu Mataniću uvesti knjigovodstvo i općinsku korespondenciju na hrvatskom jeziku. Kada se 1884. godine iz vojske vratio tajnički kandidat Josip Ivošić, odmah je zaposlen kao općinski tajnik da bi nastavio u istom duhu.²⁷ Narodni pokret na otoku Krku polučio je rezultate u kratkom periodu. Od osnivanja prve čitaonice na otoku, 1871. godine pa do 1886. godine sve krčke općine bile su u rukama hrvatskih narodnih preporoditelja.²⁸ Izuzetak je bila krčka općina u kojoj je do kraja 1918. godine na vlasti bila talijansko-talijanaška politička opcija zahvaljujući činjenici da je u samom gradu Krku hrvatsko stanovništvo bilo u manjini.

Kao što je prethodno navedeno, na širem istarskom području u drugoj polovici XIX. stoljeća Trst je postao središte hrvatskih preporodnih akcija. Na inicijativu porečko-pulskog biskupa Jurja Dobrile²⁹ pojavio se u Trstu kalendar *Istran* s dva godišnja sveska (*Narodni*

²⁷ Ivan Žic-Kancelarić svakako je ključna figura otočnog i šire istarskog područja u provođenju uređivanja na hrvatskom jeziku. Nakon Dobrinja i Vrbnika, bio je jedno vrijeme općinski tajnik u Baški, a nakon toga u Puntu, Pazinu i drugim istarskim općinama. Ponajviše zahvaljujući njemu iz istarskih i krčkih općina nestala je dugotrajna službena komunikacija na talijanskom jeziku. Mihovil BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem: od početka do propasti Austro-Ugarske*, Krčki zbornik, sv. 9, Posebno izdanje 3, Krk, 1981., str. 99-100.; M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 79.; Alojzije RAGUŽIN, *Punat*, knjiga 1., Krčki zbornik, sv. 23, posebno izdanje 17, Krk, 1991., str. 23.; Anton BOZANIĆ, *Dobrinj i dobrinjsko područje, povijesni hod i drevna župa*, Glosa d.o.o. Rijeka, Dobrinj, 2013., str. 44-45.; Anton BOZANIĆ, *Vrbnik, povijesne mijene i drevna župa*, Glosa d.o.o. Rijeka, Vrbnik, 2011., str. 145.

²⁸ Posljednja krčka općina u kojoj je zbačen talijansko-talijanaški općinski načelnik Dominik Dessantich bila je Baška 1886. godine. Na općinskim izborima pobijedio ga je narodnjak dr. Dinko Seršić, koji je ubrzo postao zastupnik u Istarskom saboru. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 79-80.

²⁹ Juraj Dobrila (Veli Ježenj kod Pazina, 1812. - Trst, 1882.), nakon pučkog školovanja u Tinjanu i Pazinu te gimnazijskog u Karlovcu, upisao je studij filozofije (1832. - 1834.) i teologije (1834. - 1838.) u Gorici. Nakon što je zaređen za svećenika (1837.) pohađao je studij teologije u bečkom Augustineumu (1839. - 1842.). Nakon

koledar za 1869. i 1870. godine),³⁰ a 1. lipnja 1870. godine izašao je prvi broj lista *Naša sloga*. Glavni i odgovorni urednik bio je svećenik Anton Karabaić, rodom iz Punta s otoka Krka, a njegov najvažniji kreator bio je Matko Baštijan.³¹ List je bio jedino glasilo istarskih Hrvata i generator narodnog preporoda. Na njegovim stranicama širila se nacionalna svijest, vodila se

obranjenog doktorata dolazi u Trst gdje je vršio nekoliko svećeničkih i prosvjetnih dužnosti (propovjednik, kapelan, župnik, kateheta i ravnatelj u djevojačkoj školi, profesor i ravnatelj bogoslovije). Porečko-pulskim biskupom imenovan je 1857. godine što će ostati do 1875. godine kada je zbog svojih preporoditeljskih aktivnosti premješten na čelo tršćansko-koparske biskupije. Vrlo brzo se uključio u politički, gospodarski i prosvjetni život Istre. Prvo javno političko očitovanje imao je 1848. godine kada je postao član Slavjanskog društva u Trstu. Zajedno s dr. Dinkom Vitezićem postavio je temelje narodnom pokretu u Istri na južnoslavenskim idejama koje su obojica usvajali od đakovačko-bosanskog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Njegov molitvenik *Otče, budi volja Tvoja!* (1854.) kao i njegov prvi biskupski govor na hrvatskom jeziku (1858.) snažno su utjecali na početke preporodnog djelovanja. Od 1861. godine pa do kraja života bio je član Istarskog sabora u kojem se suprotstavljao talijansko-talijanaškoj većini braneći hrvatska narodna prava i boreći se protiv politike denacionalizacije. Bio je član bečkog Carevinskog vijeća od 1861. do 1873. godine. Vrhunac njegova preporodnog djelovanja predstavljao je izlazak *Naše sloge* (1870.), jedinih hrvatskih novina u Istri. O biskupu Dobrili više u: Mihovil DABO, „Sve za Boga, vjeru i puk. Biskup Juraj Dobrila u svom vremenu“, *Riječki teološki časopis*, god. 24, br. 1, Rijeka, 2016.; Mihovil DABO, „'Za kmetske prste'. Juraj Dobrila i širenje pisane riječi“, *Problemi sjevernog Jadrana*, br. 16, Rijeka, 2018., str. 65-77.; Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, I, Pazin, 1967.; Božo MILANOVIĆ, „Biskup Dobrila i njegovo doba (1861. - 1882.)“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, (Zbornik), Zagreb, 1969.; Božo MILANOVIĆ, *Preporoditelj Istre biskup dr. Juraj Dobrila*, povodom stogodišnjice ustanovljenja *Naše sloge*, Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu, Pazin, 1970.; Petar STRČIĆ, „Oko pokretanja „Naše Sloge““, *Pazinski memorijal*, 2, Pazin, 1970., str. 17-37.; Nikola ŽIC, *Biskup Dobrila u Istarskom saboru*, Društvo „Istra“, Zagreb, 1936.

³⁰ Kalendar *Istran* bio je prvo periodično glasilo istarskih Hrvata. Tiskan je u Ljubljani na hrvatskom jeziku i štokavskom narječju, a urednik mu je bio Slovenac Fran Ravnik (Smokuč u Kranjskoj, 1832. - Korte pokraj Kopra, 1883.), svećenik i zastupnik u Istarskom saboru. Objavljivanje *Istrana* ovisilo je o financijskoj pomoći biskupa Jurja Dobrile koji je iz nepoznatih razloga odbio Ravnikov prijedlog da se objavi svezak za 1871. godinu. Maja POLIĆ, „Slovenski svećenik Franjo Ravnik kao hrvatski narodni preporoditelj“, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 34, br. 65, str. 67-100.

³¹ Anton Karabaić (Punat, 1832. - Trst, 1906.), prvi razred pučke škole pohađao je u Dječjačkoj pučkoj školi u Puntu, a ostale razrede u gradu Krku. Gimnazijsko obrazovanje pohađao je u Rijeci (šest razreda) i Zadru (sedmi i osmi razred). Upisao je bogosloviju u Gorici (tri godine), a završio u Trstu. Nakon što je zaređen za svećenika imenovan je kapelanom u Koprnu, a zatim u Trstu. Kao dobar prijatelj biskupa Jurja Dobrile prihvatio je uređivanje *Naše sloge* (od 1870. do 1881. godine). Nakon premještanja lista u Pulu, imenovan je 1883. godine kanonikom Zavoda Sveti Jeronim u Rimu, gdje je ostao dvije godine. Vratio se u Trst i sljedećih dvadeset godina obavljao je službu vjeroučitelja i nadzornika u Zavodu Albertinum u kojem su se odgajale siromašne djevojčice. Bio je vrlo aktivan u pomaganju školovanja siromašnih hrvatskih učenika. Umro je i pokopan u Trstu. A. RAGUŽIN, *Punat*, knjiga 1., str. 136-137.

Matko Baštijan (Mate Bastian, Gornji Jugi kod Kastva, 1828. - Trst, 1885.), nakon pučkog školovanja u Kastvu, pohađao je gimnaziju u Rijeci, a završio u Zagrebu 1848. godine. Od 1848. do 1851. godine studirao je teologiju na bogosloviji u Gorici koju je završio 1852. godine u Trstu. Nakon završetka studija i zaređenja za svećenika obnašao je dužnost kapelana u Umagu. Od 1856. godine službovao je u Trstu kao vjeroučitelj u nekoliko škola. Pridružio se hrvatskim preporoditeljima na čelu sa biskupom Jurajem Dobrilom i zajedno sa Antonom Karabaićem uređivao list *Našu slogu* sve do smrti. Objavio je niz članaka u listu naglašavajući političku, gospodarsku, kulturnu i društvenu važnost narodnog preporoda pa se smatra glavnim kreatorom lista. Bavio se rodoljubnom lirikom i napisao je nekoliko pjesama, dva epa i jednu dramu. Poznati junaci njegovih priča su Franina i Jurina, zamišljeni seljaci koji razgovaraju kastavskom čakavštinom, a ilustrirao ih je njegov brat blizanac Ivan. Jakša RAVLIĆ, „Matko Baštijan (1828. - 1885.)“, *Hrvatski narodni preporod*, 2, Ilirska knjiga, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1965., str. 427-428.; Petar STRČIĆ, „Mate Bastian, istarski preporoditelj, političar, pjesnik“, *Istarski mozaik*, br. 4, 1967., str. 353-365.

borba za nacionalnu ravnopravnost u Istri, povezivanje svih istarskih Hrvata te suradnju južnoslavenskih naroda.

Hrvatski narodni pokret uspostavio je od svojih početaka smjer suradnje sa Slovencima Trsta i Primorja, koji su svoju političku aktivnost počeli provoditi putem javnih zborova, tzv. tabora, kojima se ubrzo priključuju i istarski Hrvati. Prvi tabor održan je u Kubedu 1870. godine, a u svibnju naredne godine održan je tabor kod Kastva na kojem je sudjelovalo oko deset tisuća ljudi.³² Početke organiziranja i širenja hrvatskog narodnog pokreta istarskih Hrvata obilježavala je ideja južnoslavizma, preuzeta od đakovačko-bosanskog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Juraj Dobrila, dr. Dinko Vitezić i ostali narodni prvaci zastupali su ideju ujedinjenja Južnih Slavena, no izgledno je da je ona predstavljala nastavak ilirizma i težnju da se provede hrvatska integracija sa Zagrebom kao narodnim, političkim i kulturnim središtem.³³ Prvi ispit za hrvatske narodne prvake predstavljali su izbori za Carevinsko vijeće

³² Taborovanje u Istri završilo je zabranom bečke vlade 1885. godine, a do tada su tabori održani u Dolini (1878.), Brezovici (1883.) i Lindaru pored Pazina (1885.). Na svakom navedenom taboru sudjelovalo je najmanje tri tisuće ljudi što pokazuje trend omasovljenja narodnog pokreta u Istri.

³³ Dinko Vitezić (Vrbnik, 1822. - Krk, 1904.), nakon pučkoškolskog školovanja u Vrbniku i Krku te gimnazijskog u Zadru, upisao je studij prava u Beču, a završio u Padovi gdje je 1847. godine postao doktor pravnih znanosti. Dvije godine poslije služba ga kao nadsavjetnika i financijskog prokuratora za Dalmaciju dovodi u Zadar koji je upravo tada postao središte već razbuđene nacionalne svijesti dalmatinskih Hrvata. U Zadru se upoznao s preporodnim idejama i ušao u krug dalmatinskih preporoditelja prve generacije, Mihovila Pavlinovića, Mihe Klaića, Natka Nodila, Božidara Petranovića, Ante Kuzmanića i drugih te zajedno s njima sudjelovao u osnivanju prvih dalmatinskih preporodnih kulturno-prosvjetnih ustanova kao što su Matica dalmatinska (čiji je bio odbornik) i Narodna čitaonica, a isto tako vrlo aktivno je sudjelovao u pokretanju najvažnijih dalmatinskih preporodnih novina *Il Nazionale (Narodni list)*. U Zadru je živio do 1884. godine kada je prijevremeno umirovljen zbog svoga govora izrečenog u Carevinskom vijeću, a nakon toga preseljava u grad Krk u kojemu otvara odvjetničku kancelariju. U javni politički život Istre ulazi 1873. godine kada je izabran na izravnim izborima za Carevinsko vijeće kao zastupnik vanjskih općina srednje i istočne Istre i Kvarnerskih otoka. Tako je postao jedini izabrani zastupnik Hrvata i Slovenaca iz Istre i Kvarnerskih otoka u bečkom parlamentu, a to će i ostati do 1891. godine jer je još dva puta izabran, 1879. i 1885. godine. Punih 18 godina borio se za rješavanje najkрупnijih nacionalnih, gospodarskih, kulturnih i prosvjetnih problema koji su pritiskali hrvatski narod u Istri i Kvarnerskim otocima. Njegovi prvi govori u Carevinskom vijeću imali su kulturno-prosvjetni karakter, a bili su usmjereni prema potrebi da se u Istri otvaraju hrvatske pučke škole. Rezultat takvog djelovanja bilo je osnivanje školskog društva Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru 1893. godine. Za prvog predsjednika društva izabran je upravo dr. Vitezić (do 1900. godine), dok je za prvog tajnika bio izabran dr. Matko Laginja, najistaknutiji predstavnik tzv. druge generacije istarskih narodnih preporoditelja. Na gospodarskom planu isticao je, kao parlamentarni zastupnik u Beču, brodogradnju i pomorstvo, smatrajući ih baznim, a time i najvažnijim gospodarskim granama te je sukladno tome upozoravao na tešku situaciju u brodarstvu. Zalagao se za izgradnju novih i uređenje starih luka i lukobrana na otoku Krku i na istočnoj istarskoj obali. Nalogom Pokrajinskog gospodarskog vijeća za Istru, a na njegovu inicijativu u gradu Krku se kao središtu sudbenog kotara Krk-Cres-Lošinj, krajem 1885. godine osnovala Kotarska gospodarska zadruga, koja dala veliki doprinos u permanentnoj borbi protiv neimaštine i siromaštva kojima je bilo opterećeno krčko seljaštvo. Dr. Vitezić predsjedavao je zadrugom punih 17 godina, sve do 1902. godine. Zadruga je podizala standarde poljodjelstva na otoku. Vođenje Kotarske gospodarske zadruge povezalo je i zbližilo dr. Vitezića s tadašnjim krčkim biskupom dr. Antunom Mahnićem, što je u konačnici dovelo do osnivanja Staroslavenske akademije u Krku, 18. studenoga 1902. godine. Dr. Dinko Vitezić umro je 25. prosinca 1904. godine u Krku, u 82. godini života. Pokopan je u Vrbniku u kapeli sv. Martina koju je još za života preuređio za svoj grob. Na pročelju kapele postavljena je ploča s glagoljskim natpisom, koji je godinu dana prije njegove smrti sastavio Vatroslav Jagić, poznati slavist i njegov prijatelj. M. BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem (Od početka do*

1873. godine kada se putem Domorodnog izbornog odbora za Istru, sa sjedištem u Trstu, nastojalo čvršće organizirati narodni pokret. Odbor je u vanjskim, seoskim općinama postavio dva kandidata. Biskup Dobrila bio je kandidat seoskih općina zapadne i sjeverne Istre, a dr. Dinko Vitezić kandidat istočne Istre i Kvarnerskih otoka. Dok je Vitezić pobijedio s ogromnom većinom dotle biskup Dobrila nije prošao. Izborni rezultat bio je signal da se mora zaoštriti politička i nacionalna borba. Za to su se pobrinuli mladi intelektualci koji se tada pojavljuju na istarskoj političkoj pozornici noseći pravaške ideje. Posebno su se u tom smjeru razvijali pravnik Matko Laginja te svećenici Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić.³⁴ Oni su 1874. godine

propasti Austro-Ugarske), str. 210-214.; Mihovil BOLONIĆ, „Dr. Dinko Vitezić, pedeset-godišnjica smrti“, *Krčki kalendar*, Krk, 1955., str. 39-43.; Mihovil BOLONIĆ, „Dr. Dinko Vitezić, prigodom 70. godišnjice smrti“, *Istarska Danica*, Pazin, 1974., str. 170-176.; M. BOLONIĆ; P. STRČIĆ, *Zapisnici sjednica i skupština „Hrvatske čitaonice“ u Vrbniku (1871. - 1929.)*, str. 255.; Antun BOZANIĆ, „Organizirani socijalni rad i list „Pučki prijatelj“, *Krčki kalendar*, Krk, 1999., str. 45-47.; Tvrtko BOŽIĆ, „Dr. Dinko Vitezić - krčki prosvjetitelj i preporoditelj“, *Zbornik Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, ur. Marijana Marinović, Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2008., str. 36-56.; Petar STRČIĆ, „Dopisivanje Dinko Vitezić - Josip Juraj Strossmayer (1874. - 1904.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 14, Pazin - Rijeka, 1969., str. 173-264.; A. SIMONIĆ, n. djelo, str. 73-82.

³⁴ Matko Laginja (Klana, 1852. - Zagreb, 1930.), nakon završetka kraljevske gimnazije u Rijeci, studirao je pravo u Zagrebu i Beču, a doktorirao je 1885. godine u Grazu. Odvjetničku kancelariju otvorio je 1890. godine u Puli u kojoj je naredne godine otvorio Istarsku posujilnicu sa zadaćom pomaganja istarskim seljacima. Time se aktivno uključio u hrvatski narodni preporod. Godine 1903. u Puli je osnovao Gospodarsku saveznu za Istru, gospodarsku organizaciju koja je okupljala štedno-kreditne zadruge i konzumna društva u Istri. Borio se za političku i gospodarsku neovisnost hrvatskog seljaštva i građanskog sloja u Istri. Od 1883. do 1914. godine bio je zastupnik u Istarskom saboru, a od 1891. do 1911. godine zastupao je interese istarskih Hrvata u bečkom Carevinskom vijeću. U Puli je otvorio tiskaru *Laginja i drugovi* u kojoj je tiskana *Naša sloga*. Nakon izbivanja Prvoga svjetskog rata, emigrirao je 1915. godine u Zagreb u kojem je vodio Društvo istarskih Hrvata. Podržao je Svibanjsku deklaraciju 1917. godine u kojoj se tražilo ujedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba na području Austro-Ugarske Monarhije. Nakon proglašenja Države Hrvata, Slovenaca i Srba u listopadu 1918. godine postao je povjerenik Narodnog vijeća SHS za Istru. U Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca vlada Stojana Protića imenovala ga je u veljači 1920. godine za bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Na tom položaju, bez stvarne vlasti, ostao je do kraja prosinca iste godine. Razočaran parlamentarizmom nove države povukao se 1925. godine iz aktivnog političkog života. Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri: od 1870. do 1915. godine: (prema bilješkama iz „Naše Sloge“)*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1952.; Mate DEMARIN, *Hrvatsko školstvo u Istri: pregled razvoja 1818. - 1918.*, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 1978.; Ž. KLAJČIĆ, n. djelo, str. 29-100.; Željko KLAJČIĆ, „Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, u povodu pokretanja lista Omnibus i održavanja općinskih izbora u Puli 1905.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41, br. 2, Zagreb, 2009., str. 543-562.; Željko KLAJČIĆ, „Laginja, Matko“, *Istarska internetska enciklopedija* (<https://www.istrapedia.hr>; pristupljeno 5. 3. 2020.); Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod: knjiga druga (1883. - 1947.)*, Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Pazin, 1973.; Nevio ŠETIĆ, „Životni kraj Matka Laginje i posmrtna počasti koje su mu iskazane 1930. godine“, *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, god. 2, br. 2, Zagreb, 2012., str. 161-175.; Vjekoslav ZIDARIĆ, „Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu“, *Zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 457-475.; Ivan ZORIČIĆ, „Matko Laginja i hrvatski jezik u Istri“, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 55, br. 3, Zagreb, 2008., str. 81-120.

Matko Mandić (Mihotići pored Kastva, 1849. - Trst, 1915.), nakon završetka kraljevske gimnazije u Rijeci, studirao je teologiju u Gorici i Trstu. Za svećenika je zaređen 1874. godine, a pet godina poslije završio je studij prirodnih znanosti na Karlovu sveučilištu u Pragu. Proforsko zvanje imao je na zagrebačkoj gornjogradskoj gimnaziji 1882. godine, ali se već iduće godine odazvao pozivu Matka Laginje i Vjekoslava Spinčića te preuzeo uredništvo *Naše sloge* u Trstu. Tako je ušao u krug istarskih narodnih preporoditelja druge generacije s pravaškim idejama. U tom duhu je uređivao *Našu slogu* do 1900. godine. Nakon preseljenja lista u Pulu, Mandić je ostao u

u Kastvu osnovali Bratovštinu hrvatskih ljudi u Istri s ciljem da financijski pomažu i stipendiraju mlade hrvatske učenike. Također, počeli su sve više prostora zauzimati u *Našoj slogi*, koja se time počela pretvarati u medij pravaške ideologije i to upravo u vrijeme kada je u Banskoj Hrvatskoj nakon neuspjele Rakovičke bune Stranka prava bila zabranjena. S druge strane, talijanska buržoazija bila je ohrabrena ishodom izbora za Carevinsko vijeće i krenula je s više elana raditi na talijanizaciji Istre. To je predstavljalo zajedničku opasnost za Hrvate i Slovence, koji na temelju dogovora pretvaraju dotadašnje isključivo slovensko Političko društvo Edinost u zajedničku političku platformu.³⁵ Tako je novonastala hrvatsko-slovenska politička organizacija, sa sjedištem u Trstu, svoje ideje odašiljala putem *Naše sloge* za Hrvate, odnosno lista *Edinost* za Slovence u Istri. Krucijalni trenutak za hrvatsko-slovensku političku

Trstu gdje je 1907. godine pokrenuo hrvatski dnevnik *Balkan*. Uređivao je i list tršćanskih Slovenaca *Edinost*. Od 1889. godine do kraja života bio je zastupnik u Istarskom saboru. Za zastupnika u Carevinsko vijeće izabran je 1907. i 1911. godine. Bio je predsjednik Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri od 1908. do 1912. godine i najznačajniji predstavnik hrvatsko-slovenske političke i kulturne suradnje u borbi protiv talijanizacije u Istri. Željko KLAJČ, „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge* u vrijeme utemeljenje Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Zbornik Kastavštine*, br. 12, Kastav, 2004., str. 67-82.; Željko KLAJČ; Đurđica KRIŽMAN-ZORIĆ, „Mandić, Matko“, Istarska internetska enciklopedija (<https://www.istrapedia.hr>; pristupljeno 5. 3. 2020.); Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod: knjiga druga (1883. - 1947.)*; „Narodni zastupnik Matko Mandić“, *Naša sloga*, br. 20, str. 1-2., 15. 5. 1915.; „Novinski glasovi o smrti zastupnika Mandića“, *Naša sloga*, br. 21, str. 2-4., 25. 5. 1915.

Vjekoslav Spinčić (Spinčići pored Kastva, 1848. - Sušak, 1933.), nakon završenog gimnazijskog obrazovanja, studirao je teologiju u Gorici i Trstu. Za svećenika je zaređen 1872. godine nakon čega upisuje studij povijesti i geografije kojega pohađa na sveučilištima u Pragu i Beču. Profesorsko zvanje vršio je u Kopru (1876. - 1882.), da bi do 1888. godine radio kao školski nadzornik u kotarima Kopar i Volosko. Tada je već zastupnik u Istarskom saboru (od 1882. do 1914. godine). Nakon što je 1892. godine otpušten iz državne službe (bio je profesor na Učiteljskoj školi u Gorici) intenzivira svoje kulturno i političko djelovanje u hrvatskom narodnom pokretu u Istri. Njegov politički angažman na zaštiti hrvatskih nacionalnih prava do punog izražaja dolazi u Carevinskom vijeću u kojeg ulazi 1891. godine, a zastupnikom će ostati sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije. Od 1900. godine bio je predsjednik hrvatskog prosvjetnog društva Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, koje je radilo na osnivanju hrvatskih škola u pokrajini. Nakon parlamentarnih izbora 1907. godine i velikog uspjeha Hrvatsko-slovenske stranke ulazi u sastav Pokrajinskog odbora (vlade) za Istru i Kvarnerske otoke. Zauzimao se za ravnopravnost Hrvata i Slovenaca sa Talijanima u Istri te za sjedinjenje Istre s Bansom Hrvatskom. Glavni je inicijator i potpisnik Svibanjske deklaracije u Carevinskom vijeću 1917. godine. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine, emigrirao je u Zagreb. Stvaranjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca postao je 1919. godine član Privremenog narodnog predstavništva u Beogradu. Razočaran odredbama Rapallskog ugovora iz studenoga 1920. godine, po kojemu je Istra i veliki dio hrvatske obale ustupljen Kraljevini Italiji, povukao se iz javnog političkog života. Samo se još jednom kratkotrajno, 1931. godine, pojavio kao zastupnik u jugoslavenskoj Narodnoj skupštini. Do kraja života bio je posvećen književnom radu (*Narodni preporod u Istri*, 1924., *Crte iz hrvatske književne kulture Istre*, 1926.). Boris Domagoj BILETIĆ, „Spinčić, Vjekoslav“, Istarska internetska enciklopedija (<https://www.istrapedia.hr>; pristupljeno 5. 3. 2020.); Željko KLAJČ, „Vjekoslav Spinčić i pitanje jezično-etničke granice između Hrvata i Slovenaca u austrijskoj pokrajini Istri“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Vol. IX, br. 17-18, Zagreb, 2015., str. 97-115.; Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod: knjiga druga (1883. - 1947.)*.

³⁵ Od osnutka 1874. godine, političko djelovanje Edinosti bio je Trst i njegova okolica. Od siječnja 1876. godine izdavalo je društveno glasilo *Edinost*, isprva kao tjednik, a od 1898. godine kao dnevnik. Kako bi afirmiralo politiku narodne sloge među istarskim Slavenima, društvo je 1878. godine proširilo svoje djelovanje na cjelokupno područje Austrijskog primorja. Ž. KLAJČ, „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.“, str. 30-31.

suradnju predstavljao je dolazak Matka Mandića u Trst i priključenje Edinosti, u kojem je 1883. godine postao član odbora, a 1891. godine izabran je za predsjednika. Tako je Mandić postao poveznica između tršćanskih Slovenaca i istarskih Hrvata. Političko društvo Edinost je organizacijski i provedbeno djelovalo kao politička stranka koja se nije uvijek javljala jedinstvenim imenom. Nakon što je proširilo svoj djelokrug rada na cjelokupno istarsko područje 1878. godine, društvo se preobrazilo u hrvatsko-slovensku političku stranku. Najčešće se javljala kao Hrvatsko-slovenska stranka, a predstavljala je novu fazu u razvoju hrvatskog narodnog pokreta.³⁶ Stranka u početku nije bilježila veće uspjehe. Vidjelo se to prilikom novih izbora za Carevinsko vijeće 1879. godine. Kao i prije šest godina, dr. Dinko Vitezić pobijedio je u istočnoj Istri i na Kvarnerskim otocima dok je Antun Klodić (školski nadzornik) u zapadnoj i sjevernoj Istri dobio manje glasova nego biskup Dobrila šest godina ranije.³⁷ Bio je to pokazatelj napredovanja talijanizacije u zapadnoj i sjevernoj Istri što je pokazao popis stanovništva proveden 1880. godine, a koji je uzimao u obzir „saobraćajni“ jezik, prema kojem se broj Talijana i talijanaša povećao u odnosu na prethodni popis stanovništva (proveden 1857. godine).³⁸

³⁶ Hrvatsko-slovenska stranka nije djelovala kao stabilna politička organizacija nego kao izborna koalicija hrvatskih i slovenskih političara. Stranka se javljala i pod imenom Hrvatsko-slovenska narodna stranka, a među istarskim Hrvatima i kao Narodna stranka ili Hrvatska stranka. Njezino djelovanje podupirali su Dinko Vitezić, Matko i Dinko Trinajstić te Matko Mandić. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 40-41.

³⁷ Isto, str. 41.

³⁸ Podaci o etničkoj pripadnosti dobiveni su neizravnim metodom koja počiva na popisnom načelu utvrđivanja nacionalnosti prema materinskom ili govornom (komunikacijskom) jeziku. Takvo načelo korišteno je u popisima stanovništva u Habsburškoj Monarhiji od 1857. godine. Tek od popisa iz 1880. godine pa do zadnjeg austrijskog popisa stanovništva 1910. godine na snazi je bilo načelo upotrebe Umgangssprache, tj. svakodnevni govor, komunicirajući ili uporabni govor jezik koji je prevladavao u javnim i poslovnim krugovima, a to je bio talijanski jezik kojim se služio imućniji dio građanstva. To načelo prihvaćeno je 1876. godine na Svjetskom statističkom kongresu u Petrogradu. Tvrtko BOŽIĆ, „Hrvatsko-talijanski odnosi na otoku Krku u međuratnom razdoblju“, *Zbornik Hrvati i manjine u Hrvatskoj*, ur. Marijana Marinović, Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2014., str. 163-164.

	1846.	1857.	1880.	1890.	1900.	1910.
Hrvati	134.453	132.092	121.732	140.713	143.057	168.184
Talijani	60.040	72.303	114.291	118.028	136.191	147.417
Slovinci	31.995	28.177	43.004	44.418	47.717	55.134
UKUPNO	226.488	232.572	279.027	303.159	326.965	370.735

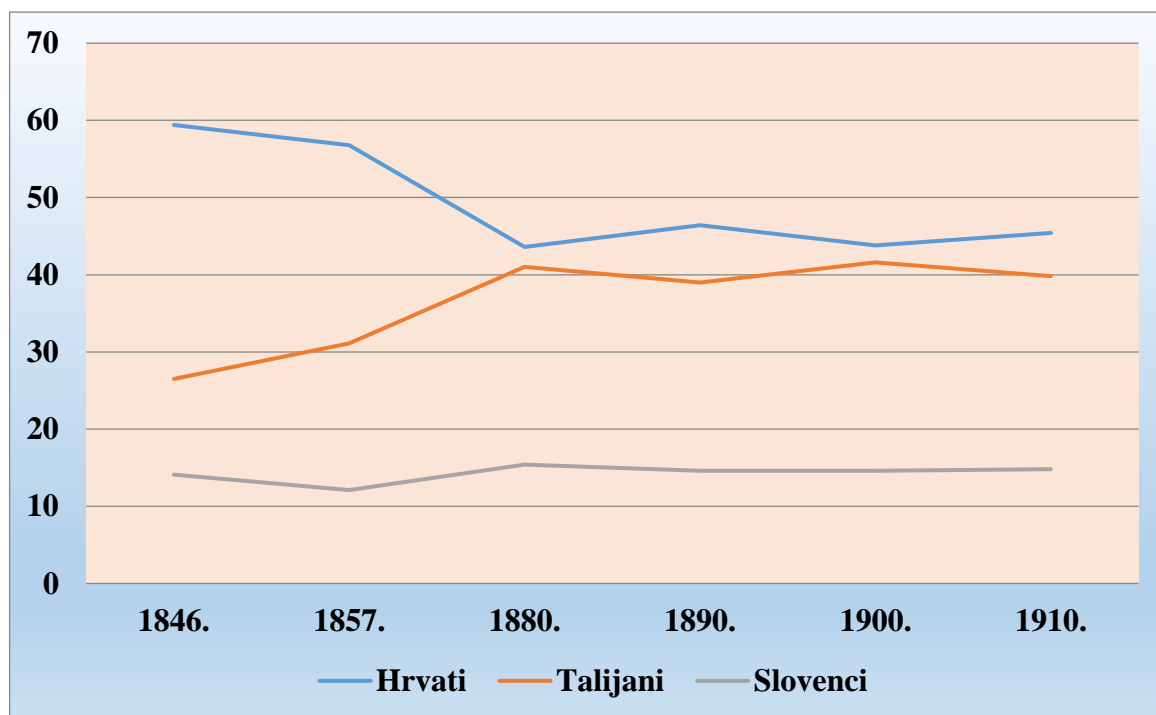
Tablica 6. Kretanje broja stanovnika Istre i etnička pripadnost od 1846. do 1910. godine³⁹

	1846.	1857.	1880.	1890.	1900.	1910.
Hrvati	59,4	56,8	43,6	46,4	43,8	45,4
Talijani	26,5	31,1	41	39	41,6	39,8
Slovinci	14,1	12,1	15,4	14,6	14,6	14,8

Tablica 7. Postotni udjeli nacionalne strukture stanovništva Istre od 1846. do 1910. godine

³⁹ Boris BANOVAČ, „Etničnost i regionalizam u Istri: povijesni rakurs i suvremeni kontekst“, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 14, br. 4., Zagreb, 1996., str. 276.; D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 65.; Mladen KLEMENČIĆ; Vesna KUŠAR; Željka RICHTER, „Promjene narodnosnog sastava Istre, Prostorna analiza popisnih podataka 1880-1991.“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 2, br. 4-5. (6-7.), Zagreb, 1993., str. 611-614.; „O narodnosnom stanju u Istri“, *Naša sloga*, br. 28, str. 1., 23. 7. 1914.; „O narodnosnom stanju u Istri“, *Naša sloga*, br. 29, str. 1., 30. 7. 1914.

Grafikon 1. Postotni udjeli nacionalne strukture stanovništva Istre od 1846. do 1910. godine

Popis stanovništva iz 1846. godine proveden je na osnovu „govornog“ jezika. Prema njemu, Hrvati su činili 59,4 % ukupnog stanovništva, Talijani 26,5 %, a Slovenci 14,1 % ukupnog stanovništva. Promatrajući razdoblje od 1846. do 1910. godine razvidan je pad udjela Hrvata u ukupnom stanovništvu Istre za 14 % dok je udio Talijana u istom razdoblju porastao za 13,3 %. Za navedeni pokazatelj zaslužna je metodologija prema kojoj su vršeni popisi stanovništva, ali i uznapredovala talijanizacija, poglavito u zapadnom dijelu Istre. Dok je 1846. godine razlika u apsolutnim brojkama između Hrvata i Talijana iznosila 74.413 stanovnika dotle je 1910. godine ta razlika smanjena na samo 20.767 stanovnika. Slavenski etnički element (Hrvati i Slovenci) zadržali su do 1910. godine brojčanu superiornost naspram Talijana, ali bez stvarne političke i gospodarske vlasti u najvišim pokrajinskim tijelima nisu je mogli kapitalizirati.

Nove društveno-ekonomske promjene koje su zahvatile Istru u zadnjem desetljeću XIX. stoljeća pružile su novu priliku osnaživanju hrvatskog narodnog pokreta. Osamdesetih godina XIX. stoljeća u ruke hrvatskih narodnjaka došle su mjesne općine Kastav, Pazin, Buzet, Žminj,

Tinjan i Vrbnik, a slovenski narodnjaci preuzeli su vlast u općinama Dekani, Dolina, Pomjan, Podgrad, Materija i Jelšane.⁴⁰

U tom periodu, gradski centri Rijeka, Pula i Trst ulaze u proces gospodarske ekspanzije. Naročito se to odnosi na Pulu, koja je kao glavna austrijska ratna luka dobila arsenal u kojem se zapošljavaju seljaci iz južne Istre, ali i šireg okružja. U samom gradu raste broj obrtnika, trgovaca i činovnika. Počinje se razvijati hrvatsko-slovenski građanski sloj, nova društvena snaga iako u slavensko-talijanskim nacionalnim odnosima još uvijek dominira suprotnost između slavenskog sela i talijanskog grada. Smjena generacija u vrhu Hrvatsko-slovenske stranke na površinu je izbacila mlade pravaše. Vjekoslav Spinčić izabran je u Istarski sabor 1882. godine, Matko Laginja godinu dana kasnije, a Matko Mandić preuzeo je uredništvo *Naše sloge*. Premda su bili protuaustrijski orijentirani, vrlo brzo su postali svjesni da će ih takva politika blokirati u borbi za nacionalnu ravnopravnost te za gospodarsko i kulturno uzdizanje Hrvata i Slovenaca. Stoga su počeli isticati načelo narodnosti. Osim toga, sve više se ističe hrvatstvo i hrvatsko ime što je značilo radikaliziranje nacionalne borbe. Najvažnije područje te borbe bila je zapadna Istra, uporište talijansko-talijanaške političke ideje koju je uobličila i provodila Talijanska nacionalna liberalna stranka (*Partito Liberale Nazionale, Partito Liberale Italiano*), koja je u Pazinu 1884. godine osnovala organizaciju *Società Politica Istriana* (Istarsko političko društvo) s programom širenja „talijanske narodnosti, civilizacije i kulture“.⁴¹ Navedena politika predstavljala je pojačanu talijanizaciju, a stranka se u tom smislu osjećala slobodnom, zakriljena vojno-političkim savezom koji je Kraljevina Italija sklopila 1882. godine s Njemačkim Carstvom i Austro-Ugarskom Monarhijom.⁴² Posebno teška borba hrvatskih

⁴⁰ Ž. KLAJČ, n. djelo, str. 34.

⁴¹ Programski načela društva podupiralo je i širilo, od 1885. godine, prosvjetno društvo *Pro Patria* koje je osnivalo talijanske škole u Istri. Zbog svojih izrazito iredentističkih stavova društvo je raspušteno, a naslijedilo ga je 1891. godine društvo *Lega Nazionale*. U tom smjeru djelovalo je i društvo *Dante Alighieri*, osnovano 1889. godine. Talijanske vlade subvencionirale su navedena društva i time pridonijele očuvanju i širenju talijanstva u „neoslobođenim područjima“ u koje su uključivale i Istru, koja bi se trebala pripojiti Kraljevini Italiji. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 42-43.

U tjedniku *L'Istria* (izlazio od 1882. do 1903. godine), službenom glasilu Zemaljskog odbora u Poreču, talijanski povjesničar i političar Carlo De Franceschi pisao je kako je cilj talijanskog društva „da Slavenima koji kane osvojiti ovu i druge općine te većinu zastupničkih mjesta u saboru, suprotstavi jaku i discipliniranu organizaciju, štiteći i unapređujući svim sredstvima što ih dopušta zakon talijansku nacionalnost i civilizaciju Istre.“ Za prvog predsjednika društva izabran je pazinski odvjetnik Francesco Costantini, a za potpredsjednika bivši pazinski načelnik Adamo Mrach. Izbor vodećih ljudi kao i izbor mjesta osnivanja išlo je u prilog tezi izrečenoj na osnivačkom odboru društva da će Pazin biti „stražar“ protiv „slavenske opasnosti“. Ž. KLAJČ, n. djelo, str. 32.

⁴² Talijanska nacionalna liberalna stranka u Istri nije bila izrazito antiaustrijska koliko je bila antislavenska. Austrijske vlasti podržavale su je u borbi protiv Slavena u Istri, poglavito nakon 1882. godine i zaključenja Trojnog saveza između Njemačkog Carstva, Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Italije, jer nisu htjele dati povoda talijanskoj vladi za prigovore kako se ne bi narušio vojno-politički savez. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 221-230.

narodnih prvaka s Talijanskom liberalnom strankom bila je na kulturno-jezičnom području. I dok je u Istarskom saboru talijansko-talijanaška većina pružala ogorčeni otpor nastojanjima istarskih narodnjaka da se u državnim uredima, sudstvu i u Istarskom saboru uvede jezična ravnopravnost, dotle je na prosvjetnom planu prijetila denacionalizacija putem sve većeg broja talijanskih škola koje je u pokrajini osnivalo talijansko prosvjetno društvo *Lega Nazionale*. Odgovor narodnih preporoditelja bilo je osnivanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru 1893. godine sa sjedištem najprije u Puli, a zatim u Opatiji.⁴³ Društvo je u Istri i Banskoj Hrvatskoj pokrenulo široku kampanju prikupljanja novčanih sredstava za osnivanje hrvatskih škola u Istri. Akcija je bila uspješna o čemu govori podatak da je u prvih deset godina društvo osnovalo deset škola, uglavnom u nacionalno ugroženim područjima.

Talijanska propaganda protiv vodstva Hrvatsko-slovenske stranke naišla je na odjek u nekim mjestima istočne Istre koja je smatrana uporištem narodnjaka. Na tom području javio se dalmatinski Hrvat Ivan Krstić sa svojim Istrijskim pokretom i listom *Prava naša sloga*, pokrenutim 1896. godine, preko čijih je stranica vodio kampanju protiv vodstva Hrvatsko-slovenske stranke optužujući je da je prvenstveno orijentirana na priključenje Istre Banskoj Hrvatskoj, a da istovremeno ne vodi dovoljno brigu o potrebama istarskog seljaštva. Zbog toga je Krstić propagirao „istrijski“ patriotizam i autonomaštvo te je uspio pridobiti narodnjačke glasove za talijanske liberale u općinama Mošćenice, Lovran i Veprinac.⁴⁴ Hrvatsko-slovenska stranka ubrzo je svladala Krstićevo autonomaštvo, ali nije na širokoj fronti polučila očekivani uspjeh, a on se ukazao 1897. godine kada je djelomičnom reformom izbornog zakona za Carevinsko vijeće uvedena opća kurija u kojoj su pravo glasa imali svi birači grada i sela. To je bila prilika da stranka dobije uz dva kandidata seoskih općina i mandat opće kurije, ali to se

Kraljevina Italija je bila saveznica Austro-Ugarske Monarhije uglavnom nominalno jer je i nakon 1882. godine podržavala iredentizam među Talijanima u austrijskom dijelu Monarhije te je na taj način ugrožavala austrijske pozicije na Jadranu. A. RAHTEN, n. djelo, str. 97.

⁴³ Hrvatski i slovenski zastupnici osnovali su u lipnju 1884. godine u Istarskom saboru Hrvatsko-slovenski klub s namjerom zajedničkog istupanja i borbe protiv talijansko-talijanaške saborske većine. Klub je kontinuirano iznosio zahtjeve o ravnopravnosti jezika u Saboru te je donio odluku da će istupati samo na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Saborska većina odbila je sve zahtjeve pa se hrvatski i slovenski govori nikada nisu unosili u saborske zapisnike. Prvi predsjednik kluba bio je Hrvat Vinko Zamlić, dok je za tajnika izabran Slovenac Slavoj Jenko. Od 1889. do 1892. klubom je predsjedavao Matko Laginja, a nakon njega Vjekoslav Spinčić. Vjekoslav BRATULIĆ, „Zapisnici sjednica „Hrvatsko-slovenskog kluba“ zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 11-12, Pazin - Rijeka, 1968., str. 131-133.

⁴⁴ Ivan Krstić, Hrvat iz Arbanasa kod Zadra, djelovao je na kastavsko-liburnijskom prostoru od 1895. godine. Premda se promovirao kao veliki Hrvat, svoje aktivnosti usmjeravao je protiv prvaka Hrvatsko-slovenske narodne stranke. Financijski ga je pomagala Talijanska liberalna stranka. Više puta sudski kažnjavan i moralno kompromitiran, prestao je javno djelovati 1903. godine, a zajedno s njim i njegov pokret. Umro je 1906. godine u riječkoj umobolnici. Ž. KLAJČ, n. djelo, str. 33.

nije dogodilo. Da se početkom XX. stoljeća događa unutrašnja kriza u narodnom pokretu, pokazali su izbori za Carevinsko vijeće 1900. - 1901. godine kada je Hrvatsko-slovenska stranka izgubila i jedan mandat u kuriji seoskih općina.⁴⁵ Činilo se da se narodni pokret ispuhao, te da je došlo do razočaranja i rezignacije zbog slabih rezultata u borbi za nacionalnu ravnopravnost. Ipak, narodnjaci nisu posustali nego su prebacili fokus borbe na kulturno-prosvjetno i gospodarsko područje. Počinju se otvarati narodni domovi, osnivati sokolska društva, gospodarske zadruge, štedionice (posujilnice), osnovne škole, a u Pazinu je 1899. godine otvorena Carsko-kraljevska velika državna gimnazija.⁴⁶ Pored Pazina, kao središte širenja narodnog pokreta, profilira se Pula u kojoj je iste godine osnovana *Narodna tiskara* koja je tiskala *Našu slogu*.

Kako bi se narodni pokret još čvršće organizirao i kako bi se pojačala aktivnost u selima, osnovano je u svibnju 1902. godine Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri sa sjedištem u Pazinu.⁴⁷ Rezultat je to dogovora sa vodstvom tršćanske Edinosti, a najvažnija metoda rada bila je veća aktivnost na terenu.⁴⁸ Za predsjednika društva izabran je Vjekoslav Spinčić,⁴⁹ a za

⁴⁵ Samo je Vjekoslav Spinčić izabran u Carevinsko vijeće kao kandidat Hrvatsko-slovenske narodne stranke u kuriji seoskih općina istočne Istre dok su Talijani osvojili 4 od 5 mandata. Bio je to jedan od najtežih izbornih poraza Hrvatsko-slovenske narodne stranke.

⁴⁶ Prva srednja škola, točnije gimnazija, u pokrajini Istri sa hrvatskim nastavnim jezikom otvorena je 1894. godine na otočiću Košljunu na otoku Krku. Školu su otvorili franjevci reda Male braće, ali nije imala pravo javnosti. Bila je to četverogodišnja niža gimnazija čiji su polaznici školovani po programu državnih škola. Košljunski „Bonaventurium“ (nazvan po opatu Bonaventuri Škunci koji je bio zaslužan za njezino otvorenje) ili „malo sjemenište“ bio je privremeno zabranjen 1902. godine, ali je djelovao do 1927. godine kada je preseljen u franjevački samostan na otočiću Badiji kod Korčule. Petar STRČIĆ, *Košljun i franjevački samostan*, Krčki zbornik, sv. 43, Posebno izdanje, sv. 38., Rijeka - Košljun - Krk, 2001., str. 84-85; A. RAGUŽIN, *Punat*, knjiga 2., Krčki zbornik, sv. 24, Posebno izdanje, sv. 18, Krk, 1991., str. 316-317.

⁴⁷ Pripremni sastanak za dogovor o sazivu konstituirajuće skupštine održan je 9. siječnja u prostorijama Hrvatske čitaonice u Pazinu. Sastanak je sazvao pazinski odvjetnik Dinko Trinajstić, porijeklom iz Vrbnika s otoka Krka, koji je zajedno sa Šimom Kureličem, pazinskim općinskim načelnikom sastavio društvena pravila. Sastanku su nazočili gotovo svi istarski narodni preporoditelji, a Matko Mandić, tadašnji predsjednik Političkog društva Edinost, pozdravio je utemeljenje društva koje će moći iz Pazina „u srcu Istre“ biti učinkovitije za Hrvate i Slovence u pokrajini. Na osnivačkoj skupštini, održanoj 7. svibnja, izabrano je 9 odbornika sa zamjenicima, među kojima odvjetnik Anton Antončić iz krčkog kotara. Osim njega, članovi društva sa otoka Krka bili su Anton Andrijičić (župnik u Baški), Petar Zahija (župnik u Dragi Bašćanskoj) i Mate Milovčić (svećenik u Baški). S otoka Krka porijeklom su bila braća Dinko i Matko Trinajstić. Kao i njihov ujak dr. Dinko Vitezić i braća Trinajstić bili su odvjetnici, Dinko u Pazinu, a Matko u Buzetu. Matko Trinajstić izabran je 1894. i 1897. godine za načelnika općine Buzet. Ž. KLAJIĆ, n. djelo, str. 51.

⁴⁸ Za razliku od D. Šepića, Rahten u osnivanju Političkog društva vidi razlaz od Edinosti koja nije mogla više uspješno voditi političke aktivnosti u Istri iz Trsta, ali kao pravi razlog navodi izborni poraz 1901. godine. Ipak, da nisu sve veze između Edinosti i istarskih Hrvata popucale govori činjenica da je Matko Mandić vodio Edinost do 1905. godine, a nakon Spinčićeva odlaska preuzeo je 1908. godine vodstvo Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 46.; A. RAHTEN, n. djelo, str. 113.

⁴⁹ Tada je Vjekoslav Spinčić već umirovljen. Naime, 1891. godine posjetio je Gospodarsku izložbu u Zagrebu i javno izrazio želju istarskih Hrvata da se Istra ujedini sa Banskim Hrvatskom. Reakcija bečke vlade bila je njegovo umirovljenje, odnosno otpuštanje iz državne službe (otpušten je odlukom Pokrajinskog školskog vijeća u Gorici). Godinu dana poslije zajedno je sa Matkom Laginjom osnovao Klub neodvisnih hrvatskih i slovenskih zastupnika u Carevinskom vijeću. Klub je imao pet članova, ali nijednog Slovenca. Program kluba temeljio se na povijesnom

potpredsjednika Dinko Trinajstić.⁵⁰ Iste godine Političko društvo uputilo je bečkoj vladi spomenicu u kojoj se žalilo na istarske političke prilike i upozoravalo na jačanje iredentizma u Istri, a istovremeno je tražilo da se prema Hrvatima i Slovencima postupa u duhu nacionalne ravnopravnosti.⁵¹ Društvo je povelu narodni pokret iz krize, a tome su pridonijela i tri vanjska utjecaja. U Banskoj Hrvatskoj je narodni pokret protiv bana Dragutina Khuen-Héderváryja⁵² i

pravu hrvatskog kraljevstva nadopunjeno prirodnom pravom i narodnom voljom, a u konačnici išao je prema ujedinjenju svih hrvatskih i slovenskih zemalja u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Ustrajanje na slovenskom imenu u nazivu Kluba objašnjen je time da su istarske zastupnike izabrali i slovenski birači. A. RAHTEN, isto, str. 120.

⁵⁰ Dinko Trinajstić (Vrbnik, 1858. - Crikvenica, 1939.), nakon pučkoškolskog obrazovanja u Vrbniku i Krku nastavio je gimnazijsko školovanje u Zadru i Splitu. Prema želji svojih ujaka, krčkog biskupa Ivana Josipa Vitezića i Dinka Vitezića, on i brat Matko upisali su bogosloviju u Gorici, ali je nisu završili. S 20 godina unovačen je u austrougarsku vojsku i sudjelovao je u okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine. Nakon razvojačenja upisao je studij prava u Beču, a nastavio je studirati u Zagrebu i Grazu. Nakon završetka studija radio je kao pripravnik u odvjetničkoj kancelariji svoga ujaka Dinka Vitezića u Krku. Godine 1894. odlazi u Pazin i preuzima odvjetnički ured Ante Dukića te postaje samostalni odvjetnik. Ubrzo postaje općinski načelnik (1895. - 1898.). Aktivno se uključuje u preporodna gibanja u Istri s namjerom da Pazin postane središte političkog, kulturnog i gospodarskog preporoda istarskih Hrvata. Pripadao je drugoj, pravaški orijentiranoj generaciji hrvatskih narodnih prvaka te je uz Matka Laginju, Vjekoslav Spinčića i Matka Mandića postao najistaknutiji borac za hrvatska narodna prava. Vodio je podružnicu Istarske posujilnice u Pazinu, koja je imala sjedište u njegovoj odvjetničkoj kancelariji. Također, vodio je Đačko pripomoćno društvo u Pazinu, koje je pomagalo siromašnim učenicima pazinske gimnazije. Sudjelovao je u radu Istarskog sabora od 1895. do 1914. godine u kojem je izabran za prisjednika (asesora) Zemaljskog odbora (1902.). U vrijeme „narodnog mira“ u Istri (1908. - 1909.) bio je član Pomirbenog odbora Istarskog sabora. Ostao je zapamćen jer je zajedno sa Šimom Kureličem 19. listopada 1910. godine srušio stol predsjednika Istarskog sabora, nakon čega je sjednica prekinuta te nikada nije nastavljena. Nakon izbivanja Prvoga svjetskog rata emigrirao je 1915. godine i priključio se Jugoslavenskom odboru čiji je ured vodio, a nakon Ante Trumbića bio je njegov zadnji predsjednik. Bio je član Jugoslavenske demokratske lige, osnovane 1918. godine u Parizu, sastavljene od članova Jugoslavenskog odbora i srpske političke oporbe. Nakon rata ulazi u Privremeno narodno predstavništvo Kraljevine SHS i oštro istupa protiv zaključaka Rapallskog ugovora. Nezadovoljan odredbama Rapallskog ugovora povlači se iz aktivnog političkog djelovanja. Potkraj života imenovan je senatorom Kraljevine Jugoslavije. Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993.; A. SIMONIĆ, n. djelo, str. 73-82.; Petar STRČIĆ, „Četiri krčka advokata u političkom životu Istre i Kvarnerskih otoka“, *Odvjetnik*, 1968., 9; Dragovan ŠEPIĆ, „Privremeno narodno predstavništvo Kraljevstva SHS i jadransko pitanje (1919 - 1920)“, *Anali Jadranskog instituta*, 1968., Zagreb, str. 145-203.

⁵¹ Bečka vlada je nakon spomenice organizirala dogovore suprotstavljenih strana u cilju nalaženja kompromisa, ali do toga nije došlo zbog upornog odbijanja talijanske strane koja je bila uvjerena da je hrvatski narodni pokret u Istri oslabljen.

⁵² Karoly (Dragutin) grof Khuen-Héderváry (Gräfenberg kraj Freiwaldaau, danas Jeseník, Češka, 1849. - Budimpešta, 1918.), osnovno obrazovanje imao je na obiteljskom imanju u Nuštru pored Vinkovaca, da bi zatim pohađao licej (gimnaziju) u Pečuhu. Nakon studija prava u Zagrebu i Bratislavi ulazi 1875. godine u skupštinu okruga Siget u Mađarskoj, a obnašao je i funkciju velikog župana u Györu (1882. - 1883.). Nakon što su 1883. godine u Banskoj Hrvatskoj uvedeni dvojezični hrvatsko- mađarski grbovi izbile su demonstracije i car Franjo Josip I. postavlja Khuena-Héderváryja za hrvatskog bana kako bi smirio situaciju. Rezultat njegova djelovanja bili su tzv. nijemi grbovi, odnosno grbovi bez natpisa. Time je pokazao u kojem smjeru će ići njegovo banovanje. Kao pobornik mađarske velikodržavne ideje uporno je narednih dvadeset godina djelovao protuhrvatski. Podržavao je srpsku nacionalnu manjinu u Banskoj Hrvatskoj te time izazivao hrvatsko-srpske sukobe. Uspostavio je gotovo apsolutističku vlast obilježenu progonima političkih protivnika, zapljenom tiska, ograničavanjem autonomije Sveučilišta u Zagrebu i JAZU-a te provođenjem mađarizacije. U vrijeme protumađarskih demonstracija koje su se 1903. godine pretvorile u narodni pokret nasilnim mjerama je nastojao slomiti borbu za narodna prava. Posljedica narodnog pokreta bio je njegov odlazak na položaj mađarskog ministra predsjednika. Pozitivno obilježje njegovog banovanja je uzlet Banske Hrvatske na kulturno-prosvjetnom polju zahvaljujući djelovanju Isidora Kršnjavog i biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Željko HOLJEVAC, „Stjepan Radić i Milan Marjanović o narodnom pokretu 1903. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 3, Zagreb, 2005., str. 713-719.; Zlatko MATIJEVIĆ i

mađarizacije bio 1903. godine nasilno ugušen te je na cijelom istarskom području organizirano sakupljanje priloga za nastradale i zatvorene, a održavali su se protestni skupovi na kojima se isticala solidarnost s Hrvatima u Banskoj Hrvatskoj. Bila je to prilika da u Istri do izražaja dođe hrvatska nacionalna svijest. Neke su se općine (Pazin, Buzet, Kastav, Volosko i Vrbnik) pisano obratile i vladaru.⁵³ Druga prilika koja je, barem na početku, ukazivala na optimizam, bilo je imenovanje princa Konrada Hohenlohe-Schillingsfürsta za novog tršćanskog namjesnika krajem 1904. godine. Novi namjesnik bio je nesklon Kraljevini Italiji i pokazivao je više razumijevanja za potrebe istarskih Hrvata i Slovenaca, a simpatizirao je Talijansku kršćansko-socijalnu stranku i Talijansku socijaldemokratsku stranku čime je počeo otupljivati političku oštricu talijanskih liberala.⁵⁴ Treći moment bila je najava demokratizacije izbornog prava 1905. godine u austrijskom dijelu Monarhije. Prijedlog za uvođenje općeg, izravnog i tajnog prava glasa pokrenula je u Carevinskom vijeću Socijaldemokratska stranka, a istarski narodnjaci su ga podržali i pokrenuli široke slojeve stanovništva. U izornoj reformi za Carevinsko vijeće vidjeli su čvrstu poziciju za pokretanje reforme izbornog reda za Istarski sabor koja bi joj omogućila sudjelovanje u samostalnim poslovima u Istri. No, vodstvo Talijanske liberalne stranke oštro se suprotstavilo takvim prijedlozima nastojeći sačuvati svoje pozicije.

dr., „Bilo je to godine devetsto i treće.....“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 3, Zagreb, 2005., str. 585-595.; Stjepan MATKOVIĆ, „Ban Khuen-Héderváry - značenje i utjecaji“, *Povijest u nastavi*, god. I., br. 1, Zagreb, 2003., str. 37-47.; Agneza SZABO, „Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 3, Zagreb, 2005., str. 597-608.; Dinko ŠOKČEVIĆ, „Odjek narodnog pokreta u Hrvatskoj u mađarskoj javnosti (1903. god.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 3, Zagreb, 2005., str. 665-678.

⁵³ Narodni zastupnici iz Dalmacije, Istre i Trsta pošli su u Beč u audijenciju caru Franji Josipu I. kako bi se požalili na mađarsko nasilje u Banskoj Hrvatskoj, no vladar je odbio primanje s obrazloženjem da se prema dualističkom uređenju Monarhije predstavnici jednog dijela ne smiju miješati u poslove drugoga dijela Monarhije. Nakon što je audijencija odbijena, poslanici iz Dalmacije i Istre u Carevinskom vijeću uputili su europskoj javnosti manifest u kojem su prikazali prilike u Banskoj Hrvatskoj. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 66.

⁵⁴ Premda je namjesnik Hohenlohe usmjeravao istarske narodnjake i talijanske liberalne prema pregovorima i sporazume do toga nije došlo. Talijanski liberali prekinuli su pregovore, a 1905. godine napustili su Istarski sabor i time prekinuli njegov rad. Protivnici talijanskih liberala bili su socijalisti, kao npr. Angelo Vivante (1869. - 1914.), tršćanski novinar i publicist koji u svojoj knjizi *Irredentismo adriatico (Jadranski iredentizam)*, Firenza, 1912.) naglašava kako Italija nema ekonomskog interesa da anektira istočnu obalu Jadrana. Sličnih gledišta bio je i tršćanski književnik Scipio Slataper (1888. - 1915.) koji je vjerovao da će se Hrvati, Srbi i Slovenci iz Austro-Ugarske Monarhije uspjeti organizirati u posebnu državu. Proturječio im je tršćanski iredentist Ruggero Fauro-Timeus (1892. - 1915.) tvrdnjom da je Trst potreban ekonomskom razvoju Italije kao jadranska luka prema Bliskom istoku. Tvrdio je da Trst mora biti pod talijanskom vlašću jer su Talijani kao buržoaski sloj „dominantna rasa“ naspram Slavenima koji su „skoro svi proleterti“. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 249-261.

2. 3. Djelovanje Istarskog sabora od 1861. do 1916. godine

Veljačkim patentom iz 1861. godine ustrojen je novi zemaljski parlament, Istarski sabor, kao zastupničko tijelo Markgrofovije Istre. Zasedao je u Poreču, glavnom pokrajinskom gradu, a određenih godina u Puli i Kopru.⁵⁵ Zakonodavne ovlasti koje je imao odražavale su pokrajinsku autonomiju pa su se tako u djelokrugu njegovih poslova nalazili poljodjelstvo, stočarstvo i šumarstvo, gradnja javnih zgrada i dobrotvornih ustanova financiranih iz pokrajinskog proračuna, provođenje općih zakona koji su se odnosili na općinske poslove, bogoštovlje, prosvjeta te poslovi vezani za prijevoz, opskrbu i smještaj vojske.⁵⁶ Da bi se navedene djelatnosti mogle provoditi, Sabor je brinuo o pokrajinskom proračunu, odnosno svim prihodima i rashodima na svojoj područnoj nadležnosti. Najveći dio proračunskih prihodovnih sredstava dolazio je iz pokrajinskih i općinskih zaklada i ustanova te prireza na izravne državne poreze u visini od 10 %.⁵⁷

Saborska zasjedanja vodio je njegov predsjednik, a u slučaju njegove izočnosti zamjenjivao ga je potpredsjednik.⁵⁸ Mandat predsjednika trajao je šest godina, koliko i saborski saziv. Car je imao ovlasti sazvati Sabor, čije su sjednice u pravilu bile javne. Nisu se smjele održavati istovremeno kada je zasjedalo bečko Carevinsko vijeće. Na njima je, prema potrebi i važnosti pitanja dnevnog reda, mogao biti prisutan i namjesnik za Austrijsko primorje ili njegov zamjenik, a riječ bi mogli dobiti prije unaprijed prijavljenog zastupnika.⁵⁹ Predmete za raspravu na dnevni red postavljao je predsjednik Sabora, a mogli su doći kao vladini prijedlozi ili prijedlozi pojedinih zastupnika. Zaključci su se donosili javnim glasanjem isključivo uz

⁵⁵ Poreč je izabran kao sjedište Istarskog sabora na prijedlog tadašnjeg tršćanskog namjesnika baruna Friedricha Moritza von Burgera (namjesnik u Trstu od 1859. do 1862. godine), koji je svoj prijedlog obrazlagao povoljnim geografskim položajem kojega je Poreč imao u odnosu na konkurentne Kopar i Rovinj. Saborska zasjedanja održana su u Puli 1898. i 1902. - 1903., a u Kopru 1902., 1904., 1905., 1907. i 1909. - 1910. godine. Istarski sabor imao je njemački naziv Landtag te talijanski naziv Dieta Provinciale. A. BRAJKOVIĆ, n. djelo, str. 69., 77.; I. KROTA, n. djelo, str. 7.

⁵⁶ I. KROTA, n. djelo, str. 8. Za širi prikaz djelovanja Istarskog sabora vidjeti više u: Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527. - 1945.)*, Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1969., str. 248.; Neda ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava (razdoblje od 18. do 20. stoljeća)*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2002.; Antun GIRON, „Zdravstvena problematika u arhivskom fondu Zemaljskog sabora Istre“, *Acta medico-historica Adriatica*, Vol. 1, br. 1., Rijeka, 2003., str. 13-25.; Petar STRČIĆ, „Prilog povijesti Istarskog sabora (1861. - 1916.)“, *Arhivski vjesnik*, br. 34-35., Zagreb, 1992., str. 53-64.

⁵⁷ I. KROTA, n. djelo, str. 8.

⁵⁸ Predsjednika Sabora, koji je nosio naslov pokrajinskoga ili zemaljskog kapetana (Capitano Provinciale), odnosno poglavara, kao i njegovog zamjenika imenovao je car iz redova zastupnika. Svi predsjednici Sabora, od 1861. do 1910. godine, bili su Talijani. Prvi je bio Gianpaolo Polesini iz Poreča, predstavnik veleposjedničke kurije. Za njegovog zamjenika imenovan je dr. Francesco Vidulich, predstavnik gradova sudbenih kotareva Krka, Cresa i Lošinja. P. STRČIĆ, n. djelo, str. 57.

⁵⁹ A. BRAJKOVIĆ, n. djelo, str. 68.

nazočnost natpolovične većine zastupnika te ako je bila postignuta apsolutna većina glasova.⁶⁰ Zapisnici saborskih sjednica dolazili bi do cara na uvid i potvrdu preko Namjesništva u Trstu.⁶¹

Na svom prvom zasjedanju, koje je trajalo od 6. do 16. travnja 1861. godine, Istarski sabor imao je ukupno 30 zastupnika (27 biranih i tri virilna člana).⁶² Pet zastupnika predstavljali su veleposjede, osam gradove, dva zastupnika predstavljala su trgovačko-obrtničku komoru, a dvanaest zastupnika predstavljali su seoske ili „vanjske“ općine.⁶³ Virilni članovi, odnosno članovi Sabora po položaju, bili su tršćansko-koparski, porečko-pulski i krčki biskup. Pravo glasa, odnosno biračko pravo bilo je određeno godišnjom visinom plaćenog poreza. Za veleposjednike je iznosila najmanje 100 forinti za plaćenu zemljarinu.⁶⁴ U gradovima su biračko pravo ostvarivali svi koji su plaćali najmanje 10 forinti poreza, a u seoskim općinama oni koji su plaćali zemljarinu u iznosu od najmanje 1 forinte.⁶⁵ Zastupnike trgovačko-obrtničke komore birali su odbornici komore u Rovinju. U prvim trima kurijama zastupnici su birani neposrednim javnim glasanjem, dok je u kuriji seoskih općina biranje obavljano posredno preko povjerenika ili elektora (fiducijarija): na svakih 500 stanovnika birao se jedan povjerenik, a koji su nakon toga izabrali 12 zastupnika.⁶⁶ Tako je kurijalni sustav omogućio talijansko-talijanaškoj manjini većinu saborskih mandata.⁶⁷

Na prvim izborima za Istarski sabor, održanim 22., 23. i 26. ožujka 1861. godine, nadmoćno su pobijedile talijanske stranke: Talijanska liberalna stranka osvojila je 21 mandat, a Talijanska konzervativna stranka osvojila je 4 mandata. Hrvatsko-slovenska stranka morala

⁶⁰ I. KROTA, n. djelo, str. 8.

⁶¹ A. BRAJKOVIĆ, n. djelo, str. 69.

⁶² Isto.; Marino, MANIN; Nevio ŠETIĆ, „Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja Naše Sloge“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 39, br. 3, Zagreb, 2008., str. 710.

⁶³ P. STRČIĆ, n. djelo, str. 56

⁶⁴ Prema izbornom zakonu koji je vrijedio od 1861. do 1908. godine veleposjednikom se smatrala osoba, koja je osim plaćanja realnog državnog poreza u visini od 100 ili više forinti, u vlasništvu imala posjed površine od 50 do 100 ha te više od toga. Novim izbornim zakonom iz 1908. godine, veleposjednikom se smatrala osoba koja je plaćala najmanje 50 forinti zemljarine i 100 forinti drugoga realnog državnog duga ili 100 forinti zemljarine ako nije plaćala drugi državni porez. Među Hrvatima nije bilo veleposjednika, jer su bili vlasnici poljoprivrednih gospodarstava do 5 ha. Vlasnici srednjih zemljišnih posjeda površine veće od 5 ha bili su predstavnici istaknutijih hrvatskih seljačkih narodnjačkih obitelji. Ž. KLAJČ, „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.“, str. 51.

⁶⁵ P. STRČIĆ, n. djelo, str. 56.

⁶⁶ M. MANIN; N. ŠETIĆ, n. djelo, str. 710.; P. STRČIĆ, n. djelo, str. 56.

⁶⁷ Kurije su bile profesionalne kategorije ili kategorije određene imovinskim cenzusom. Bile su vrlo nepovoljne za Hrvate i Slovence u Istri koji su bili uglavnom seosko stanovništvo. Tako su Talijani kao gradsko i imućnije stanovništvo u Istri, prilikom izbora za Istarski sabor uvijek mogli računati na mandate iz kurije veleposjednika i Trgovačko-obrtnice komore te većem dijelu gradova (osim u istočnoj Istri, odnosno Liburniji). Jedina kurija u kojoj su Hrvati i Slovenci mogli računati sa sigurnim mandatima bila je kurija seoskih općina u kojoj su bili u većini.

se zadovoljiti sa samo 2 mandata.⁶⁸ U Saboru su bila dva hrvatska biskupa (porečko-pulski biskup Juraj Dobrila i krčki biskup Ivan Josip Vitezić) te slovenski Bartolomej Legat, biskup tršćansko-koparske biskupije.⁶⁹ Zastupnici su bili dužni izabrati dva svoja predstavnika u bečko Carevinsko vijeće, no na trećoj sjednici u travnju 1861. godine talijansko-talijanaška većina opstruirala je izbor upisujući na glasovnicu „nessuno“ („nitko“).⁷⁰ Pošto se isto ponovilo i na šestoj sjednici, pokrajinski namjesnik Friedrich von Burger „zamolio je predsjednika da zaključi sjednicu“.⁷¹ Rezultat je bilo raspuštanje Sabora u srpnju.

Novi izbori provedeni su tijekom kolovoza i rujna, a izborni rezultati doveli su u sabornicu ukupno sedam hrvatsko-slovenskih zastupnika.⁷² Ovaj saziv izdržao je do kraja, odnosno zakonskih šest godina. Na drugoj sjednici u rujnu zastupnici su izabrali namjesnika Burgera i biskupa Dobrilu kao predstavnike u Carevinsko vijeće.⁷³ Do veljače 1867. godine održane su ukupno četiri sjednice na kojima su hrvatski zastupnici na dnevni red postavljali prvenstveno jezična i prosvjetna te gospodarska pitanja s ciljem da sabornicu iskoriste kao pozornicu na kojoj su se borili za narodna prava u pokrajini.⁷⁴

Na temelju novog izbornog zakona biralo se 1870. godine ukupno 30 zastupnika, jer se povećao broj mjesta u kuriji gradova. Uslijed žestoke nacionalno-političke borbe koja se 1868. godine vodila u sabornici oko ukidanja virilnih mjesta, biskupi nisu više nazočili saborskim

⁶⁸ Dva hrvatsko-slovenska zastupnika seoskih općina bili su vrbnički kanonik Franjo Feretić kao predstavnik vanjskih općina sudbenik kotareva Krka, Cresa i Lošinja te Slovenac Josip Samsa, predstavnik seoskih općina sudbenih kotareva Volosko i Podgrad. Daskora se Samsa odrekao mandata, jer nije želio sudjelovati u radu Sabora, koji s talijanskom većinom neće „Slavenima u Istri donijeti ništa dobrog“. Tako su Hrvati i Slovenci imali samo četiri svoja saborska zastupnika, svi svećeničkog zvanja. M. MANIN; N. ŠETIĆ, isto; P. STRČIĆ, isto.

⁶⁹ U razdoblju od prvog saborskog zasjedanja u travnju 1861. godine do posljednjeg u listopadu 1910. godine kao virilisti u Saboru sudjelovali su krčki biskupi Ivan Josip Vitezić (biskup od 1854. do 1877.), Franjo Anijan Feretić (prvo kao kanonik od 1861. do 1872. godine, a potom kao biskup od 1880. do 1893.), Andrija Marija Šterk (biskup od 1894. do 1896.) i Antun Mahnić (biskup od 1897. do 1920.). Izabrani zastupnici u Istarskom saboru s otoka Krka bili su Petar Žic, župnik u Puntu (zastupnik od 1873. do 1876. godine), Petar Dorčić, župnik u Baški (zastupnik od 1877. do 1883. godine), Franjo Volarić, kanonik iz Vrbnika (zastupnik od 1887. do 1895. godine), Dinko Seršić, općinski načelnik u Baški (zastupnik od 1887. do 1895. godine), Anton Bogović iz Bogovića (zastupnik izabran u kuriji veleposjeda od 1870. do 1877. godine) te Anton Andrijičić iz Punta, tada župnik u Baški (zastupnik od 1901. do 1916. godine), koji je bio posljednji izabrani zastupnik kotareva Lošinj, Krk i Cres. Od 1895. do 1901. godine u kotaru Lošinj, kojemu je pripadao i otok Krk birani su za zastupnike Vjekoslav Spinčić i Šime Kurelić. Porijeklom s otoka Krka kao saborski zastupnici bili su braća Matko Trinajstić (od 1895. do 1908. godine biran je u Pazinu) i Dinko Trinajstić (od 1895. do 1908. godine biran u Voloskom, a od 1901. do 1916. godine biran je u Pazinu). M. BOLONIC; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 78.; A. SIMONIĆ, n. djelo, str. 73-82.

⁷⁰ M. MANIN; N. ŠETIĆ, n. djelo, str. 711. Zbog toga je Sabor iz travnja 1861. godine dobio naziv „Sabor Nikoga“ („Dieta del Nessuno“). I. KROTA, n. djelo, str. 20.

⁷¹ Isto.

⁷² Izabrani zastupnik Josip Samsa opet se iz istih razloga odrekao svog mandata. M. MANIN; N. ŠETIĆ, isto.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

sjednica.⁷⁵ Vrhunac međunacionalne borbe bilo je pitanje uporabe materinskog jezika u javnom i političkom životu u pokrajini. Premda se u Istarskom saboru mogla čuti hrvatska riječ, isključivo kao kratki citat iz nekih pjesničkih djela, cjeloviti zastupnički govor na hrvatskom jeziku nikada nije održan. Najsmioniji je bio pokušaj Matka Laginje 1883. godine, ali nakon početnih riječi uslijedio je bučan protest talijansko-talijanaških zastupnika, koji su napustili sabornicu.⁷⁶ Tek je 1888. godine tršćansko Namjesništvo naznačilo Saboru da se interpelacije moraju primati na svim pokrajinskim jezicima.⁷⁷ Ipak, situacija se nije bitno promijenila. Primjerice, vladin povjerenik u Saboru izjavio je 1894. godine da će spisi na „slavenskom“ biti primljeni, ali da će saborska većina samostalno odlučivati kako će na njih odgovarati obzirom da je talijanski jezik uredovni jezik u Saboru.⁷⁸

Između saborskih zastupnika birao se Zemaljski ili Pokrajinski odbor, odnosno Zemaljska ili Pokrajinska vlada (njemački Landesausschuss, talijanski Giunta Provinciale).⁷⁹ Funkcionirala je kao izvršni i upravni organ Sabora, na čelu sa zemaljskim poglavarom i četiri prisjednika (assessori).⁸⁰ U nadležnosti vlade bila je kontrola upravljanja pokrajinskom imovinom, fondovima i zavodima te upravljanje i nadzor nad svojim službenicima.⁸¹ Također, vlada je izvještavala Sabor o provođenju njegovih odluka, pripremala je saborske sjednice te je predlagala „predračune i završne račune pokrajine“.⁸² Time je bila odgovorna Saboru za svoj rad. Njene nadležnosti neće se promijeniti do travnja 1916. godine. Vladine sjednice nisu bile javne, a poslovi su se rješavali u okviru „zbornog vijeća“ („consiglio collegiale“).⁸³ Zaključak vlade postao bi pravovaljan ako su prilikom glasanja bila prisutna najmanje tri člana, uključujući predsjednika.⁸⁴

⁷⁵ Ukidanje virilnih mjesta uporno su tražili talijansko-talijanaški zastupnici, a biskupi su se povukli sa saborskih zasjedanja „čuvajući biskupsko dostojanstvo i osobnu čast“. Virilna mjesta za biskupe ipak nisu ukinuta. P. STRČIĆ, n. djelo, str. 58.

⁷⁶ Matko Laginja svoj govor započeo je riječima: „Poštovana gospodo Latini! Izbor u Pazinu.....“ Nakon što je negodovanje slušatelja na galeriji stvorilo preveliku galamu i buku galerija je ispražnjena, a Laginja je nastavio svoj govor na talijanskom jeziku. Nakon izlaska iz sabornice nekako se uspio dokopati sigurnog prenoćišta, a sljedeći dan potajno je napustio Poreč. P. STRČIĆ, isto, str. 58-59.

⁷⁷ Hrvatski i slovenski zastupnici povremeno su koristili pravo da spise predaju na svom materinskom jeziku. Isto, str. 59.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ A. BRAJKOVIĆ, n. djelo, str. 68.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ I. KROTA, n. djelo, str. 9-10.

⁸² I. KROTA, isto; A. BRAJKOVIĆ, n. djelo, str. 69.

⁸³ I. KROTA, isto.

⁸⁴ U slučaju jednakog broja glasova, predsjednik vlade bi svojim glasom odlučivao o zaključku. I. KROTA, isto.

Teritorijalna nadležnost Istarskog sabora nije se mijenjala od 1861. do 1914. godine. Na osnovu zakona o teritorijalnom ustrojstvu krunskih zemalja, na području Markgrofovije Istre mijenjao se samo broj kotara i općina. Godine 1910. bilo je 8 kotara s tim da je Poglavarstvo Grada Pazina imalo kotarske ovlasti. Općina je bilo 54, odnosno 53 i Grad Rovinj kao posebna gradska općina s vlastitim statutom. Poreznih općina bilo je 354, od čega 24 s posebnim upravnim vijećem.⁸⁵

Politički kotari	Sudski kotari	Broj stanovnika
Kopar	Kopar, Piran i Buzet	88.435
Krk	Krk	21.247
Lošinj	Lošinj i Cres	21.122
Pazin	Pazin i Labin	48.123
Poreč	Poreč, Motovun i Buje	60.671
Pula	Pula i Vodnjan	92.174
Rovinj	Rovinj	12.121
Volosko	Volosko i Podgrad	53.822
UKUPNO		397.715

Tablica 8. Politički kotari u Istri 1910. godine

Nakon nekoliko izmjena, izborni sustav u Austrijskom primorju formiran je u listopadu 1906. godine izbornom reformom koja je odredila jednak broj mandata za Hrvatsko-slovensku narodnu stranku i Talijansku liberalnu stranku. Bio je to politički kompromis prema kojemu je Gorička-Gradiška podijeljena u 6 izbornih kotara (3 slovenska i 3 talijanska), Grad Trst u 5

⁸⁵ I. KROTA, n. djelo, str. 7.

izbornih kotara (3 talijanska, 2 hrvatska i 1 slovenski), a Istra u 6 izbornih kotara.⁸⁶ Osnovna mu je karakteristika da je zadržao mnoga obilježja feudalnih, staleških podjela društva. Izorno tijelo bilo je podijeljeno na četiri kurije: kuriju veleposjeda, kuriju gradova, kuriju trgovačko-obrtničke komore, te kuriju vanjskih ili seoskih općina.

Izborni kotari	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Sudbeni kotari	Buje i Piran	Motovun, Poreč i Rovinj	Pula	Podgrad	Buzet, Pazin i Labin	Krk, Cres i Volosko
Mjesne općine	Kopar i Milje	Svetvinčenat i Vodnjan	Mali Lošinj i Osor	Pasja Vas, Dolina, Marezige, Očisla-Klanjec i Pomjan	Barban	Veli Lošinj

Tablica 9. Izborni kotari u Istri 1907. godine prilikom izbora za Carevinsko vijeće⁸⁷

Na izborima za Carevinsko vijeće održanima 14. svibnja 1907. godine Hrvatsko-slovenska narodna stranka (Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri) odnijela je pobjedu ispred Talijanske nacionalne liberalne stranke. Hrvatski kandidati Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja i Matko Mandić izabrani su u prvom glasanju dok kandidati Talijanske liberalne stranke nigdje nisu postigli potrebnu većinu pa se prišlo drugom glasanju (balotaži).⁸⁸ Tada su Talijanska kršćansko-socijalna stranka (Partito Cristiano Sociale Italiano) i Talijanska socijaldemokratska stranka podržale talijanske liberalne kako ne bi došlo do pobjede hrvatskih

⁸⁶ Izborni prijedlog prihvaćen je u Beču 13. srpnja od strane izborne komisije, koju su činili predstavnici Talijanske unije (talijanske parlamentarne stranke u Austrijskom primorju na čelu s Talijanskom liberalnom strankom) i Hrvatsko-slovenske narodne stranke uz posredovanje vlade ministra predsjednika Maxa Wladimira von Becka. Na osnovu izbornog prijedloga, u listopadu iste godine izglasana je izborna reforma. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 111.; „Iz Carevinskog vieća“, *Naša sloga*, br. 29, str. 1., 19. 7. 1906.

⁸⁷ Isto, str. 151.

⁸⁸ Uži izbori ili balotaža provedeni su u I. izbornom kotaru (pobijedio je kršćanski socijalist Spadaro), II. izbornom kotaru (pobijedio je kandidat Talijanske liberalne stranke Bartoli) i III. izbornom kotaru u kojem je pobijedio Lodovico Rizzi, kandidat Talijanske liberalne stranke. „Pogled po Primorju“, *Naša sloga*, br. 29, str. 1., 24. 5. 1907.

kandidata.⁸⁹ Tako su izbori poprimili karakter nacionalnog opredjeljivanja.⁹⁰ Bili su to prvi demokratski parlamentarni izbori u Austriji, odnosno austrijskom dijelu Dvojne Monarhije u kojima su sudjelovali svi slojevi hrvatskog pučanstva, a pokazali su da je Hrvatsko-slovenska narodna stranka sposobna aktivirati kako sitnu buržoaziju tako i seljaštvo te dio radništva. Navedenu tvrdnju najzornije pokazuju izborni rezultati:

Naziv stranke	Broj glasova	Broj mandata
Hrvatsko-slovenska narodna stranka	30.212	3
Talijanska liberalna stranka	14.737	2
Talijanska kršćansko-socijalna stranka	5.713	1
Talijanska socijaldemokratska stranka	3.638	0
UKUPNO	54.300	6

Tablica 10. Izborni rezultati za Carevinsko vijeće 1907. godine⁹¹

Bio je ovo ključan trenutak u dugotrajnoj borbi Hrvata i Slovenaca protiv talijanske gospodarske, političke, kulturne i jezične supremacije u pokrajini. Istovremeno je pokazao kako je hrvatski pokret ušao u svoju završnu fazu i postao masovan.⁹² Hrvatsko-slovenska stranka

⁸⁹ Talijanska socijaldemokratska stranka u Austriji osnovana je 1897. godine u Trstu. Pored nje, istarsko radništvo zastupala je Jugoslavenska socijaldemokratska stranka za Sloveniju, osnovana 1896. godine u Ljubljani, a protezala je područje svog djelovanja na Istru i Dalmaciju. Nakon izbora za Carevinsko vijeće 1907. godine samostalno se politički organizirala. Iz sjedišta u Puli širila je svoje djelovanje prema unutrašnjosti Istre. Bila je u političkoj borbi s istarskim narodnjacima. Ž. KLAJČ, n. djelo, str. 88-89.

⁹⁰ Isto, str. 48.

⁹¹ D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 157-159.

⁹² Autor tvrdnju potkrepljuje podacima da je u razdoblju od 1901. do 1906. godine u Istri osnovano 56 gospodarskih zadruga (štedionica, gospodarskih i konzumnih društava), 10 kulturno-prosvjetnih društava, 11 čitaonica, podignuto je 6 narodnih domova te 3 škole Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru. Nadalje, u Kastvu je

1906. godine osnovana hrvatska Učiteljska škola (muška), a od tiskovina su u navedenom razdoblju pokrenuti list *Omnibus* u Puli (1904.), list za djecu *Mladi Istranin* (1906.) i učiteljski časopis *Narodna prosvjeta* (1906.). Na političko-upravnom području hrvatski kandidati pobjeđivali su u svim hrvatskim općinama, a u istočnoj Istri sve su općine vraćene pod upravu kandidata Hrvatsko-slovenske stranke. Ž. KLAJČ, n. djelo, str. 80.

U Predgovoru knjige Miroslava Hrocha, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi, Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, pod naslovom *O značenju Hrochova modela*, povjesničarka Mirjana Gross navodi kako Hroch u periodizaciji procesa nastajanja nacije na temelju stupnja proširenja nacionalne svijesti uočava tri faze. Faza A predstavlja početak nacionalnog buđenja i zahvaća malu grupu intelektualaca koji se bave jezikom, kulturom i poviješću potlačenog naroda, ali je njihov utjecaj na društvo malen. Fazu B predstavlja širenje nacionalne ideje koju provode grupe agitatora (patriotske grupe) patriotskim agitacijama u procesu nacionalnog osvješćivanja. Njihov utjecaj na šire narodne mase raste postepeno. Faza C je završna faza u kojoj je nacionalni pokret masovan. Prema tome, faze su stupnjevi intenziteta nacionalnog djelovanja. Za autora je najvažnija faza B jer najčešće oblikuje proces nacionalnog pokreta malih nacija. Ona se odvija u društveno-gospodarskim uvjetima prelaska iz feudalnog u kapitalistički gospodarski razvoj, jer formativni proces male nacije ne može biti završen prije pojave buržoaske i industrijske revolucije. Nadalje, autor ističe kako je za proučavanje društvenog temelja nacionalnog pokreta potrebno koristiti komparativnu metodu. Kada se periodiziraju nacionalni pokreti malih nacija kakvi su Hrvati, autor naglašava da se borba za postizanjem neovisnosti može nastaviti i nakon što je nacija dovršila proces svoga oblikovanja. Prema tipologiji intenziteta nacionalnog pokreta i njegova mjesta u razvoju cijeloga društva na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam, hrvatski nacionalni pokret pripada „integracijskom tipu“ razvoja u kojem se industrijska revolucija dogodila u vrijeme kada je nacionalna agitacija već bila prisutna. Miroslav HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi, Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, Srednja Europa, Zagreb, 2006., str. 53-62.

O nacionalnom integrativnom procesu istarskih Hrvata više vidjeti u: Nevio ŠETIĆ, „O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri - skica za buduća istraživanja“, *Društvena istraživanja* 6-7, god. 2, br. 4-5, Zagreb, str. 587-605. Služeći se Hrochovim modelom kojega je hrvatskim prilikama prilagodila Mirjana Gross, autor naglašava četiri faze u procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri: inicijalnu, središnju, međufazu i završnu fazu nacionalne integracije. Početna ili inicijalna faza trajala je od 30-tih do 60-tih godina XIX. stoljeća, a u tom razdoblju postavljaju se temelji organiziranom nacionalnom pokretu. Unutar nje razlikuju se etapa prodora ilirskih ideja među istarske Hrvate i etapa osmišljenijeg rada na ostvarivanju nacionalnih ciljeva. Nositelji, odnosno mobilizatori nacionalnih ideja bili su svećenici i pojedinci iz redova malobrojnog hrvatskog građanskog sloja (učitelji, odvjetnici). Središnja faza razvijala se od 1861. do 1907. godine i predstavlja ključnu fazu hrvatske nacionalne integracije u Istri u kojoj pripadnici određenog društvenog sloja i profesionalnih grupa putem institucija organizirano šire nacionalnu propagandu. U njoj se izdvajaju tri etape. Prvu etapu obilježila su zbivanja 60-tih godina XIX. stoljeća, od početka djelovanja Istarskog sabora 1861. godine do osnivanja narodnih čitaonica i izdavanja prvih tiskanih djela (kalendari, molitvenici) na hrvatskom jeziku. Druga etapa počela je izlaskom Naše sloge 1870. godine, prvih novina na hrvatskom jeziku u Istri. Glavno joj je obilježje hrvatsko-slovenska politička suradnja. Treća etapa odvijala se od 1882. godine do 1907. godine. Započela je smrću biskupa Jurja Dobrile i generacijskom smjenom hrvatskih preporoditelja. Odvijala se na području zapadne Istre gdje je talijanizacija bila najizraženija. Karakteristično za tu etapu bio je pojačan rad na prosvjetnom polju osnivanjem hrvatskih škola pod vodstvom Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru (1893.). Osim toga, nastavlja se slavenska borba protiv Talijanske liberalne stranke u Istarskom saboru i u Carevinskom vijeću. Izborni uspjeh Hrvatsko-slovenske stranke na izborima za Carevinsko vijeće 1907. godine predstavlja završetak središnje faze nacionalne integracije. Uslijedilo je razdoblje stagnacije ili međufaza u integraciji hrvatske nacije u Istri u kojoj autor razlučuje etapu od 1907. do 1918. od one koja je trajala od 1918. do 1941. godine. Zajednička im je nacionalna svjesnost većine pripadnika hrvatske nacije u Istri i karakter masovnog nacionalnog pokreta. Autor ga naziva post preporodnim razdobljem u kojem su ostvareni glavni integracijski ciljevi i u kojem se radi na njihovom očuvanju. Također, u ovoj fazi djeluje se na ostvarenju konačnih preporodnih, odnosno integracijskih težnji. Što će poremetiti Prvi svjetski rat, a onemogućiti talijanska okupacija istarskog područja nakon 1918. godine. Završna faza hrvatske nacionalne integracije ostvarena je u razdoblju narodnooslobodilačke borbe od 1941. do 1945. godine kada su istarski poluotok, Rijeka i Kvarnerski otoci pripojeni ostalom hrvatskom etničkom prostoru.

došla je u poziciju da ravnopravno s Talijanskom liberalnom strankom vodi samostalne pokrajinske poslove.⁹³ Tu mogućnost Talijani su otklonili, a bečka vlada je izvršila pritisak na vodstvo Hrvatsko-slovenske stranke da u direktnim pregovorima s talijanskom stranom iznađe kompromisno rješenje.⁹⁴ Pregovori s talijanskom stranom finalizirani su u siječnju 1908. godine zaključenim sporazumom prema kojemu je izmjenom Zakona o Zemaljskom saboru povećan broj hrvatsko-slovenskih zastupnika na 19, čime nisu dobili većinu jer je ukupan broj iznosio 47 zastupnika.⁹⁵ Nadalje, izmjenom Zakona o Zemaljskom odboru potvrđena je volja Talijana da odustanu od hegemonije nad najvažnijim pitanjima kao što su poljodjelstvo, javni radovi i školstvo.⁹⁶ Promjene je doživio i Zemaljski odbor. Umjesto dosadašnja četiri, od sada će sa sastojati od pet prisjednika koje biraju saborski zastupnici (jednog prisjednika biraju zastupnici izabrani iz kurije veleposjeda, dvojicu zastupnici iz kurije gradova i dvojicu zastupnici iz seoskih općina). Hrvatsko-slovenska stranka imala je dvojicu prisjednika izabranih u seoskim općinama.⁹⁷

Kompromisna politika vodstva Hrvatsko-slovenske stranke ipak nije polučila pozitivne rezultate što se vidjelo prilikom izbora za Istarski sabor u studenome 1908. godine:

⁹³ Neuspjeh na izborima doveo je vodstvo Talijanske liberalne stranke do zaključka kako Austrija ne pruža garancije očuvanju njene vlasti u Istri i Trstu kao ni protiv širenja „slavenske poplave“. Stranka se stoga okrenula irendentizmu u kojega je ugradila jaki antislavizam. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 229.

⁹⁴ Sporazumom iz siječnja 1908. godine nastupila je kratkotrajna politika „narodnog mira“ u Istri kako ga je nazvala bečka vlada. Vjekoslav Spinčić kritizirao je vladu zbog pritiska na hrvatsko-slovenske narodnjake i nazvao je kompromis „mirom gospodara i sluga“ koji Hrvate i Slovence drži u podređenom položaju. Zato je odbio potpisati sporazum, a isto je učinio i Matko Mandić. Od talijanskih liberala sporazum nije potpisao odvjetnik Felice Bennati, tadašnji predsjednik Talijanske liberalne stranke. Nezadovoljan pritiskom vlade, podnio je ostavku na zastupničko saborsko mjesto. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 163-179.

⁹⁵ Novi Zemaljski red propisao je 47 zastupnika u Istarskom saboru. 5 zastupnika veleposjeda, 2 zastupnika Trgovačko-obrtničke komore, 14 zastupnika gradova, 15 zastupnika seoskih općina i 8 zastupnika općeg izbornog reda. Uz njih, u Sabor su ulazila 3 biskupa prema svom položaju (virilni članovi). Hrvatsko-slovenska stranka osigurala je promjenom Zemaljskog reda i novim izbornim redom 3 mandata u kuriji gradova, 12 mandata u kuriji seoskih općina, 4 mandata u kuriji općeg izbornog reda. To je trebalo potvrditi na izborima. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 82., 117.; „Izborna reforma za Istru“, *Naša sloga*, br. 14, str. 1., 2. 4. 1908.

⁹⁶ Sve poslove sukladno zaključenim kompromisom iz siječnja 1908. godine u Istarskom saboru nadgledala je Komisija za kompromis (*Commissione al compromesso*). Talijanska saborska većina kao Klub većine (*Club della Maggioranza*) djelovala je u duhu sporazuma do 1913. godine. I. KROTA, n. djelo, str. 18.

⁹⁷ D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 176.; Ž. KLAJČ, n. djelo, str. 35.

Naziv stranke	Broj glasova	Broj zastupnika (mandata)
Hrvatsko-slovenska narodna stranka	36.985	18
Talijanska liberalna stranka	20.735	24
Talijanska socijaldemokratska stranka	5.745	2
Talijanska kršćansko-socijalna stranka	5.267	0
Biskupi virilisti		3
UKUPNO	68.732	47

Tablica 11. Izborni rezultati za Istarski sabor 1908. godine⁹⁸

Neuspjeh na izborima može se djelomično obrazložiti činjenicom da je kompromis sa Talijanskom liberalnom strankom otupio oštricu političkog djelovanja stranke, a nije zanemariva činjenica da je dogovor izazvao reakcije u samoj stranci. Naime, počelo se sumnjati u ispravnost metoda i načina vođenja stranke onako kako ju je vodilo trenutačno vodstvo, a povod kritikama bio je izbor talijanskog liberala Carla Franka u trećem izbornom kotaru grada Pule koji nije bio sukladan sporazumu.⁹⁹ Osim toga, u kolovozu 1908. godine osnovano je u Pazinu Hrvatsko-slovensko akademsko ferijalno društvo „Dobrila“, koje je svojim klerikalizmom unijelo rascjep u stranačke redove.¹⁰⁰ Pojačani klerikalizam došao je do izražaja

⁹⁸ D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 82-83. Istra je bila podijeljena na 5 izbornih kurija. U 3 kurije narod bira 37 zastupnika, a u ostale 2 kurije privilegirani biraju 7 zastupnika. Nakon provedenih izbora jedan zastupnik Talijanske socijaldemokratske stranke prešao je u Talijansku liberalnu stranku koja je tako imala 25 zastupnika. Osim toga, porečko-pulski biskup Ivan Flapp bio je njihov pristaša pa su imali njegov glas prilikom glasanja. „Nakon izbora u Istri“, *Naša sloga*, br. 27, str. 1., 16. 7. 1914.

Hrvatski i slovenski narodnjaci bili su izabrani u kuriji gradova (Matko Laginja i Antun Zidarić), kuriji seoskih općina (Matko Mandić, Gjurjo Červar, Josip Valentič, Dinko Trinajstić, August Rajčić, Ivan Sancin, Šime Červar, Luka Kirac, Ivan Zuccon, Anton Andrijičić i Šimun Kvirin Kozulić) te u općoj kuriji (Josip Pangerc, Šime Kurelić, Fran Flego i Vjekoslav Spinčić). Matko Mandić izabran je u kotarima Kopar i Volosko-Podgrad. Nakon što se odrekao mandata u potonjem kotaru, mandat je dobio Ivan Poščić. Ž. KLAJČ, n. djelo, str. 35.; „Izbornikom trećeg izbornog kotara (kmetske občine sudbenih kotara Volosko i Podgrad)“, *Naša sloga*, br. 1 (Izvanredno izdanje), str. 1., 4. 1. 1909.

⁹⁹ Nakon njegove smrti u Puli je krajem rujna 1912. godine u trećem izbornom kotaru izabran narodnjak Josip Stihović. Ž. KLAJČ, isto.

¹⁰⁰ Hrvatsko-slovensko akademsko ferijalno društvo „Dobrila“ osnovano je kao reakcija na odbijanje većine članova Hrvatsko-slovenskog akademskog ferijalnog društva „Istra“ da u društveni statut unese odredbu o radu na katoličkim svjetonazorima. Prvi predsjednik društva „Dobrila“ bio je Stojan Brajša. Društvo je okupljalo hrvatske

i kada je novo vodstvo učiteljskog društva „Narodna prosvjeta“ kroz istoimeni društveni časopis počelo napadati liberalizam i braniti kršćansko-socijalne ideje.¹⁰¹

Budući da nije, sukladno sporazumu, dobila predviđenih 19 nego 18 zastupnika, Hrvatsko-slovenska stranka našla se u nepovoljnom položaju. Pritisnuto oštrim opozicijskim stavom bečke vlade vodstvo stranke odlučilo se na novi sporazum s talijanskim liberalima u srpnju 1909. godine.¹⁰² On se temeljio na dogovoru o odgađanju izbora na najviše šest godina, dok se ne postigne dogovor o općinama, što je talijanskoj strani omogućilo da i dalje u svojim rukama ima općine sa hrvatsko-slovenskom većinom.¹⁰³ Jedina politička satisfakcija za Hrvatsko-slovensku stranku bio je ulazak dva njihova zastupnika u Zemaljski odbor kao prisjednici.¹⁰⁴ Nakon sporazuma odnosi između Hrvatsko-slovenske i Talijanske liberalne stranke nisu se bitno izmijenili jer je talijanska strana prolongirala pregovore o jezičnoj ravnopravnosti i o općinskim upravama u pokrajini. To je dovelo pokrajinsku upravu u kriznu situaciju koja se prenijela i u Istarski sabor.

Posljednja sjednica Istarskog sabora održana je 18. listopada 1910. godine.¹⁰⁵ Ogromno nezadovoljstvo hrvatskih i slovenskih zastupnika izazvao je prijedlog člana Zemaljskog odbora Francesca Salate iz Poreča da se iz pokrajinskoga proračuna izdvoji dodatnih 35.000 kruna kako bi se pokrili troškovi Prve istarske pokrajinske izložbe u Kopru, koja je imala za cilj pokazati talijanski karakter Istre.¹⁰⁶ Kako je prijedlog došao izvan dnevnog reda predviđenog za

i slovenske studente, a djelovalo je do izbivanja Prvoga svjetskog rata. „Razne viesti. Ustanovna skupština hrv. slov. akad. ferijalnog društva za Istru.“, *Naša sloga*, br. 35, str. 2-3., 27. 8. 1908.; „Razne viesti. Katolič. akadem. ferijalno društvo „Dobrila“ u Pazinu.“, *Naša sloga*, br. 38, str. 3., 17. 9. 1908.; Stipan TROGRLIĆ, „Katolička crkva u Istri u nacionalno-političkim i idejnim previranjima 1900.-1914.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 28, br. 3., Zagreb, 1996., str. 295.; Janja ŽITNIK SERAFIN, „Prerez zgodovine slovenskih kulturnih društva v jugoslovanskem prostoru“, *Priseljavanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*, Zbornik radova, Janja Žitnik Serafin (ur.), Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Ljubljana, 2014., str. 148.

¹⁰¹ Učiteljsko prosvjetno društvo premješteno je iz Pule u Pazin što nije zanemariva činjenica budući je Pazin slovio kao središte klerikalno-konzervativnih ideja u Istri, koje će od rujna 1911. godine dodatno podržavati list *Pučki Prijatelj* (pokrenuo ga je u Krku biskup Antun Mahnić u prosincu 1899. godine). Već i prije toga, 1909. godine, osnovano je u Pazinu hrvatsko katoličko društvo „Pučko sijelo“ te katoličko potporno društvo „Obrana“. Naredne godine osnovano je Tiskovno društvo koje će uređivati i štampati *Pučki Prijatelj*. D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 82-83.

¹⁰² D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 180-183.

¹⁰³ Isto, str. 184.

¹⁰⁴ Na temelju navedenog sporazuma, na saborskom zasjedanju u srpnju 1909. godine Matko Laginja je izabran većinom glasova za zamjenika zemaljskog kapetana. U Zemaljski odbor izabrani su, ispred Hrvatsko-slovenskog kluba, Ivan Zuccon, odvjetnik iz Pule i Anton Andrijičić, župnik u miru iz Punta. Zamjenici su im bili Šime Kurelić, odvjetnik i pazinski općinski načelnik te Matko Mandić, svećenik i profesor iz Trsta. Isto, str. 83., 184.

¹⁰⁵ Dragovan Šepić navodi 19. listopada kao dan održavanja posljednje saborske sjednice. Isto, str. 120.

¹⁰⁶ Za izložbu je Zemaljska vlada prethodno izdvojila 15.000 kruna. Odluka je donesena u izočnosti dvojice hrvatskih prisjednika. Izložba u Kopru otvorena je uz velike antislavenske manifestacije, a financijski kolaps doživjela je zbog deficita koji je iznosio 150.000 kruna. Isto, str. 120., 187-190.; Mihovil DABO, „Hrvatsko-

sjednicu, hrvatski zastupnici burno su protestirali. Njihove proteste je predsjednik Sabora Lodovico Rizzi ignorirao te je uporno odbijao odgovarati na njihove upite. Nakon što je hrvatskom zastupniku Ivanu Zucconu oduzeta riječ, zastupnici Dinko Trinajstić i Šime Kurelić prevrnuli su predsjednikov stol i pobacali su spise vladina povjerenika. Došlo je do naguravanja i gužve, u koju se uključila i publika s galerije. Na to je vladin povjerenik Fabiani proglasio zasjedanje zaključenim, a Sabor je raspušten.¹⁰⁷

Nakon prekida djelovanja Istarskog sabora, bečka vlada prisilila je Talijansku liberalnu stranku na dogovor sa hrvatsko-slovenskom stranom. U travnju 1911. godine u Beču je potpisan sporazum, odnosno protokol koji je predviđao da se u narednih pet godina konačno urede školske prilike u pokrajini.¹⁰⁸ Ostala pitanja ostala su bez sporazuma. Uzaludna su bila nastojanja Hrvatsko-slovenske stranke da se u službe pokrajinske uprave i njezinih ustanova prema nacionalnom ključu zapošljavaju Hrvati i Slovenci, da se iz pokrajinskih sredstava izdvajaju sredstva za hrvatske i slovenske škole te da se pokrajinski zakoni objavljuju i na hrvatskom jeziku.¹⁰⁹

Bečki protokol potpisan je u trenutku kada su bili raspisani izbori za Carevinsko vijeće. To su bili prvi parlamentarni izbori nakon 1907. godine u koje je Hrvatsko-slovenska stranka ušla oslabljena unutarnjim previranjima dok je Talijanska liberalna stranka izvukla pouke iz izbornog poraza 1907. godine. Premda nije mogla javno djelovati u tom smjeru, sustavno je provodila politiku priključenja Istre Kraljevini Italiji. Na izbore u lipnju 1911. godine izašle su četiri stranke: Hrvatsko-slovenska stranka, Talijanska liberalna stranka, Talijanska kršćansko-socijalna stranka i Talijanska socijaldemokratska stranka, koja je koalirala s Jugoslavenskom socijaldemokratskom strankom.

slovenski politički pokret i Prva istarska pokrajinska izložba (1910.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44, br. 2, Zagreb, 2012., str. 471-472.

¹⁰⁷ D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 191.; M. DABO, n. djelo, str. 473.

¹⁰⁸ D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 194-195.

¹⁰⁹ Talijanska liberalna stranka ignorirala je hrvatsko-slovenske zahtjeve i nakon sporazuma u prosincu 1911. godine. Isto, str. 50.

Naziv stranke	Broj glasova	Broj mandata
Hrvatsko-slovenska narodna stranka	26.581	3
Talijanska liberalna stranka	19.348	2
Talijanska kršćansko-socijalna stranka	5.595	1
Talijanska socijaldemokratska stranka	4.719	0
UKUPNO	54.300	6

Tablica 12. Rezultati izbora za Carevinsko vijeće 1911. godine¹¹⁰

Izborni rezultati potvrdili su očekivanja da će Hrvatsko-slovenska narodna stranka pasti po broju glasova u odnosu na rezultate iz 1907. godine iako je uspjela zadržati 3 mandata. Nasuprot tome, talijanski liberali su ojačali, dok su kršćanski socijalisti doživjeli pad potpore birača.

Nakon raspuštanja 1910. godine, Istarski sabor nije se sastajao nekoliko godina, pa ga je Car patentom od 30. siječnja 1914. godine raspustio kako bi namjesnik u Trstu mogao raspisati izbore. Novi izbori provedeni su od 7. lipnja do 7. srpnja. U kuriji gradova, u tri gradska kotara 3 hrvatska kandidata dobila su 1.190 glasova, a u deset gradskih kotara 10 talijanskih kandidata dobila su 2.356 glasova; u kuriji vanjskih općina biralo se ukupno 15 zastupnika: 12 hrvatsko-slovenskih kandidata dobilo je 7.960 glasova, a 3 talijanska kandidata dobila su 1.473 glasa; u kuriji općeg prava glasa biralo se 8 zastupnika: 4 hrvatsko-slovenska kandidata dobila su 25.794 glasa, a 4 talijanska kandidata (3 liberala i 1 kršćanski socijalist) dobila su 11.925 glasova; u kuriji obrtničke komore i veleposjeda biralo se 7 zastupnika sa 50 glasova, a svi kandidati bili su članovi Talijanske liberalne stranke (domaći *kamorre*) i svi su izabrani.¹¹¹ Izbori u sedmom izbornom kotaru, kojemu je pripadao i otok Krk, provedeni su 19. lipnja, a *Naša sloga* prenijela je dio izbornih rezultata: Omišalj 63 glasa, Sveti Vid-Miholjice

¹¹⁰ D. ŠEPIĆ, n. djelo, str. 196.

¹¹¹ „Nakon izbora u Istri“, *Naša sloga*, br. 27, str. 1., 16. 7. 1914.

28 glasova, Dubašnica 43 glasa, Dobrinj 71 glas, Punat 68 glasova, Kornić 30 glasova, Baška 183 glasa, Draga Bašćanska 50 glasova, Stara Baška 9 glasova i Unije 30 glasova. Svi glasovi u seoskom izbornom razredu išli su za Ambroza viteza Haračića i puntarskog župnika u miru Antona Andrijičića, koji je uz biskupa Antuna Mahnića bio jedini zastupnik s otoka Krka u Istarskom saboru. Ukupno su dobili 652 glasa.¹¹²

Prema izbornim rezultatima ukupno su izabrana 44 saborska zastupnika, 19 hrvatsko-slovenskih i 25 talijanskih (23 mandata dobila je Talijanska liberalna stranka dok su Talijanska kršćansko-socijalna i Talijanska socijaldemokratska stranka dobile svaka po jedan mandat). Oni su, uz 3 biskupa-virilista, činili sastav Istarskog sabora. Potkraj srpnja 1914. godine započeo je Prvi svjetski rat, proglašena je mobilizacija te se novoizabrani Sabor nije mogao sastati.¹¹³ Stanje zamrzavanja istarskog parlamentarnog života potrajalo je do 9. travnja 1916. godine kada je Carskim patentom imenovana Zemaljska upravna komisija Markgrofovije Istre sa sjedištem u Poreču (Landesverwaltungskommission der Markgrafschaft Istrien), koja je preuzela funkcije Sabora i vlade. Time je definitivno ukinuta pokrajinska autonomija u Istri. Zemaljska upravna komisija operativno je počela djelovati od 29. travnja iste godine. Na njezinom čelu bio je Alois (Vjekoslav) Lasciac.¹¹⁴ Takvo stanje ostalo je do talijanske okupacije u studenome 1918. godine.

Sumirajući slavensko-talijanske odnose u Markgrofoviji Istri prije 1918. godine može se zaključiti da su Hrvati naseljavali 4.138 km² prostora od ukupno 4.714 km², što znači da su prostorno bili najrašireniji narod u pokrajini. Svoj jezik očuvali su prvenstveno u svakodnevnom govoru i bogoslužju u ukupno 504 crkve.¹¹⁵ Također, Hrvati i Slovenci imali su

¹¹² „Uspjeh izbora u seoskom razredu“, *Naša sloga*, br. 21, str. 1., 25. 6. 1914.

¹¹³ U razdoblju od 1861. do 1914. godine provedeno je ukupno jedanaest izbora za Istarski sabor. Sabor je zasjedao od 6. travnja do 24. rujna 1861. godine, od 1861. do 1867. godine, od 1867. do 1870. godine, od 1870. do 1877. godine, od 1877. do 1883. godine, od 1883. do 1888. godine, od 1889. do 1895. godine, od 1895. do 1900. godine, 1901. godine, od 1901. do 1908. godine te od 1908. do 1910. godine. P. STRČIĆ, „Prilog povijesti Istarskog sabora (1861. - 1916.)“, str. 62.

¹¹⁴ Alois Lasciac (Gorica, 1858. - Trst, 1939.). Potječe iz furlanske obitelji. Nakon osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja upisao je pravo u Beču gdje je i diplomirao. Službenu karijeru započeo je 1881. godine kao pravnik i pravni savjetnik u raznim okružnim kapetanatima Austrijskog primorja. Najupečatljivija je dužnost kapetana u Poreču od 1896. do 1902. godine. Nakon toga obnaša, 1905. godine, savjetničke poslove u tršćanskom Namjesništvu. Nakon izbijanja Prvog svjetskog rata dolazi na čelo bečkog Odbora za pomoć izbjeglicama sa juga (Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden). Vratio se u Istru u travnju 1916. godine kada je postao predsjednik Zemaljske upravne komisije za Markgrofoviju Istru. Na toj dužnosti ostao je do raspada Austro-Ugarske Monarhije. Potkraj života objavio je u Trstu, o vlastitom trošku, knjigu *Erinnerungen aus meiner Beamtenkarriere in Österreich in den Jahren 1881. - 1918.* (Sjećanja na moju službenu karijeru u godinama 1881. - 1918.) u kojoj je iznio uspomene na svoj bogati pravni i politički život. Hrvati u Istri zvali su ga Vjekoslav, a Talijani Luigi. Alois LASCIAČ, *Erinnerungen aus meiner Beamtenkarriere in Österreich in den Jahren 1881. - 1918*, Trieste, 1939.

¹¹⁵ Ernest RADETIĆ, *Istarski zapisi*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1969., str. 289-291.

u Istri 207 pučkih škola (169 hrvatskih i 38 slovenskih), državnu gimnaziju u Pazinu, općinsku realnu gimnaziju u Voloskom-Opatiji, mušku učiteljsku školu u Kastvu te žensku učiteljsku školu u Pazinu.¹¹⁶ U tim školama radilo je 343 hrvatska i 77 slovenskih učitelja.¹¹⁷ Publicistika i novinstvo odgovaralo je tadašnjim ekonomskim uvjetima u kojima su se kretali istarski Slaveni. Hrvati i Slovenci ukupno su imali sedam tiskara (3 hrvatske i 4 slovenske) u kojima su se tiskale hrvatske novine *Hrvatski list* u Puli, *Riečki novi list* i *Riječke novine* u Rijeci dok su Slovenci imali list *Edinost* koji je izlazio Trstu. Osim njih, izlazila su dva hrvatska tjednika, te 24 hrvatskih i slovenskih zbornika i ostalih periodičnih publikacija.

Gospodarsku osnovu slavenskog stanovništva u Markgrofoviji Istri činilo je zadrugarstvo sa svim oblicima zadružnog udruživanja. Na najvišem stupnju bile su gospodarske zadruge kojih je ukupno bilo 414 s preko 100.000 članova. Nadalje, u pokrajini je bilo oko 500 prosvjetnih, sportskih i omladinskih društava učlanjenih u Savez prosvjetnih društava i Prosvjetni savez u Gorici, Prosvjeti i Savezu omladinskih društava u Trstu te u Sportskom udruženju i Tjelovježbenom savezu.¹¹⁸

2. 4. Otok Krk uoči Prvoga svjetskog rata

2. 4. 1. Administrativno-upravna podjela otoka Krka i demografska obilježja prostora

Krčki kotar obuhvaćao je 1910. godine površinu od 428,45 km², a na tom prostoru živjelo je ukupno 21.259 stanovnika.¹¹⁹ Obuhvaćao je općine Omišalj, Dubašnica, Krk, Pumat, Dobrinj, Vrbnik i Baška. Svaka od njih sastojala se od podopćina ili poreznih općina kojima su upravljali seoski (po)glavari. Općina Omišalj obuhvaćala je naselja Omišalj i Njivice koje su ujedno bile i porezne općine. Općina Dubašnica¹²⁰ obuhvaćala je naselja Barušići, Bogovići,

¹¹⁶ Slovenci su u Trstu i Gorici imali 374 škole pa je ukupan broj hrvatskih i slovenskih škola u Markgrofoviji Istri bio 581 pučkih škola. Slovenske srednje škole bile su gimnazija u Gorici, realna gimnazija u Idriji, a osim toga Slovenci su imali mušku i žensku učiteljsku školu u Gorici, trgovačku školu u Trstu i obrtničku školu u Trstu. Pozitivni pomaci u hrvatskom srednjoškolskom strukovnom obrazovanju počinju otvaranjem Delavske škole u Kastvu 1883. godine (ravnatelj je bio Vladimir Nazor), Obrtne škole u Puli, hrvatske poljodjelske škole u Pazinu 1905. godine i državne strukovne škole u Kastvu 1913. godine. E. RADETIĆ, isto, str. 290.

¹¹⁷ Isto, str. 290. Kada se navedenom broju pridoda 930 slovenskih učitelja u Trstu i Gorici ukupan broj hrvatskih i slovenskih učitelja na području cijele Markgrofovije Istre iznosio je 1.350 učitelja.

¹¹⁸ Isto, str. 290.

¹¹⁹ Ukupna površina krčkog kotara obuhvaćala je otok Krk i nenastanjene otočiće Sveti Marko u Općini Omišalj, Plavnik u Općini Krk te otočiće Prvić i Zečevo (Zečje) u Općini Baška.

¹²⁰ Općina Dubašnica nazvana je po negdašnjem istoimenoj župi i selu koje je izumrlo u XVIII. stoljeću. Njegove funkcije preuzelo je 1889. godine selo Bogovići u kojem je sagrađena župna crkva Svetog Apolinara i koje je

Brzac, Kremenčići, Linardići, Ljutići, Malinska, Maršići, Milčetići, Milohnići, Milovčići, Oštrobradić, Porat, Radići, Sabljčići, Skrbčići, Sršići, Strilčići, Sveti Anton, Sveta Fuska, Sveti Ivan, Sveti Vid-Miholjice, Poljica, Turčići, Vantačići, Zidarići i Žgombići, a porezne općine bile su Malinska, Dubašnica-Sveti Anton, Dubašnica-Bogovići, Sveta Fuska-Linardići, Sveta Fuska-Skrbčići i Poljica;¹²¹ Općina Punat obuhvaćala je naselje Punat s poreznom općinom Kornić. Općina Dobrinj obuhvaćala je naselja Čižići, Dobrinj, Dolovo, Gabonjin, Gostinjac, Hlapa, Klanice, Klimno, Kras, Polje, Rasopasno, Rudine, Soline, Sužan, Sveti Ivan Dobrinjski, Županje, Sveti Vid Dobrinjski, Šilo, Tribulje i Žestilac s poreznim općinama Dobrinj, Kras, Polje i Šilo. Općina Vrbnik obuhvaćala je naselja Vrbnik, Garica, Kampelje, Risika i Paprata s poreznim općinama Vrbnik, Garica i Risika-Paprata.¹²² Općina Baška obuhvaćala je naselja Baška te porezne općine Batomalj, Jurandvor, Draga Bašćanska i Stara Baška. Općina Krk obuhvaćala je Grad Krk kao jedino otočno gradsko naselje te seoska naselja Bajčići, Brusići, Lakmartin, Muraj, Nenadići, Pinezići, Vrh i Žgaljići.

Prema prvom modernom provedenom popisu stanovništva u Habsburškoj Monarhiji 1857. godine, na otoku Krku bio je samo jedan grad (Grad Krk) i 70 sela s ukupno 3.525 kuća.¹²³

postalo općinsko središte. Naziv Dubašnica zadržao se u imenu općine u vrijeme Prvoga svjetskog rata. U užem smislu su se u povijesnu Dubašnicu ubrajale tri skupine sela: Dolinja sela (Bogovići, Malinska, Milčetići, Porat, Radići, Turčići, Vantačići i Zidarići od čega se Malinska, Porat, Vantačići i Zidarići skupnim imenom nazivaju *Vala*), Gorinja sela (Kremenčići, Sabljčići, Strilčići, Sveti Anton, Sveti Ivan i Žgombići) te Poganka (Barušići, Hrzići, Ljutići, Milovčići i Oštrobradići). A. BOZANIĆ, *Dubašnica, povijesne mijene, drevna župa i iseljenici u New Yorku*, str. 20-21.

¹²¹ Pokrajinski odbor u Poreču dozvolio je 1868. godine da Poljica ima svoje Upravno vijeće koje joj je osiguravalo financijsku samostalnost, dok je u ostalim upravnim poslovima bila podređena Općini Dubašnica, odnosno općinskom zastupstvu u koje su birani predstavnici svih poreznih općina.

Naselje Sveti Vid-Miholjice je 1869. godine odvojeno iskazano pod imenima Sv. Vid i Miholjice. Te godine sadržavalo je podatke za navedena bivša naselja. U 1880. godini iskazano je pod imenom Sv. Vid, a od 1890. do 1921. godine pod imenom Sv. Vid-Miholjice. Izvor: Državni zavod za statistiku u Zagrebu. <http://www.dsz.hr> (pristupljeno 7. svibnja 2018. godine).

¹²² Općina Vrbnik formirana je 1850. godine s dvije podopćine, Garicom i Risikom. Prema Pokrajinskom zakonu od 25. listopada 1868. godine, koji je spajao istarske općine, na otoku Krku bile su četiri općine: Krk, Baška, Omišalj i Vrbnik. Vrbničkoj općini pripadale su porezne općine Vrbnik, Garica, Dobrinj, Soline i Sužan. Potonje tri porezne općine uputile su Pokrajinskoj vladi molbu da se odvoje od Općine Vrbnik te da formiraju samostalnu općinu u istim prijašnjim granicama. Istarski sabor prihvatio je molbu te je Pokrajinskim zakonom Markgrofovije Istre od 1. travnja 1872. godine ponovno uspostavljena Općina Dobrinj u svojim negdašnjim granicama. Istim zakonom Vrbnik i Garica združene su u mjesnu općinu Vrbnik s upravnom općinom Garica A. BOZANIĆ, *Vrbnik, povijesne mijene i drevna župa*, str. 46.; M. BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem, Od početka do propasti Austro-Ugarske*, str. 84.

¹²³ Ivan BEUC, *Istarske studije: osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća*, Liber, Zagreb, 1975., str. 273. Prema svim službenim podacima na otoku Krku bilo je ukupno 67 seoskih naselja i jedno gradsko naselje. O opsežnoj literaturi koja se bavi krčkim demografskim temama vidjeti u: Petrica NOVOSEL-ŽIC, „Kretanje stanovništva otoka Krka od 1857. do 1971. godine“, *Krčki zbornik*, sv. 6, Krk, 1975., str. 107-147.; Petrica NOVOSEL, „Neke osobitosti stanovništva otoka Krka od 1875. do 1971. godine“, *Acta Geographica Croatica*, Vol. 13, br. 1, Zagreb, 1975., str. 221-263.; P. NOVOSEL-ŽIC, „Demografski razvoj Punta u 20. stoljeću“, *Acta Geographica Croatica*, Vol. 29, br. 1, Zagreb, 1994., str. 111-

Broj stanovnika kontinuirano se povećavao pa je prema posljednjem predratnom popisu stanovništva iz 1910. godine dosegnuo svoj maksimum od 21.259 stanovnika s ukupno 4.979 kuća.¹²⁴ Obzirom da je Grad Krk, u razdoblju od 1857. do 1910. godine zabilježio porast od svega 338 stanovnika, može se zaključiti kako je porastu ukupnog broja otočnog stanovništva doprinijelo isključivo seosko stanovništvo.

Općina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.
Baška	2.881	3.166	3.310	3.518	3.711	3.305
Dobrinj	2.729	2.977	3.164	3.468	3.860	4.046
Dubašnica	1.704	1.873	2.000	2.093	2.120	2.134
Krk	3.117	3.427	3.531	3.874	3.902	4.173
Omišalj	1.402	1.541	1.686	1.816	1.860	1.803
Punat	1.536	1.687	2.021	2.509	2.804	2.858
Vrbnik	1.868	2.054	2.377	2.593	2.883	2.940
UKUPNO	15.237	16.725	18.089	19.871	21.140	21.259

Tablica 13. Broj stanovnika krčkih općina od 1857. do 1910. godine¹²⁵

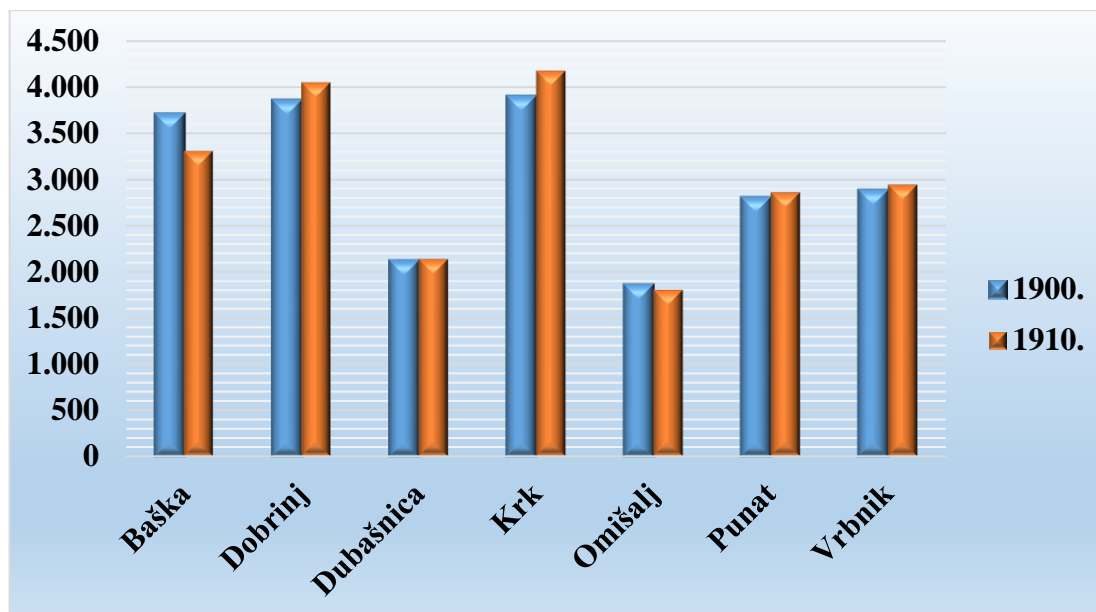
121.; M. JOVANIĆ; I. TURK, „Promjene u dinamičkim obilježjima naseljenosti otoka Krka“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, god. 22 (2013.), br. 1, Zagreb, 2013., str. 167-193.

¹²⁴ Do 1890. godine sagrađeno je 4.879 kuća. I. BEUC, isto, str. 273. i 274.

¹²⁵ Izneseni podaci za popisne godine 1857., 1869. i 1880. prikazuju situaciju nakon konačnog formiranja krčkih općina od 1880. godine nadalje. M. JOVANIĆ; I. TURK, n. djelo, str. 173.

Službeni podaci razlikuju se od podataka o broju stanovnika u krčkim općinama za 1910. godinu koje je iznio Fran Barbalić u knjizi *Pučke škole u Istri: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskoga rata*.

Grafikon 2. Broj stanovnika krčkih općina 1900. i 1910. godine

Uzimajući u fokus kretanje broja stanovnika po krčkim općinama u prvom desetljeću XX. stoljeća, razvidno je da se broj stanovnika smanjio u Općini Baška (-406 stanovnika) i u Općini Omišalj (-57 stanovnika). To su ujedno bile jedine krčke općine koje je zahvatila depopulacija u promatranom razdoblju. Razlog leži u pojačanoj ekonomskoj emigraciji iz navedenih općina u preookeanske krajeve. Ostale krčke općine bilježile su lagani porast broja stanovnika: Općina Dobrinj +186, Općina Dubašnica +14, Općina Krk +271, Općina Punat +54 i Općina Vrbnik +57 stanovnika. Međutim, bilo je to ukupno najmanje pozitivno kretanje krčkog stanovništva u međupopisnim razdobljima od 1857. godine.

Porast stanovništva bio je najveći u razdoblju od 1857. do 1890. godine zbog povoljnih gospodarskih prilika. Propadanje vinogradarstva uzrokovano filokserom i peronosporom te vinskom klauzulom koje je na istarsko tržište dovelo nelojalnu konkurenciju talijanskog vina, uzrokovalo je ekonomsku depresiju devedesetih godina XIX. stoljeća, koja je rezultirala pojačanom emigracijom krčkog stanovništva.¹²⁶ Upravo je zbog toga na prijelazu u XX. stoljeće

¹²⁶ Ekonomska emigracija znatnije se javlja od 1880. godine kada je 610 Krčana živjelo izvan otoka, a od toga 566 u inozemstvu. Deset godina poslije taj se broj povećao na 1.154 osoba od kojih je 790 otišlo u inozemstvo. Termin inozemstvo podrazumijeva prije svega odlazak u preookeanske zemlje (npr. Sjedinjene Američke Države). I. BEUC, isto, str. 274.

došlo do zaustavljanja trenda povećanja broja stanovnika pa je on, u odnosu na prethodna razdoblja, u prvom desetljeću XX. stoljeća bio neznatan. Međutim, sagledavajući demografska kretanja na otoku Krku od prvog modernog popisa stanovništva u Habsburškoj Monarhiji 1857. godine, pa do 1910. godine, razvidan je permanentan trend povećanja ukupnog broja krčkog stanovništva.¹²⁷ Upravo je kraj prvog desetljeća XX. stoljeća najviša točka ukupne naseljenosti na otoku Krku i predstavlja do današnjih dana rekordni broj stanovnika na otoku.

POPISNA GODINA	BROJ STANOVNIKA	MEĐUPOPISNA PROMJENA BROJA STANOVNIKA	PROSJEČNA GODIŠNJA PROMJENA BROJA STANOVNIKA
1857.	15.237	-	-
1869.	16.725	1.488	124
1880.	18.089	1.364	124
1890.	19.871	1.782	178
1900.	21.140	1.269	127
1910.	21.259	119	12

Tablica 14. Kretanje ukupnoga broja stanovnika otoka Krka od 1857. do 1910. godine¹²⁸

U promatranom razdoblju od 53 godine stanovništvo otoka Krka povećalo se za 6.022 stanovnika ili 39,5 %, odnosno za prosječno 114 stanovnika godišnje. Najveći porast broja stanovnika od 9,85 % zabilježen je u međupopisnom razdoblju od 1880. do 1890., da bi se već u sljedećem međupopisnom razdoblju postotak rasta smanjio na 6,39 %. Smanjenje porasta bilo je rezultat emigracijskih kretanja. U posljednjem promatranom međupopisnom razdoblju, od 1900. do 1910. godine, zabilježen je minimalan porast broja stanovnika od 0,56 %, čime je najavljen suprotan proces u budućim razdobljima.¹²⁹ Generalno se može reći da je dinamika

¹²⁷ P. NOVOSEL-ŽIC, „Kretanje stanovništva otoka Krka od 1875. do 1971. godine“, str. 107-147.

¹²⁸ M. JOVANIĆ; I. TURK, n. djelo, str. 172.

¹²⁹ Isto, str. 171.

kretanja krčkog stanovništva obilježena prvenstveno visokim stopama prirodnog priraštaja, jer valja istaknuti da je otok Krk bio isključivo emitivno ili emigracijsko područje. Useljavanje na otok nije bilježeno u većem broju nego se radilo o pojedinačnim slučajevima, pa se može ustvrditi da imigracijska strujanja nisu utjecala na ukupnost kretanja brojnosti krčkog stanovništva u promatranom razdoblju.

Odlazak radno sposobnih muškaraca odrazio se na spolnu strukturu u krčkom kotaru koja je pokazala da je potkraj XIX. stoljeća u kotaru bilo više žena.¹³⁰

Popisna godina	Broj muškog stanovništva		Broj ženskog stanovništva		Ukupno
	Apsolutan iznos	%	Apsolutan iznos	%	
1857.	7.517	49,4	7.701	50,6	15.218
1890.	9.616	48,4	10.255	51,6	19.871
1900.	10.173	48,1	10.967	51,9	21.140
1910.	9.831	46,2	11.428	53,8	21.259

Tablica 15. Spolna struktura stanovništva otoka Krka od 1857. do 1910. godine¹³¹

Od prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine do 1910. godine udio ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu otoka Krka uvijek je bio iznad 50 % s trendom povećanja. Još 1857. godine žensko stanovništvo je brojnije za samo 1,2 % od muškog stanovništva. Razlika se povećavala da bi 1910. godine iznosila 7,6 % više ženskog stanovništva. Neravnotežu spolova u ukupnom stanovništvu otoka Krka naglašava koeficijent feminiteta, koji pokazuje broj žena na 1.000 muškaraca. U 1857. godini iznosio je 1.024 žene na 1.000 muškaraca, 1890. godine porastao je na 1.066 žena, 1900. godine na 1.078 žena, a 1910. godine

¹³⁰ Na području Markgrofovije Istre veći udio žena zabilježen je jedino još u kotaru Volosko. I. BEUC, isto, str. 274.; P. NOVOSEL, „Neke osobitosti stanovništva otoka Krka od 1875. do 1971. godine“, str. 222-223.

¹³¹ P. NOVOSEL, isto, str. 223-224.

dosegao je broj od 1.162 žene na 1.000 muškaraca. Krucijalnu ulogu u narušavanju ravnoteže spolova odigrala je ekonomska emigracija radno sposobnog muškog stanovništva. Nakon Prvoga svjetskog rata neravnoteža će se dodatno povećati zbog ratnih gubitaka.

Zemlja, odnosno poljoprivredno iskoristivo zemljište bio je ključan faktor naseljavanja. Otočno stanovništvo bilo je izrazito poljoprivredno pa je raspoloživost polja za ratarsku proizvodnju, maslinika i vinograda privlačilo stanovništvo. Najveće otočno naselje 1910. godine bio je Punat sa 2.447 stanovnika, a slijedili su ga Vrbnik sa 1.821 stanovnika, Krk sa 1.778 stanovnika, Baška sa 1.685 stanovnika te Omišalj sa 1.651 stanovnika. Navedena naselja bila su ujedno i općinska središta. U općinama Dobrinj i Dubašnica općinska središta nisu bila najveća naselja. U općini Dobrinj najveće naselje bilo je Kras sa 599 stanovnika, a Polje sa 505 stanovnika također je imalo više stanovnika od Dobrinja (464 stanovnika). U općini Dubašnica upravno središte bilo je selo Bogovići koje je imalo 194 stanovnika. Više stanovnika od njega imala su naselja Sv. Vid-Miholjice (363 stanovnika), Oštrobradići (234 stanovnika) i Malinska (222 stanovnika).

Općina	Općinsko središte	Broj stanovnika	Udio u ukupnom stanovništvu općine (u %)
Baška	Baška	1.685	45,34
Dobrinj	Dobrinj	464	11,47
Dubašnica	Bogovići	194	9,10
Krk	Krk	1.778	42,60
Omišalj	Omišalj	1.651	91,60
Punat	Punat	2.447	84,64
Vrbnik	Vrbnik	1.821	62

Tablica 16. Broj stanovnika općinskih središta na otoku Krku 1910. godine¹³²

¹³² M. JOVANIĆ; I.TURK, n. djelo, ste. 173.

Najmanji udio u ukupnom općinskom stanovništvu imalo je selo Bogovići, upravno središte Općine Dubašnica, s udjelom od svega 9,10 % u ukupnom općinskom stanovništvu. Najveći udio imali su Punat i Omišalj jer su njihove općine imale još samo jedno naselje: u Općini Punat naselje Kornić sa 444 stanovnika, a u Općini Omišalj naselje Njivice sa 152 stanovnika. Općinska središta ukupno su brojila 10.040 stanovnika i obuhvaćala su 47,22 % ukupnog stanovništva otoka Krka.

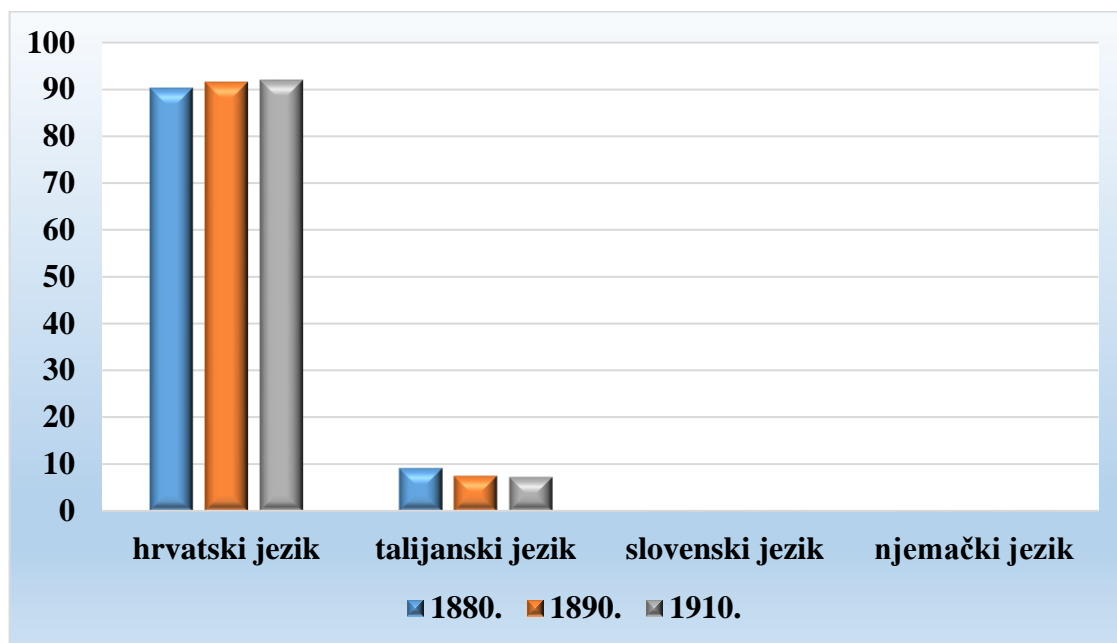
Jezična struktura stanovnika otoka Krka odgovarala je nacionalnoj strukturi. Broj krčkog stanovništva hrvatskog materinskog jezika povećavao se od 1880. godine do 1910. godine i uvijek je bio iznad 90 %. S druge strane, broj stanovnika talijanskog materinskog jezika kontinuirano se smanjivao pa je sa 9,2 % ukupnog stanovništva prema popisu iz 1880. godine pao na 7,3 % trideset godina kasnije ili za ukupno 125 stanovnika. Iznimka je bila Općina Krk u kojoj su govornici hrvatskog jezika 1910. godine činili 29,2 % ukupnog općinskog stanovništva dok su govornici talijanskog jezika činili 69,2 % ukupnog općinskog stanovništva.¹³³ Takva nacionalna i jezična situacija odnosila se isključivo na Grad Krk.

Godina	1880.	%	1890.	%	1910.	%
Hrvatski jezik	16.320	90,20	18.186	91,50	19.533	91,90
Talijanski jezik	1.669	9,20	1.516	7,70	1.544	7,30
Slovenski jezik	20	0,10	26	0,10	29	0,10
Njemački jezik	21	0,10	30	0,10	25	0,10
Ostali jezici	59	0,40	113	0,60	128	0,60
UKUPNO	18.089	100	19.871	100	21.259	100

Tablica 17. Jezična struktura stanovnika otoka Krka od 1880. do 1910. godine

¹³³ F. BARBALIĆ, n. djelo, str. 34.

Grafikon 3. Jezična struktura stanovništva otoka Krka od 1880. do 1910. godine u postotnim udjelima

2. 4. 2. Gospodarstvo otoka Krka

Glavna i najvažnija gospodarska djelatnost na otoku Krku krajem XIX. i početkom XX. stoljeća bilo je poljodjelstvo od kojega je egzistirao najveći dio pučanstva. Otočno poljodjelstvo nije doseglo, po tadašnjim europskim uzusima, razinu moderne produkcije, nego je ostalo na vrlo primitivnoj razini, a dodatno ju je opterećivao običaj dijeljenja zemlje među nasljednicima čime su se usitnjavali i parcelirali ionako mali zemljišni posjedi. Parcelizacija zemljišta proizvela je agrarni višak seljaštva koje je vođeno čisto egzistencijalnim razlozima bilo prisiljeno emigrirati. Naravno da u takvoj otočnoj ekonomskoj realnosti seljak-proizvođač nipošto nije bio u mogućnosti biti tržišno konkurentan veleposjednicima što je dovelo do prisilnog napuštanja zemlje, ulaska u neokolonatski odnos ili do zaduživanja kod lihvara što je bio najčešći slučaj. Upravo je lihvarstvo postala vrlo razgranata pošast među seljaštvom, koje se u nadi da će barem privremeno riješiti svoje probleme zadužuje kod raznih vjerovnika uz enormno visoke kamate, do čak 50 %. Pozitivni efekti, uvjetno rečeno, ovakvog zaduživanja bili su kratkotrajni, a oni negativni pogubni za duže vrijeme.

Centralna austrijska vlast bila je inertna u pokušajima da doprinese poboljšanju opće gospodarske situacije, te da unaprjeđuje poljoprivredu. Kada je uzbuna zbog plime masovne neimaštine i siromaštva dosegla bečke parlamentarne klupe stigla je reakcija zakonodavne vlasti. U pokrajinu Istru stiže 1883. godine prijedlog da Pokrajinski sabor u Poreču osnuje za područje svoje ingerencije Pokrajinsko gospodarsko vijeće (za poljodjelce), koje bi potom u svakom sudbenom kotaru osnovalo kotarsku gospodarsku zadrugu.¹³⁴ Vijeće je osnovano sljedeće godine u Poreču (javlja se također pod nazivom Zemaljsko poljoprivredno vijeće ili *Consiglio agrario provinciale dell'Istria*), a kako je grad Krk bio središte sudbenog kotara za Kvarnerske otoke Krk, Cres i Lošinj osnovana je u njemu koncem 1885. godine Kotarska gospodarska zadruga kao prvo gospodarsko-trgovačko društvo (konzumni magazin) na otoku.¹³⁵ Tako je intervencijom središnjih vlasti počelo formiranje poljoprivrednih zadruga u Istri i na Kvarnerskim otocima.¹³⁶ Središnja austrijska vlast je bila, u narednim periodima, svjesna bijede i neimaštine širokih društvenih slojeva i poduzimala je početkom XX. stoljeća određene intervencije u tom smjeru. Na mnogim mjestima u gospodarskom listu *Pučki Prijatelj* mogu se pronaći vijesti o dobivanju državne pomoći za ublažavanje bijede ili novčanih nagrada koje su krčki poljodjelci dobivali kao potporu ili poticaj od bečke Vlade.¹³⁷ Primjerice, u ožujku

¹³⁴ V. ZIDARIĆ, „Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu“, str. 457-475.

¹³⁵ V. ZIDARIĆ, isto, str. 460. Pravila Kotarske gospodarske zadruge u Krku donesena su 12. prosinca 1885. godine. Potpisao ih je njen predsjednik dr. Dinko Vitezić, koji će zadrugom upravljati do 1902. godine. Iz prvog članka zadružnih pravila saznajemo njezinu svrhu i namjenu: „Po državnom zakonu 15. novembra 1867. br. 134. i po zemaljskom zakonu za Istru od 8. septembra 1884. br. 36. postoji u Krku "Gospodarska zadruga" za krčki sudbeni kotar, a namjenjena je tomu, da se poboljša i unapredi gospodarstvo u tom kraju.“ Zadruga je 1900. godine brojila 93 člana. „Izvješće o XV. glavnoj skupštini krčke gospodarske Zadruge, držane dne 15. studenoga 1900. u Omišlju na otoku Krku“, *Pučki Prijatelj*, br. 7-8, str. 53., 25. 4. 1901.

¹³⁶ O zadružnom pokretu u Istri i na Kvarnerskim otocima postoji brojna literatura. Za detaljniji prikaz vidjeti u: Frano Ženko DONADINI, „Zadružne štedionice“, *Zadrugarska biblioteka*, sv. 31, Split, 1927.; Dinko FORETIĆ, *Zadruugarstvo Istre*, Zadružna štampa, Zagreb, 1951.; Fran HADJAK, *Zadruugarstvo*, Agrarna biblioteka, Nadbiskupska tiskara, Zagreb, 1924.; Željko KLAJČIĆ, „Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru (1918. - 1924. “), *Vjesnik Istarskog arhiva* 4/5 (1994./1995.); Pazin, 1995., str. 87-105.; Željko KLAJČIĆ, „Zadruugarstvo u Istri - Gospodarska sveza za Istru“, *Istarska Danica*, Pazin, 1998., str. 10-110.; Željko MATAGA, *Seljak i zadruga*, Prosvjeta d.o.o., Bjelovar, 1995.; Boris SULJAGIĆ, „Povijest zadruga i zadrugarstva u Hrvatskoj do 1950. godine“, *Acta historico-oeconomica* 28./29. (2001./2002.); Zagreb, 2002., str. 123-126.; Ivan VRLJIĆ, „Štedno-kreditne zadruge: razvitak, perspektive“, *Računovodstvo i Financije*, br. 43, Zagreb, 1997., str. 87-90.; Mihajlo VUČKOVIĆ, *Zadruugarstvo*, Zadružna štampa; Zagreb, 1957.

¹³⁷ Gospodarsko-edukativni list *Pučki Prijatelj* prva je novina tiskana na otoku Krku. Izlazio je od 23. prosinca 1899. godine do 10. rujna 1911. godine u gradu Krku. Tiskan je u biskupskoj tiskari Kurykta koju je iste godine osnovao biskup Antun Mahnić, ujedno glavni inicijator lista. Uređivali su ga kapelani stolne crkve u Krku. Prvu godinu izlaženja (1900.) list je nosio podnaslov *Poučno-gospodarski list*, da bi cijelu 1901. godinu podnaslov glasio *Ilustrovani poučno-gospodarski list*. Nakon toga vraća se stari podnaslov da bi od prvoga broja za 1907. godinu glasio *List hrvatskom seljaku za pouku i zabavu*. Ovakva promjena pratila je tadašnja politička zbivanja u Istri i na otoku pa se list aktivno i otvoreno uključio u političko osvješćivanje hrvatskog seljaštva. Istovremeno su u prvi plan izbile političke teme, a potisnute su one gospodarskog karaktera. Takav podnaslov list će zadržati do kraja svoga izlaženja u Krku, ali i nakon što bude prenesen u Pazin. Od prvoga broja pa do početka 1907. godine izlazio je dva puta mjesečno, 10-og i 25-og u mjesecu da bi tada počeo izlaziti 10-og, 20-tog i 30-og u mjesecu. O

1909. godine, dodijeljena je novčana pomoć pojedinim istarskim kotarima da se izvede „po koja manja radnja“ te da se tako „dade dobitka siromasima, da ne moraju gladovati.“¹³⁸ Krčki kotar je tom prilikom dobio 10.000 kruna pomoći, a cijela Istra 200.000 kruna. Novac se nikome nije davao u ruke, nego su njime raspolagali kotarski kapitanati, a raspoređen je na sljedeći način: 80.000 kruna upotrijebljeno je za nabavu hrane po sniženim cijenama na način da je su talijanska i hrvatsko-slovenska strana dobile po 40.000 kruna, 20.000 kruna se uložilo u plasiranje istarskog vina na austrijsko tržište, a ostalih 100.000 kruna investirano je u javne radove po Istri. Te intervencije nisu bile kontinuirane nego periodične i zasigurno nisu bile dostatne da bi popravile gospodarsku sliku Istre ili otoka Krka, ali su u stanovitoj mjeri bile izraz želje centralne vlasti da se učini korak naprijed u oživljavanju gospodarstva, poglavito u najsiromašnijim i gospodarski najzaostalijim područjima austrijskog dijela Monarhije. Međutim, bijeda i siromaštvo su uvelike nadilazili državnu pomoć jer je sav novac brzo bio potrošen bez vidljivih rezultata, pa se uključila i pokrajinska vlast. Pokrajinsko namjesništvo u Trstu tom je prilikom pridodalo još 100.000 kruna. Niti to nije bilo dovoljno pa je centralna vlast u Istru poslala još 100.000 kruna za izvođenje javnih radova, odnosno popravak lokalnih putova. Novac se u kotarima Poreč, Koper, Pazin, Krk, Volosko i Lošinj dijelio razmjerno stupnju siromaštva u njima.

nakladi lista iz samih njegovih stranica teško je doznati. Zasigurno se kretala od nekoliko stotina primjeraka u prvim godištim, do preko tisuću kada se list uhodao i proširio. To potvrđuju podaci iz 1909. godine koji govore da se list štampao u 1.400 primjeraka, od kojih se oko 1.300 distribuiralo izvan otoka, sve do Dalmacije. Prema podacima s početka 1910. godine, list je u Dalmaciji imao 600 pretplatnika, a tijekom godine taj broj se povećao na preko 1.000 pretplatnika. Tome je doprinijela činjenica da su se *Pučki Prijatelj* i splitski gospodarski list *Puk* spojili krajem 1909. godine u jedan kojemu je krčki list dao ime. Određeni broj besplatnih primjeraka (oko 70) slao se Carsko-kraljevskom namjesništvu u Trst i na druge strane. Godišnja cijena lista iznosila je 2 krune, a kasnije je povećana na 3 krune. Seljaci su ispočetka plaćali punu cijenu lista, da bi nakon povećanja cijene list plaćali 2,50 kruna. Financijski gledano, list nikada nije uspio biti solventan i neovisan. Troškovi su bili znatni (godišnji troškovi štampanja i papira iznosili su oko 3.000 kruna, a distribucije i poštarine 1.044 kruna). Prihodi su dolazili od pretplate i oglasâ, a iznosili su 4.000 kruna na godinu, što je u konačnici predstavljao godišnji manjak od 44 krune. To se pokrivalo uglavnom dobrovoljnim priložima. U rujnu 1911. godine tiskanje lista preseljeno je u Pazin kao središte gospodarske, političke i kulturne akcije istarskih Hrvata. Prvi pazinski broj *Pučkog Prijatelja* izašao je 20. rujna iz tiskare Tiskovnog društva. Tu će dočekati početak Prvoga svjetskog rata, za vrijeme kojega je utihnuo. Posljednji poslijeratni broj izašao je 15. srpnja 1920. godine. Nakon što su talijanski iredentisti uništili tiskaru, list je tiskan u Trstu do 11. siječnja 1929. godine (posljednji broj lista bio je broj 2. iz te godine). Tada je list nasilno ukinut, a njegovo pokretanje nije više nikada bilo obnovljeno. Anton BOZANIĆ, *Biskup Mahnić - pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Krčki zbornik, sv. 22., Kršćanska sadašnjost, Zagreb - Krk, 1991., str. 85.; A. BOZANIĆ, „Organizirani socijalni rad i list „Pučki Prijatelj“, str. 45-47.

¹³⁸ „Uzduž i poprijeko Istre. Krk. Državna pomoć za ublaženje bijede.“, *Pučki Prijatelj*, br. 9, str. 7., 30. 3. 1909.; „Uzduž i poprijeko Istre. Trst. Sastanak narodnih zastupnika.“, *Pučki Prijatelj*, br. 10, str. 6., 10. 4. 1909.; „Uzduž i poprijeko Istre. Trst. Državna pomoć za ublaženje bijede.“, *Pučki Prijatelj*, br. 12, str. 5., 30. 4. 1909.; „Za ublaženje bijede.“, *Pučki Prijatelj*, br. 26, str. 6., 30. 9. 1909.; „Uzduž i poprijeko Istre. Krk. Potpora za ublaženje bijede.“, *Pučki Prijatelj*, br. 30, str. 6., 10. 11. 1909.

Socijalne prilike na krčkom selu bile su iznimno teške. Seoske kuće za stanovanje građene su od kamena kao prirodnog građevinskog materijala. Bile su to niske prizemnice prekrivene drvetom ili šibljem. Podovi su bili kameni, vrlo rijetko prekriveni daskama. Uz kuću se nalazila mala gospodarska zgrada za prebivanje stoke, pokoje krave i ovaca. Prehrana, iz koje se može iščitavati imućnost seljaka, bila je vrlo oskudna. Sastojala se uglavnom od kukuruznog ili ječmenog kruha kojega nikada nije bilo dovoljno, povrća (krumpira, blitve, luka, graha) koje se spremalo na lešo uz dodatak maslinovog ulja, ponešto voća (najviše smokava) i vina kojega nije bilo dostatno za prodaju na gradskim tržnicama. Meso, janjetina, govedina ili rjeđe svinjetina, nije bila redoviti sastojak prehrane nego se konzumirala u posebnim i svečanim prilikama.

Premda su 1848. godine u čitavoj Habsburškoj Monarhiji ukinuti feudalni odnosi, u pokrajini Istri i na otoku Krku pojavljuju se različiti oblici njihovih ostataka. Ukidanje kmetstva nije se odrazilo na krčko seljaštvo u smislu njegovog potpunog oslobođenja. Krčki seljak nije bio kmet u punom smislu te riječi. On je bio vlasnik zemlje koja mu nije pružala mogućnosti da ostvari egzistenciju sebi i svojoj mnogočlanoj obitelji (fameji). Zbog toga je stupao u ugovorni kolonatski odnos sa vlasnikom većeg zemljišta (možemo ga uvjetno nazvati veleposjednikom) radeći na zemlji kao neposredni proizvođač.¹³⁹ Relativna sigurnost njegovog položaja bila je u pravnoj i osobnoj slobodi. Kolonima nije u sudskim parnicama nadređen vlasnik zemlje. Štoviše, koloni su se mogli sporiti sa vlasnikom zemlje ili su u slučaju povoljnije ponude mogli razvrgnuti kolonatski ugovor. To znači da u kolonatu postoje sloboda tržišta i pokretljivost radne snage. One su naravno uvjetne i u praksi gotovo da nisu bila ostvarive zbog preuskih socijalnih, prometnih i generalno gospodarskih okvira tadašnjih vremena, a pogotovo na malom otočnom prostoru. No, to ipak oštro odvaja kolonat od klasičnog feudalnog sustava u kojemu je kmet kao neposredni proizvođač bio i osobno vezan za zemlju. U pokušaju da do kraja rasvijetlimo kolonatski odnos i s njim usko povezano napoličarstvo, moramo se zapitati koliku je dobit ili prihod ostvarivao kolon kao neposredni proizvođač. U kolonatskom odnosu vlasnik zemlje i kolon sklapaju međusobni ugovor, obično sastavljen kod bilježnika, čime je dobivao karakter pravnog instrumentarija. Takav ugovorni odnos implicirao je prava i obveze obje ugovornih strana. Kada se pogledaju vrijednosti koje je vlasnik zemlje ulagao u zemlju ili objekte na njoj i usporede sa ostvarenim prihodom dolazimo do situacije da je vlasniku zemlje bio iznimno isplativ takav način obrade njegove zemlje, jer je njegov neto prihod

¹³⁹ Marino MANIN, *Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818. - 1840.)*, str. 262-275.

ponekad višestruko nadmašivao vrijednosti ulaganja. S druge strane, poljoprivredni prinosi koji su ostajali kolonu (ponajviše od vinove loze i maslina), na temelju ugovora sa vlasnikom zemlje, često su iznosili gotovo jednako njegovom uloženom radu. Rodne godine značile su u tom slučaju osiguranje egzistencije njemu i njegovoj obitelji, ali je u slučajevima podbacivanja prinosa dolazilo do svođenja prehrane na minimalnu razinu, a to je značilo glad, pad prirodnog imuniteta i bolesti (tuberkuloza i kuga) koje su u periodičnim intervalima pogađale stanovništvo otoka Krka. Komparirajući ove gospodarske pojave sa demografskim procesima na otoku u drugoj polovici XIX. stoljeća vidljiva je ta dimenzija. Smrtnost (mortalitet) je bilježila visoke stope što direktno ukazuje na nepovoljnu gospodarsku situaciju u kakvoj se nalazio krčki seljak. Prirodni priraštaj je bez obzira na to i dalje bio visok zahvaljujući visokim natalitetnim stopama, a krčko stanovništvo brojčano se povećavalo i dodatno osiromašivalo.¹⁴⁰

Glavnina krčkog seljaštva se u drugoj polovici XIX. stoljeća nalazila u poziciji neposrednog proizvođača u vlastitoj režiji, na vlastitoj zemlji. Zemljišne čestice bile su male i nedovoljne za stvaranje viškova prinosa i njihovog plasmana na tržište. Proizvodnja se ograničavala isključivo na zadovoljenje potreba seljakove obitelji. Parcelizacija zemljišta nastavljena iz prethodnih razdoblja, odnosno dioba posjeda između članova obitelji kao i nedostatak suvremene tehnologije koja bi podigla kvalitetu obrade zemlje nisu bili normativi za ostvarenje egzistencije. Osim toga, seljačka gospodarstva bila su raštrkana i mješovita, odnosno nespecializirana i na takvim malim obradivim površinama (uglavnom ispod 5 hektara) uzgajale su se različite vrste ratarskih i povrtlarskih kultura kao što su vinova loza, masline, krumpir, blitva i slično. Ona su bila daleko i od tržišta kredita koji bi u povoljnim odnosima i uvjetima nadomjestili novčanu iscrpljenost seljaka- proizvođača. Zbog toga se seljak okretao njemu najbližem izvoru novčanih sredstava kojima bi oživio svoju proizvodnju i poboljšao egzistencijalno pitanje. Posuđujući novac od lihvara, uz kamate nerijetko i preko 50 %, seljak se svjesno stavljao u inferiornu poziciju jer drugog izlaza nije imao. Ne pronalazeći načina da vrati dugove seljak je gubio zemlju i postao agrarni višak. Stvaranje agrarnog viška pojavljuje se i na druge načine. Gospodarska zakonitost na selu je sljedeća: seljak mnogo radi, ali što je manji posjednik mora raditi više. Prihvaćajući navedenu zakonitost dolazimo do pojave kada zemlja postaje seljaku opterećenje, on je na njoj nepotreban i ostavlja je, odnosno daje ju na prodaju. Uostalom ta tržišna zakonitost nastala je, pogotovo nakon 1848. godine, u gotovo

¹⁴⁰ Tvrтко BOŽIĆ, *Uloga gospodarskog lista „Pučki Prijatelj“ u razvoju krčkog zadrugarstva u prvom desetljeću XX. stoljeća*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 18-19.

cijeloj tadašnjoj Europi. Zemlja je na tržištu. Seljaci je mogu prodati, gubiti uslijed zaduženja ili je dijeliti, odnosno dodatno parcelirati. Na otoku Krku primjetne su sve tri pojave u drugoj polovici XIX. stoljeća i prvom desetljeću XX. stoljeća. No, bez obzira o kojoj se pojavi radi, efekti su isti i uvijek nepovoljni za seljake. Oni su postali agrarni višak i prinuđeni su na odlazak sa zemlje. Gradske sredine u njihovoj blizini, Rijeka ili Pula, nisu tada krčkom seljaku pružale prevelike mogućnosti ni nade u rješenje egzistencijalnog pitanja. Zbog toga krčko seljaštvo odlazi u preookeanske zemlje (uglavnom SAD) zapošljavajući se u njima kao jeftina radna snaga u tamošnjim rudnicima ili u industriji. Naravno, da je iseljavanje radno sposobnih muškaraca uzrokovalo implikacije na gospodarskoj snazi krčkog poljodjelstva i gospodarstva općenito.

Nisko gospodarsko stanje krčkog seljaštva dodatno je bilo opterećivano i porezima. U vrijeme austrijske vlasti plaćale su se tri vrste poreza: državni porez, namet na taj porez i zemljišno-rasteretna zaklada ili esoner.¹⁴¹ Onome tko nije mogao platiti porez na vrijeme oduzimana je imovina, nerijetko i stoka, a morao je platiti još i globu. Carevinsko vijeće u Beču je 1874. godine nametnulo Istri i Kvarnerskim otocima državni dug u iznosu od 416.000 forinti na ime isplate zemlje oduzete feudalcima u korist seljaka („esonero del suolo“). Osim toga, Istrani i otočani plaćali su 20 % nameta na državni porez i to polovicu za potrebe pokrajine, a polovicu za oslobođenje od feudalne gospode (gospoštije). Čitava Istra, kao austrijska pokrajina, plaćala je od 1882. godine nadalje 299.120 forinta državnog poreza. To nije bila velika svota ukoliko se ne računa namet koji su na taj porez pojedine istarske općine pridodavale u iznosima većim i od 100 %.

Esoner je bio posebno težak porezni teret. Naime, kada je država 1848. godine oslobodila seljačku zemlju feudalnog vlasništva odredila je da se feudalcima mora nadoknaditi prihod sa sada oduzete zemlje. Tako je od 1. studenoga iste godine pa nadalje feudalcima bila plaćana odšteta u vidu glavnice sa kamatom od 5 %. To je ustvari bio dug s kamatama prema feudalnoj gospodi, a bio je podijeljen na tri jednaka dijela. Prvi dio preuzela je na sebe država, drugi dio pokrajina, a treći dio seljaci. Međutim, vrlo brzo se pokazalo da država neće platiti treći dio i pri tome osloboditi seljake tog tereta jer je u svoju korist ukalkulirala troškove za prijenos vlasništva nad zemljom. Drugi dio trebala je platiti pokrajina i to na vremenski rok od 40 godina. Isplaćivanje je počelo 1856. godine s ciljem da se završi do kraja 1895. godine. Dio

¹⁴¹ B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga II., str. 419-421.

koji su morali platiti seljaci u roku od 20 godina trebao je biti započet sa isplatom iste 1856. godine, a završen do kraja 1875. godine. No, kako je dug započeo odmah 1848. godine, a bio je povećan kamatama, iznosio je 86.951 forinti kada ga je pokrajina preuzela od Carsko-kraljevskog namjesništva 1862. godine. Troškovi za upravljanje i isplaćivanje koji su se popratno pojavili trebalo je plaćati nametom od 19 % na izravni ili državni porez. Tek je 1886. godine taj namet bio snižen na 9½ %. Kako su u razdoblju između 1862. i 1890. troškovi na esoner rapidno narasli na svotu od 437.754 forinti, udaren je porez na namet od 25 %, što je bio dodatni udarac na ionako financijski iscrpljeno stanovništvo. Dakle, plaćala se glavnica, kamata i troškovi za upravljanje zakladom i isplaćivanje duga. Više puta su se u Istarskom saboru u Poreču mogli čuti opravdani prigovori i pritužbe koje su upućivali hrvatski narodni zastupnici dr. Matko Laginja ili Vjekoslav Spinčić u pravcu brisanja rasteretne zaklade, a i u bečkim parlamentarnim klupama posredstvom dr. Dinka Vitezića čuli su se isti zahtjevi. Na sjednici Istarskog sabora, održanoj 27. siječnja 1894., odlučeno je da se obustavi utjerivanje glavnice i kamata rasteretne zaklade. Za ovakvu odluku glasovali su i svi talijanski zastupnici. Ali, dug nije time prestao. Tek kada je 1896. godine Carsko-kraljevski namjesnik za Istru sa sjedištem u Trstu predložio ministru financija da oprostí dug pokrajini Istri u iznosu od 200.000 forinta, stvari su se počele mijenjati nabolje. Taj prijedlog je austrijski parlament u Beču akceptirao uz uvjet da Istarski sabor oprostí sav dug istarskim općinama. To je Istarski sabor prihvatio, ali je opraštanje duga išlo laganim tempom. Godine 1901. ostalo je od esonera još 80.000 kruna duga, pa je bečka vlada zamoljena da i taj dug oprostí. Nakon što je to učinjeno, esoner je otišao u povijest.

Osim prethodno navedenih socioekonomskih prilika koje su nerijetko svodile život krčkog seljaka na minimum treba spomenuti još dvije pojave koje su u znatnoj mjeri utjecale na kvalitetu života otočnog stanovništva. Pojava peronosporu i filoksere, bolesti vinove loze, u razdoblju između 1891. i 1900. godine devastirale su krčke vinograde.¹⁴² Vinogradi su tada mnogim krčkim obiteljima značili jedini izvor prihoda. Uz to, vinski zakon, odnosno klauzula

¹⁴² Zbog toga je 1901. godine na biskupskom dobru Kanajt na ulazu u Punat zasađen ogledni vinograd s *amerikanskim* lozama otpornim na filokseru i peronosporu. Na dobru su se organizirali praktični tečajevi na kojima su otočni vinogradari učili cijepljenje loze i ostale vinogradarske vještine. U njemu je 2. travnja 1908. godine održan prvi zajednički gospodarski sastanak za cijeli otok. Tom je prilikom učitelj Ivan Mahulja održao predavanje o zadrugarstvu, putujući učitelj poljodjelstva Vinko Ferluga govorio je o živinogojstvu, a upravitelj biskupskih dobara Petar Galzigna održao je praktični tečaj o uzgoju vinove loze. Uzorni gospodarski vrtovi prvenstveno su služili snabdijevanju krčkih zadruga svojim proizvodima koje su ove mogle kupiti po najpovoljnijim cijenama, a također su bili svojevrsni poligoni na kojima se vršila gospodarska izobrazba zadrugara i ostalih poljodjelaca. „Uzduž i poprijeko Istre. Kanajt. Gospodarski sastanak“, *Pučki Prijatelj*, br. 10, str. 7., 10. 4. 1908.

potpisana između Habsburške Monarhije i Italije dovela je talijansko vino kao jeftinije i carinski oslobođeno na istarsko tržište i postavila nekonkurentski odnos prema domaćem vinu. To je krčke vinogradare udaljvalo od tržišta i tek će se na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće početi mijenjati ti odnosi zaslugom prije svega Kotarske gospodarske zadruge u Krku.

Krčki seljak nije bio prostorno mobilan. Na otoku su postojale kolske ceste još od početka XIX. stoljeća kada su Francuzi proširili glavnu otočnu prometnicu od Omišlja do Baške, a prometovalo se uglavnom konjima ili volovskim zapregama. Kriza jedrenjaka druga je bitna ekonomska pojava sa negativnim predznakom. Druga polovica XIX. stoljeća je period kada se europsko pomorstvo moderniziralo mijenjajući spore jedrenjake bržim i kapacitetom, i za ljude i za robu, većim parobrodima. Potreban kapital krčki pomorci nisu imali, pa će sve do početka XX. stoljeća krčko pomorstvo biti nekonkurentno i nije se moglo nositi sa parobrodarskim kompanijama u stranom vlasništvu čiji će se parobrodi doticati krčkih luka. Potrebna je bila organiziranost, a na tome će raditi list *Pučki Prijatelj* promičući na svojim stranicama ideje zajedništva i zadrugarstva.

Krčko pomorstvo ima dugačku i bogatu tradiciju koja se zasnivala na respektabilnoj floti jedrenjaka, naročito u Baški koja je početkom XIX. stoljeća brojila oko 100 većih i manjih brodova. Bašćanska flota bila je u to vrijeme impresivna, a brojila je oko 70 većih i manjih brodova dok podaci uoči Prvog svjetskog rata govore o 90 jedrenjaka. Lučki i pomorski život Baške odvijao se na Muli gdje je postojalo istezalište (navoz), odnosno brodogradilište (škver) čiji počeci sežu u početke XIX. stoljeća da bi se razvijalo narednih stotinu godina kada su obitelji Lovrić (Glavaca), Jurić (Balbo) i Lolić podigle tri škvera za potrebe mjesne trgovačke mornarice.¹⁴³ Upravo je tu Ivan Lovrić 1844. godine sagradio najstariju krčku gajetu imenom *Poštena*. Svaki škver zapošljavao je desetak radnika (kalafata) koji su pod nadzorom poslovođe (proto) gradili drvene jedrenjake (trabakule, kotere, logere, trigete, braceri), te popravljali i čistili ribarske barke. Škverovi su radili do pred Drugi svjetski rat.¹⁴⁴ Brodarstvo i brodogradnja bile su uz ribarstvo osnovne karakteristike pomorske tradicije stanovništva bašćanskog područja. Povoljan položaj Baške uz morsku uvalu shvatili su Mlečani koji su nastojali urediti luku i pristanište za trgovačke potrebe. No, tek će austrijska vlast poduzeti krupnije korake prema osnivanju potrebitih lučkih službi i ureda. Carskom odlukom iz 1850. godine osnovana je u Baški Lučka uprava (Lučko-sanitarni ured) pod patronatom Pomorske vlade u Trstu

¹⁴³ Manje brodogradilište, za gradnju jedrenjaka, osnovano je 1883. godine i u Klimnu. Bilo je u vlasništvu obitelji Jurić. A. BOZANIĆ, *Dobrinj i dobrinjsko područje*, str. 144.

¹⁴⁴ Josip ŽGALJIĆ, *Krčki jarboli*, Glosa d.o.o., Rijeka - Krk, 1999., str. 31-47.

(Governo marittimo).¹⁴⁵ Nadzirala je pomorski promet u bašćanskoj luci i lučke gradnje, a kontrolirala je brodogradnju i dubinu mora u luci. Ustrojem lučke službe (agencije) bašćanska luka počela se razvijati kao izvozno- uvozna luka. Uglavnom se izvozilo grožđe, vino, prerađena i konzervirana rajčica, sol, meso i građevni materijal. Dvadeset godina kasnije službe lučkog i sanitarnog (zdravstvenog) nadzora se spajaju čime je Baška dobila moderan Lučki ured sa poslovima nadzora i sigurnosti na moru. Veliki doprinos popravku i proširenju bašćanske luke, te izgradnji lukobrana dao je narodni zastupnik u bečkom parlamentu (Carevinskom vijeću) dr. Dinko Vitezić iz Vrbnika. Njegovo uporno inzistiranje na toj problematici urodilo je plodom 1892. godine proširenjem i produbljivanjem luke za potrebe većih jedrenjaka, te gradnjom lukobrana dugog 220 metara. Nakon toga postavljena su dva lučka svjetla, izgrađeno je privezište (garofulin), postavljene su bitve za pojačani privez brodova, a izgrađen je i novi gat za putnički promet.¹⁴⁶

Bašćanski pomorci bili su mnogobrojni što ponajbolje ilustrira podatak da je na otoku Krku između 1870. i 1910. godine bilo izdano 5.185 pomorskih knjižica od čega polovina pomorcima sa bašćanskog područja. Brojnost pomoraca i razvoj brodarstva iziskivao je potrebu osnivanja nautičke škole za osposobljavanje kapetana jedrenjaka kratke obalne plovidbe u trgovačkoj mornarici. Angažmanom tadašnjeg Općinskog poglavarstva otvoren je 1910. godine jednogodišnji Trgovačko-nautički tečaj (nazivan još i Pomorsko-trgovački tečaj) u „kući Magašić“ na predjelu Narceh. Prvim učiteljem i pedagoškim ravnateljem tečaja imenovan je Ivan Antončić, kapetan iz Velog Lošinja. Tečaj su vodili pomorski kapetani, a polaznicima je bila na raspolaganju jedna učionica. Na tečaj su primana djeca sa završenom pučkom školom i mladići koji su već imali prakse u pomorstvu. Uvjeti za upis bili su opća pismenost i poznavanje osnovnih računskih operacija. Školarina je iznosila 5 kruna. U prvoj školskoj godini 1910./1911. tečaj je polazilo 15 učenika.¹⁴⁷ Nakon dvije školske godine tečaj nije nastavljen. Vjerojatan razlog gašenja nautičkog tečaja leži, između ostaloga, u činjenici da je tada kriza jedrenjaka bila toliko izražena da su brodarske prilike nalagale brzu preorijentaciju prema parobrodarskom prometu.

¹⁴⁵ Iste godine je i u gradu Krku osnovana Lučka i carinska agencija. A. BOZANIĆ, *Grad Krk, upravno, crkveno, kulturno i gospodarsko središte otoka Krka*, Glosa d.o.o. Rijeka, Krk, 2016., str. 168.

¹⁴⁶ Od polovice XIX. stoljeća uređuju se luke, pristaništa i postavljaju se svjetionici u ostalim krčki mjestima: u gradu Krku 1870. godine dovršena je gradnja lukobrana i postavljen je svjetionik, u Malinskoj je 1871./1872. postavljeno prvo pomorsko svjetlo na otoku Krku, u Puntu i njegovoj okolici grade se mulovi i gatovi, a u vrbnčkoj luci je 1888./1889. uređeno pristanište i sagrađen lukobran.

¹⁴⁷ Državni arhiv u Rijeci (nadalje DARi), JU 19, kutija 219, Trgovačko-nautički tečaj 1910., Pomorska akademija 1911. - 1912.

Međutim, financijska podloga na kojoj se odvijala promjena iz jedrenjaka u parobrode je na otoku Krku izostala. Odlazak barkom ili parobrodom u Rijeku bio je rijedak i poseban događaj. Organizirani brodski prijevoz putnika prema kopnu započeo je 1853. godine kada je u krčku luku uplovio parobrod *Croazia*, u vlasništvu Društva za paroplovidbu austrijskog Lloyda sa sjedištem u Trstu (osnovano 1836. godine). Parobrod je prometovao na redovitoj liniji Rijeka - Selce - Senj - Baška - Rab - Zadar. Tek na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće pojačat će se pomorski promet vezama prema kopnu, prvenstveno prema Crikvenici i Rijeci. Uoči Prvoga svjetskog rata oko otoka Krka odvijala se konkurentna borba između dva parobrodarska društva koja su se natjecala koje će svojim parobrodima i linijama privući više putnika i robe. Ugarsko-hrvatsko dioničarsko parobrodarsko društvo iz Rijeke (osnovano 1891. godine i popularno zvano *Ungaro-Croata*) povezivalo je krčka mjesta Omišalj, Malinsku, Krk, Vrbnik i Bašku sa Rijekom već od samog osnivanja. Unatoč što je posjedovalo parobrode velike nosivosti i kapaciteta nije zadovoljavalo potrebe stanovnika Krka jer su linije prema otoku bile rijetke. Stoga je akcijom poduzetnih Crikveničana, Šilara i Dobrinjaca osnovano 1905. godine Krčko parobrodarsko društvo (također dioničarsko) sa sjedištem u Šilu, koje je svojim jedinim parobrodom *Dinko Vitezić* sa četiri dnevne linije (nedjeljom i blagdanom tri linije) povezalo Šilo i Crikvenicu, a jednom tjedno dodatnom linijom povezalo je i Vrbnik sa kopnom. Društveni parobrod, nazvan imenom jednog od najznačajnijih hrvatskih preporoditelja na cjelokupnom krčkom i istarskom prostoru, zaplovio je 1. lipnja 1905. godine čime je označen početak domaćeg, krčkog parobrodarstva. Plovidbeni red bio je usklađen sa parobrodima *Ungaro-Croate* koji su prometovali između Rijeke i Senja. No, time je samo jedan uski dio otoka bio povezan sa kopnom, a potrebe su tražile mnogo više. Stoga je 1906. godine u Puntu osnovano Austro-hrvatsko parobrodarsko društvo koje je imalo tri parobroda: *Frankopan* (zaplovio 1908. godine na liniji Baška - Punat - Krk - Malinska - Omišalj - Rijeka), *Kvarner* (zaplovio 1909. godine na liniji Rijeka - Merag - Krk - Rab - Veli Lošinj - Nerezine) i *Slavija* (zaplovio 1911. godine na relaciji Rijeka - Veli Lošinj - Nerezine). Sva tri društvena parobroda izgrađena su u brodogradilištu Maria Martinolića u Malom Lošinju, jer krčka brodogradilišta nisu bila sposobna kako tehnologijom tako i stručnim kadrom graditi parobrode. Iste godine kada je zaplovila *Slavija*, krčka parobrodarska društva stopila su se u jedno pod imenom društva u Puntu, a šilarsko je kao miraz u taj "parobrodarski brak" unijelo svoj jedini parobrod koji je održavao ljetne izletničke linije između Primorja i otoka Krka, a za prugu Šilo - Vrbnik - Crikvenica puntarsko društvo nabavilo je 1913. godine motorni brod nazvan *Vitezić*.

Sagledavajući socijalne i ekonomske prilike i odnose koji su se odvijali na otoku Krku u razdoblju od 1848. do 1914. godine postaje jasnija vizura kojom je te iste prilike i odnose percipiralo krčko svećenstvo na čelu sa biskupom Antunom Mahnićem. Upravo će njihova nastojanja suportirana malobrojnim građanskim otočnim elementima (učiteljima) pokrenuti gospodarska strujanja u pravcima organiziranja seljaka, njihove međusobne pomoći, kvalitetnijem i racionalnijem gospodarenju, te naposljetku njihovom odmaku od lihvara i zaduženosti koja ih je vodila u propast.

Osnivanjem Kotarske gospodarske zadruge krajem 1885. godine i pokretanjem gospodarskog lista Pučki Prijatelj krajem 1899. godine krčka gospodarska situacija početi će se mijenjati u pravcu svoga oživljavanja i polaganog, ali sigurnog napretka. Seljaci će dobivati izravnu pomoć kako na teoretskoj tako i na praktičnoj razini, pa će vođeni učiteljima, odvjetnicima i svećenstvom početi izlaziti iz gospodarske krize. Osnivanjem štedno-kreditnih zadruga ili posujilnica i gospodarsko-trgovačkih društava ili konzumnih magazina širiti će se zadružna ideja po otoku.¹⁴⁸ Međuratno doba iznjedrilo će niz proizvođačkih, odnosno proizvođačko-prerađivačkih zadruga, čiji su se prvi oblici počeli stidljivo javljati u prvom desetljeću XX. stoljeća.¹⁴⁹ Prvi svjetski rat uzdrmati će gospodarski razvoj na otoku, kao i privremena talijanska okupacija 1919. godine, ali će međuratno razdoblje donijeti novi zamah i polet krčkog gospodarstva u promijenjenim političkim prilikama. Tek će nastupom Drugoga svjetskog rata krčko zadrugarstvo i njegovi zadružni oblici biti srušeni i uništeni.

Gospodarska struktura stanovnika krčkog kotara uoči Prvoga svjetskog rata predstavljena je popisom stanovništva iz 1910. godine.¹⁵⁰ Prema njemu, na otoku Krku na 12.029 produktivnih stanovnika otpadalo je 9.167 uzdržavanih osoba. Od pomorstva su živjele 1.092 osobe. Trgovinom robom bavilo se 95 samostalnih trgovaca sa ukupno 154 zaposlene osobe. Od trgovine robom, gostionica, svratišta, hotela, kavana i ukupnim transportom živjelo je 1.621 osoba, a od obrta 1.202 osobe. Ribarstvo je na otoku Krku bilo slabo razvijeno, a tek

¹⁴⁸ Od 1899. do 1914. godine na otoku Krku osnovano je osam posujilnica, i to u Vrbniku (1899.), Dobrinju (1899.), Krku (1900.), Baški (1901.), Omišlju (1901.), Puntu (1905.), Korniću (1907.) i Dubašnici (1913.). Nazivale su se Društva za štednju i zajmove (Vrbnik, Dobrinj, Omišalj i Punat), Seoske blagajne (Baška), Seoske posujilnice (Kornić) ili Središnji vjeresijski zavod (u gradu Krku kao sudbenom i političkom otočnom središtu). U istom razdoblju osnovano je deset gospodarsko-trgovačkih društava (konzumnih magazina ili nabavlačko-potrošačkih zadruga), i to u: Dobrinju (1903.), Vrbniku (1904.), Dubašnici (1904.), Puntu (1904.), Dragi Bašćanskoj (1905.), Poljici (1905.), Linardićima (1905.), Jurandvoru (1906.), Polju (1906.) i Staroj Baški (1908.). Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, str. 183-191.

¹⁴⁹ Proizvođačke zadruge, osnovane na otoku Krku do početka Prvoga svjetskog rata, bile su Mljekarska zadruga u Dobrinju (djelovala je od 1907. do 1912. godine kada je likvidirana kao privredni subjekt) i Ribarska zadruga u Staroj Baški (osnovana je 1910. godine). F. BARBALIĆ, isto, str. 183-186.

¹⁵⁰ Ivan BEUC, *Istarske studije*, str. 273-299.

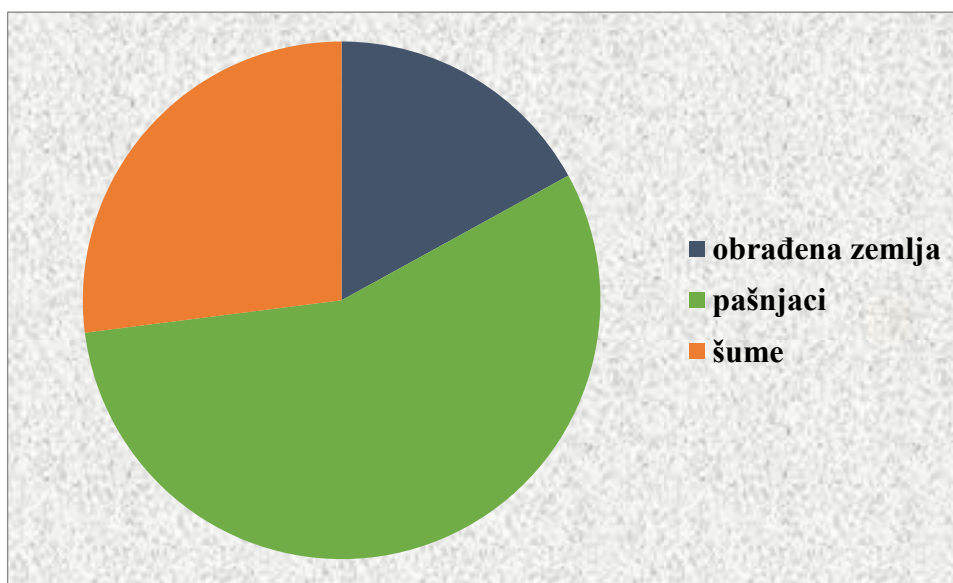
su 35 ribara bili profesionalni ribari, koji su se uz ribarstvo bavili i poljoprivredom. U javnim službama, slobodnim zanimanjima ili onih koji su bili bez zanimanja bilo je ukupno 890 osoba. Najbrojniji su bili oni koji su živjeli od rente ili pomoći (ukupno 357 osoba od kojih 212 žena). U javnoj službi bilo je 14 samostalnih osoba od čega 8 žena (većinom babice ili primalje), 6 odvjetnika te nekog drugog zanimanja izvan državne ili općinske službe. Osim samostalnih osoba u javnim službama bilo je 130 službenika ili činovnika zaposlenih u kotarskim i općinskim upravama, sudovima ili crkvenim župama te 83 radnika i nekoliko pripravnika.

Poljodjelstvo je bila dominantna gospodarska grana i njime se bavilo 84 % produktivnog stanovništva. Prema popisu stanovništva iz 1857. godine u krčkom kotaru bilo je 41.644 hektara produktivnog zemljišta koje se dijelilo na obrađene površine, pašnjake i šume.

Površina	Obrađena zemlja	Pašnjaci	Šume	UKUPNO
%	17	56	27	100

Tablica 18. Iskorištenost zemljišnog fonda u krčkom kotaru 1869. godine

Grafikon 4. Iskorištenost zemljišnog fonda u krčkom kotaru 1869. godine

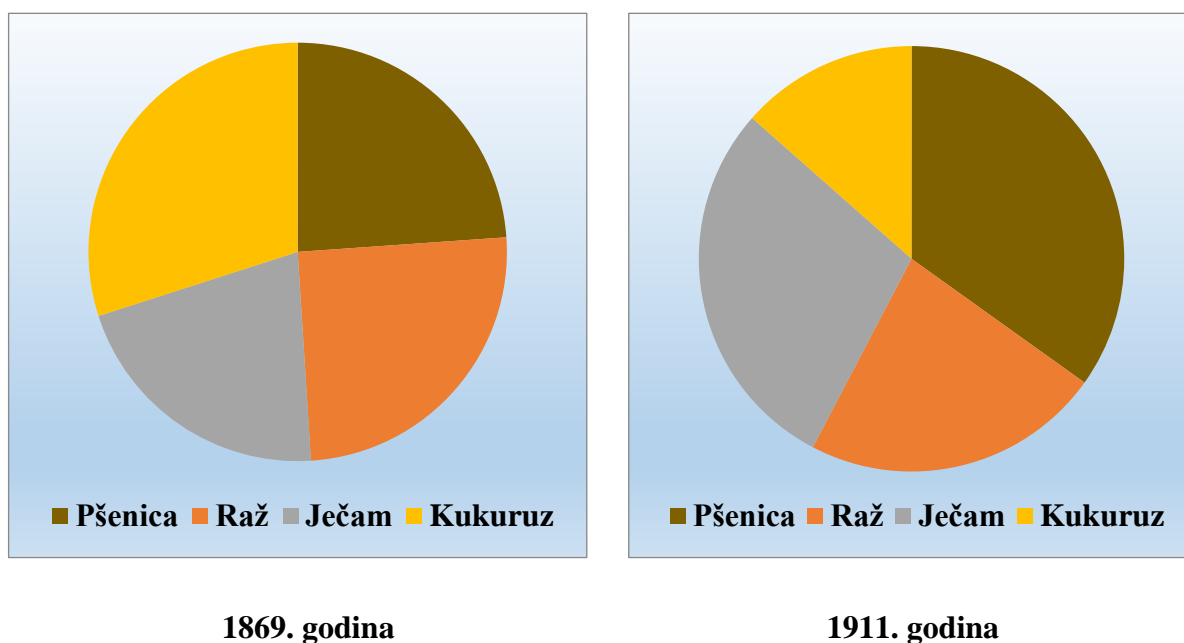
Visoki udio pašnjaka pogodovao je stočarstvu, čija je najrazvijenija grana bila ovčarstvo, uz koje su se uzgajala goveda, magarci i konji. Obradeno je bilo tek 17 % ukupnog zemljišta što naznačuje nisku ratarsku produktivnost. Ona je, pak, dovela do kontinuirane potrebe za žitaricama koja se zadovoljavala nabavom na vanjskom tržištu, odnosno bližim gradskim središtima, Crikvenici ili Rijeci. Razlozi niske ratarske produkcije nalaze se u krškom reljefu, sastavu tla, nedostatku plodnih površina, izostanku melioracije ili natapanja polja te zaostaloj ratarskoj tehnologiji koja je još uvijek počivala na primitivnim sredstvima za rad uz neophodnu pomoć teglećih životinja (volova, konja i magaraca). Kada se usporede 1869. i 1911. godina kao referentne točke proizvodnje žitarica, odnosno rezultati žetvi, vidimo da se u tom četrdesetogodišnjem razdoblju uvelike promijenila struktura proizvodnje.

Kultura	Pšenica	Raž	Ječam	Kukuruz
1869.	5,9	6,2	5,2	7,4
1911.	7,5	4,9	6,2	2,9

Tablica 19. Proizvodnja žitarica u krškom kotaru 1869. i 1911. godine prema žetvenim rezultatima (iznosi su izraženi u kvintalima)¹⁵¹

¹⁵¹ Kvintal je mjerna jedinica za masu. Jedan kvintal (q) iznosi 100 kilograma.

Grafikon 5. Proizvodnja žitarica u krčkom kotaru 1869. i 1911. godine prema žetvenim rezultatima žetve

Prema rezultatima žetvi iz promatranih godina, krčki kotar davao je najslabije prinose na području Markgrofovije Istre. Usporedbe radi, desetogodišnji prosjek u svim austrijskim zemljama u razdoblju od 1893. do 1903. godine iznosio je: pšenica 11,1 q, raž 10,2 q, ječam 11,5 q i kukuruz 11,9 q na jednom hektaru ratarske površine. Razvidno je da su stanovnici Krka oskudijevali žitaricama, naročito kukuruzom, čija je proizvodnja u promatranom razdoblju drastično opala. Jedan suvremenik iz 1879. godine zapisao je u novinama da su rijetke godine u kojima se krčki seljak može bez straha najesti palente.¹⁵² Potraga za žitom odvodila je Krčane daleko od rodnog otoka sve do Bosne i Hercegovine kamo su odlazili na rad kako bi prehranili obitelj ili otplatili dug napravljen prošlogodišnjom kupovinom žita. Ti sezonski emigranti napuštali su svoju zemlju, daljnje se zaduživali, a kada bi dovoljno zaradili emigrirali bi u prekoceanske zemlje čime bi postali trajni ekonomski emigranti.¹⁵³

¹⁵² I. BEUC, isto, str. 288.

¹⁵³ Autor navodi kako su na otoku Krku u najpovoljnijem položaju bili Baščani koji su sav svoj kapital uložili u brodarstvo te svojim trabakulama, bracerama i gajetama trgovali sa Senjom i obližnjim lukama što im je osiguravalo pristojnije životne uvjete. I. BEUC, isto, str. 289.

Otočni stočni fond pojačavao se djelovanjem Krčke gospodarske zadruge i mjesnih nabavlačko-potrošačkih zadruga te je uoči Prvoga svjetskog rata promovirao stočarstvo kao glavnu primarnu granu djelatnosti. Od životinja uzgajale su se konji, čiji je broj bio od 1869. do 1910. godine u opadanju zbog visokih ulaganja za njihovu održivost i isplativost. Broj ostalih životinjskih vrsta u istom razdoblju varirao je ili se održavao na približno istom broju, osim koza čiji je broj u jednom razdoblju naglo pao da bi se oporavio pa čak i udvostručio.

Godina	Konji	Magarci i mazge	Goveda	Ovce	Koze	Svinje
1869.	262	282	3.033	27.098	342	835
1880.	215	369	3.749	28.251	143	1.399
1890.	229	450	3.763	31.206	6	1.274
1900.	134	?	3.614	35.064	78	1.413
1910.	115	530	3.332	34.766	726	1.945

Tablica 20. Stočni fond u krčkom kotaru u razdoblju od 1869. do 1910. godine

Prema navedenim pokazateljima, 1910. godine na 1 govedo otpadalo je 2,3 hektara obradive zemlje. Međutim, na krčkom otoku odnos fonda ovaca prema broju stanovnika bio je slab. Godine 1869. na 1 stanovnika otpadalo je prosječno 1,5 ovaca, dok je 1900. godine omjer iznosio 1,6 ovaca, što je bilo nepovoljno kada u obzir uzmemo ukupnu površinu raspoloživih pašnjaka. Sve u svemu, stočarstvo je, a posebno ovčarstvo, bilo nakon propasti vinogradarstva najvažnija privredna grana na seljačkim gospodarstvima tim više jer je prevladavao sitni seljački posjed.¹⁵⁴ Površinom malih posjeda bilo je oko grada Krka čiji su posjednici (nazivani „kopači“) bili stanovnici talijanskog govornog jezika.

¹⁵⁴ Prema podacima iz 1902. godine u lošinjskom kapetanatu, koji je uključivao otoke Krk, Cres i Lošinj, od ukupno 7.868 seljačkih gospodarstava mali seljački posjed (ispod 0,5 ha do 2 ha) obuhvaćao je 6.672 gospodarstva ili 84 %, što je bio jedan od najvećih udjela u Markgrofoviji Istri. Registriranih veleposjeda sa preko 100 ha bilo je 1900. godine ukupno 9 (5 na Cresu te po 2 na Krku i Lošinju). Veleposjednici na otoku Krku bili su Talijani čiji

Obrtnička proizvodnja bila je raznovrsna, ali nedovoljno kvantitativna i produktivna. Prema pokazateljima iz 1910. godine najviše je bilo krojača, postolara i brijača te zaposlenih u građevinarstvu.¹⁵⁵ Zanimljivo je da ribarstvo na otoku nije okupljalo znatniji broj zaposlenih, a nije imalo ni zadružni karakter.

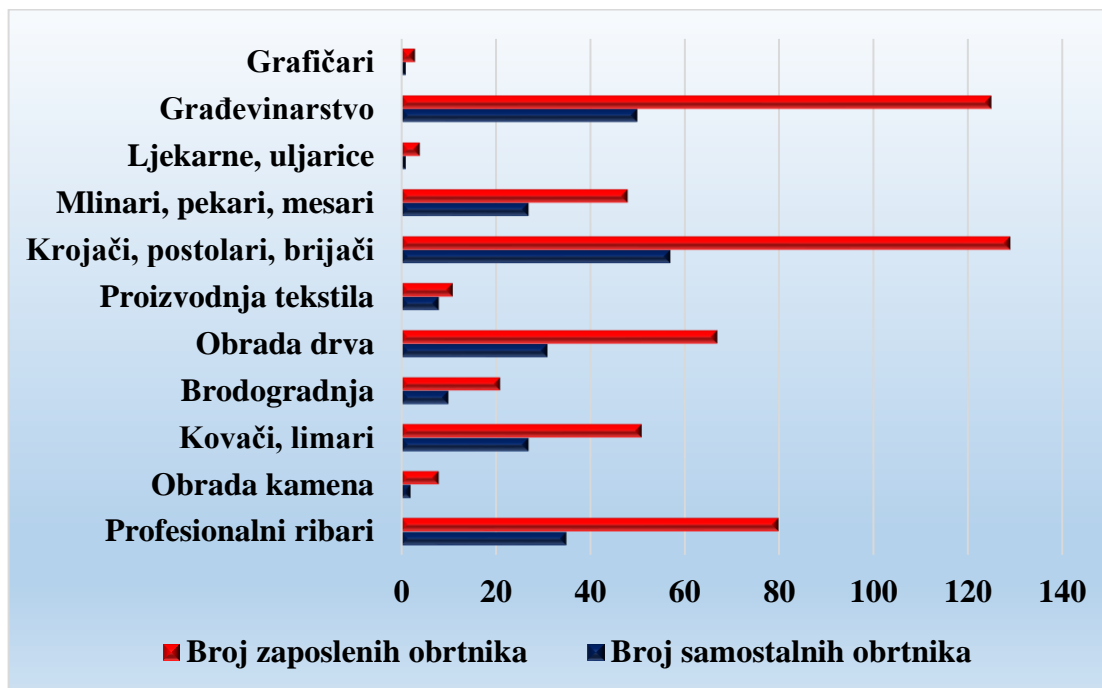
Vrsta obrta	Broj samostalnih obrtnika	Broj zaposlenih obrtnika	Ukupno
Profesionalni ribari	35	80	115
Obrada kamena	2	8	10
Kovači, limari	27	51	78
Brodogradnja	10	21	31
Obrada drva	31	67	98
Proizvodnja tekstila	8	11	19
Krojači, postolari, brijači	57	129	186
Mlinari, pekari, mesari	27	48	75
Ljekarne, uljarice	1	4	5
Građevinarstvo	50	125	175
Grafičari	1	3	4
UKUPNO	249	547	796

Tablica 21. Obrti u krčkom kotaru 1910. godine

su se posjedi nalazili u poreznim općinama Krk i Kornić, s velikim površinama oranica i šuma. Osim njih, velike zemljišne površine posjedovao je ženski benediktinski samostan u Krku. I. BEUC, isto, str. 287.

¹⁵⁵ U građevinarstvo su ubrojena zanimanja povezana s tom djelatnošću kao što su zidari, stolari, tesari, bravari i limari. I. BEUC, isto, str. 279-280.

Grafikon 6. Obrti u krčkom kotaru 1910. godine

Krojači, postolari i brijači bili su prisutni u svim općinskim središtima i zauzimali su 23,6 % ukupno zaposlenih obrtnika. Povećanje njihova broja od početka stoljeća koleriralo je pojavom i razvojem turizma i turističkih aktivnosti. Isto se može reći i za povećanje broja radnika u građevinarstvu koje je tražilo radnu snagu za gradnju hotelskih zgrada. Građevinski radnici bili su također angažirani u gradnji društvenih domova, škola i ostalih građevina čiji se broj počinje osjetno povećavati u prvom desetljeću XX. stoljeća. Obzirom da se radilo o financijski zahtjevnim gradnjama može se zaključiti kako je građevinarstvo predstavljalo unosan posao za samostalne obrtnike u toj djelatnosti. Najmanje zastupljen broj zaposlenih bio je u medicinsko-farmaceutskim djelatnostima. U gradu Krku postojala je jedna ljekarna, dok su u ostalim općinskim centrima liječnici vodili svoje priručne ljekarne. Kada imamo u vidu da je ukupan broj otočnom stanovništva bio u kontinuiranom porastu možemo zaključiti da je zdravstvena skrb u cjelini bila nedostatna i nije odgovarala potrebama stanovništva.

Slična situacija bila je sa industrijskim pogonima. Potkraj XIX. stoljeća na lokalitetu Meline, u blizini Dobrinja, podignuta je Tvornica opeka („Opukarija“) s kružnim pećima,

dimnjacima i popratnim sadržajima.¹⁵⁶ Tvornicu su podigli domaći akcionari da bi je vrlo brzo prodali riječkom poduzetniku Manistrettiju, koji je postao većinski vlasnik dok su domaći akcionari zadržali svoje akcije. Premda je proizvodila opeku i crjepove visoke kvalitete nije dugo radila zbog nesloge akcionara, loših uvjeta rada te zbog nekvalitetne krčke cestovne infrastrukture koja nije omogućavala transport prema općinama na otoku. Kako se više isplatilo nabavljati opeku ili crjepove iz Ancone ili Venecije, domaća tvornica je postala nerentabilna i ubrzo je ugasila svoje peći. O njoj je 1903. godine izvještavao *Pučki Prijatelj*:

„Pred nekoliko godina bila se podigla i tvornica opeka (jedina tvornica na otoku), gdje bi bilo prilično zaslužbe, no i ta već tri godine ne radi zbog pravde u koju se zapleli prijašnji gospodari domaćini s novim gospodarima strancima, kojima su ju prodali.“¹⁵⁷ Iste godine kada je osnovana Mljekarska zadruga u Dobrinju na suprotnoj strani otoka, u Puntu je osnovana Tvornica tjestenine.¹⁵⁸ Bila je u vlasništvu Franje Orlića-Ladića i Antuna Žica-Solara i njihovih obitelji pa je nosila naziv Tvornica tjestenine „Orlić&Žic“.¹⁵⁹ Imala je vlastitu električnu centralu s pogonom na drva, a osim tjestenine, proizvodila je brašno, led, maslinovo ulje, soda vodu, sol i blokete za gradnju kuća.¹⁶⁰ Svoje proizvode distribuirala je po čitavom otoku Krku, Hrvatskom primorju i šire.

Drugi industrijski pogon otvoren je u Baški 1908. godine pod nazivom Prva bašćanska tvornica konzerve i raznog voća (Tvornica za preradu rajčica, proizvodnju konzerve i koncentrata). Inicijativom obitelji Grandić i Desantić te pojačanim uzgojem rajčica na prostoru Bašćanske doline, tvornica je proizvodila koncentrat od rajčice, pakirala ga u limene kutije koje su stizale iz Beča te njima opskrbljivala vanjsko tržište, ponajprije vojarne u Puli, Rijeci i Trstu.¹⁶¹ Tvornički pogon u kojem je radilo četiri radnika djelovao je do kraja 1916. godine kada mu je rekviriran inventar.

¹⁵⁶ O Tvornici opeka nema dovoljno podataka iz arhivske građe ili literature. Više vidjeti u: M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 252.; Anton BOZANIĆ, *Dobrinj i dobrinjsko područje, povijesni hod i drevna župa*, str. 44.; Ive JELENOVIĆ, „Mikrotoponimija dobrinjskog područja na otoku Krku“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 3, Zagreb, 1973., str. 151-322.

¹⁵⁷ *Pučki Prijatelj*, 25. 3. 1903.

¹⁵⁸ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 253.; A. BOZANIĆ, *Punat, povijesni hod, župa i iseljenici*, Glosa d.o.o. Rijeka, Punat, 2016., str. 42.

¹⁵⁹ Na pročelju tvornice stajao je veliki natpis „Tvornica tjestenine Orlić-Žic i drugovi“. A. RAGUŽIN, *Punat*, knjiga II., str. 258.; Tvornica je prestala s radom 1962. godine. A. BOZANIĆ, *Punat, povijesni hod, župa i iseljenici*, str. 42.

¹⁶⁰ U tvornici se izrađivalo 56 vrsta tjestenine (fidelini, regini, špageti, fjoki, šubijoti, pužići i td.). Svake subote po vrlo povoljnim cijenama prodavala se neispravna tjestenina. U tvornici je ukupno radilo do 11 radnika, od kojih 6-8 djevojaka. A. RAGUŽIN, isto, str. 258.

¹⁶¹ A. BOZANIĆ, *Baška i bašćansko područje, povijesni hod i drevna župa*, str. 52.; M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 394.

Proizvodno zanatstvo vođeno prema zadrušnim pravilima poslovanja imalo je većeg odjeka na otoku Krku, naročito među ženskom populacijom. Radilo se o košaračkim školama koje su funkcionirale kao zadruge. Košaračke škole u Dobrinju i Omišlju povezuje osobnost Ivana Mahulje, prekaljenog zadružnog djelatnika i propagatora ovoga obrtništva. Košaračka škola u Dobrinju otvorena je početkom siječnja 1900. godine. Škola je otvorena uz pomoć vladinih novčanih sredstava. Učitelj je bio Ivan Kirinčić iz Dobrinja, koji je košaraštvo izučio u Žagi (pokraj Bovca u Sloveniji), a poduku u izradi košarica davao je besplatno. Vijest o osnivanju škole prenio je *Pučki Prijatelj*: „U Dobrinju otvorila se početkom ovog mjeseca košaračka škola. Buduć je to prva industrijalna škola na otoku Krku, to joj želimo najbolji uspjeh!“¹⁶² Školu je u početku pohađalo petero djece koji su izrađivali košarice od vrbe (žukve) namijenjenih za prodaju. Škola je djelovala uzorno, pa se pojavila intencija da se pretvori u državnu obrtničku košaračku školu za cijeli otok. U svrhu ostvarenja te namjere na Krku je 1907. godine boravio ravnatelj više košaračke škole i košarane u Beču, Gustav Funke, koji je obećao da će učitelja Kirinčića dovesti u Beč na 4 mjeseca da se potpuno usavrši u pletenju košara kako bi mogao otvoriti državnu školu u Dobrinju.¹⁶³ To se ostvarilo pa je iduće godine otvorena Državna košaračka škola, jedina takva u Istri, u koju su se mogli upisati bilo muškarci bilo žene pod uvjetom da su završili pučku školu. Poduka je trajala 3 godine, a školom je ravnao Ivan Kirinčić. U školi se učilo pletenje domaćih velikih (vrnje) i malih košara (vrnjice) za pranje, smokve i za kupovanje, pletenje finih košarica za vezivo, ženska ručna djela, za kruh, cvijeće itd., pletenje finih košarica za pisarne, za papir itd., pravljenje velikih i malih kovčega za putovanja, pletenje raznog pokućstva (stolova, stolica, ležajeva itd.), te izrađivanje ikebana od bambusa, španjolske trske i slame. Svrha škole je bila osposobiti djevojke i mladiće da jednoga dana postanu uspješne zanatlije i obrtnici u toj djelatnosti.¹⁶⁴ Međutim, za školu je vladao slab interes i zbog toga nije postizavala uspjehe, pa je i samo pitanje njenog opstanka bilo aktualno. Nisu pomogli ni tečajevi koje je organizirao učitelj Kirinčić, a oglašavao ih je u *Pučkom Prijatelju*, apelirajući na otočnu inteligenciju da educira i informira seljaštvo u tom smislu, te da ih animira da pošalju svoju djecu u košaračku školu, jer samo škola u kojoj ima učenika može uspjeti. Za usporedbu, u Sloveniji je također djelovala samo jedna košaračka škola (u selu Sovodnju kraj Gorice) u kojoj se školovalo 25 učenika.¹⁶⁵ Stoga se nametala

¹⁶² „Gospodarske viesti. Košaračka škola.“, *Pučki Prijatelj*, 1900.

¹⁶³ „Gospodarske vijesti. Košaračka škola.“, *Pučki Prijatelj*, br. 20, str. 6-7., 20. 7. 1907.

¹⁶⁴ „Košaračka škola u Dobrinju“, *Pučki Prijatelj*, br. 28, str. 4., 10. 10. 1908.

¹⁶⁵ „Košaraštvo“, *Pučki Prijatelj*, br. 32, str. 3-4., 30. 11. 1909.; „Košarački tečaj“, *Pučki Prijatelj*, br. 35, str. 5., 30. 12. 1909.

potreba organiziranog košaraštva zadružnog oblika kako bi se uspješnije sadila vrba i oživilo pletarstvo u dobrinjštini, a i na cijelom otoku. Nažalost, do toga nije došlo.

Početak 1910. godine beramski župnik Josip Grašić kao član permanentnog odbora Pokrajinskog gospodarskog vijeće iz Poreča predlaže da Vijeće prouči gospodarske prilike u Istri te da ustanovi kakvi bi se kućni obrti mogli osnivati u Istri. Vijeće je reagiralo poslavši okružnicu (Okružnica od 20. II. 1910. godine, br. 393.) svim općinskim i župnim uredima, te ravnateljstvima muških pučkih škola da se izjasne kakav bi se kućni obrt mogao organizirati na njihovom području. Nedugo nakon toga, 14. travnja, sastali su se u Krku predstavnici krčkih općina (7 učiteljica, 4 učitelja, 7 svećenika i 1 putujući učitelj poljodjelstva) da sagledaju ovu problematiku, te iznesoše zaključak da na otoku treba uvesti košaraštvo u Vrbniku i Omišlju, a isto tako i čipkarstvo (balantićima i na iglu), tkanje (domaćeg sukna), pletenje i šivanje mreža u ostalim otočnim mjestima. Krčki biskup, Antun Mahnić, podržao je ove zaključke. Slijedom navedenih prijedloga, inicijativa i zaključaka osnovana je u Omišlju 8. svibnja iste godine Privredna zadruga za ženski ručni rad, koja se bavila pletenjem finih košarica, ali i svime što je obuhvaćao pojam ženski ručni rad: šivanje, pletenje, vezenje, pravljenje kravata, pranje i glačanje rublja itd. Sve što bi se u zadrugi proizvelo bilo bi namijenjeno prodaji na istarskom području. Pristup u zadrugu imale su „samo one ženskinje, koje hoće da radom nešto zasluže“.¹⁶⁶ Na osnivačkoj skupštini bilo je prisutno oko stotinjak Omišljanki, a zadruga je imala materijalnu pomoć od mjesne posujilnice koja joj je nabavila potreban šivaći stroj. Posujilnica je ustupila svoje prostorije i za košarački tečaj, a preuzela je i rješavanje novčanih potreba. Predsjednik posujilnice, dr. Tadej Bielinski, izradio je pravila za žensku zadrugu postavivši je na zadružne temelje. Pristupnina je iznosila 50 filira, a zadružni dio 30 kruna kojega svaka radnica otplaćuje odbijajući od tjedne zarade 20 filira.¹⁶⁷ Privredna zadruga za ženski ručni rad u Omišlju bila je prva zadruga takve vrste ne samo na otoku Krku nego i u cijeloj Istri.

Omišaljska posujilnica najzaslužnija je da je 1. rujna 1910. godine otvoren Ambulantni tečaj c. kr. škole i pokušališta za pletenje košarica. Bila je to košaračka škola u koju se prijavilo preko stotinu Omišljanki podijeljenih u četiri odsjeka. Iz cjenika saznajemo da je škola proizvodila razne vrste košara, ali i ostalih predmeta. Cijene košara kretale su se zavisno od duljine i širine dna: dugoljaste košare za nakupovanje (od 1,30 do 1,70 kruna), četverouglaste

¹⁶⁶ „Uzduž i poprijeko Istre. Omišalj. Ženska zadruga za ručni rad“, *Pučki Prijatelj*, br. 14, str. 7., 20. 5. 1910.

¹⁶⁷ „Proizvodna zadruga za ženski ručni rad u Omišlju“, *Pučki Prijatelj*, br. 16, str. 1-2., 10. 6. 1910.

košare za nakupovanje (od 1,30 do 3 krune), okrugle košare za rublje (od 50 filira do 2 krune), dugoljaste košare za rublje (od 1,20 do 3 krune), četverouglaste košare za rublje (od 3 do 4,50 kruna), okrugle košare za poštu (od 50 do 80 filira), okrugle košare za povrće (od 60 filira do 2 krune), koši za putovanje (od 4 do 16 kruna), košare za papir (od 2,50 kruna). Osim košara proizvodili su se, raznih cijena, stolčići za cvijeće (od 2,50 kruna), pokućstvo za vrtove, luksuzno pokućstvo za sobe, radni stolčići, košare za kruh, košare za cvijeće, košare za vezivo, okviri za slike itd.¹⁶⁸

Vrbnik se pridružio Dobrinju i Omišlju u organiziranju kućnog obrta u vidu tečajeva za ženski kućni rad.¹⁶⁹ U ljeto 1910. godine sastao se u Vrbniku ženski odbor u cilju prikupljanja sredstava za pokretanje stručnog tečaja za ženske radnje. Tom prilikom skupila se svota od 400 kruna. Odbor je preko nadzornice za ženski rad u Zagrebu, Klotilde Cvetišić, ugovorio sa učiteljicom za ženske radnje Terezom Paulić održavanje tromjesečnog tečaja. Tečaj je počeo 26. rujna 1910. godine, a pohađale su ga 53 djevojke. Poučavalo se u šivanju i krojenju bijelog rublja (na 10 šivaćih strojeva), izradi čipke („kola“) kojima su se ukrašavale starinske ženske košulje (donjice i rubi) i tkanju (radilo se na dva krosna, a naručila su se i četiri kolovrata). Tečaj je prerastao u privatnu stručnu školu ženskih ručnih radnji, a vlasnica je bila Marija Gršković (Zahija). Stručna škola je bila povezana s pučkom školom, tj. opetovnicom i to na način da je Pokrajinsko (Zemaljsko) školsko vijeće izdalo dozvolu da se u pučkim školama može podučavati u ženskim radnjama, ali da ta obuka ne bude obligatna za sve učenice. Također, stručna škola mora snositi sve troškove za materijal i strojeve jer se ne smije opterećivati Pokrajinski (Zemaljski) školski fond. Analogno tome, Pokrajinsko gospodarsko vijeće nije novčano podržavalo stručnu školu opravdavajući se da u svome proračunu nemaju stavku za takva davanja.¹⁷⁰ Ono što je čudnije od toga jest da ni vrbnička posujilnica nije materijalno podržala stručnu školu, kao ni općinsko poglavarstvo. Vjerojatno je tome razlog u vlasništvu jer je škola bila privatna. Međutim, stručna škola djelovala je uspješno. Narudžbe su se gomilale, dolazile su i privatne donacije pa je početkom 1911. godine prihod iznosio 585

¹⁶⁸ „Istrom uzduž i poprijeko. Omišalj“, *Pučki Prijatelj*, br. 25, str. 5-6., 10. 9. 1910.; „Cjenik ambulantskog tečaja za platenje košarica u Omišlju“, *Pučki Prijatelj*, br. 15, str. 7., 30. 5. 1911.

¹⁶⁹ Kao pokušaj kućnog obrata može se navesti i svilogojstvo kojim se u Vrbniku 1911. godine bavilo pet obitelji. Ponovo bavljenje tim zanatom počelo je 1909. godine nakon 20 godine prestanka. Međutim, prema poznatim podacima proizvodnja čahurica bila je vrlo mala.

¹⁷⁰ „Podlistak. Tečaj za ženski ručni rad u Vrbniku“, *Pučki Prijatelj*, br. 3, str. 1-4., 30. 1. 1911.; „Podlistak. Tečaj za ženski ručni rad u Vrbniku“, *Pučki Prijatelj*, br. 4, str. 1-3., 10. 2. 1911.

kruna i 81 filir, a rashod 528 kruna i 3 filira. Čista dobit iznosila je 57 kruna i 78 filira, a odlučeno je da se uloži u kupnju jednog novog šivaćeg stroja.

Tečaj za ženski ručni rad u Dobrinju počeo je u travnju 1911. godine, a upisalo se oko 40 djevojaka iz Dobrinja i okolice. Na tečaju se učilo krojenje i šivanje ženskog i muškog rublja, te muških odijela.¹⁷¹ Sve stručne tečajeve i škole zaustaviti će Prvi svjetski rat, osim škole u Omišlju koju je sve do 1918. godine vodio Anton Franić.

Niska produktivnost glavni je nedostatak krčkog gospodarstva u prvom desetljeću XX. stoljeća. Prema gradskim sredinama, Rijeci, Opatiji ili Puli, izvozili su se otočni poljoprivredni proizvodi (smokve, vino, maslinovo ulje, ovčji sir, grožđe i ostalo), građevinski pijesak (mel) iz šilarske luke te ogrjevno drvo iz Porta i Malinske. Ovome možemo dodati rudnike boksita, koji se kopao na području Baške, Drage Bašćanske i Stare Baške te parobrodima prevezio do Rijeke, a potom željeznicom prema Austriji na preradu u tamošnjim tvornicama. Prve bašćanske *kave* otvorene su početkom XX. stoljeća, a eksploatacija boksita biti će pojačana u vrijeme Prvog svjetskog rata.

U istom razdoblju na otok Krk prodiru ideje o osnivanju radničkih organizacija s ciljem međusobne pomoći. Prvo takvo društvo osnovano je 1905. godine u Vrbniku pod nazivom Radničko društvo za međusobnu pripomoć. Ideja je nastala godinu dana ranije u okviru novoutemeljene mjesne Hrvatske čitaonice „Frankopan“, a predsjednik osnivačkog odbora bio je Anton Feretić.¹⁷² Pravila društva odobrilo je Namjesništvo u Trstu u rujnu 1905. godine.¹⁷³ Odaziv za učlanjenje u društvo bio je velik što potvrđuje godišnja skupština održana 1909. godine na kojoj je naglašeno kako društvo broji „oko stotinu članova koji su se udružili da žuljevima ruku svojih sami sebe podupiru u nemoći i starosti“.¹⁷⁴ Društvo je tada raspolagalo s 1.000 kruna gotovine. Redovitim članom mogla je postati svaka muška i ženska osoba, moralno ispravna, od 16 do 50 godina. Prilikom učlanjivanja plaća se upisnina te godišnja članarina u iznosu od 3 krune. Velika skrb za članove iskazala se zaključcima navedene skupštine po kojima su se iz društvene blagajne bolesnim članovima pokrivali troškovi liječenja i lijekova kroz šest tjedana, a za umrle članove plaćala se posmrtnina. Društvo je imalo društvenu zastavu

¹⁷¹ „Istrom uzduž i poprijeko. Dobrinj. Tečaj za ženski ručni rad“, *Pučki Prijatelj*, br. 12, str. 7., 30. 4. 1911.

¹⁷² Osnivanje vrbničkog radničkog društva popratila je *Naša sloga*: „Komu je poznato koliko ima radnika naših bez ikakve organizacije, izvršeni svakoj nevolji u materijalnom i narodnom pogledu, tomu će biti jasan zamašaj toga društva, što se kani ustrojiti. Naši se radnici prijavljuju za članove kao za okladu, a bez sumnje, do malo vremena bit će ovo društvo središtem celoga života u Vrbniku. A i pravo je, kad skuplja najjači i najbrojniji elemenat.“ „Pogled po Primorju. Lošinjski kotar. Iz Vrbnika.“, *Naša sloga*, br. 49, str. 4., 9. 12. 1904.

¹⁷³ „Pogled po Primorju. Lošinjski kotar. Novo društvo.“, *Naša sloga*, br. 37, str. 2., 14. 9. 1905.

¹⁷⁴ M. BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem, Od početka do propasti Austro-Ugarske*, str. 244.

koja je blagoslovljena na Veliku Gospu 1912. godine. Vjerski element društva došao je do izražaja prilikom usvajanja novih pravila po kojima je društvo promijenilo ime u Radničko društvo sv. Ivana sa sjedištem u Vrbniku, uzimajući tako za svog patrona sveca zaštitnika Vrbnika. Prema izmijenjenim pravilima naglašena je svrha društva, sadržana u članku 2.: „Sakupljati radnike i obrtnike pod zastavu jedinstva i bratske sloge radi međusobnog potpomaganja, smjerom na njihovo moralno i materijalno stanje; Podupirati bolesne članove društva, a u nuždi ih potpomagati u opće; Brinuti se za pristojno sahranjivanje redovitih umrlih članova; Širiti među članovima naobrazbu putem korisnih knjiga.“ Pravo na troškove liječenja i lijekove imao je svaki član čija bolest traje duže od osam dana, a to pravo isključivalo se u slučaju povreda ili bolesti izazvanih pijanstvom ili tučnjavom, odnosno vlastitom krivnjom.¹⁷⁵ Dakle, društvo je promoviralo ideju uzajamne pomoći, odnosno kršćanske bratske ljubavi, čime se približilo idejama zadrugarstva. Kako je izniklo iz čitaonice, brinulo se i za širenje pisane riječi među svojim članstvom.¹⁷⁶

Generalno se može reći kako je otočno gospodarstvo od polovice XIX. stoljeća do Prvoga svjetskog rata bilježilo pozitivne pomake u odnosu na prethodna razdoblja. Nastojanja da se krčkom stanovništvu olakša prohodnost i povećá mobilnost, da se putem zadrugarstva organizira i oslobodi dugova, da se gospodarski obrazuje, da se povećá opća pismenost, da mu se osigura adekvatna liječnička skrb, da mu se olakša kako međusobna tako i komunikacija sa širim okolnim područjem te da mu svakodnevni život bude lakši uvijek su kretala od pojedinaca iz redova klerikalne krčke zajednice i svjetovnjaka širokih nacionalnih svjetonazora.¹⁷⁷ No, ta nastojanja i akcije provodit će se polako pa će u gospodarskoj strukturi otočnog stanovništva još uvijek prevladavati tradicionalna zanimanja s niskim stupnjem tehnologije i modernizacije te niskom produktivnošću.

Početakom XX. stoljeća na gospodarskom otočnom horizontu pojavila se nova privredna grana, turizam, koja će u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata polako preuzimati primat u krčkom gospodarstvu, barem što se tiče ostvarenih prihoda. Začetke organiziranog krčkog

¹⁷⁵ M. BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem*, str. 244.

¹⁷⁶ Premda nije izrijekom navedeno, pretpostavka je da se društvo ugasilo početkom Prvoga svjetskog rata ili u prvim poslijeratnim godinama.

¹⁷⁷ Nastojanjima krčkih zastupnika u Istarskom saboru te svakako dr. Dinka Vitezića u bečkom Carevinskom vijeću, pojedina krčka mjesta počela su krajem XIX. stoljeća i tijekom prvog desetljeća XX. stoljeća dobivati vodovode i postavljati javne fontane: Baška 1892. godine, Dobrinj 1903. godine i Vrbnik 1911. godine. Poštanski uredi otvoreni su u gradu Krku 1840. godine, Dubašnici 1859. godine, Omišlju 1861. godine, Baški 1870. godine, Vrbniku 1871. godine, Dobrinju 1871. godine (prvi brzojav poslan je 1901. godine), Puntu 1871. godine (od 1878. godine stalna poštanska služba, a 1892. godine otvorena je brzojavna postaja). M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 365., 394., 422., 452., 488.

turizma treba potražiti u Društvima za poljepšanje mjesta i mjesne čistoće, koja su u najvećem broju osnovana u prvom desetljeću XX. stoljeća. Korijene takvim društvima nalazimo u gradu Krku u kojem se 1849. godine formirao Odbor za održavanje kulturno- historijskih spomenika. Razlog osnivanju ovakvog odbora leži u počecima izletničkog turizma kada su parobrodima *Ungaro-Croate* počeli iz Senja, Crikvenice i Rijeke pristizati prvi turisti na otok. Također u gradu Krku, osnovano je 1897. godine Društvo za poljepšanje (*Società d'abellimento di Veglia*), koje se smatra prvim turističkim društvom ne samo na otoku Krku već i na cijeloj istočnoj obali Jadrana.¹⁷⁸ Krčko društvo i sve brojni dolazak izletnika i turista, među kojima i pripadnika habsburške vladarske obitelji potaknuo je osnivanje istih društava u ostalim krčkim općinama.¹⁷⁹

Mjesto	Godina osnutka	Naziv društva
Krk	1849.	Odbor za održavanje kulturno-historijskih spomenika
Krk	1897.	<i>Società d'abellimento di Veglia</i> (Društvo za poljepšanje)
Baška	1904.	Društvo za poljepšanje mjesta i mjestne čistoće
Omišalj	1905.	Društvo za poljepšanje mjesta i čuvanje mjestne čistoće
Malinska	1909.	Društvo za poljepšanje mjesta
Vrbnik	1910.	Društvo za poljepšanje mjesta

Tablica 22. Krčka Društva za poljepšanje mjesta i mjestne čistoće do 1914. godine

¹⁷⁸ Krčkom turizmu, njegovim počecima i razvoju, posvećena su dva sveska Krčkog zbornika s mnogobrojnim stručno-znanstvenim člancima. *Počeci i razvoj turizma na otoku Krku*, knjiga 1., Krčki zbornik, svezak 15, posebno izdanje 8, Krk, 1986.; *Počeci i razvoj turizma na otoku Krku*, knjiga 2., Krčki zbornik, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994.

¹⁷⁹ Članovi habsburške vladarske obitelji često su turistički posjećivali otok Krk. Tako je austrougarski prijestolonasljednik Rudolf sa suprugom Stèphanie posjetio Malinsku, Punat i otočić Košljun 1885. godine. Košljun i njegov franjevački samostan posjetili su i nadvojvode Josef, Albert i Karlo Stjepan te nadvojvoda i meksički car Maksimilijan (1858.). *Počeci i razvoj turizma na otoku Krku*, knjiga 1., Krčki zbornik, svezak 15, posebno izdanje 8, Krk, 1986.

Društva za poljepšanje mjesta i mjestne čistoće, kao preteče današnjih turističkih zajednica bile su, kao i Kupališna društva, organizacijski oblici krčkog turizma.¹⁸⁰ Pratili su ih gostionice, kavane, slastičarne, prenoćišta te naposljetku pansioni, ville i hoteli kao objekti u izravnoj turističkoj funkciji. Bila je to prilika da se iskoriste kulturno-povijesni spomenici, prirodne ljepote, netaknute plaže, čisto more, ugodna i za razne bolesti zdrava klima te da se uživa u proizvodima koje je nudila domaća gastronomija (vino, maslinovo ulje, ovčji sir, pršut, šurlice.....). Prvi takav objekt, „Caffetteria“, odnosno gradska kavana, otvorena je u prizemlju Gradske lože u gradu Krku 1766. godine, a opisao ju je 1885. godine engleski putopisac i arhitekt Sir Thomas Graham Jackson. Do početka Prvoga svjetskog rata u gradu Krku otvorene su 2 gostionice (oštarije) i 1 manji hotel-prenoćište, u Omišlju 4 gostionice i konobe, u Puntu 6 gostionica, 1 pansion i 1 villa, u Malinskoj 2 gostionice-prenoćišta i 1 kuhinja, u Šilu 1 gostionica te u Baški 3 pansiona i 5 villa. Mnoge gostionice imale su vlastite kuhinje, a pružale su i mogućnost noćenja. Prvi hoteli, kao objekti najvećeg smještajnog kapaciteta, otvorili su se u Baški, koja je postala lider krčkog ljetnog, kupališnog turizma, ali i prvo proglašeno morsko i klimatično kupalište na otoku, čime se promovirao i zdravstveni turizam. Istovremeno se Malinska počela promovirati kao središte lovnog turizma, ali do početka Prvoga svjetskog rata bez većih smještajnih (hotelskih) kapaciteta.¹⁸¹

¹⁸⁰ Kupališna društva brinula su se o uređenju plaža, gradnji kabina za presvlačenje, naplaćivanju kupališnih pristojbi te poštivanju pravila i reda na plažama. Prvo takvo društvo osnovano je u Baški 1908. godine te se iste godine na Veloj plaži gradi 18 zidanih kabina za presvlačenje. Tako je otok Krk dobio prvo uređeno kupalište. Naredne godine dograđen je drugi dio kupališne zgrade s istim brojem kabina. Inicijativom Kupališne zadruge, koja je naredne godine bila registrirana kao Hrvatsko-češko morsko i klimatično kupalište Baška, sagrađena je 1911. godine još jedna kupališna zgrada s 40 kabina. U gradu Krku uređeno je 1910. godine kupalište Dražice s drvenim kabinama, a iste godine 12 drvenih kabina napravljeno je u Puntu. U Malinskoj se 1913. godine grade dva betonska kupališta, Haludovo i Draga, svako sa 46 kabina za presvlačenje, terasama za sunčanje i tuševima. Shodno tadašnjem vremenu i moralnim nazorima, kupališta i kabine za presvlačenje bili su strogo spolno odijeljeni. Zastavicama različitih boja označavao se raspored i vrijeme kupanja za muškarce i žene. Ivan BRUSIĆ, „Turizam u Puntu“, *Krčki zbornik*, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994., str. 120-138; Božo FRGAČIĆ TOMIĆ, „Prilog proučavanja razvoja turizma na otoku Krku“, *Krčki zbornik*, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994., str. 32-59.; Božo FRGAČIĆ TOMIĆ, „Grad Krk“, *Krčki zbornik*, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994., str. 59-76.; Božo FRGAČIĆ TOMIĆ, „Baška“, *Krčki zbornik*, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994., str. 76-78.; dr. Ivan KRALJIĆ, „Turizam i Omišalj“, *Krčki zbornik*, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994., str. 105-120.; Marija KRALJIĆ, „Počeci i razvoj turizma u Vrbniku“, *Krčki zbornik*, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994., str. 185-191.; Milan RADIĆ, „Malinska kao turističko mjesto“, *Krčki zbornik*, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994., str. 156-180.; Josip SERŠIĆ IVICA, „Turizam u Baški do I. svjetskog rata“, *Krčki zbornik*, svezak 29, posebno izdanje 23, Krk, 1994., str. 78-85.

¹⁸¹ Zdravstveni turizam u Baški započeo je 1910. godine dolaskom češke liječnice dr. Zdeňke Čermákové, koja je postala općinskom i kupališnom liječnicom. U Bašku je došla na nagovor Čeha Emila Geistlich, tehničkog direktora i suvlasnika Tiskare „Politika“ u Pragu. Upravo će češki kapital i češki turisti uzdići Bašku u najposjećenije turističko mjesto na otoku Krku. J. SERŠIĆ IVICA, isto, str. 78-85.; M. RADIĆ, isto, str. 156-180.

Mjesto	Naziv objekta	Godina otvorenja	Broj soba/kreveta	Vlasnik
Krk	„Mohačeve vile“ (3 hotelska objekta)	1909. i 1910.		Jaroslav Mohaček
	hotel <i>Quarnero</i>	oko 1910.	6 soba	do 1914. vlasnik Ivan Žic-Klačić, od 1914. do 1916. Anton Žic, a od 1916. Marica Žic-Klačić (udana Orlić)
Baška	hotel <i>Zvonimir</i>	1906.	14 kreveta	Ante Tudor
	hotel <i>Praha</i>	1909.	12 kreveta	Juraj Matejčić
	hotel <i>Grandić</i>	1910.	20 kreveta	Petar Grandić
	hotel <i>Baška</i>	1911.	33 sobe	Emil Geistlich
	hotel <i>Velebit</i>	1913.	30 soba	Ante Tudor
	hotel <i>Volarić</i>	1914.	20 soba	Ivan Volarić

Tablica 23. Hoteli na otoku Krku do početka Prvoga svjetskog rata

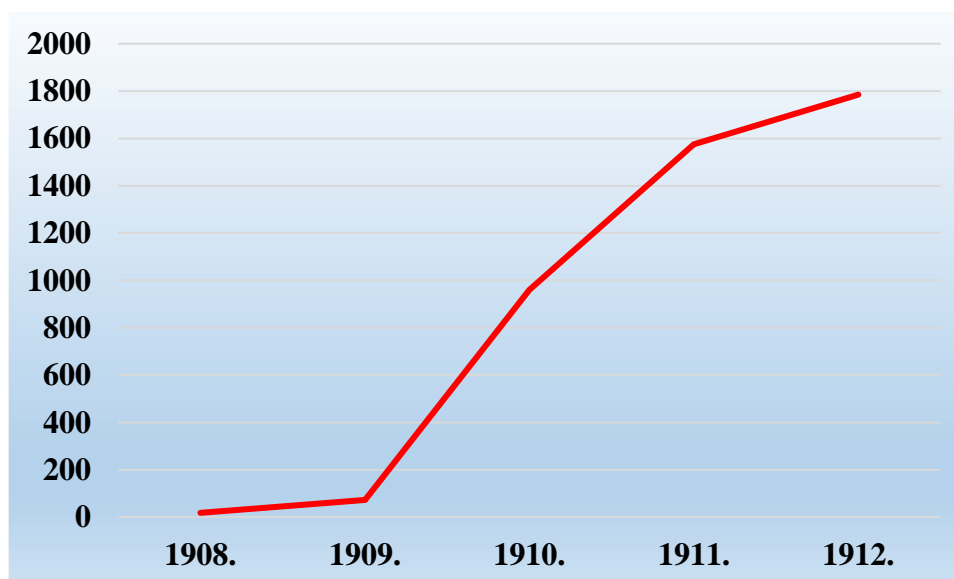
Vidljivo je da se u Baški otvorilo najviše hotela na otoku Krku što je posljedica ulaganja kako domaćeg tako i stranog kapitala, ali i pokazatelj turističke posjećenosti. Kvantitativni podaci potkrepljuju navedenu tvrdnju, a govore da je u Baški 1912. godine gostima na raspolaganju bilo 80 kreveta u hotelima i pansionima te 396 kreveta u kućnoj radinosti (privatnom smještaju). Baška je tada imala ukupno 4 hotela s kuhinjama i restoranima, 3 ville, 2 pansiona, 1 kavanu i 5 gostionica. U naredne dvije godine izgrađena su i otvorena još 2 hotela i 3 ville. Najznačajniji promotor bašćanskog turizma postao je Emil Geistlich. Njegovim dolaskom u Bašku, 1910. godine, započeo je uzlet bašćanskog turizma kojega uspješno promovira u svojoj domovini tiskajući prospekte o Baški i turističke vodiče na češkom, hrvatskom, poljskom i ruskom jeziku te časopis *Baška*, koji je izašao 1913. i 1914. godine s ukupno 9 brojeva. Njegovim angažmanom u Bašku počinju dolaziti prvi češki turisti, koji će do Prvoga svjetskog rata činiti glavninu stranih turista.¹⁸²

¹⁸² J. SERŠIĆ IVICA, isto, str. 83.

Godina	1908.	1909.	1910.	1911.	1912.
Broj turista	18	72	960	1.575	1.785

Tablica 24. Broj turista u Baški od 1908. do 1912. godine

Grafikon 7. Kretanje broja turista u Baški od 1908. do 1912. godine

Turistička sezona počinjala je u travnju, a trajala je do listopada. Broj turista koji su posjećivali Bašku rastao je iz godine u godinu, a $\frac{3}{4}$ stranih turista bili su Česi. Dok je 1910. godine došlo 960 turista već iduće godine njihov broj gotovo se udvostručio i dostigao broj stanovnika Baške da bi ga 1912. godine premašio. Smještajni kapaciteti bili su puni 1913. i 1914. godine, ali je izbijanje rata usred sezone naprasno prekinulo bašćanski turizam, koji će se u ratno vrijeme ugasiti. Ista situacija vrijedila je i za ostala krčka mjesta, koja su iznenadno ostala bez turista.

2. 4. 3. Školske prilike u Markgrofoviji Istri i na otoku Krku*

Prvi pisani tragovi o školstvu, odnosno obrazovanju na otoku Krku potječu s kraja XV. stoljeća kada je otok bio pod izravnom mletačkom upravom, koja nije pretjerano brinula o školovanju otočana.¹⁸³ Ipak, providuri su u svojim izvješćima tijekom prve polovice XVI. stoljeća spominjali brigu o učitelju u gradu Krku, koji je službovao u Javnoj školi (kasnije je nosila naziv Gramatička škola) i određivali mu godišnju plaću od 50 dukata.¹⁸⁴ Nastavni jezik u školi bio je latinski. Istovremeno su u seoskim otočnim župama, odnosno u kaštelima, otvarane privatne škole. One su bile glagoljaške, a vodili su ih pojedini svećenici za odgoj i obrazovanje dječaka za žakne, a potom za buduće svećenike.¹⁸⁵ Ukinute su 1819. godine, ustupajući mjesto javnom školstvu, temeljenom na modernim postavkama.¹⁸⁶ Ovakva situacija oslikava čitavo krčko bipolarno kulturno-obrazovno srednjovjekovlje - latinsko u gradu Krku i glagoljaško-staroslavensko u seoskim naseljima. Odlaskom mletačke vlasti 1797. godine, otok Krk dolazi pod vlast Habsburške Monarhije, koja je od prosinca 1774. godine imala svoj školski zakon (edikt Marije Terezije, Allgemeine Schulordnung). Propisivao je opću školsku obvezu za djecu od 6. do 13. godine, a po njemu je svaka pokrajina morala imati obične (trivijalne) ili niže pučke škole i glavne ili više pučke škole s jednom normalkom. Glavna škola (Hauptschule, Caposcuola) trebala je imati barem dva odjeljenja, jedno za dječake, a drugo za djevojčice. U glavnim mjestima bile su normalke ili realke (Scuole reale), u kojima su se učenici pripremali za gimnaziju. Kasnijom političkom odredbom, odnosno zakonom cara i kralja Franje I. iz kolovoza 1805. godine (Politische Schulverfassung, Regolamento politico per le Scuole elementari), sveobuhvatno je uređeno područje pučkog ili osnovnog školstva, a austrijska je vlada upravu nad javnim školama i nadzor nad njima, u duhu konkordata između Habsburške Monarhije i Svete Stolice, povjerila Crkvi.¹⁸⁷ Neposrednu upravu i nadzor nad mjesnim pučkim

* Dio ovog poglavlja objavljen je u: Tvrtko BOŽIĆ, „Povijest osnovnog školstva u Baški“, *Povijest u nastavi*, Vol. 10, br. 2 (20), Društvo za hrvatsku povjesnicu - Srednja Europa d.o.o., Zagreb, 2012., str. 217-223.; Internetske stranice Osnovne škole „Fran Krsto Frankopan“ Krk, Područna škola Baška (<http://osnovnaskolakrk.hr/baska/wp-content/uploads/Povijest-osnovnog-C5%A1kolstva.pdf>)

¹⁸³ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 209.

¹⁸⁴ Petar STRČIĆ, „Kratki pregled povijesti otoka Krka“, monografija *Povijest osnovne škole u gradu Krku*, ur. Milana Jurina, Adamić, Rijeka, 2005., str. 39.

¹⁸⁵ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 209.

¹⁸⁶ Krčki biskup Bartol Bozanić, koji je također pohađao takvu školu, lažno je izvještavao nadležna prosvjetna tijela o glagoljaškim školama na otoku pa su one nastavile svoj rad i nakon 1819. godine sve dok nije u njima bilo više učitelja-glagoljaša. Tada bi se u njima dozvoljavao rad na službenom talijanskom jeziku s namjerom da prijeđu na upotrebu hrvatskog jezika. P. STRČIĆ, „Kratki pregled povijesti otoka Krka“, str. 40.

¹⁸⁷ Novi konkordat između Habsburške Monarhije i Svete Stolice sklopljen je 1855. godine. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 210.

školama vršili su lokalni kapelani ili župnici podređeni kotarskim školskim nadzornicima, koji su bili dekani ili vicedekani. Crkveni dužnosnik u funkciji kotarskog školskog nadzornika morao je u najmanjoj mjeri nositi titulu konzisterijalnog savjetnika. Imenovao ga je biskupski Ordinarijat, a potvrđivala vlada.

Navedeni zakon doživio je nadopune uredbom od 23. ožujka 1855. godine, kojom su se škole reorganizirale u smislu jačanja nadzorne i upravne uloge kotarskih školskih nadzornika, posebno u odnosu na primjenjivanje nastavnih metoda, marljivosti učitelja i nadležnosti općina po pitanju školske obveze. Isto tako, kotarska poglavarstva preuzela su od općinskih nadležnost izvješća o školama, a kotarski nadzornik morao je jednom godišnje posjetiti sve osnovne škole u svojoj nadležnosti i to dokumentirati zapisnikom. Ako je bio i dekan, istovremeno bi obavio i kanonsku vizitaciju. Međutim, na otoku Krku zakon nije zaživio jer su burna politička previranja omela njegovu provedbu. Naime, otok se našao u vihoru Napoleonovih ratova, koji su harali kontinentom i u razdoblju od 1806. do 1813. godine došao je pod francusku upravu. Ona je uvela svoje zakonodavstvo te je školovanje po prvi puta postalo obavezno za djecu od 6. do 12. godine, nastavni jezik bio je „jezik zemlje“, a ukinuta je uloga Crkve u školstvu. No, zbog kratkotrajne vladavine ove se promjene nisu realizirale u svojem punom opsegu pa francuska vlast nije uspjela podići snažniju obrazovnu strukturu na otoku.¹⁸⁸ Nakon francuske epizode otok je vraćen pod vlast Beča i ostao pod habsburškim žezlom pripojen, zajedno s ostalim Kvarnerskim otocima, Istri kao austrijskoj pokrajini sve do kraja Prvog svjetskog rata. Naravno da je ova politička promjena dovela do novog školskog uređenja. Bečka vlada odredila je, 1815.- 1816. godine, da se u pokrajini Istri otvori 27 pučkih i 6 glavnih škola s njemačkim nastavnim jezikom. U gradu Krku osnovana je 1818. godine trivijalna dvorazredna škola za dječake, koja se održavala u samostanu franjevac trećoredaca. Prvi učitelj bio je don Anton Sandri. Benediktinke (koludrice) vodile su u samostanu u gradu Krku Žensku pučku školu od 1806. do 1903. godine.¹⁸⁹ Dekretom Ministarstva bogoštovlja i prosvjete od 24. studenoga 1871. godine škola je proglašena privatnom s pravom javnosti pa je grad Krk bio oslobođen obveze gradnje općinske škole sve dok je benediktinska škola zadovoljavala prosvjetne

¹⁸⁸ Temeljem školske osnove upravitelja Vincenza Dandola, u gradu Krku je 1807. godine škola (licej) pretvorena u gimnaziju za sve Kvarnerske otoke, a ukinuta je 1811. godine zbog nedostane financijske osnove na kojoj se održavala. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 209.; P. STRČIĆ, „Kratki pregled povijesti otoka Krka“, str. 40.

¹⁸⁹ Drugi autori navode 1818. godinu kao početak djelovanja ove škole. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, isto, str. 209.; P. STRČIĆ, isto, str. 40.

zahtjeve.¹⁹⁰ Prva učiteljica bila je M. Tereza Dudi. Polazak u ovu školu bio je slab pa je od 124 djevojčica školske dobi iz grada Krka i najbliže okolice školu pohađalo samo 48 djevojčica, od kojih niti jedna iz drugih otočnih općina.¹⁹¹ Ove prve krčke škole bile su smještene u redovničkim samostanima što je potvrdio Pravilnik Franje I. iz 1820. godine, baziran na ediktima njegovih prethodnika, Marije Terezije i Josipa II., a glavna mu je značajka vraćanje uprave i nadzora škola pod okrilje Katoličke crkve. Tako će i ostati sve do 25. svibnja 1868. godine kada je donesen Zakon o odnosu škole i crkve (Bolletino Legge Imperiali, numero 48), kojim je započela sekularizacija školstva.

Upravo je početak XIX. stoljeća vrijeme stvaranja modernog javnog školstva na otoku, koje se pojavilo otvaranjem župnih pučkih škola. Radi se o počecima opsežnijeg opismenjavanja jer do tada je u većini krčkih mjesta, osim župnika i „škrivana“, tj. komunskog pisara, bilo malo pismenih ljudi. Početkom 1822. godine otvorila se u gradu Krku trirazredna njemačko-talijanska Glavna škola za mušku djecu od 6. do 12. godine s čitavog otoka. Kako je javno školstvo bilo pod crkvenom upravom i nadzorom, Biskupski ordinarijat je posebnom okružnicom pozvao župnike da šalju djecu u novu školu. No, odaziv je bio vrlo slab, pa je tako od 683 obveznika školu pohađalo samo 63 djece (45 iz grada Krka, 1 iz Poljica, 2 iz Punta, 7 iz Vrbnika, 1 iz Sv. Fuske, 2 iz Baške, 1 iz Drage Bašćanske, 2 iz Dobrinja i 2 iz Dubašnice).¹⁹² Školske prostorije bile su dvije sobe u kući Antuna Celebrinija. Prve školske godine otvoren je prvi razred s dva odjeljenja, druge školske godine drugi razred, a treće školske godine i treći razred. Iste godine otvorila se u gradu Krku opetovnica (blagdanska, nedjeljna ili produžena škola) za otočnu mušku i žensku djecu od 12. do 15. godine. Nastava se održavala svake nedjelje (kasnije subote) i blagdanima po dva sata. Učilo se čitanje, pisanje, računanje i vjeronauk. Školovanje je bilo obavezno, a za svaki izostanak naplaćivala se globa - 4 forinte za građane, a 2 forinte za seljake. Unatoč tome odaziv nije bio velik, što se posebno odnosilo na djevojčice, čije su školovanje roditelji često smatrali gubitkom vremena. Upravo zbog toga su pojedini svećenici usprkos zabranama, u Baški, Vrbniku i drugdje, nastavili držati privatne škole, opravdavajući neodlazak djece u krčku školu velikim siromaštvom puka.

¹⁹⁰ V. AVSEC; A. TOLJANIĆ; M. ŽUŽIĆ, „Škola za djevojčice u samostanu sestara benediktinki u gradu Krku“, monografija *Povijest osnovne škole u gradu Krku*, str. 53-58.

¹⁹¹ Na otoku Krku bilo je tada 698 djevojčica kao školskih obveznica. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 209.

¹⁹² Sveta Fuska zajednički je naziv za sela Linardići i Skrpčići u tadašnjoj krčkoj općini. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 210. i 213.

U razdoblju do druge polovice svibnja 1868. godine javno školstvo u Habsburškoj Monarhiji bilo je, dakle, pod crkvenom upravom i nadzorom. Na otoku Krku vrhovnu školsku vlast vršio je Biskupski konzistorij u Krku preko svojih nadzornika. Struktura nadzora uređena je vertikalnom hijerarhijom i horizontalnom, prostornom podjelom. Sve škole u biskupiji nadzirao je vrhovni nadzornik, škole u pojedinom kotaru (dekanatu) nadzirali su kotarski nadzornici (župnici-dekani) u Krku, Vrbniku i Omišlju, dok su za funkcioniranje mjesnih škola odgovorni bili mjesni nadzornici (uglavnom članovi općinske uprave). Učitelji su mahom bili svećenici, uz izuzetak pojedinog svjetovnjaka, a crkvena vlast (biskup) neovisno je namještala i premještala učiteljski kadar i postavljala ravnatelje. Škole su bile dvorazredne, s višim i nižim odjelom u svakom razredu. Razred kojega je vodio jedan župnik-učitelj brojao je i do 45 učenika podijeljenih u podgrupe, vjerojatno prema sposobnostima. Nastavni je jezik u početku bio talijanski, a predavao se i njemački, da bi 1842. godine Carsko-kraljevska vlada za Primorje u Trstu, koja je izdavala školske zakone i propise, određivala osnovu nauka, propisivala udžbenike i određivala nastavni jezik, naredila da se nastava drži na materinskom jeziku. U slučaju da su u nekom mjestu u uporabi dva jezika, nastavni će biti onaj koji se koristi u crkvi i bogoslužju. To je značilo da se u krčkim mjestima u kojima je postojala škola, osim u gradu Krku, nastava održavala na hrvatskom jeziku. Učenici koji su namjeravali nastaviti školovanje u nekoj glavnoj školi učili su i njemački jezik. U ženskim početnim školama poučavalo se samo na hrvatskom („ilirskom“) jeziku. Udžbenike za istarske škole, kojima su pripadale i krčke škole, napisala su na hrvatskom jeziku trojica Vrbenčana: vrhovni školski nadzornik u Krku pop Franjo Volarić zvan „Naučitelj“, njegov rođak i creski župnik pop Mate Volarić, te vrbnički župnik i kotarski školski nadzornik pop Petar Volarić. Radi se o početnicama za nastavu hrvatskog („ilirskog“) jezika koji se uz krasopis poučavao dvanaest sati tjedno i udžbenike za nastavu vjeronauka koji se poučavao osam sati tjedno. Tjedni raspored sati otkriva da je nastava bila fokusirana na fundamentalno opismenjavanje (čitanje i pisanje), računanje (računstvo se poučavalo četiri sata tjedno) i vjersku izobrazbu. U ženskim početnim školama, osim ovih predmeta, djevojčice su se poučavale i vještinama ženskih ručnih radova.

Školska godina trajala je deset mjeseci i bila je podijeljena u dva polugodišta. Počinjala bi početkom studenoga, a završavala sredinom rujna iduće godine. Početak i završetak školske godine bili su obilježeni svetom misom koju bi držao mjesni župnik. Prve nedjelje u studenome župnik je bio obavezan održati propovijed o važnosti i potrebi školovanja djece i mladeži, te prijepis propovijedi poslati Ordinarijatu na uvid. Učitelj je imao obavezu pročitati školski

zakon. Tijekom nastavne godine djeca su svakodnevno pola sata prije nastave na zvuk zvona „za školu“ nazočila misi, a imala su obvezu i četiri puta se ispovijedati. Pored nastave, djeca su sudjelovala kod procesija na Markovo (25. travnja), u Prosne dane prije Uzašašća i na Tijelovo. Posebnom svečanošću obilježavao se blagdan sv. Vjekoslava (sv. Alojzija Gonzage, 21. lipnja), zaštitnika školske mladeži. Navedeno ukazuje na snažnu vjersku komponentu kojom je tadašnje školstvo bilo prožeto. Uz navedene vjerske blagdane obilježavali su se i oni svjetovnog karaktera kao što su rođendan cara i kralja, te neki važniji događaji vezani uz obitelj Habsburgovaca. Po završetku prvoga polugodišta, odnosno nastavne godine, održavali su se javni ispiti. Naročita pažnja posvećivala se završnim godišnjim ispitima, prilikom kojih bi učitelj ispitivao svakog učenika ponaosob u nazočnosti župnika, mjesnog i kotarskog školskog nadzornika. Ocjene bi se čitale javno, a potom bi najbolji učenici bili nagrađivani knjigama vjerskog sadržaja, koje su u početku bile na talijanskom, a kasnije i na hrvatskom jeziku. Knjige je redovito osiguravao župnik, premda je to bio posao gradske, odnosno općinske uprave preko školskog fonda. Između završetka jedne i početka naredne školske godine učenici bi uživali u velikim jesenskim praznicima koji su trajali dva mjeseca. Tijekom nastave postojali su tjedni praznici, srijedom i subotom poslije podne, te tzv. žetveni praznici prvih 15 dana u srpnju. Njih su od 1861. godine zamijenili osmodnevni praznici za Božić i Uskrs. Nastava se u većini mjesta u početku održavala u privatnim kućama ili župnim uredima, a učitelji su uglavnom bili mjesni svećenici. Učionice su u većini krčkih škola bile spolno odijeljene, posebno za mušku, a posebno za žensku djecu. Učitelji su bili svećenici s izuzetkom pojedinog svjetovnjaka.¹⁹³ Do 1853. godine učitelji-svećenici primali su godišnje prihode slobodnih nadarbina te prihode ukinutih seoskih kaptola. Stalna godišnja plaća za ravnajućeg učitelja iznosila je 210 forinti, a za podučitelja 150 forinti. Uz plaću, učitelji su primali stanarinu u visini od 24 forinte. Sredstva iz fonda „Ukinutih mjesnih bratovština“ jednim dijelom su odlazila na učiteljske plaće, a drugi dio, u godišnjem iznosu od 44 forinte, bio je rezerviran za potrebe škole (kancelarijski pribor, čišćenje, ogrjev i drugo).¹⁹⁴

Na otoku Krku su u razdoblju crkvene školske uprave, osim škola u gradu Krku, na području krčkog kotarskog dekanata osnovane škole u Puntu (1843. godine trorazredna mješovita škola, od koje se 1881. godine odvojila dvorazredna ženska škola), Milohnićima (1845. godine za jednorazredna škola za mušku djecu, a kasnije je postala mješovita) i Poljicima

¹⁹³ U krčkim muškim pučkim školama učitelji su bili mjesni svećenici (župnici, kurati), osim u Dragi Baščanskoj i Milohnićima. U ženskim pučkim školama nastavu su držale učiteljice.

¹⁹⁴ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, isto, str. 209-210.

(1848. godine jednorazredna mješovita škola). Na području vrbničkog kotarskog nadzorništva otvorene su škole u Vrbniku (1836. godine dvorazredna muška škola, koja je pravo javnosti dobila 1841. godine, a 1848. godine dvorazredna ženska škola), Baški (1842. godine dvorazredna muška škola, a 1844. godine dvorazredna ženska škola), Dragi Bašćanskoj (1847. godine muška škola, a 1850. godine ženska škola, koje su kasnije spojene u trirazrednu mješovitu školu) i Staroj Baški (1856. godine kao muška pomoćna škola, a od 1901. godine jednorazredna mješovita škola). Na području omišaljškog dekanata osnovane su škole u Omišlju (1840. godine muška škola, a 1850. godine ženska škola, koje su kasnije spojene u četvorazrednu mješovitu školu), Dobrinju (1841. godine jednorazredna muška škola, koja je pravo javnosti dobila naredne godine, od 1847. godine bila je mješovita škola; od 1881. godine bila je dvorazredna mješovita škola, a od 1911. godine trirazredna mješovita škola), Dubašnici (1846. godine muška škola, a 1847. godine ženska škola, koje su 1900. godine spojene u trirazrednu mješovitu školu)¹⁹⁵ i Sv. Vidu-Miholjice (1846. godine muška škola, a od 1847. godine jednorazredna mješovita škola).¹⁹⁶ Nastava se u prvim godinama održavala u privatnim kućama, župnim uredima ili crkvenim (kaptolskim) kućama jer nije bilo namjenskih školskih zgrada.

Za potrebe školovanja darovitih, ali siromašnih učenika utemeljene su u Puntu dvije zaklade. Školska zaklada „Žic“ utemeljena je ostavštinom puntarskog svećenika Nikole Žica-Gržana, koji je u oporuci pisanoj 1852. godine u Tržiču (Monfalcone) gdje je bio župnik, ostavio svom rodnom mjestu 6.000 fiorina s namjerom da se 4.000 fiorina uloži u gradnju bolnice.¹⁹⁷ Općinsko poglavarstvo u Puntu je 1855. godine odlučilo da se novac uloži u školsku

¹⁹⁵ Prema nekim autorima u njoj je 1900. godine započela obvezna šestorazredna nastava za svu mušku i žensku djecu. A. BOZANIĆ, *Dubašnica, povijesne mijene, drevna župa i iseljenici u New Yorku*, str. 46-47. Fran Barbalić navodi dubašljansku školu kao trirazrednu mješovitu pučku školu s tri učitelja. Fran BARBALIĆ, *Pučke škole u Istri: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskog rata*, str. 33-34. Međutim, kako su škole zbog čestog pomanjkanja učitelja mijenjale svoju organizacijsku strukturu moguće je da je i dubašljanska škola bila 1900. godine šestorazredna.

¹⁹⁶ Jednorazredne škole obuhvaćale su svu učeničku populaciju u mjestu. Razred je bio podijeljen u tri dobne skupine, a sve učenike poučavao je jedan učitelj. U dvorazrednim školama učenici su bili podijeljeni u dva razreda po dobi, a poučavala su ih dva učitelja. Time je bitno olakšan nastavni proces. Navedenom analogijom bile su strukturirane trirazredne, četvorazredne i petorazredne škole. Najviši organizacijski oblik predstavljale su šestorazredne škole, koje su imale razred za svaku dobnu skupinu. U pokrajini Istri potkraj XIX. stoljeća bile su samo dvije takve škole, obje na talijanskom jeziku. Na otoku Krku ih nije bilo. Krčke pučke škole nastajale su kao jednorazredne škole da bi vremenom, sukladno povećanju broja upisane djece, prerastale u dvorazredne, trirazredne ili četvorazredne. Zato ih ovdje navodimo prema njihovom organizacijskom obliku kakav su imale na kraju 1913. godine. Osim toga, sve su počele djelovati prvo kao škole za mušku djecu, a potom bi se osnivale djevojačke škole ili mješovite škole. To je također ovisilo o broju polazeće djece i njihovoj spolnoj strukturi. Ante CUKROV, „Osnovno školstvo Svetvičenštine do kraja 1. svjetskog rata (tragom dokumenata u Državnom arhivu u Pazinu)“, *Vjesnik Istarskog arhiva*, Vol. 6-7, br. (1996. - 1997.), Pazin, 2001., str. 189.

¹⁹⁷ A. RAGUŽIN, *Punat*, knjiga 2., str. 196-199.

zakladu, jer iznos nije dovoljan za gradnju bolnice, njeno servisiranje i plaće liječnika i ostalog bolničkog osoblja. Iste godine formirana je tročlana Uprava školske zaklade na čelu s župnikom Petrom Žicom. Zaklada je izdavala tri godišnje stipendije u visini od 230 kruna.¹⁹⁸ Potporu su do 1905. godine mogla dobivati samo djeca iz Punta, a tada je Biskupski ordinarijat u Krku odlučio da pravo na stipendiju mogu ostvariti: 1.) učenici koji nisu rođeni niti žive u Punta, ali su u rodbinskoj vezi s osnivačem zaklade; 2.) svi učenici koji se prezivaju Žic; 3.) učenici koji su u krvnom srodstvu imaju prednost i 4.) ostali učenici iz Punta, ako nema stipendista pod točkama koji udovoljavaju prve tri točke. Uprava zaklade stipendirala je tako i djecu iz drugih krčkih općina, a dolaskom Prvoga svjetskog rata pojavile su se poteškoće u njezinom radu. Posljednje stipendije izdala je 1917. godine. Slomom Austro-Ugarske Monarhije i devalvacijom krune, administrativnom odredbom poništen je založeni kapital i zaklada je prestala djelovati.¹⁹⁹

Druga školska zaklada osnovana je 1856. godine dogovorom susjednih župa Puntat i Vrbnik, koje su sastavile i potpisale protokole o početku njezina djelovanja. Zaklada je nosila naziv „Arčirov“, a stipendirala je školovanje gimnazijalaca, budućih svećenika.²⁰⁰ U funkcioniranje zajedničke zaklade uložena su neka župna i privatna zemljišta čiji su dohodci predstavljali zakladni kapital. Također, u zakladu su bili uključeni predstavnici općinskih vlasti Punta i Vrbnika. Zakladom je upravljao krčki biskup Ivan Josip Vitezić, a uz njega kanonik Mate (Matija) Volarić i pop Anton Žic.²⁰¹ Uvjet za dobivanje stipendije bila je školska svjedodžba u kojoj je mora biti vidljiv uspjeh u učenju te svjedodžba siromaštva, koju je izdavala općinska vlast. Posljednja vijest o zakladi potječe iz 1932. godine, a prema biografijama njenih stipendista saznajemo da nisu svi završili u svećeničkom zvanju.²⁰²

Već spomenutim Zakonom o odnosu škole i crkve iz 1868. godine te Državnim zakonom o pučkim školama od 14. svibnja 1869. godine (Bolletino Legge Imperiali, numero 62) reorganiziran je austrijski školski sustav.²⁰³ Prema njima, isključivu nadležnost u području školstva preuzela je država, a Crkvi je preostao tek nadzor nad vjerskom podukom. Svećenici

¹⁹⁸ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 330-331.

¹⁹⁹ A. BOZANIĆ, *Punat, povijesni hod, župa i iseljenici*, str. 40.

²⁰⁰ Arčirov je naziv za lokalitet koji se nalazi na predjelu obronaka Krase ponad Punta, a graniče s katastarskom općinom Vrbnik. A. RAGUŽIN, n. djelo, str. 237.

²⁰¹ A. RAGUŽIN, isto, str. 200.; A. BOZANIĆ, n. djelo, str. 38-40.

²⁰² A. RAGUŽIN, isto, str. 204.

²⁰³ Norme austrijskog Temelnog državnog zakona od 21. prosinca 1867. godine nalagale su osnivanje Ministarstva prosvjete na čije čelo dolazi prof. Leopold Hasner von Orth, koji je počeo reformirati terezijanski sustav obrazovanja u austrijskom dijelu Monarhije. Prvi korak bio je laiciziranje školstva ukidanjem konkordata između države i Katoličke crkve na području nadzora nad školama. A. CUKROV, n. djelo, str. 187.

su mogli držati samo pomoćnu školu, ali uz dozvolu nadležnih civilnih vlasti. Propisano je obavezno opće školovanje djece od 6. do 12. godine, a nakon toga su još dvije godine trebala polaziti večernju školu. Pokrajinskim školskim zakonom od 4. travnja 1870. godine, sve su škole u austrijskoj pokrajini Istri došle pod ingerenciju Pokrajinskog ili Zemaljskog školskog vijeća sa sjedištem u Poreču, koje se prije donošenja odluka savjetovalo s Pokrajinskom (Zemaljskom) vladom čije je sjedište također bilo u Poreču.²⁰⁴ Za financiranje učitelja nadležna je bila Pokrajinska vlada koja je učiteljske plaće kao i stipendije polaznicima učiteljskih škola dodjeljivala iz Zemaljske (Pokrajinske) školske zaklade. Budući da je učiteljski kadar u pokrajini bio malobrojan, bio je to vješt način da se poveća njihov broj. Od velikog značaja za hrvatsko učiteljstvo u pokrajini Istri bilo je otvaranje Učiteljske škole u Koprju, koja je, osim talijanskog i slovenskog, imala i hrvatsko odjeljenje.²⁰⁵ U razdoblju od 1875. do 1908. godine hrvatsko odjeljenje koprjske učiteljske škole završilo je 117 učitelja. S otoka Krka školu su završili: Ivan Franki iz Omišlja (1879.), Ivan Žic iz Vrbnika (1880.), Ivan Mahulja iz Vrbnika (1881.), Joakim Tončić iz Krka (1881.), Nikola Pajalić iz Baške (1882.), Ivan Polonijo iz Vrbnika (1882.), Nikola Magašić iz Baške (1883.), Petar Matanić iz Vrbnika (1883.), Rudolf

²⁰⁴ Pokrajinskim školskim zakonom promijenio se ustroj škola na području Markgrofovije Istre. Ukinut je dotadašnji školski ustroj i predviđen je novi koji je propisivao osnivanje škola u mjestima gdje broj školskih obveznika u vremenskom razdoblju od 5 uzastopnih godina prelazi broj 40. Organizacijski ustroj predviđao je osnivanje jednorazrednih, dvorazrednih, trorazrednih, četverorazrednih, petorazrednih i šestorazrednih škola, ovisno o broju djece. Posebna vrsta škola bile su pomoćne škole u kojima su mjesni svećenici održavali nastavu 2 puta tjedno poučavajući predmete negdašnjeg triviuma (čitanje, pisanje, računanje) i vjeronauk. Takve škole bile su osnivanje u malim seoskim naseljima. Posebnost austrijskog pedagoškog sustava činile su tzv. utrakvistične škole u koje su išla djeca dvaju naroda. Nastava se u takvim školama na području Istre održavala na način da je do četvrtog razreda nastavni jezik bio hrvatski ili slovenski, a talijanski jezik bio je obligatan. Od četvrtog razreda mijenjao se nastavni jezik, a time i obligatan predmet. A. CUKROV, isto, str. 188-189.

²⁰⁵ Prva učiteljska škola u Markgrofoviji Istri otvorena je u Rovinju 1870. godine. Zadatak joj je bio obrazovanje kandidata za učitelje u talijanskim i „ilirskim“ školama. U rovinjskoj školi talijanski jezik bio je nastavni, a za kandidate koji su se spremali za rad u „ilirskim“ školama obligatan predmet bio je ilirski (hrvatski) jezik. Prve godine u školu se upisalo 7 kandidata, a završila su je petorica kandidata, nijedan za „ilirske“ škole pa se može pretpostaviti da su svi bili Talijani. Nezadovoljni brojem kandidata, austrijske prosvjetne vlasti nakon dvije godine premjestili su Učiteljsku školu u Koprju te otvorili Žensku učiteljsku školu za ručni grad u Gorici. Muška učiteljska škola u Koprju počela je s radom u školskoj godini 1872./1873. Da bi se pojačao interes za upis u učiteljsku školu te da kandidati budu spremni za njen program, organizirane su specijalne škole - pripravnice. U Kastvu je u studenome 1874. godine otvorena pripravnica, a prvi ravnatelj bio je Ernest Jelušić. Školu su upisivali dječaci s navršenih 14 godina, a od 1879. godine upisivane su i djevojčice. Odlukom Zemaljskog školskog vijeća u Poreču od 1877. godine, kastavska pripravnica premještena je u Vrbnik na otoku Krku. Pripravni učiteljski tečaj u Vrbniku vodio je učitelj Mate Mogorović iz Istre, a radio je tri školske godine. Prvi tečaj, školske godine 1877./1878. završilo je 12 gojenaca, odnosno kandidata, šest muških i šest ženskih. Od njih je pet muških pripravnika nastavilo školovanje u Učiteljskoj školi u Koprju, a jedan je nastavio školovanje u senjskoj gimnaziji. Svih šest pripravnica nastavilo je školovanje u preparandiju u Gorici. Vrbnička pripravnica zatvorena je zbog malog broja polaznika, a 1880. godine ponovno je otvorena pripravnica u Kastvu. Mihovil BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem, Od početka do propasti Austro-Ugarske*, str. 189.; Ines GRGURINA; Luka TIDIĆ, „Učiteljska škola u Kastvu kroz dokumente Državnog arhiva u Rijeci i Arhiva Prve riječke hrvatske gimnazije“, *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 3, br. 3, Pula, 2013., str. 167-205.

Tribusson iz Stare Baške (1888.), Nikola Baffo iz Omišlja (1890.), Mate Dminić iz Vrbnika (1892.), Mihovil Radić iz Malinske (1893.), Lovro Tomašić iz Stare Baške (1893.), Josip Antun Kraljić iz Bogovića (1896.), Fran Barbalić iz Baške (1897.) i Anton Štefanić iz Drage Baščanske (1901.).²⁰⁶ Mnogi od njih vratili su se nakon školovanja na rodni otok i preuzeli nastavu u pučkim školama. Prva učiteljska škola na hrvatskom jeziku otvorena je 1906. godine u Kastvu.²⁰⁷ Te prve godine započela je nastava za 12 učenika prebačenih iz hrvatskog odjeljenja koparske učiteljske škole, a među njima su bila dva Krčana: Anton Barbarić iz Dobrinja i Anton Šabalja iz Malinske. Prvi ispit zrelosti proveden je 1908. godine za samo tri učenika, no već je sljedećem ispitu pristupilo 12 kandidata. Premda je škola bila muška, ispitu zrelosti mogle su pristupiti i djevojke.²⁰⁸ Učiteljska škola u Kastvu radila je, usprkos brojnim problemima u ratnim razdobljima i privremenim zatvaranjima, sve do 1947. godine kada je definitivno zatvorena.

Pokrajinsko školsko vijeće je, kao izvršna prosvjetna pokrajinska vlast, odlučivalo o otvaranju novih škola, postavljanju i premještanju učiteljskog kadra, te o ostalim školskim poslovima.²⁰⁹ Na nižim razinama školske uprave i nadzora figurirala su kotarska i općinska

²⁰⁶ Božo JAKOVLJEVIĆ, „Učiteljska škola u Kopru i školovanje hrvatskih učitelja“, *Annales*, br. 8, Koper, 1996., str. 213-224.

²⁰⁷ Učiteljska škola u Kastvu otvorena je u studenome 1906. godine odlukom Ministarstva za bogoštovlje i nastavu da se hrvatsko odjeljenje Učiteljske škole u Kopru premjesti na istarski poluotok. Za sjedište škole figurirali su Pazin, Pula, Volosko i Kastav, koji je izabran energičnom i upornom agitacijom Vjekoslava Spinčića, rođenog Kastavca. Izbor Kastva podijelio je hrvatske preporoditelje i istarsko učiteljstvo. Nezadovoljnici su shvaćali da Kastav kao periferni gradić, bez komunikacijskih veza sa širom okolicom (željeznica, parobrodarske veze) pogoduje pokrajinskoj vlasti u Poreču i državnoj vlasti u Beču u nastojanjima da se oslabi obrazovanje budućih hrvatskih učitelja. Sve do 1918. godine Učiteljska škola u Kastvu obrazovala je generacije istarskih hrvatskih učitelja te time dala svoj doprinos u nacionalnom buđenju istarskih Hrvata. M. DEMARIN, *Hrvatsko školstvo u Istri, Pregled razvoja 1818. - 1918.*, str. 122.

²⁰⁸ Jedina ženska učiteljska škola u Markgrofoviji Istri bila je u Gorici (Ženska učiteljska škola za ručni rad), otvorena 1872. godine sa slovenskim ili njemačkim nastavnim jezikom. Djevojke iz Istre i sa otoka Krka koje su htjele polaziti preparandij morale su polaziti goričku školu ili odlaziti u Žensku učiteljsku školu u Dubrovnik (otvorena 1837. godine). Prva ženska učiteljska škola na istarskom poluotoku otvorena je 1912. godine u Pazinu. Bila je privatna, a pravo javnosti dobila je tek 1916. godine uoči prvog ispita zrelosti kojeg je položilo 16 kandidatkinja. Upisi na I. tečaj provodili su se svake druge godine. Učitelji su radili *pro bono*, odnosno bez honorara. Talijanskom okupacijom Istre u studenome 1918. godine škola je zatvorena. Tijekom šestogodišnjeg rada osposobila je 30 učiteljica. M. DEMARIN, isto, str. 122-123.

²⁰⁹ Školske zgrade koje su brojem učionica i opremljenošću mogle osigurati kvalitetniju nastavu i u ograničenoj mjeri zadovoljiti pedagoški standard podizane su na otoku Krku od 1869. godine sve do početka Prvoga svjetskog rata. Na području Općine Baška u navedenom razdoblju izgrađene su tri školske zgrade: u Dragi Baščanskoj 1899. godine, u Baški 1912. godine i u Staroj Baški 1913. godine. U Puntu je školska zgrada izgrađena 1874. godine, ali su tek 1878. godine bile uređene dvije učionice. U Vrbniku je negdašnji frankopanski Knežev dvor podignut za jedan kat 1841. godine za mušku školu, a 1872. godine nadograđen je drugi kat za potrebe ženske škole. U Dobrinju je školska zgrada izgrađena 1847. godine. Školska zgrada u Bogovićima izgrađena je 1900. godine za dubašljansku mješovitu školu. U Omišlju je školska zgrada izgrađena 1885. godine na ruševinama frankopanske utvrde. U Milohničima je školska zgrada izgrađena 1914. godine, a u Poljicama je već 1824. godine crkvena zgrada preuređena za školu. Školska zgrada u Sv. Vidu-Miholjice sagrađena je 1910. godine.

školska vijeća. Na čelu kotarskih školskih vijeća bili su kotarski kapetani ili poglavari, a u njihovu nadležnost ulazio je nadzor mjesnih svećenika u pitanjima vjerske i opće nastave i njezinog unaprjeđivanja, nadzor učitelja u točnom izvršavanju propisanih dužnosti i u njihovom moralnom i javnom ponašanju, pitanje školske obveze, obveze općinara kod upisa djece u školu, obveze općinskih vlasti kod kontrole pohađanja nastave, kako učenika tako i učitelja, te briga o stanju školskih zgrada. Kotarski školski nadzornik je o svim prikupljenim podacima, kao i o svom radu, slao brojna izvješća nadređenim tijelima, po liniji Crkve biskupskom Ordinarijatu, a po liniji državne vlasti okružnom poglavarstvu.

Na čelu općinskih, odnosno mjesnih mjesnih školskih vijeća bili su općinski načelnici. Iste godine kada je donesen Državni zakon o pučkim školama prema kojemu one postaju svjetovne formirano je Mjestno školsko vijeće u Baški, koje je preuzelo crkvene kompetencije nad pučkim školama na općinskom području u koji su ulazile Baška, Batomalj, Jurandvor, Draga Bašćanska i Stara Baška.²¹⁰ Vijeće je imalo 5 članova: općinski načelnik bio je predsjednik Vijeća, a tri općinska odbornika, upravitelj ili učitelj škole, te mjesni svećenik (župnik) bili su članovi. Bašćansko Mjestno školsko vijeće imalo je nadležnost nad Muškom i Ženskom pučkom školom u Baški, Muškom i Ženskom pučkom školom u Dragi Bašćanskoj i Pomoćnoj školi u Staroj Baški. O svim problemima koje je rješavalo na svojim sjednicama ili izvan njih, Vijeće je moralo obavijestiti Kotarsko školsko vijeće u Malom Lošinjju ili dogovarati s njim korake koje će poduzeti. Komunikacija je uvelike olakšana od 1905. godine kada je sjedište Kotarskog školskog vijeća prebačeno u grad Krk. Dvije najvažnije kompetencije Mjesnih školskih vijeća bile su vođenje brige o redovitom pohađanju nastave i briga o stručnosti učiteljskog kadra.

Premda je prema državnom zakonu osnovno školstvo bilo obavezno za svu djecu u praksi se zakon nije provodio pa je nekoliko puta intervenirala pokrajinska uprava određujući novčane kazne za roditelje koji ne šalju svoju djecu u školu, prisiljavajući ih tako da se brinu o obrazovanosti svoje djece. No, unatoč svim mjerama veliki broj djece ostajao je nepismen i bez osnovnog obrazovanja. To se ponajviše odnosilo na žensku djecu. Obrazovna struktura stanovništva bila je takva da je primjerice 1880. godine u pokrajini Istri od onih koji su navršili šest godina na 1000 muškaraca bilo 691 nepismenih (69,1 %), a na 1000 žena 786 nepismenih (78,6 %). Iz toga proizlazi da je 1880. godine u Istri bilo 73,8 % nepismenog stanovništva.

²¹⁰ DARi, JU 19, DS-37, kutija 1, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi (1870. - 1873.), Zapisnici sjednica (1870. - 1916.). U ostalim krčkim općinama također su formirana Općinska ili Mjesna školska vijeća s kompetencijama na svom općinskom području.

Gledajući sve pokrajine u austrijskom dijelu Monarhije, Istra se po broju pismenih nalazila na 14. mjestu. Iza nje su bile samo Galicija sa 77,12 % nepismenih i Dalmacija sa 83,34 % nepismenog stanovništva.²¹¹

Obje su razine školske uprave i nadzora uglavnom davale primjedbe i savjete Pokrajinskom školskom vijeću, čije je sjedište kasnije prebačeno u Trst. Zakonom iz 1869. godine, preciznije njegovim 6. člankom, uređeno je „da o nastavnom jeziku i o poučavanju u drugom zemaljskom jeziku u granicama koje određuje zakon, odlučuje Pokrajinsko školsko vijeće, nakon što presluša one koji uzdržavaju škole“. Kako su osnovne škole uzdržavale pokrajina i općine, ova odredba nije bila povoljna za krčke škole, jer su otočne općine bile u rukama Talijana i talijanaša, koji su određivali talijanski jezik kao nastavni, što je Pokrajinsko školsko vijeće prihvaćalo.²¹² Tako je 1874. u Bašku došao talijanski učitelj koji je nastavu držao na talijanskom jeziku. Navedena nastojanja podupiralo je talijansko društvo *Pro Patria* koje se brinulo za uzdržavanje talijanskih škola, te njezina nasljednica *Legia Nazionale*, koja je osnivala talijanske škole u pokrajini Istri dajući učenicima besplatne udžbenike, odjeću i hranu. Taj obrazac pokušala je ostvariti u Dubašnici 1898. godine, ali nije uspjela jer je škola vrlo brzo ostala prazna i bila je zatvorena.²¹³ Tek se prodorom preporodnih ideja na otok i zahvaljujući akcijama istarskih i krčkih narodnih pregalaca potkraj XIX. stoljeća, kao što je osnivanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, koja je osnivala hrvatske škole, mijenjala se i politička situacija na otoku. Krčke općine, jedna po jedna, došle su pod upravu narodnjaka, a time se

²¹¹ B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga I., str. 198-199. Unatoč navedenim poraznim podacima, Pokrajinski školski zakon iz 1870. godine popravio je obrazovnu situaciju u Markgrofoviji Istri u odnosu na prethodna razdoblja. Od 1860. godine ukupno je bilo 145 pučkih škola u pokrajini (64 hrvatske, 20 slovenskih, 58 talijanskih, 2 utrakvistične hrvatsko-talijanske, 1 talijansko-njemačka) da bi uoči Prvoga svjetskog rata njihov broj narastao na 278 škola (121 hrvatske, 23 slovenske, 115 talijanskih, 9 njemačkih i 10 utrakvističnih). A. CUKROV, n. djelo, str. 189.

²¹² Prodor talijanskog jezika u krčke pučke škole najbolje oslikava situacija u Općini Krk, koja je 1869. godine osim Grada Krka obuhvaćala Punat, područje Dubašnice i Poljicu. U njoj je 1870. godine živjelo 5.100 Hrvata i 1.700 deklariranih Talijana, ali je općinsko poglavarstvo u Krku zatražilo da se hrvatski jezik ukine, a uvede talijanski. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 215.; P. STRČIĆ, *Kratki pregled.....*, str. 40-41. Osim pitanja nastavnog jezika, ova odredba bila je nepovoljna i s gledišta financiranja škola zbog nejednakog stupnja gospodarskog razvoja pojedinih lokalnih sredina, odnosno općina. Mjesni/općinski školski fondovi namirivat će se dotacijama iz državnog proračuna, dotacijama iz pokrajinskog školskog fonda, vlastitim dotacijama i raznim taksama. Ukupan školski fond Markgrofovije Istre iznosio je za školsku godinu 1893./1894. nešto više od 260.000 forinta, od čega je 23.000 forinti osigurano iz državnog proračuna. Istovremeno, općinski troškovi za uzdržavanje škola (održavanje školskih zgrada, učiteljski stanovi, didaktički materijali) iznosili su više od 60.000 forinta. Ukupan godišnji proračun Markgrofovije Istre za 1900. godinu iznosio je 618.607 forinta, a vlastitim prihodima mogla je pokriti tek 29,8 % ukupnog iznosa. Deficit se pokrивao iz državnog proračuna. Ukupan pokrajinski školski fond iznosio je 226.288 forinta, što znači da je pokrивao 81,5 % sredstava za školske potrebe. Zbog toga je morala biti povećana participacija državnog proračuna, a uvedene su i posebne školske takse u visini od 6 forinti godišnje po djetetu, koje su izazvale silno nezadovoljstvo pučanstva. A. CUKROV, n. djelo, str. 190.

²¹³ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 216.

počela učvršćivati pozicija hrvatskog kao nastavnog jezika u pučkim školama dok je talijanski jezik postao obligatni predmet. Na otoku Krku, Družba je osnovala dvije škole, u selu Gabonjin 1907. godine i u gradu Krku 1911. godine.²¹⁴ Obje su bile jednorazredne mješovite škole, s tim da je u Gabonjinu jedna učiteljica poučavala 100 djece dok je u gradu Krku jedan učitelj držao nastavu za samo 24 učenika što dovoljno jasno govori o snažnoj talijansko-talijanaškoj komponenti i utjecaju u jedinom otočkom gradu.

Organizacijska struktura javnih istarskih pučkih škola osnovanih do 1914. godine pokazuje očiti nerazmjer između Hrvata i Slovenaca s jedne i Talijana s druge strane glede kvalitete nastave.²¹⁵

²¹⁴ Povod za otvaranje Družbine škole u selu Gabonjinu, Općina Dobrinj, bilo je otvaranje dvorazredne Mješovite pučke škole u Krasu 1903. godine, koju su trebala pohađati djeca iz Krasa, Gabonjina, Dolova, Sv. Vida Dobrinjskog i Garice. Gabonjani su se usprotivili toj ideji te su 1907. godine sagradili školsku zgradu u svom selu. Nakon što im je iste godine upraviteljstvo Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru odobrilo molbu, započela je nastava koju je vodila učiteljica Ivka Satler. Družbina škola u Gabonjinu djelovala je do kraja 1918. godine. Nakon privremene talijanske okupacije, postala je 1921. godine državna škola. S druge, pak, strane, u gradu Krku živjelo je, prema popisu stanovništva iz 1910. godine, ukupno 1.778 stanovnika od čega samo 12 % Hrvata pa je interes Družbe da konkurira postojećoj talijanskoj školi u gradu bio razumljiv. Družbina škola u gradu Krku djelovala je do talijanske okupacije u studenome 1918. godine. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, isto, str. 216.

²¹⁵ Statistički prikaz istarskih i krčkih pučkih škola iznio je Fran Barbalić, od 1913. godine školski nadzornik za hrvatske škole u pulskom i porečkom kotaru. Kao stručnjak i vrsni poznavatelj problematike istarskog školstva, njegova knjiga *Pučke škole u Istri: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskog rata*, napisana 1918. godine i danas se smatra referentnom točkom za proučavanje istarskog školstva za razdoblje do Prvoga svjetskog rata. Povod za nastanak knjige bio je zahtjev cara Karla I. da ga se izvijesti o stanju u istarskom školstvu prilikom audijencije 15. veljače 1917. godine na kojoj je primio Aloisa Lasciaca, predsjednika Zemaljske upravne komisije Markgrofovije Istre i baruna Rudolfa Gorizzuttija, pulskog kotarskog poglavara. Fran BARBALIĆ, *Pučke škole u Istri: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskog rata*, Tisak i naklada Josipa Krmpotića, Pula, 1918.

Škole po broju razreda	Hrvatske			Talijanske			Slovenske
	Muške	Ženske	Mješovite	Muške	Ženske	Mješovite	Mješovite
Jednorazredne			74			24	16
Dvorazredne	3	3	24	2	3	16	17
Trorazredne		1	10	3	2	8	1
Četverorazredne			6	3	2	6	1
Petorazredne	1		1	8	10		
Šestorazredne				5	3		

Tablica 25. Organizacijska struktura javnih pučkih škola u Markgrofoviji Istri do 1914. godine

Od ukupno 260 pokrajinskih pučkih škola Hrvati su imali njih 123 ili 47,3 % što je kvantitativno dobar pokazatelj razvoja hrvatskog školstva u Istri. S talijanskim nastavnim jezikom bilo je ukupno 98 škola ili 38 %, a Slovenci su imali 35 škola ili 13,8 % svih pučkih škola u Istri. No, u kvalitetnom smislu situacija je bila vrlo loša za Hrvate, jer su od ukupno 117 jednorazrednih pokrajinskih škola, imali 74 škole ili 63 %.²¹⁶ Kada se uzme u obzir da je riječ o kvalitativno najjednostavnijim školama, onda se mijenja opća slika istarskog pučkog školstva. Talijani su takvih škola imali samo 24 ili 20 %, a Slovenci 16 ili 14 %. U kvalitetnijim višerazrednim školama razlika je još naglašenija. Dvorazrednih pokrajinskih škola bilo je ukupno 69, od čega su Hrvati imali njih 30 ili 43,5 % svih škola, Talijani 21 ili 30,4 %, Slovenci 17 ili 24,7 %, a jedna dvorazredna škola bila je utrakvistična (hrvatsko- talijanska). Hrvatskih trorazrednih škola bilo je 11, talijanskih 13, a slovenskih samo jedna. Četverorazrednih škola sa hrvatskim nastavnim jezikom bilo je 6, sa talijanskim nastavnim jezikom 11, a sa slovenskim nastavnim jezikom samo jedna. Najkvalitetnije škole bile su u rukama Talijana. Samo su dvije

²¹⁶ U ukupan broj jednorazrednih škola ubrojene su 3 utrakvistične hrvatsko-talijanske škole. F. BARBALIĆ, isto, str. 164-165.

petorazredne škole bile hrvatske, naspram 18 talijanskih. Hrvati nisu imali nijednu šestorazrednu školu dok su Talijani imali 8 takvih škola.

Da su talijanske škole bile kvalitetnije, bolje organizirane i s većim brojem učitelja potkrepljuje sljedeća statistika:

Škola	Hrvatski učitelji	Talijanski učitelji	Njemački učitelji	Slovenski učitelji	UKUPNO
Državna	1	4	29	0	34
Pokrajinska	231	369	0	73	673
Zasebna	66	35	35	2	138
Pomoćna	10	0	0	1	11
UKUPNO	308	408	64	76	856

Tablica 26. Broj učitelja u istarskim pučkim školama do 1914. godine²¹⁷

U svim istarskim pučkim školama ukupno je poučavalo 856 učitelja. Talijanskih učitelja bilo je najviše, njih 408 ili 47,7 % svih učitelja. Najbrojniji su bili u pokrajinskim školama (90 % svih talijanskih učitelja), 35 učitelja radilo je u zasebnim školama, a 4 u državnim školama.²¹⁸ Hrvatskih učitelja ukupno je bilo 308 ili 36 % svih istarskih učitelja. Njih 231 radilo je u pokrajinskim školama (75 % svih hrvatskih učitelja u pokrajini) od čega više od trećine u jednorazrednim mješovitim školama.²¹⁹ Podatak je to koji dovoljno govori o kvaliteti hrvatskih

²¹⁷ F. BARBALIĆ, isto, str. 166.

²¹⁸ Talijani su imali jednu državnu četvororazrednu mješovitu školu s 4 učitelja, a od zasebnih škola imali su jednu jednorazrednu mušku školu s jednim učiteljem, 2 jednorazredne i jednu trostrazrednu žensku školu s ukupno 12 učiteljica te 17 jednorazrednih i jednu dvorazrednu mješovitu pučku školu s ukupno 19 učitelja. F. BARBALIĆ, isto.

²¹⁹ Prema statističkim podacima koje je iznio Fran Barbalić, organizacijski raspored hrvatskog učiteljstva u Istri bio je sljedeći: 81 učitelj radio je u jednorazrednim mješovitim pučkim školama, 67 učitelja radilo je u dvorazrednim školama (53 u mješovitim, 7 u muškim i 7 u ženskim školama), 34 učitelja radilo je u trostrazrednim

pučkih škola u Istri. U pomoćnim hrvatskim školama radilo je 10 učitelja, a jedan u državnoj školi.²²⁰ Slovenskih državnih škola nije bilo, a slovenski učitelji bili su najzastupljeniji u pokrajinskim školama, 2 učitelja poučavala su u dvije jednorazredne mješovite zasebne škole i jedna učitelj u pomoćnoj školi. Njemačkih učitelja bilo je najviše u zasebnim školama, a radili su još samo u državnim školama. Pokrajinskih i pomoćnih škola s isključivo njemačkim nastavnim jezikom nije bilo.²²¹

Iz preglednika je razvidno da su u Istri brojčano dominirali učitelji u pokrajinskim školama (78,6 % svih istarskih učitelja) od kojih su više od polovice činili talijanski učitelji.

Škola	Hrvatske škole	Talijanske škole	Njemačke škole	Slovenske škole	UKUPNO
Državna	35	95	1.029	0	1.159
Pokrajinska	15.173	20.417	0	5.586	41.176
Zasebna	3.889	1.266	1.207	126	6.488
Pomoćna	505	0	0	58	563
UKUPNO	19.602	21.778	2.236	5.770	49.386

Tablica 27. Broj školskih polaznika u istarskim pučkim školama do 1914. godine²²²

Od ukupno 49.386 školskih polaznika njih 44 % pohađalo je talijanske škole, 40 % išlo je u hrvatske škole, 12 % u slovenske škole i 4 % u njemačke škole. Ukupan broj školskih

školama (30 u mješovitim i 4 u ženskim školama), svih 33 učitelja radilo je u četverorazrednim mješovitim školama i 12 učitelja radilo je u petorazrednim hrvatskim školama (7 u mješovitim i 5 u muškim školama). F. BARBALIĆ, isto.

²²⁰ Hrvati su imali jednu jednorazrednu državnu mješovitu školu u kojoj je poučavao jedan učitelj. Zasebnih hrvatskih škola ukupno je bilo 41, i to: 38 mješovitih škola (27 jednorazrednih, 7 dvorazrednih, 3 trirazredne i jedna četverorazredna škola) s ukupno 55 učitelja, 2 ženske pučke škole (jedna trirazredna i jedna petorazredna) s ukupno 8 učiteljica i jedna trirazredna mušku pučku školu s 3 učitelja. F. BARBALIĆ, isto.

²²¹ U Istri su do 1914. godine djelovale 2 njemačke građanske škole s 4 učitelja, jedna muška građanska pučka škola sa 7 učitelja, jedna petorazredna ženska škola sa 10 učiteljica, jedna jednorazredna mješovita škola s jednim učiteljem i jedna petorazredna mješovita pučka škola sa 7 učitelja. F. BARBALIĆ, isto.

²²² F. BARBALIĆ, isto, str. 166.

polaznika činio je udio od 13,2 % ukupnog istarskog stanovništva.²²³ Polaznici hrvatskih škola činili su 12 % ukupnog broja govornika hrvatskog jezika u pokrajini. Udio učenika u talijanskim školama iznosio je 15 % ukupnog stanovništva koji se služio talijanskim kao općevnim ili razgovornim jezikom. U slovenske škole išlo je 11 % djece od ukupnog broja govornika slovenskog jezika. Najveći udio školskih polaznika u odnosu na ukupan broj govornika njemačkog jezika bio je najveći i iznosio je 28 %.

Prosječno je na jednog istarskog učitelja dolazilo 58 učenika.²²⁴ Međutim, prema nacionalnom sastavu razaznaju se bitne razlike. Uzimajući u obzir sve škole, u prosjeku je na jednog hrvatskog učitelja dolazilo 63,4 hrvatskih učenika, na jednog talijanskog učitelja dolazilo je prosječno 53,3 talijanska učenika, na jednog slovenskog učitelja dolazilo je 76 učenika, a na jednog njemačkog učitelja prosječno je dolazilo 36,5 učenika.

Iz svega navedenog proizlazi da su Nijemci, premda najmalobrojniji narod u Istri, imali najbolje organizirano pučko školstvo i najkvalitetnije škole. Tvrdnju potvrđuje situacija i u srednjim istarskim školama.

²²³ Prema Franu Barbaliću u Istri je na dan 31. prosinca 1910. godine živjelo ukupno 374.074 stanovnika, od kojih je bilo 165.320 govornika hrvatskog jezika, 145.552 govornika talijanskog jezika, 53.538 govornika slovenskog jezika, 7.986 govornika njemačkog jezika i 1.678 govornika ostalih jezika. F. BARBALIĆ, isto, str. 163.

²²⁴ U prosjeku je jedan učitelj dolazio na 930 stanovnika po čemu je Istra zauzimala posljednje mjesto među pokrajinama u Cislajtaniji. Za usporedbu, u Dalmaciji je jedan učitelj dolazio na prosječno 845 stanovnika. Najbolji prosjek imala je Donja Austrija gdje je jedan učitelj dolazio na 229 stanovnika. „Broj učiteljstva prema broju stanovnika“, *Narodna prosvjeta*, tečaj IX, br. 7, str. 228., 1914.

Hrvatski nastavni jezik	Carsko-kraljevska državna gimnazija u Pazinu
	Općinska niža realna gimnazija u Opatiji
Talijanski nastavni jezik	Carsko-kraljevska državna gimnazija u Koprju
	Carsko-kraljevska državna realna gimnazija u Puli
	Carsko-kraljevska državna nautička škola u Malom Lošinju
	Pokrajinska realna gimnazija sa razredima gornje realke u Pazinu
	Općinska niža realna gimnazija u Rovinju
Njemački nastavni jezik	Carsko-kraljevska državna gimnazija u Puli
	Carsko-kraljevska državna realka u Puli
	Zasebna realna gimnazija u Opatiji (Privat Vereias Realgymnasium)

Tablica 28. Istarske srednje škole prema nastavnom jeziku do 1914. godine²²⁵

U tri gimnazije njemački jezik bio je nastavni, u pet gimnazija i nautičkoj školi u Malom Lošinju nastavni jezik bio je talijanski dok je u samo dvije gimnazije nastavni jezik bio hrvatski. Osim toga, Nijemci su imali dvije državne gimnazije u Puli i jednu privatnu u Opatiji, Talijani jednu državnu gimnaziju u Koprju, državnu realku u Puli, pokrajinsku realku u Pazinu i općinsku gimnaziju u Rovinju. Hrvati su imali najmanje srednjih škola: državnu gimnaziju u Pazinu i općinsku nižu realku u Opatiji.

Cjelokupna prosvjetna situacija u Istri preslikavala se na krčko područje. U razdoblju od 1869. do 1914. godine na otoku Krku osnovane su mješovite škole u manjim mjestima u sljedećim općinama: u općini Krk jednorazredna mješovita škola u Vrhu (1901.),²²⁶ u općini Omišalj jednorazredna mješovita škola u Njivicama (1918.),²²⁷ u općini Punat jednorazredna

²²⁵ F. BARBALIĆ, n. djelo, str. 171.

²²⁶ U Vrhu su učenici polazili školu u školskoj zgradi sagrađenoj, zajedno sa svećeničkim stanom, 1894. godine u zaseoku Kosići. Nova školska zgrada, sa stanom za učitelja, bila je izgrađena u Vrhu 1934. godine. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 216.

²²⁷ Škola u Njivicama posljednja je otvorena pučka škola na otoku Krku do kraja 1918. godine. Nastava se održavala u privatnoj kući sve do 1924. godine kada je izgrađena školska zgrada sa stanom za učitelja. Isto, str. 216.

mješovita škola u Korniću (1902.),²²⁸ u općini Vrbnik jednorazredna mješovita škola u Garici (1912.)²²⁹ i jednorazredna mješovita škola Risiki-Paprati (1894., a od 1907. godine dvorazredna mješovita škola)²³⁰ te u općini Dobrinj dvorazredna mješovita škola u Krasu (1903.),²³¹ dvorazredna mješovita škola u Polju (1885.)²³² i jednorazredna mješovita škola u Sužanu (1913.).²³³ Organizacijom i mrežom pučkih škola na otoku nastojalo se u osnovno obrazovanje uključiti što veći broj školskih obveznika. Taj broj je varirao od općine do općine i zavisio je o nizu čimbenika: ukupnom broju stanovnika, prirodnom kretanju, migracijama stanovništva, odlučnošću općinskim prosvjetnih vlasti te ekonomskom spremnošću samih roditelja da šalju djecu u školu.

Općina Baška	Škola	Broj učitelja	Broj učenika
Baška	Dvorazredna dječjačka pučka škola	3	164
Baška	Dvorazredna djevojačka pučka škola	3	157
Draga Bašćanska	Trorazredna mješovita pučka škola	3	151
Stara Baška	Jednorazredna mješovita pučka škola	1	39
UKUPNO		10	511

Tablica 29. Pučke škole u općini Baška osnovane do kraja 1913. godine

Prema statističkim podacima ukupan broj učenika u bašćanskim pučkim školama iznosio je 511, a poučavalo ih je ukupno 10 učitelja, što znači da je na jednog učitelja dolazio u prosjeku 51 učenik. To je ipak bilo manje od pokrajinskog prosjeka. Udio učenika u ukupnom

²²⁸ Premda je Zemaljsko školsko vijeće u Poreču odobrilo 1900. godine otvaranje jednorazredne mješovite škole u Korniću, nastava je započela dvije godine kasnije. Školska zgrada podignuta je 1920. godine. Isto, str. 216.

²²⁹ Nastava se održavala u privatnim kućama do 1936. godine kada je sagrađena školska zgrada. Isto, str. 216.

²³⁰ Školska zgrada sagrađena je 1981. godine, ali je škola počela s radom tri godine kasnije zbog čekanja na učitelja. Isto, str. 215.

²³¹ Školska zgrada otvorena je iste godine. Isto, str. 216.

²³² Nastava se održavala u zgradi koju su seljani kupili od baštinika poznatog slaviste dr. Ivana Crnčića te ju preuredili za školsku namjenu. Isto, str. 215.

²³³ Školska zgrada sagrađena je 1910. ili 1911. godine zaslugom samih seljana. Isto, str. 216.

broju stanovnika na cjelokupnom općinskom području iznosio je 13,9 %, što je nešto manje od 3 % od statističkog pokrajinskog prosjeka.²³⁴ Baška je prema popisu iz 1910. godine imala 1.685 stanovnika što znači da je udio školske djece u ukupnom broju stanovnika iznosio 19 %. U Dragi Bašćanskoj taj udio iznosio je 13,2 %, a u Staroj Baški 9,5 %. Dok su u Dragi Bašćanskoj i Staroj Baški škole bile mješovite, u Baški su bile zasebne Muška ili Dječaćka i Ženska ili Djevojačka pučka škola sa zasebnim upravama.

Općina Dobrinj	Škola	Broj učitelja	Broj učenika
Dobrinj	Trorazredna mješovita pučka škola	3	210
Kras	Dvorazredna mješovita pučka škola	2	104
Polje	Dvorazredna mješovita pučka škola	2	128
Sužan	Jednorazredna mješovita pučka škola	1	53
UKUPNO		8	495
Gabonjin	Jednorazredna mješovita pučka škola Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru	1	100
UKUPNO		9	595

Tablica 30. Pučke škole u općini Dobrinj osnovane do kraja 1913. godine²³⁵

Pokrajinske škole na području općine Dobrinj pohađalo je ukupno 495 učenika, koje je poučavalo 8 učitelja. Kada se tome pribroji 100 djece s jednim učiteljem u Družbinoj školi u Gabonjinu dolazi se do općinskog prosjeka od 66 učenika na jednog učitelja. Udio učenika u ukupnom broju stanovnika na općinskom području iznosio je 14,7 %. U Dobrinju je udio

²³⁴ Udio od 16 % učenika u ukupnom broju stanovništva općinskog područja smatrao se statističkim prosjekom ili normalom za pokrajinu Istru. Fran Barbalić navodi da Općina Baška prema popisu stanovništva ima na dan 31. prosinca 1910. godine ukupno 3.680 stanovnika pa bi trebala imati 588 školskih obveznika. Tome je dodao broj od 36 „inostranaca“ koji bi trebali imati 6 školskih obveznika. Zaključno, ukupan broj djece koja bi trebala polaziti školu bio je 594. Visoki broj od 83 djece koja ne polazi školu prikazao je činjenicom da 18 % djece ne polazi školu te da je udio djece u ukupnom općinskom stanovništvu samo 13 %. Isto tako, prema F. Barbaliću, na cjelokupnom istarskom pokrajinskom području prosječno je dolazilo 80 učenika na jednog učitelja. F. BARBALIĆ, n. djelo, str. 31-32.

²³⁵ F. BARBALIĆ, isto, str. 32-33.

školaraca u ukupnoj populaciji iznosio 45,2 %, što je najveći takav udio na otoku Krku.²³⁶ U Krasu je iznosio 17,4 %, u Polju 25,3 %, u Sužanu 36,5 %, a u Gabonjinu 25 %. Sve škole bile su mješovite.

Općina Dubašnica	Škola	Broj učitelja	Broj učenika
Dubašnica	Trorazredna mješovita pučka škola	3	198
Milohnići	Jednorazredna mješovita pučka škola	1	78
Poljica	Jednorazredna mješovita pučka škola	1	97
UKUPNO		5	373

Tablica 31. Pučke škole u općini Dubašnica osnovane do kraja 1913. godine²³⁷

Na području općine Dubašnica sve škole su osnovane u razdoblju od 1845. do 1848. godine, a bile su mješovite. Ukupno je 373 djece pohađalo škole, a poučavalo ih je ukupno 5 učitelja, što znači da je na jednog učitelja prosječno dolazilo 75 učenika. Udio učenika u ukupnom broju stanovnika na općinskom području iznosio je 12,4 %, što je najmanji udio u svim krčkim općinama.

²³⁶ Uzimajući u obzir statističke podatke koje prezentira Fran Barbalić i broj stanovnika u mjestima Općine Dobrinj prema popisu iz 1910. godine, na koji se i on poziva, dolazimo do iznenađujućeg podatka da je u mjestu Dobrinj od ukupno 464 stanovnika bilo 210 školske djece što ukazuje na podatak da je udio školaraca u ukupnom broju stanovnika Dobrinja bio 45,2 %. Taj visoki udio potvrđuju podaci iz Kronike Pučke škole u Dobrinju, koju je vodio ravnajući učitelj Antun Kraljić. On je zabilježio da je u školskoj godini 1912./1913. školu polazilo ukupno 198 učenika (96 dječaka i 102 djevojčice) pa bi prema tome udio učenika u ukupnom broju stanovnika iznosio 42,6 %. U školskoj godini 1913./1914. školu je polazilo ukupno 204 učenika (106 dječaka i 98 djevojčica) što iznosi 43,9 % učenika u ukupnom broju stanovnika Dobrinja. Time se približavamo podatku Frana Barbalića. Petar STRČIĆ (ur.), „Ljetopis“ i „Kronika“ Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, Krčki zbornik, sv. 26, posebno izdanje 20, Krk, 1992., str. 112., 114.

²³⁷ Fran Barbalić zaključuje da u Općini Dubašnica 111 djece hrvatskog *općevnog* jezika ne polazi školu, što je 23 % ili gotovo četvrtina djece. Osim toga, škola u Poljicama trebala bi, prema broju učenika koji ju pohađaju, biti dvorazredna. F. BARBALIĆ, n. djelo, str. 33-34.

Općina Krk	Škola	Broj učitelja	Broj učenika
Krk	Trorazredna mješovita pučka škola (talijanska)	5	226
Vrh	Jednorazredna mješovita pučka škola	1	62
UKUPNO		6	288
Krk	Jednorazredna mješovita pučka škola Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru	1	24
UKUPNO		7	312

Tablica 32. Pučke škole u općini Krk osnovane do kraja 1913. godine²³⁸

Općina Krk jedina je krčka općina u kojoj je djelovala talijanska škola. Pohađalo ju je 226 učenika, koje je na talijanskom nastavnom jeziku poučavalo 5 učitelja. Grad Krk, u koje je škola smještena, imao je prema popisu stanovništva 1910. godine 1.778 stanovnika od čega 12 % Hrvata. Većinsko stanovništvo grada činili su Talijani ili talijanaši (pogrdno nazivani *šarenjaci*).²³⁹ Tek 1911. godine otvorena je Družbina škola za hrvatsku djecu sa samo 24 učenika i jednim učiteljem. Jedino općinsko mjesto izvan grada Krka u kojem je otvorena škola bilo je selo Vrh sa jednorazrednom mješovitom školom koju je pohađalo 62 učenika, a poučavao ih je jedan učitelj. Ukupno je 312 djece pohađalo škole, a poučavalo ih je ukupno 7 učitelja, što znači da je na jednog učitelja prosječno dolazilo 45 učenika.²⁴⁰ Udio učenika u ukupnom broju stanovnika na općinskom području iznosio je 14,4 %.

²³⁸ F. BARBALIĆ, isto, str. 34.

²³⁹ Prema popisu stanovništva iz 1910. godine u gradu Krku živjelo je 1.494 Talijana (84 % ukupnog gradskog stanovništva), 212 Hrvata (12 % ukupnog gradskog stanovništva) i 72 ostalih (4 % ukupnog gradskog stanovništva). Ruža BONIFACIĆ, „O odnosu urbanog i etničkog identiteta: primjer Talijana i Hrvata u gradu Krku“, *Etnološka tribina*, Vol. 34/35, br. 27-28, 2004./2005., Zagreb, 2005., str. 61-75.

²⁴⁰ Fran Barbalić izvodi zaključak da bi talijanska škola trebala imati 3 učitelja, a ima ih 5. Obzirom da u općini živi 1.494 stanovnika talijanskog *općevnog* jezika, morali bi imati 239 školske djece. S druge strane, hrvatska škola trebala bi imati još jednog učitelja. Kako je broj stanovnika hrvatskog i slovenskog *općevnog* jezika 644, to znači da bi morali imati 103 djece školske dobi. Nadalje, na svakih 299 stanovnika talijanskog jezika dolazi 1 učitelj, dok istovremeno na 644 stanovnika hrvatskog i slovenskog jezika dolazi također 1 učitelj. Na jednog talijanskog učitelja dolazi 45 učenika, a na jednog hrvatskog učitelja dolazi 62 djece. F. BARBALIĆ, n. djelo, str. 35-36.

Općina Omišalj	Škola	Broj učitelja	Broj učenika
Omišalj	Četverorazredna mješovita pučka škola	5	242
Sveti Vid	Jednorazredna mješovita pučka škola	1	65
Njivice	Jednorazredna mješovita pučka škola	ekskurendo	20
UKUPNO		6	327

Tablica 33. Pučke škole u općini Omišalj osnovane do kraja 1913. godine²⁴¹

Za općinu Omišalj karakterističan je mali broj naselja, ali u svima je djelovala škola. Škola u Sv. Vidu-Miholjice osnovana je 1846. godine kao škola samo za dječake, da bi već naredne godine upisala i djevojčice i tako postala jednorazredna mješovita škola. Naselje se tada nalazilo u sastavu Općine Omišalj pa je i na ovom mjestu prikazano kao dio prosvjetne statističke slike omišaljskog općinskog područja. Škola u Njivicama bila je excurendo (ekskurendo) ili današnjom terminologijom područna škola omišaljske četverorazredne škole sve do pred kraj 1918. godine kada se osamostalila. Zajedno s njom, na području omišaljske općine škole je pohađalo ukupno 327 učenika.²⁴² U njima je radilo ukupno 5 učitelja što je značilo da je na jednog učitelja dolazilo u prosjeku 65 učenika. Udio učenika u ukupnom broju općinskog stanovništva iznosio je 14,6 %.

²⁴¹ F. BARBALIĆ, isto, str. 36.

²⁴² Prema metodologiji koju je primjenjivao u svim općinama, F. Barbalić zaključuje kako u omišaljskoj općini 31 dijete ne polazi školu. F. BARBALIĆ, isto, str. 36.

Općina Punat	Škola	Broj učitelja	Broj učenika
Punat	Trorazredna dječja pučka škola	2	170
Punat	Dvorazredna djevojačka pučka škola	2	167
Kornić	Jednorazredna mješovita pučka škola	1	87
UKUPNO		5	424

Tablica 34. Pučke škole u općini Punat osnovane do kraja 1913. godine²⁴³

Na području općine Punat, kao i u slučaju općine Omišalj, u samo dva naselja koji ju čine djeluje škola. Prema broju učenika obje puntarske škole morale bi biti trorazredne, što ženska ili djevojačka nije bila.²⁴⁴ Škole polazi ukupno 424 učenika, a poučava ih 5 učitelja, što u prosjeku znači da na jednog učitelja dolazi 85 učenika. To je najviši prosjek na otoku Krku, ali ukazuje na činjenicu da bi broj učitelja trebao biti veći.²⁴⁵ Udio učenika u ukupnoj općinskoj populaciji iznosio je 13,8 %.

²⁴³ F. BARBALIĆ, n. djelo, str. 36-37.

²⁴⁴ Prema broju učenika škola u Korniću trebala je biti dvorazredna. F. BARBALIĆ, isto, str. 36.

²⁴⁵ Metodologijom Frana Barbalića najmanje 7 učitelja bi trebalo poučavati u školama na puntarskom općinskom području. Nadalje, Barbalić zaključuje da 70 djece ne polazi školu, a to su „svakako djeca hrvatskog općevnog jezika“. F. BARBALIĆ, isto, str. 36-37.

Općina Vrbnik	Škola	Broj učitelja	Broj učenika
Vrbnik	Dvorazredna dječjačka pučka škola	2	145
Vrbnik	Dvorazredna djevojačka pučka škola	2	105
Garica	Jednorazredna mješovita pučka škola	1	67
Risika	Dvorazredna mješovita pučka škola	2	117
UKUPNO		7	434

Tablica 35. Pučke škole u općini Vrbnik osnovane do kraja 1913. godine²⁴⁶

Općina Vrbnik, je uz općinu Baška i općinu Omišalj, bila područje u kojem je bio dostatan broj učitelja.²⁴⁷ U prosjeku je na jednog učitelja došlo 62 školske djece. Udio učenika u ukupnom broju stanovnika iznosio je 14,8 %.

Škola	Hrvatske	Broj učitelja	Talijanske	Broj učitelja
Dječjačke pučke škole	3 Dvorazredne škole	7		
Djevojačke pučke škole	3 Dvorazredne škole	7		
Mješovite pučke škole	1 Četverorazredna škola	5	1 Trorazredna škola	5
	3 Trorazredne škole	9		
	3 Dvorazredne škole	6		
	8 Jednorazrednih škola	8		
UKUPNO	21	42	1	5

Tablica 36. Pučke škole na području krčkog kotara osnovane do kraja 1913. godine²⁴⁸

²⁴⁶ F. BARBALIĆ, isto, str. 38.

²⁴⁷ Fran Barbalić svojom je metodologijom zaključio da bi u školama na području vrbničke općine bilo dovoljno 6 učitelja. F. BARBALIĆ, isto.

²⁴⁸ F. BARBALIĆ, isto., str. 39.

Zaključno, na području krčkog kotara ukupno je djelovala 21 državna (pokrajinska) škola, od čega 20 hrvatskih i 1 talijanska škola u gradu Krku. Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru osnovala je jednorazredne mješovite škole u Gabonjinu i gradu Krku. Dječaćkih ili Muških pučkih škola bilo je 3 i sve su bile dvorazredne, a ista situacija bila je i sa Djevojačkim ili Ženskim pučkim školama. Mješovitih škola bilo je najviše, ukupno 15, od čega je samo ona u Omišlju bila četverorazredna, 3 škole bile su troirazredne, 3 dvorazredne, a 8 mješovitih škola bile su jednorazredne.²⁴⁹ U hrvatskim školama nastavu je pohađalo ukupno 2.750 djece, od čega 2.626 djece u državnim (pokrajinskim) i 124 djece u Družbinim školama. U Talijansku školu pohađalo je 226 djece, što je ukupan broj od 2.976 školske djece na otoku Krku. Obzirom da je prema popisu iz 1910. godine na otoku živjelo ukupno 21.259 stanovnika dolazimo do podatka da je udio školskih obveznika u ukupnoj populaciji iznosio 14 %. Ukupno je u krčkim školama radilo 49 učitelja, odnosno prosječno je na jednog učitelja dolazio 61 učenik. Broj djece koja nisu polazila niti jednu školu iznosio je ukupno 425, od kojih je bilo 379 hrvatske djece, 21 talijansko dijete te 25 ostale djece.²⁵⁰

Krčko hrvatsko učiteljstvo bilo je strukovno organizirano u Krčkom učiteljskom društvu, osnovanom 1891. godine u gradu Krku.²⁵¹ Društvo je funkcioniralo na razini lošinjskog kotara te je obuhvaćalo učitelje s Kvarnerskih otoka Krka, Cresa i Lošinja. Redovito je održavalo godišnje skupštine, svake godine u drugom mjestu na otoku.²⁵² Na skupštinama se raspravljalo o stanju u krčkim školama, postavljala su se pitanja i nudila rješenja o popravljaju

²⁴⁹ Fran Barbalić pozitivno ocjenjuje školske prilike na otoku Krku, ali postavlja pitanje i ujedno nudi odgovore glede hrvatskih škola na otoku: „Čemu nam ono 3 muške i 3 ženske dvorazrednice? Zar ne bi ljepše bilo, da su 2 mješovite četverorazrednice i jedna peterorazrednica? Koliko bi tu više uspjeha bilo, manje truda i lakšeg rada. Četiri škole morale bi biti prema broju školu polazeće djece povišene na dvo-, dotično troirazrednicu.“ F. BARBALIĆ, isto, str. 40.

²⁵⁰ F. BARBALIĆ, isto.

²⁵¹ Autori koji su se dotakli tematike hrvatskih učiteljskih društava u pokrajini Istri, različito datiraju osnutak Krčkog učiteljskog društva pa ga smještaju u 1890., odnosno 1891. godinu. F. BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri.....*, str. 184., 191.; M. DEMARIN, n. djelo, str. 124.; Nevio ŠETIĆ, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891. - 1914.*, *Profil International - Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 2010.*

U Ljetopisu Pučke škole u Dobrinju ravnajući učitelj Antun Fučić navodi kako se od 14. do 16. listopada 1889. godine održavala kotarska učiteljska skupština u gradu Krku. Pošto izrijeком ne spominje učiteljsko društvo niti njegov naziv nije razvidno jesu li krčki učitelji već tada bili organizirani u Krčkom učiteljskom društvu. P. STRČIĆ (ur.), „Ljetopis“ i „Kronika“ Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, str. 40.

²⁵² Četvrtu godišnju skupštinu 1894. godine i IX. godišnju skupštinu 1899. godine, Društvo je održalo u prostorima pučke škole u Dobrinju. Potonja je održana 17. svibnja s početkom u 10:00. Skupštini je nazočilo 14 učitelja i 6 učiteljica, školski nadzornik Pavao Skopinić i nekoliko gostiju. Na dnevnom redu bile su teoretske i praktične teme (cijepljenje američanske loze u zeleno, pletenje u školi). P. STRČIĆ (ur.), „Ljetopis“ i „Kronika“ Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, str. 68-69.

Godišnja skupština 1914. godine održana je 20. svibnja u Malinskoj, odnosno u pučkoj školi u Bogovićima. „Naše plaće i ugled“, *Narodna prosvjeta*, tečaj IX, br. 7, 1914.

Sastanci krčkih učitelja, odnosno učiteljske konferencije održavale su se i tijekom Prvoga svjetskog rata.

opće prosvjetne situacije, od pitanja ogrjeva, nužnih popravaka na školskim zgradama, nabavi školskog inventara, nastavnih sredstava i pomagala do općih uvjeta rada. Zapisnici sa održanih skupština prosljeđivali su se predsjednicima Mjesnih školskih vijeća, Kotarskom školskom vijeću u Krku ili Pokrajinskom (Zemaljskom) školskom vijeću u Poreču. Iste godine u Voloskom je osnovano Učiteljsko društvo za tamošnji kotar.²⁵³ Oba učiteljska društva bila su učlanjena u Zvezu slovenskih učiteljskih društava sa sjedištem u Ljubljani.²⁵⁴ Nakon što je potkraj 1896. godine u Pazinu osnovano Hrvatsko učiteljsko društvo za Istru „Narodna prosvjeta“, krčko društvo postaje njezin član.²⁵⁵ Istarsko društvo težilo je ukidanju kotarskih školskih društava smatrajući da će jedinstvenom akcijom brže i lakše ostvariti glavni cilj svoga djelovanja, a to je unapređenje nastavnog i pedagoškog rada u hrvatskim istarskim školama. Međutim, krčki učitelji odbili su raspustiti svoje društvo i protivili su se stvaranju jedinstvenog učiteljske organizacije za pokrajinu Istru.²⁵⁶ Istovremeno su predlagali pretvaranje „Narodne prosvjete“ u Savez hrvatskih učiteljskih društava, što je odbijeno. Razlog ovakve odluke krčkog strukovnog društva leži u otopnoj poziciji, odnosno geografskoj i prometnoj udaljenosti otoka Krka od istarskog poluotoka, koja je predstavljala preduvjet lošoj međusobnoj komunikaciji, ali i aktivnostima koje je krčko društvo poduzimalo na svom području. Unatoč tome, krčki učitelji ostali su aktivni članovi „Narodne prosvjete“ idućih godina pa i nakon odvajanja dijela učitelja na čelu s Josipom Bačićem u lipnju 1911. godine, koji su osnovali Katoličko učiteljsko

²⁵³ Službeni naziv voloskog društva bilo je Učiteljsko društvo za Liburniju sa sjedištem u Voloskom. M. DEMARIN, n. djelo, str. 124.

²⁵⁴ Krčko učiteljsko društvo istupilo je iz Zaveze avstrijskih jugoslovenskih učiteljskih društava dopisom društvenog Odbora od 5. veljače 1902. godine. Vijest je prenio *Učiteljski tovariš*, glasilo Zaveze. U članku koji je objavio navedenu vijest izražava se čuđenje kako je odbor Krčkog učiteljskog društva mogao donijeti takvu odluku, koja je suprotna društvenim pravilima. Podsjeća se da je odluku o ulasku u Zvezu donijela glavna skupština Krčkog učiteljskog društva pa jedino ona može donijeti odluku o istupanju. „Krčko učiteljsko društvo v Istri“, *Učiteljski tovariš*, *Glasilo avstrijskega jugoslovenskega učiteljstva*, br. 14, str. 1., 10. 4. 1902.

²⁵⁵ „Narodna prosvjeta“ predstavljala je jedinstvenu stalešku učiteljsku organizaciju u Istri. Njezin prvi predsjednik bio je poznati hrvatski učitelj Ernest Jelušić. Društvo je usko surađivalo s hrvatskim narodnim preporoditeljima u Istri te školskim društvom Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru. Od početka 1906. godine društvo je u Puli pokrenulo mjesečnik *Narodna prosvjeta*, čiji je glavni urednik naredne tri godine bio Ernest Jelušić. Časopis je u političkom pogledu zastupao stajališta hrvatskih narodnih preporoditelja, a svjetonazorski je promovirao društvene liberalne ideje. Na njegovim stranicama propagirane su ideje Saveza jugoslovenskih učiteljskih društava te suradnja među slavenskim učiteljima u Austriji. Od 1908. do 1911. godine glavni urednik lista bio je učitelj Josip Bačić. U tom razdoblju list je sve više naginjao prema klerikalnim idejama, koje je promovirao krčki biskup Antun Mahnić. Zbog toga je na skupštini u Pazinu 1911. godine smijenjen dotadašnji društveni Odbor, a za urednika lista postavljen je ročki učitelj Gašo Licul. List se od tada okrenuo prema pitanjima materijalnog položaja učitelja, zanemarujući stručno-pedagoške teme. U drugoj polovici 1912. godine počinje izlaziti kao dvobroj, a 1913. godine pojavio se samo dva puta. U posljednjoj godini izlazenja list je uređivao Josip Kuha iz Kastva na isključivo didaktičko-metodičkoj osnovi. Posljednji broj *Narodne prosvjete* izašao je u Opatiji u srpnju 1914. godine. M. DEMARIN, n. djelo, str. 128-133.

²⁵⁶ Suprotno stajalištu Krčkog učiteljskog društva, volosko društvo raspušteno je 1906. godine odlukom njegovih članova, koji su se pridružili pazinskoj učiteljskoj organizaciji. M. DEMARIN, n. djelo, str. 124.

društvo „Hrvatska škola“ sa sjedištem u Pazinu.²⁵⁷ Novo prosvjetno društvo okupljalo je hrvatske učitelje klerikalne orijentacije, a 1912. godine održalo je skupštinu na otočiću Košljunu u Puntarskoj dragi na kojoj je prisutne pozdravio krčki biskup Antun Mahnić. Tako su u Istri do srpnja 1914. godine paralelno djelovala dva učiteljska društva, liberalno i klerikalno, koja su izbjegavala međusobne konflikte i polemike, a mnogi učitelji, uključujući krčke, surađivala su s oba društva i njihovim glasilima.

2. 4. 4. Prema oblikovanju krčkog građanskog društva

U društvenim uvjetima u kojima na jednom prostoru prevladava seljačko stanovništvo i poljodjelstvo kao osnovna gospodarska djelatnost, teško se može govoriti o građanskom društvu. Na krčkom prostoru prve pojavne oblike, uvjetno rečeno, građanskog društva predstavljale su narodne čitaonice, koje su bile žarišta narodnog preporoda i svojim djelovanjem podizale su hrvatsku nacionalnu svijest. Već je rečeno kako se na otoku Krku širio čitaonički pokret od 1871. godine osnivanjem vrbničke Hrvatske čitaonice. Namjera i svrha čitaonice sadržana je u I. članku njena pravilnika:

„Namjera društvu jest: čitanje dobrih časopis i knjig, osobito o poljodjelstvu i pučkom gospodarstvu; prosvjeta puka čez udruživanja i primierene ter koristne zabave.“²⁵⁸

Dakle, svrha čitaonice bila je rad na prosvjećivanju pučanstva, podizanju razine opće pismenosti, doprinosu razvoja narodnog gospodarstva te da putem organiziranja zabava i priredbi jača nacionalnu svijest, ne samo Vrbenčana nego i ostalih otočana. Druga dimenzija njihovog rada odnosi se na prodor štampe na otok Krk. Vrbnička čitaonica bila je preplaćena

²⁵⁷ Hrvatsko učiteljsko društvo za Istru „Narodna prosvjeta“ doživjelo je raskol 1911. godine kada je 29. listopada na sastanku u Sv. Petru u Šumi osnovano Katoličko učiteljsko društvo za Istru "Hrvatska škola". Društvo su osnovali 26 učitelja (dotadašnjih članova „Narodne prosvjete“) i 6 svećenika, koji su podržavali Hrvatski katolički pokret ili su bili njegovi članovi. Na prvoj godišnjoj skupštini izabran je društveni Odbor, a za predsjednika društva bio je izabran Petar Bolonić, nadučitelj u Svetom Petru u Šumi. Društvo je imalo po jednog odbornika u svakom istarskom kotaru, a za krčki kotar bila je izabrana nadučiteljica Bazilija Frančić, upraviteljica Djevojačke pučke škole u Baški. Početkom siječnja 1912. godine „Hrvatska škola“ pokrenula je u Pazinu vlastiti istoimeni pedagoški mjesečnik. Prvi urednik lista bio je Josip Bačić, koji je list uređivao i nakon što je za formalnog urednika imenovan učitelj Marko Zlatić iz Trviža. List je bio usmjeren prema socijalno-kršćanskim nazorima, koji su se ispoljavali prilikom obrađivanja odgojno-obrazovnih sadržaja. Posljednji broj *Hrvatske škole* izašao je u srpnju 1914. godine u Pazinu, još se jednom javila kao poseban Zbornik u Ljubljani 1916. godine. M. DEMARIN, n. djelo, str. 128., 134-136.; *Hrvatska škola, List za školstvo, prosvjetu i književnost, Glasilo Katoličkog učiteljskog društva za Istru „Hrvatska škola“ u Pazinu*, br. 1., siječanj 1912.

²⁵⁸ M. BOLONIĆ; P. STRČIĆ, *Zapisnici sjednica i skupština „Hrvatske čitaonice“ u Vrbniku 1871. - 1929.*, str. 32.

na mnoštvo političkih, gospodarskih, vjerskih, književnih, prosvjetnih i zabavnih tiskovina iz Istre, Banske Hrvatske, Dalmacije i Bosne i Hercegovine, a članovi čitaonice mogli su čitati i talijansku štampu.²⁵⁹ Njezin primjer slijedile su ostale krčke čitaonice. Na taj način su se Krčani politički, gospodarski i kulturno povezivali s Hrvatima iz ostalih hrvatskih zemalja te izgrađivali svjetonazor koji je u sebi nosio građanske elemente.

Drugu stepenicu prema oblikovanju građanskih društava i organizacija predstavljali su narodni domovi, podizani prvenstveno u otočnim općinskim središtima. Narodni domovi bili su središta javnog života jedne općinske zajednice, a svojom veličinom i arhitektonskim rješenjima bile su uistinu reprezentativne zgrade. U njihovim prostorima bila su smještena različita gospodarska i kulturna društva, napose čitaonice kao mjesta okupljanja i razmjenjivanja informacija, razmišljanja i stavova. Kulturna djelatnost tijesno se vezivala uz politička zbivanja, a suštinski je bila upregnuta u borbu za očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta i razvoja nacionalne svijesti. U narodnim domovima izgrađivao se kulturni život izvođenjem kazališnih predstava i organiziranjem glazbenih koncerata, recitala, tamburaške ili limene glazbe. Posebno je ova funkcija dolazila do izražaja u ljetnim mjesecima kada bi se mladi gimnazijalci na školovanju u Rijeci, Puli ili Pazinu vratili u svoja mjesta za vrijeme školskih praznika i aktivno se uključili u kulturna zbivanja. U razdoblju prvog desetljeća XX. stoljeća kada se na otoku budu pojavili prve turističke aktivnosti, narodni domovi sa svojim glazbeno-scenskim događanjima uvelike će pridonositi turističkoj propagandi svoga mjesta. Svoje mjesto u njima našla su i dječja zabavišta.

²⁵⁹ O pretplati na novine i časopise odlučivao je do 1894. godine glavni odbor čitaonice, a tada odluku preuzima glavna skupština. Broj i vrsta tiskovina mijenjala se ovisno o financijskoj snazi čitaonice, ali i interesu i političkoj orijentaciji njezinih članova. Pretplate na neke tiskovine su otkazivane da bi potom ponovno bile obnavljane. Pravaški tjednik *Hrvatska* prvi je politički list na koji je čitaonica bila pretplaćena, a naveden je u zapisniku glavne godišnje skupštine od 28. rujna 1871. godine. Od tada pa do posljednjeg sačuvanog zapisnika, sa odborske sjednice održane 22. prosinca 1929. godine, čitaonica je bila pretplaćena na dnevnike, tjednike i mjesečnike kao što su tršćanska, a kasnije pulska *Naša sloga*, pulski *Omnibus*, riječke *Novi list* i *Riječki glasnik*, zadarski *Narodni list*, varaždinski *Pučki prijatelj*, zagrebačke *Dom i sviet*, *Obitelj*, *Dom*, *Hrvatska zastava istine*, *Hrvatski narod*, *Riječ*, *Narodna politika* i *Selo*, splitske *Pučki list* i *Dan*, vukovarski *Sriemski Hrvat*, list *Istina*, beogradske *Ilustrovani list* i *Politiku*, tršćansku *Istarsku riječ*; političke listove *Obzor*, *Sloboda*, *Crvena Hrvatska*, *Glas Hercegovca*, *Balkan*, *Hrvatska Sloboda*; gospodarske listove *Gospodarski list*, *Gospodarski poučnik* i *Poljodjelski vjesnik* iz Zadra, krčki *Pučki Prijatelj*, osječku *Hrvatsku pčelu* te listove *Dalmatinski Težak* i *Seljak*; književne listove: zagrebačke *Vienac* i *Hrvatsku prosvjetu* te splitski *Novi Viek*; katoličke listove: zagrebački *Katolički list* i zadarsku *Katoličku Dalmaciju*; zabavno- poučne listove *Bršljan*, *Smilje*, *Humoristički list*, *Hrvatska lipa*, *Koprive*, *Prosvjeta*, *Pučka prosvjeta*. Čitaonica je bila učlanjena u zagrebačko Društvo sv. Jeronima od kojega je primala knjige za puk, a od Matice hrvatske njena periodična izdanja. Također, članovi čitaonice mogli su čitati talijanske tiskovine: tršćanski *L'Osservatore Triestino*, *Cittadina*, riječke listove *Il Corriere* i *Il popolo*, pulski *Il Diritto Croato*, *Rinnovamento*. M. BOLONIĆ; P. STRČIĆ, n. djelo, str. 29-227.

Prvi narodni dom na otoku Krku sagrađen je u Puntu 1896. godine. Svoje mjesto u njemu našla je Narodna čitaonica, u kojoj su se održavala gospodarska stručna predavanja, a članovi su organizirali recitacije i kraće dramske programe. Gotovo u isto vrijeme osnovano je, na poticaj svećenika Vladimira Mrakovčića, Tamburaško društvo Domoljub, koje je ubrzo postalo nositelj različitih kulturnih programa.²⁶⁰

Dr. Dinko Vitezić zajedno je sa svojim bratom, krčkim biskupom Ivanom Josipom Vitezićem, umnogome doprinio da njihovo rodno mjesto, Vrbnik, postane otočnim središtem u gotovo svim područjima javnoga života. Kao čovjek jasnih vizija i konkretnih akcija, dr. Vitezić je prionuo na realizaciju zamisli da se u Vrbniku sagradi središte političkog, kulturno-prosvjetnog i gospodarskog javnog rada. Tako je 1897. godine osnovao društvo Hrvatski dom kako bi se prikupila potrebna sredstva za gradnju i opremanje istoimenog doma. Nekoliko je bitnih razloga gradnje Hrvatskog doma, ali dva su najvažnija. Prvo, Hrvatska čitaonica nije imala svoje stalne prostore, a drugo, upravo se tada formirala Zaklada Knjižnice obitelji Vitezić, koja je tražila prostore budućoj knjižnici. Prilikom polaganja kamena temeljca, 22. siječnja 1899. godine, dr. Vitezić je naglasio „da će zgrada, koja će se dignuti na istom biti tvrđava, iz koje ćemo mi odbijati navale naših neprijatelja sa zapada i sa sjevera“. Nakon više od dvije godine gradnje i velikih troškova, sam Dinko Vitezić dao je 16.000 kruna, Hrvatski dom (kasnije nazvan Vitezićev dom) svečano je otvoren 4. kolovoza 1901. godine. Na otvaranju je uz Vrbenčane i otočane bilo više od 1.200 gostiju iz Primorja i Istre.²⁶¹ Hrvatski dom je u današnjem smislu bio pravi multikulturni centar. U prizemlju je bila velika dvorana sa pozornicom sakrivenom zastorom na kojem je oslikan Vrbnik, namijenjena za kulturne priredbe

²⁶⁰ A. BOZANIĆ, *Punat, povijesni hod, župa i iseljenici*, str. 40.

²⁶¹ *Naša sloga* izvijestila je o ovom važnom i svečanom događaju: „Eto, poslije tri godine pošto je bio postavljen temeljni kamen "Hrvatskog Doma" u Vrbniku, poslije tri godine domoljubnog nastojanja, danas smo dočekali sretni čas, kad smo mogli najsvečanijim načinom otvoriti širom vrata "Doma", tog novog ognjišta u potjecaju u borbi za slobodu. Sa prvim pokretom za probudjenjem hrvatske svijesti u Istri, usko su skupčana mnoga imena ljudi, koje je Vrbnik rodio i dao narodu, usko je skupčano ime samoga drevnoga Vrbnika. Gle, Vrbnik neugledan i prometom i obrtom, znao se visoko popeti i staviti se u prve redove zatočnika za pravo i narod.“ U podužem članku dopisnik izvještava da je svečanost započela u 8:00 ujutro svečanim blagoslovom zgrade koju je blagoslovio župnik Jakov Dminić. Nakon toga, u glavnoj dvorani govor je održao dr. Dinko Trinajstić dok je govor dr. Dinka Vitezića pročitao njegov nećak dr. Mate Vitezić. Zatim je uslijedila svečana misa koju je predvodio župnik Dminić. Poslijepodne je parobrodom *Velebit* stigla grupa izletnika iz Senja i Novog Vinodolskog, a ubrzo je u vrbničku luku pristao parobrod *Drava* s izletnicima iz Voloskog i sa Sušaka, koje je vodio Vjekoslav Spinčić. Nakon što je okupljene goste na trgu ispred Narodnog doma, sa njegova balkona, pozdravio dr. Dinko Vitezić, uslijedila je svečanost u glavnoj dvorani, koju su recitacijama i zbornim pjevanjem uveličali pjevačko društvo Lovor iz Voloskog. Nakon toga je uslijedio domjenak za sve nazočne iza zavjetne crkve Sv. Petra. Tom prigodom govor je održao Vjekoslav Spinčić, a okupljenima su se, među ostalima, obratili Rikard Katalinić Jeretov i dr. Anton Antončić. „Dopisi. Vrbnik.“, *Naša sloga*, br. 63, str. 2., 13. 8. 1901.

i sastanke, te dječje zabavište.²⁶² Na prvome katu, mjesto je našla Hrvatska čitaonica, a osim nje tu će svoja sjedišta imati i gospodarska društva kao što su Društvo za štednju i zajmove i Gospodarsko-trgovačko društvo. Na drugome katu nalazila se Knjižnica obitelji Vitezić, otvorena za javnost 10. srpnja 1910. godine. Knjižnica je nastala kao plod brige braće Vitezić da svom rodnom mjestu ostave u naslijeđe jednu vrijednu kulturno-prosvjetnu ustanovu. Početna zamisao da se ustanovi knjižnica potječe od Ivana Josipa Vitezića koji je oporučno ostavio gotovo sve svoje knjige s pripadajućim im ormarima budućoj knjižnici. Nakon njegove smrti 1877. godine, njegov brat Dinko u svojstvu izvršitelja bratove oporuke utemeljio je 17. prosinca 1898. godine Zakladnicu o ustrojenju Knjižnice obitelji Vitezić u kojoj između ostaloga kaže: „Sljedeći primjer svoga pokojnoga brata želim, da iza moje smrti sve moje knjige budu pridodane njegovim knjigama, kako im je već i sada jedan dio pridodan: i to istom namjerom da sačinjavaju knjižnicu obitelji Vitezić.“²⁶³ Namjera osnivača knjižnice bila je da knjižnica bude na upotrebu Vrbenčanima u svrhu „razširivanja koristnog znanja i postepenog umnoživanja prave kulture u našem pučanstvu“.²⁶⁴ Knjižnica svoje naslove nudi i danas.²⁶⁵

Zasigurno je braći Vitezić od krucijalnog značaja bila kulturno-prosvjetna i obrazovna razina vrbničkog stanovništva, poglavito mladeži. U svrhu njihova što brojnijeg školovanja utemeljila su braća Vitezić tri stipendirane zaklade za školovanje siromašnih učenika. Zaklade su svoje račune imale otvorene kod vrbničke štedno-kreditne zadruge (posujilnice). Radilo se o tri računa: za svećenički odgoj, za odgoj svjetovnjaka i za siromašne učenike. Godišnja ulaganja Zaklade braće Vitezić nisu bila velika, ali su bila kontinuirana. Najviše se u posujilnicu ulagalo iz dijela zaklade za svećenički odgoj, što je razumljivo obzirom da je Zaklada imala prioritarno kulturno-prosvjetni karakter sa pojačanim vjerskim obilježjem. Analizirajući

²⁶² Dječje zabavište otvoreno je 1. listopada 1904. godine u prostorima Hrvatskog doma.

²⁶³ M. BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem (Od početka do propasti Austro-Ugarske)*, str. 210-214.

²⁶⁴ Ema JEDRLINIĆ, *Knjižnica obitelji Vitezić, Motiviranje lokalne zajednice za zaštitu i digitalizaciju*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Rijeka, 2016., str. 7. <https://repository.ffri.uniri.hr> (pristupljeno 7. 12. 2019.); Ivana VLADILO, „Knjižnica obitelji Vitezić u Vrbniku na otoku Krku“, str. 3. <http://www.knjiznicari.hr> (pristupljeno 7. 12. 2019.).

²⁶⁵ Ono što je doista impresivno jest njen knjižni inventar. Prema posljednjem izvješću iz 2012. godine, knjižnica broji 3.877 naslova i 6.273 sveska. Posjeduje neka izuzetno vrijedna i raritetna izdanja, a svakako vrijedi izdvojiti *Atlas* Johanna Davida Kochlera, koji je tiskan 1718. godine u Nürnbergu te je jedan od dva takva sačuvana primjerka u svijetu. Drugi primjerak čuva se u Sveučilišnoj biblioteci u Cambridgeu (Engleska). Također, značajan primjerak u knjižnom fondu je *Transit sv. Jeronima* iz 1507. godine, tiskan u glagoljskoj tiskari Blaža Baromića (rođenog Vrbenčana) u Senju. Od ostalih vrijednih knjiga valja spomenuti protestantsku bibliju Novog zavjeta na hrvatskom jeziku tiskanu glagoljicom u Tübingenu 1562. godine, *Illyricum sacrum* Daniela Farlattija itd. Osim toga, u knjižnici se čuva privatna korespondencija Dinka Vitezića, njegovi novinski isječci, zapisnici i knjige Carevinskog vijeća, potom sva ili više godišta raznih listova i časopisa, izdanja JAZU-a i Matice hrvatske te druga vrijedna izdanja. Nekada su se u knjižnici čuvali i glagoljski kodeksi (misali i brevijari), danas pohranjeni u arhivu vrbničkog Župnog ureda. E. JEDRLINIĆ, n. djelo, str. 15-16., 33., 40-42.

pojedina godišnja ulaganja, primjetno je da su iz dijela zaklade za svećenički odgoj uložili premašivali 1.000 kruna godišnje. Dio zaklade za odgoj svjetovnjaka izdvajao je za posujilnicu do 800 kruna, dok je zaklada za siromašne učenike prosječno u posujilnicu ulagala oko 200 kruna godišnje. Novčani uložci koji su u posujilnicu stizali iz Zaklade, sasvim su sigurno ugradili svoj doprinos njenom poslovanju i financijskoj situaciji. Do 1910. godine uložci iz sva tri dijela Zaklade ukupno su iznosili 98.080,47 kruna što dovoljno govori koliko su braća Vitezić zdušno skrbrili za obrazovanje mladih ljudi i suportirali htijenja nedovoljno imućnih Vrbenčana da se školuju i time doprinesu općem napretku svoga mjesta.²⁶⁶

Treći Narodni dom sagrađen je u Baški 1912. godine, a otvoren je naredne godine zajedničkim djelovanjem Narodne čitaonice i Seoske blagajne za štednju i zajmove. Bila je tada najveća i najljepša javna zgrada na krčkom prostoru. Dom je ubrzo postao centar društvenog i kulturnog života na bašćanskom području. Svoje stalne prostore u Narodnom domu našla je Narodna čitaonica, koja je Baški i njenim stanovnicima podarila prve kulturne priredbe i manifestacije, a pod njezinim okriljem osnovana je 1911. godine škola za limenu glazbu.²⁶⁷ Na njegovoj velikoj pozornici izmjenjivale su se predstave u izvedbi čitaoničke dramske sekcije, nastupi pjevačkog i tamburaškog zbora pod vodstvom hotelijera Ante Tudora, te limene glazbe. Glazbeno-scenski program obogaćen je 1912. godine osnivanjem Glazbenog društva Zvonimir.²⁶⁸ U prizemnim prostorijama doma bilo je od 15. veljače 1914. godine smješteno dječje zabavište.

U ostalim krčkim mjestima čitaonice su također bile generatori kulturnog života zajednica. U Dobrinju je u okviru čitaonice osnovan 1905. godine tamburaški zbor, a 1911. godine Omladinsko društvo s ciljem okupljanja mladeži i podizanja kvalitete društveno-kulturnog života.²⁶⁹ U gradu Krku veliki doprinos osnaživanju građanske kulture imala je

²⁶⁶ *Pučki Prijatelj*, godine izlaženja 1900. - 1910.

²⁶⁷ Najdjelatniji članovi Narodne čitaonice u Baški bilo je mjesni svećenstvo, učiteljstvo te obrazovana omladina. Nabava hrvatskih knjiga u izdanju Matice hrvatske i Zavoda „Sv. Jeronim“ i hrvatske štampe (*Naša sloga*, *Riječki novi list*, gospodarski list *Pučki Prijatelj*) te organiziranje političkih akcija kao što izbori za Narodnu stranku bila su glavna obilježja njezina djelovanja. Počasnim članovima čitaonice imenovani su đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, krčki biskup Ivan Vitezić, porečko-pulski biskup Juraj Dobrila, prvak krčkog narodnog pokreta dr. Dinko Vitezić, prvi urednik *Naše sloge* Antun Karabaić, financijski nadstražar Josip Franko i Ante Budinić. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata rad čitaonice je utihnulo, da bi se u međuratnom razdoblju ponovno aktivirao. Primjerice, u svibnju 1922. godine Čitaonica je imala 81 člana. Prilikom bombardiranja Baške 1944. godine uništen je njezin cjelokupni inventar. Nakon 1945. godine obnovljen je njezin rad, a radila je još narednih deset godina.

²⁶⁸ Glazbeno društvo Zvonimir svoj prvi nastup imalo je na blagdan Tijelova iste godine. A. BOZANIĆ, *Baška i bašćansko područje, povijesni hod i drevna župa*, str. 48.

²⁶⁹ A. BOZANIĆ, *Dobrinj i dobrinjsko područje, povijesni hod i drevna župa*, str. 45.; M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 422.

gradska limena glazba, osnovana polovicom XIX. stoljeća, po čemu ima najdulju tradiciju na otoku.²⁷⁰ Svoj doprinos obogaćivanju gradskog glazbenog života dala je i Hrvatska čitaonica koja je imala tamburašku sekciju.²⁷¹

U sve bogatiji društveni život na otoku uključivala su se prva sportska društva i klubovi. U gradu Krku je 1876. godine osnovan Jedriličarski klub Plav, najstariji takav klub na Jadranu. Posebnost njegova osnivanja leži u činjenici da su Hrvati tada u gradu Krku činili manjinu stanovništva, a društvo je imalo isključivo hrvatski nacionalni karakter.²⁷² Po brojnosti članova masovnija su bila sokolska društva, koja su na otoku osnivana u međuratnom razdoblju (Puntu, gradu Krku i Dobrinju). Jedino sokolsko društvo osnovano prije Prvoga svjetskog rata bilo je Sokolsko društvo „Baška“ sa svojom četom u Dragi Bašćanskoj. Društvo je među mladima radilo na populariziranju gimnastike i tjelovježbe u općenitom smislu.²⁷³ Održavalo je sletove te čajanke kao tadašnju popularnu formu društvenog okupljanja, a imalo je vlastitu limenu glazbu.

²⁷⁰ Oko datacije Gradske limene glazbe u gradu Krku autori imaju podijeljena mišljenja. Godina 1832. nije referentna kao početak gradske limene glazbe jer počiva na tradiciji o postojanju orkestra o kojem se ne zna gotovo ništa. Izgledno je da krčka limena glazba počinje u godinama između 1845. i 1852. kada su svećenik Petar Božanić i učitelj Franjo Leschetizki otvorili muzičku školu. Učitelj Leschetizki predavao je vokalnu i instrumentalnu glazbu u Glavnoj školi u Krku. Njegovom zaslugom osnovana je gradska limena glazba. U njoj su zajedno sudjelovali Talijani, talijanaši i Hrvati sve do 1905. godine kada se inicijativom biskupa Antuna Mahnića osniva posebna hrvatska limena glazba, koju je vodio Josip Udina. Ona je djelovala vrlo kratko jer joj je općinska vlast zabranjivala javne nastupe. U međuvremenu, Gradsku glazbu vodi Matteo Grego, sve do 1913. godine. Tada je nastala inicijativa da se osnuje Narodno dramsko-filharmoničko društvo koje bi okupilo članove obje gradske glazbe. To je ostvareno iste godine, a društvo je vodio učitelj Fabro. Zbog ratnih (ne)prilika društvo je rasformirano krajem 1916. godine. Gradska limena glazba u gradu Krku djeluje i danas. Anton UDINA pok. Franje, „120-obljetnica krčke limene glazbe“, *Krčki zbornik*, sv. 5, Krk, 1972., str. 343-346.

²⁷¹ A. BOŽANIĆ, *Grad Krk, upravno, crkveno, kulturno i gospodarsko središte otoka Krka*, str. 108-109.; M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, isto, str. 314-315.

²⁷² Grad Krk je prema popisu stanovništva iz 1880. godine ukupno imao 1.592 stanovnika, od čega 1.541 Talijan, 25 Hrvata i 26 ostalih. Podaci ne odražavaju stvarnu etničku strukturu stanovništva jer su dobiveni „neizravnom metodom“, odnosno prema govornom ili „saobraćajnom“ jeziku. R. BONIFAČIĆ, n. djelo, str. 64.

²⁷³ Bašćanski sokolaši, predvođeni Ivom Krstuljom, nastupili su 1938. godine na Svesokolskom sletu u Pragu. Miroslav PAVLOVIĆ, *90 let prohujalo s „Vihorom“: kronika nogometnog kluba „Vihor“*, Baška - Bar - Rijeka, 2013., str. 21-32.; Miroslav KRSTULJA, „Ivo Krstulja - život posvećen gimnastici“, *Naša Baška*, godina 3., br. 5, Baška, 2002., str. 16.

3. OTOK KRK ZA VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

3. 1. Reakcije u istarskim i riječkim novinama nakon atentata

Prvi svjetski rat imao je višestruke uzroke.²⁷⁴ Od kraja XIX. stoljeća politički i gospodarski interesi grupirali su velike europske države u dva suprotstavljena tabora. Njemačka, Austro-Ugarska Monarhija i Italija stvorile su 1882. godine vojno-politički savez pod nazivom Trojni savez (nazvan još i Centralne ili Središnje sile zbog geopolitičkog položaja u Europi). Odgovor se nije dugo čekao: nakon nekoliko bilateralnih sporazuma, zaključen je 1907. godine „Srdačni sporazum“ ili Antanta između Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske i Ruskog Carstva.²⁷⁵

U takvom političkom ozračju, austrougarski prijestolonasljednik Franjo Ferdinand odlazi u Bosnu i Hercegovinu promatrati vojne manevre zajedničke vojske. Ujedno je to bila rijetka prilika da se u javnosti pokaže sa svojom suprugom Sofijom Hohenberg, rođenom groficom Chotek, pripadnicom osiromašene niže češke plemićke obitelji. Car i kralj Franjo Josip I. nije odobravao njihov morganatski brak.²⁷⁶ Sudbonosnog dana, 28. lipnja 1914. godine, u Sarajevu ih je hicima iz pištolja ubio Gavrilo Princip, član organizacije „Mlada Bosna“, povezane sa srpskom tajnom časničkom organizacijom „Ujedinjenje ili smrt“ ili „Crna ruka“, koju je vodio načelnik obavještajne službe Glavnog stožera pukovnik Dragutin Dimitrijević-Apis.

Vijest o sarajevskom atentatu i ubojstvu vojvodskog para izazvala je zaprepaštenje u pokrajini Istri. Hrvatski tjednik iz Pule, *Naša sloga*, koji je izlazio svakog četvrtka, prenio je

²⁷⁴ O Prvom svjetskom ratu i njegovim uzrocima postoji brojna i opsežna literatura. Cjeloviti prikazi izneseni su u: Christopher CLARK, *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914.*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2018.; Livia KARDUM, *Suton stare Europe, Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.; David MACKENZIE, *Apis: čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat: život pukovnika Dragutina T. Dimitrijevića*, Profil Knjiga, Zagreb, 2014.; Annika MOMB AUER, *Uzroci Prvog svjetskog rata: kontroverze i konsenzus.*, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2014.; Manfred RAUCHENSTEINER, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019.; Pierre RENOUVIN, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.; David STEVENSON, *1914. - 1918., Povijest Prvoga svjetskog rata*, Fraktura, Zagreb, 2014.; Dragovan ŠEPIĆ, *Sudbinske dileme stvaranja Jugoslavije: Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje*, Pula - Rijeka, 1989.; Ferdo ŠIŠIĆ, *Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta*, Split, 1933.

²⁷⁵ Vojno-politički savezi ili blokovi imaju svoje ishodište u bilateralnim obrambenim savezima: 1879. godine Njemačka i Austro-Ugarska sklopile su savez usmjeren protiv Ruskog Carstva, kojemu se tri godine poslije pridružila Italija, dok su Francuska i Rusko Carstvo sklopile savez protiv Njemačke 1894. godine kojemu se 1907. godine priključilo Ujedinjeno Kraljevstvo. D. STEVENSON, n. djelo, str. 47.

²⁷⁶ Brak između nadvojvode Franje Ferdinanda i Sofije Chotek sklopljen je 1900. godine. Od tada je Sofija bila izložena stalnim poniženjima na bečkom dvoru jer je bila pripadnica niže klasno- društvene ljestvice te nije doživljavala carske počasti. Primjerice, nije joj bilo dozvoljeno nositi titulu nadvojvotkinje, a nije smjela sjediti uz svog supruga u kraljevskoj loži u operi ili na gala večerama. L. KARDUM, n. djelo, str. 61.

svom čitateljstvu prilike vezane za putovanje Franje Ferdinanda i Sofije te njihovo ubojstvo u ponedjeljak, 29. lipnja, u izvanrednom izdanju velikom osmrtnicom na naslovnici. Na početku članka vijest je karakterizirana kao strašna i „koja svojom grozotom naliči onom pred više godina o umorstvu cesarice i kraljice Jelisave.“²⁷⁷ Članak nastavlja opisom putovanja Franje Ferdinanda iz Trsta „na velikoj ratnoj ladji do izljeva Neretve“, a odatle vladinim parobrodom „Dalmat“ do Metkovića, „da onda željeznicom preko Ivanplanine podje u Banju Ilidže kod Sarajeva i u Sarajevo samo.....“. Istovremeno supruga Sofija krenula je iz Konopišta u Češkoj željeznicom preko Bosanskog Broda do Ilidže kod Sarajeva gdje se pridružila svom suprugu. Dalje se opisuje program koji su imali vojvodski par u Bosni i Sarajevu, da bi u podnaslovu „Atentatori“ list donio informacije o atentatorima i samom činu:²⁷⁸

„Bombu je bacio, kako brzoglasno javljaju, neki slugar (tipograf) Nedeljko Čubrinović iz Trebinja, 21 god. star. Iskazao je, da je bombu dobio od nekog anarhiste u Beogradu i da nema učestnika, to jest, da nije s nikim radio u dogovoru.

Drugi atentator, kojemu je nedjelo žalibože uspjelo, jest neki Gavrilo Princip, 19. godišnji mladić iz Grahova kod Livna. On da je bio više vremena u Beogradu na naukama.

Pri prvom izpitivanju poslije groznog čina, izjavio je, da je malo krzmao streljati kad je vidio, da uz nadvojvodu sjedi u automobilu takodjer i njegova gospodja; ali onda da se ipak naglo odlučio, i streljao iz revolvera prvi hitac kojim je smrtno ranio vojvodkinju Sofiju, a zatim naglo drugi hitac, kojim je smrtno ranio nadvojvodu.

I Princip tvrdi, da neima učestnika, nego da je sam izveo naum, jer je od više vremena namišljao, kako će ubiti kojega visokog dostojanstvenika.“

U posebnom dijelu članka list donosi kratke biografije ubijenog para te reakciju Franje Josipa I., koji se tada nalazio u lječilištu Bad Ischl te se nakon primljene vijesti žurno vratio u Beč. Istoga dana kada se dogodio atentat prekinute su sve javne zabave diljem Istre pa list izvještava da je u Puli obustavljena zabava „Slovenskog Pevskog društva“ u vrtu Narodnog

²⁷⁷ „Nadvojvoda Fran Ferdinand i supruga vojvodkinja Sofija u Sarajevu umoreni.“, *Naša sloga*, br. 24, Izvanredno izdanje, 29. 6. 1914.

²⁷⁸ Pogrešna imenovanja atentatora posljedica je vijesti koje su pristizale s raznih strana i bile objavljivane bez provjere. Osim toga, uredništvo je nastojalo biti aktualno i što brže informirati svoje čitatelje o ovakvim izvanrednim događajima. Od sedmorice atentatora nitko nije rođen u Trebinju. Gavrilo Princip rođen je u selu Obljaju kod Grahova, Nedeljko Čubrinović i Danilo Ilić u Sarajevu, Trifko Grabež u Palama kod Sarajeva, Vaso Čubrilović u Bosanskoj Gradiški, Cvjetko Popović u Prnjavoru, a Muhamed Mehmedbašić u Stocu. Svi su bili rođeni u Bosni i Hercegovini pa su prema tome bili podanici Austro-Ugarske Monarhije. U sljedećem broju *Naše sloge*, koji je izašao u četvrtak 2. srpnja, napravljena je korekcija imena Nedeljka Čubrinovića. Uredništvo je raspolagalo s više informacija i detaljnije se posvetilo atentatu. „Umorstvo prietolonasljednika nadvojvode Frana Ferdinanda i supruge vojvodkinje Sofije Hohenberg.“, *Naša sloga*, br. 25, str. 1., 2. 7. 1914.

doma, pozatvarani su kinematografi, obustavljena je javna zabava pri crkvi Sv. Ivana na Medulinskoj cesti, a otkazane su sve druge zabave predviđene za večer toga dana. Brzjave žalosti „našemu vladarskome domu“ uputili su Sv. Otac i mnogi europski vladari.

Na kraju, donosi se kratka biografija novog prijestolonasljednika nadvojvode Karla Frana Josipa i njegove uže obitelji, a potom slijedi rezime:

„..... nema sumnje, da mi Hrvati i Slovenci u prvom redu imamo duboko žaliti, što je čovjek, kojemu je bilo namijenjeno i po zakonima vladajućeg doma odlučeno, da nasljedi prestolje Habsburga, pogibe baš u sred našeg naroda i na onako grozan način.“

Pulski dnevnik na njemačkom jeziku *Polaer Tagblatt* posvetio je sarajevskom atentatu najviše pozornosti.²⁷⁹ Od ponedjeljka 29. lipnja pa do srijede 8. srpnja, list je iscrpno izvještavao o svim okolnostima koje su prethodile atentatu, detaljno je opisao sam čin atentata i prikazao atentatore, donio je biografije ubijenog para, a naročito mnogo prostora posvetio je Franji Ferdinandu. Također, u tančine je prikazao sve ostale aktere samog događaja, koji su direktno ili indirektno bili povezani s njim, prenio je reakcije na atentat iz Monarhije i inozemstva te počeo pripremati svoje čitateljstvo na neugodne vijesti koje su slijedile.

Drugi istarski tjednik, *Pučki Prijatelj*, koji je izlazio u Pazinu svakog četvrtka navečer, donio je vijest o pogibiji Franje Ferdinanda i Sofije tek 2. srpnja u redovnom izdanju.²⁸⁰ Informacije su bile detaljne, a opis izvršenja atentata kao i opis atentatora bio je sadržajan jer je uredništvo očito raspolagalo s više podataka. Jedino neslaganje s informacijama koje je prenijela *Naša sloga* nalaze se u imenu prvog atentatora, kojega je *Pučki Prijatelj* imenovao kao Božu Čabrinovića te u rodnom mjestu Gavrila Principa, koji je rođen u Obljaju kod Grahova u livanjskom kotaru, a ne u Grahovu kako je navela *Naša sloga*. List je u svom detaljnom informiranju čitateljstva zauzeo vrlo osoban stav gledajući ga očima samih protagonista. Nakon prvog neuspjelog atentata Franjo Ferdinand i Sofija stigli su u gradsku vijećnicu gdje ih je dočekaio sarajevski gradonačelnik Fehim efendija Ćurčić, kojemu se nadvojvoda obratio riječima:

²⁷⁹ *Polaer Tagblatt* bio je jedini pulski dnevnik na njemačkom jeziku. Pisan je gotičkim pismom. Izlazio je na 6 stranica i mogao se na prodajnim mjestima kupiti svakog jutra već od 6.00 sati. Atentatu u Sarajevu posvetio je u cijelosti broj 2819., koji je izašao na samo dvije stranice. U sljedećim brojevima 2820 (30. 6.), 2821 (1. 7.), 2822 (2. 7.), 2823 (3. 7.), 2824 (4. 7.), 2825 (5. 7.), 2826 (7. 7.) i 2827 (8. 7.) sarajevskim događajima posvetio je većinu svog prostora.

²⁸⁰ „Priestolonasljednik Franjo Ferdinand i njegova supruga ubijeni u Sarajevu“, *Pučki Prijatelj*, br. 26, str. 1., 2. 7. 1914.

„Došao sam, da Vas posjetim, a dočekali ste me bombama. To je strahota!“

Također, reakcija Franje Josipa I. na vijest o atentatu prenijeta je vrlo osobno:

„Nekoliko minuta nije mogao progovoriti ni riječi. Napokon je uskliknuo: "Strašno! Strašno! Meni nije uštedena nijedna bol!“

U opisu samog atentata list je nedosljedan. U podnaslovu članka „Kako se dogodio drugi napadaj?“ navodi se kako je Gavrilo Princip prvim hicem pogodio vojvotkinju Sofiju u desnu stranu trbuha, a drugim hicem prijestolonasljednika u vrat. U nastavku članka pod podnaslovom „Iz zadnjih časova visokih pokojnika“ navodi se sljedeće: „Kada je bio ispaljen prvi hitac na nadvojvodu, digla se vojvotkinja, da zaštiti od taneta svoga supruga. Bilo je prekasno. Nadvojvoda je mogao samo izreći ove riječi: "Sofijo, ostani živa radi djece!“ Ubojica je na to ispalio daljnji hitac i vojvotkinja se srušila u automobil kraj svoga muža.“

U nastavku članka objavljeno je kako će tijela pokojnika biti prevezena do Metkovića, odakle će parobrodom *Viribus Unitis* stići do Trsta, a potom vlakom do Beča. Prema želji, Franjo Ferdinand i Sofija biti će pokopani u obiteljskoj grobnici u dvorcu Arnstetten u Donjoj Austriji.

U kratkoj biografiji Franje Ferdinanda ističu se njegova čvrsta katolička uvjerenja i pokroviteljstvo nad katoličkim školskim društvom, a upravo se „sjajan uspjeh bečkog euharističkog kongresa“ ima njemu pripisati. Zato su ga mrzili slobodni mislioci ili liberali, poglavito klika oko Istvána Tisze koja vlada u Ugarskoj. Franjo Ferdinand nije volio odlaziti u Ugarsku, a dokaz tome je i ovo posljednje putovanje u Bosnu preko Trst i mora, a ne preko Ugarske.²⁸¹

List prenosi reakcije u Pazinu na atentat: „Vijest o groznom atentatu, koji se zbio u Sarajevu, došla je oko 4 sati kobnoga onoga dana u Pazin, te je prouzročila sveopću konšternaciju duhova, osobito među nama Hrvatima, koji dobro znamo koga gubimo u osobi umorenog prestolonasljednika i njegove supruge. Sutra dan požurili su se gosp. načelnik, te predsjednici „Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, pazinske „Hrvatske Čitaonice“, „Sokola“ i „Gospodarskog društva“ do kotarskog poglavarstva da izraze svoje duboko

²⁸¹ Grof István Tisza bio je u vrijeme atentata ministar-predsjednik ugarske vlade.

sažaljenje nad nečuvenim zločinstvom, i da izjave čuvstva duboke vjernosti naspram prejasnoj Dinastiji, sa načelu sijedim našim vladarem, za kojega se jednoglasno diže molitva sviju naroda ove monarhije, da ga Svemogući štiti u ovim teškim danima.“²⁸²

U krčkom bližem okružju najčitanije novine bile su *Riečki novi list*, čije je uredništvo sakupilo informacije o atentatu 29. srpnja, a idući dan ih prezentiralo svom čitateljstvu.²⁸³ Na naslovnoj stranici osvanuo je veliki naslov „Umorstvo priestolonasljednika Franje Ferdinanda i supruge mu vojvodkinje Hohenberg“ s nizom podnaslova dobivenih brzojavnim i telefonskim (agencijskim) vijestima: „Franjo Ferdinand i vojvodkinja Hohenberg izbjegli atentatu bombom a pali žrtvom atentatu samokresom.“ – „Atentatori Čabrinović i Princip.“ – „Smrt nadvojvode i vojvodkinje na prevozu u konak.“ – „Konsternirajući dojam atentata u monarhiji i inozemstvu.“ – „Povratak kralja u Beč.“ – „Zajedničko ministarsko vijeće.“ – „Istraga o atentatu.“ U njima se prenose biografije ubijenog para, opisuju se događaji vezani za njihovo putovanje u Bosnu, izvršenje atentata, čitateljstvo se upoznaje s atentatorima, navode se nedostatne osiguravajuće mjere prilikom vožnje po ulicama Sarajeva te se na kraju iznose reakcije iz inozemstva uz navođenje brzojava sućuti. Nakon što je vijest o atentatu došla do Rijeke, nastao je nemir među građanstvom, koje se počelo okupljati ispred kioska *Majer* gdje je bio izložen brzojav o atentatu te pred novinskom agencijom *Globus*. Sve javne zabave su otkazane, a na javnim zgradama, konzulatima, školama i crkvama izvješene su crne zastave. Riječki gradonačelnik sazvaio je izvanrednu sjednicu gradskog poglavarstva s koje je upućen brzojav s izrazima sućuti caru u Beč.

3. 1. 1. Reakcije na otoku Krku nakon atentata

Nakon što su vijesti o atentatu stigle na otok Krk, izraze sućuti izjavljivali su predstavnici općinskih i crkvenih vlasti u krčkim općinama. Općinski načelnik u Baški, Božo Kaftanić, dopisom od 3. srpnja upućenom kotarskom upravitelju dr. Karlu Lusini zamolio je da se na najviša mjesta prenesu „čuvstva najdubljeg saučešća“, a izraze najveće odanosti vladarskoj obitelji preko njega izrazili su:

1.) *Općinsko zastupstvo u Baški*

2.) *Mjesno školsko vijeće u Baški*

²⁸² „Odjeci atentata u Pazinu“, *Pučki Prijatelj*, br. 26, str. 3., 2. 7. 1914.

²⁸³ *Riečki novi list*, br. 154, 30. 6. 1914.

- 3.) *Općinski odbor i općinsko službeno osoblje po općinskom tajniku-blagajniku Petru Ostrogoviću*
- 4.) *C. kr. lučko-zdravstvena ispostava i C. kr. carinarski ured po g. Štefanić Ivanu, c. kr. prijammniku*
- 5.) *C. kr. oružnička postaja po c. kr. postajovodji g. Robertu Kvira*
- 6.) *C. kr. financijska straža po c. kr. upravitelju g. Jakobu Hoklu*
- 7.) *Dječjačka pučka škola u Baški po upravitelju Franu Katariniću*
- 8.) *Djevojačka pučka škola u Baški po upraviteljici Baziliji Francić*

Na kraju dopisa načelnik izražava u svoje i u ime cjelokupnog pučanstva Baške „bolno saučeeće i najveću pokornost ljubljenom i toli ožalošćenom Vladaru Našemu i prejasnoj dinastiji.“²⁸⁴ Sutradan je općinski načelnik poslao još jedan dopis kotarskom upravitelju u kojem ga izvještava kako u Baški po primitku tragične vijesti „osobita ljubav prema Visokim Pokojnicima te velika tuga nijesu mogle ostati ni ovom potresnom i plačnom zgodom pritajene.“²⁸⁵ Na svim javnim zgradama, mnogim privatnim kućama i hotelima izvještene su narodne zastave sa crnim velom na pola koplja, a brodovi u luci spustili su zastave na pola jarbola. Obustavljene su sve javne zabave i svako veselje. U svim župnim crkvama na općinskom području održane su 3. srpnja mise zadušnice s početkom u 8:00 uz prisustvo učiteljstva i školske djece te članova Mjesnog školskog vijeća.²⁸⁶ Misa zadušnica održana je i 4. srpnja s početkom u 9:00 u župnoj crkvi Svetog Trojstva u Baški, a predvodio ju je župnik Mate Milovčić. Nazočili su joj predstavnici općinske vlasti, državnih ureda, mjesnih društava, školska djeca Dječjačke i Djevojačke pučke škole sa učiteljstvom, djeca iz dječjeg zabavišta sa odgajateljicom te „bogoljubni narod domaći i gotovo svi kupališni gostovi.“ U svim mjestima na području Općine Baška: Baški, Batomlju, Jurandvoru, Dragi Baščanskoj i Staroj Baški javno je 12. srpnja objavljen proglas cara Franje Josipa I. kojega je 4. srpnja uputio austrijskom predsjedniku vlade grofu Karlu von Stürgkhu, a u kojem izražava zahvalu svima koji su iskazali sućut zbog tragičnog događaja te odanost i vjernost njegovoj dinastiji i njemu osobno.

²⁸⁴ DARI, JU 19, kutija 110, spis br. 1467, 3. 7. 1914.

²⁸⁵ DARI, JU 19, kutija 110, spis br. 1467, 4. 7. 1914.

²⁸⁶ Misa zadušnica održana je isti dan i u župnoj crkvi sv. Stjepana u Dobrinju, a vodio ju je župnik Ivan Trinajstić. Misi su nazočila djeca iz trirazredne mješovite pučke škole te učiteljstvo predvođeno upraviteljem Antunom Kraljićem. P. STRČIĆ (ur.), „Lietopis“ i „Kronika“ Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, str. 114.

3. 2. Srpanjska kriza i objava rata 28. srpnja 1914. godine

Nakon atentata, u međunarodnim diplomatskim odnosima vladala je velika aktivnost, u historiografiji poznata kao Srpanjska kriza.²⁸⁷ Austrougarski ministarski savjet pripremao je ultimatum Kraljevini Srbiji koji bi za nju bio neprihvatljiv, ali bi na europsku javnost ostavio dojam nužne pravičnosti.²⁸⁸ Na drugom sastanku, 19. srpnja, zajedničko ministarsko vijeće složilo se da Srbija treba biti podijeljena između Bugarske, Albanije i Grčke te da se zadrži mali srpski državni teritorij koji bi bio pod habsburškom ekonomskom dominacijom.²⁸⁹ Pri tome je, na inzistiranje ugarske vlade, u zajedničkoj izjavi ministarskog vijeća naglašeno da Austro-Ugarska neće voditi osvajajući rat protiv Srbije i da je nema namjeru anektirati. Usuglašeni tekst ultimatum bio je pažljivo odmjerjen, pri čemu se nastojalo izbjeći stvaranje dojma kako je unaprijed neprihvatljiv.²⁹⁰ Njemačka je stala uz Austro-Ugarsku Monarhiju uručivši joj „bjanko ček“ za rat protiv Srbije.²⁹¹

Kako bi se na europsku javnost ostavio utisak da Njemačka nije umiješana u pripremi rata između Austro-Ugarske i Srbije, njemački car Vilim II. otišao je na krstarenje Sjevernim morem, a načelnik njemačkog Glavnog stožera Helmuth von Moltke (Mlađi) i pruski ministar rata Erich von Falkenhayn na godišnji odmor.²⁹² Privid da se ne događa ništa neuobičajeno te da su glasine o mogućem ratnom sukobu između Austro-Ugarske Monarhije i Srbije neutemeljene, podržavalo je i novinstvo u Istri. *Pučki Prijatelj* je 23. srpnja u rubrici „Politički pregled“ objavio da o mobilizaciji u Austriji i Srbiji nema govora, jer „šef austrijskog generalnog stožera Konrad von Hetzendorf ide sada na dopust“, dok se „srpski vojvoda Putnik

²⁸⁷ L. KARDUM, n. djelo, str. 64-78.; A. MOMBAUER, n. djelo, str. 32-33.; D. STEVENSON, n. djelo, str. 62.

²⁸⁸ Igrajući na kartu „moralnog pobjednika“ u sporu sa Srbijom, austrougarske vlasti su smišljenim ultimatumom nastojale prisiliti srpsku vladu na njegovo odbijanje što bi dovelo do rata. A. MOMBAUER, isto, str. 33.; D. STEVENSON, isto, str. 57.

²⁸⁹ D. STEVENSON, isto, str. 57.

²⁹⁰ S tekstom note, odnosno ultimatum složio se 21. srpnja i car Franjo Josip I., poglavito s točkama 5. i 6., koje su govorile kako Srbija mora pristati da austrougarski istražni organi sudjeluju pri suzbijanju srpskih subverzivnih pokreta usmjerenih protiv teritorijalnog integriteta Austro-Ugarske Monarhije, kao i pri podizanju optužnica protiv sudionika urote koji žive u Srbiji. Ostale točke odnosile su se na zabranu neprijateljske propagande u vojsci i školstvu, zabranu Narodne odbrane, otpuštanje kompromitiranih časnika, uhićenje majora Voje Tankosića i Milana Ciganovića te na onemogućavanje svega što je usmjereno protiv Austro-Ugarske Monarhije. L. KARDUM, n. djelo, str. 69.

²⁹¹ Izrazom „bjanko ček“ ili „bjanko mjenica“ naziva se u historiografiji tajno jamstvo podrške koju je Njemačka početkom srpnja 1914. godine dala Austro-Ugarskoj Monarhiji da krene u rat protiv Srbije. A. MOMBAUER, n. djelo, str. 32; D. STEVENSON, n. djelo, str. 62.

²⁹² L. KARDUM, isto, str. 69.; Neki autori navode da je car Vilim II. bio na krstarenju Baltičkim morem. Vidi: D. STEVENSON, n. djelo, str. 62.

još uvijek nalazi na liječenju u Gleichenbergu, te ne kani prije posvemašnjeg izliječenja u Srbiju.“²⁹³

Istoga dana kada je *Pučki Prijatelj* s optimizmom gledao na održavanje mira između Austro-Ugarske Monarhije i Srbije, austrougarski poslanik u Beogradu Wladimir Giesl von Gieslingen predao je diplomatsku notu srpskom ministru financija Lazaru Pačuu, kojega je predsjednik vlade Nikola Pašić imenovao svojim zamjenikom. Rok za odgovor na kojem je inzistirao Beč bio je 48 sati. Gieslingen je dobio uputu da upozori srpsku stranu kako su izneseni austrougarski zahtjevi minimalni.²⁹⁴ Vlada Kraljevine Srbije bila je spremna gotovo u cijelosti i bespogovorno prihvatiti ultimatum, ali je na kraju odustala od toga i odbila zahtjev o uključivanju austrougarskih istražitelja koji bi trebali na njenom teritoriju provesti istragu o krivcima za atentat, opravdavajući se da je to suprotno njenom ustavu i kaznenom zakonu. Svi diplomatski pokušaji da se izbjegne ratni sukob ostali su uzaludni. Strahujući od daljnjih nametljivijih sugestija, austrougarski ministar vanjskih poslova Leopold Berchtold odlučio je Srbiji objaviti rat i tako staviti Europu pred gotov čin, pokazujući joj da će Austro-Ugarska ipak provesti svoju „kaznenu ekspediciju“.²⁹⁵ Car Franjo Josip I. vjerovao je do zadnjeg trenutka kako će Srbija popustiti. Vijesti iz Beograda primio je u Bad Ischlu i nemajući drugog rješenja, potpisao je 26. srpnja ukaz o (djelomičnoj) mobilizaciji, da bi 28. srpnja potpisao objavu o ratu protiv Srbije. Istog dana ministar Berchtold poslao je telegram Nikoli Pašiću u Niš, u kojem ga je obavijestio kako je „Carska i Kraljevska vlada prinuđena da se sama pobrine za očuvanje svojih prava i interesa i da, u tom cilju, pribjegne oružanoj sili. Prema tome, Austro-Ugarska smatra da se od sada nalazi u stanju rata sa Srbijom.“²⁹⁶

²⁹³ „Austrija i Srbija“, *Pučki Prijatelj*, br. 29, str. 2., 23. 7. 1914.

²⁹⁴ Dva su razloga zašto se pričekalo sa slanjem ultimatumu Srbiji nakon što je 7. srpnja prihvaćena odluka o njegovom sastavljanju. Prvo, trebalo je završiti ljetnu žetvu koja je angažirala austrougarske vojne obveznike te tako osigurati dovoljne količine žitarica pred nastupajućim ratom. Drugo, austrougarske vlasti odlučile su pričekati da završi državni posjet francuskog predsjednika Raymonda Poincaréa Rusiji kako dva saveznika ne bi mogla koordinirati odgovor na austrijski ultimatum. A. MOMB AUER, n. djelo, str. 33.

Predma je bilo određeno da poslanik Gieslingen notu preda osobno Nikoli Pašiću, predsjedniku srpske vlade, to nije bilo moguće budući je Pašić 23. srpnja bio u Nišu zbog predizborne kampanje. Osim toga, austrougarska vlada pomakla je datum predaje ultimatumu, jer je prvotno bio određen 26. srpnja između 16:00 i 17:00. Osim toga, austrougarske vlasti pričekale su da završe ljetni žetveni radovi na kojima su bili angažirani vojni obveznici, kao i da završi posjet francuskog predsjednika Poincaréa kako Francuska i Rusija ne bi imale vremena obaviti zajedničke dogovore. L. KARDUM, n. djelo, str. 69-74.

²⁹⁵ P. RENOUVIN, isto, str. 149-150.

²⁹⁶ Srbija - Plava knjiga, 1914., br. 45. <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/1293--1914?lang=lat> (pristupljeno 24. 6. 2018.)

3. 3. Objava mobilizacije i ratnog stanja u istarskim i riječkim novinama

Vijesti o zbivanjima između Austro-Ugarske Monarhije i Srbije prenijela je pulska *Naša sloga* 30. srpnja opisujući diplomatsku dostavu note vladi Kraljevine Srbije i njezin neprihvatljiv odgovor.²⁹⁷ Pokrajinski namjesnik princ Konrad Hohenlohe-Schillingsfürst obavijestio je 25. srpnja pismom uredništvo lista o proglašenju djelomične mobilizacije:

„Njegovo c. i kr. Apostolsko Veličanstvo blagoizvolilo je narediti djelomičnu mobilizaciju kao i djelomičan sakup i saziv narodnog ustanka.

Odnosne tačnije naredbe mogu se razabrati iz objava, koje su javno pribite u dotičnim vojno-teritorijalnim područjima.“

U nastavku članka navodi se kako još nema pravog oružanog sukoba, a prema nekim novinskim vijestima, „tek je naša vojska u nedjelju o podne ušla u glavni grad Srbije Beograd i grad se predao bez opaljenja puške i bez prolića krvi.“ Izražavajući nadu da će spor biti riješen mirnim putem, narodu se preporučuje da ostane miran, jer je „naš Vladar morao u interesu podanika, domovine i imetka narediti ove iznimne mjere.“ Uredništvo lista podsjeća čitatelje da je „dužnost svih podanika naše države, da u ovim teškim časovima stojimo svi dušom i srcem na obrani doma i poslužimo svim silama te ne bude trpio ugled i čast, te za slavu našeg oružja i veličinu domovine dademo na raspolaganje našem uzvišenomu Vladaru sve naše sile i moći te pripravni budemo s veseljem žrtvovati i zadnju kap krvi.“ U podnaslovu „Navješćenje rata“ prenosi se sadržaj telegrama ministra Berchtolda srpskom predsjedniku vlade Nikoli Pašiću te se naglašava kako se objava rata tiče samo Srbije, ali se istovremeno upozorava da ako „Rusija bude nastupila za Srbiju proti našoj monarhiji onda neće ni Njemačka mirovati.“ Pripremajući svoje čitatelje na daljnje ratne vijesti, uredništvo naglašava kako će one dolaziti do njega „teško i vrlo malo radi cenzure koja je u ovo doba vrlo pooštrena sa suženjem slobode štampe i iznimnim naredbama.“ List će prenositi samo one ratne vijesti koje budu objavljene u službenom listu pa se pretplatnicima lista apelira na razumijevanje. Prva ratna vijest objavljena je na istoj stranici, a izvor joj je bečki *Korrespondenz Bureau* koji je 29. srpnja javio o prvim sukobima između austrougarske i srpske vojske na Dunavu kod Beograda.

U rubrici „Pogled po Primorju“ list donosi vijesti iz Pulsko-rovinjskog kotara te prenosi ratno oduševljenje i zanos koji se manifestira na pulskim ulicama po kojima „sve veselo hrli i

²⁹⁷ „Rat sa Srbijom“, *Naša sloga*, br. 29, str. 1-2., 30. 7. 1914.

neočekivanom brzinom stupa pod carski barjak“. Svi su složni, bez obzira na narodnost, dob i stalež na obranu cara i doma.²⁹⁸ Članak završava ratnim pokličem: „Rat do istrage, i neoprostiva osveta svim neprijateljima naše monarhije i našeg svijetlog cara i kralja!“ U drugom članku upozorava se na mogući hrvatsko-talijanski sukob u Istri, kojega potiču talijanske novine svojim hušakačkim denuncijacijama protiv Hrvata i Slovenaca.²⁹⁹ Zbog toga se u članku opetovano izražava bezrezervna privrženost habsburškoj vladarskoj kući i oduševljeno „hrljenje pod carsku zastavu za obranu cara i doma“. Ujedno se prenosi pisanje slovenske *Straže* koja napominje da „Austrija i njezin cesar ne nastupaju proti Srbiji, jer su Slaveni, nego jer su naši neprijatelji.“³⁰⁰ Da je do prvih hrvatsko-talijanskih sukoba u Puli došlo svjedoči članak na istoj stranici koji opisuje da su po proglašenoj mobilizaciji neki trgovci i pekari povisili cijene brašnu i kruhu tako da je cijena kruha skočila na 80 helera po kilogramu. To je bio povod da narod navali na dućane, trgovine i pekarnice, a na nekolicini porazbijana su stakla i uništen je inventar. Ulične demonstracije protiv poskupljenja iskoristila je „tepistička mladjarija talijanske gimnazije“ te navalila na hrvatske ustanove i privatne kuće. Porazbijali su stakla na Narodnom domu i pri tome napravili štetu u iznosu od 500 kruna. Nakon toga krenuli su prema obližnjoj Tiskari Laginja, na kojoj su porazbijali stakla, opljačkali je i uništili veći dio inventara. Procijenjena je šteta na 5.000 kruna. Kako im još nije bilo dosta, napali su trgovinu pokućstva u vlasništvu Filipa Barbalića, odvjetničku kancelariju dr. Matka Laginje, njegov privatni stan kao i stan tiskara Josipa Krmpotića. Divljanje talijanskih gimnazijalaca trajalo je od 11:00 do podne kada ih je rastjerala skupina žandara, a neki su uhapšeni. Navečer istoga dana okupila se masa koja je skandirala u korist Austrije što je ponovno iskoristila talijanska mladež „da iskali svoj talijanski patriotizam poklicima Viva Italia, pjevanjem Danteove i talijanske himne.“ List izvještava da je do potpunog smirivanja uzavrele situacije došlo tek nakon što je vojska pomogla žandarmeriji u uspostavi reda i mira.³⁰¹

U istom broju u rubrici „Razne primorske viesti“ list donosi još dva kraća članka vezana za uspostavljeno ratno stanje. Prvi članak govori o sigurnosti uloženog novca u posujilnice, odnosno Društva za štednju i zajmove, jer se počela širiti nepotrebna panika kako će novčarski

²⁹⁸ „Sve za cara i za dom!“, *Naša sloga*, br. 29, str. 2., 30. 7. 1914.

²⁹⁹ „Denuncijanti u svom elementu“, *Naša sloga*, br. 29, str. 2., 30. 7. 1914.

³⁰⁰ List *Straža* bilo je glasilo *Slovenske straže*, osnovane 1910. godine u Ljubljani u okviru Slovenskog kršćansko-socijalnog saveza, a s ciljem kulturno-jezične obrane slovenskog identiteta. Matejka KRIŽAN, „Slovenska straža od ustanovitve do začetka prve svetovne boje“, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, br. 1. - 2., Maribor, 2005., str. 79-99.

³⁰¹ „Bezdušnici - Rulja tepista“, *Naša sloga*, br. 29, str. 2., 30. 7. 1914.

zavodi propasti pa su ljudi pohrlili dizati svoj uloženi novac.³⁰² Drugi članak direktnije govori o vojsci, točnije o obiteljima mobiliziranih vojnika koje imaju pravo na državnu potporu. U članku se podsjeća na vojni zakon iz 1912. godine koji obiteljima vojnika osigurava vojnu potporu, poglavito ako je obitelj ovisila o prihodima koje je ostvarivao mobilizirani član. Posebnu potporu, u trajanju od šest mjeseci, ostvaruju one obitelji kojima je član poginuo na bojištu, ako se izgubio u vojnim operacijama ili umro uslijed zadobivene bolesti u vojnoj službi.³⁰³

Riečki novi list pratio je finale Srpanjske krize i o tome je izvještavao na dan proglašenja rata. Naslovom „Pred ratom između Austro-Ugarske i Srbije“ i podnaslovima: „Diplomatska posredovanja ostala bez upliva.“ – „Što je odgovorila Srbija na a. u. notu.“ – „Sukob a. u. i srbskih vojnika na Dunavu.“ – „Proglas ugarske vlade na narod.“ – „Manifestacije u Beči i Berlinu.“ – „Njemački vladari prekidaju dopuste.“ – „Uvedenje komesara u Ugarskoj i Hrvatskoj.“ list je pripremao čitateljstvo na izgledni rat.³⁰⁴ Proglašenje ratnog stanja list je objavio na naslovnici od 29. srpnja velikim naslovom „Navieštenje rata Srbiji“ s nizom podnaslova: „Ratni manifest kralja Franje Josipa na narode monarhije.“ – „Posredovanje vlasti za lokalizaciju rata.“ – „Mobilizacija u Rusiji.“ – „Viesti iz Srbije.“³⁰⁵ Ratni manifest, odnosno *Proglas cara Franje Josipa I., Mojim narodima!*, potpisan u Bad Ischlu, list je objavio u odabranim dijelovima napominjući da će ga u cijelosti donijeti sutrašnji službeni list. U *Proglasu* car iskazuje pouzdanje u „Moje narode, koji su se u svim burama vazda u slozi i vjernosti okupljali oko Mojega prijestolja i bili uvijek pripravi na najteže žrtve za čast, veličinu i moć domovine.“ Naglašava da je njegova savjest mirna te da je morao zaustaviti „rovarenje i neprekidno izazivanje“ Srbije odnosno „sačuvati čast i dostojanstvo te zaštititi ugled“ Monarhije te time očuvati njen „državni, gospodarski i vojnički razvoj.“

Pulski *Polaer Tagblatt* je u utorak 28. srpnja u izvanrednom izdanju koje je sadržavalo samo jednu stranicu prenio objavu rata, pozivajući se na brzojav i izvanredno izdanje *Wiener Zeitung*, na čijoj je naslovnici istoga dana objavljeno: „Der Krieg ist erklärt. Von heute an dauert der Kriegszustand.“³⁰⁶ U nastavku list prenosi austrougarsku notu ministra Berchtolda Kraljevini Srbiji, kojom se proglašava ratno stanje između dvije države. Sljedeći dan list je objavio *Proglas cara Franje Josipa I.*, zajedno s popratnim pismom ministru predsjedniku grofu

³⁰² „Rat i štedionički ulošci“, *Naša sloga*, br. 29, str. 4., 30. 7. 1914.

³⁰³ „Za rodjake mobilizovanih: Državne podpore njihovim obiteljima“, *Naša sloga*, br. 29, str. 4., 30. julijska 1914.

³⁰⁴ *Riečki novi list*, br. 179, 28. 7. 1914.

³⁰⁵ *Riečki novi list*, br. 180, 29. 7. 1914.

³⁰⁶ „Rat je objavljen. Od danas nadalje traje ratno stanje.“, *Polaer Tagblatt*, br. 2846, 28. srpnja 1914.

Stürgkhu, kojeg su zajedno potpisali i koji je bio objavljen u svim tiskovinama i na jezicima svih naroda u Monarhiji.³⁰⁷ Nove okolnosti neminovno su nametnule organizaciju života temeljenog na ratnim uvjetima pa list 30. srpnja prenosi uredbe, naredbe i zakone koje ga uređuju. Prvom carskom naredbom od 26. srpnja određeno je da vojni sudovi preuzmu nadležnost civilnih u progonu i osudama političkih i krivičnih djela počinjenih od strane civilnih (građanskih) osoba.³⁰⁸ Druga carska naredba nosi isti nadnevak, a određuje da država, odnosno ministarstvo unutrašnjih poslova može poduzeća koja su važna za državu ili javnu dobrobit proglasiti poduzećima zaštićenim od države, što znači da je riječ o podržavljenju tvornica i firmi. Također, kažnjava se svako ometanje javne službe i poslova javne nabave.³⁰⁹ Istoga dana obznanjena je naredba ministra za zemaljsku obranu i ministra unutrašnjih poslova po kojoj se vojnim obveznicima zabranjuje prelazak državne granice, odnosno odlazak iz zemlje. Iznimka se može učiniti jedino u slučajevima koje odobri nadležna politička zemaljska vlast u dogovoru s nadležnim vojnim zapovjedništvom.³¹⁰

Isti proglas i popratno pismo, *Naša sloga* objavila je na naslovnici 6. kolovoza.³¹¹ U istom broju list donosi sve relevantne informacije koje su se pojavile od izlaska zadnjeg broja 30. srpnja: prenosi se oduševljenje koje je izazvao dolazak cara u Beč, opisuju se prvi sukobi u Srbiji i na istočnom bojištu između Njemačke i Rusije te se izvještava o situaciji na njemačko-francuskoj granici. Poseban dio lista bio je rezerviran za objavu izvanrednih zakona i organizaciji života u ratnim uvjetima. U kraćem obliku objavljeni su neki izvanredni zakoni i izvanredne odredbe „za njihovo provodjanje“ s ciljem „da ih narod zapamti i da se njima koliko više okoristi“:³¹² I. Obća mobilizacija i sazov narodnog ustanka; II. Zakon o prelazu političke vlasti na višega vojnoga zapovjednika; III. Moratorij - prisilni poček; IV. Veća sloboda male trgovine i obrta u blagdane; V. Zakon o novčanoj podpori za obitelji mobilizovanih.

Nadalje se u formi pitanja i odgovora objašnjavaju pojedine odredbe zakona, po kojima proizlazi da pravo na državnu potporu ili pripomoć imaju sve uvojačene osobe, odnosno članovi njihovih obitelji: supruga, djeca, unučad, roditelji, baka, djed, braća, pomajka ili očuh, punac,

³⁰⁷ *Polaer Tagblatt*, br. 2846, 29. 7. 1914.

³⁰⁸ „Carska naredba od dneva 26. julija 1914. kojom se civilne osobe privremeno podređuju vojničkoj sudbenosti; Naredba ukupnoga ministarstva od 26. julija 1914., kojom se civilne osobe, koje se ogriješe kažnjivim djelima protiv vojne sile države, podređuju vojničkoj kaznenoj sudbenosti“, *Polaer Tagblatt*, br. 2847, 30. 7. 1914.

³⁰⁹ „Carska naredba od dneva 26. julija 1914. o kažnjenju smetanja javne službe ili javne radnje i povrede obveze kod nabave“, *Polaer Tagblatt*, br. 2847, 30. 7. 1914.

³¹⁰ „Naredba ministra za zemaljsku obranu i ministra unutrašnjih poslova od dneva 26. julija 1914. o zapriječnja povredâ vojnih obveznika prekoračenjem granice“, *Polaer Tagblatt*, br. 2847, 30. 7. 1914.

³¹¹ „Rat sa Srbijom“, *Naša sloga*, br. 30, 6. 8. 1914.

³¹² „Izvanredni zakoni, Koristna poduka našem narodu“, *Naša sloga*, br. 30, str. 2.-3., 6. 8. 1914.

punica, žena iz izvanbračne veze kao i djeca iz te veze. Pravo na potporu imala je obitelj koja je ovisila o radu unovačenog člana obitelji i čija je egzistencija bila ugrožena njegovim pozivom u aktivnu vojnu službu. Visina dnevne novčane potpore u Istri bila je 80 helera za svakog odraslog člana obitelji, a djeca do osme godine života primala su polovicu navedenog iznosa. Obitelj koja je živjela u iznajmljenom stanu imala je pravo na participaciju sredstava za stanarinu, koja je iznosila polovicu ukupnog iznosa najamnine. Ukupan iznos državne potpore nije mogao biti veći od prosječne dnevne nadnice mobilizirane osobe, bez obzira na broj članova obitelji.

Istodobno je objavljena vijest o općoj mobilizaciji u Austro-Ugarskoj Monarhiji, proglašenoj 31. srpnja, koja je obuhvatila sve rodove zajedničke vojske s objašnjenjem čitateljstvu: „Ova je odredba nastupila radi proglašene mobilizacije u Rusiji, a sve ove mjere naredjene od Nj. Veličanstva nemaju nikakve agresivne namjere, već im je jedina svrha opreznost za slučaj obrane domovine.“³¹³ Tako se čitateljstvu odmah po početku rata usađivalo u svijest da je rat koji je izazvala Srbija uz podršku Rusije s austrougarskog motrišta obrambeni, pravedan i opravdan.³¹⁴ Rat protiv Srbije i Rusije od ljeta 1914. godine, a od svibnja 1915.

³¹³ Obveza opće mobilizacije proglašena je na temelju Zakona o ratnom stanju od 26. prosinca 1912. godine, L.D.Z. br. 236, a obuhvaćala je sve muške vojno sposobne osobe od 18. do 42. godine života, odnosno one koje će navršiti 42. godinu života zaključno s 31. prosinca 1914. godine. Novačenja su bile oslobođene osobe koje je liječnička vojna komisija (povjerenstvo) proglasila nesposobnima za vojnu službu. Vojnoj obvezi 1914. godine nisu podlijegali državni i javni činovnici, općinski načelnici, svećenici, poljodjelci i obrtnici, premda su se morali odazvati novačenju. „Sveopća mobilizacija Monarhije“, *Naša sloga*, br. 733, str. 2., 6. 8. 1914.;

³¹⁴ Osim novinskih članaka, koji su izlazili u uvjetima nametnute cenzure, dojam vlastite nedužnosti i opravdanosti ulaska u rat, zaraćene države održavale su „knjigama u boji“. Nedugo nakon početka rata objavljene su njemačka *Bijela knjiga*, britanska *Plava knjiga*, francuska *Žuta knjiga*, ruska *Narančasta knjiga*, srpska *Plava knjiga*, dok je talijanska *Zelena knjiga* objavljena 25. svibnja 1915. godine. U njima su probranim i selektivnim informacijama vlade nastojale uvjeriti vlastitu javnost u opravdanost uključivanja u rat., jer su znale da se muškarci i žene ne bi htjeli boriti u agresivnom ratu. Službena narav informacija davala im je privid objektivnosti. A. MOMBAUER, n. djelo, str. 42-44.

U austrougarskoj *Crvenoj knjizi* s podnaslovom *Diplomatske isprave, kojima se objašnjava, kako je došlo do rata god. 1914.*, objavljena je diplomatska zbirka od 29. lipnja do 24. kolovoza 1914. godine. Kao pučko izdanje, izašla je u Zagrebu 1915. godine u nakladi Kraljevske zemaljske tiskare.

Drugu austrougarsku *Crvenu knjigu* interpretativno je u nastavcima objavljivao pulski dnevni list *Hrvatski list* od 2. do 24. srpnja 1915. godine. Odnosila se na odnose između Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Italije u razdoblju od 23. srpnja 1914. do 23. svibnja 1915. godine. Vidi: „Druga Austro-Ugarska crvena knjiga. Držanje Italije.“, *Hrvatski list*, br. 2, str. 2., 2. 7. 1915.; „Austro-Ugarska crvena knjiga. Prvi pokušaj dobiti plijen“, *Hrvatski list*, br. 3, str. 2-3., 4. 7. 1915.; „Austro-Ugarska crvena knjiga. Izdajica Sonnino.“, *Hrvatski list*, br. 4, str. 2., 5. 7. 1915.; „Austro-Ugarska crvena knjiga. Monarhija nudi Trentino. Ukinuće trojnog saveza.“, *Hrvatski list*, br. 5, str. 2., 6. 7. 1915.; „Austro-Ugarska crvena knjiga. Posljednja ponuda Austro-Ugarske. Uzaludno nastojanje. Ostali spisi priloženi crvenoj knjizi - Albansko utanačenje.“, *Hrvatski list*, br. 6, str. 2., 7. 7. 1915.; „Druga crvena knjiga. Prva crvena knjiga. Druga crvena knjiga.“, *Hrvatski list*, br. 14, str. 2., 16. 7. 1915.; „Druga crvena knjiga. Sacro egoismo.“, *Hrvatski list*, br. 17, str. 3-4.; „Druga crvena knjiga. Dvolična igra z ententom.“, *Hrvatski list*, br. 18, str. 2., 21. 7. 1915.; „Druga crvena knjiga. Ukinuće ugovora o trojnom savezu dne 4. maja.“, *Hrvatski list*, br. 20., str. 2., 23. 7. 1915.; „Druga crvena knjiga. Posljednji naš pokušaj. Objava rata. Brzozjavka našega vladara Viktoru Emanuelu.“, *Hrvatski list*, br. 21, str. 2., 24. - 25. 7. 1915.

godine i protiv Kraljevine Italije, za austrougarske vlasti bio je i ostao do njegovog kraja „pravedna stvar“ koja je Monarhiji „nametnuta“ i za koju se treba boriti do konačne pobjede.³¹⁵

3. 3. 1. Novačenja krčkih vojnih obveznika

Nakon što je ministarski savjet u Beču 7. srpnja 1914. godine odlučio sastaviti ultimatum Kraljevini Srbiji, na adrese krčkih općinskih poglavarstava šest dana poslije stigla je obavijest poslana od Namjesništva u Trstu, a proslijeđena od kotarskog upravitelja dr. Karla Lusine, u kojoj se tražilo da budu na raspolaganju vojnom osoblju koje će do kraja listopada doći na otok u svrhu rekognosciranja, odnosno utvrđivanja postojećeg stanja vezano uz broj vojnih obveznika.³¹⁶ Bio je to preliminarni korak kojim se krenulo u organizirano novačenje krčkih mladića sukladno odredbama koje su pristizale iz Ministarstva rata u Beču (*Kriegsministerium*). Prva novačenja (stavnje) započela su nakon proglašenja djelomične mobilizacije i objave ratnog stanja.

Obavijesti o djelomičnoj mobilizaciji i proglašenju ratnog stanja polučilo je na stanovništvo otoka Krka različite emocionalne reakcije. Primjerice, vijest o proglašenoj djelomičnoj mobilizaciji 26. srpnja u Baški nije, sudeći prema dopisniku zagrebačkog *Jutarnjeg lista*, iznenadila i uznemirila pučanstvo.³¹⁷ Naprotiv, oduševljenje i ratno raspoloženje bilo je na visokoj razini. Nakon jutarnje mise u 7:00 vijest se brzo pronijela mjestom i okolicom i „svaki je vesela lica javljao tu novost“. Već u 8:00 „svaki je bio pripravan na odlazak“ te su pričuvnici i jednogodišnji dobrovoljci otišli na misu prije odlaska. Ispraćaj vojnih obveznika bila je svečanost „kakvu Baška još nije doživjela.“ Na molu se okupilo cijelo pučanstvo i oko 600 kupališnih gostiju, da uz zvuke limene glazbe isprate parobrod Tihany, koji je u 14:00 krenuo s regrutima prema Rijeci. Netom nakon njihova odlaska, stigao je u Bašku novi poziv za mobilizaciju, koja je zahvatila starija godišta. Dopisnik javlja: „Divota je bilo slušati, a i motriti, gdje sad ovi stari vojnici, otci obitelji, hrle i opet na „molo“, da izpraćeni poput prvih sa glazbom i narodom odputuju pozdravljeni sa parobrodom „Kvarner“ u 10 sati na večer i opet put Rijeke.“

Stanovnici Punta dočekali su nove vijesti u dijametralno suprotnom emocionalnom stanju. Nakon što je općinski službenik oglasio pučanstvu da je objavljen rat i da mladići moraju

³¹⁵ „Razne viesti. Previšnja vojna zapovijed vojski i mornarici“, *Naša sloga*, br. 1, 7. 1. 1915.

³¹⁶ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 8253, 13. 7. 1914.

³¹⁷ „Ratno oduševljenje u Baški“, *Jutarnji list*, br. 733, str. 5., 31. 7. 1914.

pod oružje zavladao je u mjestu opći plač i tuga.³¹⁸ Na nekoliko lokacija u mjestu postavljeni su plakati, koji su pozivali pojedina godišta na mobilizaciju (stavnju). Mladići su se sastajali po kućama i opraštali se od svojih obitelji te su se na dan odlaska svi zajedno nakon mise, uz pratnju župnika Frane Žica Antičića, uputili prema molu gdje su ih čekali parobrodi za Rijeku i Pulu.

Linija informiranja, odnosno prosljeđivanja vojnih obavijesti uvijek je išla preko pokrajinskog Namjesništva, koje je figuriralo kao poveznica između središnjih državnih civilnih i vojnih vlasti i Kotarskih poglavarstava. Kotarska poglavarstva prenosila su obavijesti do Općinskih poglavarstava, koja su bila dužna usmenim ili pisanim putem na svom području objavljivati zaprimljene obavijesti i javno ih oglašavati. U predratnim vremenima javno oglašavanje provodila su trumbetta ili klamaduri, mjesni oglašivači (izvikivači), koji su po mjestima okupljali pučanstvo najavljujući svoj dolazak bubnjem ili trubom (nerijetko sopelama) te su na trgovima ili ispred crkava usmeno prenosili obavijesti. Često su to znala biti i djeca. Taj običaj zadržao se i netom nakon izbijanja rata pa je kotarski upravitelj upozorio općinske vlasti da „nedorasle osobe glasno u malo riječi istaknu sadržaj naredbe“ što je u ova ozbiljna vremena pogibeljno kako za pojedinca tako i za narod u cjelini.³¹⁹ Vjerojatno je zabrinutost kotarskog upravitelja bila neosnovana jer su u svrhu oglašavanja u općinskim središtima služila oglasna mjesta u prostorima općinskih poglavarstava, dok su po selima obavijesti usmeno prenosili općinski poslužnici ili podvornici te seoski poglavari.³²⁰

Općinska poglavarstva bila su dužna voditi točnu evidenciju vojnih obveznika na svom području. Kako bi evidencija bila što preciznija tražili su od župnih ureda da im dostave izvratke

³¹⁸ Opisi tuge Puntara i način na koji su djeca pokušavala shvatiti novu situaciju ispričani su kroz sljedeću priču: Ruža Franolić, tada šestogodišnja djevojčica, vidjela je da ljudi plaču pa je upitala majku: „Mama, ča ljudi plaču?“ Majka joj odgovori: „Mala moja, gvera, gvera je počela.“ Na to će djevojčica: „Mama, ča je to gvera?“ a majka kaže: „Gvera je rat, kada ljudi tuju zemlju zimju.“ Djevojčica na to reče: „Neka zamu onu našu na Treskavcu, kadi jimamo buhač, i tako nam je dugo za hodit tamo.“ A. RAGUŽIN, Punat I., str. 26.

³¹⁹ Bašćanski općinski načelnik Božo Kaftanić na margini dopisa napisao je: „To se ovdje ne zbiva! Primljeno na znanje.“ DARI, JU 19, kutija 110, spis br. 9529, 19. 8. 1914.

³²⁰ Primanja općinskih poslužnika (teklića) bila su uređena Organičnim pravilnikom za općinske namještenike. Poslužnik Općine Dubašnica, Ivan Žgombić, primao je mjesečnu plaću u iznosu od 20 kruna. DARI, JU 125, Glavni blagajnički dnevnik 1909. - 1932., knjiga 12.

Na području Općine Baška općinski poslužnik bio je Marijan Hrabrić s godišnjom plaćom od 720 kruna i dodatnih 48 kruna za stanarinu. DARI, JU 19, Glavni blagajnički dnevnik porezne općine Baška od 1910. do 1929. godine, knjiga 47.

U Staroj Baški bilo je od 1. rujna 1917. godine sistematizirano mjesto seoskog poglavara i poslužnika. Na tom položaju bio je dotadašnji seoski poglavar Ivan Brnabić s godišnjom plaćom u iznosu od 120 kruna. DARI, JU 19, Glavna knjiga porezne općine Stara Baška 1903. - 1928., knjiga 41.

iz matice rođenih i umrlih onih godišta koji su bili obvezni za vojnu službu.³²¹ Župni uredi spremno su prihvatili zadaću i u tom smislu bili su općinskim poglavarstvima od velike pomoći premda su ih ponekad morali podsjećati da im nisu podčinjeni uredi.³²² Temeljem dostavljenih popisa općinski načelnici ispunjavali su *Iskaznicu za smotru narodnog ustanka* u koju su unosili potrebne podatke kao što su zavičajnost prilikom posljednjeg novačenja, dotadašnje služenje u vojsci i slično. Tiskanica se kopirala (pomoću indigo papira) u dva primjerka od kojih se jedan slao nadređenoj kotarskoj vlasti.³²³ Prikupljeni podaci služili su kotarima za popunu (*Ergänzungsbezirk*) čija su vojna povjerenstva provodila mobilizaciju.³²⁴ Na osnovu popunjene *Iskaznice* vojni obveznik dobivao je Legitimacijski list narodnog ustanka s kojim se prijavljivao na novačenje. Prikazanim Legitimacijskim listom vojni obveznik imao je pravo na besplatan prijevoz parobrodom i željeznicom do mjesta novačenja i nazad kao i pravo na besplatno putovanje kada se javljao u vojarnu i svoju postrojbu. Također, obveza općinskih vlasti bila je ustanoviti razloge neodazivanja vojnih obveznika na novačenje te u slučaju njihove neopravdanosti prijaviti ih mjesnoj oružničkoj postaji, koja bi ih potom privela kotarskoj vlasti.

Vojne obveznike je na novačenje pratio općinski načelnik ili njegov zamjenik, a najčešće je to bio općinski povjerenik.³²⁵ Kako bi se izbjegli putni troškovi za pratitelja, Ministarstvo za zemaljsku obranu (*Ministerium für Landesverteidigung*) je u dogovoru s Ministarstvom rata dozvolilo da vojni obveznik uz vojnu iskaznicu priloži fotografiju ovjerenu od općinskog poglavarstva te potvrđenu od kotarskih organa vlasti.³²⁶ Vojnim obveznicima koji

³²¹ Općinsko poglavarstvo u Baški je u listopadu 1914. godine poslalo upit na župne urede u Baški, Dragi Baščanskoj i Staroj Baški tražeći evidenciju svih rođenih i umrlih muškaraca koji će u narednoj kalendarskoj godini navršiti 19 godina. Radilo se o vojnim obveznicima rođenim 1896. godine. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. E 2626, 20. 10. 1914.

³²² Kada je baščanski općinski načelnik zatražio od župnih ureda popise rođenih i umrlih muškaraca 1894. godine, baščanski župnik Mate Milovčić odgovorio mu je da je traženi popis poslao još 27. rujna 1912. godine, za obveznike rođene 1895. godine 30. rujna 1913. godine dok je za vojne obveznike rođene 1896. godine popis poslao 30. listopada 1914. godine. Na kraju dopisa dodao je kako se opaža neki dominirajući ton u dopisima Općinskog poglavarstva te podsjeća da Župni ured nije njemu podčinjen. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 24, 12. 1. 1915.

³²³ Od kraja prosinca 1916. godine tiskanice su se ispunjavale u tri primjerka (kopiralo se indigo papirom), na kojima je obavezno morao biti vidljiv, tintom napisan vlastoručni potpis načelnika općine i vojnog obveznika. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 11865-16, 28. 12. 1916.

³²⁴ Popis i evidencija životinja i prijevoznih sredstava za vojne potrebe vršena je na isti način. Općinske vlasti morale su sastavljati popise raspoloživih ljudi za vojne radnje, odnosno popise zanimanja potrebnih vojnim postrojbama i slati ih kotarskoj vlasti. Tado ORŠOLIĆ; Dino NEKIĆ, „Mobilizacija ljudi, konja, stoke i prijevoznih sredstava u dubrovačkom kotaru 1914.“, *Anali* Zavoda za povijesne znanosti HAZU-a u Dubrovniku, br. 55/1, Dubrovnik, 2017., str. 245-268.

³²⁵ DARi, JU 19, kutija 110, spis ad. Br. Pr. 291, 26. 9. 1914.

³²⁶ Općina Baška je do kraja 1914. godine za hranu, prijevoz i dnevnice pratiteljima potrošila ukupno 102 kruna (47,80 kruna za hranu, 30 kruna za prijevoz i 24,20 kruna za dnevnice). DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 219, 8. 10. 1915. Usporedbe radi, ukupni troškovi na ime novačenja vojnih obveznika do kraja 1917. godine iznosili su 214,80 kruna. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 4728, 7. 5. 1918.

su prilikom stavnje proglašeni nesposobnima za vojnu službu, kotarska vlast izdavala je svjedodžbu ili potvrdu o oslobođenju od vojne službe kao dokaz da su ispunili svoju obvezu novačenja.³²⁷

Posebno pitanje bilo je uređenje postupka s dobrovoljcima. Bilo je zabranjeno asentirati, odnosno proglašavati vojno sposobnim mladiće od 19 i 20 godina jer je njihov dobrovoljni odaziv bio dozvoljen samo za dvogodišnju službu.³²⁸ Izuzetak su bili dvadesetogodišnjaci koji su dokazali da su u školskoj godini 1914./1915. upisali posljednju godinu učilišta koje ih je moglo ovladati za jednogodišnju djelatnu vojnu službu, dok su devetnaestogodišnjaci morali dokazati upis na pretposljednju ili posljednju godinu isto takve školske ustanove. Molbu za dobrovoljni pristup u zajedničku vojsku ili domobranstvo morali su poslati nadležnom kotarskom dopunitbenom zapovjedništvu. Novačiti su se mogli jednogodišnji dobrovoljci rođeni od 1878. do 1890. godine, koji su nosili posebne oznake (vrpca na rukavu) za vrijeme vojne službe. Nakon uspješno završene vojne obuke mogli su biti zadržani u vojnim školama za rezervne časnike s pretpostavkom aspiracije prema časničkoj službi. Ostali su se pridruživali vojnim postrojbama i ukoliko su pokazali iznimnu hrabrost kao vođe desetina ili straža mogli su i bez formalne vojne naobrazbe biti imenovani kadetima. Imali su pravo izbora priključenja zajedničkoj vojsci ili domobranstvu, a o iskazanoj hrabrosti na bojištu ovisilo je njihovo daljnje vojno obrazovanje za časnike.³²⁹

Krčki vojni obveznici pripadali su III. vojnom zbornom području ili korpusu čije je sjedište bilo u Grazu.³³⁰ Osim Austrijskog primorja, navedenom zbornom području pripadale

³²⁷ Naredbom Ministarstva za zemaljsku obranu bilo je zabranjeno civilnim liječnicima donositi zaključke o nesposobnosti vojnih obveznika. Mogli su dati samo svoje mišljenje o mentalnim ili fizičkim nedostacima. Konačni sud o vojnoj sposobnosti davala je vojna liječnička komisija prilikom novačenja. „Svjedočbe civilnih liječnika vojnim obveznicima“, *Riečki novi list*, br. 252, str. 1., 21. 10. 1915.

³²⁸ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 9780; spis br. 9788, 12. 9. 1914.; Oglas br. 2243, 26. 9. 1914.

³²⁹ „O pogodnosti jednogodišnjeg dobrovoljačva“, *Jutarnji list*, br. 886, str. 3., 7. 11. 1914.; „Pučko-ustaški jednogodišnji dobrovoljci“, *Riečki novi list*, br. 287, str. 1., 27. 11. 1914.

³³⁰ Austrougarska vojska sastojala se od tri organizacijske cjeline: 1. Zajednička vojska (Carsko-kraljevska vojska, Kaiser und königliches Heer) i mornarica (K. u. k. Kriegsmarine), kojoj je pripadala i Dunavska riječna ratna flotila (Donauflotte), 2. Zemaljska obrana podijeljena na Austrijsku zemaljsku obranu (Kaiserlich-königliche Landwehr) i Ugarsku zemaljsku obranu (Königlich-ungarischer Honved) u sklopu koje se nalazilo Hrvatsko domobranstvo i 3. Pučki ustanak (Landsturm, skraćeno Lst), popunjen starijim godištim. Cjelokupnim oružanim snagama upravljalo je Austrougarsko vrhovno vojno zapovjedništvo (Armee Oberkommando, skraćeno AOK), čiji je načelnik Glavnog stožera bio general Conrad von Hötzendorf. Austro-Ugarska Monarhija bila je podijeljena na šesnaest vojnih zbornih ili korpusnih područja (Armee-Korpsbereiche), koja su bila podijeljena na kotare novačenja (stavnju) čije se granice nisu poklapale s granicama političkih kotara (Politisches Bezirks). Osam zbornih područja bilo je u austrijskom dijelu Monarhije, šest u ugarskom dijelu, a dva u Bosni i Hercegovini. Svako zorno područje trebalo je podići dvije pješačke divizije zajedničke vojske (K. u. K. Infanteriedivision, skraćeno ID), a u Cislajtaniji je svako zorno područje trebalo podići i jednu diviziju domobranstva (K. k. Landwehr Division, skraćeno LD). Sveukupno je na području Monarhije postojalo 48 pješačkih divizija, od čega 32 divizije zajedničke vojske i po 8 divizija Landwehra i Honveda. Svaka pješačka divizija bila je sastavljena od

su Kranjska, Koruška i Štajerska. U njegovom sastavu bile su 6. Carska i kraljevska pješačka divizija zajedničke vojske (6. K. u. K. Infanteriedivision) sa zapovjednim sjedištem u Grazu, 22. Carsko-kraljevska domobranska pješačka divizija (22. K. k. Landwehrdivision) sa zapovjednim sjedištem u Grazu i 28. Carska i kraljevska pješačka divizija (28. K. u. K. Infanteriedivision) sa zapovjednim sjedištem u Ljubljani. Sve muške vojno sposobne osobe s područja Markgrofovije Istre popunjavale su postrojbe Carsko-kraljevskih pješačkih pukovnija zajedničke vojske br. 47 sa sjedištem u Mariboru,³³¹ br. 87 sa sjedištem u Celju,³³² br. 97 sa sjedištem u Trstu, a kasnije u Radkersburgu (Radgoni)³³³ te Carsko-kraljevsku domobranske

2 brigade (Brigade) sa po 2 pukovnije (Regimenter), a svaku pukovniju činila su 4 bataljuna ili bojne (Bataillon ili Baon). Svaka bojna sastojala se od 4 satnije (Kompanien) ili čete s po 4 odjela ili voda (Züge). Zajednička vojska imala je ukupno 102 pješačke pukovnije (K. u. K.. Infanterie Regimenter, skraćeno IR) označene brojevima i imenima svojih „vlasnika“, odnosno počasnih pukovnika ili imenima poznate osobe iz austrijske vojne povijesti. Neke pukovnije nosile su imena europskih vladara (ruskog cara, engleskog, španjolskog, talijanskog ili belgijskog kralja). Austrijska nacionalna vojska ili domobranstvo sastojala se od 37 pješačkih pukovnija (K. k. Landwehr Infanterie Regimenter, skraćeno LIR), svaka s tri bojne. Nosila su imena mjesta gdje su podignute. Ustrojstvo vojnih postrojbi prilagođavalo se stanju na bojištima pa je često dolazilo do preinaka. U brojnoj literaturi o ustroju austrougarske vojske i sudjelovanju hrvatskih vojnika na bojištima više vidjeti u: *1914. - prva godina rata u Trojnoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, zbornik, ur. Vijoleta Herman, Matica hrvatska, Zagreb, 2018.; Zvonimir FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, Despot Infinitus d.o.o., Zagreb, 2014.; Zvonimir FREIVOGEL, *Austrougarski bojni brodovi I. svjetskog rata*, Adamić d.o.o., Digital point d.o.o., Rijeka, 2003.; Zvonimir FREIVOGEL, *Austrougarske podmornice u I. svjetskom ratu*, Adamić d.o.o., Digital point d.o.o., Rijeka, 2007.; Vijoleta HERMAN KAURIĆ; Nikola TOMINAC, „Hrvatske postrojbe u borbama na Soči (Jugozapadno bojište)“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol 21, br. 1, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2015., str. 17-49.; Mirela KREŠIĆ, „Hrvatski vojnici u Prvom svjetskom ratu: proglašenje nestalih umrlima“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb, 2017., str. 297-314.; Milan POJIĆ, „Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868. - 1914.“, *Arhivski vjesnik*, br. 43, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2000., str. 147-169.; Nikola TOMINAC, „79. pukovnja zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, *1918. u hrvatskoj povijesti*, zbornik, ur. Željko Holjevac, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., str. 283-322.

³³¹ Nazivala se Infanterie Regiment Graf von Beck-Rzikowsky, a prema nacionalnom sastavu sastojala se od 77 % Nijemaca i 23 % ostalih narodnosti.

³³² Nazivala se Infanterie Regiment Freiherr von Succovaty, a prema nacionalnom sastavu sastojala se od 86 % Slovenaca i 14 % ostalih narodnosti.

³³³ Carsko-kraljevska pješačka pukovnja barun von Waldstätten br. 97 osnovana je 1883. godine. Ime je dobila po svom „vlasniku“ generalu barunu Georgu von Waldstättenu. Nacionalni sastav bio je: 45 % Slovenaca, 27 % Hrvata, 20 % Talijana i 13 % ostalih. Sjedište 1. i 2. bojne bilo je u Bjelovaru, 3. bojne u Trstu, a 4. bojne u Karlovcu. Od kolovoza 1914. godine pukovnja je sudjelovala u Galiciji na istočnim bojištu. Zbog svog etničkog sastava pukovnja nije sudjelovala na jugozapadnom (Sočanskom) bojištu, osim 10. jurišne bojne (Sturmataillon), koja je zbog pokazane hrabrosti u borbama na Krasu dobila počasni naziv Sočanska bojna. U kolovozu 1917. godine pukovnja je sudjelovala u bitkama u Bukovini, a 1918. godine bila je u sastavu 2. konjaničke divizije Istočne vojske u Ukrajini. U vrijeme raspada austrougarske vojske preimenovana je u 1. slovensku pukovnju Nanos. U prosincu 1918. godine iz njene jezgre nastala je Trščanska pukovnja sa sjedištem u Mariboru.

pješačke pukovnije br. 5 (K. k. Landwehr Infanterie Regiment) sa sjedištem u Puli³³⁴ i br. 27 sa sjedištem u Ljubljani.³³⁵

Pokrajinski namjesnik u Trstu, Konrad Hohenlohe, objavio je 25. rujna, u dogovoru s Vojnim zapovjedništvom u Grazu plan poziva vojnih obveznika godišta 1892., 1893. i 1894. na novačenje.³³⁶ Stavnja se odnosila za cjelokupno područje Markgrofovije Istre, a obveznici su pozivani prema sudbenim kotarima. Vojni obveznici s područja krčkog sudbenog kotara pozvani su u Trst 3. i 4. listopada u Carsko-kraljevsko kotarsko dopunidbeno zapovjedništvo Ratne mornarice (Via S. S. Martiri 20). Svim krčkim općinskim poglavarstvima poziv je prosljedio kotarski poglavar dr. Karl Lusina, s napomenom da pripadnici narodnog ustanka moraju doći u Trst 2. listopada navečer. Preporučilo se korištenje domaćeg brodarskog prijevoznika, Austro-hrvatskog parobrodarskog društva iz Punta, čiji je parobrod izravnom linijom krenuo u 6:00 ujutro iz Krka prema Rijeci, odakle su u 17:00 vojni obveznici nastavili parobrodom prema Trstu.³³⁷ U Trst su stigli u 21:20 i bili su besplatno smješteni u vojarni „Guardiella“ u tršćanskom predgrađu. Stavnju je 3. listopada obavljalo Povjerenstvo za smotru br. I. u prostorijama zapovjedništva.³³⁸ Vojni obveznici koji su proglašeni privremeno nesposobnima za vojnu službu bili su se dužni 24. listopada javiti kotarskom domobranskom

³³⁴ Carsko-kraljevska domobranska pješačka pukovnja br. 5. osnovana je 1889. godine u Linzu. Nacionalni sastav pukovnije u srpnju 1914. godine izgledao je: 45 % Slovenaca, 27 % Hrvata i 20 % Talijana i 8 % ostalih narodnosti. Stožerno zapovjedništvo bilo je od 1906. godine u Puli. Zapovjednik je bio pukovnik Richard Keki. Bila je u sklopu 45. pješačke brigade, 22. domobranke pješačke divizije sa sjedištem u Grazu, podređena III. korpusu, odnosno Drugoj armiji. U svibnju 1917. godine car Karlo I. preimenuovao je cjelokupno carsko-kraljevsko domobranstvo (Landwehr) u Schützen (strijelci) pa je pukovnja nosila naziv 5. Schützenregiment (SchR.) Pukovnja je krajem 1914. i početkom 1915. godine sudjelovala u operacijama na istočnom bojištu (Galicija), a od listopada 1915. godine dvije bojne osiguravale su obranu ratne luke Pula i bile su dio tvrđavnog garnizona. Pukovnja je bila angažirana i na jugozapadnom bojištu (Sočansko bojište), a u lipnju 1916. godine jedna bojna dodijeljena je XIII. Hrvatsko-slavonskom korpusu.

³³⁵ Carsko-kraljevska domobranska pješačka pukovnja br. 27 osnovana je 1901. godine u Ljubljani, u kojoj je bilo smješteno zapovjedništvo. Bila je dio 22. pješačke divizije sa sjedištem u Grazu, 44. brigade te je bila podređena III. korpusu. Prema nacionalnom sastavu sastojala se od 86 % Slovenaca i 14 % ostalih narodnosti.

³³⁶ „Poziv vojnih obveznika na stavnju“, *Naša sloga*, br. 38, str. 1., 1. 10. 1914.

³³⁷ Preporuka je izdana zbog mogućeg zaustavljanja parobroda *Ungaro-Croate* u Malom Lošinj u uslijed ratnih zbivanja. DARI, JU 19, kutija 110, spis br. 2304, 26. 9. 1914.

³³⁸ Vojna komisija za novačenje ili stavnju (Musterungskommission) određivala je sposobnost za vojnu službu (asentaciju). Svi koji su prvi put proglašeni nesposobnima za vojnu službu morali su se još dvaput javiti komisiji za novačenje kako bi se definitivno utvrdila njihova nesposobnost za vojnu službu. Vojna obveza trajala je 24 godine, od 1. siječnja godine u kojoj bi vojni obveznik navršio 19. godinu do 31. prosinca kada bi navršio 42. godinu života. Tijekom rata produljena je na dob od 18. do 50. godine života. Novaci su dodjeljivani postrojbama zajedničke vojske ili domobranstvu prema potrebi, odnosno veličini postrojbi i njihovoj popunjenosti. Oni koji nisu ušli u popise postrojbi činili su pričuvu ili rezervu (Ersatzreserve), zajedno s veteranima koji su odslužili aktivni vojni rok. Bili su pozivani na vojne vježbe do svoje 32. godine, nakon čega bi prelazili u sastav teritorijalnih postrojbi prvoga reda (Erste Aufgebot Landsturm). S navršениh 37 godina prešli bi u postrojbe drugog poziva (Zweites Aufgebot Landsturm) u kojima bi ostajali narednih pet godina. Vidi: Zvonimir FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, str. 28.

zapovjedništvu br. 5 u Pazinu na naknadno novačenje ili superarbitraciju kako bi se definitivno utvrdila njihova (ne)sposobnost.³³⁹ Sve navedene obavijesti krčka općinska poglavarstva prosljeđivala su po selima na svom području.³⁴⁰

Radilo se o vojnim obveznicima koji su morali 26. listopada „doći pod oružje“, a kotarski upravitelj Lusina dopisom je informirao općinska poglavarstva da su prilikom dolaska u vojarne bili obvezni ponijeti: 1 par čvrstih i udobnih cipela, eventualno čizama i opanaka, toplo vuneno rublje, toplo odijelo (hlače i kaput – „halja“), vuneni prsluk s rukavima, zimski kaput, kožuh, ogrtač, vunene bječve i vunene obojke („zavojci“ za stopalo), vunene rukavice, zimsku kapu (koja zamata cijelu glavu i vrat), narukvice (za zaštitu ruku kod bila), topla pokrivala (bijeljaci, gunj), 1 torbak (kako nose turisti), pribor za jelo (nož, vilica, žlica, zdjela itd.). Napomenuto je da svi oni kojima nedostaju neke od navedenih stvari imaju priliku kupiti ih u Rijeci, dok čekaju parobrod za Pulu. Vojna uprava imala je mogućnost otkupljivanja navedenih stvari, ukoliko je ocijenila da su upotrebljive za vojnu službu.³⁴¹

Sljedeći krug poziva krčkih vojnih obveznika objavljen je 10. studenoga, a odnosio se na godišta od 1878. do 1890. te od 1892. do 1894., zatim one koji su bili proglašeni nesposobnima za vojnu službu, one koji su superarbitracijom bili oslobođeni vojne službe do kraja 1913. godine ili koji nisu došli u Trst na novačenje 3. listopada.³⁴² Novačenju su bili dužni pristupiti i svećenici, redovnici, dušobrižnici, svećenički kandidati te namještenici u duhovnim učilištima zakonom priznatih crkava i vjerskih društava, ali nisu bili uzeti u aktivnu vojnu službu. Za krčki kotar novačenje je održano 25. studenoga u gradu Krku.³⁴³ Naknadno novačenje u siječnju naredne godine opet je održano u Trstu, a obuhvaćalo je sve regrute rođene od 1887. do 1890. godine, koji do 31. prosinca 1914. godine još nisu bili pozvani u vojnu službu, odnosno ako su na određeno ili neodređeno vrijeme bili oslobođeni vojne službe radi obavljanja javne službe ili poslova drugoga javnog interesa.³⁴⁴ Za vojne obveznike koji se nisu nalazili u svojoj zavičajnoj općini bilo je dozvoljeno novačenje u općini boravišta, odnosno u

³³⁹ „Poziv na pučko-ustaške obveznike ratne mornarice“, *Naša sloga*, br. 40, str. 2., 15. 10. 1914. Kazna za neopravdan izostanak s novačenja bila je propisana člankom 4. Državnog zakona od 28. lipnja 1890., L.D.Z. br. 137, a iznosila je od jednog mjeseca do 2 godine zatvora. DARi, JU 19, kutija 110, spis Br. Pr. 291, 23. 9. 1914.

³⁴⁰ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2240, 26. 9. 1914.

³⁴¹ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 11.362 ad, 21. 10. 1914.

³⁴² „Razne vesti. Smotra obveznika rođenih od god. 1878. do 1890.“, *Naša sloga*, br. 45, str. 3., 19. 11. 1914.

³⁴³ Općinski načelnik u Baški izvijestio je Kotarsko poglavarstvo u Krku da se u Općini Baška nalazi 107 vojnih obveznika godišta 1878. - 1890., od čega 24 nesposobnih za oružje. DARi, JU 19, kutija 110, spis 2654, 23. 10. 1914.

³⁴⁴ Tijekom 1914. godine iz Općine Baška na novačenje u Trst poslano je ukupno 47 novaka. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 219, 8. 10. 1915.

najbližem regrutacijskom centru.³⁴⁵ Nakon ustanovljenja vojne sposobnosti, novaci su imali vremenski rok od 48 sati da se jave u svoju postrojbu.³⁴⁶

Već su prve ratne godine općinske i kotarska vlast na otoku Krku bile preplavljene molbama za dopust.³⁴⁷ Razlog su bili žetveni radovi koje je trebalo završiti, a od naredne godine pa do kraja rata predstojeći žetveni radovi. Zato se najviše molbi za dopust podnosilo od početka ožujka do početka lipnja.³⁴⁸ Obitelji su molbe upućivali i izravno vojnim zapovjedništvima u čijim su se postrojbama nalazili njihovi članovi. Primjerice, zapovjedništvo 5. domobranske pješačke pukovnije u Puli odbijalo je molbe s obrazloženjem da nije ovlašteno donositi takve odluke, a jednako su odgovarala i vojna zapovjedništva u Pazinu, zapovjedništvo 97. pješačke pukovnije u Ljubljani, Ratne mornarice u Puli, tvrđava u Puli i Malom Lošinju, zapovjedništvo poljske topničke baterije u Klagenfurtu, žandarmerijske postaje u Belom na otoku Cresu te ostala vojna zapovjedništva u čijim su se postrojbama nalazili Krčani.³⁴⁹ Pokušaji da općinske vlasti reduciraju količinu molbi na način da zaprimaju samo „hitne i obzira vrijedne u kojima će dati svoje mišljenje“ nije uspio pa je reagiralo zapovjedništvo nadležnog zbornog područja u Grazu naredbom da se više ne smiju uzimati u obzir molbe za dopust bez obzira na njihov razlog, odnosno da se neće prihvaćati molbe za vojnike na bojištima.³⁵⁰ U obzir su dolazili

³⁴⁵ Bašćanin Klement Čubranić bio je zaposlen kao sudski prislužnik Okružnog suda u Banja Luci. Početkom studenoga 1914. godine javio je Općinskom poglavarstvu u Baški da će se od 12. studenoga do 7. siječnja 1915. godine nalaziti u Poreču kako bi se pripremao za polaganje sudačkog ispita. Zato se na novačenje odazvao u Poreču. DARi, JU 19, kutija 110, spisi br. 2774, 2823 i 2824, 11. 11. 1914. i 20. 11. 1914.

³⁴⁶ Prilikom javljanja u svoju vojnu jedinicu morali su ponijeti toplu odjeću, pribor za jelo te hrane dovoljne za tri dana. „Sazivna obznana“, *Naša sloga*, br. 51, str. 3., 31. 12. 1914.

³⁴⁷ Molbe za dopust (Anbauurlaub) uvijek su dostavljane općinskim poglavarstvima, koja su ih prosljeđivala nadležnoj kotarskoj vlasti u Krku, a ono vojnim zapovjedništvima. Svaka molba bila je potpisana od strane jednog svjedoka te od zapovjedništva mjesne oružničke postaje. Nerijetko su općinska poglavarstva, seoska poglavari i župni uredi potvrđivali istinitost podataka i tvrdnji navedenih u molbama.

³⁴⁸ Približavanjem žetvenih radova u molbama su kao glavni dokazi navedeni veličina zemljišne čestice i broj djece ili članova obitelji o kojima je unovačeni hranitelj skrbio pa se sukladno tome uvijek tražio dopust od 14 dana. Vlasnici malih zemljišnih površina (2 ha) u pravilu nisu dobivali dopust. Molbe su ispunjavali članovi obitelji u formi zapisnika (Protokoll), koji bi općinski načelnici vidirali općinskim pečatom i vlastoručnim potpisom te ih prosljeđivali nadležnoj kotarskoj vlasti u Krku (Bezirkshauptmannschaft). Formulari su se mogli nabaviti po cijeni od 5 filira u biskupijskoj tiskari *Kurykta* u Krku. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 1735-17, 3. 3. 1917.

³⁴⁹ Arhivska građa odnosi se isključivo na vojne obveznike s područja Općine Baška (JU 19, kutije 110 - 118), jer za ostale krčke općine nedostaje. Za vojne obveznike iz ostalih krčkih općina u ovu svrhu poslužio je Popis gubitaka (Verlustlist) Ministarstva rata u Beču, koji je objavljen na mrežnim stranicama Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. To nipošto ne znači da su poginuli, ranjeni ili zarobljeni Krčani od početka aktivne vojne službe bili u postrojbama u kojima su stradali, ali pokazuje u kojim su se vojnim jedinicama kretali te na kojem području.

³⁵⁰ DARi, JU 19, kutija 110, Oglas br. 2341, 10. 10. 1914. Tome se priključilo Ministarstvo rata naredbom od 24. ožujka 1915. godine u kojoj se naglašava da se „principijelno“ neće odobravati dopust vojnicima ratnih luka Pula i Mali Lošinj, kao i onima na ratnim parobrodima, jer se smatra „kao da se nalaze na bojnopolju“. Zato su sve molbe za dvotjedni dopust za poljodjelske poslove bile odbijene. Kotarski upravitelj Lusina napomenu je općinskim poglavarstvima da mu se molbe za dopust više ne dostavljaju. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 4524, 6. 5. 1915.

isključivo poljodjelci koji su se nalazili u rezervnim, odnosno postrojbama podalje od bojišnice te oni koji su se nalazili u zavodima za oporavak. Dopust je mogao trajati najviše 14 dana, a tražio ga je sam vojnik u svom zapovjedništvu ili su u njegovo ime molbu kotarskoj vlasti upućivali članovi njegove obitelji. Zapovjednici pojedinih postrojbi bili su ovlašteni dodjeljivati dopust, a pri tome su vodili računa da se radi o samostalnom posjedniku ili poljoprivrednom radniku. Na temelju Dopustnog lista (Urlaubsschein) u kojemu je bio vidljiv razlog dopusta, vojnik je imao pravo besplatne vožnje željeznicom ili parobrodom do svog prebivališta. Općinske vlasti morale su nadzirati rad vojnika i njihov pravovremeni povratak u postrojbu. Ukoliko se radilo o većem zemljišnom posjedu, vlasnici ili općinska vlast mogli su zatražiti od kotarske vlasti da se pošalje do 20 vojnih radnika za čiji su smještaj i prehranu troškove snosili vlasnici posjeda ili općine.³⁵¹ Unatoč tome, molbe su nastavile pristizati, a razlozi su sve više počeli biti osobne prirode.³⁵² Ministarstvo rata ovlastilo je vojna zapovjedništva da mogu dodjeljivati kraći dopust samo vojnicima kojima je umro član obitelji ili najbliže rodbine. Takve molbe su općinska poglavarstva brzojavno prosljeđivala vojnim zapovjedništvima.³⁵³

Od početka 1915. godine, sukladno razvoju situacije na bojištima, novačenja su bila učestalija i obuhvaćala su vojne obveznike starijih godišta. U veljači su općinskim poglavarstvima poslana tiskanice za sastavljanje popisa vojnih obveznika godišta 1891., 1895. i 1896. da bi već sljedeći mjesec bili sastavljeni popisi onih rođenih od 1873. do 1877. godine.³⁵⁴ Kako se sastavljanje popisa vojnih obveznika pripremalo unaprijed, općinsko poglavarstvo u Baški izvijestilo je Kotarsko poglavarstvo u Krku da je na općinskom području prisutno 47 muškaraca rođenih 1897. godine.³⁵⁵

³⁵¹ „Dopusti vojnicima za proljetni rad“, *Jutarnji list*, br. 1052, str. 7., 5. 3. 1915.; „Dopust vojnicima za poljske radnje“, *Naša sloga*, br. 10, str. 2., 11. 3. 1915.

³⁵² U molbama za dopust radi sređivanja privatnih poslova uglavnom se navodio kraći vremenski period, do 10 dana.

³⁵³ „Dopusti vojničkim osobama“, *Naša sloga*, br. 8, str. 3., 25. 2. 1915.; „Vojnički dopusti i privremeni oprosti“, *Naša sloga*, br. 12, str. 3., 25. 3. 1915.; „Četrnajstdnevni dopusti vojnicima“, *Naša sloga*, br. 15, str. 3., 15. 4. 1915.; „Dopusti za poljodjelske radnje“, *Naša sloga*, br. 16, str. 2., 22. 4. 1915.; „Dopusti za vojnike u prešnim slučajevima“, *Jutarnji list*, br. 1044, str. 5., 25. 2. 1915.

³⁵⁴ „Novi poziv pučkog ustanka“, *Riečki novi list*, br. 23, str. 2., 27. 1. 1915.; „Sazivna obznana“, *Naša sloga*, br. 4, str. 2., 28. 1. 1915.; „Pregledba pučko-ustaških obveznika rođj. g. 1891., 1895. i 1896.“, *Naša sloga*, br. 6, str. 2., 11. 2. 1915.; „Pridržanje najstarijih pučkih ustaša u službi“, *Naša sloga*, br. 7, str. 3., 18. 2. 1915.; „Poziv superarbitriranih i nesposobnih?“, *Jutarnji list*, br. 1044, str. 5., 25. 2. 1915.; „Sazivna obznana“, *Naša sloga*, br. 10, str. 2., 11. 3. 1915.; „Poziv superarbitriranih vojnika“, *Naša sloga*, br. 12, str. 3., 25. 3. 1915.; „Pregledbe pučkoustaških obveznika“, *Naša sloga*, br. 13, str. 3., 1. 4. 1915.; „Poziv superarbitriranih“, *Naša sloga*, br. 14, str. 5., 8. 4. 1915.; „Oglas o popisu pučkih ustaša g. 1897., te austrijskih i bosanskih državljana raznih godišta“, *Jutarnji list*, br. 1144, str. 6., 5. 6. 1915.

³⁵⁵ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 830, 24. 4. 1915.

Ulaskom Kraljevine Italije u rat na strani Antante i otvaranjem Sočanskog bojišta odredbe glede novačenja postale su rigoroznije. Tako od svibnja 1915. godine novačenja nisu bili izuzeti oni koji su već služili u vojsci i uživali vojnu mirovinu.³⁵⁶ Novačenja su bili oslobođeni općinski načelnici i općinski savjetnici bez obzira jesu li bili vojni obveznici. Poljoprivrednici kao hranitelji obitelji, duhovnici i duhovni kandidati te učitelji i učiteljski kandidati, koji su premješteni iz aktivnog stanja u doknadnu pričuvu, morali su u lipnju na naknadnom novačenju u Voloskom dokazati da još uvijek postoje uvjeti pričuve.³⁵⁷ Isto je vrijedilo i za općinski načelnike i tajnike pa je Nikola Žic (1882.), vladin povjerenik za bašćansku općinu proglašen sposobnim za vojnu službu, ali nije aktiviran.³⁵⁸ Za razliku od njega, općinski tajnik i blagajnik Petar Ostrogović (1881.), proglašen je nesposobnim za aktivnu vojnu službu, ali ju nije izbjegao.³⁵⁹ Aktiviran je 10. listopada 1916. godine i nalazio se u sastavu 5. domobranske pješačke pukovnije. Njegova vojna jedinica bila je smještena u Voitsbergu, zapadno od Graza. Općinsko poglavarstvo tražilo je od vojnog zapovjedništva njegovo oslobađanje navodeći kako je on jedini tajnik-blagajnik u općini, koja u mirno doba broji do 5.000 stanovnika pa općina bez njega ne može funkcionirati.³⁶⁰ Prilika za njegovo oslobađanje došla je nakon što je potkraj 1916. godine obolio i bio smješten u izolacijskoj baraci br. 6, Pričuvne bolnice br. 3, u dvorcu Eggenbergu kod Graza. U dopisu mu Nikola Dorčić, predsjednik općinskog Upravnog odbora navodi kako je Kotarsko poglavarstvo u Krku molilo njegovo oslobađanje, ali kako bi i on trebao isto tražiti kod svog zapovjedništva.³⁶¹ U

³⁵⁶ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 350, 11. 5. 1915.; spis 1622, 28. 8. 1915.; „Ponovna smotra rođenih godine 1878. - 1890., 1892. - 1894.“, *Naša sloga*, br. 18, str. 2., 6. 5. 1915.

³⁵⁷ DARi, kutija 113, spis br. 2393, 26. 2. 1916. Naknadno novačenje održano je 16. lipnja 1915. godine u Voloskom.

³⁵⁸ Profesor Nikola Žic, porijeklom iz Punta, bio je vladin povjerenik za općinu Baška od 28. srpnja 1915. do 26. ožujka 1916. godine.

³⁵⁹ Petar Ostrogović, porijeklom iz Vrbnika, bio je tajnik i blagajnik Općine Baška od 1905. godine. Za njega je još u kolovozu 1914. godine tadašnji načelnik bašćanske općine Božo Kaftanić molio vojno zapovjedništvo III. zbornog područja u Grazu da bude oslobođen vojne službe, čemu je udovoljeno. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 9667, 25. 8. 1914.

³⁶⁰ Dopis je u rukopisu, ali nije ga napisao Nikola Dorčić, jer je bio nepismen. To je potvrdio on sam u postupku koji se 1923. godine vodio protiv Petra Ostrogovića, a vezano za financijsko poslovanje općine s otočnom aprovizacijskom centralom u Omišlju u vrijeme rata. Na saslušanju 23. svibnja 1923. godine u prostorijama Općinskog poglavarstva u Baški, Nikola Dorčić izjavio je: „Na koji bi način općinska uprava predana meni u ruke ne sjećam se. U sjećanju mi jošte, da sam se ondašnjem poglavaru Dr. Muchi suprotstavljao da primim čast predsjednika općinskog upravnog odbora, s razloga što nijesam pismen. Odgovorio mi na to, da je dovoljno da znadem potpisati svoje ime, dok će poslove voditi općinski tajnik g. Petar Ostrogović. Glede novca i poslovanja sa Omišljem ne sjećam se ništa.“ DARi, JU 19, kutija 203, Kazneni postupak protiv općinskog tajnika Petra Ostrogovića 1922. - 1930.

Istovremeno je zamoljeno oslobađanje općinskog poslužnika Marijana Hrabrića, koji se od 1. rujna nalazio u sastavu stražarske bojne pučkog ustanka (*Landsturma*) u Weizu sjeveroistočno od Graza, ali je molba odbijena.

³⁶¹ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 45, 10. 1. 1917.

međuvremenu je kao općinski tajnik i blagajnik zaposlen Zvonimir Grandić iz Baške.³⁶² Međutim, i on je uskoro unovačen te poslan u Voitsberg pa je i za njega zamoljen oprost od vojne službe.³⁶³ Tako je općina početkom 1917. godine bila bez tajnika i blagajnika što ju je dovelo do stanja administrativnog kaosa i ruba financijske propasti. Situacija se stabilizirala nakon povratka Petra Ostrogovića iz vojništva u proljeće 1917. godine.³⁶⁴

Ministarstvo rata i Ministarstvo za zemaljsku obranu zabranila su u lipnju 1915. godine dopuste za obrađivanje polja Krčanima koji su bili u aktivnoj vojnoj službi, ali su na inzistiranje Ministarstva poljodjelstva bila voljna učiniti iznimku u slučajevima ako se vojnici nalaze „u nutrini države, a trebaju poljskom gospodarstvu“, odnosno ako su neovisni poljodjelci na velikim posjedima ili zaposlenici poljodjelskih zadruga.³⁶⁵ Sve iznimke bile su od 1. srpnja uklonjene i opet je uslijedila opća zabrana dopusta.³⁶⁶ Kada su u rujnu uslijedile nove molbe za dopust zbog vinogradarskih i ostalih jesenskih radova, molitelje se podsjetilo na naredbu Vrhovnog vojnog zapovjedništva prema kojoj se dopust može dodijeliti samo onim vojnicima koji su od početka rata neprekidno na bojištu, i to ako su samostalni zemljoposjednici, službenici u gospodarskim zavodima ili organizacijama te kovači i kolari potrebni za gospodarske poslove.³⁶⁷

Novačenja se za krčke regrute zbog novih okolnosti i mjera predostrožnosti nisu više održavala u Trstu već u gradu Krku.³⁶⁸ Nakon stabiliziranja vojne situacije na jugozapadnim

³⁶² Kao općinski tajnik, a ujedno i zapisničar, bio je prisutan na sjednicama općinskog Upravnog odbora, održanima 30. rujna i 9. studenoga 1916. godine. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 3331, 30. 9. 1916.; spis br. 3386, 9. 11. 1916.

³⁶³ Zanimljivo da je i Grandić svojedobno bio proglašen nesposobnim za aktivnu vojnu službu. DARi, JU 19, kutija br. 116, spis br. 274, 16. 2. 1917.

³⁶⁴ Ne može se sa sigurnošću utvrditi datum njegovog povratka iz vojne službe, jer se ne navodi u arhivskoj građi. Prvi dokument kojega je potpisao u 1917. godini je namira u iznosu od 255,20 kruna što ju je općinski Upravni odbor primio od uprave zaklade ukinute bratovštine Majke Božje Goričke na račun pučke škole u Baški. DARi, JU 19, kutija br. 117, 10. 6. 1917.

³⁶⁵ Molbe su vojnici trebali podnositi izravno svom zapovjedništvu ili su to mogli učiniti članovi njihovih obitelji u nadležnom općinskom poglavarstvu. Dopuste su mogli dobiti i strojari te ložači poljoprivrednih strojeva. DARi, JU 19, kutija 111, Oglas br. 1281, 1. 7. 1915.

³⁶⁶ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 6421, 18. 7. 1915.

³⁶⁷ DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 16, 5. 1. 1916.

Vojna zapovjedništva mogla su dodjeljivati dopuste u maksimalnom trajanju do tri mjeseca, dok je Ministarstvo rata dodjeljivalo molbe za duži dopust. Vojnici su molbe podnosili svojim zapovjednicima usmeno prilikom raporta (pripravka, prijavka). „Dopusti vojnicima za jesenske gospodarske radnje“, *Hrvatski list*, br. 87, str. 3., 9. 10. 1915.

³⁶⁸ Premda arhivska građa izrijekom ne navodi točnu lokaciju održavanja novačenja, pretpostavka je da su se ona održavala na trgu Kamplinu u neposrednoj blizini krčke Katedrale. Na navedenu pretpostavku upućuje njegova prostranost te činjenica da su se na trgu održavala novačenja, odnosno klasifikacija životinja. Uostalom, to je bio najširi prostor unutar starog grada, a opravdana je sumnja da bi prostorije Kotarskog poglavarstva mogle primiti veće mnoštvo ljudi. Prvo novačenje krčkih vojnih obveznika nakon objave ratnog stanja između Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Italije održano je u gradu Krku 25. svibnja. Odnosilo se na „pučkoustaške“ obveznike

granicama Monarhije i boljom prometnom prohodnošću, krajem 1915. godine provedeno je u Radkersburgu naknadno novačenje svih istarskih i krčkih vojnih obveznika godišta 1865. - 1897., koji iz bilo kojeg razloga nisu bili na prethodnim regrutacijama.³⁶⁹ Prema tome, do kraja 1915. godine novačenju su pristupili svi vojni obveznici od 18. do 50. godine života.³⁷⁰ Novačenja osamnaestogodišnjaka nastaviti će se do travnja 1918. godine, kada je provedena posljednja regrutacija krčkih regruta.³⁷¹

Kontinuirano izlaganje ratnim strahotama i borbama počelo je uzimati prve žrtve. Potkraj 1915. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova osnovalo je *Fond za slijepce vojnike* u cilju njihove skrbi. Fond je imao u svakoj austrijskoj pokrajini svoje urede, a za područje Markgrofovije Istre osnovan je ured u Trstu pod nazivom Pokrajinska komisija za skrb vojnika koji se vraćaju kući, koji je vodio točnu evidenciju svih slijepih istarskih vojnika.³⁷² Neki od njih poslani su u zavode Društva sv. Vida u Zagrebu,³⁷³ specijaliziranoj ustanovi za skrb slijepih vojnika.³⁷⁴ Društvo je bilo lišeno većih financijskih potpora središnjih civilnih i vojnih vlasti

godišta 1865. - 1872., 1878. - 1890., 1892. - 1894. i 1897. Na novačenje su morali doći svi, bez obzira jesu li već bili u vojnoj službi kao i vojni ranjenici koji nisu nakon superarbitracije otpušteni iz vojske. Naknadno novačenje održano je 16. lipnja u Voloskom, a određeno je da se oni koji budu proglašeni sposobnima za vojnu službu moraju odmah javiti svojim vojnim jedinicama. Državni službenici koji su obavljali važne i prijeko potrebne poslove bili su izuzeti vojne službe. Usporedno s ovim odredbama, vojni obveznici godišta od 1875. do 1877, 1891. i 1895., koji su proglašeni sposobnima za vojnu službu, a nisu još pozvani u aktivnu vojnu službu ili su na određeno ili neodređeno vrijeme bili oslobođeni vojne službe zbog interesa javne službe bili su se dužni 16. studenoga 1915. godine javiti Carsko-kraljevskom dopunitbenom kotarskom zapovjedništvu domobranstva (zemaljskih strijelaca) u Trstu. DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 5130, 21. 5. 1915.; spis br. 5467, 10. 6. 1915.; *Sazivna obznana* Kotarskog poglavarstva u Krku, kutija 112, 8. 11. 1915.

³⁶⁹ Novačenje je provedeno od 26. do 30. prosinca. DARI, JU 19, kutija 112, spis br. 2661, 24. 12. 1915.

³⁷⁰ Vojni obveznici starijih godišta upotrijebljeni su za službe u pozadini. „Proširenje pučko-ustaške obvezanosti od 18.-50. godine“, *Jutarnji list*, br. 1097, str. 1-2., 20. 4. 1915.; „Pozivanje pučkih ustaša 47 i 48 godina starih u Austriji pod oružje“, *Jutarnji list*, br. 1382, str. 6., 26. 1. 1916.

Nakon što je od 25. svibnja 1915. godine zbog nedostatka tiskarskih radnika *Naša sloga* prestala izlaziti, pulski dnevnik *Hrvatski list* nastavio je informirati istarsko čitateljstvo o najavljenim novačenjima u pokrajini. Vidi: *Hrvatski list*: „Poziv pučkih ustaša“, br. 57, str. 2., 4. - 5. 9. 1915.; „Nova smotra za godine 1873. - 1877. i 1891. i 1895. i 1896.“, br. 70, str. 1., 20. 9. 1915.; „Pozivi u Austriji“, br. 77, str. 1., 23. 9. 1915.; „Pozivna obznana, br. 121“, str. 2., 12. 11. 1915.; „Vojnički pozivi“, br. 145, str. 1., 6. 12. 1915.; „Popisi narodnih ustaša rođenih 1898.“, br. 154, str. 2., 15. 12. 1915.; „Vojnički pozivi“, br. 161, str. 1., 22. 12. 1915.

³⁷¹ „Sazivna obznana“, *Hrvatski list*, br. 263, str. 2., 3. 4. 1916.; „Ponovna pregledba godišta 1894. do 1899.“, *Hrvatski list*, br. 966, str. 2., 15. 3. 1918.

³⁷² DARI, JU 19, kutija 112, spis br. 821, 5. 12. 1915.

³⁷³ Društvo za pomoć slijepcima „Sv. Vid“ osnovano je 1893. godine na inicijativu učitelja i tiflopedagoga Vinka Beka, koji je bio društveni tajnik. Nakon izbijanja rata, hrvatski ban Ivan Skerlec dozvolio je uredbom od 10. listopada 1914. godine daljnji društveni rad. Društvo je preuzelo brigu za sve oslijepljele hrvatske vojnike s područja Hrvatske i Slavonije, odnosno XIII. zbornog područja. Međutim, kako u ostalim hrvatskim zemljama nije bilo slične ustanove, vođeno načelima humanosti i solidarnosti, preuzelo je skrb o slijepim vojnicima iz Istre. Vijoleta HERMAN KAURIĆ, „Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata?“, *Historijski zbornik*, God. LXII (2009.), br. 2, Zagreb, 2009., str. 427-463.; „Društvo sv. Vida za slijepce vojnike“, *Jutarnji list*, br. 864, str. 6., 25. 10. 1914.

³⁷⁴ Na izričiti zahtjev admirala i nadvojvode Karla Stjepana u zavod Društva sv. Vida poslana su dva vojnika iz Istre. „Istrani u zavodu društva sv. Vida u Zagrebu“, *Hrvatski list*, br. 315, str. 2., 25. 5. 1916.

pa je uoči Božićnih blagdana 1917. godine ravnateljstvo uputilo javni poziv za dobrovoljno prikupljanje novca, duhana, hrane, glazbala i ostalih potrebitih stvari kako bi se olakšao život njegovim štíćenicima.³⁷⁵

Također, bila je raširena pojava psihičke traume, koja će biti kvalificirana kao „šok od granate“.³⁷⁶ Osim toga, Krčani su se u sve većem broju počeli vraćati kućama kao invalidi i teški ranjenici.³⁷⁷ Kako bi im dalo satisfakciju na dekorativnoj razini, ali i kako bi pokazalo da skrbi za njih, Više vojno zapovjedništvo odlikovalo je vojne invalide za hrabrost koju su iskazali na bojištima. Krčka općinska poglavarstva pozvana su da dostave popise neodlikovanih vojnih invalida sa svoga područja.³⁷⁸ Vojni invalidi mogli su se prijaviti svojim općinskim vlastima ukoliko su željeli da ih se uputi na liječenje u najbližu vojno-zdravstvenu ustanovu. Skrb za invalidne vojnike i pokušaji osiguravanja njihove egzistencije podrazumijevali su školovanje i pronalazak primjerenog posla. U tom smislu je Ministarstvo rata u dogovoru s Ministarstvom za zemaljsku obranu organiziralo poštansko-brzobjavne tečajeve za invalide koji su zadobili ozljede nogu. Uvjet je bio da su mlađi od 30 godina te da imaju najmanje srednjoškolsko obrazovanje. Tečaj je trajao tri mjeseca, a po njegovom završetku polagao se ispit osposobljenja. Kandidati koji bi ga uspješno prošli polagali bi u roku od šest mjeseci teoretski ispit iz opće poštanske struke te praktični stručni ispit iz preuzimanja pošiljaka. Nakon toga bili bi zaposleni na jednogodišnji probni rok. Njegovim uspješnim završetkom dobili bi stalan posao kao poštanski i brzobjavni manipulanti ili pomoćni službenici.³⁷⁹

³⁷⁵ „Za naše slijepe vojnike“, *Hrvatski list*, br. 873, str. 3., 12. 12. 1917.

³⁷⁶ Posttraumatski stresni poremećaj bio je među vojnicima svih vojski raširena pojava, manifestirana paralizom, gubitkom govora, a često i nastupom ludila. D. STEVENSON, n. djelo, str. 321.

U arhivskoj građi naveden je samo jedan slučaj psihičke traume među Krčanima koji su sudjelovali u borbama kao austrougarski vojnici. Općinsko poglavarstvo u Baški je 30. srpnja 1915. godine uputilo dopis Kotarskom sudu u Krku (Ođio I.) u kojem ga obavještava da se Josip Derenćinović (1881.) iz Drage Bašćanske, pripadnik 26. pješačke pukovnije, mora staviti pod skrb dok traje sudski postupak jer je umobolan. Nije jasno o kakvom se postupku radilo. Njegova supruga Antica podnijela je 10. srpnja molbu da zbog slaboumnosti bude oslobođen vojne službe, jer su joj sumještani pisali kako je u vojsci imao napade ludila, pa se boji da bi mogao stradati. Uz molbu je priložila liječničku svjedodžbu, koju je u Krku, 20. studenoga 1914. godine, potpisala dr. Zdenka Čermáková, a u kojoj je navedeno da se dotični vojnik još od 18. svibnja 1910. godine liječio od psihičke bolesti (manijakalno stanje) te je od tada bio pod njenom njegom, ali da još uvijek nije duševno zdrav. DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 1496, 30. 7. 1915.

³⁷⁷ U listopadu 1916. godine Austro-Ugarska Monarhija i Rusija razmijenile su vojne invalide. Vlak malteškog viteškog reda dovezao je u Beč 30 austrijskih i 98 ugarskih invalida iz ruskog zarobljeništva. Austrijski vojnici bili su potom smješteni u bečke bolnice, a ugarski u budimpeštanske zdravstvene ustanove. „Izmjena ratnih invalida“, *Primorske novine*, br. 73, str. 3., 14. 10. 1916.

³⁷⁸ Vladin povjerenik za bašćansku općinu, Nikola Žic, dostavio je Kotarskom poglavarstvu u Krku imena trojice neodlikovanih invalida: Marko Hrabrić (1889.) iz Jurandvora, Josip Dekanić (1882.) i Petar Dekanić (1886.) iz Drage Bašćanske. DARI, JU 19, kutija 112, spis br. 767, 10. 11. 1915.

³⁷⁹ Kandidati su za vrijeme trajanja tečaja dobivali svoja vojna primanja (invalidnina), a po njegovu završetku bili su otpušteni iz vojne službe i dobivali su poštansku plaću. Početna plaća poštanskog manipulantá iznosila je 1.100 kruna godišnje s plaćenom stanarinom, dok je godišnja plaća pomoćnog službenika iznosila 1.400 kruna plus

Međutim, bilo je primjera kada su invalidi zakidani za svoja prava. Primjerice, u veljači 1916. godine sastavljen je zapisnik u općinskom uredu u Baški u kojem stoji da je ratni invalid Juraj Velnić (1879.) iz Jurandvora, vojnik 5. domobranske pješake pukovnije, bio 20. rujna 1915. godine superarbitriran, a 2. listopada otpušten iz vojne službe kao nesposoban za oružje i civilni posao. Dodijeljena mu je godišnja invalidna mirovina u iznosu od 72 krune i 288 kruna doplatka za ozljede, koji mu je smanjen na 192 krune. Priložio je vojnu potvrdu (Bestätigung) i molio da se ispravi greška, jer živi slabo i 96 kruna godišnje manje porazno je utjecalo na njegovu „kukavnu ekonomiju“.³⁸⁰ Navode je potvrdio općinski tajnik Petar Ostrogović te je prosljedio molbu Kotarskom poglavarstvu u Krku, a ono nadležnom vojnom zapovjedništvu. Odgovor zapovjedništva iz Pule stigao je nakon mjesec dana, a sadržavao je napomenu da je visina doplatka za ozljede bila samo prijedlog superarbitracijske komisije, kojega je zapovjedništvo zbornog područja u Grazu modificiralo te kako je to konačna odluka.³⁸¹ To nije bio izuzetak, jer očito da je vojska štedjela na vojnim invalidima. Pokazuju to i slučajevi Mate Jurića iz Baške i Šime Frgačića iz Drage Bašćanske kojima, unatoč dostavljenoj dokumentaciji (liječnička svjedodžba, otpusnica i svjedodžba siromaštva), kotarsko dopunitbeno zapovjedništvo Ratne mornarice u Radkersburgu nije uvažilo molbe zbog „nedostatka raspoloživih novčanih sredstava.“³⁸²

Hvalevrijedna akcija porečke Zemaljske upravne komisije pokrenuta je u listopadu 1916. godine. Radilo se o osnivanju ratarskih naselja u Istri za vojne invalide koji su prije vojništva bili poljodjelci. Istarskom stanovništvu upućen je poziv da doniraju novčana sredstva koja će se iskoristiti za utemeljenje zaklade iz čijih će se sredstava financirati gradnja kuća, potrebnih gospodarskih objekata, nabava ratarskog oruđa i alata, stoke i ostaloga.³⁸³ Zaklada je osnovana u proljeće naredne godine, ali njeno poslovanje nije poznato.³⁸⁴ U svibnju naredne godine upućen je dopis svim istarskim općinskim poglavarstvima u kojem ih se obavještava da

stanarina. Najviša godišnja plaća iznosila je 3.800 kruna s plaćenom stanarinom. „Poštansko-brzojavni tečaj za ratne invalide“, *Riečki novi list*, br. 293, str. 1., 8. 12. 1915.

³⁸⁰ DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 274, 12. 2. 1916.

³⁸¹ DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 2597, 14. 3. 1916.

³⁸² DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 4661, 2. 5. 1916.

³⁸³ „Istrani!“, *Hrvatski list*, br. 450, str. 2., 5. 10. 1916.

³⁸⁴ Arhivska građa ne prikazuje kakvo je bilo poslovanje zaklade i s koliko novčanih sredstava je raspolagala. Jedini podatak objavio je pulski dnevnik *Hrvatski list* u prosincu 1917. godine kada je javljeno kako je barunica Marija pl. Hütterott u korist zaklade uplatila iznos od 5.000 kruna. „Domaće vijesti. Zemaljska upravna komisija Margrofije Istre“, br. 884, str. 2., 23. 12. 1917. Drugo pitanje je jesu li se uopće podizala ratarska naselja u Istri. Imajući u vidu da je akcija kasno pokrenuta te da je neimaština istarskog stanovništva bila velika, a središnje državne vlasti nisu bile toliko snažne da financiraju takav zahtjevan projekt, ostaje zaključak da je vjerojatno to bila samo dobra namjera, ali neostvarena u praksi.

je Zemaljska upravna komisija osnovala zakladu za podizanje ratarskih naselja u Istri za vojne invalide koji su se vratili kući.³⁸⁵ Ujedno ih se moli da se milodarima, odnosno novčanim prilozima uključe u ovu akciju. Projekt je trebao biti realiziran u nekoliko etapa: prvo bi se išlo u kupnju ili zakup ratarskih imanja, zatim bi se gradile gospodarske zgrade te nabavljalo potrebno ratarsko oruđe i alat. Završna etapa bila bi realizirana nakon rata, a uključivala bi smještaj i plaćeni posao vojnim invalidima u ratarskim naseljima, koja bi se podizala sredstvima zaklade. Prema tome, cilj projekta bilo je zbrinjavanje vojnih invalida i nastavak njihovog bavljenja ratarstvom i stočarstvom, naravno sukladno vlastitim potrebama i mogućnostima.

Nova vojna situacija koja je austrougarsku vojsku angažirala od Galicije i Bukovine na istoku Europe, preko Srbije i Crne Gore na jugoistoku do jugozapadnih granica sa Italijom iziskivala je pojačanu potražnju za civilnim osobama koje su bile neophodne vojnim potrebama. Zato je novi krčki kotarski upravitelj dr. Emil Mucha pozvao 30. prosinca 1915. godine općinska poglavarstva da do 6. siječnja naredne godine sastave i dostave popise svih „vojničko neizobraženih zanatlija“, zatim liječnika, mjernika (inženjera), arhitekata, diplomiranih veterinarara i potkivača koji su bili vojni obveznici.³⁸⁶ Vladin povjerenik za općinu Baška, Nikola Žic, sastavio je popis zanatlija prema kojemu su početkom 1916. godine na bašćanskom općinskom području prebivala 2 zidara, 2 kamenorezača, 5 stolara, 4 postolara, 2 pekara, 4 mesara, 33 pomorca, 100 kopača i 1 kalafat. Ujedno je izvijestio da na području općine nema kvalificiranih struka.³⁸⁷ U veljači je Ministarstvo rata objavilo kako će se dopusti dodjeljivati vojnicima poljodjelskog staleža koji se nalaze u pričuvnim tijelima kao što su: vojne škole za obuku, zavodi za oporavak, stražarske službe, stražarske bojne u zarobljeničkim logorima, sigurnosne službe na željeznici i ostale.³⁸⁸ Vojnici na dopustu bili su se dužni prijaviti svome općinskom poglavarstvu prilikom dolaska i odlaska, a općinska vlast je tijekom dopusta kontrolirala da vojnici zaista obavljaju poljodjelske poslove, što je potvrđivala na Dopustnom listu prilikom njihovog povratka u postrojbu. Ostalim vojnicima dopust se davao jedino u

³⁸⁵ Spis naslovom *Poziv!* napisan je strojno, a na kraju stoji mehanički potpis upravitelja Lasciaca, sjedište Zemaljske upravne komisije i nepotpuni nadnevak. Općinsko poglavarstvo u Baški zaprimilo ga je tek 2. lipnja 1918. godine i uvelo ga kao službeni spis pod brojem 1095. DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 1095, 2. 6. 1918.

³⁸⁶ DARI, JU 19, kutija 112, spisi br. 12.941 i 12.942, 30. 12. 1915.

³⁸⁷ Zapovjedništvo 5. vojske također je žurno trebalo dobrovoljne sjekače drva, odnosno šumarske radnike, a bilo je voljno platiti nadnicu i podmiriti troškove opskrbe hranom. DARI, JU 19, kutija 112, spis br. 2692, 6. 1. 1916.; Oglas br. 657, 23. 3. 1916.

³⁸⁸ Dopuste su dodjeljivali zapovjednici pojedinih četa na osnovu zaprimljene molbe prilikom raporta. Tako se ukinulo podnošenje zemljišnih izvadaka ili drugih sličnih isprava uz molbe. Prijenos ovlasti na četna zapovjedništva obrazloženo je prevelikom količinom molbi koje nadležna ministarstva više nisu mogla obrađivati. DARI, JU 19, kutija 113, Oglas br. 608, 19. 3. 1916.; DARI, JU 19, kutija 114, spis br. 5681-16, 14. 6. 1916.

iznimnim slučajevima kao što je smrtni slučaj u obitelji ili prema službenim okolnostima. Bolesnici ili ranjenici u vojnim bolnicama nisu imali pravo na dopust. Istodobno je Ministarstvo za zemaljsku obranu opunomoćilo predstavničke oblasti u inozemstvu za izdavanje svjedodžbi o sklapanju braka vojnim obveznicima koji su proglašeni sposobnima za vojnu službu, a nalaze se u njihovim državama. Dozvola za vjenčanje morala je biti izdana na određeno vrijeme, a vjenčanje nije smjelo biti razlog neispunjavanju „obrambenih dužnosti“.³⁸⁹

Od siječnja do svibnja 1916. godine na adresu zapovjedništva Ratne mornarice u Puli stiglo je mnogo molbi za dobrovoljni prelazak iz pješništva. Uglavnom su ih pisali roditelji, odnosno očevi vojnika kao njihovi zakonski skrbnici ili zastupnici. Općinska poglavarstva prosljeđivala su ih kotarskoj vlasti u Krku, a ona dalje prema adresantu. Ako se radilo o maloljetnicima, uz roditeljsku privolu ispunjavao se obrazac Svjedodžbe za ulazak.³⁹⁰ Sve molbe su odbijene jer su se podnositelji nalazili na bojištima. Da bi pojasnilo stvari, zapovjedništvo Mornarskog zbora u Puli obavijestilo je u svibnju istarska kotarska poglavarstva da se u mornaricu ne primaju mladići 1898. godišta i mlađi, osim izučenih kovača i strojara te onih koji imaju najmanje dvogodišnje plovidbeno iskustvo.³⁹¹ Također, naglašeno je da se zaprimaju molbe za mladiće rođene 1899. godine, koji su navršili 17. godinu.³⁹² U listopadu je točno određeno da će se za prelazak iz kopnene vojske u mornaricu zaprimati molbe za vojnike rođene od 1894. do 1899. godine pod prethodnim uvjetima, i to ako su bravari po zanimanju.³⁹³

Početak lipnja iste godine provedena je u gradu Krku višednevna regrutacija krčkih vojnih obveznika. Obuhvatila je godišta od 1866. do 1897., a trajala je od 7. do 10. lipnja.³⁹⁴ Prvi dan bio je određen za vojne obveznike s područja općina Vrbnik i Dubašnica, drugi dan za vojne obveznike s područja općina Dobrinj i Omišalj, treći dan za vojne obveznike s područja općina Krk i Punat dok je posljednji dan regrutacije bio rezerviran za 163 vojna obveznika s područja općine Baška.³⁹⁵ Stavnja se odnosila i na svećenike bez obzira jesu li navršili 42.

³⁸⁹ DARI, JU 19, kutija 113, spis br. 1495, 13. 2. 1916.

³⁹⁰ Svjedodžba za ulazak pisana je na njemačkom (Eintrittschein), talijanskom (Certificato d'entrata), hrvatskom i slovenskom (Vstopni list) jeziku. Pečatom i potpisom ovjeravao ju je kotarski upravitelj. DARI, JU 19, kutije 113 - 115.

³⁹¹ Kovači su bili traženi i u veljači 1917. godine kada su se zaprimale molbe za mladiće rođene 1900. godine, odnosno ako su navršili 17 godina. DARI, JU 19, kutija 116, Oglas br. 412, 11. 3. 1917.

³⁹² DARI, JU 19, kutija 114, spis br. 5003 ad, 25. 5. 1916.

³⁹³ DARI, JU 19, kutija 115, spis br. 9088-16, 2. 10. 1916.

³⁹⁴ „Pregledavanje godišta 1866. do 1897.“, *Hrvatski list*, br. 297, str. 2., 7. 5. 1916.; „Novo pregledavanje pučkog ustanka svih godišta od 1866. do 1897.“, *Hrvatski list*, br. 310, str. 2., 20. 5. 1916.

³⁹⁵ Popis vojnih obveznika s područja općine Baška potpisao je Nikola Dorčić, predsjednik općinskog Upravnog odbora. U zasebnom dopisu Kotarskom poglavarstvu u Krku naveo je imena šestorice vojnih obveznika koji neće pristupiti novačenju iz sljedećih razloga: dvojica iz Drage Bašćanske radi slaboumnosti, jedan iz Baške radi teške

godinu života.³⁹⁶ Svi oni koji su navršili 42. godinu života i prema „staroj ustrojbi narodnog ustanka“ dobili otpusnicu iz aktivne vojne službe morali su doći na novačenje.³⁹⁷ Izuzetak su bili samo vojni invalidi i oni koji su bili otpušteni radi bolesti. Obzirom na veliki broj molbi za oslobođenje od aktivne vojne službe koje su pristizale u Ministarstvo rata ili Ministarstvo za zemaljsku odlučeno je kako se ubuduće moraju dostavljati isključivo nadležnoj kotarskoj vlasti jer u suprotnom neće niti razmatrane.³⁹⁸ Svi vojni obveznici navedenih godišta koji su pregledani do 22. srpnja i proglašeni sposobnima za aktivnu vojnu službu morali su se javiti u svoju postrojbu 1. kolovoza do 11:00, a oni koji su pregledani poslije 22. srpnja trebali su se javiti 10. kolovoza.³⁹⁹ Dva mjeseca kasnije aktivnoj vojnoj službi pristupili su sposobni vojni obveznici rođeni od 1866. do 1871. godine, zatim od 1880. do 1884. te naposljetku od 1890. do 1892. godine.⁴⁰⁰

Novačenju su se bili dužni odazvati i strani državljani. U tom smislu, kotarski upravitelj Mucha obavijestio je općinsko poglavarstvo u Baški da ratni zarobljenici iz Galicije i Bukovine koji rade u rudnicima boksita u Staroj Baški moraju doći na novačenje.⁴⁰¹ Kako općinski Upravni odbor očito nije imao saznanja o njima, tražio je od seoskog poglavara Ivana Brnabića

bolesti, jedan iz Jurandvora radi sljepoće i dva iz Baške radi invalidnosti. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 944, 26. 4. 1916.; spis br. 1339, 7. 6. 1916.

³⁹⁶ Novačenju se nisu morali odazvati svećenici koji su bili asentirani i proglašeni sposobnim za vojnu službu, a kasnije prebačeni u pričuvu. Među njima nije bio baščanski župnik Mate Milovčić, rodom iz Vrbnika, za kojega je baščanski Upravni odbor uputio molbu Kotarskom poglavarstvu u Krku da dođe na regrutaciju 7. lipnja s Vrbenčanima jer je 10. lipnja imao „neodgodive vjerske obrede“. DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 1305, 30. 5. 1916. Kotarsko poglavarstvo u Krku obavijestilo je krčke općine da je Ministarstvo rata u dogovoru s Ministarstvom za zemaljsku obranu najavilo, ukazom od 4. srpnja, da prigodom sljedeće regrutacije planirane u rujnu neće biti potrebno prikazati dokaze za oprost od vojne službe duhovnicima koji vrše dušobrižničku službu u vojsci i svećeničkim kandidatima. DARi, JU 19., kutija 115, spis br. 6752-16, 18. 7. 1916. Općinsko poglavarstvo u Baški je preko općinskog poslužnika Marijana Hrabrića obavijestilo u formi oglasa pučanstvo o sadržaju dopisa. DARi, JU 19, kutija 115, Oglas br. 1762, 23. 7. 1916.

³⁹⁷ Car Franjo Josip I. izdao je 10. prosinca 1915. godine zapovijed o zaračunavanju ratnih godina u vojne mirovine prema kojoj svim vojnicima u aktivnoj službi, dobrovoljcima, oružnicima u vojnoj službi, pograničnoj službi, stražarima u pomorskoj i željezničkoj sigurnosnoj službi te šumarskom osoblju počinje od 25. srpnja 1914. godine teći ratni staž. Odredbe nisu vrijedile za ratne zarobljenike čije se vrijeme u zarobljeništvu kvalificiralo kao „neopravdano“. Vlada je zadržao pravo određivanja završetka ratnog staža. „Kraljeva zapovijed o zaračunavanju ratnih godina u mirovine“, *Jutarnji list*, br. 1339, str. 6., 12. 12. 1915.; „Kraljeva zapovijed vojsci i mornarici“, *Jutarnji list*, br. 1361, str. 4., 5. 1. 1916.

³⁹⁸ DARi, JU 19, kutija 115, Oglas br. 1830, 31.7. 1916.

³⁹⁹ Naknadno novačenje održano je 18. rujna u Trstu. Načelnik općine, njegov zamjenik ili općinski povjerenik morali su za osobe koje iz opravdanih razloga nisu pristupile novačenju donijeti dokaze nedolaska. Osobe koje su bolovale od epilepsije također su morale doći na novačenje, a službeni pratitelj morao je donijeti liječničku potvrdu o njihovoj bolesti. Novačenje se provodilo redosljedom utvrđenim prema godištima regruta. Prvi su na red došli rođeni 1897., zatim 1896. pa nadalje sve do 1892. godišta. Sposobni regruti morali su se u roku od 48 sati javiti u svoju postrojbu. Opetovano se naredilo nošenje tople odjeće, pribora za jelo i hrane. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 8362-16, 9. 9. 1916. Vidi: „Sazivna obznana“, *Hrvatski list*, br. 405, str. 1., 21. 8. 1916.

⁴⁰⁰ „Sazivna obznana“, *Hrvatski list*, br. 439, str. 2., 24. 9. 1916.; „Nastup vojne dužnosti“, *Primorske novine*, br. 88, str. 3., 1. 11. 1916.; „Poziv pod oružje“, *Primorske novine*, br. 134, str. 2., 27. 12. 1916.

⁴⁰¹ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 1339, 29. 5. 1916.

detaljnije informacije. Nakon što je situacija provjerena upućen je dopis kotarskom poglavarstvu iz kojeg je vidljivo da se radi o četiri radnika iz Galicije: Mihovilu Barskyjem (1896.), Wladislavu Zimrozu (1884.), Nikoli Vintonyoku (1885.) i Nikoli Wintoniruku (1878.).⁴⁰² Premda su prema odluci Ministarstva za zemaljsku obranu bili obvezni kod općinske vlasti, na čijem su području nadležnosti boravili, prijaviti svaku promjenu boravišta, jedan se odselio pa Općinsko poglavarstvo u Baški o njemu ništa nije znalo.

Potkraj listopada 1916. godine Zemaljski savez za promet stranaca za Austrijsko primorje preuzeo je organizaciju liječenja i oporavka bolesnih i ranjenih časnika i vojnika. U tu svrhu sugeriralo se Općinskom poglavarstvu u Baški da se raspita kod domaćih hotelijera i gostioničara žele li u svoje objekte primiti bolesnike i ranjenike na oporavak.

IME I PREZIME VLASNIKA	BROJ SOBA	BROJ KREVETA	OPASKE
Mate Dorčić	5	13	
Niko Dujmović	2	5	Nema zimskih pokrivala
Sofija Tudor	10	25	15 kreveta bilo bi sa zimskim pokrivalom. Dala bi na raspolaganje kantinu i pola salona.
Ivan Volarić	7	11	8 kreveta nema zimskih pokrivala
Petar Grandić	10	22	12 kreveta nema zimskih pokrivala
Marija Bisnja (?)	11	22	12 kreveta nema zimskih pokrivala
Petar Tomša	8	10	5 kreveta nema zimskih pokrivala
UKUPNO	53	108	

Tablica 37. Iskaz bašćanskih hotelijera i ugostitelja koji su bili pripravnici dati svoje prostorije na raspolaganje ranjenim časnicima i vojnicima u listopadu 1916. godine

⁴⁰² Dopis je poslan 14. lipnja, dakle nakon provedenog novačenja u Krku. Pouzdanost navedenih podataka upitna je zbog očigledne podudarnosti imena i prezimena dvojice radnika. Vjerojatno je seoski poglavar do podataka dolazio na licu mjesta, odnosno među samim radnicima i u žurbi nije provjeravao podatke u registrima ili upravi Bauxit Actien Gesellschaft iz Rijeke čiji su bili zaposlenici. DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 1339, 14. 6. 1916.

Reakcija je bila pozitivna, ali uz napomenu kako je u Baški problem prehrana, jer vlada velika oskudica hrane, posebice mesa. Osim toga, hoteli nisu imali peći, jer su bili predviđeni isključivo za dolazak ljetnih gostiju. Svim vlasnicima obećana je novčana naknada u iznosu od 6 kruna dnevno za časnike i 4 krune za vojnike. Primanje bolesnih i ranjenih oficira i vojnika podrazumijevalo se i nakon završetka rata.⁴⁰³

Prva novačenja u 1917. godini obuhvatila su i novake rođene 1899. godine, a koji su svojedobno poslali molbe zapovjedništvu Ratne mornarice u Puli da budu primljeni kao dobrovoljci, a nisu još bili priključeni mornaričkim postrojbama ili nisu bili proglašeni sposobnima za Ratnu mornaricu.⁴⁰⁴ Kako su vojsci trebali svi raspoloživi vojno sposobni muškarci, u ožujku je na adresu Kotarskog poglavarstva u Krku stigao telegram pokrajinskog Namjesništva kojim je kotarsko domobransko zapovjedništvo u Ober-Radkersburgu (Gornjoj Radgoni) na sljedeće novačenje pozvalo osobe koje su već bile pozvane u vojnu službu kao vjesnici ili glasnici narodnog ustanka (*Landsturmboote*), ali su bili oslobođeni aktivne vojne službe.⁴⁰⁵ Rekrutacije su se tijekom iste godine nastavile ubrzanim tempom.⁴⁰⁶ U aktivnu vojnu službu pozvani su vojni obveznici godišta 1887. - 1891., koji su se morali javiti u svoje postrojbe 16. travnja dok su oni godišta 1872. - 1885. morali „poći pod barjak“ 14. svibnja.⁴⁰⁷ Istovremeno su se sastavljali popisi osoba oslobođenih od vojne službe na kojima su morala biti navedena imena općinskih načelnika, tajnika i savjetnika.⁴⁰⁸ Zaprimanje molbi za oslobađanje od aktivne vojne službe ili produljenje oslobađanja, ponovno je od svibnja 1917. godine postala obveza općinskih vlasti, koje su na temelju usmenog podneska ispunjavale List očevidnosti o oprostima te ga prosljeđivala višoj kotarskoj vlasti.⁴⁰⁹ Kotarska vlast upozorila je

⁴⁰³ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 9345-16, 23. 10. 1916.; spis br. 3272, 27. 10. 1916.; spis br. 3329, 4. 11. 1916.

⁴⁰⁴ Dopis pokrajinskog Namjesništva u Opatiji. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 704-17, 27. 1. 1917. Već u sljedećem dopisu odlučeno je da na novačenje moraju doći vojni obveznici godišta 1899. kojima je zapovjedništvo Ratne mornarice odobrilo molbe, ali još uvijek nisu bili aktivirani s napomenom da će im molbe biti uzete u obzir prilikom sljedećeg novačenja. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 704-17 ad, 8. 2. 1917. Općinsko poglavarstvo u Baški poslalo je Kotarskom poglavarstvu u Krku ukupno 33 iskaznice za novačenje. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 9, 7. 1. 1917.

⁴⁰⁵ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 1755-17, 1. 3. 1917.

⁴⁰⁶ Za vojne obveznike godišta 1872. - 1891., koji su bili proglašeni nesposobnima ili su otpušteni uslijed superarbitracije prije 30. studenoga 1916. godine novačenje je održano 10. ožujka, a isti dan su naknadno regrutirani vojni obveznici godišta 1866. - 1871. te 1892. - 1899., koji se iz različitih razloga nisu odazvali prethodnom novačenju. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 1675-17, 10. 3. 1917.

⁴⁰⁷ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 3001-17, 10. 4. 1917.

⁴⁰⁸ Radnici u rudnicima boksita nisu bili dužni prijaviti se radi oslobađanja od vojne službe dok ista odredba nije vrijedila za ribare zaposlene u Vojno-ribarskom društvu „Öfiges“ sa sjedištem u Malinskoj. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 171-17 präs., 10. 4. 1917.

⁴⁰⁹ Radi se o odluci Ministarstva za zemaljsku obranu od 6. travnja (Präs. br. 7500/XXV.). U slučaju da su se vojni obveznici u trenutku proglašenja odredbe već nalazili u vojsci, najbliža rodbina mogla je molbu podnijeti u njihovo ime. DARi, JU 19, kutija 116, spis Br. Pr. 840-17, 30. 4. 1917. Od polovice prosinca List očevidnosti o oprostima

općinska poglavarstva da dobro paze za koga će popunjavati formular. Prioritetni su bili zemljoposjednici koji su proizvodili viškove životnih namirnica dok su malim posjednicima ionako bili dovoljni kraći dopusti.⁴¹⁰ U dodatnom objašnjenju navedeno je da formular služi za oslobođenje od vojne službe ili produljenje pristupa u vojnu službu isključivo za dopust od najmanje tri mjeseca. Za sve kraće dopuste vojni obveznik u aktivnoj službi morao se prijaviti prilikom raporta nadležnom vojnom zapovjedniku u svojoj postrojbi. Osobama koje su navršile 50. godinu života, godišta 1865. i 1866., formulari nisu bili potrebni budući je planirano kako će do kraja lipnja biti pušteni kućama.⁴¹¹ To se i dogodilo, a bili su obvezni prijaviti se u svojoj općinskoj vlasti na dan dolaska te su morali prijaviti svaku promjenu boravišta kao i odlazak iz mjesta boravišta na više od 14 dana.⁴¹² Tako su općinska poglavarstva imala najtočniji i najprecizniji uvid o kretanju vojnih obveznika i njihovom broju u aktivnoj službi.⁴¹³ Razlog privremenog oslobađanja od aktivne službe bila je nadolazeća žetva, a bližila se i berba grožđa ili trgadba. Stoga je za ratare i vinogradare Ministarstvo poljodjelstva odredilo da se molbe za oprost od vojne službe ili za dulji dopust radi žetve ili berbe trebaju uputiti izravno na nadležnu vojnu oblast, odnosno pukovnicu kojoj vojnik pripada.⁴¹⁴

Rigoroznost pozivanja na novačenja nastavila se i dalje pa je sredinom lipnja prilikom novačenja vojnih obveznika godišta od 1867. do 1871., koji su bili proglašeni nesposobnima ili su otpušteni uslijed superarbitracije prije 30. studenoga 1916. godine, istovremeno bilo provedeno novačenje vojnih obveznika godišta 1867. - 1893., a koji su bili izuzeti iz

predavao se mjesnoj oružničkoj postaji, koja ga je prosljeđivala općinskim vlastima. DARi, JU 19, kutija 118, Oglas br. 270, 4. 1. 1918.

Budući da su Općinska poglavarstva bila nadležna za dodjeljivanje oprosta od vojne službe, upozorenja nadležne kotarske vlasti da se prilikom prosuđivanja molbi za oprost ili produljenja oprosta od vojne službe postupaju strogo i ne uvažavaju molbe bez valjanih razloga, bila su kontinuirana. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 8643-17, 12. 10. 1917.

⁴¹⁰ Naredbom Ministarstva poljodjelstva od 22. svibnja određeno je da se za svakog podnositelja molbe za oslobođenje od vojne službe ili produljenje oslobođenja od vojne službe mora u rubrici Mnijenje općine navesti: je li oslobođenje prijeko potrebno, do kada i zbog čega; aproksimativnu veličinu (u hektarima) oranica, vinograda, vrtova, livada, pašnjaka i šuma; broj životinja (ovaca, krava, svinja, volova itd.); broj poslužnika u obitelji te obiteljske okolnosti: koliko se članova obitelji nalazi kod kuće, a koliko u vojsci. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 5199-17, 26. 6. 1917.

⁴¹¹ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 4306-17, 8. 6. 1917.

⁴¹² Ministarstvo rata oslobađalo je na neodređeno vrijeme i vojne obveznike do 32. godine života, odnosno 1885. godišta. DARi, JU 19, kutija 117, Oglas br. 1638, 8. 8. 1917.

⁴¹³ Općinski upravni odbor u Baški izvijestio je kotarsku vlast u Krku da je iz Općine Baška do kraja 1916. godine u aktivnoj vojnoj službi bilo 1.280 ljudi. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 2614, 3. 12. 1917.

⁴¹⁴ Navedena obavijest Ministarstva poljodjelstva (br. 27660/17) stigla je brzojavom Kotarskom poglavarstvu u Krku, vezano za molbe bašćanskih poljodjelaca Antona Čubranića (1872.), Ivana Štafarića (1875.) i Bartola Vlahinića (1874.). DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 7756, 6. 9. 1917.

dosadašnjih novačenja.⁴¹⁵ Događalo se da liječnička regrutna komisija nije bila sigurna u svoju odluku o primanju u aktivnu vojnu službu ili oslobađanje od nje pa je slala novake na dodatne liječničke preglede.⁴¹⁶ U rujnu su novačenju morali pristupiti i liječnici. Prema naredbi Ministarstva za zemaljsku obranu mogućnost oprosta od službe na bojištu imao je samo otac obitelji koji ima 6 ili više neopskrbijene djece te jedini sin koji je ostao u obitelji ako su u izravnoj borbi poginula te od zadobivenih rana ili bolesti u ratu umrla dvojica ili više njegove braće. U prvom slučaju molbu je podnosila supruga ili Općina (ako supruga nije bila živa), a u drugom roditelji ili Općina. Molbe su se upućivale Kotarskom poglavarstvu u Krku, a kao dokaz dostavljao se Obiteljski list dobiven od župnih ureda.⁴¹⁷ Isto ministarstvo naredilo je da se molbe za privremeno otpuštanje iz vojne službe (*Vorläufig*) moraju predati mjesnoj oružničkoj postaji, koja će ih proslijediti kotarskoj vlasti. Krajnji rok za podnošenje molbi bio je 8-10 tjedana prije polaska u vojnu službu. Molbe za konačno oslobođenje od vojne službe (*Endtermin*) nisu se razmatrale.⁴¹⁸ Često se događalo da su obitelji tražile premještanje vojnika bliže otoku Krku pa su ih općinske vlasti morale podsjećati da se oslobođenje od vojne službe odnosi samo na vojnike na bojištima i to ako zadovoljavaju uvjete iz naredbe Ministarstva za zemaljsku obranu.⁴¹⁹

Posljednji krčki vojni obveznici podvrgnuti novačenju bili su oni rođeni 1900. godine.⁴²⁰ Popisi za njih počeli su se u općinskim poglavarstvima sastavljati potkraj listopada 1917. godine s ciljem da se, sukladno naredbi Namjesništva u Opatiji, dostave Kotarskom poglavarstvu u

⁴¹⁵ Obznana Kotarskog poglavarstva u Krku od 28. svibnja, a proglašena 3. lipnja u Baški, Batomlju i Jurandvoru. Radilo se o osobama koji zbog mentalnih ili fizičkih nedostataka nisu bili sposobni za aktivnu vojnu službu pa su bili izbrisani s popisa novaka ili su primili svjedodžbu oprosta od narodnog ustanka kao i otpusnicu od vojne službe prije ili tijekom rata. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 1086, 28. 5. 1917.

⁴¹⁶ Tako se Petar Mihalić (1885.) iz Baške bio dužan javiti 30. lipnja u pričuvnu bolnicu u Rijeci radi definitivnog utvrđivanja sposobnosti za vojnu službu. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 5187, 26. 6. 1917.

⁴¹⁷ Naredba Ministarstva za zemaljsku obranu od 5. listopada 1917. godine (Präs. br. 22931/XIV.). DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 9888-17, 20. 12. 1917.; DARi, JU 19, kutija 118, Oglas br. 2799, 2. 1. 1918.

⁴¹⁸ Radi se o naredbama od 3. listopada (br. 1850) i 4. studenoga (br. 20586) Ministarstva za zemaljsku obranu. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 9802, 30. 1. 1918. Od polovice siječnja 1918. godine u Listu očevidnosti o oprostima moralo je biti naznačeno je li osoba privremeno (do 31. srpnja) ili trajno oslobođena aktivne vojne službe. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 1795-18, 25. 2. 1918.

⁴¹⁹ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 1984-18, 24. 2. 1918.

⁴²⁰ Ratna mornarica je dopisom od 4. prosinca 1917. godine javila da više ne prima molbe mladića rođenih 1900. godine kao dobrovoljaca. Postojala je mogućnost da će se molbe zaprimati ako dobrovoljci odmah nakon sljedećeg novačenja uz njih dostave Ustupnicu (*Eintrittsschein*), Privolu (*Zustimmung*) i Legitimacijski list narodnog ustanka, koji će dobiti na dan novačenja. Privolu je potpisivao otac ili zakoniti skrbnik, a ako je otac bio u vojsci privola se slala njegovoj komandi da ju tamo potpiše. Ako se otac nalazio u Americi ili ako o njemu nije bilo nikakvih informacija, Privolu je potpisivala majka u Kotarskom sudu u Krku. S područja bašćanske općine odbijeno je početkom 1918. godine desetak molbi za dobrovoljni pristup u Ratnu mornaricu. Svi molitelji bili su 1900. godište. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 12.157-17, 13. 12. 1917.

Krku do 15. studenoga.⁴²¹ Da bi se navedeni vremenski rok ostvario, vojni obveznici bili su dužni javiti se u sjedište svog općinskog poglavarstva do 9. siječnja 1918. godine i donijeti dokaznicu radi utvrđivanja identiteta (krsni list, rodni list, domovnica, školska svjedodžba, radnička ili služinska knjiga).⁴²² Oni koji su dobili "ličnu i prijavnu iskaznicu" trebali su je, na temelju obznane od 6. ožujka 1916. godine, donijeti na uvid.⁴²³ Nakon prijave, vojni obveznici dobili su Iskaznicu narodnog ustanka koju su donijeli na regrutaciju, koja je održana 24. siječnja 1918. godine u gradu Krku.⁴²⁴ Nepuna tri mjeseca poslije, 14. travnja, provedeno je u gradu Krku novačenje za vojne obveznike rođene od 1894. do 1899. godine.⁴²⁵ Dakle, vojne vlasti opet su posegnule za zakonski najmlađim regrutima, onima od 18. do 24. godine života, koji su bili proglašeni nesposobnima ili su bili otpušteni uslijed superarbitracije prije 30. studenoga 1917. godine.⁴²⁶ Bilo je to posljednje novačenje krčkih vojnih obveznika od kojega nisu bili oslobođeni vojni umirovljenici (veterani) kao i vojni invalidi koji su bili evidentirani u zavodu za nemoćne vojnike i primali su vojne mirovine.⁴²⁷ Kao što se događalo prethodnih ratnih godina, svako novačenje pratilo su molbe za dopust. Tako je početkom veljače 1918. godine kotarska vlast obavijestila općinska poglavarstva da može početi zaprimati zapisničke molbe za dopust u svrhu obavljanja proljetnih poljodjelskih poslova. U tu svrhu izdalo je potrebni formular, kojega su općinska poglavarstva morala izravno naručiti u tiskari Kurykta u Krku. Stranke su bile dužne platiti tiskanice i omot te 2 krune za pečatom ovjereni zapisnik od strane općine i mjesne oružničke postaje. Ujedno je apostrofirano da svaki vojnik ima pravo na dopust od najviše 6 mjeseci ili dva puta godišnje.⁴²⁸ Naročito su u obzir za dopust dolazili profesionalni obrtnici (kolari, bravari, kovači, limari, bačvari itd.) jer su bili potrebni za popravak ratarskih oruđa. Morali su se prilikom raporta prijaviti svojim zapovjedništvima, koja su zamoljena da

⁴²¹ Općinska poglavarstva morala su se kao i do sada obratiti župnim uredima koji su im bili dužni do kraja listopada poslati popise rođenih i umrlih mladića 1900. godišta. Na osnovu tih popisa, Općinska poglavarstva morala su sastaviti: 1. popis muških osoba rođenih na području dotične općine u 1900. godini (u 2 primjerka), 2. popis muških osoba rođenih u dotičnoj općini, ali trenutačno izvan njene nadležnosti (u jednom primjerku), 3. popis nepoznatih muških osoba, odnosno stranaca koji su umrli na području općine (u jednom primjerku). DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 10196-17, 24. 10. 1917.

⁴²² „Stavnja godišta 1900.“, *Hrvatski list*, br. 890, str. 1., 29. 12. 1917.

⁴²³ Sazivna obznana Kotarskog poglavarstva u Krku. DARi, JU 19, kutija 118, 2. 1. 1918.

⁴²⁴ Obznana Kotarskog poglavarstva u Krku (potpisao kotarski upravitelj dr. Emil Mucha). DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 350-18, 12. 1. 1918.

⁴²⁵ Sazivna obznana Kotarskog poglavarstva u Krku. DARi, JU 19, kutija 118, 15. 3. 1918.

⁴²⁶ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 3676 - 18, 8. 4. 1918. Vidi: „Otpust pučkih ustaša rođenih 1887., 1888. i 1889.“, „Ponovna pregledba godišta 1894. do 1899.“, *Hrvatski list*, br. 966, str. 1-2., 15. 3. 1918.

⁴²⁷ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 2920-18, 16. 3. 1918.

⁴²⁸ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 1452, 6. 2. 1918.

im izađu u susret.⁴²⁹ Problem za vojne vlasti predstavljali su vojnici koji su već bili kod kuće na dopustu, a počeli su brzojavno slati molbe svojim zapovjedništvima za produljenje istoga. Ministarstvo rata je sporazumno s Ministarstvom za zemaljsku obranu u ožujku odredilo da se produljenje dopusta od 14 dana odnosi samo na vojnike kojima je dopusni rok istekao 10. ožujka ili prije toga.⁴³⁰ Međutim, zakašnjela obavijest uzrokovala je poplavu molbi pa je reagirala Poštanska direkcija u Trstu naredbom poštanskim i brzojavnim uredima da više ne smiju primati brzojave za produljenje vojnog dopusta.⁴³¹ Izuzetak su činili smrt najbližeg rođaka (otac, majka, sin, kćerka, sestra, brat) i to samo za informiranje zapovjedništva ako se vojnik nalazio kod kuće, a ne za produljenje dopusta te smrtno bolesni najbliži rođaci. U prvom slučaju, vojnik je morao pokazati smrtovnicu ishodovanu od Župnog ureda, a u drugom liječničku ili oružničku svjedodžbu.⁴³² Vojnici nisu smjeli kod kuće čekati rješenje molbe nakon isteka dopusta, a općinske vlasti bile su dužne kontrolirati njihov pravodobni povratak u postrojbe. Osim toga, općinske vlasti upozorene su da se prilikom podnošenja molbe za oslobađanje od vojne službe često prikazuju tuđi vlasnički listovi te da strogo paze da se vlasnicima zemljišnih posjeda manjih od 2 ha nikako neće uvažavati molbe.⁴³³ Zato je kotarska vlast zapimala molbe za produljenje dopusta jedino ako su bile potvrđene od strane općinskih vlasti i zapovjedništava mjesnih žandarmerijskih postaja te ako su joj bile dostavljene najmanje tri tjedna od isteka oprostnog roka.⁴³⁴ Samo se u iznimno važnim slučajevima osobama koje su molile produljenje dopusta izdavala potvrda da mogu ostati kod kuće dok ne stigne rješenje molbe, i to najviše na 10 tjedana. U slučaju da rješenje molbe nije stiglo na vrijeme ili je molba bila odbijena, potvrda je služila kao putna legitimacija do odredišta, odnosno do povratka u postrojbu. U tom slučaju, vojnik je trebao doći najkasnije 24 sata prije putovanja u Kotarsko poglavarstvo da mu se potvrdi besplatno putovanje. Superarbitrirani vojnici, koji su dobili dopust na godinu dana ili na neodređeno vrijeme nisu imali pravo slati molbe za oslobađanje od vojne službe.

⁴²⁹ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 2459, 9. 3. 1918.

⁴³⁰ „Četmaestdnevno produljenje vojničkih dopusta“, *Hrvatski list*, br. 965, str. 1., 14. 3. 1918.

⁴³¹ Ravnatelj Poštanske direkcije u Trstu (K. k. Post - und - Telegraphen - Direktion für das Österreichisch-Illyrische Küstenland und Krain in Trieste) bio je Heinrich Kamler. Izvor: *Hof- und Staats- Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahre 1913. - 1918.*; Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1914. - 1918.

⁴³² DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 3938, 9. 4. 1918.; Oglas br. 883, 16. 4. 1918.

⁴³³ DARI, JU 19, kutija 118, Oglas br. 1757, 30. 7. 1918.

⁴³⁴ Molbe su se kao i prethodnih godina upućivale izravno na nadležna vojna zapovjedništva. „Molbe za poljodjelske dopuste“, *Hrvatski list*, br. 1132, str. 2., 4. 9. 1918.

3. 3. 2. Mobilizacija transportnih životinja

Prema zakonu od 21. prosinca 1912. godine (L.D.Z. br. 235), određena su prava i dužnosti davanja životinja i kola (vozova) za vojne potrebe.⁴³⁵ Vojska je trebala konje za konjaništvo (kavaleriju), topništvo ili artiljeriju, prijevoz manjih topova i streljiva kao i za prijevoz drugog materijala. Osim konja, vojsci su bili potrebni magarci, mule, mazge i volovi te vozovi (kola) s pratećom opremom. Navedene životinje kvalificirane su kao transportne, a služile su za rad u pozadini za koji se plaćala odšteta. Primjerice, dnevna odšteta za vola i kola iznosila je 3 krune. Međutim, najviše su za vojne potrebe uzimani konji koji nisu dobili evidencijski list.

Prilikom mobilizacije, vlasnik konja pregledanog od vojne komisije i proglašenog zdravim i sposobnim za vojnu službu dobivao je evidencijski list, kojega je morao čuvati, a konja nije smio prodavati izvan kotara. Vojska je prema potrebi mogla uzimati i konje bez evidencijskog lista. Općinske vlasti bile su dužne voditi evidenciju vlasnika konja i vršiti nadzor nad njima. Životinje su se predavale uz odštetu koju je propisivala vojna vlast. Prilikom preuzimanja, vojna vlast izdavala je vlasniku potvrdu na kojoj je bila naznačena cijena pojedine životinje.

Od mobilizacije su bili izuzeti konji za rasplod, konji koji su služili za svećeničku, liječničku, veterinarsku i oružničku službu, vatrogasni i poštanski konji, trkaći konji, konji koji su radili u rudnicima, konji koji u godini klasifikacije nisu navršili 4. godinu, licencirani pastusi, ždrijebne kobile i kobile sa ždrjebadi do šestog tjedna starosti.⁴³⁶

Rekvizicije konja, magaraca, mula i mazgi permanentno su se provodile svake godine, a imale su veliko gospodarsko i socijalno značenje na krčkom selu. Prva rekvizicija bila je najavljena za 7. kolovoza 1914. godine u Krku, ali ju je Namjesništvo u Trstu telegramski otkazalo četiri dana prije provedbe.⁴³⁷

Polovicom prosinca iste godine na otok Krk stigla je obznana pokrajinskog Namjesništva po kojoj se trebala ustanoviti količina konja u krčkom kotaru za državne ždrijebarne tijekom 1915. godine. Zato su pozvani svi uzgajivači da prijave svoje toplokrvne ždrijebce koji će u proljeće 1915. godine navršiti 3 godine. Prijave su se mogle podnositi

⁴³⁵ „Što je dobro znati u vrijeme rata“, *Naša sloga*, br. 34, str. 1.-2., 3. 9. 1914.

⁴³⁶ Svećenici, liječnici i veterinari mogli su zadržati najviše dva konja i jedna kola ili kočiju.

⁴³⁷ Rekvizicija se nije odnosila na magarce. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 9054, 29. 7. 1914.; spis br. 9170, 3. 8. 1914.

općinskim poglavarstvima ili su se mogle slati Carsko-kraljevskom povjerenstvu za asentaciju konja u Celovcu (K. u. k. Remontenassent Kommission br. 8).⁴³⁸

Prema odluci Namjesništva u Trstu od 4. siječnja 1915. godine, klasifikacija konja iz bašćanske općine najavljena je za polovicu veljače na trgu Kamplin u gradu Krku. Iz dopisa kotarskog upravitelja dr. Karla Lusine doznaje se da je klasifikacija bila provedena i 1914. godine.⁴³⁹ Vlasnici konja morali su se prijaviti u svojim općinskom poglavarstvima, a na temelju prijave općinski načelnici bili su dužni izraditi iskaz klasifikacije u tri primjerka od kojih se jedan slao Kotarskom poglavarstvu u Krku. S područja općine Baška klasifikaciji je bilo podložno ukupno 250 konja, magaraca, mazgi i mulaca.⁴⁴⁰

Početak prosinca Ministarstvo za zemaljsku obranu je preko Namjesništva u Trstu najavilo svim kotarima u Austrijskom primorju klasifikacija konja i kola u prvim mjesecima 1916. godine.⁴⁴¹ U tu svrhu izrađeni su iskazi klasifikacije na temelju prijave vlasnika. Na području općine Baška bilo je 6 konja (2 kobile služile su kao tovarne životinje), 3 dvoprežne kočije sa četiri ili više sjedala, 18 dvoprežnih kola s volovskom zapregom, troja dvoprežna kola s kravljom zapregom i dvoja dvoprežna kola „uske kolotečine“ s konjskom zapregom.

U isto vrijeme je Ministarstvo poljodjelstva objavilo namjeru nabave 10.000-15.000 rasplodnih kobila u Sjedinjenim Američkim Državama u cilju poticanja većeg uzgoja konja u austrijskim pokrajinama⁴⁴² Starosna dob kobila bila je 3,5 godine, a bile su raznih pasmina pa im je visina varirala od 145 do 170 cm. Namjera je bila da se kobile prodaju na javnim dražbama s početnim cijenama koje su ovisile o pasmini, a kretale su se od 1.000 do 2.000 kruna. Zainteresirani su se mogli prijaviti u općinskim poglavarstvima do 20. siječnja.⁴⁴³

Tijekom 1916. godine pojavio se problem dezerterstva koje se reflektiralo i na životinje koje su odbjegli vojnici povelili sa sobom. Stoga je pokrajinsko Namjesništvo u kolovozu prenijelo obavijest Ministarstva rata da konji i upregnuta kola koji „pobjegnu sa ratišta“ i dalje ostaju vlasništvo vojnog erara.⁴⁴⁴ Općinska poglavarstva bila su dužna takve konje prijaviti i predati ih najbližem vojnom zapovjedništvu ili oružničkoj postaji. Sve nastale troškove do dana

⁴³⁸ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 13618, 16. 12. 1914.

⁴³⁹ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 173-15, 8. 1. 1915.

⁴⁴⁰ Izvještaj Kotarskom poglavarstvu u Krku sastavio je i poslao općinski načelnik Božo Kaftanić, vlasnik dva konja i poštanskih kola. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 851, 28. 1. 1915.

⁴⁴¹ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 12.122, 4. 12. 1915.

⁴⁴² Ministarstvo poljodjelstva naglasilo je da se u slučaju velike potražnje u pokrajinama može nabaviti više od 50.000 rasplodnih kobila. DARi, JU 19, kutija 113, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 90, 15. 1. 1916.

⁴⁴³ Iz arhivskih podataka nije vidljivo je li i kolika je bila potražnja za konjima u krčkom kotaru.

⁴⁴⁴ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 7574-16, 19. 9. 1916.

predaje isplatit će vojna uprava. No, nije to bio jedini problem s konjima koje su vojne vlasti morale rješavati. Drugi problem bili su isluženi konji koji vojsci više nisu koristili pa ih se vojna vlast nastojala riješiti uz istodobnu financijsku korist. Stoga je u ljeto 1917. godine Vojna uprava počela s prodajom konja iz stabilnih konjskih bolnica. Prodaja se vršila putem licitacija, odnosno javnih dražbi, a bila je namijenjena isključivo poljodjelicima.⁴⁴⁵ Kako bi imala kontrolu nad prodajom, Ministarstvo rata odredilo je u proljeće 1918. godine da se u Pazinu i Cormonsu (slovenski Krmin u Goričkoj, op. a.) osnuju središta za prodaju vojnih konja.⁴⁴⁶ Već je sljedeći mjesec održana u Pazinu javna dražba 20 vojnih konja, nesposobnih za vojnu službu. Pri tome se upozorilo pučanstvo da pripazi na sve sumnjive znakove ponašanja konja, npr. ako se konj upadno češe znači da je vjerojatno u pitanju konjska šuga što se treba prijaviti uredovnom veterinaru. Isto tako, trebalo je paziti da su rasplodne kobile (bedevije) zdrave.⁴⁴⁷

Trgovci konjima, odnosno preprodavači bili su isključeni iz navedenih dražbi, a kako bi im se što učinkovitije onemogućila njihova djelatnost, pokrajinsko Namjesništvo u Opatiji prenijelo je početkom studenoga 1917. godine naredbu Ministarstva rata da je jedino ono nadležno za kupnju konja te da je svaka kupnja konja na području cijele Monarhije zabranjena. Naglašeno je da će prekršitelji naredbe biti strogo kažnjeni, osobito ako nanesu kakvu štetu državi.⁴⁴⁸ U istom duhu je od strane Kotarskog poglavarstva u Krku poslan dopis općinskim poglavarstvima u kojem ih upozorava da neki vlasnici konja, koji imaju evidencijski list, odnosno proglašeni su kod zadnje stavnje sposobnim za vojnu službu, prodaju konje trgovcima ili posjednicima, što je strogo zabranjeno. Općinska poglavarstva morala su opetovano razglasiti zabranu, jer je naglašeno da će se takvi kupoprodajni ugovori smatrati ništavnim, a prodavatelje će se strogo kazniti.⁴⁴⁹

Početkom svibnja 1918. godine Nikola Dorčić, predsjednik općinskog Upravnog odbora u Baški obavijestio je pučanstvo bašćanske općine da će se 18. svibnja na trgu Kamplin u Krku obavljati klasifikacija konja, magaraca, mula i mazgi sa svom pripadajućom opremom. Vlasnici životinja morali su do 13. svibnja u općini prijaviti broj i vrstu životinje. Oni koji su smatrali da njihovi konji mogu biti oprošteni od klasifikacije morali su ishodovati potvrdu potvrđenu od općinskih vlasti i s potpisima najmanje dva uzgajivača čiji će konji također biti na

⁴⁴⁵ DARI, JU 19, kutija 116, spis br. 6127-17, 19. 7. 1917.

⁴⁴⁶ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 2936-18, 22. 3. 1918.

⁴⁴⁷ DARI, JU 19, kutija 118, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 667, 2. 4. 1918.; Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 905, 16. 4. 1918.

⁴⁴⁸ DARI, JU 19, kutija 117, spis br. 11184-17, 29. 12. 1917.

⁴⁴⁹ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 8316-18, 31. 7. 1918.

klasifikaciji.⁴⁵⁰ Bila je to smišljena mjera kako bi se osigurao što veći broj konja za klasifikaciju, odnosno mobilizaciju. Prema prijavnom registru za 1918. godinu, na bašćanskom općinskom području bilo je ukupno 286 konja, magaraca i mazgi, od čega 6 konja i 280 magaraca i mazgi, 57 volova za voz (kola), 18 težačkih dvoprežnih kola sa zapregom i 1 dvoprežna kočija s četiri ili više sjedala.

Naredbom Namjesništva u Trstu od 4. rujna 1915. godine krčka općinska poglavarstva bila su dužna evidentirati sve pse na svom području. Naredbu je tek sedamnaest dana kasnije prenijelo Kotarsko poglavarstvo u Krku s napomenom da se psi predaju u ratne svrhe.⁴⁵¹ U dopisu se navodi da su sanitetni psi u svakom ratu, a posebno ovom, u mnogo slučajeva spasili život ranjenim vojnicima. Od jednake su važnosti i policijski psi, odnosno stražarski, koji su od velike pomoći vojnicima jer ih upozoravaju na približavanje neprijatelja. Vojna uprava trebala je mnogo stražarskih pasa pa su općinska poglavarstva upozorena da što više potiče pučanstvo da poklone pse u ratne svrhe. Poklonitelji nisu imali pravo na odštetu, a pas bi im nakon odsluženja bio vraćen. Postojala je mogućnost otkupa, ali jedino u slučajevima kada vojna vlast procijeni da je pas iznimne vrijednosti i koristi. Općinska poglavarstva morala su sastaviti popis darovatelja pasa uz oznaku pasmine za svakog pojedinog psa. Popisi su rađeni tijekom studenoga i prosinca, a u selima su ih provodili seoski poglavari. U registrima popisa pored svakog vlasnika naznačena je cijena uplaćene pristojbe za držanje životinje, klasifikacija psa, kraći opis i ime. Na području općine Baška tijekom 1915. godine bilo je ukupno 47 pasa, od čega 36 kućnih ili čobanskih pasa, 10 lovačkih i 1 plemenite pasmine. Godišnje pristojbe za držanje pasa iznosile su od 50 filira do 1 krune za kućnog ili čobanskog psa, 2 krune za lovačkog psa i 4 krune za plemenitu pasminu. Pošto je prema popisu pasa za iduću godinu bilo ukupno 40 pasa, od čega 36 kućnih ili čobanskih i 4 lovačka psa pretpostavka je da je nekoliko pasa uzela vojna uprava za vojne potrebe.⁴⁵²

3. 4. Politička kontrola i progoni na otoku Krku

U sklopu Ministarstva rata u Beču je 27. srpnja 1914. godine osnovan središnji Ured za nadziranje u vrijeme rata (*Kriegsüberwachungsamt*, skraćeno KÜA), čija je osnovna djelatnost bila nadziranje svih protudržavnih djelovanja. Na čelu Ureda bio je Leopold von Schleyer, a

⁴⁵⁰ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 1064, 8. 5. 1918.

⁴⁵¹ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 8450, 21. 9. 1915.

⁴⁵² DARi, JU 19, kutija 222, Popis pasa (1915. - 1916.).

članovi uprave bili su predstavnici ministarstva rata, vanjskih poslova, unutarnjih poslova, financija, trgovine, zemaljske obrane i pravosuđa. Ured je imao najviše ovlasti prilikom osiguranja provedbe hitnih propisa ili izvanrednih mjera, a kao nadzorno i kontrolno tijelo vršilo je svakodnevnu i danonoćnu službu protiv svih realnih ili mogućih subverzivnih i špijunskih aktivnosti usmjerene protiv državnih vlasti i vojske.⁴⁵³ Ured je djelatno obuhvaćao pet skupina aktivnosti, a jedna od njih bila je cenzorna skupina, podijeljena na tiskovnu cenzuru, cenzuru pisama i cenzuru telegrama.⁴⁵⁴

Jedan od prvih njegovih koraka bilo je upozorenje da u državi ima mnogo subverzivnih elemenata te da se posebna pozornost usmjeri na zaštitu komunikacijske infrastrukture kao što su brzojavne i telefonske veze, prometne infrastrukture s naglaskom na željezničke pruge te vodovoda.⁴⁵⁵ Od stanovništva se očekivala suradnja u prijavljivanju svake sumnjive radnje ili kretanja u blizini infrastrukturnih, odnosno komunikacijskih objekata.⁴⁵⁶ Naročito su, vojnim stražama, bile zaštićene željezničke pruge obzirom da su predstavljale najbržu prometnu infrastrukturu potrebnu za prijevoz vojske i dopremu potrebnih količina živeža civilnom pučanstvu. Stanovništvo je putem pisanih medija upozoravano da se ne približava željezničkim prugama, jer će u protivnom biti privedeno od strane vojne straže.⁴⁵⁷ Također, pučanstvo je upozoreno da se u inozemstvu, odnosno u neprijateljskim državama, radi na tome da se ratne zarobljenike koji se nalaze na teritoriju Monarhije potakne na bijeg što može prouzročiti velike probleme vojsci. Ratni zarobljenici često su nosili civilnu odjeću pa je trebalo biti oprezan u

⁴⁵³ Djelovanje ureda često je, zbog njegovih širokih ovlasti, nazivano „ratnim apsolutizmom“. U nastojanju da se ublaži takva negativna javna percepcija, od prosinca 1915. godine u prostorima ureda svakodnevno su, od 17:30 do 18:30, bile održavane konferencije na kojima su predstavnici raznih ministarstava i novinari dobivali upute kako objavljivati vijesti toga dana. Novinarima je bilo dozvoljeno postavljanje pitanja i upuštanje u diskusije s predstavnicima Ureda. Unatoč nekim organizacijskim i administrativnim promjenama tijekom 1917. godine, Ured je nastavio svoju djelatnost do kraja rata.

⁴⁵⁴ Članovi cenzorne skupine koja je obavljala posao cenzure političkog ili civilnog novinstva bili su iz različitih ministarstva, a bilo im je nadređeno vojno osoblje. Vojni tisak kao i cenzura telegrama u potpunosti su podliježali kontroli vojnog osoblja iz Ministarstva rata i Ministarstva za zemaljsku obranu. Cenzura pisama bila je zajednička djelatnost predstavnika vojske i ministarstva trgovine, financija i pravosuđa.

⁴⁵⁵ Upozorenje je išlo prema pokrajinskim, kotarskim i općinskim političkim vlastima s apelom da svim silama i sredstvima pronađu ili prijave osobe sumnjive za državu i javnu sigurnost. U akciju obrane sigurnosti države uključilo se državno Društvo negdašnjih oružnika u Beču koje je pozvalo svoje članove da se, ukoliko su fizički sposobni, ponovno aktiviraju kao oružnici ili detektivi. „Razne vijesti. Na negdašnje oružnike“, *Naša sloga*, br. 33, str. 3., 27. 8. 1914.

⁴⁵⁶ „Patriotička dužnost“ svakog građanina bila je sprječavanje djelovanja sumnjivih lica te prijava najbližoj oružničkoj postaji. „Razne vijesti. Proti sumnjivim osobama“, *Naša sloga*, br. 32, str. 3., 20. 8. 1914. Ratna mornarica je u kolovozu 1915. godine ponudila nagradu u iznosu od 200 kruna svakome tko na obalnom području otkrije i prijavi štetu „na brzojavnim ili telefonskim prugama ili spravama“, a čije će informacije dovesti do počinitelja. DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 7354, 17. 8. 1915.

⁴⁵⁷ „Pogled po Primorju. Objava“, *Naša sloga*, br. 29, str. 2., 30. 7. 1914.; „Razne vijesti. Nebližajte se željeznici“, *Naša sloga*, br. 51, str. 2-3., 31. 12. 1914.

kontaktima sa strancima. Dužnost svakog građanina bila je da aktivno sudjeluje u sprječavanju bijega ratnih zarobljenika bilo prijavom sumnjivih osoba ili događaja bilo zadržavanjem zarobljenika. Oni koji bi pomogao u bijegu na način da ne prijavi pokušaj bijega ili ga ne spriječi, da udomi ratnog zarobljenika, opskrbi ga hranom ili odjećom ili mu pokaže put, odgovarao je pred vojnim sudom i mogao je očekivati najstrožu kaznu.⁴⁵⁸

Nadzor nad tiskanjem političkih i vojnih novina krenuo je odmah po objavi rata. To je s gledišta državnih i vojnih vlasti bilo razumljivo budući je novinstvo bilo glavno propagandno sredstvo koje u velikoj mjeri oblikuje stavove ljudi, a imalo je razmjerno veliku ulogu u državnoj promidžbi. Cenzura u novinama bila je preventivnog karaktera. To je značilo da su urednici morali u određenom vremenskom razdoblju dostaviti kopiju izdanja na pregled Cenzornom uredu pri Državnom odvjetništvu, koje bi davalo dozvolu za tiskanje. Na mjestima zaplijenjenih članaka ili njihovih dijelova ostajala bi bijela mrlja. Cijeli postupak doveo je do toga da su novine distribuirane poslijepodne ili navečer, odnosno tek nakon završenog cenzornog procesa. U pravilu, izvještaji o vojnim aktivnostima ili vojne vijesti dopušteni su za objavljivanje nakon što ih je prethodno pregledao i odobrio Odjel ratnog tiska (*Kriegspressquartier*, skraćeno KPQ) ili Ured za tisak Ministarstva rata.

Premda je istarsko novinstvo na samom početku rata pisalo kako će vojne vijesti, odnosno službene ratne izvještaje, prema naređenju Ministarstva rata, donositi državne štamparije u Beču, Budimpešti i Zagrebu te kako će biti „istiniti i vjerni“ s namjerom „da se bez potrebe i bez razloga ne uznemiruje pučanstvo“, u pravilu takve vijesti nisu dopirale do čitateljstva.⁴⁵⁹ Cenzura je dopuštala objavljivanje vijesti koje su govorile o vojnim uspjesima austrougarske vojske u Srbiji ili na Ruskom bojištu. Izuzetak su bile vojne vijesti koje su govorile o ratnim gubicima naglašavajući junaštvo vojnika, pa im je primarni cilj bio održavanje morala među pučanstvom. Zorni prikaz takvih vijesti bilo je potapanje austrougarske krstarice *Zenta* pred crnogorskom obalom, koju je 16. kolovoza 1914. godine napala francuska flota sastavljena od 16 velikih krstarica i 12 manjih brodova. Nakon četverosatne borbe *Zenta* je potonula, prethodno oštetivši četiri neprijateljska broda.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ DARI, JU 19, kutija 116, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 54, 20. 1. 1917.

⁴⁵⁹ Primjerice, u rubrici „Europejski rat“ pulska *Naša sloga* nije prenijela informaciju o porazu austrougarske vojske na planini Cer u kolovozu 1914. godine. „Cerska bitka“ spominje se u kontekstu povlačenja austrougarske vojske 19. kolovoza na početne položaje na rijekama Drini i Savi i to nakon daljnjeg uspješnog prodora u Srbiju. „Sa ratišta na srbskoj granici“, *Naša sloga*, br. 32, str. 1., 20. 8. 1914.; „Rat sa Srbijom“, *Naša sloga*, br. 33, str. 2-3., 27. 8. 1914.

⁴⁶⁰ Bitka između torpedne krstarice *Zenta* i francuske flote bila je prva pomorska bitka u Jadranskom moru. Nakon potonuća, spasilo se 14 časnika i 170 mornara, od kojih 50 ranjenika. Svi su dospjeli u crnogorsko zarobljeništvo,

Sinkronizirano s objavom rata počeo je progon politički sumnjivih osoba na otoku. Svjedočanstvo o tome ostavio je bašćanski župnik Mate Milovčić u svojoj *Bašćanskoj kronici*.⁴⁶¹ Kako je i sam bio žrtva progona pisao je detaljno i vrlo emotivno. Prvu zabilješku datirao je danom početka rata, 28. srpnja:

„Progon bašč. rodoljuba i inteligencije radi „srbofilstva“ od strane austr. žandara. Tog dana u 5 sati p. p. uapšen po oružniku Uvira u župnom uredu župnik Mate Milovčić. Još istu večer biše otpraćen i na kolima s aretiranim Tudor Ante, Petar Grandić, Jovo Dorčić Rehić i Fran Ćiril Dujmović. Krčani demonstrirali kao „lojalni“ državljani s povicima: Alla forza! Porki!- i s pljuvanjem. Badava su uzapćenici tražili uzrok apšenja i da ih predvedu kot. poglavaru Lusini (Lužini! Nomen omen); javili im konačno da im je poći u Trst.

Žalosna bila ova Odiseja. Stigavši u Trst, odvedeni su u „Kaštel“- a njihov broj se svaki množio dok ih 31. 7. u zatvor- Jezuitskog kolegija. Još istu noć u 11 sati alarm i odvedeni na Goričko u Riherberg, odanle 14. kolovoza u noći u Ljubljanu na grad. Tu nađoše i bivšeg bašč. župnika, zastupnika Antu Andrijića. Tamo ostaše do 10. listopada, kada ih otjeralo na drž. policiju i još istog dana u ze zemałjskog suda. Utorak 12. istog mj. u 1 sat ujutro odveženi željeznicom u Rovinj. Istom ondje doznaše zašto ih progone. Zaredali ispiti, izvidi i istrage- dok smo čučili svaki u svojoj ćelijici i nakon poduzetih istraga, proglasio je drž. odvjetnik da nema uzroka optužbi. Dakle nakon 105 dana dne 10. studenoga dokazala se potpuna nevinost ovih žrtava. A gdje je zadovoljština? Neka i to trpljenje bude na oltar hrv. domovine!“⁴⁶²

Potvrde progona koje je opisao bašćanski župnik nalazimo u pulskom dnevniku *Hrvatskom listu*, koji je u veljači 1918. godine vrlo detaljno pisao o uhićenju i internaciji istarskog saborskog zastupnika i člana Pokrajinskog odbora, svećenika Antona Andrijića, rodom iz Punta.⁴⁶³ U podužem članku navodi se kako su se civilne i vojne vlasti u Primorju međusobno natjecale u „boju proti Jugoslavenim“, a naročito su proganjale svećenstvo kao

a među njima i mornar Ivan Žic iz Punta s otoka Krka. O borbi *Zente* protiv brojčano nadmoćnijeg neprijatelja pisale su tada sve istarske, riječke i banske tiskovine. Najviše je o njoj pisao zagrebački *Jutarnji list* apostrofirajući kako je *Zenta* bila zastarjeli brod sagrađen 1897. godine, slabo zaštićen i oskudno naoružan. Time je hrabrost njezine posade uzdignuta na pijedestal junaštva i hrabrosti na koju se trebaju ugledati svi austrougarski vojnici. Njene sudbine prisjetio se pulski *Hrvatski list* u prosincu 1915. godine naglašavajući njenu junačku borbu protiv „stotruke sile“. „Veliki uspjesi austro-ugarske mornarice“, *Hrvatski list*, br. 151, str. 1., 12. 12. 1915.

⁴⁶¹ Matej (Mate) Milovčić, rodom iz Vrbnika, bio je župnik u Baški od 1910. do 1925. godine. *Bašćanska kronika* pisao je od 5. listopada 1910. godine do 3. lipnja 1920. godine. Kronika se čuva u Arhivu Župnog ureda u Baški.

⁴⁶² Župnik Milovčić vratio se u Bašku 17. studenoga o čemu je zapisao: „U večer vratio se župnik Milovčić iz robije. Prijatelji ga srdačno dočekali, a „pravedni“ si grizli prste i govorili: I on je tu! - Da, tu je pripravan na svaku žrtvu za Boga i hrvatski narod.“ Mate MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 17. 11. 1914.

⁴⁶³ Prvu vijest o uhićenju Antona Andrijića objavila je *Naša sloga* 30. srpnja 1914. godine pozivajući se na poljsko novinstvo. Prema objavljenoj vijesti, svećenik Andrijić uhićen je u Poreču, u srijedu 29. srpnja. Vidi: „Pogled po Primorju. Uapšenja u Puli i okolici“, *Naša sloga*, br. 29, str. 2-3., 30. 7. 1914.

„glavno uporište narodne misli.“⁴⁶⁴ Dana 28. srpnja 1914. godine pozvao je porečki kotarski upravitelj grof Liobeld Colloredo-Mels zastupnika Andrijičića i zabranio mu odlazak iz Poreča, čime je prekršio njegovo pravo da kao saborski zastupnik i pokrajinski odbornik komunicira sa svojom izbornom bazom.⁴⁶⁵ Sljedeći dan upravitelj ga je opet pozvao u svoj ured gdje ga je na ulazu uhitio stražarski zapovjednik Slavac. Tada je započela agonija zastupnika Andrijičića. Prvo je, uz pratnju dvojice stražara, parobrodom prevezen u Trst gdje ga je napala nekolicina stanovnika, a potom je zatvoren u „podzemnu, samotnu ćeliju“ u kojoj je ostao do 12. kolovoza. Nakon toga je željeznicom prebačen, zajedno s uznicima iz ostalih tršćanskih zatvora, u grad Rihemberk u Goričkoj gdje je postupak prema njemu bio „najnedostojniji“ jer je tamničar „časniku i popratnoj momčadi utuvio bajku, da je htio Andrijičić u Puli otrovati bunare bakcilima kolere.“ Dva dana kasnije prebačen je u ljubljanski Grad gdje je „moralo 40-50 osoba ležati u jednoj sobi na vlažnoj slami.“ Ubrzo je obolio pa je prevezen u „takozvanu bolnicu“ u ljubljanskom Gradu. Na slobodu je pušten 22. listopada bez objašnjenja razloga uhićenja. Vratio se u Poreč, ali ga je kotarski upravitelj obavijestio da mu je mandat konfiniran te da ne smije više dolaziti u porečki kotar. Zabrana će biti na snazi do 1916. godine. Po primljenoj obavijesti vratio se u svoje rodno mjesto u kojem je boravio do početka 1917. godine, kada je naredbom krčkog kotarskog upravitelja morao otići u Beč, gdje je ostao do 13. srpnja iste godine. Tada se ponovno vratio u Punat u kojem je dočekao kraj rata.

Potkraj 1914. godine Ministarstvo rata odredilo je da se liječenje osoba koje su internirane iz političkih razloga, a nalaze se na liječenju u vojnim bolnicama i zatvorima, pada na teret mobilitetnog kredita. Za liječenje ženskih osoba, koje se kao politički internirane nalaze u civilnim sudbenim zatvorima ili civilnim bolnicama, troškove liječenja snosit će vojna uprava, koja će troškove nadoknaditi civilnoj upravi.⁴⁶⁶

Politički motiviranih progona bilo je u prvim ratnim mjesecima na cijelom otoku Krku. Tako je radi optužbe za iskazano „srbofilstvo“ u vrijeme Prvoga balkanskog rata 1912. godine kada je sakupljala robnu i novčanu pomoć, koju je preko Crvenog križa slala u Srbiju i Crnu Goru, bašćanska općinska i kupališna liječnica, Čehinja dr. Zdeňka Čermáková, tada jedina

⁴⁶⁴ „Iz naše povijesti. Progona don Ante Andrijičića“, *Hrvatski list*, br. 947, str. 3., 24. 2. 1918.

⁴⁶⁵ Liobeld Colloredo-Mels potjecao je iz aristokratske furlanske obitelji. U vrijeme Prvoga svjetskog rata bio je upravitelj porečkog kotara. Krajem siječnja 1918. godine uredništvo pulskog dnevnika *Hrvatski list* (vlasnik i nakladnik Josip Krmpotić i glavni urednik Josip Hain) uputilo mu je na stanicama svojih novina otvoreno pismo u kojem ga je prozvalo zbog neiskazane reakcije na provokacije talijanske manjine u općini Oprtalj, kojima su tijekom prosinca 1917. godine bili izloženi oprtaljski župnik i vjernici hrvatske nacionalnosti. „Lična stvar“, *Hrvatski list*, br. 923, str. 2., 31. 1. 1918.

⁴⁶⁶ DARI, JU 19, kutija 110, spis br. 13.085, 28. 12. 1914.

liječnica na otoku, označena kao „prosrpski element“ i početkom kolovoza premještena je u grad Krk kako bi bila pod kontrolom kotarskih političkih vlasti.⁴⁶⁷ Na taj način, kotarski upravitelj Lusina spasio ju je progona, internacije i izglednog zatvora. Tako je dr. Čermáková od 1. kolovoza svakodnevno ordinirala u gradu Krku. Lakše bolesne pacijente primala je u svojoj ordinaciji od 15:00 do 17:00, a teže bolesnima je na poziv odlazila u kućne posjete. Subotom i nedjeljom odlazila je u Bašku i stavljala se na raspolaganje tamošnjim oboljelim žiteljima. Nakon nekoliko mjeseci vratila se u Bašku gdje je radila do studenoga 1915. godine kada se zbog ratnih zbivanja i okolnosti povezanih s njima vratila u rodni Prag.⁴⁶⁸

Pulski *Hrvatski list* opetovano je pisao o progonima na otoku Krku koji su bili predmetom interpelacije slovenskih i hrvatskih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču 22. siječnja 1918. godine. Interpelaciju su podnijeli zastupnici dr. Antun Korošec, dr. Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i mnogi drugi ministru predsjedniku (predsjedniku vlade) te ministrima vanjskih poslova i pravosuđa.⁴⁶⁹ U njoj se navode progoni u Vrbniku, koje je početkom rata naredio kotarski upravitelj dr. Karlo Lusina. Oružništvu je naređeno uhićenje „svih individua, sumnjivih sa srbofilstva“, što je otvorilo prostor zlonamjernicima da prokažu „sebi nemile ljude kako bi ih se uklonilo sa svijeta.“ Žrtava progona u Vrbniku bilo je mnogo, a zastupnici su istakli nekoliko slučajeva:

„1. Privatni činovnik Niko Volarić bio je uhićen bez razloga 28. srpnja 1914. godine i u tamnici je boravio do 8. kolovoza. U tamnici je obolio na pluća. Vratio se kući, nesposoban za teži rad, a 14. travnja 1915. godine bio je mobiliziran i otišao je u Pulu. Kao politički sumnjiva osoba proživljavao je razna šikaniranja i nije bio liječen, nego je poslan u Voitsberg gdje mu se bolest pogoršala. U vojnoj službi bio je do 5. travnja 1917. godine, a tada je dobio jednomjesečni dopust i vratio se kući. Pregledao ga je labinski liječnik, dr. Ivo Ferenčić, koji je ustanovio da su mu pluća posve uništena. Niko Volarić umro je 23. travnja, a iza sebe je ostavio udovicu Anku i četvero malodobne djece. Bio je žrtva "c. k. činovnika i

⁴⁶⁷ Općinsko poglavarstvo u Baški prihvatilo je njezinu molbu za otkaz na sjednici održanoj 27. svibnja, a odluka je postala pravomoćna 31. srpnja. DARI, JU 19, kutija 110, spis br. 1619, 28. 10. 1914.

⁴⁶⁸ Po dr. Čermákovú došao je njezin otac Karel Čermák i odveo je u Prag. Razlog njenom povratku u Češku nije bio isključivo politički pritisak kojeg je podnosila. Kupališnu, odnosno turističku sezonu u Baški prekinuo je rat. Osim toga, njen prijatelj, bašćanski hotelijer Emil Geistlich koji ju je i doveo u svibnju 1910. godine u Bašku već se ranije vratio u Češku. Dr. Zdeňka Čermáková vratila se u Bašku 1921. godine i u njoj je provela ostatak svoga radnog vijeka. O Dr. Zdeňki Čermákovoj više vidjeti u: Ladislav CHRUDINA, „Česká lékařka v Bašce“. <https://www.chorvatsko.cz/tema/baskacesi2.html> (pristupljeno 30. 5. 2017.); Franjo JURANIĆ, „Dr. Zdenka Čermakova (1884. - 1968.)“, Zdravstvo otoka Krka, *Krčki zbornik*, sv. 19, posebno izdanje 13, Krk, 1989., str. 255.; Anđelka STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, „ČERMAKOVA, Zdenka“, *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb. <http://hbl.lzmk.hr> (pristupljeno 30. 5. 2017.)

⁴⁶⁹ „Iz naše povijesti. Progona na otoku Krku“, *Hrvatski list*, br. 962, str. 1., 11. 3. 1918.; „Iz naše povijesti. Klanje na jugu“, *Hrvatski list*, br. 965, str. 3., 14. 3. 1918.

njihovog bjesomučnog bijesa proti Jugoslavenima“, kao i „škandaloznih sanitarnih prilika kod vojništva.“⁴⁷⁰ Obitelj Volarić je tako materijalno uništena, jer je supruga upala u velike dugove posuđujući novac kako bi mogla prehraniti obitelj, a njihov „mali posjed posve je opustošio bez gospodara.“

2. Jerko Oršić, star 76 godina, zajedno je sa sinom Ivanom, bez ikakvog razloga bio zatvoren, od 29. srpnja do 6. listopada 1914. godine. Za vrijeme tamnovanja nitko nije obrađivao njihov posjed, jer je drugi sin Petar bio u vojsci. Osim toga, počinjena je krađa zaliha (grožđa) pa je ukupna materijalna šteta procijenjena na 12.000 kruna. Otac Jerko boluju od teškog reumatizma kojeg je „zaradio“ u tamnici. Sin Ivan je još uvijek „sumnjiva osoba“ i ne smije napušati Vrbnik pa zbog toga trpi opskrba obitelji.

3. Josip Oršić bio je iz njemu nepoznatih razloga pritvoren od 28. srpnja do 16. listopada. Nakon puštanja višekratno je tražio odgovor od kotarskog upravitelja dr. Karla Lusine razlog utamničenja. Na kraju je dobio odgovor: „Jer je u Vašoj kući visjela slika srpskog kralja Petra.“ Optužba je bez sumnje bila izmišljena jer bi u protivnom intervenirao vojni sud naredivši istragu. Cijela stvar je izašla na vidjelo kasnije. Naime, Josip Oršić je deset godina upravljao poštanskim uredom u Vrbniku, pri čemu je mijenjao bolesnu suprugu. Nakon što je uhićen i zatvoren, ravnateljstvo pošte poslalo je u Vrbnik svog činovnika, kojega je Oršićeva supruga morala plaćati iz vlastitih sredstava. U travnju 1916. godine bila je prisilno umirovljena te su joj propale dvije molbe za posao kada je poštanski ured javno objavljivao natječaj. Kao politički sumnjiva osoba, Josipu Oršiću ograničeno je pravo kretanja, što je dramatično utjecalo na trgovinu poljoprivrednim proizvodima (grožđe, smokve) kao i na nabavu životnih potrepština. Stoga je Oršić procijenio materijalnu štetu na 10.000 kruna.“

Nadalje, postavlja se pitanje spomenutim ministrima: „Da li su pripravnici, da pučanstvu Vrbnika, kojemu su austrijski činovnici zadali toliko jada i nevolja, pruže potpunu zadovoljštinu, i da li su spremni, da te besavjesne činovnike bezobzirno i egzemplarno kazne?“ Na kraju članka iznosi se ocjena da je nepovjerenje pučanstva prema državi tako duboko, „da će se tomu teško moći domoći.“⁴⁷¹

Šikaniranje i progoni krčke svjetovne i crkvene inteligencije nastavili su se i u kasnijim ratnim godinama. U početku pod optužbom za „srbofilstvo“, a potom za „jugoslavenstvo“,

⁴⁷⁰ Od početka 1918. godine uredništvo lista sve otvorenije zagovara južnoslavensko jedinstvo pa stoga ne treba čuditi upotreba pojma Jugoslaven. Štoviše, naglašavajući svoju južnoslavensku orijentaciju, list je od 9. kolovoza 1918. godine izlazio na ekavici.

⁴⁷¹ Pulski dnevnik *Hrvatski list* još jednom je pisao o progonima. U broju 965. od 14. ožujka 1918. godine, u rubrici „Iz naše povijesti“ s naslovom članka „Klanje na jugu“ podsjeća se na interpelaciju hrvatskih i slovenskih zastupnika u Carevinskom vijeću od 22. siječnja 1918. godine. Progona Jugoslavena uspoređuju se s događajima u Bartolomejskoj noći u Parizu 1572. godine. U članku se oštro kritizira ukidanje građanskih sloboda i stavljanje vojnog zapovjedništva iznad temeljnog državnog zakona koji govori o osobnim slobodama i njihovoj zaštiti. „Iz naše povijesti. Klanje na jugu“, *Hrvatski list*, br. 965, str. 3., 14. 3. 1918.

sumnjive ili lažno prokazane osobe našle su se na udaru političkih i vojnih vlasti. Naročito je kao „antiaustrijsko“ bilo obilježeno krčko svećenstvo na čelu s biskupom Antunom Mahnićem. Kako bi dokazali svoju lojalnost, krčki biskup Antun Mahnić, svi otočni župnici kao i općinski načelnici prevođeni kotarskim upraviteljem dr. Emilom Muchom otišli su 5. listopada 1916. godine u Trst gdje ih je primio tršćanski namjesnik barun Alfred Fries-Skene.⁴⁷² O posjeti krčkog izaslanstva pisale su riječke *Primorske novine*:

„Dne 5. ov. mj. bila je pred tršćanskim namjesnikom Fries-Skeneom velika deputacija iz svih općina otoka Krka, da mu izrazi čestitke odanih Hrvata povodom vladareva imendana i da mu predloži razne želje i prošnje u pitanju aprovizacije, a ujedno da mu saopći, da su neke općine izabrale generala Borojevića svojim začasnim općinarom. Namjesnik je rekao, da je uvjeren o odanosti i vjernosti Hrvata.“⁴⁷³

Primanje kod pokrajinskog Namjesnika rezultiralo je dakle, imenovanjem general-pukovnika Svetozara Borojevića i Namjesnika Fries-Skenea počasnim stanovnicima krčkih općina.⁴⁷⁴ Zbog toga je kotarski upravitelj Mucha dao izraditi počasne diplome i adrese u ime svih općina. Posao je povjeren profesoru Gilbertu Brunoru, akademskom slikaru iz Opatije.⁴⁷⁵

Bašćanski župnik Mate Milovčić, koji za razliku od dopisnika riječkih novina, na odlazak u Trst nije gledao kao na svečanu prigodu u kojoj su se razmijenile dobre želje i učvrstilo uvjerenje o međusobnoj odanosti i pomoći, nego kao na preventivnu mjeru kojom se predusrela vojna kaznena ekspedicija na otoku i nova uhićenja. Zato su, kaže župnik, najviši

⁴⁷² Nikola Dorčić, predsjednik općinskog Upravnog odbora i župnik Mate Milovčić izabrani su kao predstavnici bašćanske općine na sjednici općinskog Upravnog odbora, održanoj 30. rujna 1916. godine. Primanje je upriličeno povodom imendana cara Franje Josipa I. 4. listopada, na dan sv. Franje Asiškoga. DARI, JU 19, kutija 115, Zapisnik br. 3331, 30. 9. 1916.

⁴⁷³ „Velika deputacija s otoka Krka pred tršćanskim namjesnikom“, *Primorske novine*, br. 68, str. 3., 8. 10. 1916.

⁴⁷⁴ Uoči odlaska deputacije u Trst, Općinsko zastupstvo u Vrbniku održalo je 1. listopada Izvanrednu sjednicu na kojoj je ovlastilo općinskog načelnika Josipa Antuna Harbića da se pridruži „poklonstvenoj otočnoj deputaciji“ te da u ime općinskog pučanstva izrazi „podaničku vjernost Nj. C. i Kr. Apostolskom Veličanstvu i svoju zahvalu na dosadanjem radu na obezbijedjenju pučanstva i obranu domovine“. Također, zaključeno je da se Namjesnik Fries-Skene i general Borojević imenuju „počasnim članovima općine Vrbnik ako to zakon dopušta i oni se dostoje to imenovanje prihvatiti“. DARI, JU 38, kutija 2, Glavarstvo općine Vrbnik, Zapisnici općinskih sjednica od 30. 10. 1913. do 10. 3. 1930.

⁴⁷⁵ Cijena za skupnu adresu i dvije počasne diplome s mapama iznosila je 1.170,00 kruna. Svaka općina platila je 212 kruna. Općine Baška i Krk nisu sudjelovale u izradi diploma jer nisu imale općinsko zastupstvo. Shodno tome nisu mogle imenovati počasne građane, ali ipak su participirale u ukupnim troškovima sa 56 kruna. Općinski Upravni odbor u Baški platio je navedeni iznos te je poslalo razglednicu Baške kao predložak za izradu mape. DARI, JU 19, kutija 115, spis br. Pr. 907-16, 31. 10. 1916.

predstavnicima otočne svjetovne i crkvene vlasti otišli „na poklon“ u Trst gdje ih je „bahati Nijemac dočekao s pruskom bahatošću.“⁴⁷⁶

Samo dva mjeseca poslije uslijedila su nova uhićenja kojima je župnik Milovčić zamalo izbjegao o čemu piše 5. prosinca: „Učitelj družbine škole u Velom Lošinju Perica Bonefačić, uapšen je na prijavu trećoreca o. Ćirila Studenčića. Među inim osudio ga da je kod župnika Milovčića u Baški hvalio antantne pobjede i da su se veselili austr. porazima. Bili bi aretirali i bašč. župnika ali fratra nefratra podvale nisu upalile.“⁴⁷⁷ Sasvim izravno župnik navodi kako je prijava za uhićenje jednog učitelja koji radi u hrvatskoj školi došla od hrvatskog franjevca. Možda nije raritetan, ali ovaj slučaj govori kako u ratnim i psihotičnim životnim uvjetima nitko nije bio siguran od uhićenja i zatvora.

Početak rata uvedena je posebna uredba o privremenom podvrgavanju civilnih osoba vojnoj sudskoj nadležnosti. Država je uspostavila kontrolu nad građanima putem prijekih vojnih sudova, čija se djelatnost protezala na niz kažnjivih djela: veleizdaja; uvreda Veličanstva; uvreda članova carske kuće; ometanje javnog mira; ustanak; buna; nasilni postupci protiv tijela državnih vlasti (skupštine, sudovi); namjerne štete počinjene na željeznici, na napravama koje joj pripadaju, sredstvima za opremu, strojevima ili drugim predmetima koji služe za rad na željeznici; namjerna nedjela i propusti u osobito opasnim prilikama, ako su učinjena na željeznici; namjerne štete na telegrafima ili ometanje telegrafa; pomoć pri skrivanju i pomaganju vojnih bjegunaca (dezertera); fizički nasrtaji na državne službenike; umorstvo; ubojstvo; teška tjelesna ozljeda; razbojstvo (grabež) prema vojnim osobama, aktivnim vojnicima i žandarmeriji koja osigurava željeznice, telegrafe i telefone te vojnoj pograničnoj službi na kopnu i moru; palež na vojnim objektima.⁴⁷⁸

Iz navedenog proizlazi da su vojne vlasti preuzele najveći dio civilnih sudskih ovlasti, čime su civilno stanovništvo gotovo u potpunosti stavili pod svoju nadležnost.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ M. MILOVČIĆ, *Baščanska kronika*, 5. 10. 1916.

⁴⁷⁷ M. MILOVČIĆ, *Baščanska kronika*, 5. 12. 1916.

⁴⁷⁸ *Polaer Tagblatt*, br. 2847, 30. 7. 1914.

⁴⁷⁹ Tjednik *Naša sloga* upozorio je čitateljstvo na paragraf 308. Kaznenog zakona po kojemu se za svaku javnu neutemeljenu izgovorenu tvrdnju koja uznemiruje pučanstvo, a naročito onu koja se tiče rata, može dobiti od 8 dana do 3 mjeseca strogog zatvora. „Pozor! Ne govorite nepromišljeno!“, *Naša sloga*, br. 33, str. 3., 27. 8. 1914.

3. 4. 1. Odnos prema talijanskoj nacionalnoj zajednici

Nakon proglašenja ratnog stanja protiv Kraljevine Italije, 23. svibnja 1915. godine, u Markgrofoviji Istri je počelo široka antitalijanska kampanja. Na udaru su se našli nositelji iredentističkih ideja kao npr. pjesnik Gabriele D'Annunzio protiv kojega je u pulskom *Hrvatskom listu* objavljen pamflet slovenskog književnika Ivana Cankara.⁴⁸⁰ Zatvaranje talijanskih društava i organizacija u Istri krenulo je sustavno već mjesec dana nakon ulaska Monarhije u rat protiv Italije. Prvo se na udaru austrijskih vlasti našlo prosvjetno društvo Lega Nazionale te njezini dječji vrtići i škole, a zapovjedništvo 5. vojske oglasilo se zabranom prodaje predmeta koji na sebi imaju oznake ili natpise raspuštenog društva.⁴⁸¹ Lega je raspuštena na temelju odluke Ministarstva za unutarnje poslove, jer je „razvijalo djelovanje protiv države“ te shodno tome „nije odgovaralo zahtjevima zakonitog obstanka.“⁴⁸² U naredne dvije godine došlo je do raspuštanja niza tršćanskih društava kao što su sportska i rekreativna društva Società alpina delle Giulie, Società Ginnastica triestina, Associazione triestina per l'educazione fisico, Audat podistico italiano, Club biciclistico popolare, učiteljskoo društvo Lega degli insegnanti di Trieste, kulturno društvo Circolo di cultura te udruženje mladih Fascio giovanile friulano. Ukidanje talijanskih kulturnih, prosvjetnih, sportskih, radničkih i drugih društava obuhvatilo je također ostala mjesta u Istri i Kvarnerskim otocima: Società d'abbellimento Progresso per la citta di Gorizia, Unione Ginnastica goriziana, Unione dei docenti italiani Gorizia u Gorici, Società Ginnastica Parentina, Club nautico Parentino i Associazione italiana di benefienza u Poreču, Gabinetto di lettura u Balama, Gabinetto di lettura u Kanfanaru, Circolo operaio u Rovinju, Uniti u Premanturi, Unione Istriana u Banjolama, Circolo di cultura u Pomeru, Circolo di cultura u Višnjaju, Società della biblioteca popolare u Vodnjanu, Gabinetto di lettura i Circolo Nazionale u Nerezinama na otoku Lošinju, Circolo popolare di lettura u Osoru na otoku Cresu i Gabinetto di lettura Algarotti u gradu Krku.⁴⁸³

Osim zatvaranja društava i organizacija, vršene su zaplijene materijala koji su podržavali talijanski nacionalizam i time ocijenjeni kao štetni za državu pa su u Trstu zaplijenjene talijanske pjesme *Tripolitania bella, Inno o Tripoli italiana, Inno all'italiana delle*

⁴⁸⁰ „Ivan Cankar, D'Annunzio (preveo Ivan A. Kraljić)“, *Hrvatski list*, br. 76, str. 2., 27. 9. 1915.

⁴⁸¹ „Razpuštena 'Lega Nazionale'“, *Riečki novi list*, br. 149, str. 1., 23. 6. 1915.; „Zabranjene oznake 'Lege Nazionale'“, *Riečki novi list*, br. 166, str. 1., 13. 7. 1915.

⁴⁸² „Razpuštena talijanska društva u Trstu i Istri“, *Jutarnji list*, br. 1166, str. 4., 16. 6. 1915.

⁴⁸³ „Razpuštena društva“, *Hrvatski list*, br. 386, str. 2., 3. 8. 1916.

colonie italiane i *Stornelli patriottici*.⁴⁸⁴ U rujnu je namjesnik Fries-Skene zabranio trgovcima prodaju, a pučanstvu uporabu žigica Lega Nazionale, a nakon upozorenja zapovjedništva 5. vojske bilo je zabranjeno nošenje obilježja talijanske mornarice na kapama, koje su iz zabave uglavnom nosila djeca.⁴⁸⁵

Da bi se spriječili međunacionalni sukobi između Talijana s jedne i Hrvata i Slovenaca s druge strane, u Trstu je osnovano društvo lojalnih Talijana pod nazivom Lega austriaca. Društvo je bilo političkog karaktera, a trebalo je iskazati antiiredentističke stavove. Već na prvoj sjednici odlučeno je kako će se na glavnom tršćanskom trgu (Piazza Grande) podići spomenik caru Franji Josipu I.⁴⁸⁶

Istovremeno, drugi smjer antitalijanske kampanje išao je prema promjenama naziva istarskih mjesta. I ovdje se uključila vojska svojim naredbama, poput one iz rujna 1916. godine kada je Ministarstvo rata naredilo svim svojim pokrajinskim zavodima, uredima i vojnim postrojbama da se koriste slovenskim i hrvatskim nazivima koje su uobičajene kod većine stanovništva. Izrijeком su navedeni nazivi istarskih mjesta koji će nadalje biti u službenoj korespondenciji: Buzet, Cres, Primorje (umjesto Bescanuova), Krk, Labin, Plomin, Barban, Strujan, Mošćenice i Volosko. Mjesta s većinskim talijanskim stanovništvom zadržala su talijanske nazive (primjerice Abbazia za Opatiju), dok je za Pazin određen njemački naziv Mitterburg.⁴⁸⁷ Naziv Primorje za Bašku na otoku Krku bio je posve neprimjeren i mogao je izazvati pomutnju obzirom da se isti naziv rabio za naziv cijele pokrajine.⁴⁸⁸ Tom stanovištu priklonio se i općinski Upravni odbor u Baški dopisom Zemaljskoj upravnoj komisiji Markgrofovije Istre u Poreču i Kotarskom poglavarstvu u Krku, u kolovozu 1916. godine, u kojem navodi da je „pučanstvo u ovoj mjesnoj općini čisto hrvatsko bez ikakvih primjesa“ i da svoja naselja naziva Baška, Batomalj, Jurandvor, Draga, Stara Baška i Gorica.⁴⁸⁹ Ujedno podsjeća da je negdje 1898. godine, možda i ranije, Zemaljski odbor Markgrofovije Istre izdao pregled općina i mjesta u Istri u kojem je „gotovo svakomu mjestu osvanulo kakav talijanski naziv, za koji se i nije znalo i u opće nije u narodu rabljen.“ Tako su u bašćanskoj općini

⁴⁸⁴ „Zabranjene pjesme“, *Hrvatski list*, br. 332, str. 2., 11. 6. 1916.

⁴⁸⁵ DARi, JU 19, Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 1748, 10. 9. 1915.; Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 2132, 15. 10. 1915. Zanimljivo da se zabrana nošenja talijanskih obilježja na kapama (znakovi, vrpce, napisi) ponovila potkraj srpnja iduće godine. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 624 - 16, 28. 7. 1916., Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1843, 4. 8. 1916.

⁴⁸⁶ „Lega austriaca“ u Trstu“, *Hrvatski list*, br. 332, str. 2., 11. 6. 1916.

⁴⁸⁷ „Pokrajinska imena u Primorju“, *Primorske novine*, br. 47, str. 3., 15. 9. 1916.

⁴⁸⁸ „Baška-Primorje“, *Primorske novine*, br. 67, str. 3., 7. 10. 1916. Članak je preuzet iz lista *Slovenski narod*.

⁴⁸⁹ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 1588/12, 22. 8. 1916.

talijanski nazivi Bescanuova, Bescavalle, Bescavecchia, Battomaglio, Giurandvor (Gorizza) uvedeni u javnim uredima kao i u korespondenciji i na njemačkom jeziku, ali narod ih nije koristio. Tadašnje Općinsko poglavarstvo poslalo je molbu da se nazivi ukinu, ali bez uspjeha. Ističe se kako se talijanski nazivi ne mogu podržavati u čisto hrvatskoj općini, tim više što se znalo dogoditi da pošta s nazivom Bescanuova luta mjesecima do svog odredišta. Poštanski nazivi su krivi da državni uredi i njihovo osoblje rabe talijanske nazive. Hrvatski nazivi su jedini ispravni i narod ih koristi od davnina, a nikakav oficijelni općinski imenik neće uspjeti u popularizaciji talijanskih naziva. Općinski upravni odbor nema ništa protiv da se mjesta sa većinskim talijanskim stanovništvom zovu onako kako ih narod zove, ali u mjestima s većinskim hrvatskim stanovništvom treba u javnim ustanovama i u službenoj korespondenciji koristiti hrvatske nazive. Stoga moli nadležne političke vlasti da se zauzmu za pravovaljano rješenje.⁴⁹⁰ No, čini se da su molbe bašćanske općinske vlasti bile uzaludne, jer dva mjeseca poslije ulaže se protest ravnateljstvu Pošte i brzojava u Trstu s upozorenjem da se u Poštanskom uredu u Baški dnevni izvještaji Dopisnog ureda (Korrespondenz Bureau) o ratnim događajima još uvijek objavljuju na talijanskom jeziku pa se moli da se brzojavna izvješća dostavljaju na hrvatskom jeziku.⁴⁹¹ U listopadu je općinski Upravni odbor, očito nestrpljiv i ogorčen, javio Zemaljskoj upravnoj komisiji Markgrofovije Istre da će od sada pa nadalje na općinskom pečatu i drugim javnim znakovima upotrebljavati nazive mjesta (naselja) onako kako su oduvijek od naroda nazivana, a ne „koje kakove kovanice“ te ujedno traži intervenciju Zemaljske upravne komisije kod ravnateljstva pošte.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Dva mjeseca prije navedenog dopisa javno je objavljen zaključak Zemaljske upravne komisije za Markgrofoviju Istru od 12. lipnja, prema kojemu se u pokrajinskim uredima mora provoditi jezična ravnopravnost. Službenici koji nisu znali hrvatski jezik imali su vremenski rok od godinu dana da ga nauče. Zaključak je temeljen na članku 19. Državnog temeljnog zakona od 21. prosinca 1867. godine (L.D.Z. br. 42). „Uporaba zemaljskih jezika kod zemaljskih ureda u Istri“, *Hrvatski list*, br. 342, str. 2., 20. 6. 1916.

⁴⁹¹ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 3208, 12. 10. 1916.

⁴⁹² Sukob bašćanske općinske vlasti i ravnateljstva Pošte i brzojava za Trst, Primorje i Kranjsku u Trstu datira iz 1909. godine kada je Općinsko poglavarstvo podnijelo žalbu Ministarstvu trgovine u Beču u kojoj je navelo kako mu je još 22. prosinca 1909. godine uputilo molbu da se na poštanskim tablama i pečatima koriste narodni nazivi općinskih mjesta (naselja). Tri godine kasnije, nazivi su bili dvojezični s hrvatskim jezikom na drugom mjestu iza talijanskog, a morali su biti jedini. Molba je upućena i ravnateljstvu Pošte i brzojava u Trstu, ali ju je ono 16. travnja 1910. godine odbilo s obrazloženjem da se talijanski nazivi koriste u oficijelnom općinskom imeniku te da se upotrebljavaju uz hrvatske nazive. Zato je Općinsko poglavarstvo poslalo 23. veljače 1912. godine podnesak ravnateljstvu, jer je ono narodnom zastupniku Antonu Andrijiću obećalo još 11. rujna 1911. godine kako će molba biti pozitivno riješena. Nakon što je Općinsko poglavarstvo u Baški požurivalo rješenje tog pitanja dopisima ravnateljstvu Pošte (27. ožujka i 10. travnja 1912. godine), ono ga je naposljetku 30. lipnja iste godine odbilo bez ikakvog objašnjenja. Općinsko zastupstvo nije moglo podržavati talijanske nazive u čisto hrvatskoj općini, tim više što se znalo dogoditi da pošta s nazivom Bescanuova luta mjesecima do svog odredišta. Kako je istaknuto, poštanski nazivi su krivi da i državni uredi i osoblje rabe talijanske nazive. Hrvatski nazivi su jedini ispravni i narod ih koristi od davnina, a nikakav oficijelni općinski imenik neće uspjeti popularizirati talijanske nazive. Zato

Dok je bašćanska općinska vlast vodila borbu s ravnateljstvom Pošte, istovremeno je u cijeloj pokrajini Istri pa tako i na otoku Krku pokrenuta akcija promjena naziva ulica i trgova koji se protive „austrijskoj državnoj misli“.⁴⁹³ Akciju je pokrenula Zemaljska upravna komisija u Poreču zaključkom od 12. lipnja 1916. godine prema kojemu se u pokrajinskim uredima mora provoditi jezična ravnopravnost. Službenici koji nisu znali hrvatski jezik imali su vremenski rok od godinu dana da ga nauče. Zaključak je temeljen na članku 19. Državnog temeljnog zakona od 21. prosinca 1867. godine (L.D.Z. br. 42). Općinska poglavarstva imala su vremenski rok od osam dana da uvedu nove nazive, koji će biti „podesni da jačaju osjećaj odanosti prema dinastiji te ljubav pučanstva prema domovinskim ustanovama“.⁴⁹⁴ Općinska poglavarstva morala su mijenjati nazive ulica i trgova uvijek u dogovoru s nadređenim kotarskim vlastima. Isto tako, Zemaljska upravna komisija iznijela je istarskim općinskim poglavarstvima općenito uvjerenje da oznake kotara, općina i mjesta, oznake cesta te table sa zabranama prolaza i brze vožnje „ako su u jeziku u odnosnoj općini običajnom“ ne odgovaraju potrebama javnog prometa i stavljaju stranca u nezgodan položaj jer ne razumije jezik. Zato je potrebno da iste ne budu samo u običajnom jeziku općine nego i na njemačkom jeziku, „što je od koristi za opći promet, a osobito za vojničku orijentaciju“. Stoga su općinske vlasti pozvane da naprave sve što je naznačeno, a ukoliko su im za nove oznake i table potrebni radnici mogli su se obratiti kompetentnom vojnom zapovjedništvu.⁴⁹⁵

Akcija je imala veliki odjek, a najčešće su se koristila imena pripadnika habsburške vladarske obitelji (Promenada Franje Josipa I., Ulica Franje Josipa I., Trg Franje Josipa I., Trg Cesarice Jelisave, Trg Franje Karla Josipa, Ulica Nadvojvode Eugena, Cesarevićeva ulica, Ulica Marije Josefe) te nazivi koji su evocirali velike pobjede nad Talijanima kao što je bila Viška bitka 1866. godine (Tegetthoffova ulica, Tegetthoffov trg, Viška ulica). Također, uvodila su se „starinska imena lokalne historijske važnosti“, odnosno u ona koja su bila u skladu s tradicijom i poviješću određenog područja.⁴⁹⁶ Nedvojbeno da je, uz cara Franju Josipa I., najviše naziva ulica i trgova nazvano imenom Svetozara Borojevića od Bojne, zapovjednika 5.

se moli da se kod Ravnateljstva pošte utječe na promjenu naziva i uvede jedino hrvatski nazivi za općinska mjesta. DARi, JU 19, kutija 115, 17. 10. 1916.

⁴⁹³ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. Pr. 62-16, 8. 7. 1916.

⁴⁹⁴ „Objava“, *Hrvatski list*, br. 368, str. 1., 15. 7. 1916.

⁴⁹⁵ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. Pr. 36 - 16, 10. 7. 1916., spis uz br. 36/Pr. - 16, 28. 8. 1916. Predsjednik općinskog Upravnog odbora u Baški dopisao je 2. listopada na margini istog dopisa da su u općini table ispravno izložene.

⁴⁹⁶ „Imena ulica u Istri“, *Hrvatski list*, br. 413, str. 1., 29. 8. 1916. Dva dana nakon objave u pulske novine, na adrese istarskih i krčkih općinskih ureda stigao je dopis Zemaljske upravne komisije istovjetnog sadržaja. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. Pr. 98-16, 30. 8. 1916.

vojske na Sočanskom bojištu.⁴⁹⁷ Primjerice, općine Materija i Kastav imenovale su po njemu jednu ulicu, a općina Volosko-Opatija središnji trg.⁴⁹⁸ Krčke općine priključile su se navedenoj akciji pa je općinska vlast u Puntu imenovala jednu mjesnu ulicu po njemu, a krčki općinski Upravni odbor nazvao je središnji gradski trg Piazza Francesco Giuseppe I.⁴⁹⁹ Bašćanski općinski Upravni odbor je na sjednici od 30. rujna 1916. godine donio odluku da se imenima Franje Josipa I., Franje Ferdinanda i Svetozara Borojevića nazovu „ljepše pozicije mjesta“.⁵⁰⁰ Za tu odluku dobilo je privolu Zemaljske upravne komisije, koja ga je obavijestila da je primila pismo od general-pukovnika Borojevića koji se zahvalio bašćanskoj općinskoj vlasti na imenovanju ulice njegovim imenom.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ Svetozar Borojević (Umetić kod Kostajnice, 1856. - Klagenfurt, 1920.), u Prvi svjetski rat krenuo je sa VI. vojnim zborom čije je sjedište bilo u Kassi (Košice). Na bojištu u Galiciji ubrzo je preuzeo zapovjedništvo 3. vojske. Nakon ulaska Italije u rat poslan je na Sočansko bojište i 27. svibnja 1915. godine imenovan je zapovjednikom 5. vojske. Uspješno odbijanje 11 talijanskih napada priskrbilo mu je nadimak „Lav sa Soče“, a 1. svibnja 1916. godine imenovan je general-pukovnikom. Preustrojem 5. vojske u svibnju 1917. godine zapovijedao je Sočanskom vojskom (Isonzo Armee) čijem su sastavu pripadale 1. i 2. sočanska vojska. Od kolovoza 1917. godine do studenoga 1918. godine zapovijedao je Skupinom armija Borojević (K. u. k. Heeresgruppenkommando FM. von Borojević), koju su činile Sočanska vojska i 6. vojska. Zbog uspješne obrambene strategije i radi vojničkih zasluga promaknut je 1. veljače 1918. godine u čin (čast) vojskovođe, odnosno feldmaršala. Od 1905. godine nosio je barunat „von Bojna“. U vremenima raspada Austro-Ugarske Monarhije i njene vojske, stavio je sav svoj potencijal na raspolaganje vlastima novouspostavljene Države Slovenaca, Hrvata i Srba, kao i kasnije vlastima Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Nigdje nije prihvaćen pa se u neimaštini i bijedi povukao sa suprugom u Klagenfurt gdje je i umro od moždanog udara u svibnju 1920. godine. U listopadu iste godine tijelo mu je preneseno i pokopano u arkadama Središnjeg bečkog groblja. O Svetozaru Borojeviću više vidjeti u: Danijela MARJANIĆ, „Svetozar Borojević od Bojne - zapovjednik austrougarskih postrojbi na Jugozapadnom (talijanskom) bojištu u Prvom svjetskom ratu 1915. - 1918.“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol. 21, br. 1, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2015., str. 51-68.; Drago ROKSANDIĆ, *Svetozar Borojević (1856. - 1920.) - Lav ili Lisica sa Soče?*, Vijeće srpske nacionalne manjine grada Zagreba, Zagreb, 2007.; Miro SIMČIĆ, *Svetozar Borojević, Med slavo in ponižanjem*, Intelektualne storitve, Gorenjski tisk storitve, d.o.o., Koper, 2011. Autor navodi da je Svetozar Borojević rođen u selu Mečenčani, čime se suprotstavlja u literaturi uvriježenom navođenju Umetića kao njegovog rodnog mjesta.; *Vojskovođa Svetozar Borojević (1856. - 1920.)*, katalog izložbe povodom 150. obljetnice rođenja, autor izložbe i kataloga Milan Pojić, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2006.

⁴⁹⁸ „Borojevićeve ulice u Istri“, *Primorske novine*, br. 104, str. 4., 21. 11. 1916.

⁴⁹⁹ DARi, Z-1, kutija 1363, Zemaljska upravna komisija Markgrofovije Istre 1917., Ad. Zahl 98/Pr.-16.

Bečka vlada raspustila je krčko općinsko upravno vijeće u kolovozu 1916. godine te je kotarskog upravitelja dr. Emila Muchu imenovala privremenim općinskim komesarom, odnosno povjerenikom. „Raspust opć. vijeća“, *Hrvatski list*, br. 408, str. 2., 24. 8. 1916.

⁵⁰⁰ Središnji obalni dio od restorana *Praga* do predjela Zablacé nazvan je Obala Franje Josipa I., dio mjesne luke od novog mola u izgradnji do starog mola nazvan je Obala Franje Ferdinanda, dok je glavna ulica od kućnog broja 1 do središnjeg trga nazvana Borojevićeva ulica. DARi, JU 19, kutija 115, Zapisnik br. 3331, 30. 9. 1916.

⁵⁰¹ Općinski upravni odbor uputio je Zemaljskoj upravnoj komisiji u Poreču 25. siječnja 1917. godine dopis u kojem ga podsjeća da mu je 4. studenoga 1916. godine poslao Zapisnik o novim imenovanjima pa ga moli za dozvolu jer je dobivena dozvola samo za imenovanje Borojevićeve ulice. DARi, JU 19, kutija 115, spis 98/Pr.-16, 11. 11. 1916.; kutija 116, spis br. 3361/16, 25. 1. 1917.

3. 5. Ratna svakodnevica

3. 5. 1. Prehrana stanovništva i aprovizacija

Izbijanje rata 28. srpnja 1914. godine označilo je početak opskrbnih problema. Austrijska vlada angažirala je sav željeznički promet za vojne potrebe i mobilizaciju vojske, a tri dana kasnije Pomorska vlada u Trstu zabranila je slobodan promet morem.⁵⁰² Krčko stanovništvo bilo je pogođeno ovakvim odlukama. Domaće parobrodarsko društvo, Austro-hrvatsko parobrodarsko društvo u Puntu, održavalo je od 1. lipnja svakodnevne linije prema Rijeci i uvelike je olakšavalo opskrbu otočnog stanovništva.⁵⁰³ Proglašenjem mobilizacije sva tri društvena parobroda, *Frankopan*, *Kvarner* i *Slavija*, angažirana su za prijevoz vojnih obveznika. Razvoj situacije doveo je do odluke Ravnateljstva da se od kraja listopada, odnosno početka studenoga obustavi svaka plovidba. O tome je Ravnateljstvo obavijestilo sva krčka općinska poglavarstva.⁵⁰⁴ Kao razlog ovakvoj odluci navedene su ratne neprilike, a obećana je uspostava plovidbe kada se stvore povoljni uvjeti. Međutim, stvarni razlog bio je u prestanku subvencioniranja od strane vlade, čime se društvo dovodilo u nesolventno područje djelovanja. Time se favoriziralo mnogo jače riječko parobrodarsko društvo Ugarsko-hrvatsko parobrodarsko društvo (popularno *Ungaro-Croata*), koje je, doduše smanjenim kapacitetom, nastavilo monopolistički održavati pomorske linije na Kvarneru parobrodima *Nehaj*, *Lika*, *Novi* i *Knin*.⁵⁰⁵ Navedeni razlog prepoznao je bašćanski općinski načelnik Božo Kaftanić pa se

⁵⁰² Zabrana se odnosila na sve trgovačke, „sportske“ i brodove za ribarenje u obiteljske svrhe, a podrazumijevala je da ne smiju ući ili pristati u mrtve luke (porti morti). Izuzetak su bile brodice profesionalnih ribara, koji su smjeli ribariti unutar jedne morske milje od obale. Zabranu je donijelo predsjedništvo Pomorske vlade u Trstu (Kaiserliche-Königliche Seebehörde, Regio Governo Marittimo in Trieste) na osnovu naredbe Ministarstva trgovine. DARi, JU 19, kutija 110, Oglas br. 2229/Pres., 4. 8. 1914.; „Zabrana ribolova“, *Jutarnji list*, br. 745, str. 4., 11. 8. 1914.; „Napomena pomorcima“, *Jutarnji list*, br. 1039, str. 3., 20. 2. 1915.

⁵⁰³ Prema plovidbenom redu koji je donesen za razdoblje od 1. lipnja do 31. listopada 1914. godine, društveni parobrodi svaki dan su dvosmjerno prometovali na relaciji Punat - Krk - Glavotok - Malinska - Omišalj - Rijeka. Uvjetno su pristajali ponedjeljkom i četvrtkom u Njivicama, a srijedom u Torkulu. Time je zapadni i sjeverni dio otoka bio povezan s kopnom. Južni i istočni dio otoka s kopnom je povezivao parobrod na relaciji Baška - Vrbnik - Sv. Marak - Šilo - Rijeka, a prometovao je dvosmjerno svaki dan osim nedjelje. Treći društveni parobrod povezivao je otok Rab s Rijekom na liniji Rab - Baška - Rijeka. Plovio je u smjeru otoka ponedjeljkom, srijedom i petkom, a vraćao se u Rijeku utorkom, četvrtkom i subotom. Glavno društveno otpravništvo nalazilo se na riječkoj Rivi Cristofora Colomba 4, a svoj kiosk imalo je i na glavnom gatu u Opatiji. „Oglas Austro-hrvatskog parobrodarskog društva na dionice u Puntu“, *Naša sloga*, br. 31, str. 4., 13. 8. 1914. Bez obzira što društveni parobrodi nisu od 1. studenoga plovili, oglas plovidbenog reda objavljivani su do kraja 1914. godine jer je društvo imalo plaćeni oglasni prostor u listu do kraja kalendarske godine.

⁵⁰⁴ Sjednica Ravnateljstva održana je 24. listopada, a tri dana kasnije obaviještene su krčke općinske vlasti. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2751, 5. 11. 1914.

⁵⁰⁵ Od studenoga 1914. godine parobrodi *Ungaro-Croate* kretali su svakodnevno (osim nedjeljom) u 12:30 iz Rijeke prema Krku, a vraćali su se u 22:30. „Promjena voznog reda Ugarsko-Hrvatskog parobrodarskog društva“, *Riečki novi list*, br. 203, str. 2., 22. 8. 1914.; „Ugarsko-Hrvatsko parobrodarsko društvo“, *Riečki novi list*, br. 236, str. 2.,

obratio tršćanskom namjesniku Hohenloheu pismom u kojem kaže kako je odluka puntarskog društva konsternirala pučanstvo, čija se prvotna zbunjenost pretvorila u negodovanje i bijes jer je „uskrotom subvencije, sama c. k. Vlada na propast osudila društvo, osnovano krvavim žiljevima poljodjelca u nužnoj samo-pomoći i dala time krvopiji (misli se na *Ungaro-Croatu*, op. a.) prilike, da nas isisava upravo sada gore no ikada, a nas osudila na sve gore istaknute strahote.“ Načelnik je uvidio do kakvih će opskrbnih problema ovakva odluka dovesti pa kaže:

„..... živahna je trgovina Baške od jednom doživjela krah. Trgovište i kupalište BAŠKA davalo je do sada obilatoga posla prometom osoba i trgovačke robe svagdanjim prugama Austro-hrvatskog i Ugarsko-hrvatskog paroplovnog društva, a višestruke sedmične pruge jednog i drugoga društva bivale su neprestano umnožavane, da prometnim potrebama udovolje. Već samo današnje iznimno stanje skućilo je plovitbu na minimum i zato je bila nastala prava gužva na parobrodima. Aprovizacija Baške, koja mora da sve iz vana dobavlja (gotovo jedini joj je produkt vino i rajčica), u ovo je teško doba od jednom sustala i svaki zabrinuto gleda u budućnost. Pošto Baška živi jedino o prometu i trgovini, svaki pomišlja sa grozom na potpuno otcijepljenje Baške od kopna, na koje je upućena..... U 8 dana BAŠKA nema o čemu da žive, a dovoz iz vana je naprosto nemoguć. Idemo u susret danima, kakove proživljuju dugom opsadom mučene tvrdjave.“

Na kraju je pokušao iskazom privrženosti vladajućoj dinastiji i izrazima patriotizma uvjeriti nadležno političko tijelo da se zauzme u smjeru promjene situacije i da od državne vlasti isposluje subvenciju za puntarsko društvo: „To još bolnije djeluje na odanog hrvata- narod ovaj- koji se za Monarhiju i Slavnu Dinastiju zalaže do skrajnih granica vjernosti upravo sada, pa turobnim kontrastom prima na srce glasove, da c. k. Vlada zapušta njegove vitalne inštitucije, ostavljajući na cjedilu svu ekonomiju njegovu.“⁵⁰⁶ Činjenica je da puntarsko društvo do kraja rata nije uspostavilo ravnotežu u pomorskom prometu s riječkim društvom te je ostalo neprofitabilno usprkos najavama da će država nastaviti isplaćivati subvencije svim parobrodarskim društvima koja su ih primala i ranije.⁵⁰⁷ Štoviše, društveni parobrodi ostali su

30. 9. 1914.; „Djelomične promjene plovidbenog reda“, *Riečki novi list*, br. 260, str. 2., 27. 10. 1914.; „Promet na moru djelomično uzpostavljen“, *Riečki novi list*, br. 266, str. 2., 3. 11. 1914.

⁵⁰⁶ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2751, 30. 11. 1914.

⁵⁰⁷ „Rat i subvencija parobrodarskim društvima“, *Naša sloga*, br. 15, str. 3., 15. 4. 1915.

do kraja 1915. godine vezani u puntarskoj luci.⁵⁰⁸ Uzaludna su ostala tadašnja nastojanja da se uvede linija koja bi jednom tjedno povezala Bašku s Lošinjem i Rijekom.⁵⁰⁹

Bašćanski općinski načelnik apostrofirao je vino kao jedan od najvažnijih bašćanskih izvoznih proizvoda. Uoči berbe (trgadbe), koja je trebala započeti iza 20. rujna, procijenjeno je stanje vinograda na bašćanskom području.⁵¹⁰ Ono se poboljšalo u odnosu na prošli mjesec, ali zbog bure u vrijeme cvjetanja očekivala se za oko 5 % slabija berba od prošlogodišnje. Vjerojatno je to bio razlog zabrane prodaje mladog vina, premda je ona obrazložena interesima javnog zdravlja.⁵¹¹ Kako bi se krčki vinogradi osnažili, početkom naredne godine Austrijsko carsko vinogradarsko društvo u Beču (Österreichischer Reichsweinbauverein) ponudilo je američku lozu (rozgu, žilavicu ili cijepanu lozu) iz državnih lozних nasada, a preuzelo je trgovinu vinom, otežanu ratnim neprilikama.⁵¹² Međutim, i bez njegova upliva Bašćani su vino izvozili prema najbližim gradskim središtima na kopnu.⁵¹³

Opskrba krčkih općina ovisila je prvenstveno o uvozu jer vlastita proizvodnja hrane nije bila dostatna za zadovoljenje potreba stanovništva. Zato je svaka zabrana trgovine, uvoza i izvoza, djelovala demoralizirajuće. Zabrane su počele odmah po izbijanju rata s namjerom da što više hrane ostane na otoku. Bile su ratna konstanta, a njihovu provedbu kontrolirale su

⁵⁰⁸ Društveni parobrodi nisu plovili, a uprava je redovito isplaćivala plaće kapetanima i strojarima. Osim toga, troškovi su proizlazili iz uzdržavanja brodova te plaćanja brodskog osiguranja. Time su se stvarali gubici pa je na redovitoj društvenoj glavnoj skupštini, održanoj 5. travnja 1916. godine, zaključeno da se zbog sanacije društva snizi dionička glavica za polovicu pa je iznosila 25 kruna. Također, zaključeno je da se dioničarima prodaju neraspodijeljene dionice u razmjeru od jedne na 15 starih dionica po cijeni od 30 kruna po komadu koje su se trebale odmah platiti. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 2152, 14. 10. 1916.

⁵⁰⁹ Početkom studenoga i prosinca je Nikola Žic, vladin povjerenik za općinu Baška, uputio dva sadržajno istovjetna pisma Carsko-kraljevskoj Pomorskoj vladi u Trstu u kojima je molio da se intervenira kod ravnateljstva Austro-hrvatskog parobrodarskog društva u Puntu kako bi se uvela navedena linija. Ta potreba obrazlagala se geografskim položajem Baške kao krajnje točke kojom Istra graniči sa Hrvatskom i Dalmacijom. Vladin povjerenik napomenuo je kako na općinskom području živi ukupno oko 5.000 stanovnika. Osim toga, Baška je imala znatan broj većih i manjih trgovina i obrta, a na području Općine nalazilo se nekoliko rudnika aluminijeve rude (boksita). Za sve potrebe bašćansko stanovništvo bilo je upućeno prema Rijeci, u kojoj su ljudi porijeklom iz Baške bili vlasnici 100 gostionica. Uvođenjem spomenute brodske linije pomoglo bi se i dioničarima puntarskog parobrodarskog društva „u kojem je angažirano najviše kapitala poljodjelskog pučanstva cijeloga otoka Krka“ s velikim udjelom Bašćana. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 2308, 5. 11. 1915. i 9. 12. 1915.

⁵¹⁰ Berba prije 20. rujna bila je zabranjena, a kazne za prekršitelje iznosile su od 2 do 80 kruna ili zatvorska kazna od 6 sati do 8 dana. Općinsko poglavarstvo moglo je pojedincima dozvoliti berbu ranog grožđa, ali samo uz prethodno pisano odobrenje seoskih glavara Batomlja, Jurandvora, Drage Bašćanske i Stare Baške. DARi, JU 19, kutija 110, Oglas bašćanskog općinskog načelnika br. 2118, 5. 9. 1914.

⁵¹¹ Procjena je poslana Vinku Ferlugi, Carsko-kraljevskom učitelju poljodjelstva u Krku. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 285/14, 18. 9. 1914.

⁵¹² Austrijsko vinogradarsko društvo održalo je na otoku Krku tečajeve o rahljenju zemlje pomoću *rastrjeljivača* „DINAMON 1“. Tečajevi su bili održani u Puntu (13. 8.), Baški (14. 8.), Dobrinju (15. 8.), Bogovićima (17. 8.) i Omišlju (19. 8.). Prije svake demonstracije stroj se čuvao u mjesnim oružničkim postajama. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 226/14, 13. 6. 1914.

⁵¹³ Franji Zoriću iz Baške dozvolilo je Kotarsko poglavarstvo u Krku polovicom lipnja da iz Baške u Senj preveze 50 hektolitara vina.

općinske vlasti i mjesne oružničke postaje. Jedna od njih bila je uvedena 10. kolovoza, a odnosila se na zabranu izvoza životinja (stoke) jer na otoku nije bilo veterinara (živinoliječnika, živinara) zbog njihovog angažmana u vojsci.⁵¹⁴ Kotarski upravitelj Karlo Lusina nastojao je preko nadređenih političkih vlasti uspostaviti otočnu veterinarsku službu, ali nije uspio. Rješenje je pronašao u bašćanskoj općinskoj i kupališnoj liječnici dr. Zdenki Čermákovój, koju je prethodno radi kontrole prebacio u grad Krk.⁵¹⁵ Vlasnici s područja cijelog otoka morali su životinje dovesti na pregled u grad Krk, a nakon što je doktorica Čermáková utvrdila zdravstveno stanje životinje, njihove općinske vlasti izdavale su im „marvinsku putnicu“ za izvoz. Zabrana za izvoz životinja ukinuta je početkom studenoga uz preporuku stanovništvu da ne izvozi stoku radi vlastitog interesa, a kotarska vlast počela je dogovore s vojnom upravom o prodaji životinja. Razumljivo je da su Krčani izvozili životinje i prodavali ih u najbližim kopnenim središtima (Senj, Rijeka, Crikvenica) jer su za njih mogli postići višu cijenu od one koju bi im ponudila vojska. Međutim, s druge strane se na taj način smanjivao otočni stočni fond, što će se pokazati vrlo štetnim u godinama koje su slijedile. To je naznačio bašćanski općinski načelnik u dopisu kotarskom upravitelju, u kojem je prosvjedovao protiv dozvola izvoza smatrajući ih neopravdanom budući se istovremeno u Općini Baška počelo razmišljati o uvozu životinja, jer se nestašica mesa pojavila kao neugodna realna situacija.⁵¹⁶ Naposljetku, dozvola izvoza životinja, smatrao je načelnik, dovest će brzo do oskudice i povećavanja ionako visokih cijena. Stanje stočnog fonda u Općini Baška na kraju 1914. godine izgledalo je prema priloženoj preglednici.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Kotarski veterinar uoči rata bio je Anton Fattor. Proglašenjem ratnog stanja bio je unovačen. Navedenu zabranu Kotarski upravitelj obrazložio je bojaznošću da bi uskoro na otoku mogla zavladata nestašica hrane. Osim toga, najavljen je dolazak vojne komisije koja će otkupljivati životinje po visokim cijenama u što stanovništvo očito nije povjerovalo. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 9337, 10. 8. 1914.

⁵¹⁵ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 12.491, 9. 11. 1914.; spis br. 12.671; 17. 11. 1914.

⁵¹⁶ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2787, 14. 11. 1914.

⁵¹⁷ Iskaz je u ožujku 1915. godine sastavio i potpisao općinski načelnik Božo Kaftanić radi godišnjeg veterinarskog izvješća. U iskazu je navedeno da je 289 životinja uginulo iz različitih razloga: 124 životinje su se izgubile, 37 životinja stradalo je od udaraca i padova, 36 životinja uginulo je tijekom okota, 26 životinja uginulo je od bolesti trbušnih organa, isto toliko od udarca groma, 16 životinja uginulo je od plućnih bolesti, a 24 životinje uginule su iz nepoznatih razloga. DARi, JU 19, kutija 111, 12. 3. 1915.

konji	mazge i mulci	magarci	bikovi	volovi	krave	telad do 3,5 godine	ovce	koze	svinje
4	61	262	2	43	45	26	3.865	33	850

Tablica 38. Stanje stočnog fonda u općini Baška na kraju 1914. godine

Ukupno je na kraju 1914. godine ostala 5.191 životinja, od čega najviše ovaca (71 %). Ovčarstvo je bilo tradicionalno najrazvijenija stočarska grana s ukupno 109 uzgajivača na općinskom području.⁵¹⁸ Za prehranu općinskog stanovništva uz ovčetinu i janjetinu najvažnija je bila svinjetina. To nam pokazuje i pregled ubijenih životinja tijekom 1914. godine radi prehrane stanovništva.⁵¹⁹

MJESTO	volovi	krave	telad	ovce	janjci	koze	svinje	svinje ubijene u pojednim gospodarstvima	UKUPNO
Baška	12		17	1.480	1.632	32	6	120	3.299
Batomalj		2		77	181			30	290
Jurandvor	4	4		158	257			60	483
Draga Bašćanska	5	5	4	358	443	6		280	1.101
Stara Baška				198	190			70	458
UKUPNO	21	11	21	2.271	2.703	38	6	560	5.631

Tablica 39. Iskaz ubijenih životinja na području općine Baška tijekom 1914. godine radi prehrane stanovništva

⁵¹⁸ Prema iskazu s kraja siječnja 1915. godine uzgojem ovaca bavilo se u Baški 18 osoba, Batomlju 11 osoba, Jurandvoru 42 osobe, Dragi Bašćanskoj 18 osoba i Staroj Baški 20 osoba. DARi, JU 19, kutija 111, 25. 1. 1915.

⁵¹⁹ Iskaz životinja ubijenih na području Općine Baška za javni potrošak kroz I. i II. polugodište 1914. DARi, JU 19, kutija 111, 18. 6. 1915. Prije rata objavljivane su javne dražbe za godišnji zakup općinske klaonice u Baški, da bi u ratnom razdoblju bila vođena od općinskih vlasti.

Premda se pokazatelj potrošnje mesa odnosi na cijelu godinu, povećana potrošnja u drugoj polovici godine umnogome je bila posljedica novih prilika i nemogućnosti redovite mesne trgovine s kopnom. Tako je od početka godine do 1. lipnja na općinski trošak ubijeno ukupno 2.200 životinja, od čega 1.258 janjaca (57,2 %), 798 ovaca, 36 koza, 17 volova, 15 telaca i 5 svinja, dok je 65 svinja ubijeno u obiteljskim gospodarstvima. Više od polovice životinja ubijeno je u Baški kao najvećem općinskom naselju (1.301 životinja ili 59 % svih ubijenih životinja). U drugoj polovici godine ukupno je ubijena 3.431 životinja, što je za 1.231 životinju ili 56 % više životinja negoli u prvoj polovici godine. Opet prevladavaju ovce (1.473) i janjci (1.445), što predstavlja 54 % više ubijenih ovaca, ali samo 187 ubijenih janjaca više, očito s namjerom očuvanja fonda. Broj ostalih ubijenih životinja rapidno se smanjio: 6 teladi, 5 krava, 4 vola, 2 koze i jedna svinja. Primjetno je povećanje ubijenih svinja u privatnim aranžmanima sa 65 na 495 životinja, što je bilo povećanje za oko 661 %. Na godišnjoj razini u Baški nije ubijena nijedna krava, premda ih je naravno bilo, što se također može pripisati želji da se sačuva njihov uzgoj. Općenito, iskaz pruža uvid koje su stočarske grane bile zastupljene u općinskim naseljima i kakva je bila njihova prostorna diverzifikacija. U Staroj Baški ona nije postojala, jer se stanovništvo specijaliziralo za ovčarstvo zbog reljefnih, odnosno prirodnih karakteristika prostora.

Krčke općinske vlasti, lišene kvalitetnih pomorskih linija prema istarskom poluotoku i Rijeci, morale su same iznalaziti načine opskrbe stanovništva žitaricama i brašnom.⁵²⁰ Na to ih je upućivalo i Namjesništvo, jer se iz Trsta zbog nemogućnosti plovidbe, nije mogla očekivati opskrba.⁵²¹ Stoga su se Krčani okrenuli riječkom tržištu nabavljajući živež u vlastitom aranžmanu.⁵²² Na ruku im je svakako išla odredba riječkog gradskog magistrata u studenome 1914. godine o slobodnom izvozu živeža u Austrijsko primorje pa je uspostavljena trgovina kojom su se neke namirnice (rajčice, smokve, krastavci) izvezile iz krčkog kotara na riječko

⁵²⁰ Bašćanski općinski načelnik Božo Kaftanić sazvaio je 2. kolovoza hitnu sjednicu općinskog zastupstva sa samo jednom točkom dnevnog reda: Skupoća živeža. Sjednici se odazvalo 16 zastupnika, a jednoglasno je zaključeno da će načelnik s obzirom na teško ratno stanje priskrbiti 3 vagona brašna, koje će se prodavati po nabavnoj cijeni. Zaključak je prosljeđen Zemaljskom odboru u Poreču s molbom da se rezervira dotična količina brašna. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 1789, 2. 8. 1914.

⁵²¹ Nakon što je 4. kolovoza bašćanski općinski načelnik žurno naručio 50 kvintala (5.000 kg) pšenice od Zemaljskog odbora u Poreču stigao je telegram Namjesništva sljedećeg sadržaja: „Privoz pšenice morem odavle nemoguće opskrbiti se na Rijeci.“ DARi, JU 19, kutija br. 110, 24. 8. 1914.

⁵²² Riječki gradonačelnik Francesco Gilberto Corossacz (gradonačelnik od 18. travnja 1914. do 5. lipnja 1915. godine) privremeno je, od 13. do 25. studenoga, zabranio izvoz brašna iz Rijeke na otok Krk. Bila je to reakcija na zabranu dovoza mađarskog brašna u Rijeku preko Banske Hrvatske. Nakon što se uspostavio promet brašnom prema Rijeci, gradonačelnik je povukao zabranu. „Zabrana izvoza brašna iz Rieke za Hrvatsku i otok Krk, izuzevši grad Krk“, *Riečki novi list*, br. 283, str. 2., 22. 11. 1914.; „Ukinuće zabrane o izvozu brašna u Hrvatsku“, *Riečki novi list*, br. 285, str. 2., 25. 11. 1914.

tržište.⁵²³ Za to im je poslužio parobrod *Kvarner*, Austro-hrvatskog parobrodarskog društva, koji je svakodnevno plovio na liniji Rijeka - Merag - Krk - Rab - Veli Lošinj - Nerezine.⁵²⁴ Sve do kraja 1914. godine iz riječke luke prema otoku Krku isplovljavali su brodovi koji su prevozili vreće kukuruza te mađarskog i rumunjskog brašna dobivenog iz mlinova u Budimpešti, Segedinu i Temišvaru.⁵²⁵ U bašćansku općinu na taj je način od početka kolovoza do kraja godine stiglo 56.080 kilograma kukuruza foxani, 22.160 kilograma brašna i 12 vreća riže.⁵²⁶ Za kukuruz je iz općinske blagajne ukupno uplaćeno 12.807,93 krune, a za brašno 13.144,51 krunu. Kroz cijelu 1914. godinu bašćanska općina uvezla je 151 kvintal (15.100 kg) pšenice te 310 kvintala i 40 kilograma (31.040 kg) kukuruza oslobođenog od carine.⁵²⁷

Osnovni problem s kojim se suočavala austrijska vlada bilo je stanje zaliha osnovnih živežnih namirnica, prije svega žitarica i brašna. U kolovozu 1914. godine pokrajinski namjesnik Hohenlohe donio je Obznanu kojom se uređuje opskrba stanovništva „neophodnim predmetima za vrijeme izvanrednih prilika prouzročenim ratnim stanjem“.⁵²⁸ Pod neophodno

⁵²³ Sve do studenoga bio je zabranjen izvoz živežnih namirnica iz krčkog kotara. Na to je općinske načelnike upozoravao kotarski upravitelj dr. Karlo Lusina, navodeći primjer jednog općinskog načelnika koji je samovoljno izdavao dozvole za izvoz čime je prekoračio svoje ovlasti. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 1102, 6. 10. 1914.; spis br. 11.025, 7. 10. 1914.; Oglas bašćanskog općinskog načelnika br. 2344, 10. 10. 1914.; spis br. Pr. 440, 20. 11. 1914.

⁵²⁴ Krčani su parobrod *Kvarner* koristili za prijevoz pšenice i kukuruza iz Rijeke sve do početka studenoga 1914. godine. Nakon što su parobrodi Austro-hrvatskog parobrodarskog društva obustavili plovidbu, svaka krčka općina sama je nalazila jedrenjake (trabakule, bragoce, bracere) koji su joj dostavljali namirnice. Do Baške su ispočetka dolazile bragocom *Sveti Ivan* u vlasništvu Franje Dujmovića-Franice. U narednim godinama priključili su se Nikola Hero s jedrenjacima *Sveti Andrija* i *Sveti Nikola*, koji su bili usidreni u riječkom Mrtvom kanalu, Ivan Barbalčić s jedrenjakom *Rozalka*, Franjo Seršić s jedrenjakom *Tonina*, Petar Mihalić-Moro s jedrenjakom *Ivana*, Franjo Zorić-Bača s jedrenjakom *Sv. Juraj*, Juraj Dorčić s jedrenjakom *Majka Božja Ljubeznica* i Ante Vukasović, vlasnik jedrenjaka *Zora*. Posao je trebao biti olakšan imenovanjem općinskih savjetnika (povjerenika) koji su bili porijeklom iz dotične općine, a živjeli su u Rijeci. Njihov zadatak bio je primati općinske narudžbe za živežne namirnice, potražiti najpovoljnije riječke trgovce (prekupce) te najbrže načine prijevoza do općinskih središta. Bašćanski općinski savjetnik 1914. godine bio je Juraj Dujmović, a veliki doprinos opskrbi stanovništva bašćanske općine dao je Marko Frančić, brodovlasnik i veletrgovac vinom iz Rijeke, također općinski povjerenik. Sve do kraja 1914. godine bašćanska općinska vlast poslovala je isključivo s riječkim trgovcem Antoniom Dussichem, preko kojega su u Bašku stizali naručeni kukuruz i brašno. Krumpir je na otok dostavljan preko riječkog trgovca R. Sustar&Co., fornitori di provvigioni alimentari per piroscafi e navi, Riva Batthány (Porto Baross) br. 6. Do kraja rata su se u poslovanje s krčkim općinama uključile riječke špediterske firme Strasser&König, Schenker&Co i Hugo Hannapel, specijaliziran za trgovinu šećerom.

⁵²⁵ Krajem kolovoza cijena brašna br. 0 bila je 56 helera za 1 kilogram da bi polovicom listopada iznosila 64 helera, odnosno 64 krune za 100 kilograma ili 1 kvintal (q). DARi, JU 19, kutija 110, Oglas od 30. 8. 1914.

⁵²⁶ Radi se o kukuruzu iz regije (županije) Vrancea u istočnoj Rumunjskoj, koji je dobio naziv po upravnom središtu Focșani (njemački Fokschan, mađarski Foksány).

⁵²⁷ Prema dopisu općinskog načelnika Kotarskom poglavarstvu u Krku. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 30, 18. 2. 1915.

⁵²⁸ Obznana je objavljena na temelju carske naredbe od 1. kolovoza (L.D.Z. br. 194). Svi proizvođači, trgovci, vlasnici skladišta i prometna poduzeća morala su do 8. kolovoza inventarni popis zaliha poslati nadležnoj kotarskoj vlasti, namjesničkom savjetniku u Trstu i gradskom magistratu u Rovinju. Prekršajne sankcije bile su vrlo stroge. Kotarska vlast mogla je odrediti novčanu kaznu do 1.000 kruna ili zatvorsku kaznu do 3 mjeseca zbog neizvršavanja obveze ili netočnosti popisa. U slučaju namjernog zatajivanja ili sakrivanja zaliha, propisane su

potrebitim predmetima podrazumijevala se roba koja je služila za zadovoljenje osnovnih životnih potreba kao i hrana za životinje. Svim trgovcima, vlasnicima skladišta i proizvođačima naredilo se da moraju kotarskim vlastima svake subote dostaviti popis skladištene robe specificirane po vrsti, količini i kvaliteti. Cijene navedene robe morale su biti javno izložene, a kontrolu su preuzele općinske vlasti. Istovremeno su se općinska poglavarstva uputila prema potrebi osnivanja Povjerenstava (Komisija) za spremanje poljskih proizvoda i obavljanje nužnih poljskih radnji (Lokal Anbau und Ernte Kommission) do čega je došlo u prvoj polovici rujna.⁵²⁹ Povjerenstva su se sastojala od općinskih odbornika, posjednika, trgovaca i učitelja.⁵³⁰ Općinski načelnici, odnosno povjerenstvo, apeliralo je na dobrovoljnost stanovništva pri obavljanju poljoprivrednih poslova, ali nije isključilo mogućnost prisile na rad. U tom slučaju rad nije bio plaćen, a pučanstvu je dano do znanja da mora besplatno ustupiti alat i životinje potrebne za obavljanje poslova. Time su počele pripreme za predstojeću sjetvu, nakon koje se postavljaju organizirane osnove raspolaganja zalihama.⁵³¹ U studenome su sve općine morale formirati svoja povjerenstva zadužena za izradu popisa zaliha pšenice, raži, kukuruza, krumpira i svih vrsta brašna.⁵³² Popisivanje zaliha počelo je 1. prosinca, a dužnost odazivanja odnosila se na trgovce, skladištare, poljodjelce, ostale proizvođače i potrošače bez razlike imaju li robe za prodaju, preradu ili samo za svoje potrebe. Svaki prijavitelj morao je popuniti dvije tiskanice

zatvorske kazne od jednog mjeseca do jedne godine ili globa do 20.000 kruna. Kotarsko poglavarstvo prosljedilo je krčkim općinama Obznanu 7. kolovoza, a ona je dan poslije proglašena u Baški, dakle na dan krajnjeg roka za prijavu zaliha pa se čini nemogućim da su baščanski trgovci mogli pravodobno ispuniti obvezu. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 9247, 7. 8. 1914.; spis br. 9331, 12. 9. 1914.

⁵²⁹ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 9545, 20. 8. 1914.

⁵³⁰ Općinska povjerenstva za spremanje poljskih proizvoda i obavljanje nužnih poljskih radnji osnovana su na temelju carske naredbe (L.D.Z. br. 199) i naredbe Ministarstva poljodjelstva (L.D.Z. br. 200) od 9. kolovoza. Povjerenstvo za spremanje poljskih proizvoda i obavljanje nužnih poljskih radnji u baščanskoj općini osnovano je 1. rujna imenovanjem članova od strane općinskog načelnika, što je potvrđeno tri dana kasnije na njegovoj prvoj sjednici. Osim općinskog načelnika koji je bio predsjednik, u povjerenstvu su se nalazili seoski poglavari Ivan Seršić iz Batomlja, Vinko Barac iz Jurandvora, Petar Barečić iz Drage Baščanske (zamjenik predsjednika) i Ivan Brnabić iz Stare Baške, zatim Fran Katarinić (ravnatelj Dječjačke pučke škole u Baški), hotelijer Juraj Matejčić i baščanski posjednik Franjo Pajalić. DARi, JU 19, kutija 110, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 2071, 5. 9. 1914.

⁵³¹ Poljodjelstvo je bilo u fokusu gospodarskog interesa državnih vlasti. Proglas *Poljodjelci Austrije!* objavljen je u Beču 19. kolovoza, a potpisao ga je ministar poljodjelstva Franz von Zenker. U proglasu je istaknuta potreba sjetve žitarica, krumpira i sočiva jer bi ih uslijed ratnih neprilika moglo ponestati, a uvoz je upitan. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2134, 11. 9. 1914. Proglas je objavila pulska *Naša sloga* u rubrici „Razne vijesti“, br. 34, str. 4., 3. 9. 1914. Međutim, kada su se Zemaljski odbor u Poreču i Zemaljsko poljodjelsko vijeće za Istru obratili nadležnim vojnim vlastima da se dozvole dopusti za predstojeću berbu grožđa bili su odbijeni. Vojne vlasti su jedino odobrile zaustavljanje rekvizicije životinja (goveda) potrebnih u obavljanju poljodjelskih poslova. Tako se pokazalo da su vojne potrebe bile iznad svih civilnih djelatnosti. „Za poljodjelstvo u Istri“, *Naša sloga*, br. 37, str. 3., 24. 9. 1914.; „Poziv austrijskim poljodjelicima“, *Riečki novi list*, br. 212, str. 1., 2. 9. 1914.

⁵³² Naredbu za izradu popisa zaliha izdalo je Namjesništvo u Trstu 16. studenoga (br. 1704/24) prema nalogu Ministarstva unutarnjih poslova. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 18.764, 24. 11. 1914.

i predati ih općinskim vlastima, koje su bile obavezne provjeriti istinitost podataka te prijave predati nadležnoj kotarskoj vlasti do 4. prosinca.⁵³³ Pučanstvu se apeliralo na iskrenost i istinitost navoda, jer je u suprotnom prijetila kaznena odgovornost. Konačno, naglašeno je da se popisi rade prvenstveno u svrhu utvrđivanja stanja, odnosno „da se znade ako imade narod dovoljno hrane i neka se zato nijedan ne boji, da će mu se hrana uzeti“.⁵³⁴ Bio je to prvi korak prema državnoj kontroli zaliha, koje su primarno služile namirenju vojnih potreba, a tek nakon toga civilnog pučanstva.⁵³⁵

3. 5. 2. Početak opskrbne krize i uvođenje aprovizacije 1915. godine

Početakom 1915. godine nastavljeni su koraci koji su upozoravali da će hrana, osim što će biti sve skuplja, biti sve nedostupnija te da opskrba neće biti redovna. Tome u prilog ide Opomena koju je u siječnju izdalo Ministarstvo unutrašnjih poslova pod nazivom *Hrana naroda u ratno doba*.⁵³⁶ U formi proglasa, Opomena počinje upozorenjem: „Naši neprijatelji hoće da nas gladom slome. Što im nije uspjelo s milijunima njihovih vojska, hoće da postignu tako, da nam zapriječe dovoz živeža i da naš narod dovedu u opasnost glada.“ Osim toga, obroci čovjeku služe da ga „nasite i hrane“, a nisu u službi „užitku i rasipnosti“. Zato treba biti umjeren u jelu i piću, a svečane prilike ne trebaju se slaviti gozbama i pijankama. Zatim se nastavlja savjetodavno, prenoseći stanovništvu upute za racionalan pristup potrošnji hrane, odnosno štedljivost, koja će otkloniti svaku brigu. Najopširniji dio odnosi se na praktične savjete glede postupanja s nekim osnovnim živežnim namirnicama kao što su meso (koje ne treba jesti svaki dan, a preporučuje se ovčatina koja izvrsno nadomješta govedinu i svinjetinu), mlijeko i sir

⁵³³ U tiskanicama se navodilo ime i prezime te adresa prijavitelja, zatim vrsta i količina prijavljene namirnice izražena u kvintalima.

⁵³⁴ DARi, JU 19, kutija 110, Oglas bašćanskog općinskog načelnika br. 2882, 28. 11. 1914.

⁵³⁵ Novonastalu situaciju glede opskrbe vojske živežnim namirnicama pokušalo je prikazati zagrebačko novinstvo. *Ilustrovani list* piše kako jednom vojniku dnevno treba ukupno 1.150 g hrane i pića (750 g kruha, 200 g konzerviranog mesa, 150 g konzerviranog variva te po 25 g kave i soli), a ako se uzme u obzir da vojsku čini najmanje 150.000 vojnika, dolazimo do izračuna da je dnevna potreba vojske 172.500 kg živeža. „Koliko treba na dan za vojsku?“, *Ilustrovani list*, br. 39, str. 929, 26. 9. 1914.;

Jutarnji list navodi sljedeće dnevne potrebe vojnika: 700 g kruha ili dvopeka, 400 g mesa, 30 g soli, 0,5 g papra, do 1 L laganog mađarskog ili tirolskog vina, 0,2 L octa, 5 g juhe, 140 g variva (od riže, graška ili palenta), 92 g konzervirane kave i 36 g duhana za lulu ili 10 cigareta. Osim toga, vojnici periodično dobivaju slaninu, salamu, svinjsku mast, suho meso, šunku, jezik, sardine, sir ementaler i liptavski, kiseli kupus, špinat, konzervirano varivo, makarone, valjuške, cimet, mirodije za kuhanje, šećer, čaj, rum, mlijeko, čokoladu, kakao u prahu, voće, kekse, kolače, sapun, svijeće, žigice, cigaretni papir, laštilo i četke za cipele, sredstva za čišćenje zubi, a u streljačkim rovovima dobivaju vino, konjak, rakiju i petrolej. „Što sve dobiva naš vojnik na dan u ratu“, *Jutarnji list*, br. 1055, str. 2., 8. 3. 1915.

⁵³⁶ DARi, JU 19, kutija 111.

(najvažnija i ujedno najjeftinija hrana te dobra zamjena mesu i jajima), mast (treba je štedjeti jer je skupa, a umjesto masti neka se na kruh namaže marmelada ili se uz kruh može pojesti neko voće), brašno i kruh (zabranjeno je upotrebljavati čisto pšenično brašno, ono se mora miješati s kukuruznim, ječmenim ili krumpirovim brašnom), sočivo (grah, leća i grašak zaslužuju osobiti obzir), krumpir (hranjiv proizvod i može poslužiti kao jeftina zamjena za mnoge namirnice), povrće (osigurava raznovrsniju i tečniju prehranu, a ujedno se njegovom upotrebom štede druge namirnice), šećer i voće (preporučuju se u velikim količinama), piće (voda najbolje gasi žeđ, mlijeko je najhranjivije piće, dok su čaj i kava suvišni luksuz). Završnom porukom da je pridržavanje navedenih savjeta dužnost svakog pojedinca koji treba misliti za dobrobit zajednice i svoje najmilije na bojištima, jer tako pokazuje da je dostojan vremena u kojem živi, država je stanovništvo uputila prema mjerama štednje, koje će se vremenom zaoštavati do krajnjih granica izdržljivosti. Štednja se kao misao vodilja prema boljoj sutrašnjici provlačila do kraja rata.

Kotarsko poglavarstvo u Krku kontinuirano je u svojim obraćanjima općinskim poglavarstvima podsjećalo na štedljivost kako bi se izbjegla glad do sljedeće žetve jer zalihe u krčkom kotaru nisu bile dovoljne pa se postojeće zalihe nisu smjele neracionalno trošiti jer: „Tko ne cijeni ono što ima, nema razloga da se veseli ni onomu, što bi možda moglo doći.“⁵³⁷ Uostalom, pod parolom upozorenja *Tko ne zna šparati, znat će gladovati!* stanovništvu je jasno stavljeno do znanja što se od njega očekuje, naročito jer su ratarske prilike govorile „da ne možemo iz naše sjetve namaknuti onoliko brašna, koliko ga trebamo za potrošak.“⁵³⁸ Prema tome, dužnost je svakoga da što više štedi žitarice, kruh i brašno ukoliko ne želi prisilne mjere. Alternativu je predstavljala veća uporaba krumpira, zelja i ostalih ratarskih kultura.

Državna vlast fokusirala se na opskrbu kruhom kao osnovnom živežnom namirnicom. Potkraj siječnja 1915. godine austrijski ministri trgovine (Rudolf Schuster), unutarnjih poslova (Karl Heinold von Udyinski), poljodjelstva (Franz von Zenker) i financija (August Engel) donijeli su zajedničku naredbu o proizvodnji i trgovini kruhom i pecivom, prema kojoj se od 6. veljače pecivo od 35 i 120 grama smjelo peći isključivo s finim pšeničnim brašnom i to samo u količinama koje ne premašuju 50 % ukupne težine brašna. Pravljenje ostalih vrsta peciva bilo je zabranjeno.⁵³⁹ Pecivo se moralo ispeći do 12:00 da bi do 19:00 bilo zabranjeno pečenje.

⁵³⁷ DARI, JU 19, kutija 111, spis br. Pr. 236, 2. 4. 1915.

⁵³⁸ DARI, JU 19, kutija 111, Oglas bašćanskog općinskog načelnika br. 427, 11. 3. 1915.

⁵³⁹ „Za ograničenje finog peciva“, *Naša sloga*, br. 5, str. 2.-3., 4. 2. 1915.; „Odredbe glede kruha za austrijsko primorje“, *Riečki novi list*, br. 43, str. 2., 19. 2. 1915.

Brašno za kuhanje koristilo se u količinama koje nisu smjele premašiti 70 % ukupne težine brašna od kojeg se pravio kruh, a to je bilo fino krušno brašno, pšenično jednoliko brašno te raženo brašno i to samo u količini koja nije bila veća od 50 % ukupne težine ječmenog, kukuruznog, zobenog i rižinog brašna, valjanog brašna od krumpira, brašna od krumpirovog škroba ili kaše od krumpira, jednog samog takvog brašna ili od bilo koje njihove mješavine. Brašno od krumpirovog škroba smjelo se dodavati samo u količinama do 20 % ukupne težine brašna kojim se pravio kruh.⁵⁴⁰ Kruh i pecivo morali su se iz zdravstvenih razloga prodavati samo potpuno ohlađeni i izrezani u komade u zatraženim količinama. Pravljenje pogača (Gugelhupf, kuglof, op. a.), uštipaka, gibanica, tijesta s maslacem i kvasom, biškota i sl. bilo je dozvoljeno samo dva dana u tjednu, a pri tome se smjelo upotrebljavati fino pšenično brašno za pecivo samo u količinama koje nisu premašivale 70 % ukupne težine brašna od kojeg se proizvodi. Pekarima je bilo dozvoljeno samo srijedom i subotom pravljenje slatkiša za koje se upotrebljavalo brašno i pri tome se smjelo dodati šećera, ali samo 5 % od ukupne težine brašna kojim se pravio kruh. Ove odredbe odnosile su se na pekare, slastičare, prodavače kruha, gostioničare te one koji su kruh priređivali kod kuće i predavali ga pekarima na pečenje. Pekarski i slastičarski proizvodi smjeli su se prodavati kod proizvođača i trgovaca te u gostionicama i krčmama jedino po potraživanju kupaca što znači da se košare ili posude s tim proizvodima nisu smjele držati na stolovima. Navedena naredba morala je biti izvršena u svim pekarnicama, slastičarnicama, kavanama i gostionicama. Pokrajinska vlast mogla je napraviti izuzetak od ovih odredbi u slučajevima opskrbe kruhom i pecivom lječilišta te u dijetetske i vjerske svrhe. Naredba se nije odnosila na proizvodnju kruha i peciva za vojnu upravu. Općinske vlasti morale su nadzirati pravljenje kruha u pekarnicama i prijavljivati svaki prekršaj, a kazne za prekršitelje iznosile su do 5.000 kruna ili do 6 mjeseci zatvora.⁵⁴¹ Bio je to ujedno prvi ukaz baruna dr. Alfreda Fries-Skenea, novog pokrajinskog namjesnika, kojim se predstavio istarskom pučanstvu.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Ministarskom naredbom od 31. listopada bilo je zabranjeno peći kruh s primjesama krumpirovog škroba. „Zabranjeno je miješati krumpirov škrob u kruh“, *Naša sloga*, br. 2, str. 3., 14. 1. 1915.

⁵⁴¹ Naredba je izdana na temelju carske odredbe od 10. listopada 1914. godine (L.D.Z. br. 274), a bila je privremenog karaktera, odnosno vrijedila je za vrijeme trajanja izvanrednih mjera uzrokovanih ratnim stanjem. Time je izvan snage stavljena ministarska naredba od 31. listopada (L.D.Z. br. 301). Dotičnom naredbom bilo je zabranjeno miješati krumpirov škrob. DARi, JU 19, kutija 111, 30. 1. 1915.

Naredbu je u formi ukaza donijelo Namjesništvo u Trstu 10. veljače (Gew. III-1791/13-14, L.P.Z. br. 6), a Kotarsko poglavarstvo u Krku prosljedilo ga je krčkim općinama 17. veljače. Općinsko poglavarstvo u Baški javno ga je oglasilo 23. veljače. To znači da su od dana donošenja naredbe do upoznavanja bašćanskog pučanstva s njom protekla 24 dana. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 1523, 17. 2. 1915.; Oglas br. 297, 23. 2. 1915.

⁵⁴² Barun dr. Alfred Fries-Skene imenovan je 3. veljače za namjesnika Markgrofovije Istre. Njegovo imenovanje prenijele su hrvatske i slovenske novine: „Novi Namjestnik za Trst i Primorje“, *Naša sloga*, br. 6, str. 3., 11. 2.

Navedene odredbe zasigurno su proizašle kao reakcija na odluku ugarske vlade od 27. siječnja da rekvirira žito i brašno te da njihov promet stavi pod zapor, odnosno državnu regulaciju. Austrijski dio Monarhije nije bio poljoprivredno produktivan kao ugarski pa je austrijska vlada istu mjeru donijela 21. veljače kako bi do naredne žetve osigurala opskrbu.⁵⁴³ Naredba je donesena bez prethodne pripreme na terenu pa su krčke općinske vlasti bile zatečene i nepripremljene. Bašćanski općinski načelnik zaprimio je 25. veljače obavijest poslanu od Kotarskog upravitelja Lusine o zaporu zaliha žita i brašna. Isti dan tražio ga je dodatna pojašnjenja kako će se mjere provoditi u praksi, na koga se one odnose i kako će se provoditi kontrola trošenja, odnosno distribucija zaliha.⁵⁴⁴

Zalihe žitarica (pšenice, kukuruza, ječma, zobi i raži) i brašna (osim mekinja) nisu se smjele trošiti, prodavati niti koristiti za krmivo bez prethodne dozvole nadležne političke vlasti. Izuzetak su bili vlasnici zaliha, odnosno poljoprivredni proizvođači koji su smjeli potrošiti dnevno 300 g žita ili 240 g brašna po članu obitelji i radniku na posjedu (mjesečno 9 kg žita ili 7,2 kg brašna). Također, mogli su koristiti žito kao sjeme za sjetvu i kao takvog posuđivati ga drugim ratarima uz potvrdu na kojoj je moralo biti naznačeno kome se i kada posuđuje te koja je vrsta i količina žitarice posuđena. Pekari i slastičari mogli su upotrebljavati brašno za proizvodnju svojih proizvoda sukladno naredbi od kraja siječnja. Uzgajivači konja mogli su dnevno trošiti iz svojih zaliha za prehranu svakog konja 3 kg zobi.⁵⁴⁵ Tako je država preuzela cjelokupnu distribuciju osnovnih živežnih namirnica, što je iziskivalo proglašenje i provođenje mjera popisa svih proizvođača i potrošača brašna uz kontrolu potrošnje, koja je bila pod ingerencijom općinskih organa vlasti. Bašćanski načelnik Kaftanić uputio je pučanstvu oglas o štednji živeža (brašna i kruha) u kojemu, između ostalog, kaže:

„Svagdanji kruh treba takodjer uživati štedljivo i razborito prema načelu kršćanske i rodoljubne požrtvornosti „svi za jednoga, jedan za svih!“ Spomenutom carskom naredbom (od 21. 2. 1915., op. a.) je dosta obilato određena količina brašna i kruha za svaku osobu na dan i svaki koji se u tu naredbu

1915.; „Baron Alfred Fries-Skene novi tržaški cesarski namestnik“, *Edinost*, br. 35, str. 1., 4. 2. 1915.; „Uz naše slike“, *Ilustrovani list*, br. 8, str. 178., 20. 2. 1915.

⁵⁴³ „Obznana od 24. febrara 1915. o osiguranju opskrbe žitom i brašnom“, *Naša sloga*, br. 8, str. 2., 25. 2. 1915.

⁵⁴⁴ DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 322.

⁵⁴⁵ Provedba carske naredbe od 21. veljače (L.D.Z. br. 41) bila je upitna iako je predviđala stroge kazne za prekršitelje: od 2.000 do 20.000 kruna ili zatvorska kazna od 6 mjeseci do jedne godine. Izgledno je da je nepoštivanje naredbe, a najčešće se radilo o tajnom prijevozu i sakrivanju zaliha, poprimilo ozbiljne razmjere. U travnju se oglasilo Ministarstvo unutarnjih poslova i opomenulo političke vlasti i oružničke postaje da prekršitelje strogo kažnjavaju. „Nedopušteni promet žitom i mlivom“, *Riečki novi list*, br. 94, str. 1., 20. 4. 1915.

ogriješi počinja zločin prama državnoj zajednici i prama junacima našim, koji na bojnem polju život svoj zalažu za nas.“⁵⁴⁶

Alternativu nestašici pojedinih vrsta brašna predstavljala je preporuka Ministarstva trgovine da se iz Italije uveze kostonje, koje ima veliku hranjivu vrijednost, a moglo se miješati s pšeničnim brašnom. Moglo se naručiti u upravi Carsko-kraljevskih Općih skladišta u Trstu po cijeni od 35-36 lira za 100 kilograma.⁵⁴⁷

Austrijska i ugarska vlada pregovarale su u ožujku o distribuciji kukuruza iz Ugarske pa je pri austrijskom Ministarstvu poljodjelstva osnovan poseban ured, popularno nazvan „kukuruzna centrala“, koju je vodio Fritz Mendel, savjetnik Trgovačke komore.⁵⁴⁸ Zadatak ureda bio je dovoz žitarica iz Ugarske u Austriju, skladištenje te transport do mlinova.⁵⁴⁹ Pregovori između Beča i Budimpešte odrazili su se i na krčko okružje. Polovicom ožujka riječki trgovci mogli su prodavati brašno za krčki kotar samo uz dozvole riječkog gradskog Magistrata, dobivene temeljem pisane izjave kotarske vlasti u Krku o nestašici brašna u određenoj otočnoj općini ili mjestu.⁵⁵⁰ Kotarski upravitelj pisanu izjavu izdavao je samo kada je stranka došla s pisanom preporukom svog općinskog poglavarstva da se dozvoli nabava brašna jer u selu (mjestu) postoji nestašica.⁵⁵¹ Ograničenje otočne opskrbe brašnom s riječkog tržišta bilo je vidljivo i po određivanju trgovaca kod kojih će se moći kupiti kukuruz.⁵⁵² Riječki Magistrat je za krčki kotar odredio trgovca Lucijana Pensu. Međutim, on nije bio garancija da će se kukuruz isporučiti jer

⁵⁴⁶ DARI, JU 19, kutija 111, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 439, 13. 3. 1915.

⁵⁴⁷ DARI, JU 19, kutija 111, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 144/15, 27. 1. 1915.

⁵⁴⁸ Ured za nabavu kukuruza imao je otvoren račun u Anglo-austrijskoj banci u Beču. „Dovoz žita iz Ugarske“, *Naša sloga*, br. 10, str. 2., 11. 3. 1915.

⁵⁴⁹ Prema pisanju *Naše sloge*, koja je prenijela vijest Dopisnog ureda u Beču, kukuruzna centrala je u travnju poslala za Markgrofoviju Istru 40 vagona kukuruza koji se trebao samljeti u pokrajinskim mlinovima. Najavljeno je da će uskoro iz Beča u Trst stići i kukuruzni griz. „Obskrba živežem u Primorju“, *Naša sloga*, br. 17, str. 3., 29. 4. 1915.

⁵⁵⁰ Ovakav dogovor rezultat je nestašice brašna u Rijeci u kojoj brašno iz gradskih zaliha nisu više mogli kupovati građani nego samo pekari. Za građanstvo su uvedene potrošačke kartice ili bonovi za maksimalno 250 g kruha dnevno po osobi. „Nove mjere glede opskrbe Rieke brašnom“, *Jutarnji list*, br. 1073, str. 3., 26. 3. 1915.; „Cedulje za kruh na Rieci“, *Jutarnji list*, br. 1080, str. 3., 2. 4. 1915.

⁵⁵¹ Radi se o usmenom dogovoru između krčkog kotarskog upravitelja Karla Lusine i riječkog gradonačelnika Francesca Gilberta Corossacza po kojemu su riječki trgovci smjeli prodavati brašno za aprovizaciju krčkog kotara i u vrijeme popisa zaliha u Monarhiji. Zasigurno je s ovim dogovorom bio suglasan tadašnji riječki guverner grof István (Stjepan) Wickenburg. DARI, JU 19, kutija br. 111, spis br. 2466, 12. 3. 1915.; Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 467, 16. 3. 1915.; spis br. 3190, 1. 4. 1915.

⁵⁵² Obustava distribucije žitarica iz ugarskog dijela Monarhije egzistirala je i u travnju 1915. godine, a bila je vidljiva i na prijelazu iz Rijeke na Sušak. „Za opskrbu susjednih istarskih obćina“, *Jutarnji list*, br. 1107, str. 3, 30. 4. 1915.

je to ipak ovisilo o zalihama u riječkim skladištima.⁵⁵³ Uspješnija poslovna suradnja bila je s riječkim trgovcima i špediterima koji su bili povjerenici Pokrajinske komisije za aprovizaciju, kao primjerice R. Sustar&Co i Strasser&König, koji su za prijevoz namirnica do Krka koristili parobrode *Ungaro-Croate*.⁵⁵⁴ Međutim, naručeni živež često je dolazio do otoka s velikim zakašnjenjem.⁵⁵⁵ Osim toga, brašno koje je stizalo često je znalo biti sumnjive kvalitete pa su kotarskoj vlasti počele pristizati pritužbe Krčana. U srpnju su se neki stanovnici Stare Baške potužili kotarskom upravitelju kako ih seoski poglavar, pozivajući se na odluku nadležne općinske vlasti, prisiljava da uz kukuruz kupuju i brašno, koje je „nezdravo i čovjek se njime može otrovati“. Kotarski upravitelj Lusina isti je dan pozvao u Krk bašćanskog općinskog načelnika Kaftanića, općinskog tajnika i blagajnika Petra Ostrogovića i općinskog savjetnika Petra Grandića da mu objasne zašto su prisiljavali stanovništvo da uzimaju općinsko brašno. Načelnik je na poledini dopisa napisao: „Jur kamo stigli 16/7. 1915., bili u Krku sva tri. G. poglavar nam kazao da smo silili narod da uzme opć. brašno. Odgovor: To je neistina!- Tim svršila konferencija! Jeli zato bilo potrebno putešestvije i trošak općini nametnut!“⁵⁵⁶ Problem s dostavom brašna predstavljale su i vreće u kojima se ono prevozilo, a koje su bile loše kvalitete i posebno su se plaćale. U njima je znalo biti smeća i skladišnog otpada. Na to se bašćanskoj općinskoj vlasti početkom lipnja potužio starobašćanski kurat don Josip (Joso) Bogović, predsjednik mjesnog Gospodarsko-trgovačkog društva i voditelj mjesne aprovizacije.

U problem opskrbe Istre žitaricama i brašnom uključila se i Gospodarska sveza za Istru, krovna istarska zadružna organizacija, kojoj je na čelu bio dr. Matko Laginja.⁵⁵⁷ Sjedište joj je

⁵⁵³ Bašćanski općinski načelnik Božo Kaftanić osobno je otišao 7. travnja u Rijeku radi nabave kukuruza. Na margini dopisa Kotarskom poglavarstvu napisao je kakav je bio rezultat njegovog odlaska: „Bio osobno na Rijeci u L. Penso. Ne dobih ništa!“ DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 710, 7. 4. 1915.

⁵⁵⁴ Riječki trgovac R. Sustar&Co., dobavljač hrane za parobrode i brodove (Fornitori di provvigioni alimentari per piroscafi e navi) nalazio se na adresi Riva Batthány (Porto Baross) br. 6, a za bašćansku općinu nabavljao je i prodavao krumpir. Špediter Strasser&König (Via Zara 3) poslovao je s Pokrajinskim povjerenstvom za aprovizaciju u Trstu, a za bašćansku općinu prodavao je šećer i tjesteninu. Kratko vrijeme je iste namirnice u Bašku slao Luciano Malabotich, djelatnik tvrtke Malabotich&Co. u vlasništvu Maria Malaboticha iz Trsta, koji je bio povjerenik Komisije za aprovizaciju kod Zemaljskog odbora za Istru u Poreču.

⁵⁵⁵ Prilično veliko kašnjenje naručenih namirnica ilustrira situacija kada je 17. studenoga naručeno 14 colli (626,5 kg) tjestenine za bašćansku općinsku aprovizaciju. Tjestenina je stigla u Bašku tek 16. prosinca parobrodom *Novi* i to nakon višekratnih apela Općinskog poglavarstva Aprovizacijskoj komisiji u Trstu u kojem je, između ostaloga, napomenuto da „..... skupa roba privatnih trgovaca stizava u velikim količinama bez problema, nije u redu da se ova mala pošiljka općinska za aprovizaciju pučanstva tako teško miče do Baške“. Čak štoviše, bašćansko Općinsko poglavarstvo unaprijed je platilo cijenu tjestenine i troškove prijevoza. Inače, Općina Baška trebala je 500-600 kg tjestenine mjesečno. DARI, JU 19, kutija 112, spis br. 2101, 10. 10. 1915.; spis br. 2461, 23. 11. 1915.; kutija 209, Aprovizacija 1914. - 1918.

⁵⁵⁶ DARI, JU 19, kutija 111, Zapisnik sastavljen u Kotarskom poglavarstvu u Krku, 14. 7. 1915.; spis br. 1418, 16. 7. 1915.

⁵⁵⁷ Istarski preporoditelji i narodni zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću bili su vrlo aktivni za vrijeme rata i pokušavali su na razne načine rješavati egzistencijalne probleme istarskog stanovništva. Među

bilo u odvjetničkoj kancelariji dr. Matka Trinajstića u Voloskom. Matko Laginja bio je tadašnji zastupnik u Carevinskom vijeću i član Ratnog opskrbnog ureda u Beču.⁵⁵⁸ U *Okružnici* koju je 1. svibnja poslao svim istarskim općinama navodi kako već mjesec dana ulaže sve napore kako bi Istra dobila kukuruz i bijelo brašno. Nakon niza razgovora došlo se do zaključka „da je u mnogo krajeva Istre krvava potreba barem polente, te da narod u nevolji plaća za živež štogod ga tko pita i time se koriste razni veliki i mali bezbožni špekulanti i ako to potraje, narod će se zajesti, kako se još nikada nije“ pa da se tome stane na kraj potrebno je da se sve istarske općine i zadruge ujedine u poslovanje glede nabave kukuruza. Na to ih je usmjeravala i činjenica da su se živežne namirnice mogle nabavljati samo na veliko uz gotovinsko plaćanje. Zato je pozvao sve općine, kreditne i druge seoske zadruge da sastave popis potreba za kukuruzom za naredna tri mjeseca, sakupe novac i pošalju ga na račun posujilnice u Voloskom, a kao polog računa Gospodarske sveze za nabavu živeža. Bašćansko općinsko poglavarstvo reagiralo je i 10. svibnja javilo da plaća za 300 q kukuruza i 100 q bijelog brašna 6.000 kruna te je zatražilo još jedan vagon kukuruza i 50 q bijelog brašna.⁵⁵⁹ Otočna centrala za distribuciju živeža i ostale robe koju je na otok slala Gospodarska sveza za Istru bila je Kotarska gospodarska zadruga u Krku, koju je od 1908. godine vodio pop Mate Polonijo.

U međuvremenu su počele pripreme za proljetnu sjetvu pa je krčki kotarski upravitelj Lusina podsjetio općinske vlasti da se država „..... brine za prehranu pučanstva do žetve, a povjerenstvo treba da se postara za prehranu pučanstva iza žetve“, jer poznato je „da ne žanje onaj, koji ne sije“. Ujedno je apostrofirao najvažnije otočne poljodjelske grane pa iako je vinogradarstvo „ponajglavnija gospodarska grana na krčkom otoku“ i mora se održavati, u današnje vrijeme važnije su žitarice i „okopavine“, posebno krumpir.⁵⁶⁰ Zadatak općinskih povjerenstava za spremanje poljskih proizvoda bio je da osigura poljodjelicima gnojivo,

prvima koji su posjetili baruna Fries-Skenea nakon imenovanja za pokrajinskog namjesnika bili su Vjekoslav Spinčić i dr. Dinko Trinajstić u ime Hrvatsko-slovenskog kluba u Istarskom saboru. Prilikom audijencije ukazali su na gospodarske probleme s kojima se suočavaju Istrani i otočani. „Istarski zastupnici kod novog namjestnika“, *Jutarnji list*, br. 1061, str. 7., 14. 3. 1915.

Dr. Dinko Trinajstić je nedugo nakon spomenute audijencije u Trstu napustio zemlju i priključio se radu Hrvatskog odbora u Rimu, a kasnije Jugoslavenskog odbora. Zbog toga je izbrisan s odvjetničke liste. „Brisan iz odvjetničke liste“, *Hrvatski list*, br. 357, str. 2., 5. 7. 1916.

⁵⁵⁸ Ministar unutarnjih poslova je iz Markgrofovije Istre, osim Matka Laginje, u odbor za ratnu prehranu imenovao dr. Vjekoslava Fiaduttija iz Gorice (također zastupnika u Carevinskom vijeću), dr. Friedricha Taugera, nadzornika živežnog ureda austrijskog Lloyda u Trstu i veletrgovca Vidu Rastellija iz Trsta. „Imenovanja u zavod za ratnu prehranu“, *Naša sloga*, br. 12, str. 3., 25. 3. 1915.

⁵⁵⁹ Izgledno je da su otežane pomorske prilike znatno utjecale na distribuciju živeža do otoka Krka jer deset dana nakon narudžbe, bašćanski općinski načelnik u dopisu Gospodarskoj svezi za Istru zavapio je: „Pisano da nam nešto pošalju za Boga.“ DARI, JU 19, kutija 111, Okružnica Gospodarske sveze za Istru, br. 222/15, 1. 5. 1915.

⁵⁶⁰ DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 10.903/14, 6. 3. 1915.

sjemenje i preventivna sredstva kao što su modra galica i sumpor. Jedan od najvažnijih problema bio je kontinuiran nedostatak vitalne, muške radne snage pa su angažirani stariji uzrasti školske djece, kojima su dani provedeni na poljima i obavljanju lakših poljoprivrednih radova opravdani od nepohađanja nastave, ali samo uz prethodnu prijavu od strane roditelja ili skrbnika. Prioritetna kontrola općinskih vlasti bila je da se proljetna sjetva obavi u punom opsegu. Zato su pozvani vlasnici zemljišta da siju žitarice, krumpir i sočivo te povrtlarske kulture u vrtovima. U vinogradima se između trsova trebao saditi krumpir, kukuruz i grah. Kako bi se iskoristilo raspoloživo zemljište donesena je 3. ožujka ministarska naredba o obrađivanju ugara, prema kojoj su se općinske vlasti morale pobrinuti da se do 23. travnja na neobrađenoj zemlji ili ugaru, bez obzira na vlasništvo, zasiju kulture neophodne u prehrani ljudi i životinja.⁵⁶¹ Također, bile su dužne nadležnoj kotarskoj vlasti dostaviti do 25. travnja popis nezasijanih zemljišnih površina.⁵⁶² Nedovoljna opskrba pučanstva žitaricama i brašnom bila je, u većoj mjeri negoli propisane kazne, motiv da se na području bašćanske općine obrade sve raspoložive agrarne površine.⁵⁶³ Bio je to jedan od zaključaka bašćanskog općinskog Odbora za spremanje poljskih proizvoda. Ipak, terenski izlazak članova odbora pokazao je da 38 osoba nije obradilo svoje zemljišne čestice, a u Dragi Bašćanskoj ostala su dva neobrađena polja, čiji je vlasnik obećao da će ih ubrzo zasaditi kukuruzom. Oni koji su imali veće ratarske površine i nisu ih u cijelosti mogli obraditi, trebali su višak dobrovoljno dati na obradu ili ih je na to mogla prisiliti općinska vlast. Zato se upozoravalo sve poljodjelce da „od danas do osam dana mora sve biti posijano i nasadjeno inače neka svaki očekuje kazne i prisilne mjere“.⁵⁶⁴ Livade i pašnjaci također su potpali pod državni nadzor. Općinska povjerenstva ili odbori za spremanje poljskih proizvoda morali su do 1. lipnja sastaviti popise livada i pašnjaka koje se ne iskorištavaju bilo za proizvodnju krmiva bilo za ispašu. Općina je mogla takva zemljišta

⁵⁶¹ U slučaju da pojedine općinske vlasti nisu iskoristile navedenu mogućnost, kotarska vlast mogla je dati dozvolu susjednoj općini ili trećim licima da obrade takvu zemlju.

⁵⁶² Naredbu su potpisali ministar poljodjelstva barun Franz von Zenker, ministar unutrašnjih poslova barun Karl Heindol von Udyinski i ministar pravde vitez Viktor von Hohenburger, a na temelju carske naredbe od 10. listopada 1914. godine (L.D.Z. br. 274). Općinsko poglavarstvo u Baški oglasilo je naredbu 16. travnja. DARi, JU 19, kutija 111, Oglas br. 620, 16. 4. 1915.

⁵⁶³ Na sjednici općinskog Odbora za spremanje poljskih proizvoda održanoj 21. ožujka zaključeno je da će odbornici obići polja i pregledati stanje kako bi se Odboru „povećala važnost“. Također, ustanovljeno je da vlada nestašica brašna kojega se ne može nabaviti ni u Rijeci. Sjednica je zaključena prijedlogom Kotarskom poglavarstvu da se zabrani izvoz mesa i ostalih živežnih potrepština iz krčkog kotara u Rijeku. DARi, JU 19, kutija 111, Zapisnik od 21. 3. 1915.

⁵⁶⁴ Kotarska politička vlast mogla je primjenjivati kazne za neizvršavanje obaveza maksimalnom globom do 1.000 kruna ili zatvorom do maksimalno 6 mjeseci. DARi, JU 19, kutija 111, Oglas bašćanskog općinskog načelnika br. 416, 13. 3. 1915.

obrađivati, ali istovremeno morala je poduzeti mjere racionalne ispaše (čuvanje stoke, paša na konopu, odstranjivanje potkova i sl.).⁵⁶⁵

Pripreme za ljetnu žetvu počele su dopisom kotarskog upravitelja općinskim organima vlasti da što prije izjasne o osobama i društvima koja bi mogla preuzeti posao podkomisionara za žetveno razdoblje. Kao područja mjesnih podkomisionara određeni su: 1. Krk, 2. Vrh - Skrpčići - Linardići, 3. Dubašnica gornja, 4. Dubašnica donja, 5. Sv. Vid - Njivice, 6. Omišalj, 7. Dobrinj - Klimno sa sjevernim dijelom općine, 8. Dobrinj - Polje s južnim dijelom općine, 9. Risika - Garica, 10. Vrbnik, 11. Draga, 12. Baška, 13. Stara Baška, 14. Punat, 15. Kornić. Kao podkomisionari prvenstveno su u obzir dolazila gospodarsko-trgovačka društva i seoske blagajne, a potom druge „jake firme“ i pouzdane osobe.⁵⁶⁶ Carskom naredbom od 21. lipnja cijelu žetvu iz 1915. godine prisvojila je država, koja se brinula za prehranu vojske i pučanstva putem Zavoda za promet žitom u ratno doba (Zweigstelle der Kriegs Getreide Verkehrsanstalt) u Beču, a koji je upravljao državnom distribucijom žitarica.⁵⁶⁷ Popularno zvan *Ratni žitni zavod* funkcionirao je preko svojih pokrajinskih poslovnica.⁵⁶⁸ Za Markgrofoviju Istru osnovana je podružnica u Trstu koja je putem svojim kotarskih komisijara otkupljivala žito od seljaka.⁵⁶⁹ Komisijare je predlagala kotarska politička vlast, a Zavod bi ih imenovao i davao im ovlasti. Za krčki kotar komisijar je od 20. kolovoza bio Nikola Žic, tadašnji vladin povjerenik za općinu Baška.⁵⁷⁰ Za taj posao dobio je Legitimaciju od Kotarskog poglavarstva u Krku. Državna

⁵⁶⁵ DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 5176, 20. 5. 1915.

⁵⁶⁶ DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 6584, 23. 6. 1915.

⁵⁶⁷ Bečki Zavod za promet žitom u ratno doba proširio je svoju ingerenciju tijekom 1916. godine na krumpir, grahoricu i proju (kukuruzni kruh ili pogača) čime su došli pod državni distribucijski monopol. „Rad odbora zavoda za promet žitom“, *Hrvatski list*, br. 317, str. 2., 27. 5. 1916.

⁵⁶⁸ Angažmanom dr. Matka Laginje u Bašku je iz Voloskog, parobrodom Ugarsko-hrvatskog parobrodarskog društva, stiglo 149 vreća kukuruza kojega je poslalo Gospodarsko opskrbno udruženje iz Zagreba. DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 1234, 18. 6. 1915.; Otpremnica br. 2544, 8. 7. 1915.

⁵⁶⁹ Bašćansko općinsko poglavarstvo rasformirano je 28. srpnja 1915. godine, a na čelo općinske uprave došao je Nikola Žic kao vladin povjerenik. „Raspušteno općinsko zastupstvo“, *Hrvatski list*, br. 26, str. 2., 30. 7. 1915.

⁵⁷⁰ Nikola Žic (Punat, 1882. - Zagreb, 1960.). U Beču je 1905. godine diplomirao povijest i zemljopis te hrvatski jezik. Ministar bogoštovlja i nastave imenovao ga je u prosincu 1912. godine školskim nadzornikom za hrvatske škole u krčkom kotaru. U vrijeme Prvoga svjetskog rata službovao je kao profesor povijesti i geografije u hrvatskoj gimnaziji u Pazinu. Vladin povjerenik za bašćansku općinu bio je od 28. srpnja 1915. godine do 26. ožujka 1916. godine. Nakon rata radio je kao srednjoškolski profesor u Daruvaru, Požegi i Zagrebu. U vrijeme Drugoga svjetskog rata bio je zaposlen u Hrvatskom izdavačkom bibliografskom zavodu kao urednik u Hrvatskoj enciklopediji, a nakon rata nastavio je rad u Leksikografskom zavodu u Enciklopediji Jugoslavije i Pomorskoj enciklopediji. U *Programu* Pazinske gimnazije tiskao je studiju o Pazinskom potoku i tekst Mošćeničkoga statuta. Zajedno s Vladimirom Nazorom, Matom Tentorom i Vjekoslavom Spinčićem sastavio je Spomenicu istarskih Jugoslavena za Mirovnu konferenciju u Versaillesu 1919. godine. Pisao je o hrvatskim inkunabulama i rijetkim knjigama, o djelovanju biskupa Jurja Dobrile u Istarskome saboru te o naseljavanju Istre u XVI. i XVII. stoljeću. Vrijedan doprinos istarskoj etnologiji dao je radom o kultu boga Peruna u Istri. Objavio je prve spoznaje o Labinskom statutu iz 1341. godine. U učiteljskome mjesečniku *Narodnoj prosvjeti* objavio je studiju o Istri i Istranima, koja je poslije izašla u dvjema knjigama: *Istra I., Zemlja* (1936.) i *Istra II., Antropogeografsko stanje*

monopolizacija žita značila je da će sve brašno i žito biti od 15. kolovoza, odnosno od trenutka kada bude skinuto s polja, državno vlasništvo. Zavod za promet žitom u ratno doba bio je dužan preko svojih kotarskih ili općinskih komisionara kupovati žito, a seljaci su ga morali prodavati po državno određenoj (normiranoj) cijeni. Stanovništvu je objašnjeno da je svrha državne monopolizacije žita osiguravanje niske cijene kruha.⁵⁷¹

Općinska poglavarstva bila su dužna sastaviti iskaz o površini zemljišta za žetvu prema vrsti žitarica te o približnom vremenu žetve za pojedine žitarice.⁵⁷² U srpnju je napravljena procjena glavnih priroda u bašćanskoj općini i poslana Pokrajinskom odboru u Poreču.⁵⁷³

Vrsta kulture	Površina (u ha)	Stanje: loše, prosječno, dobro	Predviđanje žetve (u kvintalima)	Vrijeme žetve
pšenica	39	slabo	70	srpanj
ječam	230	srednje	545	srpanj
kukuruz	346	srednje	480	listopad
grašak	20	slabo	20	
bob	2	slabo	2	
grah	35	srednje	30	
krumpir	400	srednje	1.200	
UKUPNO	1.072			

Tablica 40. Procjena glavnih priroda u općini Baška uoči žetve 1915. godine⁵⁷⁴

potkraj svjetskog rata (1937.), a dopunio ju je djelom *Geopolitički pogled na Istru i Istrane* (1943.). Surađivao je u emigrantskome časopisu *Istra*, a poslije u *Istarskoj Danici*. O Nikoli Žicu vidjeti više u: Josip BRATULIĆ, „U spomen Nikoli Žicu“, *Istarska Danica* 2003, Pazin, 2002.; Josip BRATULIĆ, „Nikola Žic“, u: *Glagoljica i hrvatski glagolizam* (zbornik), Zagreb - Krk, 2004.; Ivan IVANČIĆ, „Nikola Žic“ (nekrolog), *Riječka revija*, 1960.; Mira KOLAR, „Nikola Žic u Požegi i Daruvaru od 1920. do 1932.“, *Zlatna dolina, godišnjak Požeštine*, god. VII (1), Požega, 2001., str. 39-55.; Mirjana STRČIĆ, „Prilog proučavanju života i djela prof. Nikole Žica (1882-1960)“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899-1999*, Pazin, 1999.

⁵⁷¹ DARI, JU 19, kutija 111, Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 1477, 2. 8. 1915.

⁵⁷² DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 6266, 12. 7. 1915.

⁵⁷³ Na čelu Pokrajinskog poljodjelskog vijeća (*Consiglio agrario provinciale*) pri Pokrajinskom odboru za Istru u Poreču bio je dr. Carlo (Dragutin) Apollonio. Umro je u ožujku 1916. godine.

⁵⁷⁴ DARI, JU 19, kutija 111, Iskaz o žetvi godine 1915. u području općine Baška, 23. 7. 1915.

Na ukupnoj zasađenoj površini od 1.072 hektara najviše su se sijali krumpir (37,3 % ukupne zasijane površine) i kukuruz (32,3 % ukupne zasijane površine). Za obje kulture stanje je ocijenjeno srednjim ili prosječnim pa se nisu očekivali veliki prinosi. Pšenica se vrlo malo sijala pa su shodno tome žetvena očekivanja također bila skromna. Najviše prinosa očekivalo se od ječma, koji je posijan na 21,4 % ukupne zasijane površine. Sočivo (grašak i grah) bilo je najslabije zastupljeno iako je potreba za njime bila velika. Vladin općinski povjerenik naveo je da će do žetve 1916. godine stanovništvu trebati oko 10 vagona graha („samo grah novog branja, a nipošto bijeli“), 1 vagon graška i 1 vagon leće.⁵⁷⁵ Doprinos pesimističnoj procjeni žetve dala je tuča koja je 8. srpnja zahvatila 500 ha ratarskog zemljišta. Ukupna šteta koju je prijavilo 450 posjednika iznosila je 13.500 kruna. Dvanaest dana poslije ponovila se vremenska nepogoda na nešto manjoj površini (400 ha), ali je bila intenzivnija od prethodne. Vrijednost ukupne štete se udvostručila, iznosila je 28.000 kruna, a broj oštećenih posjednika narastao je za dodatnih 250 osoba.⁵⁷⁶

Generalno, procjena je govorila da će prehrana stanovništva ovisiti u uvozu žitarica, a ne o vlastitoj proizvodnji, jer su potrebe daleko nadmašivale žetvene prinose. Procjena stanja u bašćanskoj općini mogla se s velikom vjerojatnošću protegnuti na cijeli krčki prostor. Bilo je toga svjesno i Kotarsko poglavarstvo pa je opetovano na adrese općinskih vlasti odaslalo apel o potrebi štednje hrane, a naročito u sadašnje vrijeme kada je u južnim pokrajinama Monarhije otežan željeznički promet. Općinskim vlastima se ponovilo kako je zahvaljujući angažmanu kotarskog upravitelja u kotar stiglo dosta jeftinog kukuruza pa nisu opravdani prigovori o nestašicama, ali da svejedno trebaju voditi računa „da kukuruz dijele prema faktičnoj potrebi“, jer „kukuruz nije sve, ali je prema prilikama ipak prava blagodat.“ Ponovljena je zabrana upotrebe čistog pšeničnog brašna, koje se smije „samo primiješati ostalom sa 20 %.“⁵⁷⁷ Zato je bilo od prijekne potrebe kontinuirano naglašavati štednju svih namirnica. Općinski načelnici poruku su shvatili ozbiljno jer su imali najbolji uvid u situaciju na svom području pa su koristili svećenike (župnike) da narodu u crkvi ukazuju na potrebu štednje. Na državnoj razini teško je bilo harmonizirati oprečne situacije: porast potrošnje zbog opskrbe vojske s istovremenim smanjenjem površine obradivog zemljišta koje se našlo u područjima ratnog djelovanja.

Sve navedene mjere nisu mogle zaustaviti nedovoljnu opskrbu krčkog pučanstva osnovnim živežnim namirnicama. Situacija se dodatno zakomplicirala nakon što je 23. svibnja

⁵⁷⁵ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 7464, 31. 8. 1915.

⁵⁷⁶ DARi, JU 19, kutija 114, Iskaz štete od ognja i tuče u godini 1915., spis br. 435, 20. 5. 1916.

⁵⁷⁷ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 5088, 3. 7. 1915.

Italija ušla u rat protiv Austro-Ugarske Monarhije. Tršćanska luka promptno je zatvorena, a takva će ostati do kraja rata. Sav pomorski promet preusmjeren je na riječku luku, što je često dovodilo do brojnih zastoja i blokada. Pokrajinsko Namjesništvo premješteno je polovicom lipnja u Postojnu, a zatim u Volosko i tako je izgubilo komunikacijsku prohodnost s područjem svoje nadležnosti. To se također odnosilo i na tršćansku Pokrajinsku komisiju za aprovizaciju (Approvisionnementkommission der k. k. Statthaltereii in Triest, Commissione provinciale di approvvigionamento), koja je naredbe iz središnjih državnih vlasti prosljeđivala kotarskim aprovizacijskim komisijama, a one pak općinskim povjerenstvima, na čijem su čelu bili općinski načelnici, tajnici i savjetnici te ugledniji mještani (učitelji, župnici, trgovci). Središnje tijelo koje se bavilo aprovizacijom za krčki kotar bio je Odjel za aprovizaciju pri Kotarskom poglavarstvu, a na čelu mu je bio kotarski upravitelj. U aprovizacijske poslove bile su uključene Kotarska gospodarska zadruga te sve općinske novčarske i gospodarske organizacije i društva (posujilnice, gospodarsko-trgovačka društva). Na području bašćanske općine aprovizacijskim poslovima bavili su se Seoska blagajna za štednju i zajmove u Baški, Gospodarsko-trgovačko društvo u Jurandvoru, Gospodarsko-trgovačko društvo u Staroj Baški te Upravno vijeće za aprovizaciju u Dragi Bašćanskoj.⁵⁷⁸

Poremećaj opskrbe uslijed novonastalih ratnih prilika najviše su osjetile krčke općine. Tršćanski povjerenici Pokrajinske komisije za aprovizaciju koji su bili ovlašteni da krčkim općinama nabave i dostave kukuruz potpuno su podbacili. Zamolbe za nabavu kukuruza, kukuruznog brašna i kukuruznog griza trebalo je poslati Eksekutivnom odboru Zemaljskog povjerenstva za aprovizaciju pri Namjesništvu u Trstu (Comitato esecutivo della Commissione el approvvigionamento per Trieste e l'Istria in Trieste), a novac se uplaćivao na račun Tulija Bernadonea iz Trsta (Via Cecilia 7) u Banca Commerciale Triestina ili Francesca Sufficha kod Filiale dell i. z. Iur. Stabilimento di Guisto u Trstu. Potonji je bio od 16. travnja ovlašten za nabavu i dostavu kukuruza, ali svoju obavezu nije izvršio. Zato se bašćansko Općinsko poglavarstvo požalilo Eksekutivnom odboru, napominjući da je narod uznemiren i da traži „palente“. Pošto je vladala opća nestašica živeža, tražilo se još 2 vagona kukuruza te se upozoravalo kako bi prometne veze s kopnom mogle biti prekinute što bi narod dovelo u još težu situaciju. Međutim, žalbe i molbe ostale su bez rezultata. Osim toga, bašćanska općinska aprovizacija bila je dodatno opterećena doseljavanjem stanovnika Pule i pulskog kotara. Do

⁵⁷⁸ Bašćanska općinska uprava bila je odgovorna za aprovizaciju stanovništva Baške, Batomlja, Jurandvora i Stare Baške, dok je aprovizacijske poslove u Dragi Bašćanskoj vodio tamošnji predsjednik Upravnog vijeća s odbornicima.

ljeta se na bašćansko područje doselilo iz Pule i pulskog kotara 43 obitelji s ukupno 118 članova, uglavnom žena i djece.⁵⁷⁹

Stoga su se općinske vlasti okrenule nadležnoj kotarskoj vlasti i drugim izvorima izvan otoka. Bašćanska općinska vlast uputila je potkraj svibnja Kotarskom poglavarstvu dopis dramatičnog sadržaja u kojem je navela da je Zemaljska komisija za aprovizaciju odredila za Općinu 100 kvintala kukuruza kojega još nisu dobili. Upozorava se kako je narod bijedan, jer „kruha nema niti najzadnje vrsti“ i „ne ište nego palente“. Stoga moli kotarsku vlast da se „zauzme očinskom brigom“ da Općina čim prije dobije 3 vagona kukuruza jer je situacija postala neizdrživa.⁵⁸⁰

Traženje pomoći u susjednim općinama na kopnu nije dalo rezultata.⁵⁸¹ Baški najbliža Općina Senj zatvorila je vrata kada je veliki župan Ličko-krbavske županije zabranio izvoz živeža u austrijske pokrajine.⁵⁸² Najveća pomoć došla je iz općine Volosko-Opatija, koja je iz „iz samilosti i naklonosti“ poslala bašćanskoj općinskoj vlasti 100 kvintala kukuruznog brašna. Općinski odbor odlučio je da „što pravednije i ekonomičnije bijednom narodu podijeli to brašno“, na što ga je upućivala i kotarska vlast.⁵⁸³ Naročito se morala voditi briga o osobama koje nisu imale vlastiti posjed niti su primale državnu potporu.⁵⁸⁴

Poremećaje u uvozu živeža istodobno su pratile zabrane njegovog izvoza iz krčkog kotara. One su bile, uz privremena odstupanja za izvoz krastavaca, rajčica, grožđa i suhih smokava, kontinuirane i predstavljale su dodatan udarac na prihode krčkog stanovništva. Pokušaja krijumčarenja je naravno bilo pa je na parobrodima postavljena vojna pratnja.

⁵⁷⁹ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 4982, 18. 5. 1915.; spis br. 1014, 20. 5. 1915.

⁵⁸⁰ U dopisu bašćanskog Općinskog glavarstva, 27. svibnja, Kotarskom poglavarstvu u Krku napominje se kako je za nabavu kukuruza uplaćeno kod Filiale dell i. z. Iur. Stabilimento di Guisto u Trstu i Posujilnici u Voloskom preko 15.000 kruna. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 1014, 27. 5. 1915.

⁵⁸¹ Riječki trgovci žitaricama i brašnom zamolili su ugarskog ministra trgovine dodatne količine žitarica koje bi izvezili u Istru i Dalmaciju. Suglasnost za dodatnih 1.500 vagona žitarica i 500 vagona brašna obećana je uz uvjet da osnuju dioničko društvo. „Izvoz brašna iz Rieke u Dalmaciju i Istru“, *Jutarnji list*, br. 1264, str. 7., 30. 9. 1915.

⁵⁸² O tome je Općinsko poglavarstvo u Baški obavijestila Gradska aprovizacija Senja i okolice. Početkom srpnja rigidnost iz Senja je popustila pa su se kukuruz i brašno mogli nabaviti uz predočenje općinske potvrde, ali uz uvjet istovjetne količinske zamjene drugim živežom. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 141-A-1915., 31. 5. 1915.; spis br. 243-A-1915., 7. 7. 1915.

⁵⁸³ Kotarski upravitelj Lusina obavijestio je bašćanskog općinskog načelnika da je po općinskom savjetniku Petru Grandiću poslao iz Rijeke pola vagona kukuruza za rasprodaju najsiromašnijim žiteljima bašćanske općine. Ujedno je tražio da se izradi plan raspodjele kukuruza i brašna s kojim bi se počelo 1. lipnja. Stoga su u Bašku došli njegovi izaslanici Nikola Žic i porezni referent Zvonimir Spalatin da pregledaju plan, revidiraju ga i organiziraju rasprodaju. Također, predložio je da se radi dogovora u Baški okupe svi seoski glavari s područja općine. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 5281, 30. 5. 1915.

⁵⁸⁴ Krajem veljače bašćansko Općinsko poglavarstvo dostavilo je kotarskoj vlasti *Iskaz patentovanih nemoćnika za 1915. godinu*, prema kojemu je trebalo skrbiti za ukupno 65 osoba s općinskog područja (56 iz Baške, 1 iz Batomlja, 1 iz Jurandvora, 4 iz Drage Bašćanske i 3 iz Stare Baške). DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 306, 27. 2. 1915.

Početak studenoga oružnički stražar Ivan Straj uhvatio je dvojicu Baščana koji su pokušali bez dozvole izvesti živežne namirnice (suhe smokve i češnjak) i alkohol (crno vino i rakiju). Nakon što im je naplaćena globa od 2 krune, roba (75 decilitara rakije, smokve i češnjak) prodana je na javnoj dražbi Ivanu Tomašiću za 4 krune.⁵⁸⁵

Rekvizicije živežnih namirnica uklopile su se u navedenu sliku, ali su bile mogućnost da očno seosko stanovništvo po otkupnim cijenama ipak dođe u priliku zarade. U tom smislu postavilo se Zapovjedništvo ratne luke Pula kao nadređena instanca političkim tijelima vlasti. Parobrodi Ratne mornarice u nekoliko su navrata dolazili u grad Krk otkupljivati po tržišnim cijenama maslinovo ulje, perad, jaja, rajčice, vino, grožđe i svinje.⁵⁸⁶ Njihov dolazak ovisio je o procjeni zapovjedništva ratne luke u Puli li interesa slati brodove do Krka. Procjena se temeljila na brzojavnim obavijestima općinskih poglavarstava o količini i vrsti živeža za prodaju te njihovim tržišnim cijenama. Ratna mornarica otkupljivala je onaj živež koji bi se na otoku pojavio kao višak nakon prijava da mjesne zalihe zadovoljavaju dnevne potrebe stanovništva. U kolovozu su tijekom dvotjednog razdoblja parobrodi Ratne mornarice, najčešće parobrod *Arsa*, u tri navrata uplovljavali u krčku luku. Zadržavali su se samo u gradu Krku pa su seljaci iz svih dijelova otoka morali u vlastitom aranžmanu doći do krčke luke ukoliko su namjeravali ostvariti prodaju i zaradu. Riba se također izvozila, ali isključivo dozvolom mjesne oružničke postaje i to uz uvjet o zadovoljenju mjesnih potreba koji je vrijedio i za ostale namirnice.

Nakon što je kotarski komesar dr. Emil Mucha osobno otišao u Rijeku i uspio prebaciti novac krčkih općinskih aprovizacija za kukuruz iz trščanske banke u Ugarsku kreditnu banku, Rijeka je postala distribucijski centar za općinske aprovizacije.⁵⁸⁷ Ipak, upitno je bilo povjerenje kotarskog upravitelja Karla Lusine koje je iskazivao općinskim aprovizacijama i njihovom snalaženju u cijeloj situaciji. Primjerice, krajem svibnja uspio je nabaviti za baščansku općinu jedan vagon kukuruznog brašna, ali je brzojavno javio općinskom načelniku da brašno mora ostati u skladištu dok ne dođe njegov povjerenik da ga preuzme i kontrolira distribuciju. Time

⁵⁸⁵ DARi, JU 19, kutija 112, Zapisnik sastavljen u Općinskom uredu u Baški, 2. 11. 1915.

⁵⁸⁶ DARi, JU 19, kutija 111, spis 5980, 7. 7. 1915.; spis br. 7519, 23. 8. 1915.

⁵⁸⁷ U dopisu od 1. lipnja ravnateljstvo Austro-hrvatskog parobrodarskog društva obavijestilo je krčka općinska poglavarstva da su na putu za Rijeku oko stotinu vagona kukuruza za Istru i Dalmaciju, od čega će 8 vagona pripasti otoku Krku. O tome ga je izvijestio Miho Obuljen, koji je u Beču vodio Dalmatinsku opskrbnu poslovnicu. Općinska poglavarstva morala su kukuruz platiti u gotovini, osim ako Kotarsko poglavarstvo ne preuzme ukupno financiranje. Za prijevoz kukuruza iz Rijeke Društvo je preporučilo vlastiti motorni brod *Vitezić* koji je slobodan nedjeljom, ponedjeljkom, srijedom i petkom. Jedina prepreka pravovaljanom dolasku kukuruza u Rijeku bila je mogućnost da ga vojska rekvirira. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 1131, 7. 6. 1915.

se riskiralo da se zbog neadekvatnog skladištenja brašno pokvari te da propadne dotadašnjih 16.000 kruna uloženi u nabavu kukuruza i kukuruznog brašna.⁵⁸⁸ Najoštriju kritiku uputio im je polovicom lipnja kada je naveo razloge otežane aprovizacije otočnog stanovništva i krivce pronašao upravo u njima jer su novac koji je bio namijenjen za opskrbu stanovništva trošili za druge potrebe, a kao drugi razlog naveo je „nastojanje mnogih i različitih faktora lokalnih za aproviziranje pojedinog dijela otoka izravno kod vanjskog dobavljača“. Zato ih je upozorio da „neće trpiti da se jedan kraj bilo kojim načinom nerazmjerno opskrbi hranom na račun drugoga kraja otoka“ i napomenuo da se sva pitanja vezana za aprovizaciju isključivo rješavaju preko Kotarskog poglavarstva koje je u uskoj vezi s privatnim dobavljačima u Rijeci, narodnim zastupnikom Laginjom u Voloskom, nekim bankama i špediterima u Rijeci te Zavodom za promet žitom i brašnom u vrijeme rata.⁵⁸⁹

Pokrajinska aprovizijska komisija u Trstu naglašavala je kako ima dovoljno zaliha kukuruza za cijelo Austrijsko primorje te da ga istarske općine ne trebaju nabavljati od trgovaca. Isto se tvrdilo i za brašno, čije su zalihe bile dovoljne da osiguraju potrebe krčkog stanovništva do kraja rujna.⁵⁹⁰ Međutim, količine brašna kojima su raspolagale općinske aprovizacije bile su nedovoljne. Pokrajinska aprovizijska komisija kontinuirano je naglašavala kako žito i brašno dijeli istarskim općinama u količinama razmjerno broju stanovnika pojedine općine te da zbog ograničenih količina na državnoj razini svi moraju računati na štedljivost. U listopadu se u bašćanskoj općini prodavalo pšenično brašno za pecivo i za kuhanje po ograničenoj količini od 1 kg po osobi uz strogi raspored po selima i kućnim brojevima. Tko je propustio svoj red nije bio u prilici naknadno ga kupiti.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Prema iskazu Općinskog poglavarstva u Baški, u razdoblju od 28. veljače do 15. svibnja uvezeno je ukupno 3.050 kg žita i 2.675 kg meljiva. U istom razdoblju ništa nije izvezeno. Do 15. kolovoza za prehranu općinskog pučanstva trebalo je najmanje 300 kvintala žita i 200 kvintala meljiva. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. Pr. 341, 15. 5. 1915.

Općina Baška je preko Kotarskog poglavarstva u Krku do 28. srpnja u tri navrata primila ukupno 31.849 kg kukuruza za kojega je platila ukupno 13.379 kruna i 39 helera. DARi, JU 19, kutija 111, Zapisnik sastavljen u Općini Baška prilikom primopredaje općinske uprave vladinom povjereniku Nikoli Žicu. Predmet: Uređenje i predaja agende o aprovizaciji pučanstva u Općini Baška, 5. 8. 1915.

⁵⁸⁹ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 1234, 18. 6. 1915.

⁵⁹⁰ Novi kotarski upravitelj dr. Emil Mucha obavijestio je krčke općine da Pokrajinska aprovizijska komisija ima na raspolaganju 20 vagona plemenitog brašna od pšenice i raži za krčki kotar te da će se za sada naručiti po jedan vagon za svaku općinu. Cijena mu je bila 70 kruna za jedan kvintal. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 7440, 20. 8. 1915.

⁵⁹¹ Općinska aprovizacija prodavala je 25 kvintala pšeničnog brašna za pecivo i 25 kvintala pšeničnog brašna za kuhanje. Brašno se nije smjelo miješati, a prodavalo se po kućnim brojevima 11. i 12. listopada za stanovnike Baške i Gorice u vremenu od 8:00 do 12:00 te od 14:00 do 17:00. Stanovnici Batomlja i Jurandvora brašno su mogli kupiti 13. listopada u vremenu od 8:00 do 12:00. DARi, JU 19, kutija 112, Oglas br. 2110, 10. 10. 1915.

Posebnom ministarskom naredbom od 21. srpnja poljodjelci su smjeli od ukupne količine ječma zadržati onoliko koliko su trebali za sjeme (10 % od ukupne proizvodnje) i od ostalog najviše četvrtinu kao krmivo za stoku. Preostalu količinu ječma morali su prodati komisionaru Zavoda za promet žitom u vrijeme rata. Za pravljenje krušnog brašna određene su pšenica, raž i hajda (heljda). Tko nije imao navedenih žitarica koliko je njegovoj obitelji zakonski dozvoljeno, mogao je od svog Općinskog poglavarstva dobiti potrebnu količinu pšeničnog odnosno raženog brašna. Na području Bašćanske doline uz potok Vela rika (Suha ričina) bilo je osam mlinova u kojima su mlinari tradicionalno kao naknadu uzimali „ujamak“ od 10 % meljiva.⁵⁹² Intervencijom vladinog povjerenika, mlinarima je početkom kolovoza određena maksimalna naknada od 4 helera po kilogramu meljiva ili brašna s obrazloženjem da je zabranjena privatna trgovina žitaricama i brašnom.⁵⁹³

Redovita veterinarska služba na otoku Krku uspostavljena je 13. ožujka imenovanjem Rudolfa Przykopa, Carsko-kraljevskog višeg veterinara za kotarskog veterinara, koji je, između ostaloga, bio zadužen za kontrolu životinja.⁵⁹⁴ No, taj posao nije fizički mogao obavljati na velikom otočnom prostoru u slučaju pojave neke životinjske bolesti pa su općinske vlasti dobile instrukciju od kotarskog upravitelja da unaprijed naznače sumnju na bolest kako bi veterinar mogao pravodobno reagirati na terenu.⁵⁹⁵ Ali, realno je mogao dobiti uvid u postojeće stanje stočnog fonda u krčkim općinama. Prema dostupnim podacima, stanje stočnog fonda u općini Baška na dan 29. travnja izgledalo je kako prikazuje tablica:

⁵⁹² Potok Vela rika ili Suha ričina spušta se od brda Treskavac dnom Bašćanske doline i teče prema moru u duljini od 9 kilometara, po čemu je najdulja tekućica na jadranskim otocima. Od negdašnjih osam mlinova danas je ostao samo jedan i nalazi se na lokalitetu „Pod Krascu“ na ulazu u Dragu Bašćansku. Radio je do 1952. godine. Restauriran je deset godina kasnije i proglašen zaštićenim spomenikom kulturne baštine.

⁵⁹³ Mlinari su bili Nikola Dujmović, Anton Gulešić, Ivan Juranić, Juraj Juranić i Josip Velnić, svi iz Drage Bašćanske. DARi, JU 19, kutija 111, 6. 8. 1915.

⁵⁹⁴ Pokrajinsko Namjesništvo u Trstu poslalo je oglas kotarskim poglavarstvima u kojem su bili propisani uvjeti trgovine mesom, odnosno prijevoza mesa i ubijenih životinja željeznicom, a koji su stupili na snagu 15. ožujka. Prema njima, meso se nije smjelo otpremati bez valjanog pečata (Z - zdravo) i certifikata službene osobe, odnosno veterinara. Do željezničke postaje meso se moralo prevoziti volovskim kolima (vozom) prekriveno čistim prekrivačem radi prljavštine, prašine i muha. Navedenim propisima podlijegalo je ono meso koje je bilo namijenjeno opskrbi (aprovizaciji), mesarima, gostioničarima i osobama koje su se bavile proizvodnjom, preradom i prodajom mesa. Propisi nisu vrijedili za dimljeno ili usoljeno meso, kobasice, meso koje nije sirovo kao ni za sirovo meso koje nije bilo namijenjeno za trgovinu. DARi, JU 19, kutija 111, oglas br. Vet. 139/10 ex 1912., 16. 2. 1915.

⁵⁹⁵ U arhivskim spisima nije moguće točno utvrditi do kada je Rudolf Przykop bio kotarski veterinar. Očito da se na tom položaju nije zadržao do kraja rata, jer je u rujnu 1916. godine navedeno da kotarski učitelj poljodjelstva Vinko Ferluga obavlja i veterinarsku službu. DARi, JU 19, spis br. 8498, 3. 11. 1915.

MJESTO	mlađa goveda ispod 1 godine	bikovi stariji od 1 godine	junice starije od 1 godine	krave	volovi	svinje mlađe od 3 mjeseca	svinje starije od 3 mjeseca	ovce	koze
Baška	3	1	3	7	2	3	22	2.172	10
Batomalj	3		4	13	2	1	3	578	
Jurandvor	4	2	10	23	7	12	2	2.710	4
Draga Bašćanska	1	7	5	24	31	18	105	6.988	11
Stara Baška	3	1		3	4		7	4.723	4
UKUPNO	14	11	22	70	46	34	139	17.171	29

Tablica 41. Stanje stočnog fonda u općini Baška na dan 29. travnja 1915. godine

Kao i prethodne godine, još uvijek su ovce prevladavale po brojnosti u ukupnom stočnom fondu, koji je iznosio 17.536 životinja. Njihov broj znatno se povećao u odnosu na 1914. godinu, što je bio rezultat zabrane izvoza. Sada su činile 98 % svih životinja na općinskom području. Najviše se životinja, njih 7.190, uzgajalo u Dragoj Bašćanskoj, zatim u Staroj Baški (4.745), Jurandvoru (2.774), Baški (2.223) te Batomlju (604 životinje). Tako je Baška kao najveće općinsko naselje pokazala da njeno stanovništvo nije primarno stočarsko, jer se okrenulo ratarstvu, brodarstvu, trgovini i obrtništvu te turizmu kao novoj gospodarskoj grani. Naravno, Baška je bila i upravno općinsko središte s velikim brojem službenika ne samo u općinskom uredu nego i u državnim. U konačnici, Baška je razmjerno ukupnom broju stanovnika dala i najviše vojnika.

U sličnoj situaciji bile su i ostale krčke općine. Trgovina životinjama i mesom između općina bila je periodično zabranjivana pa je svaka od njih s priličnim nepovjerenjem gledala na trgovinu s drugom općinom, štiteći pri tome vlastite interese. U travnju je Nikola Franolić, načelnik Općine Punat, poslao dopis vladinom povjereniku za bašćansku općinu u kojem je

naveo da će pristati na izvoz janjaca jedino ako bašćanski trgovci prikažu potvrdu na kojoj je razvidna potreba općine za mesom. Ujedno ga je pozvao da ulože zajedničke napore kako bi se stalo na kraj izvozu jer „ćemo ostati bez potrebitog mesa na otoku“.⁵⁹⁶

Nove uredbe za meso donesene su u travnju. Prodaja govedine, teletine, svinjetine i piletine ograničena je na pet dana u tjednu. Namjesništvo je zabranilo ponedjeljkom i petkom prodaju mesa u mesnicama, a u ugostiteljskim objektima posluživanje jela koja su se djelomično ili potpuno sastojala od mesa.⁵⁹⁷ Kotarska vlast mogla je odstupiti od navedenih zabrana isključivo na objašnjeni prijedlog općinskih vlasti, što je učinjeno u srpnju kada su krčki mesari dobili pravo prodaje ovčjeg mesa i ponedjeljkom.⁵⁹⁸ Bilo je također zabranjeno klanje teladi i krava za mlijeko i rasplod.⁵⁹⁹ Poseban slučaj predstavljala su goveda, koja su nakon rekviriranja konja i mula te angažiranjem magaraca u bašćanskim i starobašćanskim rudnicima boksita jedina ostala za obradu zemlje i prijevoz. Situaciju u kojoj su žene ostale kao gospodarice kuće i imanja iskorištavali su trgovci koji su dolazili na otok i privlačili ih ponudama za prodaju goveda po niskim cijenama. Na taj se način otočni stočni fond dodatno osiromašivao, a štetne posljedice za poslijeratno govedarstvo i općenito gospodarstvo počele su se naslućivati. Na to je upozoravala Krčka gospodarska zadruga i apelirala organima vlasti na svim razinama da uspostave strožu kontrolu, jer se u konačnici kršila zabrana izvoza goveda iz kotara.⁶⁰⁰ Očito je stvaranje atmosfere straha pred mogućim rekvizicijama radi osobne koristi postao generalno pokrajinski problem, na što su upozoravala sva istarska kotarska poglavarstva svoje općinske vlasti.⁶⁰¹ Također, ratnu situaciju iskorištavali su trgovci zemljištem, koji su uvjeravali ljude da će im vrijednost pasti u besćenje te da bi ih trebali što prije prodati. Kako bi se takvim špekulantima stalo na kraj, osnivane su općinske komisije za prodaju zemljišta, koje su morale dati suglasnost za prijenos vlasništva.⁶⁰²

Krajem studenoga je Ministarstvo poljodjelstva naredilo izradu novog popisa goveda, svinja i konja, ne zbog rekvizicije ili oporezivanja, kako je naglašeno, nego zbog utvrđivanja

⁵⁹⁶ DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 510 ad., 23. 4. 1915.

⁵⁹⁷ Zabranu je Namjesništvo donijelo 14. svibnja (spis br. II-229/20) na temelju ministarske naredbe od 8. svibnja (L.D.Z. br. 113). DARI, JU 19, kutija 111, Oglas bašćanskog općinskog načelnika br. 1056, 27. 5. 1915.

⁵⁹⁸ Zabrana prodaje svih vrsti mesa petkom ostala je na snazi. DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 5686, 12. 7. 1915.

⁵⁹⁹ „K aprovizaciji u Austriji“, *Riečki novi list*, br. 115, str. 1., 14. 5. 1915.; „Uživanje mesa u Austriji“, *Jutarnji list*, br. 1118, str. 7., 11. 5. 1915.

⁶⁰⁰ DARI, JU 19, kutija 208, Izvoz živeža 1915. - 1919., spis br. 103, 27. 10. 1915.

⁶⁰¹ „Čuvajte se varalica“, *Naša sloga*, br. 17, str. 3., 29. 4. 1915.; „Pokrajinske viesti. Čuvajte se varalica.“, *Jutarnji list*, br. 1113, str. 3., 6. 5. 1915.

⁶⁰² Komisije za prodaju zemljišta osnivane su temeljem Carske naredbe od 9. kolovoza 1915. godine (L.D.Z. br. 234). DARI, JU 19, kutija 114, spis br. 5789, 10. 6. 1916.

stanja stočnog fonda. Popisivanje je počelo 20. prosinca, a vlasnici životinja bili su dužni biti kod kuće i dati točan iskaz.⁶⁰³

telad ispod 1 godine	bikovi stariji od 1 godine	junice starije od 1 godine	krave	volovi	svinje mlađe od 3 mjeseca	svinje starije od 3 mjeseca	kobile bređe	kobile i uškopljeni konji
19	11	11	65	39	27	54	1	2

Tablica 42. Stanje stočnog fonda u općini Baška u prosincu 1915. godine

Zabrane izvoza i uvoza životinja ipak su negativno djelovale na stočni fond u Općini Baška. U odnosu na kraj travnja primjetno je latentno smanjivanje broja raspoloživih životinja, kojih je bilo ukupno 229, ali za klanje su bile raspoložive samo 62 životinje (56 svinja i 6 goveda). Općina je raspolagala zalihom od 395,65 kvintala sijena (39.565 kg). Uvoz mesa bilo je jedino rješenje za opskrbu stanovništva tom namirnicom. Do polovice godine u općinu se uvezlo oko 4.000 kg svježeg goveđeg mesa, a lipnju nije izdana nijedna dozvola za klanje teladi.⁶⁰⁴

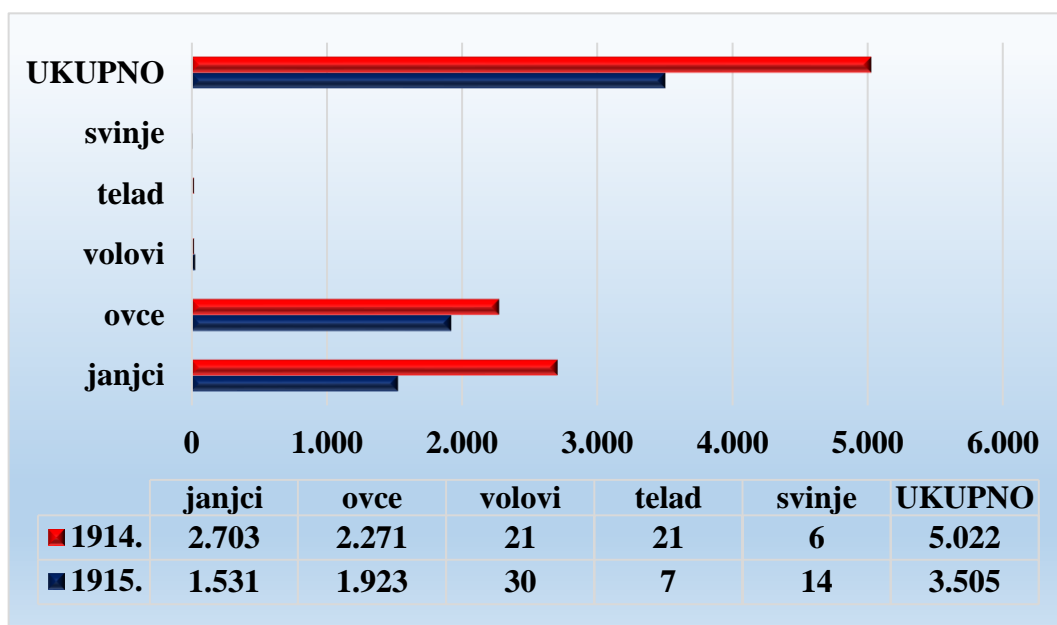
od - do	janjci	ovce	volovi	telad	svinje	UKUPNO
1. 1. - 31. 5.	651	607	19	2	1	1.280
1. 6. - 31. 12.	880	1.316	11	5	13	2.225
UKUPNO	1.531	1.923	30	7	14	3.505

Tablica 43. Iskaz ubijenih životinja na području općine Baška tijekom 1915. godine radi prehrane stanovništva

⁶⁰³ DARI, JU 19, kutija 112, Oglas br. 2605 vladinog povjerenika za bašćansku općinu, 18. 12. 1915.

⁶⁰⁴ U srpnju i kolovozu bilo je zabranjeno klanje ženske teladi i junica mlađih od 3 godine, a kotarska vlast preuzela je izdavanje „marvinskih putnica“ za izvoz goveda iz kotara te ograničila njihovo klanje, što je vrijedilo i za svinje. DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 6131, 12. 7. 1915.; Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 1679, 29. 8. 1915.

Grafikon 8. Ubijene životinje radi prehrane stanovništva u općini Baška u 1914. i 1915. godini

Administrativne mjere imale su razoran učinak na opskrbu mesom bašćanskog općinskog stanovništva. Broj ubijenih životinja radi prehrane smanjio se u odnosu na prethodnu godinu za ukupno 1.517 životinja. Broj prehrambeno najvažnijih životinja, ovaca i janjaca, doživio je najveći pad (janjci za gotovo 57 %). Jedino je više ubijeno volova i svinja, ali njihove apsolutne brojke bile su zanemarive u odnosu na potrebe stanovništva. Kada uzmemo u obzir činjenicu da se kroz isto razdoblje broj općinskog stanovništva povećavao priljevom evakuiraca iz Pule i pulskog kotara, dolazimo do zaključka kako je opskrba mesom na području bašćanske općine upala u ozbiljne probleme. Stoga su bašćanski mesari počeli diktirati cijene i ušli u otvoreni sukob s vladinim povjerenikom za bašćansku općinu, koji se žalio nadležnoj kotarskoj vlasti kako je aprovizacija mesom u Baški slaba jer mesari namjerno stvaraju atmosferu za podizanje cijena. Oni su, kaže povjerenik, ujedno i stočari, a neki od njih imali su ugovoreni zakup za općinska pasišta još iz prijeratnih vremena, a tužili su se kako nemaju dovoljno životinja za klanje. Neprimjerenim je smatrao činjenicu da u Baški na 2.269 stanovnika i 450 kuća dolazi osam mesara, a unatoč tome Bašćani govedinu imaju samo jednom ili dva puta godišnje, dok pojedini mesar ubije 1-2 ovce ili janje. Do mesa su mogli doći samo oni koji mesnicu „opsjednu već u 5 sati ujutro“, jer ga kasnije više nema. Povjerenik zaključuje: „Dok

obično u mjestima ne manjim od Baške bivaju i dva mesara dostatna te narod ne oskudijeva mesom, a k tomu biva, da mesari konkuriraju jedan drugom, koli sa vrsnoćom mesa i blagosti cijena, ovdje se obratno događa: narodu se daje na uživanje bilo šta, a konkurencija biva takova, da ako jedan cijenu digne svi ga slijede.“⁶⁰⁵ Njegov sukob s bašćanskim mesarima protegnuo se do kraja godine jer ih je polovicom prosinca upozorio da se stanovništvo često tuži zbog slabe opskrbe mesom te da zbog toga moraju svaki dan zaklati jednu životinju. Također, upozorio ih je da ne poslužuju samo svoje kupce nego i one koji ga dolaze kupiti za „svoje bolesnike i starce“.⁶⁰⁶

Jesenska berba započela je u isto vrijeme kao prošlogodišnja, ali uz veću dozu pesimizma, jer je i prije početka najavljena zabrana izvoza grožđa iz krčkog kotara. To je pogodilo mnoge vinogradare, a naročito one koji su bili bez bačava i konoba. Stoga su bili prisiljeni prodavati domaćim trgovcima grožđe po niskim cijenama. Zabranu izvoza grožđa slijedila je zabrana izvoza vina iz kotara. Objavilo ju je Zapovjedništvo ratne luke Pula, koje je uskoro rekviriralo cjelokupan urod grožđa te proizvodnju vina i mošta.⁶⁰⁷ Bila je to ustvari zakašnjela zabrana jer se moglo prodati manje grožđa i napraviti više vina. Ne očekujući zapljenu, bašćanski vinari kupovali su mlado vino od malih proizvođača, a obzirom na male količine plaćali su ga po 80 kruna za 1 hektolitar. Povjerenstvo koje je došlo iz Pule u Krk da kupi zaplijenjeno vino plaćalo je, prema naredbi pokrajinskog Namjesništva, 60 kruna po hektolitr. Tako su vinari po svakom hektolitr gubili 20 kruna.⁶⁰⁸ Prema mišljenju predsjednika Krčke gospodarske zadruge cijene nisu smjele biti niže od 70 kruna, jer su i troškovi održavanja i rada u vinogradima veliki, a sumpor i modra galica su skupi.⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ U dopisu je povjerenik Žic poimenično nabrojio bašćanske mesare i predložio da se njihov broj smanji na 4 mesara (Dinko Dorčić, Anton Dvorničić, Mate Magašić i Franjo Pajalić), a drugima da se oduzmu obrtnice. Povjerenik nadalje navodi razloge zašto bi se obrtnice trebale oduzeti mesarima Ivanu Barbaliću, Nikoli Bonefačiću, Ivanu Kuzmi Dorčiću i Jurju Magašiću zaključujući da su svi „okorjeli kršitelji zakona, a za zaštitu polja i takovih prekršaja imaju cijelu čitulju kazna“. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 2120, 12. 10. 1915.

⁶⁰⁶ DARi, JU 112, kutija 112, spis br. 2389, 12. 12. 1915.

⁶⁰⁷ DARi, JU 19, kutija 111, Oglas br. 2172 vladinog povjerenika za bašćansku općinu, 20. 10. 1915. Dopisom Intendance pulske tvrđave obavijestila je krčke općinske vlasti da je od 26. studenoga zabranjen svaki izvoz vina, jaja, peradi, svinja i goveda iz krčkog kotara. Nakon što bude zadovoljena dnevna potreba mjesnog stanovništva sve će biti sekvestrirano u korist Ratne mornarice. Također, neće biti dozvoljen izvoz niti drugim vojnim ili civilnim komisijama. DARi, JU 19, kutija 112, Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 2526, 2. 12. 1915.

⁶⁰⁸ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 2172, 22. 10. 1915.

⁶⁰⁹ Pop Mate Polonijo, predsjednik Krčke gospodarske zadruge, poslao je 31. listopada poduže pismo kotarskom upravitelju Muchi u kojem navodi da su rat i zatvaranje državnih granica stvorili veliki problem prehrane pučanstva. Državu je usporedio s opkoljenom tvrđavom u kojoj se briga vodi samo za potrošače. Glede cijene vina, smatra da bi se Kotarsko poglavarstvo moralo zauzeti da maksimalne cijene vina u krčkom kotaru ne budu niske nego sukladne ovdašnjim prilikama i troškovima proizvođača. Američka loza iziskuje mnogo više truda i njege nego domaća loza pa shodno tome i veće troškove. Nadalje, gnoj, žica, rafija, kolci, sumpor i modra galica

Pokazatelj ne baš uspješne berbe na bašćanskom području predstavljale su molbe za pravljenje *petiota* (vina od koma), koje se moralo praviti samo od dropa grožđa iz vlastite berbe i za svoju kućnu upotrebu pod kojom se podrazumijevala dnevna količina od 2 litre vina po osobi. Proizvodnja *petiota* rezultat je slabe kvalitete (kiselosti) vina jer su bile otežane nabave sumpora i modre galice u vrijeme prskanja vinove loze. Do 10. studenoga s bašćanskog područja prijavilo se 49 osoba koji su radili *petiot*, a njihova ukupna proizvodnja procijenjena je na 328,8 hektolitara, pri čemu su, ovisno o količinama, upotrebljavali od 9 % do 20 % šećera. To je dovelo do povećane potražnje za šećerom pa je naređeno da će dozvole šećerenja izdavati Kotarsko poglavarstvo prema dostavljenim molbama, a o svemu je morao biti obaviješten Carsko-kraljevski nadzornik konobarstva.⁶¹⁰ Tada je nabava šećera po tržišnoj cijeni bila stvar prošlosti.⁶¹¹ Bašćanska općina propustila je priliku jer nije pravodobno uplatila traženi iznos za četiri vagona koje je u srpnju za krčke općine poslala Pokrajinska aprovizacija.⁶¹² Zato je sada u Baški na raspolaganju bio šećer po trgovačkim cijenama, a tražio se jeftiniji kojega je kotarska vlast obećala nakon propuštene prilike u srpnju.⁶¹³ Konsternaciju krčkih vinogradara izazvala je odluka o rekviziciji štrcaljki i sumporača od koje se potkraj prosinca, intervencijom Namjesništva u Voloskom, naposljetku ipak odustalo.

U studenome je bilo određeno da će Ivan Žic iz Punta, novi komisionar Zavoda za promet žitom u ratno doba, u krčkim općinama otkupljivati ječam. Početkom prosinca došao je u bašćansku općinu.⁶¹⁴ Dan prije predviđenog otkupa, u Bašku je došao njegov sin Franjo, koji

bili su prošle godine jako skupi pa Kotarska gospodarska zadruga nije mogla svojim članovima prodavati modru galicu ispod 2,80 kruna za 1 kg. Polonijo je smatrao kako će se za iduću sezonu cijene vjerojatno udvostručiti. U ukupne troškove vinogradara ubrajalo se i plaćanje nadničara čije su nadnice za okopavanje, škropljenje i sumporenje bile 5 kruna. Uostalom, vino se ne može, smatrao je Polonijo, ubrojiti u živežne namirnice koje su prijeko potrebne za život, a vinogradara treba nagraditi za njegov trud, a ne oduzeti mu zadovoljstvo i natjerati ga da se prestane baviti svojim poslom. Predsjednik zadruge naglasio je da vinogradari nisu konzumenti, nego vino piju „samo u svečanim zgodama, u bolesti, i u vrijeme napornog poljskog rada, a inače se zadovoljavaju „petiotom“, „stojničkom“, „bevandom“, „mufom“, „maravanom“ i „slavom“ (naostenom vodom).“ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 106, 31. 10. 1915.

⁶¹⁰ DARi, JU 19, kutija 111, Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 1959, 25. 9. 1915.

⁶¹¹ Cijena šećera povećala se od srpnja 1914. godine do kraja veljače 1915. godine za 4,25 kruna po kvintalu. Tada je Austrijska rafinerija šećera zajamčila stabilnost cijene do rujna iste godine. „Protiv povišenju cijene sladora“, *Nаша sloga*, br. 10, str. 2., 11. 3. 1915.

⁶¹² Cijena je bila 95 kruna za kvintal, a troškove su podmirile općine Krk, Punat, Omišalj, Dobrinj i Dubašnica te neki trgovci iz Krka, Punta, Korniča i Garice. Šećer je bio rekviriran za Ministarstvo rata i za istarske općine, a cijena mu je bila 44 kruna za kvintal mljevenog šećera i 47 kruna za kvintal šećera u kocki. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 1412, 12. 7. 1915.; spis br. 1488, 23. 7. 1915.; spis br. 1489, 24. 7. 1915.

⁶¹³ Posebno poslanim parobrodom *Ungaro-Croate* napokon je krajem listopada u Bašku stiglo 126 vreća šećera, ukupne težine 10.582 kilograma. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 1765, 22. 10. 1915.

⁶¹⁴ Otkup ječma bio je predviđen za 9. i 10. prosinca. DARi, JU 19, kutija 112, Oglas Kotarskog poglavarstva br. 2552, 5. 12. 1915.

je imao punomoć zamjenjivati oca, da upozori vladinog savjetnika na otkup.⁶¹⁵ Kako savjetnik nije imao informacije o tome, požalio se kotarskom upravitelju i podsjetio da se u ministarskoj naredbi o ječmu govori isključivo kao o krmivu te da na području bašćanske općine „ječam nije krma za marvu nego hrana za ljude, koji gotovo da nemaju drugih žitarica za hranu osim ječma. Ljudi će ječam davati teško, kao da daju vlastitu kuću.“ Zato je molio Kotarsko poglavarstvo da se obustavi preuzimanje ječma te da se utječe kod viših vlasti kako bi se izdala posebna naredba prema kojoj se neće preuzimati ječam „od kojeg narod pravi kruh svoj svagdašnji.“⁶¹⁶ Molba je urodila plodom i ječam nije otkupljen, ali samo privremeno jer je novi otkup zakazan za drugu polovicu prosinca.⁶¹⁷ Međutim, suočen s realnom situacijom u bašćanskoj općini, kotarski upravitelj naložio je da se ječam sakupi i uskladišti, ali ga komisionar nije otkupljivao, već ga je nakon preuzimanja službeno predao općinskim vlastima za podjelu stočarima.⁶¹⁸

Kako bi se dobio pregled raspoloživih zaliha i osigurala pravedna prehrana stanovništva, tijekom listopada na otoku je proveden popis žita nakon ljetne žetve. U tu svrhu općine su osnivale komisije sastavljene od trgovaca, posjednika, obrtnika, učitelja i župnika.⁶¹⁹ Nakon provedenih popisa Ministarstvo unutarnjih poslova naredilo je njihovu reviziju, jer prema stručnom mišljenju rezultati popisa nisu odgovarali stvarnom stanju, što znači da je došlo do velikog zatajivanja, odnosno sakrivanja zaliha. Kao početni dan revizije određen je 7. prosinca, a predviđeno je da će revizijska komisija čitav posao obaviti za dva do tri dana. Općinskim organima naređeno je da komisiji budu u svemu na raspolaganju, da osiguraju dovoljan broj vještaka te da upoznaju stanovništvo da u revizijske dane obavezno budu kod kuće jer će komisija ići od vrata do vrata, a svako zatajivanje zaliha strogo će se kažnjavati.⁶²⁰

⁶¹⁵ Ivan Žic iz Punta imenovan je komisionarom pokrajinske podružnice Ratnog žitnog zavoda za krčki kotar 5. Prosinca. Isti dan legitimaciju je dobio i njegov sin Franjo, kao opunomoćeni zamjenik. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 12152, 5. 12. 1915.; Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 2571, 10. 12. 1915.

⁶¹⁶ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 2552, 8. 12. 1915.

⁶¹⁷ Tijekom jeseni na području Općine Baška posijani su samo ječam (5.500 kg na površini od 55.000 m²) i pšenica (650 kg na površini od 6.500 m²). DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 28, 8. 1. 1916.

⁶¹⁸ Tako je općinska vlast u Baški prekulila 1.407 kg ječma i prodavala ga po cijeni od 27 filira po kilogramu. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 12305, 19. 12. 1915.

⁶¹⁹ Popis zaliha u bašćanskoj općini proveden je 24. listopada. Vladin povjerenik za bašćansku općinu dostavio je kotarskom upravitelju dr. Emilu Muchi popis osoba koje su provodile popis zaliha svim općinskim mjestima. U Baški su popis provodili općinski tajnik i blagajnik Petar Ostrogović, trgovci Ivan Dorčić Rehić i Mate P. Dorčić, gostioničar Ivan Čubranić, posjednik Josip Rulf, hotelijer Juraj Matejčić, farmaceut Pravdoslav Maračić, pilot Juraj Barbalić, financijski preglednik Jakov Hakl i slikar Ivan Volarić. Za Batomalj je bio zadužen općinski poslužnik Marijan Hrabrić, a za Jurandvor postolar Vinko Juranić i Zvonimir Grandić. U Dragoj Bašćanskoj popis su obavljali općinski kancelarist Ivan Štefanić, posjednici Gašpar Štefanić, Franjo pl. Dessantich i Marko Hero, trgovac Nikola Barbalić i župnik Ivan Volarić, a u Staroj Baški seoski poglavar Ivan Brnabić i kurat Joso Bogović. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 2133, 14. 10. 1915.

⁶²⁰ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 12075, 4. 12. 1915.

Potkraj studenoga počela se uređivati potrošnja mlijeka. Namjesništvo je moglo u cijeloj pokrajini, pojedinim kotarima ili općinama zabraniti upotrebu mlijeka kao pića u gostionicama i krčmama te upotrebu mlijeka za druga pića. Također, moglo je zabraniti posluživanje takvih pića u određeno doba dana, naročito poslije podne. Kako je bilo nadležno za dnevnu potrošnju, odredilo je da dojlje ne smiju trošiti više od 1 L, djeca do 2. godine koja ne doje više od $\frac{3}{4}$ L, djeca od 2. do 6. godine više od $\frac{1}{2}$ L, dok je potrošnja bolesnika bila određena mišljenjem liječnika. Mlijeko i vrhnje nisu se smjeli trošiti za obrtnu proizvodnju sladoleda, čokolade, šećerne robe (npr. bombona i karamela) i raznih vrsta krema, za priređivanje umjetnih boja niti se koristiti u drugim industrijskim granama. Namjesništvo je zabranilo pravljenje određenih vrsta sira i ograničilo proizvodnju na manje od $\frac{2}{3}$ količine napravljene u prošloj godini. Proizvođači sira nisu smjeli potrošiti više mlijeka negoli 1914. godine. Zabrane se jedino nisu odnosile na proizvodnju margarina i maslaca.⁶²¹

Dok se mlijeko konstantno preporučivalo kao najhranjivije piće, to se nikako nije moglo ustvrditi za kavu, koja je ocijenjena kao luksuzno i nepotrebno piće bez kojeg se može i treba. Kao isključivo uvozni proizvod bila je gotovo nedostupna, a distribucijske količine u državnim zalihama bile su ograničene pa je stanovništvu predlagan niz nadomjestaka kao što su bob, ječam ili kravlja repa.⁶²²

Potrepština bez koje se nije moglo, naročito u zimskim mjesecima, bio je petrolej, koji je također stavljen na listu proizvoda koji se moraju štedjeti jer je opskrba bila ograničena.⁶²³ Nakon što je u studenome obustavljena dostava rumunjskog petroleja zbog ratnih djelovanja došlo je do eksplozije cijena, a trgovcima su dane slobodne ruke da preostale zalihe prodaju iznad maksimalno utvrđene cijene.⁶²⁴ Cijene su se počele stabilizirati s isporukama iz riječke rafinerije (mađarski Kőolajfinomítógyár Részvénytársaság, njemački Fiumaner Fabriksleitung der Mineralöl Raffinerie Actien Gesellschaft), no one su često bile prekidane radi zadovoljenja vojnih potreba.⁶²⁵ Tako je krčko civilno stanovništvo ostalo bez potrebnih količina, a općinske aprovizacije mučile su se kako raspodijeliti količine koje su im bile na raspolaganju. Primjerice, početkom prosinca Općina Baška primila je 5 barela petroleja, a bilo je potrebno tri puta više.

⁶²¹ Potrošnja mlijeka uređena je ministarskom naredbom od 27. studenoga (L.D.Z br. 345). DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 12.336, 16. 12. 1915.; Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 2629, 30. 12. 1915.

⁶²² „Potrošnja kave u ratno doba“, *Naša sloga*, br. 15, str. 4., 15. 4. 1915.

⁶²³ „Za štednju petroleja“, *Naša sloga*, br. 10, str. 2., 11. 3. 1915.

⁶²⁴ „Zabrana izvoza iz Rumunjske“, *Jutarnji list*, br. 940, str. 8., 10. 12. 1914.

⁶²⁵ Bašćanska trgovkinja Marija Lovrić prodavala je u prosincu 1915. godine petrolej za 92 helera po litri, a Gospodarsko-trgovačko društvo u Jurandvoru za 90 helera.

Shodno tome, svaka bašćanska obitelj mogla je kupiti najviše 2 litre petroleja.⁶²⁶ Do kraja godine Rafinerija mineralnih ulja San Sabba u Trstu (Triester Mineralol Raffinerie Station San Sabba Trieste) pojavila se kao treće izvorište za nabavu petroleja i opskrbu krčkog pučanstva, a cijenama je bilo konkurentno Rafineriji u Rijeci.

Potkraj prosinca počele su pripreme za proljetnu sjetvu 1916. godine pa je Podružnica zavoda za promet žitom u vrijeme rata tražila od istarskih općina da joj najkasnije do 28. prosinca telegramske dostave popis potreba za sjemenjem specificirano po vrsti te da se izjasne o količinama koje bi mogle same osigurati i ukupnom iznosu troškova za eventualno skladištenje.⁶²⁷ Bašćanskoj općini trebalo je: 1 vagon ječma, pola vagona kukuruza, pola vagona graha, 5 vagona krumpira, 10 kg kupusa, 10 kg blitve, 30 kvintala boba, 10 kvintala biža (graška) i 5 kg korabe. Međutim, nakon dva mjeseca u Bašku osim boba nije stiglo ništa od naručenog.⁶²⁸ Drugi problem predstavljala je gnojidba zemlje. Naime, uslijed ratnih zbivanja i blokiranja pomorskog prometa u Jadranskom moru, u Monarhiji je zavladao nestašica fosfornih umjetnih gnojiva, jer se tzv. fosforit, sirovina za pravljenje mineralnog superfosfata, nabavljao iz prekoceanskih zemalja. Kao nadomjestak moglo je poslužiti koštano brašno koje se dobivalo iz životinjskih kostiju pa je krajem godine na otoku Krku pokrenuta opsežna akcija sakupljanja.⁶²⁹

Tako je na izmaku 1915. godine državni distributivni lanac pokazao veliku fragilnost i nedostatke, kojima ishodišna točka nije bila samo prekapacitirana riječka luka nego i nestašice na državnoj razini uzrokovane nemogućnostima uvoza. Eklatantan primjer predstavljao je nemogućnost uvoza rumunjskog žita 1914. godine zbog zatvaranja Dardanela i neprohodnosti Dunava uzrokovanih ratnim djelovanjima. S druge strane, željeznički promet prema Ugarskoj bio je zaustavljen zbog nedostatka transportnih vagona angažiranih za prebacivanje vojnih jedinica. Navedene prometne probleme s kojima se suočila Monarhija iskoristila je rumunjska vlada i nametnula visoke izvozne carine, koje su uz ostale troškove, podigle cijenu metričke cente (kvintala) pšenice na više od 47 kruna.⁶³⁰

⁶²⁶ DARi, JU19, kutija 112, spis br. 11.402, 16. 11. 1915.

⁶²⁷ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 12788, 25. 12. 1915.

⁶²⁸ DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 2680, 1. 3. 1916.

⁶²⁹ Središnjica sakupljenih kostiju bilo je bečko *Društvo Colla*, koja je sirovinom opskrbljivala gotovo svu austrijsku industriju za preradu kostiju. Njena tršćanska ispostava bila je Regina Civran's Nasljednici (Regina Civran's Nachfolger), koja je plaćala 9 kruna za 100 kg kostiju, a 16 kruna za 100 kg rogova. Dobrovoljni sakupljači mogli su očekivati javnu pohvalu za svoje patriotsko djelo. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 11.301, 15. 11. 1915.

⁶³⁰ Njemačka i Austro-Ugarska naručile su 1914. godine desetak milijuna kvintala rumunjskih žitarica prije uvođenja izvozne cijene koja je iznosila 3.500 leja za 100 tona žitarica bez obzira o kojoj se vrsti žitarica radilo.

Unatoč svemu, ako izuzmemo manje manifestacije nezadovoljstva na lokalnoj razini, stanovništvo krčkog kotara stoički je podnosilo nestašice, rast cijena i posvemašnje zabrane. Vjerojatno na kraju 1915. godine nije ni slutilo da ide ususret većim žrtvama.

3. 5. 3. Pojačavanje opskrbne krize 1916. godine

Prvi problem koji se nastavio u novoj ratnoj godini bila je opskrba mesom u krčkom kotaru. Početkom veljače kotarski upravitelj Mucha najavio je mogućnost rekviriranja stoke za klanje radi opskrbe stanovništva te naložio mesarima da izlože maksimalni cjenik mesa u svojoj mesnici, a općinskim vlastima da kontroliraju njegovu provedbu.⁶³¹ Na području bašćanske općine svinjetine nije bilo pa se razmišljalo o nabavi novih svinja. Skromne zalihe slanine i masti prodavale su se prema broju članova u obitelji pa su obitelji s najmanje tri člana mogle kupiti 2 kg slanine i masti, a sve ostale samo 1 kilogram. U svrhu nabave novih svinja i njihovu prehranu naručeno je 20 kvintala mekinja od riječkog špeditera Strasser&König, koje su poslužile i kao hrana drugim životinjama (ovcima, kravama, kozama, kokošima).⁶³² Općenito, nestašica krmiva nastojala se ublažiti iskorištavanjem ostataka od drugih kultura, najčešće groždanog dropa iz kojeg su se odstranjivale petljike. Kao dobru hranu za krave muzare, ovce i svinje preporučivalo ga je Austrijsko dioničko društvo za nabavu masti i ulja u Beču. Zbog toga je u austrijskom dijelu Monarhije provedena rekvizicija grožđanih koštica.⁶³³ Mast i jestivo ulje bili su podvrgnuti državnoj kontroli kojom je trgovcima bilo dozvoljena nabava jedino putem potvrda izdanih od kotarskih vlasti.⁶³⁴

Potkraj 1915. godine naručile su 50.000 željezničkih vagona žitarica iz Rumunjske, a istovremeno su dogovarale uvoz iste količine. „Rumunjsko žito“, *Hrvatski list*, br. 124, str. 1., 15. 11. 1915.; „Uvoz žita iz Rumunjske i Bugarske“, *Jutarnji list*, br. 1324, str. 7., 27. 11. 1915.; „Rumunjsko žito“, *Hrvatski list*, br. 163, str. 2., 24. 12. 1915.; „Dovoz žita iz Rumunjske“, *Jutarnji list*, br. 1351, str. 7., 24. 12. 1915.

⁶³¹ Sudeći po dopisu vladinog povjerenika za bašćansku općinu Kotarskom poglavarstvu to se teško provodilo. Naime, on se žalio da bašćanski mesari prodaju meso prema vlastitom nahođenju kome žele i to male količine po cijenama iznad maksimalnih. Zato je tražio da se, kao i u gradu Krku, životinje za klanje rekviriraju po maksimalnim otkupnim cijenama te da se proglasi maksimalni cjenik mesa. S druge strane, mesari su se žalili da prvo moraju poslužiti svoje stare mušterije, a onda ostale, jer su zalihe oskudne. Kao i ostali krčki mesari, i oni su kupovali skupu živu stoku po visokim cijenama pa su zbog toga i cijene mesa bile visoke. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 264, 11. 2. 1916.

⁶³² DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 2120, 17. 2. 1916.

⁶³³ Grožđane koštice rekvirirane su u Donjoj Austriji, Štajerskoj, Češkoj i Moravskoj, a osim krmiva upotrebljavale su se u proizvodnji jestivog ulja. DARi, JU 19, kutija 112, Oglas povjerenika za bašćansku općinu br. 2491, 1. 12. 1915.

⁶³⁴ Prema naredbi pokrajinskog Namjesništva od 15. rujna (L.P.Z. br. 37) kojom je propisana trgovina sirovom masti, proizvodima od masti i jestivim uljem, sirovom mašču smatrala se volovska mast, svinjska mast, ovčja mast i kokošja mast u nerastopljenom stanju. Proizvodima od masti smatrala se čista mast dobivena iz sirove masti, slanina pripravljena na razne načine, maslo, pretopljeno maslo, biljna mast, margarin i umjetna jestiva mast. DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 8723-16, 27. 9. 1916.

Krajem veljače dozvoljena je trgovina stokom unutar kotara, odnosno između općina, što je bio pokušaj da se izbalansiraju cijene.⁶³⁵ Prije provedbe rekvizicije stigao je na otok Krk proglas Namjesništva o zabrani zatajivanja zaliha žita, sočiva i meljiva, koje je izjednačeno s izdajom države i podlijegalo je globi do 20.000 kruna ili zatvorskoj kazni do 1 godine. Obrtnicima koji su uskraćivali prodaju nužnih potrepština prijetila je globa do 200 kruna ili zatvorska kazna do 6 mjeseci uz gubitak obrtnice.⁶³⁶ Općinske vlasti na otoku dobile su ovlasti od nadležne kotarske vlasti da uz naknadu rekviriraju ovce, krave i volove od domaćih stočara, što su i učinile početkom ožujka, a tijekom mjeseca proširene su rekvirirane vrste.⁶³⁷ Ujedno su odredile prodajne cijene mesa te dnevnu potrošnju uvođenjem mesnih iskaznica (ovlasnica). Meso se kod ovlaštenih mesara moglo kupovati samo utorkom i subotom uz predočenje iskaznice na kojoj je stajalo ime kupca. Dnevne količine bile su ograničene na 250 g mesa za obitelji do dva člana, 500 g mesa za obitelji do 4 člana, 750 g mesa za obitelji do 6 članova te 1 kilogram mesa za obitelji od 7 i više članova.⁶³⁸ Međutim, općinske aprovizacije sve više su patile od nestašice mesa, a istovremeno su vodile borbu s trgovcima koji su kupovali životinje i podizali cijene mesu.⁶³⁹ Stoga su reagirale stalnim prijedlozima maksimalnih cijena, ponajviše ovčetine, janjetine i govedine, ali dokle god je bio dozvoljena slobodna trgovina imale su male šanse kontrolirati cijene.⁶⁴⁰ Potrošačke kartice za mast i ulje počele su se upotrebljavati od 18. rujna, a davale su se obiteljima koje su pisano izjavile da se u njihovom kućanstvu ne nalazi više od 1 kg zaliha po članu obitelji starijeg od 3 godine, te 500 g za svako dijete od 1. do 3. godine. Djeca mlađa od jedne godine nisu imala pravo na karticu, djeca od 1. do 3. godine imala

⁶³⁵ DARI, JU 19, kutija 113, Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 394, 28. 2. 1916.

⁶³⁶ Pokrajinski namjesnik Alfred Fries-Skene proglas je donio prema nalogu Vojnog zapovjedništva jugozapadnog bojišta, koje je ocijenilo da se bezrazložno gomilanje zaliha „ima žigosati kao kukavičluk i izdajničko djelovanje.“ Ekonomska borba stanovništva u pozadini, stoji u proglasu, mora se voditi svim sredstvima i samoprijegom zajedno s vojnicima na bojištu. DARI, JU 19, kutija 113, Razglas Namjesnika u Trstu i Primorju od 5. 3. 1916.

⁶³⁷ Općina je za rekviriranog vola plaćala naknadu od 2,80 kruna za 1 kg, a u slučaju da je vlasnik uzeo meso plaćala mu je općina 3 krune po kilogramu.

⁶³⁸ Za prodaju mesa na području bašćanske općine određeni su mesari Ivan Dorčić, Dinko Dorčić, Anton Dvorničić, Mate Magašić i Franjo Pajalić. Mesna iskaznica ili ovlasnica podizala se u općinskom poglavarstvu po cijeni od 10 filira, a vrijedila je dva mjeseca. Nije se mogla prodati, posuditi ili zamijeniti. Gubitak iskaznice ili njeno nekorisćenje značio je gubitak prava na kupnju mesa. DARI, JU 19, kutija 113, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 676, 24. 3. 1916.

⁶³⁹ U lipnju je Nikola Dorčić, predsjednik općinskog Upravnog odbora izvijestio Kotarsko poglavarstvo da se u općini Baška tijekom jednog mjeseca prosječno u općinskoj klaonici zakolje 30 ovaca i 20 janjaca, dok goveda i telad „ne dolaze u obzir.“ DARI, JU 19, kutija 114, 20. 6. 1916.

⁶⁴⁰ Pozivi općinskih vlasti da se zabrani trgovina životinjama i mesom, odnosno izvoz mesa s otoka, bili su upućivani nadležnoj kotarskoj vlasti, a one su trebale imati ulogu kontrolora u cilju osiguranja mjesnih potreba. DARI, JU 19, kutija 114, spis br. 950, 25. 5. 1916.

su pravo na karticu s tri odreska, odnosno 5 dag tjedno, a ostali 10 dag tjedno po osobi.⁶⁴¹ U bašćanskoj aprovizaciji mesom za opskrbu stanovnika Baške, Batomlja i Jurandvora veliku ulogu odigralo je Društvo za štednju i zajmove (posujilnica ili seoska blagajna), koja je prodavala slaninu uz predočenje tjednih potrošačkih kartica.⁶⁴² Potrošačke kartice vrijedile su za četiri tjedna pa su, shodno tome, djeca do 3. godine imala pravo na 20 dag, a ostali 40 dag. Iz prodaje su bili isključeni oni koji su imali u zalihama više od 1 kg bilo kojeg smoka (mesa i mesnih prerađevina, op. a.). U studenom je izdana naredba u cilju uspostave jače kontrole nad zalihama mesa i njegovoj potrošnji. Bila je zabranjena prodaja sirove goveđe masti i ovčjeg loja zajedno s mesom ili kao dodatak mesu. Mesari su morali do drugog dana u mjesecu dati iskaz životinja ubijenih radi prehrane u prethodnom mjesecu. Prema nepotpunim podacima, u studenome su bašćanski mesari ubili ukupno 6 krava od kojih se dobilo 885 kg mesa i 48 kg loja, 2 teleta s ukupno 60 kg mesa, 165 svinja od kojih se ukupno dobilo 1.287 kg mesa i 18 kg loja te jednu ovcu s 9,5 kg mesa i 1 kg loja. Gotovo sav loj vratio se vlasnicima životinja. Svinjske kože bile su rekvirirane od strane vojnih vlasti. Istovremeno, seoski poglavar u Staroj Baški, Ivan Brnabić, javio je: „U St. Baški nema mesnice niti mesara niti se ne ubija nikakvog blaga za prodaju osim da je koji kmet ubio koju ovcu za vlastitu potrebu.“⁶⁴³ Do kraja godine stočni fond u bašćanskoj općini bitno je osiromašio u odnosu na prethodnu godinu što je bilo vidljivo iz podataka o broju ubijenih životinja za prehranu stanovnika. Tako je tijekom godine ubijeno ukupno 2.155 životinja, od čega 2.110 ovaca, 20 volova, 16 krava, 5 svinja i 4 teleta.⁶⁴⁴ Zamjetno je da se jedino povećao broj ubijenih ovaca, koje su i nadalje bile najvažniji izvor mesa za bašćansko općinstvo.

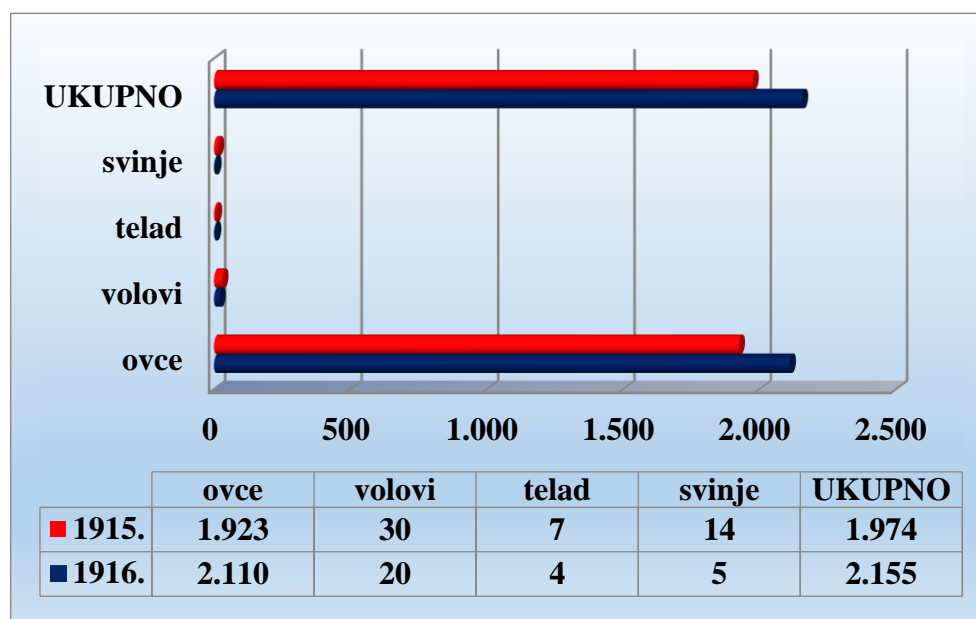
⁶⁴¹ One obitelji koje prema zakonu nisu mogle dobiti kartice, mogle su podnijeti zahtjev nakon što su pisano izjavile da su njihove kućne zalihe manje od zakonom propisanih. Vlasnici gostionica i trgovci mogli su obnoviti svoje zalihe nakon potrošnje postojećih preko Kotarskog poglavarstva koje im je izdavalo dobavni list, ali samo u slučaju da su dokazali kako su im preostale zalihe dovoljne samo za 8 tjedana. Tko nije prijavio zalihe riskirao je zapljenu u korist prehrane stanovništva. Trgovci začimbama, odnosno mastima kao što su loj, mast, maslo, salo, ulje, margarin, ceres (biljna mast od kokosovog oraha, op. a.) bili su dužni sakupljati odreske iskaznica i voditi upisne knjige. Prekršitelji ovih odredbi mogli su biti kažnjeni globom do 5.000 kruna ili zatvorom do 6 mjeseci. DARi, JU 19, kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 3131, 30. 9. 1916.

⁶⁴² Vodio ju je bašćanski župnik Mate Milovčić.

⁶⁴³ DARi, JU 19, kutija 115, 2. 12. 1916.

⁶⁴⁴ Za 1916. godinu nije iskazan broj ubijenih janjaca.

Grafikon 9. Ubijene životinje radi prehrane stanovništva u općini Baška u 1915. i 1916. godini

konji	mazge i mule	magarci	krave	volovi	telad od 3,5 godine	ovce	koze	svinje
2	13	30	60	26	14	8.047	40	20

Tablica 44. Stanje stočnog fonda u općini Baška u prosincu 1916. godine

Na kraju godine na bašćanskom području bilo je ukupno 8.256 životinja. Gotovo 98 % životinja činile su ovce, dok je broj ostalih životinjskih vrsta znatno opao u zadnjih godinu dana. Od ukupno 8.047 ovaca, 1.243 ovce bile su starije od 6 mjeseci, a ostale mlađe. Popis ovaca rađen je kako bi se ustanovila količina vune koja je rekvirirana za vojne potrebe. Po broju ovaca prednjačila je Draga Bašćanska s 3.114 ovaca, a slijedili su je Stara Baška s 2.104 ovce, potom Jurandvor s 1.296 ovce, Baška s 1.280 ovaca te Batomalj s 253 ovce. Prema tome, stočni fond nije se obnavljao uvozom, a prirodni prirast nije donosio pozitivni pomak. Generalno smanjivanje stočnog fonda na području bašćanske općine jedan je od zornih primjera s kakvim

su se opskrbnim problemima mesom našle i ostale krčke općinske aprovizacijske komisije, ali i one na puno širem području. Naime, postao je to državni problem, koji se nastojao rješavati na razne načine, a jedan je bio uvođenje i srijede kao bezmesnog dana u tjednu, kada bi bilo dozvoljeno konzumiranje samo ovčjeg mesa. Na taj su se način nastojale sačuvati zalihe ostalih vrsta mesa, prvenstveno govedine.⁶⁴⁵ Bile su to prve konkretne naznake „mesne krize“ koja će vrhunac doživjeti u godinama koje će uslijediti.

Tijekom prve polovice godine ograničena potrošnja na iskaznice (potrošačke kartice) proširila se na čitav spektar prehrambenih namirnica.⁶⁴⁶ Primjerice, svaka obitelj mogla je kupiti najviše kilogram crvenog luka, tri kilograma kukuruza te devet kilograma brašna.⁶⁴⁷ Šećer se uz predočenje iskaznica prodavao u maksimalnoj dnevnoj količini od 250 grama po osobi.⁶⁴⁸ Iskaznice se nisu davale osobama čije su obiteljske zalihe prelazile 2,5 kg po osobi. Posebne jednokratne dodatne iskaznice mogle su se dobiti samo za pravljenje voća, odnosno voćnih namirnica i vrijedile su za tromjesečno razdoblje. Nisu se odnosile na šećer u kocki.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ U dane bez mesa bilo bi dozvoljeno konzumiranje presiranih kobasica, jetrenih kobasica i krvavica. „Treći dan bez mesa“, *Hrvatski list*, br. 418, str. 2, 3. 9. 1916.

⁶⁴⁶ U gradovima je kartična opskrba stanovništva uvedena u drugoj polovici 1915. godine. U listopadu iste godine u Trstu su uvedene krušne kartice bez kojih se nije moglo dobiti kruh i brašno. Istovremeno su određene cijene „vojničkom kruhu“, i to: cijeli kruh od 112 dag 68 helera, pola kruha 34 helera, četvrt kruha 17 helera, 14 dag kruha koštao je 9 helera, a 7 dag 5 helera. „Cijene kruha u Trstu“, *Hrvatski list*, br. 92, str. 2., 14. 10. 1915.

⁶⁴⁷ Kotarske vlasti su početkom godine dobile ovlasti od Ministarstva unutarnjih poslova da mogu narediti obavezno miješanje 20 % krumpira u krušno brašno prilikom pravljenja kruha. Kotarsko poglavarstvo u Krku nije iskoristilo tu mogućnost. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 12.836, 6. 1. 1916.

⁶⁴⁸ Za Trst i okolicu te mjesta u Primorju u kojima je bilo sjedište Kotarskog suda, mjesečna količina šećera iznosila je 1 kg i 250 g, dok je stanovništvo ostalih mjesta imalo pravo na 750 g. Naredbom pokrajinskog Namjesništva, od 24. svibnja povećala se količina šećera za mjesečnu potrošnju na 1 kg i 625 g osobama koje su kao obrtni radnici bili zaposleni u neprekidnim poslovima, rudarima, talioničkim radnicima, željezničkom i poštanskom osoblju, koje je vršilo vožnju i po noćnim turnusima, zatim „stabilizovanim i nestabilizovanim“ radnicima koji su bili zaposleni u željezničkim radionicama te šumarima koji su po prirodi posla bili prisiljeni duže od jednog dana biti izvan svoga stalnog boravišta. Kotarske vlasti mogle su privremeno i uz obaveznu liječničku potvrdu na istu mjesečnu količinu povećati opskrbu bolesnicima i rekonvalescentima. Vlasnici gostionica, kavana i slastičarni kao i vlasnici trgovina mješovitom robom i namirnicama te trgovci šećerom dobivali su nabavne potvrde (Bezugsschein für Zucker) od nadležnih kotarskih vlasti i bili su dužni voditi točnu evidenciju prodanog šećera u *Knjizi za bilješke o prometu sa sladorom*. U Dragi Baščanskoj bilo je 8 takvih trgovaca (Bare Seršić, Nikola Seršić, Jelisava Štefanić, Iva Tomašić, Petar Barečić, Ivan Dekanić, Mihovil Derenčinović i Mihovil Perožić), a u Staroj Baški šećer su prodavali vlasnici trgovina mješovitom robom Ivan Brnabić i Kate Bukovac te Gospodarsko-trgovačko društvo. Općinske vlasti morale su izdavati iskaznice za šećer vojnim osobama na svom području. Vojnicima koji su došli na dopust u trajanju od 8 do 14 dana mogle su se izdavati iskaznice nakon što se utvrdilo da su prije dopusta bili opskrbljeni šećerom od vojne uprave pa još nisu imali potrošačke iskaznice, da za vrijeme dopusta ne dobivaju šećer od vojne uprave i da se za vrijeme dopusta opskrbljuju šećerom u svom ili nekom drugom kućanstvu. Tada bi imali pravo na iskaznice sa 6 kupona (po 125 g), i to: 3 kupona ako su ostajali do 14 dana, 2 kupona do 10 dana te 1 kupon do 5 dana boravka. DARi, JU 19, kutija 114, Oglas baščanskog općinskog Upravnog odbora br. 1499, 23. 6. 1916.; Oglas baščanskog općinskog Upravnog odbora br. 1519, 26. 6. 1916.

⁶⁴⁹ Osoba koja je podizala dodatnu iskaznicu morala je potpisati Očitovanje na mjestu zakletve (Dichiarazione in luogo di giuramento), kojom je potvrđivala da se u njegovom kućanstvu ne nalazi više od 2,5 kg šećera po osobi te da će dobiveni šećer koristiti isključivo za namjenu za koju mu je izdana. Dodatne iskaznice za šećer u mjestima

Kućanstva koja su brojila do 3 člana imala su pravo na 4 kg dodatnog šećera, do 4 osobe na 5 kg, a do 5 i više osoba na 6 kg. Nakon što je Kotarsko poglavarstvo u Krku preuzelo u studenome nabavu šećera od Komisije za nabavu živeža u Trstu napravljen je popis krčkih trgovaca šećerom i iskaz količina koje su trebali u idućem mjesecu.⁶⁵⁰

Jedna od namirnica do koje se teško dolazilo i čije su cijene permanentno rasle u velikim skokovima bila je kava, već ocijenjena kao nepotreban luksuz.⁶⁵¹ U veljači se već osjetila velika nestašica pa se pretpostavljalo da je trgovci sakrivaju kako bi joj podigli cijenu. Nikola Žic, vladin povjerenik za bašćansku općinu, pretvorio je navedenu pretpostavku u tvrdnju i zatražio od nadređene kotarske vlasti da oružništvo i financijska straža pronađu kod trgovaca skrivenu kavu, koja bi se nakon toga prekupila i rasprodala narodu. Isto tako, tvrdio je da se sve do nedavno kilogram kave mogao kupiti za 4,40 kruna, a sada je gotovo više nema i prodaje se za 8 kruna po kilogramu.⁶⁵² Zato je kotarska vlast izdala ovlaštenja općinskim vlastima da zajedno s oružništvom popišu zalihe kave kod mjesnih trgovaca i njene nabavne cijene. Tvrdnja Nikole Žica pokazala se točnom kada je oružništvo zaplijenilo bašćanskom trgovcu Nikoli Barbaliću 140 kg kave. Kako bi izbjegao kazneni postupak bio je spreman prodavati kavu po cijeni od 5,40 kruna za kilogram. Povjerenik je predložio kotarskom upravitelju obustavu kaznenog postupka iz nekoliko razloga: prvo, trgovac je kažnjen samom zapljenom; drugo, narod će biti zadovoljan jer je došao do kave po niskoj cijeni i treće, kotarskoj vlasti porastao bi ugled u očima stanovništva.⁶⁵³ Istovjetna situacija bila je u cijeloj pokrajini pa se idući mjesec pristupilo popisima zaliha sirove i pržene kave radi utvrđivanja stanja, što se ponovilo tri mjeseca kasnije.⁶⁵⁴ Popisi su potvrdili ono što se već znalo: zalihe su oskudne, a cijene visoke.⁶⁵⁵ Kava je u srpnju rekvirirana i uvedene su potrošačke iskaznice ili kartice za potrošnju 375 g pržene,

u kojima je određena tjedna potrošnja 1 kg i 250 g odnosile su se na količinu od 375 g, a za ostala mjesta 875 g šećera. DARi, JU 19, kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1576, 3. 7. 1916.

⁶⁵⁰ Na bašćanskom općinskom području prijavilo se 12 trgovaca u Baški (N. E. Barbalić, Ivan Dorčić Rehić, M. P. Dorčić, Đurđica Dujmović, Franjo Dujmović, Ivan Dujmović, Dinko Hero, Marija Lovrić, Marija Marulić, Petar Mihalić, Mare Pajalić i Nikola Vukasović), Ivan Čeperić iz Batomlja, Petar Dujmović iz Jurandvora, Ivan Dekanić, Bare Seršić i Ivan Tomašić iz Drage Bašćanske te Ivan Brnabić iz Stare Baške. Njihova ukupna potraživanja za prosinac iznosila su 13.160 kilograma šećera. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 3417, 21. 11. 1916.

⁶⁵¹ „Aprovizaciono pitanje (Kava)“, *Jutarnji list*, br. 1406, str. 3., 21. 2. 1916.

⁶⁵² DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 261, 11. 2. 1916.

⁶⁵³ Premda nema potvrde, izgledno je da je kotarski upravitelj Mucha prihvatio prijedlog općinskog povjerenika, jer u kaznenim postupcima koje je vodio krčki Kotarski sud nema zapisa o ovom slučaju. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 261, 26. 2. 1916.

⁶⁵⁴ Naredbe o popisima zaliha kave izdavalo je Ministarstvo unutarnjih poslova, a na istarskom području provodilo ih je Namjesništvo u Trstu. Prvi popis obuhvaćao je stanje zaliha do 20. ožujka, a drugi stanje do 20. lipnja. Popise zaliha provodile su općinske vlasti.

⁶⁵⁵ Prema arhivskim dokumentima, bašćanska općinska aprovizacija kroz cijelu 1916. godinu nije naručivala kavu.

odnosno 450 g sirove kave kroz dvomjesečno razdoblje. Kartice su dobivali „glavari kuće“ za sebe i članove obitelji starije od 4 godine, pod uvjetom da u svom kućanstvu nisu imali više od 1 kg kave za svaku osobu o kojoj su skrbili. Oni koji su u kućnim zalihama imali više od toga, dobivali bi iskaznice po potrošnji vlastitih zaliha.⁶⁵⁶ Već tada se počelo razmišljati o novim surogatima za kavu pa se, uz cikoriju, kao jedna od opcija pojavila kava od žira („Eichelkaffee“).⁶⁵⁷ Od toga se naposljetku odustalo, jer je procijenjeno kako je žir korisniji kao hrana za tovljenje svinja. Međutim, ubrzo je nestašica učinila svoje pa je uvedena Ratna kava („Kriegskaffee“).⁶⁵⁸

Neki proizvodi su do kraja godine, barem na bašćanskom području, nestali s tržišta. U listopadu i studenome nije više bilo suhih smokava, koje su postigle visoku cijenu od 4,60 kruna za kilogram, „našto su se ljudi pomamili i prodali skoro i ono što su imali za sebe“. Kada je proglašena rekvizicija, javljeno je da se nema što rekvirirati, ali administracija je bila uporna pa se nisu sastavljali popisi zaliha za rekviziciju nego vlasnika smokava koji su imali dozvoljene količine do 7 kg za svoje potrebe.⁶⁵⁹

Pripreme za poljodjelske poslove počele su već u siječnju pregledom broja poljodjelaca po krčkim općinama. Tako je ujedno izvršen ograničeni popis stanovništva. Prema tom popisu na bašćanskom općinskom području živjelo je ukupno 3.511 stanovnika, od čega u Baški, Gorici i Jurandvoru zajedno 1.842 stanovnika, Dragi Bašćanskoj 1.160 stanovnika, Staroj Baški 381 stanovnik i Batomlju 128 stanovnika.⁶⁶⁰

⁶⁵⁶ Potrošačke kartice za kavu na području bašćanske općine mogle su se preuzeti u Općinskom uredu u Baški, kod Upravnog vijeća u Dragi i kod seoskog poglavara u Staroj Baški. Prve potrošačke kartice izdavale su se za razdoblje od 24. 7. do 17. 9. 1916. godine. DARi, JU 19, kutija 114, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 2090, 2. 9. 1916.

⁶⁵⁷ „Žir, zamjena za kavu“, *Hrvatski list*, br. 357, str. 2., 6. 7. 1916.

⁶⁵⁸ Ratnu kavu („Kriegskaffee“) prodavala je tvrtka Triester Kriegs Kaffee - Verband sa sjedištem u Beču. U ožujku je bašćanska Seoska blagajna za štednju i zajmove (posujilnica) prodavala kavu po cijeni od 5,60 kruna za 1 kg. Godinu dana kasnije dosegnut će cijenu od 8,80 kruna za kilogram.

⁶⁵⁹ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 10.150-16, 2. 11. 1916.

⁶⁶⁰ Ukupan broj općinskog stanovništva korigiran je dva mjeseca poslije na 3.923, ali nije vidljivo u kojim je mjestima došlo do povećanja broja žitelja. Dva razloga mogla bi objasniti nastalu razliku od 412 stanovnika u samo dva mjeseca. Prvo, na bašćansko područje dolazili su evakuirani iz Pule i okolice. Međutim, njihov broj nije bio toliki da bi objasnio veliko povećanje broja stanovnika u kratkom periodu. Drugo, općinska vlast namjerno je prikazivala veći broj stanovnika od stvarnog kako bi od kotarske vlasti ishodovala veći broj potrošačkih iskaznica, odnosno veće količine živežnih namirnica. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 356, 10. 1. 1916.

Mjesto	Osobe koje teško fizički rade	Ostale osobe	Broj poljodjelaca koji proizvode žito preko vlastite godišnje potrebe	Broj poljodjelaca koji proizvode potrebnu količinu žita za jednu godinu	Broj poljodjelaca koji ne proizvode žito za prehranu članova svoga kućanstva*	Ukupni broj stanovnika poljodjelskog staleža
Baška, Gorica, Jurandvor	20	31	-	2	1.789	1.791
Batomalj	-	-	-	-	128	128
Draga Bašćanska	-	5	3	21	1.131	1.155
Stara Baška	-	2	-	-	379	379
UKUPNO	20	38	3	23	3.427	3.453

* Poljodjelci koji nisu proizveli količinu žita dovoljnu za prehranu članova svog kućanstva u jednoj godini.

Tablica 45. Broj poljodjelaca u općini Baška na početku 1916. godine

Ukupno su se poljodjelstvom bavile 3.453 osobe ili 98,35 % ukupnog općinskog stanovništva. Najveći broj njih (99,25 %) nije mogao svojim radom godišnje proizvesti dovoljnu količinu žita da bi prehranili svoju obitelj. Osim dva poljodjelca, svi ostali koji su živjeli u Baški, zaseoku Gorici i Jurandvoru ušli su u navedenu kategoriju. U selima Batomalj i Stara Baška nitko nije mogao svojim poljodjelskim radom prehraniti obitelj, jer im to nije dozvoljavao izrazito krški reljef s minimalnim obradivim česticama. To je moglo samo njih 23 ili 0,67 %, dok su samo 3 poljodjelca (svi iz Drage Bašćanske) mogli proizvesti žita preko godišnje potrebe svojih obitelji. Zaključno, ukupna slika bašćanskog općinskog poljodjelstva bila je porazna.⁶⁶¹

⁶⁶¹ U nedostatku arhivske građe, a uzimajući u obzir reljefne i pedološke karakteristike otoka Krka može se iznijeti procjena da je poljodjelska situacija u ostalim krčkim općinama ipak bila bolja. Naročito se to odnosi na općinu Vrbnik s prostranim Vrbničkim poljem.

Kako se počelo približavati vrijeme sjetve, pučanstvo se podsjećalo na nužnost obrade polja.⁶⁶² Posebna se pozornost posvetila sjetvi kukuruza, krumpira i ječma.⁶⁶³ Kotarsko poglavarstvo tražilo je od općinskih vlasti podatke o veličini zemljišta na kojoj će se sijati, količinu i vrstu sjemenja koja će se upotrijebiti, raspoloživu radnu snagu (uključujući žene i mladež sposobnu za rad), naprave i prometna sredstva, potrebnu vojnu pomoć koju će osigurati nadređeno vojno zapovjedništvo te doba sjetve i obrađivanja zemlje. Oni poljodjelci koji nisu imali sjemenja, a nisu ga mogli kupiti dobivali su ga besplatno uz obvezu korištenja. Vojna vlast bila je pripravna ustupiti tegleće životinje. Sjetva se obavljala pod geslom: „Ni komadić zemlje ne smije ostati neobrađen.“⁶⁶⁴ To se odnosilo i na livade i pašnjake, koji nisu smjeli ostati zapušteni nego gospodarski iskorišteni za sijanje krmiva ili ispašu stoke. Gnojidba zemlje opet je, kao i prethodne godine, izostala jer umjetno gnojivo nije stiglo na vrijeme.⁶⁶⁵

Sukladno nuputcima kotarske vlasti, na bašćanskom općinskom području najviše se sijao kukuruz. Za njega je bilo potrebno 115 kvintala sjemenja, a bilo je raspoloživo samo 69 kvintala. Krumpir je zasijan na površini od 48,80 hektara, a za navedenu površinu bilo je potrebno 40 kvintala sjemenja. No, raspoloživo je bilo osam puta manje. Ječam se zasijao na svega 12 % ukupne zasijane površine, a za njega je bila potrebna najveća količina sjemenja, 132 kvintala, a raspoloživo je bilo 96 kvintala. Prema tome, niti za jednu posijanu kulturu nije bilo dovoljno sjemenja u općinskim zalihama.⁶⁶⁶

⁶⁶² U oglasu kojega je uputio bašćanskom pučanstvu, vladin općinski povjerenik potrebu obrađivanja zemlje istaknuo je riječima: „Svaki čovjek jede, svaki dakle mora i raditi! Iscrpimo sve sile radne i zemlje!“ DARI, JU 19, kutija 113, Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 491, 4. 3. 1916.

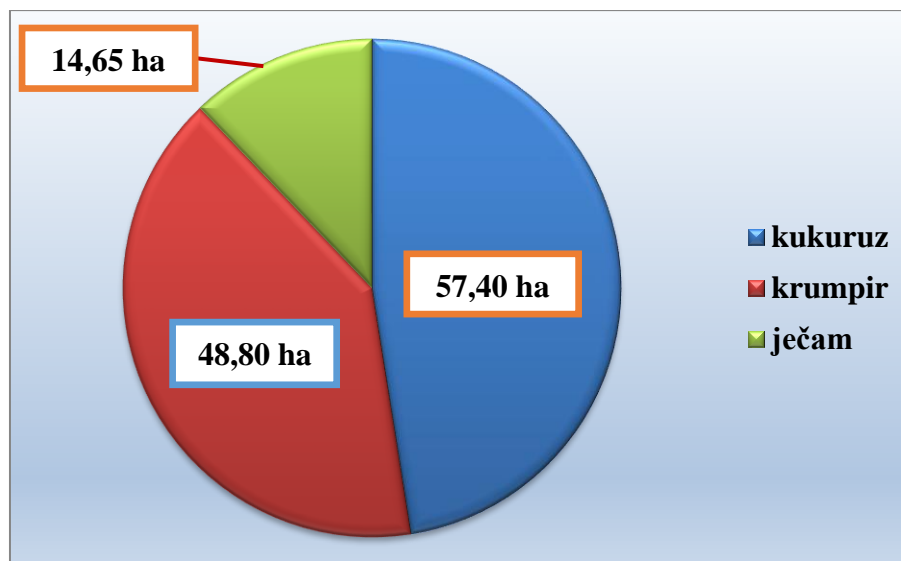
⁶⁶³ Istodobno kada je proglašena naredba o popisu zaliha kave, objavljena je naredba o popisu zaliha krumpira sa stanjem do 20. ožujka. U tu svrhu općinske vlasti formirale su povjerenstva, čiji su članovi metodom „od vrata do vrata“ obilazili sela i popisivali postojeće zalihe. Popise zaliha krumpira u bašćanskoj općini provodio je 21 općinski povjerenik. DARI, JU 19, kutija 113, spis br. 3310, 19. 3. 1916.

⁶⁶⁴ DARI, JU 19, kutija 113, spis br. 645, 16. 1. 1916.

⁶⁶⁵ Pokrajinsko poljodjelsko vijeće u Poreču tek je početkom srpnja poslalo općinskim vlastima ponude za nabavu sljedećih vrsta umjetnog gnojiva: Thomasove troske sa 14-17 % fosforne kiseline rastopive u citričnoj kiselini, Kovinskog hiperfosfata rastopivog u vodi i Pepeljikove 40 %-tne soli. Bašćanska općinska vlast naručila je 618 kg Thomasove troske, 160 kg Kovinskog hiperfosfata i 553 kg Pepeljikove 40 %-tne soli. DARI, JU 19, kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1571, 4. 7. 1916.

⁶⁶⁶ Primjer nedostane opskrbe sjemenjem je narudžba boba. Bašćanski upravni odbor tražio je najmanje 32 kvintala, a do sjetve je dobio samo 5 kvintala. Sjemenje je nabavljeno od podružnice Zavoda za promet žitom u Brnu preko riječkog špeditera Strasser&König, koji ga je u Bašku otpremio redovnom parobrodarskom linijom *Ungaro-Croate*. DARI, JU 19, kutija 113, 31. 1. 1916.

Grafikon 10. Proljetna sjetva kukuruza, krumpira i ječma u općini Baška 1916. godine

Kukuruz se najviše sijao na području Baške (27 ha), dok se na području Drage Bašćanske najviše sijao krumpir (21 ha) i ječam (9,33 ha).⁶⁶⁷ Na području ostalih mjesnih podopćina (Batomalj, Jurandvor i Stara Baška) zasijanost kultura bila je zanemariva. Sjetva je počela u siječnju sijanjem ječma, a završila je u travnju sijanjem kukuruza. Ukupno je na raspolaganju bilo 589 radnika, uključujući žene i stariju školsku djecu oslobođenu pohađanja nastave.⁶⁶⁸ Po svemu sudeći to nije bio dovoljan broj za kvalitetnu provedbu sjetvenih radova pa se očekivalo da će mobilizirani općinari dobiti kraće vojne dopuste, ali to se nije dogodilo. Kao i prethodnih godina, formirala su se općinska povjerenstva za spremanje zaliha, a kontrolu nad njima dobila je Kotarska gospodarska zadruha u Krku preko svojih predstavnika u

⁶⁶⁷ Prema Iskazu bašćanske općinske uprave, u 1915. godini bilo je u Baški kukuruznom sortom cinkvantin posijano 117.938 m² zemljišta, a u 1916. godini planiralo se posijati 140.914 m² zemljišta. Za sjetvu u 1916. godini trebalo je 1.350 kg kukuruza i 413,5 kg cinkvantina. U Staroj Baški je 1915. godine bilo posijano kukuruzom i sortom cinkvantin 1.000 m² zemljišta, a u 1916. godini planiralo se kukuruzom posijati 1.100 m² zemljišta. Za sjetvu u 1916. godini trebalo je 14,5 kg kukuruza i 4 kg sorte cinkvantin. Ukupno je u Baški i Staroj Baški 1915. godine bilo posijano kukuruzom i sortom cinkvantin 118.938 m² zemljišta, a u 1916. godini planiralo se kukuruzom posijati 142.014 m² zemljišta. Za sjetvu u 1916. godini trebalo je ukupno 1.364,5 kg kukuruza i 417,5 kg cinkvantina. DARI, JU 19, kutija 113, 28. 3. 1916.

⁶⁶⁸ Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu pozvalo je učiteljstvo da upućuje školsku mladež u važnost poljoprivrednih radova. Prema odredbama definitivnog školskog i nastavnog reda nastava se mogla radi ratarskih interesa privremeno prekinuti ili ranije završiti. Zemaljsko školsko vijeće za Istru prepustilo je mjesnim školskom vijećima pravo da oslobode školsku djecu pohađanja nastave zbog ratarskih radova. DARI, JU 19, kutija 114, spis br. 298, 10. 4. 1916.

općinama.⁶⁶⁹ Na otočnoj razini trebalo je ukupno naručiti 2.100 kg kukuruza i 600 kg sorte cinkvantin (činkvantin), i to: za općinu Baška 1.400 kg kukuruza i 420 kg cinkvantina, za općinu Krk 100 kg kukuruza i 60 kg cinkvantina, za općinu Punat 60 kg kukuruza i 120 kg cinkvantina, za općinu Vrbnik 380 kg kukuruza te za općinu Omišalj 160 kg kukuruza.

Već je u ljeto 1914. godine bašćanska općinska vlast upozoravala pučanstvo na raširenost krađa uroda po poljima i vrtovima od strane „bezdušnih ljudi kojih duša ne boli i savjest ne grize da idu po poljima, da krađu tuđe plodove“.⁶⁷⁰ Stoga su pozvani „dobri ljudi“ da organiziraju dobrovoljne danonoćne poljske straže. Služba profesionalnih poljskih čuvara organizirana je početkom 1915. godine, sukladno Organičkim Pravilnikom za općinske službenike i namještenike. U Staroj Baški poljski čuvar bio je Ivan Sindičić s godišnjom plaćom od 200 kruna. U Dragoj Bašćanskoj funkciju poljskog čuvara, mjesnog redara i podopćinskog poslužnika obavljao je Andre Gulešić. Kako je bio zaposlen i kao vozač u rudniku boksita, molio je povećanje plaće s 200 na 240 kruna, što mu je početkom 1916. godine odobreno. Poljski vještak za porezne općine Baška, Batomalj, Jurandvor i Draga Bašćanska bio je Fran Josip Matejčić iz Baške. Tijekom 1917. godine poljski čuvari bili su: Nikola Dorčić i od 1. kolovoza Juraj Barbalić za Bašku, Batomalj i Jurandvor s mjesečnom plaćom od 100 kruna, Ivan Derenčinović za Dragu Bašćansku s mjesečnom plaćom od 50 kruna i Josip Maričić za Staru Bašku s dnevnom plaćom od 1 krune plus eventualnom nagradom od 30 do 40 kruna za kvalitetnu službu. Osim svoje primarne funkcije dobili su zadatak da naprave popise nezasijskih čestica s imenima njihovih vlasnika u čemu su im pomagali članovi povjerenstava za spremanje poljoprivrednih proizvoda. Bašćanska općinska vlast naglasila je:

„Pustoši usred polja se ne mogu trpiti! Zato, će svaki vlasnik takove biti prijavljen oblasti da bude kažnjen. Više manje imade u svakom selu općine takovih koji po ulicama, trgovima (placama) i obalama (paladi) šeću obješenih ruku i dangube mnogo dana. Svako koji jede mora i raditi i zato će se takove silom natjerati na posao i proti njihovoj volji. To vrijedi ne samo za muškarce nego i za djevojke i za ženske. U radu je naš spas i blagoslov Božji!“⁶⁷¹

⁶⁶⁹ Kotarsku gospodarsku zadrugu ovlastio je Zemaljski odbor za Istru u Poreču. Zadruga je poslala svim općinskim upravama molbu da joj se dostave popisi članova općinskih povjerenstava za spremanje poljoprivrednih proizvoda kao i prijepise svih njihovih dotadašnjih sjednica. Također, molila je da joj se javljaju vrijeme i dnevni red sjednica kako bi poslala svog predstavnika te da joj se redovito dostavljaju prijepisi zapisnika svake sjednice povjerenstava. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 50, 11. 3. 1916.

⁶⁷⁰ DARi, JU 19, kutija 109, Oglas Općinskog poglavarstva br. 2037, 9. 8. 1914.; kutija 111, spis br. 98, 20. 5. 1915.; spis br. 2622, 17. 12. 1915.; kutija 115, spis br. 3428, 10. 11. 1916.; kutija 116, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1487, 22. 7. 1917.; spis br. 1387, 1. 8. 1917.; spis br. 7396-17, 20. 8. 1917.

⁶⁷¹ DARi, JU 19, kutija 114, 29. 5. 1916.

Poduzete su i druge mjere zaštite usjeva, kao npr. dozvola lova na zečeve i u vrijeme lovostaja, jer su se namnožili na otoku i uništavali su poljske usjeve, vinograde i voćnjake.⁶⁷² Vlada je odredila količine ulovljene divljači na godišnjoj razini koje se moraju ustupiti državi: do 500 zečeva 40 %, za više od 500 zečeva 60 % te za više od 1.000 zečeva 80 %.⁶⁷³ Stanovništvo je upozoreno da zatvore kokoši koje slobodno lutaju poljima i vinogradima te čine štetu kao i pse koji uništavaju „mlade zečeve, trčke i jerebice“, jer će u protivnom životinje biti usmrćene, a vlasnici kažnjeni peterostrukom globom.⁶⁷⁴

U travnju je s radom započela Zemaljska upravna komisija Markgrofovije Istre sa sjedištem u Poreču, koja je preuzela funkcije Istarskog sabora i aktivno se uključila u istarsku aprovizacijsku problematiku.⁶⁷⁵ Njen predsjednik Alois (Vjekoslav) Lasciac uputio je u svibnju okružnicu svim istarskim Općinskim glavarstvima, općinskim Upravnim vijećima, Općinskim upraviteljstvima i općinskim Upravnim odborima u kojoj ih je pozvao na štednju zaliha žita i brašna.⁶⁷⁶ Predstavnik Upravne komisije u Zemaljskom poljodjelskom vijeću za Istru bio je Petar Benzon, koji je ujedno bio i potpredsjednik Vijeća.⁶⁷⁷

Nakon provedene sjetve, a prema iskazima s terena, Ministarstvo poljodjelstva bilo je nezadovoljno kako je u južnim austrijskim zemljama iskorištena radna snaga pa je naredilo kotarskim vlastima da imaju pravo protiv nemarnih predsjednika općinskih povjerenstava za poljodjelske poslove pokrenuti kazneni postupak.⁶⁷⁸ Dakle, državne političke vlasti očekivale

⁶⁷² Na području općine Baška bilo je sedam lovaca koji su posjedovali puške i lovne iskaznice (karte) te su bili prijavljeni za lov u lovnoj sezoni 1917./1918.: Franjo Kirinčić i Franjo Barbalić iz Baške, Vinko Juranić i Mihovil Dragović iz Batomlja te Ivan Štefanić, Gašpar Juraj Štefanić i Miko Tomačić iz Drage Bašćanske. DARi, JU 19, kutija 117, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 2035, 22. 9. 1917.

⁶⁷³ Svaka treća ulovljena veća divljač morala se predati državi. Određene su i otkupne cijene: za 1 kg jelena 2,20 kruna, za 1 kg srne 3,50 kruna, a za zečeve 4,50 kruna po jedinki. „Uredjenje prometa sa divljači“, *Hrvatski list*, br. 455, str. 2., 10. 10. 1916.

⁶⁷⁴ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 4591-17, 2. 6. 1916.; kutija 115, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 1989, 19. 8. 1916.

⁶⁷⁵ Zemaljska upravna komisija Markgrofovije Istre imenovana je Carskim patentom od 3. travnja. Na čelu joj je bio predsjednik Alois Lasciac, koji je 21. travnja preuzeo ovlasti od dotadašnjeg predsjednika Istarskog sabora (kapetana) Lodovica Rizzija. Time je Istarski sabor definitivno raspušten.

⁶⁷⁶ DARi, JU 19, kutija 114, Okružnica br. 2726-16, 18. 5. 1916.

⁶⁷⁷ „Zamjenik predsjednika Zemaljskog poljodjelskog vijeća za margrofiju Istru“, *Hrvatski list*, br. 296, str. 2., 6. 5. 1916.

⁶⁷⁸ Nikola Dorčić, predsjednik bašćanskog općinskog Upravnog odbora, a ujedno i predsjednik Povjerenstva za spremanje poljodjelskih proizvoda, uputio je dopis svakom članu povjerenstva u kojem je tražio njihovu pomoć i podršku: „Pošto znadem da ste Vi svijestan dužnosti što ih imate kako član povjerenstva za spremanje polj. proizvoda i da ste do sada te dužnosti vršili kako treba, dajem Vam na znanje gornji otpis. Molim Vas da me i u buduće svojski podupirete, a osobito, da kod naroda gdje bilo i svakom prigodom poradite u smislu namjena za koju je povjerenstvo ustrojeno te širite smisao za intenzivni rad i za svojsko iskorišćivanje zemljišta u smislu načela carskih i ministarstvenih naredaba te sjednica ovog povjerenstva od 13. III. 1915. i 21/3. 1915. Dužnost je Vaša u skrajnjem slučaju i ta, da mi javite imena onih što bi zanemarili obradivanje svojih zemljišta. Svaki Vaš

su predstojeću žetvu u pesimističnom ozračju.⁶⁷⁹ Nešto optimističnije raspoloženje vladalo je u vrhovima vojne vlasti, koja je stanje usjeva ocijenila povoljnim pa se shodno tome mogla očekivati „dobra srednja ljetina“ te najavila da će za predstojeću kosidbu na raspolaganje staviti vojne kosce ako planove ne poremete vojne prilike. U slučaju da vojna pomoć za kosidbu i žetvu izostane, predloženo je uvođenje općeg prisilnog rada na osnovu međusobnog pomaganja stanovništva, kao i formiranje ženskih radnih odjela u koje bi neizostavno morale ući žene bez djece čiji su muževi u vojsci pa na osnovu toga primaju državnu potporu i izbjegavaju svaki rad. Uskoro je u krčkim općinama uveden opći prisilni rad za vrijeme žetve. Ujedno je posložena strategija raspodjele radnika koji će biti na ispomoći obiteljima bez radne snage. Žetveni radnici smjeli su od 15. srpnja do 1. listopada dnevno trošiti 500 g žita (3,5 kg tjedno) ili količinu kruha i brašna koja bi se dobila od te količine. Pri proizvodnji se računalo 5 g brašna za 7 g kruha. Navedena kvota nije se odnosila na članove njihovih obitelji.⁶⁸⁰

Žetva je obavljena tijekom druge polovice lipnja i početkom srpnja, a na području bašćanske općine polučeni su navedeni rezultati:

savjet, koji će biti svrsi shodan rado ću uvažiti, eventualno ga dati povjerenstvu na pretres i provesti.“ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 1332, 29. 5. 1916.

⁶⁷⁹ Temeljem ministarske naredbe od 11. lipnja, sve žito i brašno iz žetve 1916. godine, zaplijenjeno je u korist države i nitko nije smio prodavati ili kupovati zalihe preko svoje godišnje potrebe, već ga je trebao ponuditi općinskim vlastima, koje su nakon preuzimanja bile dužne izvijestiti kotarsku vlast o kojim količinama se radi i po kojoj cijeni su ga kupile.

⁶⁸⁰ DARi, JU 19, kutija 115, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1736, 21. 7. 1916.

	Vrsta usjeva	Površina zasijanog zemljišta (u ha)	Žetveni prinosi po hektaru u kvintalima	Ukupni žetveni prinosi (u kvintalima)	Opaska
ŽITARICE	pšenica	17	3,3	56,1	izvanredno velika suša
	ječam	280	1,7	476	
	raž	-	-	-	
	zob	-	-	-	
	kukuruz	105	0,5	52,5	
SOČIVO	grah	28	-	-	
	grašak (biž)	21	-	-	
	bob	15	-	-	

Tablica 46. Žetveni prinosi u općini Baška 1916. godine

Na krčkom području tijekom proljeća i ljeta vladala je nezapamćena suša.⁶⁸¹ Ona je bila prirodni uzrok katastrofalno loših žetvenih rezultata na otoku Krku. Društveni su bili brojniji, a jednako pogubni: manjak vitalne muške radne snage uslijed mobilizacije, rekvizicije konja, nedostatak sjemenja i umjetnog gnojiva. Nakon žetve trebalo je sastaviti popis zaliha žita, brašna i sočiva. Pod žitaricama podrazumijevale su se pšenica, pir, raž, suražica, ječam, heljda, zob, proso, kukuruz (i u klipovima), dok se sočivom smatrao grašak (biža), grah (pasulj), leća i grahorica.⁶⁸² Općinske vlasti su prilikom preuzimanja žita i sočiva od proizvođača i dijeljenja istog neproizvođačima naplaćivale fiksnu pristojbu od 20 filira za 100 kg, koja se prosljeđivala tršćanskoj podružnici Zavoda za promet žitom u ratno doba.⁶⁸³ Usporedno su se sastavljale procjene o štetama na usjevima i vinogradima. U izvještaju koji je podnio kotarskoj vlasti,

⁶⁸¹ Bašćanski župnik Mate Milovčić zapisao je 20. srpnja: „U noći pala obilna kiša iza 50 dana. Ipak će se nešto spasiti, kad nam je suša popalila manji prirod.“ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 20. 7. 1916.

⁶⁸² Kukuruzni klipovi bili su određeni za krmivo te se nisu smjeli koristiti za ogrjev. Višak klipova morao je biti ponuđen komisionaru Zavoda za promet žitom u vrijeme rata. Zamjena za zob bila je pirika, čiji je korijen, bogat škrobom, bio hrana za konje pa je Namjesništvo u ožujku naredilo njeno sakupljanje i otpremanje u Centralu za životinjsku hranu (Futtermittelzentrale) u Beču. Otkupna cijena bila je 25 kruna po kvintalu. DARI, JU 19, kutija 113, spis br. 3238, 20. 3. 1916.

⁶⁸³ Navedene odredbe proizlazile su iz carske naredbe od 11. lipnja, kojom se uređivao promet žitom, brašnom i sočivom. DARI, JU 19, kutija 114, spis br. 6998-16, 8. 8. 1916.; spis br. 7675-16, 21. 8. 1916.

predsjednik bašćanskog općinskog Upravnog odbora naveo je kako suša traje već četvrti mjesec te je dao kratki rezime stanja usjeva: „Povrće koje je gotovo jedina hrana sada je rijetkost, a od krumpira nije ubrano niti koliko je sjemenja zasijano. Žitarice su osobito slabo rodile jer nijesu mogle niti doklasati, a rani kukuruz propao je prije cvatnje. Sočivice su takodjer izdale tako da se ni sjemena nije ubralo. Maslina ovdje nema, a vinogradi nijesu pretpili od suše, ali su zato od strahovitog pohora od raznih bolesti.“⁶⁸⁴ Procjena štete za područje bašćanske općine govorila je o visokim iznosima: 19.800 kruna na povrću, 35.200 kruna na ranom krumpiru, 28.000 kruna na kukuruzu, 19.000 kruna na ostalim žitaricama, 11.800 kruna na sočivu i 360.000 kruna na vinogradima, koje su poharale razne bolesti. Ukupna procijenjena šteta iznosila je 473.800 kruna. Navedene statističke pokazatelje treba uzeti s rezervom, jer su poljoprivredni proizvođači namjeravali za sebe i potrebe svojih obitelji zadržati što više proizvoda, koji su bili pod državnom kontrolom i podložne rekviziciji. No, oni nam ipak ne pružaju sliku bitno drukčiju od stvarnosti i ukazuju s kojim su količinama općinske aprovizacije raspolagale u redistribuciji prema pučanstvu.⁶⁸⁵

Nakon podbačaja ljetne žetve uslijedila su dodatna ograničenja potrošnje. Poljoprivrednici su početkom rujna smjeli trošiti najviše 30 kg leće godišnje po članu obitelji. Upravo je u rujnu otočno poljodjelstvo bilo pogođeno mobilizacijom Vinka Ferluge, kotarskog učitelja poljodjelstva. Napori općinskih vlasti da ga se demobilizira ostali su uzaludni, barem do kraja 1916. godine. Nikola Dorčić, predsjednik bašćanskog općinskog Upravnog odbora poslao je dopise pokrajinskom Namjesništvu u Voloskom (u listopadu je bilo u Opatiji, op. a.) i Vojnom zapovjedništvu u Grazu u kojima je prenio glasine da je Ferluga pozvan u vojsku. Naveo je da ga nema tko na otoku Krku nadomjestiti, a nema niti živinara (veterinara), kojega upravo on nadomješta. Osim toga, Ferluga je zaslužan za funkcioniranje otočne aprovizacije i toliko je već „savršen u toj praksi“ da ga prema njegovim sposobnostima nema tko zamijeniti.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 6297-16, 2. 8. 1916.

⁶⁸⁵ U situaciji kada je nedostajalo živežnih namirnica i kada je kupovna moć stanovništva bila minimalna, na svaku zaradu gledalo se s nepovjerenjem i sumnjom. Tako je kotarskoj vlasti u Krku prijavljen Ivan Volarić, župnik u Dragi Bašćanskoj, da je na javnoj dražbi prodavao žito. U svom očitovanju župnik je naveo kako je žito sakupljao narod u korist uzdržavanja zavjetne crkve sv. Roka, a on ga je sukladno tradiciji, rasprodao na javnoj dražbi. Ukupno je sakupljeno 122 kg, a prodavalo se za 1,84 krune po kilogramu. Žito su za vlastitu upotrebu kupili Petar Mihalić i Ivan Kučar iz Baške, koji su izjavili da su ga već potrošili pa im ga Općina ne može oduzeti. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 8776-16, 19. 9. 1916.

⁶⁸⁶ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 3085, 23. 9. 1916. Učitelj poljodjelstva Vinko Ferluga zaista je bio aktivan u podizanju kvalitete otočne poljoprivrede. Organizirao je i provodio niz praktičnih tečajeva u krčkim rasadnicima i uzor-vrtovima kao što su *Kimp* u blizini grada Krka i biskupsko poljoprivredno dobro *Kanajt* na ulazu u Puntat. Tako je primjerice, uz asistenciju dva mladića iz sela Vrh vodio tečajeve o čišćenju i klastrenju maslina tijekom ožujka 1915. godine. Tečajeve je podupirala Kotarska gospodarska zadruga u Krku u suradnji s Pokrajinskim gospodarskim vijećem, a održani su u Krku, Puntu, Korniću, Dragi Bašćanskoj, Skrpčićima, Linardićima,

Državna vlast nastojala je zataškati loše žetvene rezultate i sve veće opskrbne probleme. Stoga je Kotarsko poglavarstvo prenijelo na krčke općinske razine upozorenje da ne smiju iznositi informacije o raspodjeli kruha te općenitom gospodarskom stanju na svom području ili u državi, a naročito nisu smjeli odgovarati na pitanja koja su stigla iz Švicarske, a navodna svrha im je bila proučavanje ratno-gospodarskih odnosa i raspodjela živežnih namirnica u Njemačkoj i Austro-Ugarskoj Monarhiji. Također, pučanstvo je upozoreno da se u pismima vojnicima na bojištu često pretjeruje s opisima slabe opskrbe što „slabi moral vojnika“, a neprijatelji bi mogli zaključiti da je država iznemogla u nastojanju da opskrbi vlastito stanovništvo živežnim namirnicama. Zato je pučanstvo pozvano da takve vijesti ne spominje u pismima, jer će ih vojna cenzura zadržati.⁶⁸⁷

Prikrivanje opskrbne zbilje nije zaustavilo daljnje probleme. Oni se mogu ogledati i u najosnovnijim potrepštinama kao što su obuća i higijenske potrepštine. U prosincu 1915. godine zapovjedništvo 5. vojske zaplijenilo je sve vrste koža u krčkom kotaru. Zalihe su se morale prijavljivati svakog utorka, a navedene dužnosti bili su oslobođeni postolari koji su radili s malim količinama. Trgovac Josip Rulf iz Baške, ovlašten za prikupljanje koža u krčkom kotaru, organizirao je transport 10.000 ovčjih koža u Rijeku posebnim parobrodom preko ukrcajnih luka Krk, Malinska i Omišalj. U Rijeci je kože zaprimala Pomorska prijevozna linija (*K.u.k. Seetransportleitung*). Nakon evidencije prosljeđivala ih je u pulsko Tvrđavno stočno skladište, odjel Sakupljališta za kožu (*K.u.k. Festungsschlachtviehdepot Pola, Häutesammelstelle*), koja je vlasnicima koža isplaćivala naknadu. Krajnje odredište bio je bečki Ured za ratnu skrb (*Kriegsfürsorgeamt*).⁶⁸⁸ Međutim, na državnoj razini vladala je nestašica koža pa kada je u srpnju bašćanska općinska uprava naručila preko kotarske aprovizacije 500 pari cijelih potplata (za cijelu cipelu) i 500 pari polovičnih potplata (za zadnji dio cipele, tj. bez pete), primila je samo 100 para cijelih i 200 para polovičnih potplata jer su zalihe potplata zbog pomanjkanja kože bile posve iscrpljene.⁶⁸⁹ Zato su ih dobili samo muškarci.

Poljicama, Dubašnici, Sv. Vidu-Miholjice, Omišlju, Garici, Risiki, Vrbniku i Dobrinju. Iz arhivske građe teško se može utvrditi kada se Vinko Ferluga vratio na otok Krk. Prvi zapis nakon 1916. godine u kojem se pojavljuje njegovo ime potječe iz travnja 1918. godine glede podizanja sjemena za povrće. Nije isključeno da je demobiliziran i ranije.

⁶⁸⁷ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 546-16, 7. 7. 1916.; Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2027, 25. 8. 1916.

⁶⁸⁸ Do početka listopada 1916. godine s bašćanskog općinskog područja predano je 593 komada janjeće i 221 komad ovčje kože. DARi, JU 19, kutija 115.

⁶⁸⁹ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 1980, 7. 7. 1916.; spis br. 6904-16, 22. 7. 1916.

Za higijenske potrepštine, prije svega sapun, glavni dobavljač bilo je Tršćansko kolonijalno uvozno društvo (*Società Coloniale Triestina D'Importazione*), koje je nudilo razne vrste sapuna na veliko: bijeli sapun I. vrste, bijeli sapun II. vrste, svijetlo bijeli sapun te zeleni i smeđi sapun.⁶⁹⁰ Zbog naglog rasta cijena preporučivalo se pravljenje (kuhanje) sapuna u kućnoj radinosti od različitih prehrambenih otpadaka kao što su kožice od slanine, pokvareno ulje ili otpaci loja.⁶⁹¹ Do kraja godine cijene najjeftinijeg sapuna gotovo su se udvostručile.⁶⁹²

U kolovozu se u problematiku prehrane krčkog stanovništva uključilo Austrijsko ribarsko-industrijsko društvo „Oefiges“ iz Trsta (*Österreichische Fischerei und Industrie Gesellschaft „Oefiges“ aus Triest*), koje je u krčkim obalnim vodama lovilo ribu „na zagonjicu“.⁶⁹³ Društvo je općinskim aprovizacijama moralo ustupiti 50 kg ribe dnevno (ovisi o količini ulovljene ribe). Krčki ribari bili su pozvani da se uključe u ratno ribarenje ili da se učlane u društvo i postanu njegovi dioničari.⁶⁹⁴ Ovakav direktan upliv jednog državnog poduzeća s ciljem snižavanja tržišnih cijena i veće opskrbe stanovništva ribom bio je najava nečeg puno šireg što će uslijediti u 1917. godini.

Posljedično lošoj žetvi potrošnja brašna postala je prioritetna i strože kontrolirana. Brašno se prodavalo isključivo onima koji nisu imali zaliha žitarica te onima koji su imali stare, bolesne i nemoćne ukućane. Kotarska vlast tražila je od općinskih vlasti mjesečne iskaze o potrošnji prema krušnim karticama i drugim iskazima.

⁶⁹⁰ Bašćanska općinska aprovizacija naručila je 7 q svijetlo bijelog sapuna i 8 q smeđeg sapuna. DARi, JU 19, kutija 113, 24. 3. 1916.

⁶⁹¹ „Domaće pravljenje sapuna“, *Hrvatski list*, br. 336, str. 2., 15. 6. 1916.

⁶⁹² U studenome je cijena zelenog sapuna br. 1 iznosila 5,30 kruna po kilogramu, zelenog sapuna br. 2 5,60 kruna za 1 kg, a kilogram zelenog sapuna br. 3 koštao je 5,85 kruna. Sapun se naručivao isključivo na veliko.

⁶⁹³ „Austrijsko društvo za ribarsku industriju“, *Hrvatski list*, br. 293, str. 2., 3. 5. 1916., br. 296, str. 2., 6. 5. 1916.; „Aprovizacijske stvari. Ribe.“, *Edinost*, br. 152, str. 1., 1. 6. 1916.

⁶⁹⁴ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 1980, 17. 8. 1916.

Skupina po uporabi	Neopskrbljenih	
	broj	dnevna uporaba brašna u kg
Žetvenih radnika po 400 g	150	60
Koji obavljaju teške poslove po 300 g	250	75
Rudara po 200 g	70	28
Inače po 200 g	1.087	219
UKUPNO	1.557	382
Poraba gostiona i zavoda za putnike	1.245	249
SVEUKUPNO	2.802	631

Tablica 47. Potrošnja brašna u općini Baška u rujnu 1916. godine

U rujnu je na bašćanskom općinskom području živjelo ukupno 3.987 stanovnika od čega je bilo 2.430 poljodjelaca (61 % ukupnog stanovništva) i 1.557 ostalih koji su klasificirani kao neproizvođači i neopskrbljeni (39 % ukupnog stanovništva). U kategoriju poljoprivrednih neproizvođača ulazili su najamni i rudarski radnici te ostali koji nisu imali vlastitih zaliha. Njihova ukupna mjesečna potrošnja iznosila je 382 kilograma brašna. Kada se pribroje potrebe ugostiteljskih objekata, pekarnica i slastičarnica dobije se ukupna količina od 631 kilogram brašna, koje je općinska aprovizacija trebala osigurati. Zato se u općini naredni mjesec prodavalo maksimalno 1 kg brašna po osobi te 2 kg kukuruza i 1 kg graha po obitelji.

Nakon ljetne žetve, krumpir je postao jedna od najvažnijih prehrambenih namirnica na otoku. Potrebe su bile velike pa je pokrajinska aprovizacija naručila za krčki kotar 33 vagona, od čega 10 vagona za bašćansku općinu.⁶⁹⁵

⁶⁹⁵ Prema iskazu bašćanskog općinskog Upravnog odbora o urodu krumpira, na općinskom području je na 48 obrađenih hektara ubrano 360 kvintala krumpira. Krumpir se dodavao u hranu za 53 svinje. Za narednu sjetvu bilo je potrebno 500 kvintala sjemenskog krumpira. DARi, JU 19, kutija 115, 8. 11. 1916.

Distribucijski problemi s modrom galicom i sumporom koji su se pojavili prethodne godine produbili su se početkom 1916. godine. Istarski vinogradari nestrpljivo su očekivali naručene zalihe jer se bližilo vrijeme prskanja loze. Poljodjelsko vijeće u Poreču (Consiglio Agrario Provinciale) opravdavalo se nedostatnom državnom narudžbom mljevenog sumpora iz Kalina u Češkoj. Vinogradarima se preporučivalo da u svojim općinama naručuju što manje količine. Cijena češkog mljevenog sumpora bila je 120 kruna za kvintal. U bašćanskoj općini naručeno je 120 kvintala, a iz općinske blagajne Pokrajinskom poljodjelskom vijeću uplaćeno je 8.000 kruna. Pošto su to bile nedovoljne količine općinska uprava namjeravala je naručiti još 10 kvintala pa je zamolila čelništvo Kotarske gospodarske zadruge da intervenira kod Poljodjelskog vijeća. Osim Poljodjelskog vijeća, za narudžbu galice i sumpora bila je zadužena Gospodarska sveza za Istru, a preko nje Kotarska gospodarska zadruga za krčki kotar, koja je naručila 3 vagona za krčke vinogradare. Kotarska gospodarska zadruga imala je otvoren račun u Poštanskoj štedionici u Beču. Početkom ožujka obavijestila je svoje bašćanske članove da su u listopadu 1915. godine platili za 42,10 kvintala modre galice (Baška 33 q, Draga 5,10 q, Stara Baška 4 q). Na zamolbu župnika Milovčića, podigla je količinu na 60 q pa kada su se pribrojili ovogodišnjih 120 q izgledalo je sasvim dovoljno. Računalo se na štednju i miješanje s olumom (almunom), koji se mogao nabaviti kod „Kmetijske družbe“ u Ljubljani po cijeni od 60 kruna za kvintal. Kod istog društva beramski župnik Josip Grašić nabavio je 4 kvintala modre galice, koje je nudio istarskim općinama. Vinogradari koji su uplatili sumpor u studenome nisu ga dobili.⁶⁹⁶ Kada je početkom svibnja modra galica konačno stigla na otok bilo je jasno da su količine premale pa je i raspodjela bila racionirana: oni koji su naručili do 20 kg dobili su 3 kg, oni koji su naručili do 50 kg dobili su 6 kg, dok su oni koji su naručili preko 50 kg dobili 8 kg.⁶⁹⁷ No, bila je nekvalitetna i lako zapaljiva pa su daljnje isporuke obustavljene. Zato se prešlo na alternative, kao što je miješanje sumpora sa živim vapnom u prahu ili upotreba kalijevog permanganata (hipermangan), koji je pomiješan s ugašenim vapnom ili sadrom (gips, mavec, op. a.) bio dobro sredstvo protiv oidiuma ili pepelnice (pepeljasta plijesan).⁶⁹⁸ Na koncu, mjere štednje sumpora uvijek su bile preporučljive i dobrodošle. U nedostatku sumpora na tržištu su

⁶⁹⁶ DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 29, 1. 3. 1916.

⁶⁹⁷ Modra galica podijeljena je samo onim vinogradarima koji su je naručili preko Pokrajinskog poljodjelskog vijeća.

⁶⁹⁸ Koncem svibnja modra galica još nije stigla na bašćansko područje pa se za prvo špricanje vinove loze preporučila smjesa oluma (almuna), modre galice i vapna u omjerima: 40 dag oluma na 100 L vode, 40 dag modre galice na 100 L vode i 50 dag vapna na 100 L vode. Kao i olum, hipermangan mogao se nabaviti kod „Kmetijske družbe“ u Ljubljani, koja ga je prodavala po cijeni od 3 krune za 1 kg. Također, prodavala ga je tvrtka *F. Mell* iz Trsta po cijeni od 4 do 6 kruna za 1 kilogram. Miješao se s vodom u omjeru 10-12 dag na 100 litara vode.

se pojavila sredstva sumnjive kvalitete, kao što je bio *Mementhol* za suzbijanje peronospore, a cijena mu je bila 10 kruna za 1 kg.⁶⁹⁹ Ubrzo se našao na popisu nedozvoljenih i zabranjenih sredstava, a pored njega i ostala sredstva kao npr. *Melior*, *Cuprin*, *Mortholin*, *Permal*, *Spanyol rěz* i *Bugarska modra galica*. Ostatak naručene modre galice stigao je na otok početkom srpnja kada je već trebalo biti završeno treće špricanje sumporom. Opskrbnu sudbinu galice pratila je sudbina sumpora.⁷⁰⁰ Bašćanski vinogradari sveli su svoje narudžbe na minimum pa su naručili 95 kvintala, a za redovnu upotrebu trebalo im je do 200 kvintala. Državna vlast bila je svjesna ovog problema pa je Ministarstvo poljodjelstva u ožujku naznačilo dostavljene količine sumpora po pokrajinama i kotarima. Ukupna godišnja količina za Istru iznosila je 1.700 kvintala.⁷⁰¹

Općina	Baška	Dobrinj	Dubašnica	Krk	Omišalj	Punat	Vrbnik	Ukupno
Površina vinograda (u ha)	604	196	104	658	11	242	375	2.190
Doznačeno sumpora (u q)	22	8	5	24	1	9	14	83
Prosječno sumpora (kg/ha)	3,64	4,08	4,81	3,65	9,1	3,71	3,73	4,67

Tablica 48. Opskrba krčkog kotara sumporom u ožujku 1916. godine

Krčki vinogradi zauzimali su 5,11 % ukupne površine otoka Krka. Taj podatak umanjuje se činjenicom da je agrarno zemljište zauzimalo od 17-20 % njegove ukupne površine.

⁶⁹⁹ „Mementhol' - prevara za kupce ove tvarine“, *Hrvatski list*, br. 346, str. 2., 24. 6. 1916.

⁷⁰⁰ „Sumporanje vinograda, Za vinograde“, *Hrvatski list*, br. 368, str. 2., 15. 7. 1916.

⁷⁰¹ Cijelo Austrijsko primorje dobilo je 20 vagona sumpora, i to: Istra 1.700 q, Gorička-Gradiška 350 q te Trst s okolicom 30 q. Sumpor su dijelili: C. kr. povjerenik tvrđave u Puli (grof Rudolf Schönfeldt, kotarski upravitelj) za cijelu okolicu kapetanata Pule, Pokrajinsko gospodarsko vijeće u Poreču za sve vinogadare sudskih kotara Kopar, Piran, Buje, Motovun, Poreč, Lošinj i Cres te Gospodarska sveza za Istru za sve vinogadare sudskih kotara Podgrad, Volosko, Buzet, Pazin, Labin i Krk. Iskaze narudžbi trebalo je poslati do kraja srpnja. Za nabavu sumpora i modre galice za 1917. godinu narudžbe je trebalo predati do 28. studenoga 1916. godine. DARI, JU 19, kutija 114, Okružnica br. II/354-16 Gospodarske sveze za Istru, 6. 4. 1916.

Međutim, bez obzira na navedeni statistički podatak, opskrba sumporom nije niti izbliza bila dovoljna da se vinogradi kvalitetno pripreme za berbu grožđa. Izračunom dolazimo do prosječno 4,67 kilograma sumpora po jednom hektaru vinograda, a trebalo ga je najmanje četiri puta više za kvalitetno sumporenje. Najveću površinu pod vinogradima imala je općina Krk, ali u odnosu na ukupnu površinu, općina Baška bila je po vinogradarstvu najrazvijenija krčka općina. Narudžbe sumpora u svim krčkim općinama išle su preko Kotarske gospodarske zadruge u Krku do Gospodarske sveze za Istru, koja ih je potom prenosila pokrajinskim organima, a oni prema državnoj razini, točnije Općem savezu austrijskih gospodarskih zadruga (*Allgemeiner Verband landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich*). Skromne količine sumpora počela je dijeliti krčka Kotarska gospodarska zadruge početkom ljeta. Na svakih 1.000 loza ili trsova došao je 1 kilogram po cijeni od 1,20 kruna, a mogli su ga nabaviti samo oni vinogradari koji su prethodno prijavili broj trsova.⁷⁰²

Očekivano, berba nije dobro prošla. Grožđe je bilo nedozrelo zbog slabog sumporovanja pa je urod bio slab, a vino kiselo.⁷⁰³ Stoga su bašćanski vinogradari počeli s pravljenjem *petiota* za što su im trebale veće količine šećera. Bašćanski župnik Milovčić tražio je od nadzornika konobarstva u Puli dozvolu za 120 kg šećera kako bi se napravilo 500 litara vina od koma. Znajući da će zahtjev teško biti usvojen podržalo ga je 169 vinogradara u svojevrsnoj peticiji kotarskoj vlasti, u kojoj su tražili šećer za vino.⁷⁰⁴ Bez obzira na slab urod vino je bilo rekvirirano, a pored njega Ministarstvo trgovine zaplijenilo je početkom rujna, kao i prethodne godine, cjelokupnu količinu koštica od grožđa (pečke).⁷⁰⁵ Proizvođačima je ostavljeno najviše 10 litara za godišnju potrošnju.⁷⁰⁶ Trgovina grožđem za pravljenje vina bila je dozvoljena samo

⁷⁰² DARi, JU 19, kutija 114, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 25. 6. 1916.

⁷⁰³ Prema odluci kotarske vlasti, grožđe se smjelo izvoziti iz krčkog kotara do 15. rujna. Odluka je povučena nakon proglašenja rekvizicije 9. rujna pa se trgovina zadržala samu unutar kotara. DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 8228, 4. 9. 1916.

⁷⁰⁴ Proizvođače *petiota* podsjetilo se da 9. članku Vinskog zakona i ministarske naredbe od 18. ožujka 1914. g. (L.D.Z. br. 69) pravo na potrebnu količinu šećera imaju samo oni koji su prijavili proizvodnju *petiota* u razdoblju od 1909. do 1913. godine.

⁷⁰⁵ Predsjednik Zemaljske upravne komisije Alois Lasciac sazvao je, dogovorno s namjesnikom Fries-Skeneom, sastanak u tršćanskoj Burzi na kojem se raspravljalo o rekviziciji grožđa i vina u Istri. Na sastanku je bilo nekoliko vinogradara i trgovaca vinom na veliko, pukovnik Voglhuber, dvorski savjetnik Scarpa te poljodjelski i vinogradarski stručnjaci Trampuž, Cucovich i inženjer Fontanot. Zaključak je bio da rekvizicija započne 9. rujna po otkupnim cijenama koje će odrediti Namjesništvo. „Zemaljska Upravna Komisija Margrofije Istre i cijene groždja i vina“, *Hrvatski list*, br. 411, str. 2., 27. 8. 1916.; „Rekvizicija groždja i vina u Istri“, *Primorske novine*, br. 32, str. 2., 29. 8. 1916.

⁷⁰⁶ U dopisu kojega je 13. prosinca poslao općinskim upravama u Puntu, Dobrinju, Dubašnici i Vrbniku, Nikola Dorčić, predsjednik bašćanskog općinskog Upravnog odbora predložio je sastanak predstavnika svih krčkih općina sa kotarskim upraviteljem Muchom s ciljem da se pokuša od Vojnog zapovjedništva ishoditi povećanje najveće dozvoljene količine vina u krčkom kotaru. Obrazlagao je to činjenicom da je vinogradarski rad težak te da vino u

unutar kotara. Rekvirirano vino bilo je namijenjeno prvenstveno za vojsku, a potom i za civilno stanovništvo. Namjesništvo je odredilo cijene: grožđe 62 kruna za jedan kvintal, obično bijelo vino kao mošt 101,20 kruna za hektolitar, a u studenome 111,20 kruna, teran 130 i 140 kruna, bijelo vino malvazija 146 i 156 kruna za hektolitar.⁷⁰⁷ Također, određeno je da će svaki mjesec vino biti skuplje za 1 krunu po hektolitr.⁷⁰⁸ Zapljena je podrazumijevala i koštice od tropa ili komine koje se namjeravalo upotrijebiti za pravljenje vina od koma i za pečenje rakije.⁷⁰⁹ Prijavljene količine općinske vlasti morale su pisanim putem dostaviti kotarskoj vlasti i Centrali za ulje i mast u Beču, koja je plaćala naknadu od 20 kruna za 100 kg i to samo ako pečke nisu sadržavale više od 5 % primjesa (čahurica, petlji i sl.). Kotarska vlast imala je mogućnost prisile predaje pečki uz snižavanje cijene za 10 %. U studenom je bašćanska općinska uprava objavila pregled uništenih vinograda od peronospore te obnovljenih vinograda američkom lozom. Od prvobitnih 70 ha vinograda filoksera je posve devastirala 2 ha dok je 4 ha bilo zaraženo, ali je još davalo plodove. Američkom lozom iz državnih nasada obnovljeno je 68 ha ili 97 % vinograda. Ujedno je napravljena usporedba s 1913. godinom u kojoj je šteta od peronospore ili nevremena iznosila 180.000 kruna dok je u 1916. godini iznosila 600.000 kruna što je povećanje štete za 233 %.⁷¹⁰ Posljedica je to nedovoljnog tretiranja sumporom i modrom galicom, ali i dugotrajne suše.

Berba grožđa	1913.	1914.	1915	1916.
ocjena berbe	dobra	dobra	dobra	vrlo slaba
cijena vina po hektolitr (u krunama)	60	70	do 82	120

Tablica 49. Berba grožđa i cijena vina u općini Baška 1913. - 1916.

sadašnjim uvjetima predstavlja svojevrsni nadomjestak za hranu. Predloženi termin sastanka bio je 16. prosinca, ali nije poznato je li do njega došlo. DARi, JU 19, kutija 115, 13. 12. 1916.

⁷⁰⁷ Preuzimanje vina na otoku Krku započelo je 1. studenoga, a cijena se formirala prema gradaciji na 111,20 kruna za 1 hektolitar uz odštetu od 13 kruna za pripremu vina. Gradacija alkohola utvrđivala se Malligandovim aparatom. Slabija, ali ukusna vina, plaćala su se prema nagodbi.

⁷⁰⁸ „Zapljena vina u Istri“, *Primorske novine*, br. 51, str. 3., 20. 9. 1916.

⁷⁰⁹ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 8773-16, 25. 9. 1916.

⁷¹⁰ DARi, JU 19, kutija 115, Općinski pregled glede po filokseri uništenih te američkim lozama rekonstruiranih vinograda prema stanju koncem godine 1916., studeni 1916.

Sagledavajući berbe grožđa od 1913. do 1916. godine razvidno je da su sve berbe osim posljednje ocijenjene kao uspješne. Konstanta je u povećavanju cijene vina, prosječno za 10 kruna godišnje. Veliki skok cijene vina dogodio se 1916. godine kada ga je bilo malo zbog slabog uroda grožđa. Sumarno, u četiri godine cijena vina se udvostručila.

Nakon berbe maslina, istarski organi vlasti počeli su poduzimati prve korake koji su vodili rekviziciji maslinovog ulja.⁷¹¹ Za to je bila zadužena Zemaljska upravna komisija, čiji je predsjednik Lasciac potkraj listopada zatražio od istarskih općinskih uprava popise vlasnika preša, koji su morali voditi točnu evidenciju količina donesenih na tiještenje, te ime maslinara.⁷¹² Općinske vlasti morale su kontrolirati i evidentirati prijavljene zaliha ulja, jer se rekvizicija u studenome provodila prema kriterijima starosne dobi ukućana, u što su one imale najbolji uvid. Registre tiještenja maslina i količinu dobivenog ulja te podatke o količinama rekviriranog ulja bile su dužne poslati do kraja godine.⁷¹³ Državni Ured za prehranu naroda rekvirirao je i ostatke od prešanja (sansa) te uljni talog. Sve pojedinačne količine ulja više od 10 litara bile su rekvirirane, na način da je vlasnik ulja mogao zadržati najviše 4 litre za članove obitelji mlađe od 7 godina, a za starije najviše 6 litara.⁷¹⁴ To su bile količine na godišnjoj razini.

Budući je žetva na cijelom krčkom području imala izuzetno loše rezultate, pred općinske aprovizacijske komisije postavio se zadatak kako što bolje opskrbiti stanovništvo za nadolazeću

⁷¹¹ Zapljene maslinovog ulja provodile su se i prije jesenske berbe. Tako je u lipnju kod Đurđe Dujmović iz Baške pronađeno 500 litara sakrivenog ulja i odmah je zaplijenjeno. Kotarska vlast ostavila je 430 litara bašćanskoj aprovizaciji, 50 litara dala je mjesnoj oružničkoj postaji, a preostalih 20 litara prosljeđeno je vojnoj posadi u Svetoj Fuski (Gregomorto). Bašćanska aprovizacija morala je prodavati ulje pučanstvu po maksimalnoj cijeni od 5,20 kruna za litru, a na temelju iskaza o popisu zaliha ulja kojeg je imao mjesni odjel financijske straže. Đurđi Dujmović plaćena je naknada od 5 kruna po litri. Prema odluci kotarske vlasti nekoliko dana kasnije, od svog dijela morala je bašćanska aprovizacija prodati 30 litara ulja financijskoj straži u Baški. Sljedeća naredba o podjeli zaplijenjenog ulja stigla je dopisom Kotarskog poglavarstva u Krku dva tjedna poslije, a prema kojoj je podjela izgledala: 250 litara prodalo se Zapovjedništvu C. kr. Pomorske akademiji u Rijeci (Marine akademie abteilungs kommando), 65 litara Kotarskom poglavarstvu u Krku, 50 litara oružništvu u Baški, 20 litara financijskoj straži u Baški, 15 litara ostavljeno je Đurđi Dujmović za njenu osobnu upotrebu, a 120 litara bašćanska aprovizacija prodavala je pučanstvu po cijeni od 6 kruna po litri. Za potrebe 18 obitelji javnih namještenika u Baški (župnik, učiteljstvo, općinski službenici i namještenici) prodano je 69,75 litara. Ukupni utržak od rekviriranog ulja iznosio je 2.938,50 kruna.

Oružnička postaja u Baški zaplijenila je 9. studenoga poštanskom kočijašu Nikoli Vasilichu iz Krka 32 litre ulja. Nakon uložene žalbe, kotarska vlast naredila je općinskoj upravi da kočijašu vrati ulje jer je zabrana trgovine uljem uslijedila nakon što mu je oduzeto. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 10648-16, 13. 11. 1916.

⁷¹² DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 7213-16, 21. 10. 1916; spis br. 7886-16, 11. 11. 1916. Općinska uprava u Baški izvijestila je da na općinskom području nema preša za ulje, jer maslinarstvo kao gospodarska grana nije prisutno. Shodno tome, u općini Baška nije provedena rekvizicija maslinovog ulja.

⁷¹³ Ukoliko općinske uprave nisu imale dovoljno posuda za spremanje ulja, mogle su ih uzeti od vlasnika uljare ili mlina, koji je imao pravo na 8 odnosno 4 litre ulja kao naknadu. Ulje se nije smjelo prodavati ili izvoziti bez dozvole Zemaljske upravne komisije. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 9211-16, 22. 12. 1916.

⁷¹⁴ „Ulje u Istri rekvirirano“, *Primorske novine*, br. 104, str. 3., 21. 11. 1916.; „O rekviziciji ulja u Istri“, *Primorske novine*, br. 119, str. 3., 8. 12. 1916.; „Iz Istre“, *Primorske novine*, br. 137, str. 3., 30. 12. 1916.

zimu. Potrebe su bile velike, a namirnica malo. Na otočnoj razini su sve krčke općinske vlasti podnijele početkom studenoga nadležnoj kotarskoj vlasti iskaz najnužnijih potreba za stanovništvo na svom području, bez garancija o ispunjenju istih.⁷¹⁵ Zato je dolazak zime u pogledu prehrane krčkog stanovništva bio apsolutno neizvjestan i iščekivan sa zebnjom i strahom.

Na državnoj razini istom problematikom bavila se Aprovizacijska centrala u Beču, odnosno Opskrbni ured, formiran kao odjel (sekcija) Ministarstva unutarnjih poslova.⁷¹⁶ Bio je to početak osnivanja specijaliziranih aprovizacijskih centrala u austrijskom dijelu monarhije kao predznak opskrbne katastrofe koja je uslijedila.⁷¹⁷

3. 5. 4. Gladovanje 1917. godine

Zimske vremenske neprilike početkom 1917. godine označene su glavnim uzrokom zastoja željezničkog prometa prema Istri. Posljedica je bila prekid opskrbe pučanstva živežnim namirnicama, napose krumpirom, brašnom i kukuruzom. Počele su se trošiti ionako minimalne zalihe ostale od prošlogodišnje katastrofalne žetve, ali one su brzo potrošene i zavladao je glad. Vlasti su pokušale spriječiti najgore preraspodjelom zaliha po principu solidarnosti. Brašno se prodavalo u najvišoj dnevnoj količini od 20 dag, odnosno mjesečnoj od 4 kg.⁷¹⁸ Istodobno se uporno upozoravalo pučanstvo na štednju jer „nekoji odmah izjedu samo, da drugo dobiju. Tko nezna šparati, znat će gladovati.“⁷¹⁹ Kotarska krčka vlast usmjeravala je općinske vlasti prema opskrbi pučanstva mesom po cijeni rekviriranja životinja. Vlast je shvatila koliko je pogubna

⁷¹⁵ Općinsko poglavarstvo u Baški naznačilo je u dopisu Kotarskom poglavarstvu u Krku da za mjesec studeni treba 300 kvintala krušnog brašna, 400 kvintala kukuruza, 100 kvintala ječmika, 200 kvintala graha i 20 kvintala slanine. Također, za predstojeću zimu i proljeće naredne godine „bilo bi dobro nabaviti“ 50 vagona krumpira, 10 vagona graha, 50 kvintala jestivog ulja, 50 bačava petroleja i 2.000 komada potplata. DARi, JU 19, kutija 115, 8. 11. 1916.

⁷¹⁶ Predsjednik (voditelj) Opskrbnog ureda bio je vitez Oskar von Keller (od 12. listopada do 30. studenoga), a potpredsjednik barun August Fries. Od 1. prosinca djelovao je samostalno kao Ured za narodnu prehranu pod predsjedanjem Oskara Koksteina (do 5. 1. 1917.). Zadnja dva predsjednika, Anton Höfer (od 5. 1. 1917. do 26. 2. 1918.) i Ludwig Paul (od 26. 2. do 11. 11. 1918.) bili su ministri bez portfelja. „Aprovizacijska centrala u Beču“, *Primorske novine*, br. 73, str. 3., 14. 10. 1916.

⁷¹⁷ Opskrbna kriza osjetila se i u vojsci. Krajem 1916. godine vrhovni vojni zapovjednik, nadvojvoda Eugen, odredio je da se vojnicima u zaleđu smanji dotadašnje dnevno sljedovanje. Primjerice, uvedeni su bezmesni dani kao i za civilno stanovništvo, peciva s bijelim brašnom nisu se smjela peći, mlijeko su smjeli dobivati samo bolesni i ranjeni vojnici, a svaki vojnik mogao je dobiti najviše 0,5 L vina ili 750 dL piva. „Novi propisi za prehranu četa u zaledju“, *Primorske novine*, br. 92, str. 3., 7. 11. 1916.

⁷¹⁸ Bašćanska posujilnica rasporedila je maksimalnu količinu brašna za prodaju po osobi: 1 kg pšeničnog brašna, 2 kg ječmenog brašna i 1 kg raženog brašna. DARi, JU 19, kutija 116, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 25. 2. 1917.

⁷¹⁹ DARi, JU 19, kutija 116, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 11. 2. 1917.

bila zabrana trgovine životinjama i mesom između krčkih općina za opskrbu stanovništva mesom jer je uvoz prestao pa je polovicom ožujka povukla zabranu, ali je zadržala onu o izvozu stoke u lošinjski kotar. Trgovcima je naloženo da ne podižu cijene, a imena onih koji su to činili bez obzira na prijašnje sudske kazne, općinske vlasti objavljivale su na službenim oglasnim pločama kako bi ih se izvrglo javnoj sramoti i gubitku mušterija, jer je to bio jedini način kako bi se konačno stalo na kraj „izrabljivanju pučanstva u ovim iznimnim vremenima.“⁷²⁰

U problematiku opskrbe mesom i svinjskom mašću uključio se državni Ured za narodnu prehranu (Amt für Volksernährung), koji je početkom siječnja odredio rekviriranje svinjske masti prema težini svinja: od svinje težine do 60 kg trebalo je općinskoj vlasti predati 2 kg masti, od svinje težine do 100 kg predavalo se 3,5 kg masti, od svinje težine do 150 kg predavalo se 6 kg masti, a od svinje težine preko 150 kg predavalo se 10 kg masti.⁷²¹ Međutim, sve krčke općine oskudijevale su mesom pa se državna vlast počela snažnije fokusirati na ribarenje i efikasniji izlov ribe kako bi se ublažila „mesna kriza“.⁷²²

U veljači je država potpuno preuzela kontrolu i organizaciju nad obalnim ribarstvom pa su prosljeđene upute krčkim općinama da sastave popis svih ribara od 14. do 65. godine života, uključujući i žene. Utvrđivanje statističkih podataka o broju ribara i raspoloživih ribarskih brodica, alata i pribora bila je pripremna faza za uvođenje ratnog (vojnog) ribarstva, koje je svoju konačnu formu dobilo u kolovozu kada je pod zapovjedništvom Sočanske vojske osnovano društvo pod nazivom „Ratno ribarenje Krk“ (Kriegsfischerei) za otoke Krk i Cres, sa sjedištem u gradu Krku.⁷²³ Pod zapovjedništvom natporučnika Fladunga, zadatak društva bio je da lovi ribu uzduž obale i pomaže domaće ribare. Ulazak u društvo imalo je svoju cijenu: ribar je zadržavao 45 % vlastitog ribarskog inventara i to ako je aktivno sudjelovao (inače samo 30 %), a s ostalim ribarima morao je podijeliti 30 % svoje ribarske imovine, dok je 25 % pripadalo državi za potporu ratno invalidnih pomoraca. S druge strane, ribari su dobivali plaću koju su mogli koristiti za nabavu hrane svojim obiteljima. Tako je rekvizicija ušla na mala vrata u krčko ribarstvo što je značilo *de facto* ukidanje Ribarske zadruge u Staroj Baški, čiji je

⁷²⁰ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 1625-17, 8. 3. 1917.

⁷²¹ Navedene odredbe vrijedile su za svinje koje su bile ubijene radi prehrane nakon 31. listopada 1916. godine pa je naredba imala retroaktivnu snagu. Vlasnici svinja morali su općinskim vlastima javiti broj svinja te prijaviti svaku promjenu (uginuće svinje, prodaja, kupnja). DARi, JU 19, kutija 116, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 282, 25. 2. 1917.

⁷²² U rujnu je bašćanska općinska vlast preko Zemaljske upravne komisije naručila 100 svinja težine od 60 do 80 kg radi opskrbe pučanstva, prvenstveno onih najsiromašnijih. Narudžbu je predsjednik Upravnog odbora popratio riječima kako je „ovdje siromašno pučanstvo u velikoj stisci sa mesom, a još većoj za slaninom jer nitko ne uzgaja svinje. Mjesto je trgovačko.“ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 7910-17, 13. 9. 1917.

⁷²³ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 7329-17, 21. 8. 1917.

cjelokupni inventar preuzela vojna ribarska uprava.⁷²⁴ Među krčkim ribarima nije zavladao oduševljenje za ulazak u društvo, prvenstveno stoga jer su bili svjesni da su njihovi ribarski inventari skromni i nedostatni za veći izlov kakav se namjeravao postići. Neki od njih uložili su prigovore i nisu bili spremni ustupiti svoj ribarski alat i sprave te sudjelovati u vojnom ribarenju. Primjerice, otpori bašćanskih ribara provlačit će se gotovo do kraja rata.⁷²⁵ Bašćanska općinska vlast bila je pri tome nemoćna i tražila je intervenciju kotarske vlasti u Krku, jer je u konačnici interes bilo poboljšanje javne prehrane. Nedostatak brojčanih pokazatelja za ostale krčke općine zamagljuje širu sliku, ali bašćanska situacija zasigurno nije bila preslika otočne.⁷²⁶ Uostalom, akcija razvoja krčkog ratnog ribarstva širila se i nastojanjem pokrajinskih i kotarskih organa vlasti da se profesionalni ribari stariji od 38 godina oslobode aktivne vojne službe kako bi se uključili u ratno ribarstvo ili pozivanjem ribara koji su kod kuće, bez obzira bili mlađi ili stariji od 50 godina, da se sami prijave svojim općinskim vlastima.⁷²⁷ Sve se više krčkih ribara priključivalo društvu, koje je u međuvremenu prešlo pod ingerenciju tršćanskog društva „Oefiges“, kao njegova ratna sekcija. Kao privlačni faktor za učlanjenje služio je i povlašteni status u odnosu na ostalo stanovništvo kojega su vojni ribari imali prilikom podjele šećera (sladora), jedne od najtraženijih i istovremeno najoskudnijih namirnica na otoku. Općinskim aprovizacijama naređeno je da o tome strogo vode računa, baš kao i o nabavi potrebnih ribarskih sredstava. Jedno od njih bio je karbid (kalcijev karbid, karabit), „koji ne služi za rasvjetu nego za ribariju“, nabavljan na riječkom tržištu.⁷²⁸

Prijelomna faza krčkog ratnog ribarstva počela je u jesen 1917. godine, premještanjem društvenog sjedišta iz Krka u Malinsku, da bi konačni oblik dobila u ljeto naredne godine naredbom Ministarstva za zemaljsku obranu i odlukom Namjesništva u Trstu kojima su

⁷²⁴ Ribarska zadruga iz Stare Baške osnovana je 8. rujna 1910. godine kao zadruga s ograničenim jamstvom. Bila je jedina krčka ribarska zadruga koja je funkcionirala do početka Prvog svjetskog rata.

⁷²⁵ Prema anketnom listiću iz kolovoza, u Baški se ribarstvom bavilo 20 ljudi, od kojih su neki izrazili nevoljkost pristupanju ratnom ribarenju jer nisu imali adekvatno opremljene barke, alat i pribor za veći izlov. Seoski glavari u Staroj Baški javio je da u selu postoje samo dvije neupotrebljive barke koje su bile vlasništvo Ribarske zadruge, a sve ostalo uzela je vojska. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 7239-17, 21. 8. 1917.; spis br. 1796, 27. 8. 1917.

⁷²⁶ To dokazuju spisi u kojima predsjednik bašćanskog općinskog Upravnog odbora ukazuje kotarskim vlastima na činjenicu kako se u krčkim općinama uredilo ratno ribarenje dok Općina Baška zaostaje za njima. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 1656, 17. 7. 1918.

⁷²⁷ Iz bašćanske općine u aktivnoj vojnoj službi bila su tada 26 profesionalna ribara. Najstarijem je bilo 50 godina, a najmlađem 18 godina. Za sve njih tražilo se oslobođenje od vojske kako bi bili angažirani kod mjesnog tunolova (tunere) i spremni dočekali početak sezone izlova tune (15. 8.). DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 6724-17, 31. 7. 1917.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1607, 5. 8. 1917.; spis br. 1607, 10. 8. 1917.; Oglas br. 1732, 19. 8. 1917.; Oglas br. 1987, 21. 9. 1917.

⁷²⁸ Cijena karbida kretala se od 80 filira za 1 kg u svibnju 1917. godine do 1,20 kruna za 1 kg u lipnju naredne godine. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 8912-17, 7. 12. 1917.

„prisilili“ tršćansko društvo da svoje daljnje poslovanje u potpunosti podredi vojnim zahtjevima.⁷²⁹ Od tada je društvo bilo izravno podređeno vojnom zapovjedništvu u Grazu, a moglo je sklapati pogodbe s civilnim ribarima za nabavu svježe i usoljene ribe. Sav radni personal društva došao je pod vojnu jurisdikciju. Vojnim voditeljem društva imenovan je dr. Oswald vitez Straub, Carsko-kraljevski Viši mornarički povjerenik Ribarskog odjela u Rijeci. Duskora se i personal tršćanskog društva preselio u Malinsku čime je ona postala središte ratnog ribarstva cijelog riječkog bazena. Odabir Malinske kao središta ratnog ribarstva nije bio slučajan. Trst se našao u zoni neposredne ratne opasnosti, a nad Rijekom su se pojavili talijanski zrakoplovi. Strateška odluka bio je otok Krk, odnosno Malinska, zbog svog povoljnog geografsko-prometnog položaja. Dubašljanska općina imala je od toga neposrednu financijsku korist jer joj je zapovjedništvo plaćalo najamninu za svoje urede (oko 100 kruna mjesečno), dok su pojedinci ubirali mjesečni najam za smještaj vojnih ribara i konja, za koje su sijeno i slama dopremani iz dobrinjštine.⁷³⁰

Društvo je odmah poduzelo energične mjere. Uvedena su dva paralelna cjenika za prodaju ribe, vojni i civilni, s tim da je riba koju su izlovili vojni ribari podijeljena u tri kvalitetne kategorije. Njene maksimalne cijene određivao je Ured za ispitivanje cijena u Pazinu, a odnosile su se na ulov do 100 kg, dočim se preko navedene težine cijena proporcionalno smanjivala. Jedina briga općinskih organa vlasti bila je stroga kontrola da civilni ribari donesu u ribarnicu sav ulov.⁷³¹ Ribarska utakmica između vojnih i civilnih ribara nije uvijek bila ravnopravna jer su civilni ribari morali imati legitimacije koje su im izdavali općinski lučki uredi, a bez kojih nisu smjeli ribariti, dok se takve odredbe nisu odnosile na vojne ribare. Pozitivni rezultati koji su se počeli pojavljivati u proljeće 1918. godine pojačani su u kasnijem razdoblju, a riječko novinstvo nije propustilo priliku pohvaliti ih:

„Mjeseca travnja ulovljeno je 47.325 kg ribe i 16.870 kg školjka. Od toga otpada 28.993 kg na vojnički ribolov, a tek ostalo su donijeli na tržište civilni ribari.“⁷³²

⁷²⁹ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 6536-18, 11. 7. 1918.

⁷³⁰ Marija Radić iznajmljivala je kuću za smještaj vojnika, a Petra Ventin sobe za časnike. Općinski načelnik Petar Škarpa iznajmljivao je staje za vojne konje. Plaćanje je vršila vojska uplatom u općinsku blagajnu iz koje se podmirivao dug iznajmljivačima. Dnevno se za svakog časnika plaćalo 52 filira, za vojnika 2 filira, a za konja 3 filira. DARI, JU 125, knjiga 12, Glavni blagajnički dnevnik Glavarstva Općine Dubašnica 1909. - 1932.

⁷³¹ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 6911-18, 1. 7. 1918.

⁷³² „Uspjeh ribolova u austrijskom Primorju“, *Primorske novine*, br. 68, str. 3., 29. 3. 1918.

Zimski mjeseci 1917. godine predstavljali su razdoblje najveće štednje i oskudice na otoku od početka ratnog stanja. Petrolej se prodavao u najvećim količinama od 1 litre, i to ponajprije kućanstvima, a potom obrtnicima i uredima.⁷³³ Kako bi se što više uštedjelo na rasvjeti, radno vrijeme trgovina i skladišta završavalo je u 19:00.⁷³⁴ Iscrpljivanjem zaliha i produljivanjem dnevne svjetlosti mijenjale su se odredbe o potrošnji. Već u proljeće prepolovila se količina za kućanstva, da bi ga do kraja kolovoza stanovništvo prestalo dobivati. Prednost je dana uredima i javnim ustanovama.⁷³⁵

Od prehrambenih namirnica u bašćanskoj aprovizaciji sve više mjesta uz ribu počelo je zauzimati povrće i namirnice bogate šećerom kao što su marmelada i čokolada. Mjesečna količina šećera od 29 kvintala u prosincu 1916. godine smanjila se na 23 kvintala u siječnju 1917. godine te se kroz cijelu godinu stabilizirala na 21 kvintal. U studenom i prosincu mjesečne količine pale su na 16 kvintala. Ukupno je općina Baška u 1917. godini nabavila 244 kvintala ili 24.400 kg šećera.⁷³⁶ Ako uzmemo da je na prostoru bašćanske općine prosječno živjelo 3.900 stanovnika dolazimo do izračuna da je na svaku osobu otpadalo prosječno godišnje 6,25 kg šećera ili oko 500 g mjesečno, što je bilo u skladu s propisanom maksimalnom mjesečnom količinom šećera po osobi za seosko stanovništvo.⁷³⁷ Obzirom na kontinuirano povećanje ukupnog broja stanovnika i povećanje broja osoba o kojima je općina morala skrbiti značilo je to sve veći nedostatak u opskrbi i distribuciji. To je očito bio problem i na državnoj razini jer je Ured za pučku prehranu potkraj ožujka zabranio upotrebu šećera za pravljenje voćnih sirupa i osvježavajućih napitaka, a tri mjeseca poslije obustavljeno je izdavanje dodatnih iskaznica za pravljenje konzerviranog voća. Također, šećer je zabranjen u ugostiteljskim objektima (kavanama, gostionicama i krčmama) pa su gosti morali sami zaslađivati jela ili

⁷³³ Posao oko distribucije petroleja pod državnim nadzorom, od rafinerije do maloprodaje, preuzela je Centrala za petrolej, osnovana krajem 1916. godine. „Centrala za petrolej u Austriji“, *Primorske novine*, br. 124, str. 3., 14. 12. 1916.

⁷³⁴ Ministarska naredba odnosila se na razdoblje do 30. travnja. Međutim, slijedom mnogobrojnih zahtjeva pomoćnog trgovačkog osoblja Ministarstvu trgovine da se zbog preopterećenosti poslovima produlji vremenski rok naredbe i nakon 1. svibnja, prepušteno je kotarskim vlastima da samostalno odluče hoće li ga produljiti. Kotarsko poglavarstvo tražilo je mišljenje krčkih općinskih vlasti pa se bašćanska općinska vlast suglasila s tim prijedlogom. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 709-17, 17. 1. 1917.

⁷³⁵ Namjesništvo je 15. svibnja naredilo (br. Pr. 29/32, L.P.Z. br. 22) da se petrolejom mogu opskrbljivati samo ona kućanstva u kojima leži bolesnik. Prestanak distribucije uslijedio je u jesen, a do kraja godine pristizale su na otok oskudne količine. Tako je primjerice, općina Baška početkom prosinca dobila 4 bačve petroleja naručenih u listopadu. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 4945-17, 23. 6. 1917.

⁷³⁶ DARi, JU 19, kutija 208, Nabava šećera 1915. - 1919.

⁷³⁷ Bašćanska posujilnica prodavala je polovicom prosinca stanovnicima Baške, Batomlja i Jurandvora pomiješani šećer u prahu i kocki u maksimalnoj mjesečnoj količini od ½ kg, a istovremeno je pozvala pućanstvo da „tko donese 20 helera dobit će biža za juhu, a tko doda još 170 helera dobit će 300 g pašte i ječmika, a ako k ovomu doda i malo blitve, eto mu gospodski objed!“ DARi, JU 19, kutija 117, 16. 12. 1917.

pića.⁷³⁸ Istovremeno je povećana mjesečna količina šećera za žandarmeriju, financijsku stražu te općinsko redarstvo na 1,5 kg. Potkraj godine pravo na dodatne iskaznice za šećer imale su samo osobe na liječenju i to uz predočenje liječničke potvrde.⁷³⁹ Osobe starije od 70 godina dobivale su dodatne iskaznice od 250 g šećera uz predočenje općinske potvrde o potrebama, koja je morala biti potvrđena i od mjesne oružničke postaje.⁷⁴⁰ Količina šećera za ugostiteljske objekte i samostane smanjena je za četvrtinu od količine koju su do tada dobivali. Posebno je bilo regulirana opskrba trudnica i dojilja. Trudnice od trećeg mjeseca trudnoće te dojilje imale su pravo na jednu dodatnu iskaznicu za šećer od 250 g mjesečno dok dijete ne navrši 10 mjeseci života. Isto pravo imala su djeca do navršenih 5 godina života. Trudnice i dojilje morale su predočiti liječničku potvrdu ili rodni list (svjedodžba rođenja) iz kojega je vidljiva dob djeteta. Zbog toga su općinske vlasti bile dužne tršćanskoj podružnici Ureda za opću prehranu javiti broj djece mlađe od 6 godina i broj dojilja na svom području.⁷⁴¹

MJESTO	1913. - 1914.	1915.	1916.	1917.
Baška	140	41	20	16
Batomalj	16	3	2	2
Jurandvor	50	14	8	6
Draga Bašćanska	80	31	18	12
Stara Baška	29	11	9	8
UKUPNO	315	100	57	44

Tablica 50. Broj djece mlađe od 6 godina u općini Baška od 1913. do 1917. godine

⁷³⁸ Istom naredbom određeno je da će se ugostiteljima izdavati iskaznice za šećer u ograničenoj mjeri od 60 % kada u promet bude stavljen saharin. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 188-17, 4. 5. 1917.

⁷³⁹ Na području bašćanske općine bio je evidentiran ukupno 71 bolesnik (47 iz Baške, 3 iz Batomlja, 10 iz Jurandvora, 3 iz Drage Bašćanske te 8 iz Stare Baške) kojima je trebalo izdati dodatne mjesečne iskaznice. DARi, JU 19, kutija 208, Nabava šećera 1915. - 1919., 14. 12. 1917.

⁷⁴⁰ Od 1. siječnja 1918. godine dodatne iskaznice za bolesnike i starije osobe dobivale su se jednokratno zbog smanjene količine šećera u krčkom kotaru. DARi, JU 19, kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2735, 23. 12. 1917.

⁷⁴¹ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 11654-17, 6. 12. 1917.

Iz tablice je razvidno da se broj djece mlađe od 6 godina koja su imala pravo na dodatnih 250 grama šećera mjesečno ubrzano smanjivao od 1913. godine, što je bila olakotna okolnost za općinsku aprovizaciju, ali otegotna za demografska kretanja. U prosincu 1917. godine gotovo desetina djece mlađe od 6 godina, njih ukupno 60, nisu bila rođena u općini Baška. Radilo se o djeci koja su doselila sa svojim majkama iz Pule i pulskog kotara slijedom evakuacije tog prostora. Međutim, kada se djeci pridoda 140 trudnica (od trećeg mjeseca trudnoće) i 95 dojilja, koliko ih je tada bilo, dolazimo do ukupne brojke od 339 osoba koje su imale pravo na dodatne količine šećera. Općinsku aprovizaciju to je opterećivalo s oko 85 kg dodatnog šećera na mjesečnoj razini, što je u uvjetima oskudice predstavljao veliki opskrbeni problem.

Šećer za proizvodnju *petiota* bio je dodatni problem jer ga za tu svrhu naprosto nije bilo. Nakon što je vinova loza na bašćanskom području prethodne dvije godine stradala od oidiuma (pepelnice, luga) i peronospore, a 1917. godine od suše, potrebe za šećerom za pravljenje *petiota* postale su veće. Prema procjeni općinskih vlasti trebalo je najmanje 500 kvintala šećera da bašćanski vinogradari proizvedu vino kojim bi mogli trgovati i nabavljati živežne namirnice, plaćati porez i otplaćivati dugove. Potreba je bila tim veća jer je u proljeće vino rekvirirano za vojne potrebe.⁷⁴² Stoga se predsjednik bašćanskog Upravnog odbora početkom kolovoza obratio zastupniku Vjekoslavu Spinčiću u nadi da će se riješiti problem s opskrbom šećera za pravljenje *petiota*. Međutim, šećer nije stigao niti polovicom rujna bez obzira što je bašćanska općinska vlast uplatila Kotarskom poglavarstvu potreban iznos pa su općinska vlast izrazila sumnju u dobronamjernost kotarske vlasti: „Sladorom dakle zatežu i dvojimo u njihovu odlučnost da dadu.“⁷⁴³

Zalihe kože u državi bile su na izmaku pa je vojna vlast opet rekvirirala svu postojeću kožu, a stanovništvu je sugerirano da koriste drvene potplate.⁷⁴⁴ Krčki stolari i postolari bili su upućeni u izradu drvenih cipela budući je jedan ogledan par kružio otokom.⁷⁴⁵ Štoviše, općinske

⁷⁴² Rekvizicija vina na otoku Krku provedena je tijekom travnja uz primjetno manje količine jer su vinogradari sakrivali vino. Zbog toga je bašćanskim vinogradarima upućeno upozorenje da je sakrivanje vina „nepatriotično te štetno za vojni erar“. DARi, JU 19, kutija 116, 15. 4. 1917.

⁷⁴³ Sumnja u odlučnost kotarske vlasti izražena je u drugom pismu Nikole Dorčića, predsjednika bašćanskog općinskog Upravnog odbora, zastupniku Vjekoslavu Spinčiću. Šećer za *petiot* stigao je do kraja godine i to u dva navrata ukupne količine oko 60 kvintala što je bilo mnogostruko manje od potrebnih količina. Općina ga je mogla naručiti kod tvrtke *Fonda&Commisso* u Beču uz prethodnu dozvolu kotarske vlasti. DARi, JU 19, kutija 117, 15. 9. 1917.

⁷⁴⁴ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 1173-17, 1. 3. 1917.

⁷⁴⁵ Iz Općine Dobrinj stigao je par drvenih cipela na uvid bašćanskim stolarima i postolarima, nakon čega su cipele poslone u Općinu Omišalj. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 1957-17, 17. 3. 1917.

vlasti morale su pučanstvu objasniti u čemu je korist nošenja drvenih potplata, a postolari su upućeni na tečajeve u najbliže vojne postolarske radnje kako bi naučili postupke popravljanja iznošenih cipela. Prepravljanje iznošene obuće bilo je vrlo korisno i potrebno, kako se uvjeravalo stanovništvo pa se i „cijela vojska u zaledju, dapače i postajna tjelesa, opskrbljuju jedino takvom obućom.“⁷⁴⁶ Zemaljska upravna komisija u Poreču isto je preporučivala za odjeću, posebno službena odijela redara ili vatrogasaca pa je poticala istarske općinske vlasti da na svojim područjima osnivaju popravljaoalice za odjeću.⁷⁴⁷ Duskora su iz austrijske vojne tvornice *Holzsohlenfabrik des k. u. k. Gruppenkommandos II* počele na otok stizati naručene drvene potplate.⁷⁴⁸

Pripreme za proljetnu sjetvu krčke općine dočekale su neopskrbljene sjemenjem što se pripisivalo prometnim problemima. Prilikom izrade plana sjetve na bašćanskom općinskom području u rujnu 1916. godine akcenat je stavljen na sisanje ječma, kukuruza i krumpira, ali je najveći problem bio manjak raspoloživog sjemenja u odnosu na potrebe.⁷⁴⁹ Bojazan da bi neuspjeh sjetve doveo do katastrofalnih posljedica oslikava apel bašćanske općinske vlasti upućen polovicom ožujka nadležnoj kotarskoj vlasti: „Nebude li sjemena, kako ćemo živjeti? Neka se providi hrana i smoka. Narod od glada već umire. Dajte nam brašna, dajte nam kukuruza!“⁷⁵⁰

⁷⁴⁶ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 1505-17, 11. 5. 1917.

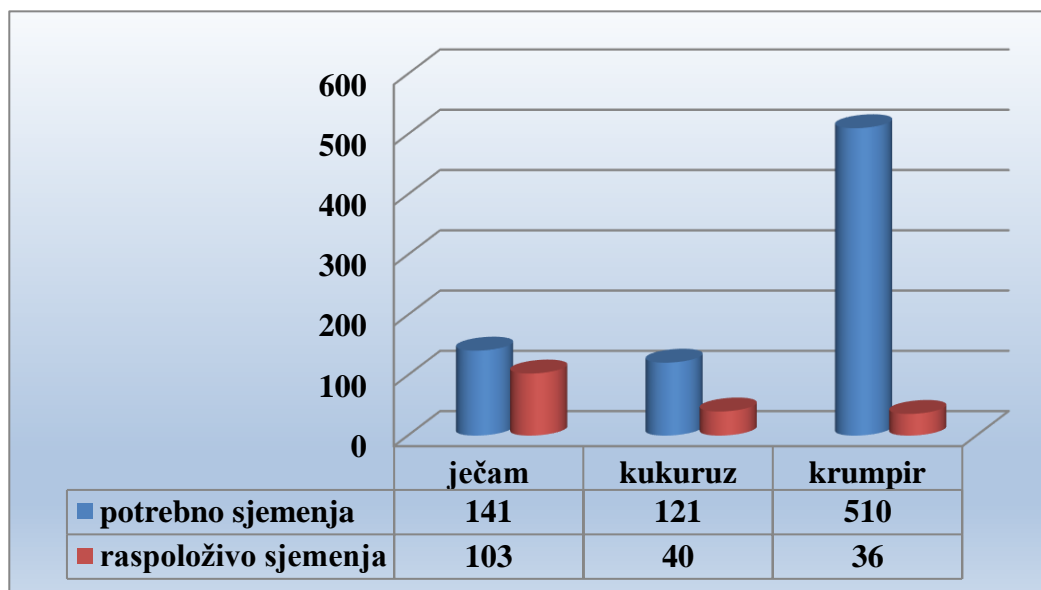
⁷⁴⁷ Dopis je odisao patriotizmom, a izražena je vjera da će istarske općine i cjelokupno stanovništvo „prema svojim silama nastojati da podupre vojnu upravu i njezinoj zadaći opskrbe vojske kožom (.....) te da svatko smatra svojom domovinskom dužnošću, da se zadovolji do daljnjega naknadama, koje su na tržištu, osobito drvenim potplatima i upotrebljenim i popravljenim komadima odijela.“ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 1505-17, 11. 5. 1917.

⁷⁴⁸ Bašćanska općinska aprovizacija naručila je 50 pari potplata br. 27, 100 pari br. 29, 150 pari br. 31, 100 pari br. 33, 50 pari br. 35, 100 pari br. 37, 150 pari br. 39, 150 pari br. 41 i 150 pari br. 43. Potplate su bile zapakirane u 9 kutija ukupne težine 697 kg, a prodavala ih je posujilnica po cijeni od 1,20 kruna za najmanji broj, odnosno 2,20 kruna za najveći broj. DARi, JU 19, kutija 116, 31. 5. 1917., 20. 6. 1917., 22. 7. 1917.

⁷⁴⁹ Najveća površina namijenjena je sisanju kukuruza (60 ha i 20 ara), zatim krumpira (50 ha) i ječma 815 hektara i 70 ara. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 7950-16, 5. 9. 1916.

⁷⁵⁰ DARi, JU 19, kutija 116, 15. 3. 1917.

Grafikon 11. Plan proljetne sjetve 1917. godine u općini Baška (iznosi su izraženi u kvintalima)

Raspoloživog sjemenja krumpira bilo je četrnaest puta manje od potrebnog, što je potvrđivalo dramatične apele bašćanskih vlasti upućivane kotarskoj i pokrajinskoj vlasti. Sjemenja kukuruza bilo je tri puta manje od potrebnog, a situacija s planiranom sjetvom ječma bila je podnošljiva. U dopisu Namjesništvu u Trstu, predsjednik bašćanskog Upravnog odbora opisao je dramatičnost situacije u općini koja broji 4.000 stanovnika, a „nalazi se u skrbnom i zdvojnem živežnom stanju“ jer „živežnih namirnica nemamo nikakvih, a uz to naš kras nedaje nam ništa, osim vina.“ Zato se moli „da se i ovu općinu krumpirom opskrbi, jer gladujemo.“⁷⁵¹ Pokrajinska vlast nastojala je ublažiti situaciju odobravanjem sklapanja pogodbi za trgovinu ranog krumpira zbog zadovoljavanja potreba brze potrošnje. Skromne zalihe sjemenja povrtlarskih kultura (grah, grašak, bob i leća) kojima su raspolagale, štedno-kreditne zadruge prodavale su u strogo kontroliranim uvjetima, prvenstveno pazeći da se upotrijebe za sjetvu, a ne za hranu. Dakle, u nedostatku sjemenja za kulture predviđene za sijanje na većim površinama, realna situacija preusmjerila je sijanje povrtlarskih kultura na daleko manjim površinama kako bi se ostvarili bolji rezultati.

⁷⁵¹ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 666, 5. 4. 1917.

Općinske vlasti morale su, kao i do sada, formirati sjetvene i žetvene komisije ili povjerenstva za spremanje poljoprivrednih proizvoda.⁷⁵² Zadaća komisija bila je istovjetna kao i prethodnih godina: ustanoviti površine svih oranica za proljetni usjev, način raspodjele površina prema vrstama usjeva, količinu potrebnog sjemenja te eventualni nedostatak radne snage i zaprežnih životinja. Osim toga, općinske vlasti morale su u suglasnosti s povjerenstvima dostaviti Kotarskom poglavarstvu do 10-og svakog mjeseca iskaz veličine zasijanih površina kako bi se prosječno moglo izračunati količinu plodova koja bi se mogla dobiti u slučaju da vremenske prilike ne ugroze sjetvu.

Radi osiguranja usjeva od učestalih krađa postavljene su danonoćne straže. Na bašćanskom općinskom području formirane su skupine dvočlanih straža postavljene na tri lokacije. Stražari su odabirani prema kućnim brojevima po principu dobrovoljnosti, a stražarilo se u smjenama po 12 sati.⁷⁵³ Pučanstvo je opetovano pozvano da se pomogne obiteljima bez muške radne snage, ali se također upozoravalo na mogućnost uvođenja prisilnog rada:

„Poljske su radnje na izmaku! Tko ne sije ne žanje! (...) Sve one koji budu bez osobitih razloga šetali, a sposobni su za rad, prijaviti će ih se višoj političkoj vlasti, da im se uskrati potpora ako ju uživaju, globi, a eventualno da im se uskrate životne namirnice koje aprovizacija dijeli. Svi valja da radimo. U radu je naš spas i blagoslov Božji!“⁷⁵⁴

Ministarstvo poljodjelstva naložilo je općinskim vlastima da kontroliraju obradu zemlje, a ukoliko bi bili nemarni u tom poslu, zemlja se mogla povjeriti susjednoj općini na obrađivanje. Tršćanska podružnica Zavoda za promet žito u ratno doba zahtijevala je da joj se do svakog 10-og i 27-og u mjesecu dostavljaju izvješća o stanju usjeva. Prema njima, početak sjetve pšenice i ječma popraćen je optimističnim izjavama. Zasijana je veća površina negoli prethodne godine, a stanje usjeva je unatoč travanjskoj buri i nižim temperaturama od očekivanih, proglašeno jako dobrim. To nije vrijedilo za bašćansku općinu u kojoj je orkanska bura u dva dana, od 22. do 24. svibnja, uništila sve nasade. Već tada je općinsko Povjerenstvo za poljoprivredne radove zaključilo da se žetva može smatrati potpuno uništenom.⁷⁵⁵ Štoviše, približavanjem ljeta počelo

⁷⁵² Povjerenstvo za poljske radove u općini Baška činili su: Nikola Dorčić, predsjednik općinskog Upravnog odbora, Petar Barečić, seoski poglavar i posjednik u Dragi Bašćanskoj, Ivan Brnabić, seoski poglavar, trgovac, gostioničar i posjednik u Staroj Baški, Ivan Seršić, seoski glavar i posjednik u Jurandvoru, Ivan Seršić, seoski glavar i posjednik u Batomlju, Franjo Katarinić, ravnatelj Muške pučke škole u Baški, Petar Grandić, hotelijer u Baški i Bare Barbalić, posjednik u Baški. DARI, JU 19, kutija 116, spis br. 220/17, 13. 2. 1917.

⁷⁵³ DARI, JU 19, kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1179, 17. 6. 1917.

⁷⁵⁴ DARI, JU 19, kutija 116, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 505, 18. 3. 1917.

⁷⁵⁵ DARI, JU 19, kutija 117, Izvješće br. 839 o stanju usjeva 10. i 25. 5., 25. 5. 1917.

je sušno razdoblje i ako je bilo imalo optimizma, on se vrlo brzo pretvorio u razočaranje, a potom u očaj.

Na državnoj razini organizaciju žetvenih poslova preuzeo je Ured za pučku prehranu, odnosno njegova Sekcija za žetvu, kojoj su bili podređeni kotarski žetveni odbori i mjesne sekcije za pohranu i čuvanje sakupljenog priroda.⁷⁵⁶ Na čelu krčkog kotarskog odbora bio je pop Mate Polonijo, biskupski kancelar i predsjednik Kotarske gospodarske zadruge, a članovi su bili ravnatelji krčkih pučkih škola: Rudolf Tribusson iz Krka (potpredsjednik odbora), Mihovil Radić iz Bogovića (tajnik), Nikola Baffo iz Omišlja i Srećko Bajt, privremeni ravnatelj pučke škole u Vrhu. Zapovjedništvo 5. vojske ponovilo je svoje prošlogodišnje zadovoljstvo sjetvom i opet je, sasvim suprotno od realne postojeće situacije, očekivalo zadovoljavajuću žetvu. Ujedno je podsjetilo kotarske i općinske vlasti da se u žetvu trebaju uključiti sve raspoložive radne snage, uključujući formiranje ženskih radnih odjela. Starija školska djeca dobila su dozvolu od Ministarstva za bogoštovlje i nastavu da mogu izostati s nastave u vrijeme poljoprivrednih radova.⁷⁵⁷ Vojni optimizam bio je u duhu upozorenja stanovništvu da u pismima ne pretjeruje u prikazivanju poteškoća glede opskrbe, jer „time se slabi oduševljenje i otporna snaga naše vojske“, a ujedno bi takve vijesti „mogle slučajno doći u ruke naših neprijatelja koji bi iz toga mogao krivo zaključivati da smo iznemogli“. Na koncu, takve „pretjerane“ vijesti vojna cenzura nije propuštala prema adresatima.⁷⁵⁸

Početkom srpnja formirana su općinska povjerenstvo za procjenu obrađenog zemljišta sastavljena od općinskih načelnika, člana povjerenstva za poljoprivredne radove, općinskog povjerenika iz redova seljaštva i kotarskog povjerenika iz redova građanstva.⁷⁵⁹ Sve zasijane kulture imale su slabe žetvene rezultate. Krumpir je potpuno podbacio, a isto je vrijedilo i za sočivo. Ukupni godišnji prirod krumpira na području bašćanske općine iznosio je 3.494 kilograma. Posljedica je bila dodatno smanjenje ionako oskudne opskrbe pa je bašćanska posujilnica bila primorana u travnju 1918. godine stanovnicima Baške, Batomlja i Jurandvora prodavati samo 500 g krumpira po osobi. Ponovila se 1916. godina i zavladao je opća glad.

⁷⁵⁶ Početkom travnja Ured za pučku prehranu imenovao je natporučnika Huga Gerbina zamjenikom nadzornika za prehranu za 11. nadzorni kotar sa sjedištem u Trstu. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. Pr. 191-17, 15. 4. 1917.

⁷⁵⁷ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 4847-17, 18. 6. 1917.

⁷⁵⁸ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 7868-17, 15. 3. 1917.

⁷⁵⁹ Općinska povjerenstva morala se u pregledati obrađena zemljišta i napraviti procjenu žetvenih rezultata te izvješća dostaviti do 12. srpnja kotarskoj vlasti. Za područje bašćanske općine povjerenstvo su činili Ivan Seršić kao član povjerenstva za poljske radnje, Nikola Dorčić kao predsjednik općinskog Upravnog odbora, Ivan Brnabić, općinski povjerenik seljačkog staleža i Petar Grandić, kotarski povjerenik građanskog staleža. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 5526-17, 4. 7. 1917.

Bašćanski župnik Milovčić zapisao je: „Ljudi i umiru od glada. Vidi knjigu umrlih, ali zabranjuju upis: umro od glada. Kao da više neće ljudi umirati od glada.“⁷⁶⁰ Bašćanska situacija bila je preslika otočne jer su istovjetne vremenske neprilike zahvatile cijeli otok. Posljedica još jedne katastrofalne otočne žetve bilo je organizirano slanje krčke djece na prehranu u sjevernu Hrvatsku.

Učinci ljetne žetve prisilili su državne vlasti da oslobode prostor trgovine. Ona se ponajprije odnosila na općinska područja pa su načelnici upozoreni da aprovizacijski odbori ne prisiljavaju stanovništvo da uz najnužnije namirnice kupuju robu koju ne mogu prodati. Puno širi značaj imala je dozvola nabave živežnih namirnica u Rijeci i Banskoj Hrvatskoj te prodaje stanovništvu po sniženim cijenama uz uračunati financijski manjak, koji bi kotarska vlast pokrila naknadnim povećanjem cijena.⁷⁶¹ U klimi zabrane izvoza iz Ugarske, živež se krijumčario s prešutnim dogovorom između hrvatske, riječke i istarske vlasti. Zahvaljujući tome, Omišalj je postao najvažnija otočna uvozna luka preko koje se živež distribuirao prema Istri i Dalmaciji, a tu funkciju zadržati će do kraja rata.⁷⁶² Naravno, količine nisu bile dovoljne da zadovolje veliki broj stanovnika, a usto su cijene bile visoke. Zato su krčki općinski aprovizacijski odbori počeli besplatno dijeliti hranu svojim najsiromašnijim žiteljima nesposobnima za rad ili onima koji nisu više mogli uzdržavati svoje obitelji.⁷⁶³ Poseban slučaj bili su tzv. Amerikanci, obitelji čiji su se muški članovi nalazili u SAD-u, ali zbog ratnog stanja nisu primali novac na račune u posujilnicama. Njima se hrana davala na veresiju ili dug s obvezom naknadnog podmirenja.⁷⁶⁴ Kotarska vlast i posujilnice preuzele su teret financijskog potraživanja, da bi ga potom prebacile na Zemaljsku upravnu komisiju, koja je tražila od istarskih općinskih vlasti da prikažu svoje financijsko stanje.⁷⁶⁵ Upravo je Zemaljska upravna

⁷⁶⁰ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 19. 6. 1917.

⁷⁶¹ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 4452-17, 25. 5. 1917.

⁷⁶² Bašćanski župnik Milovčić nazvao je Omišalj „bodulski Misir“. M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 19. 6. 1917.

⁷⁶³ Već od polovice ožujka Zemaljska upravna komisija zahtijevala je od istarskih općinskih poglavarstava da joj svakih 15 dana dostavljaju popise najsiromašnijih osoba na svom području kojima je hrana prodavana po sniženoj cijeni te račun na kojem će biti vidljiva svota koju će im Zemaljska upravna komisija nadoknaditi.

⁷⁶⁴ Kotarski upravitelj Mucha upozorio je općinska poglavarstva da se pridržavaju navedenih uputa jer će u protivnom „biti prinuđen da dignem Aprovizaciju Općini i da ju predam drugim osobama.“ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 5851-17, 2. 6. 1917.

⁷⁶⁵ Tražili su se podaci o zaduživanju općina kako bi pokrili troškove aprovizacije, koliko zajmova je ugovoreno, kod koga i pod kojim uvjetima te je li zatražena dozvola zemaljske oblasti. Ako je općina imala dugove zbog zajmova trebala je javiti jesu li oni pokriveni vrijednošću robe u skladištima, kreditima ili gotovim novcem. Bašćanska općinska vlast odgovorila je polovicom listopada da od prije ima otvoren tekući račun kod Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, ali se u aprovizacijske svrhe „nipošto ne poslužuje time“ pa prema njoj nema novčanih obveza. Posujilnica uvijek isplaćuju potrebna novčana sredstva, a garancija je roba u skladištu i dnevni utrzak od prodaje koji se polaže na njezin tekući račun. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 6672-17, 30. 8.

komisija bila središnja pokrajinska institucija koja se bavila financijskim poslovima pa kad joj je bečka vlada stavila na raspolaganje 200.000 kruna za ublažavanje i smanjenje bijede u Istri, taj novac iskoristila je za kupnju platnenih i kožnih cipela te ogrjeva (drva i ugljena) koji se besplatno dijelio siromasima.⁷⁶⁶ Siromašnima su novčanim donacijama pomagali i dobrostojeći Krčani s prebivalištem izvan otoka.⁷⁶⁷

Potkraj lipnja situacija slabe opskrbe i gladi na otoku Krku uspinjala se prema vrhuncu.⁷⁶⁸ Svi žetveni prinosi stavljeni su pod državni zapor. Prema uredbi o potrošnji žita i sočiva, svaki proizvođač sočiva imao je pravo zadržati za sebe i svoju obitelj najviše 15 kg godišnje po osobi, dok su proizvođači žita imali su pravo na 250 g sočiva dnevno za sebe i svoje obitelji. Neproizvođači su se dijelili na tri kategorije: radnici koji su obavljali teške fizičke poslove imali su pravo na dnevnu količinu od 300 g žita po osobi, težaci na 250 g, a svi ostali na 175 grama. Ovakva podjela žita trebala je osigurati uštedu na mjesečnoj razini, koja se trebala iskoristiti u zimskim mjesecima kada se očekivalo povećanje broja neproizvođača.⁷⁶⁹ Toj društvenoj kategoriji pripadali su aktivni učitelji, državni službenici i svećenici jer su uglavnom bili došljaci bez vlastitog posjeda i zaliha hrane. Za njih je bilo predviđeno dvostruko više sljedovanje hrane od ostalih obitelji, odnosno 7,5 kg žita ili brašna mjesečno. Do kraja godine mjesečna količina povećala se na 10 kg, ali se povećao i broj profesija koje su općinske aprovizacije trebale opskrbljivati.⁷⁷⁰

Čelnici posujilnica okupili su se u gradu Krku s namjerom da iznađu zajedničko rješenje krize, a pridružili su im se općinski načelnici. Predložen je odlazak deputacije predstavnika svih krčkih općina u Trst koja bi se namjesniku Fries-Skeneu prikazalo bijedno stanje krčkog

1917. Za nabavu živežnih namirnica Općina Baška uplatila je u listopadu 25.000 kruna, a u studenome 10.000 kruna.

⁷⁶⁶ Istarska općinska poglavarstva pozvana su da dostave popise osoba uzdržavanih od općina te da naznače potrebnu količinu navedenih stvari. Bašćanska općinska vlast naručila je 76 pari platnenih cokula, 76 pari kožnih cipela i 5 m drva. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 6010-17, 21. 7. 1917.

⁷⁶⁷ Primjerice, pulski trgovac pokušavom Filip Barbalić, porijeklom iz Baške, donirao je 50 kruna „za uboge i siromašne iz Baške da se bar jedan dan najedu kruha i palente.“ Takvih primjera zasigurno je bilo i u ostalim krčkim općinama. DARi, JU 19, kutija 117, 11. 8. 1917.

⁷⁶⁸ Krčku katastrofalnu opskrbnu situaciju najbolje prikazuje Zapisnik sastavljen 28. lipnja u Kotarskom poglavarstvu u Krku, kojemu je pristupila Mare Krstinić iz Stare Baške i izjavila: „Ja sam velika siromašica, te molim, da bi mi se kakogod pomoglo, bilo da mi se dozvoli, da mogu prosjačiti, bilo da mi općina dađe kakvu novčanu mjesečnu pripomoć.“ Kotarski upravitelj Mucha pozvao je bašćansku općinsku vlast da imenovanu „izdašno pomogne iz uboškog fonda“ jer je starica i nesposobna je za rad. DARi, JU 19, kutija 117, 28. 6. 1917.

⁷⁶⁹ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 6010-17, 17. 7. 1917.

⁷⁷⁰ Prema nalogu Kotarskog poglavarstva u Krku općinske aprovizacije bile su dužne brašnom, žitom ili tjesteninom opskrbljivati aktivne državne, pokrajinske i općinske činovnike i namještenike, učitelje, svećenike, fratre (redovnike) i općinske primalje ako nisu opskrbljeni vlastitim proizvodima. U proljeće 1918. godine ova naredba zahvatila je i umirovljenike navedenih profesija te cestare. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 5218-17, 18. 6. 1917.; spis br. 10457-17, 24. 11. 1917.; kutija 118, spis br. 3187-18, 23. 3. 1918.; spis br. 4073-18, 13. 4. 1918.

pučanstva.⁷⁷¹ Druga adresa na koju su se obraćali krčki općinski načelnici bio je Vjekoslav Spinčić, zastupnik u Carevinskom vijeću. U pismu kojega mu je početkom kolovoza uputio predsjednik bašćanskog Upravnog odbora sadržana je sva tragedija općinske, ali i otočne aprovizacije:

„.....Zauzmite se, molimo Vas i zaklinjemo, da se putem aprovizacije dade dovoljno i cijenije hrane. Dva su mjeseca da ne dobismo niti zrna kukuruza. O brašnu, ulju itd. nema ni spomena. Dok se u gardovima daje raciju kruha naša ga djeca već i ne pamte. Hoće se sada da sa samih 20 dkg kukuruza bez ičega drugog čovjek dan preživi! Bijednici obilaze urede i prazne aprovizacije. Općina se tjera da iz aprovizacije izdaje (bez garancije) na dug, onima što su im izvori novca u prekomorskim krajevima, a općina je i sama prezadužena! Preko svojih sila ne može da radi. Dok je bilo u aprovizaciji hrane siromasima se doziralo koliko im treba, ali sada nema što. Ove je godine ko nikad prije svaki sadio i sijao. Suša i bura odnijese sve i nije se ubralo ništa sjemena. Stanje je beznadno. Jedine su nade u preostalom dijelu proizvoda groždja. I ovo je grozno postradalo. Sumpora nije bilo niti praška ove godine! Zauzmite se za nas, jer propadosmo!“⁷⁷²

Nedostatak žitarica na otoku nužno je determinirao racioniranu opskrbu. Nakon što su zgotovljeni popisi zaliha žitarica iz žetve, počela je distribucija općinama razmjerno broju stanovnika. Općini Baška dodijeljeno je 72 kvintala kukuruza uz napomenu da se obiteljima čiji su članovi opskrbljeni s najmanje 6 kg kukuruza za mjesec kolovoz neće davati ništa, dok će neproizvođači dobiti 6 kg kukuruznog zrna po osobi. Onim proizvođačima koji nisu mogli pokriti mjesečnu potvrdu davala se razlika do maksimalne količine. Trgovci kukuruzom prvotno nisu ulazili u plan opskrbe, no situacija je natjerala aprovizacijske odbore da i njih uključe u mjesečnu distribuciju.⁷⁷³ Kako bi se osigurala kontrola nad podjelom aprovizacijskih zaliha, podjelu su nadzirali djelatnici financijske straže.

⁷⁷¹ Arhivski dokumenti ne potvrđuju odlazak krčke deputacije u Trst.

⁷⁷² DARi, JU 19, kutija 117, 3. 8. 1917.

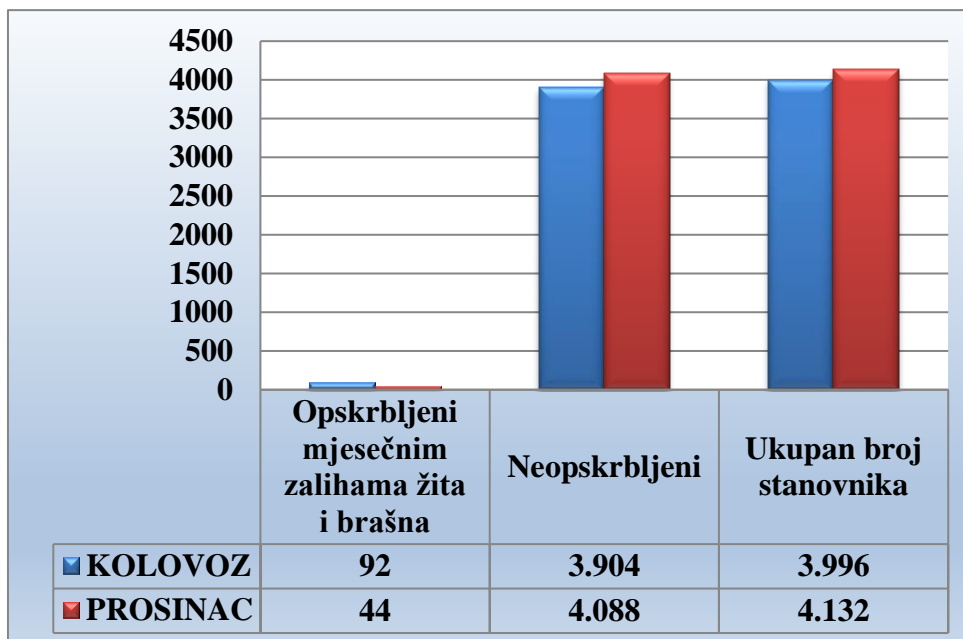
⁷⁷³ Seoska blagajna za štednju i zajmove u Baški dijelila je krajem kolovoza i početkom rujna stanovnicima Baške, Batumlja i Jurandvora 2 kg kukuruza i 1,5 kg pšenice po osobi.

Skupina po uporabi	Radnici s veoma napornim poslom (po 300 g dnevno)		Radnici koji obavljaju teške poslove (po 200 g dnevno)		Druge osobe (po 175 g dnevno)		Ukupno	
	broj	dnevna uporaba brašna (u kg)	broj	dnevna uporaba brašna (u kg)	broj	dnevna uporaba brašna (u kg)	broj	dnevna uporaba brašna (u kg)
kolovoz	430	129	1.520	304	1.954	342	3.904	775
rujan	436	131	1.830	366	1.792	314	4.058	811
listopad	440	132	1.830	366	1.790	314	4.060	812
studeni	450	135	1.828	365	1.782	311	4.060	811
prosinac	450	135	1.852	370	1.786	312	4.088	817

Tablica 51. Dnevna upotreba brašna u općini Baška od kolovoza do konca 1917. godine

U kolovozu je za ukupno 3.904 stanovnika bašćanske općine trebalo osigurati dnevnu količinu od 775 kg brašna, odnosno prosječno oko 5 kg po osobi. Do kraja godine ukupan broj stanovnika povećao se za 184 osobe ili prosječno 37 osoba mjesečno pa je sukladno tome prosječna mjesečna količina brašna narasla na 817 kg kako bi se zadržala prosječna dnevna količina po osobi. Broj radnika koji su radili najteže fizičke poslove i kojima je trebalo osigurati najveću dnevnu količinu brašna povećao se u promatranom razdoblju za 20 osoba, a također se povećao broj radnika kojima je propisana maksimalna dnevna opskrba od 250 grama brašna. Njihove dnevne potrebe činile su do kraja godine 505 grama brašna dnevno ili 62 % ukupne općinske dnevne potrošnje.

Grafikon 12. Opskrba brašnom u općini Baška od kolovoza do prosinca 1917. godine

Promatrajući razdoblje od kolovoza do kraja godine razvidan je kontinuirani pad broja osoba koji su bili opskrbljeni mjesečnim količinama žita i brašna. Od 92 osobe u kolovozu broj opskrbljenih pao je 44 osobe u prosincu, što znači da se u tom razdoblju prepолоvio. Mjesečno je u prosjeku gotovo 10 osoba izlazilo iz te kategorije i ulazilo u kategoriju neopskrbljenih maksimalnim mjesečnim količinama. Kada se uzme u obzir da se u istom razdoblju kontinuirano povećavao ukupan broj općinskog stanovništva, doseljavanjem radne snage u rudnicima boksita, vidljiv je ogroman pritisak kojega je podnosila općinska aprovizacija. To je naprosto bila neizdrživa situacija koju je trebalo ublažiti drugim namirnicama. Angažmanom Zemaljske upravne komisije, koja je bila svjesna da će tijekom ljetnog razdoblja nestati graha i krumpira, počinje nova etapa opskrbe mesom koju je karakterizirala nabava konzerviranog i suhog mesa te mesnih prerađevina (salama).⁷⁷⁴ Najsiromašnijim osobama konzervirano meso dijeljeno je besplatno sukladno popisima uzdržavanih osoba, dok su se ostalima suho meso i salama prodavale za upola manje cijene od nabavnih i to samo dva dana u tjednu. Početkom

⁷⁷⁴ Početkom svibnja čelnništvo Zemaljske upravne komisije doslovno je nagovaralo općinske aprovizacije da naruče kod Pokrajinske aprovizacijske komisije u Trstu konzervirano meso, suho meso i salamu jer će im se cijene povećati za 15 %. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 129/A-17, 1. 5. 1917. Ispravnost procjene Zemaljske upravne komisije o nestašici krumpira potvrđuje podatak da je Seoska blagajna za štednju i zajmove u Baški prodavala stanovnicima Baške, Batumlja i Jurandvora 500 g krumpirove krupice po obitelji.

listopada predsjednik bačanskog općinskog Upravnog odbora izvijestio je Zemaljsku upravnu komisiju u Poreču da se na općinskom području nalazi 97 siromašnih osoba koje općinska vlast uzdržava, ali da se cjelokupno pučanstvo može smatrati siromasima: „Pučanstvo je ovdje skroz na skroz sve siromašno i vlastiti proizvodi ne dostaju za uzdržavanje. Zato računamo na 3.900 najsiromašnijih općinara.“⁷⁷⁵ Na isti način nabavljala se i dijelila, odnosno prodavala marmelada, surogat za kavu i sir. Svojevrsni kuriozitet predstavljala je ponuda za nabavu kornjačina mesa (*Testudo graeca*, odnosno Grčka čančara, op. a.), koju je kotarska vlast preporučivala u velikim količinama, a sve u cilju ublažavanja opće nestašice hrane.⁷⁷⁶ Do kraja godine kotarska vlast prisilila je općinske vlasti da izdaju potrošačke iskaznice za mast jer je vladala opća nestašica.⁷⁷⁷ Ona se reflektirala i na sredstva za pranje i sapun, koje su naredbom Ministarstva trgovine također došle pod državnu kontrolu i racioniranu opskrbu. Za nabavu sredstava za pranje i čišćenje koje su sadržavale masti uvedene su potrošačke iskaznice na kojima je bilo vidljivo koja je maksimalna količina koja se može naručiti. Trgovci su od općinskih vlasti dobili bilježnice za evidenciju izdavanja sapuna, 8 odrezaka koja su vrijedila 4 mjeseca, a odreske iskaznica morali su otkinuti i sačuvati kao dokaz mjesečne potrošnje. Osobe koje su posjedovale najmanje 1,5 kg sapuna nisu imale pravo na iskaznicu. Svakog mjeseca trgovci su bilježnicu prometa sapunom zajedno s odrescima predavali na uvid općinskim vlastima, koje su na taj način kontrolirale mjesečnu potrošnju. Trgovci koji su namjeravali prodavati sapun i druga sredstva za pranje mogli su robu preuzimati izravno od tvornice samo uz dobavne potvrde izdane od kotarskih vlasti.

Problemi s opskrbom krmiva, prije svega posija i mekinja, pojavili su se u proljeće kada je zapovjedništvo ratne luke u Puli objavilo naredbu za obavezno sakupljanje paprati (praputine) kao hranu za svinje.⁷⁷⁸ Trgovina krmivom bila je zabranjena s izuzetkom prodaje na malo kako bi se potpuno spriječila preprodaja. Slaba ljetina prvog sijena prinudila je vlasti da se krene u sakupljanje mladih jasenovih grančica i jasenovog lišća kao nadomjestak za krmivo. Za konje se sakupljalo korijenje pirike kao nadomjestak za zob, a otkupljivala ga je Centrala za životinjsku hranu u Beču (*Futtermittelzentrale*) po cijeni od 25 kruna za kvintal.

⁷⁷⁵ DARI, JU 19, kutija 117, spis br. 2194, 10. 10. 1917.

⁷⁷⁶ DARI, JU 19, kutija 117, spis br. 4589-17, 1. 6. 1917.

⁷⁷⁷ Djeca do 1. godine života nisu imala pravo na potrošačku iskaznicu za mast, djeca od 1. do 3. godine dobivala su pola iskaznice, a starija djeca cijelu iskaznicu. DARI, JU 19, kutija 117, spis br. 9707-17, 6. 10. 1917.

⁷⁷⁸ Korijen paprati davao se svinjama u dnevnim količinama do 2 kg. Paprat je proglašena boljom hranom za svinje od kukuruza, repe ili krumpira. Vojna oblast otkupljivala je korijen paprati po cijeni od 15 kruna za 100 kilograma. DARI, JU 19, kutija 116, spis br. 1942-17, 12. 3. 1917.

Na koncu je Ured za pučku prehranu postavilo maksimalne dnevne količine sijena koje su vlasnici životinja smjeli upotrebljavati. Za vrijeme slobodne paše od 1. svibnja do 30. listopada za krave, volove, bikove, konje i mulce smjelo se upotrebljavati 4 kg sijena, za magarce 2 kg sijena, a za ovce, koze i mlade životinje do 1,5 godine 1 kg sijena. Tijekom razdoblja u kojem je životinja boravila isključivo u štali dnevna količina sijena povećala se na 10 kg za krave, volove, bikove, konje i mulce, na 5 kg za magarce te na 3 kg za ovce, koze i mlade životinje do 1,5 godine. Svaki obrok morao je sadržavati $\frac{1}{4}$ slame.⁷⁷⁹

U nedostatku osnovnih životnih namirnica, otočne općinske aprovizacije počele su se oslanjati na povrće. Očigledno to nije bilo isključivo krčka prehrambena potreba jer je u srpnju Gospodarska sveza za Istru pripremila uputstvo *Kako se rabi osušeno povrće* i prosljedila ga svim istarskim općinama.

Jesenski poljoprivredni radovi protekli su u sumornoj atmosferi. Nadležna vojna vlast bila je pripravna općinama staviti na raspolaganje 30-40 vojnih radnika poljodjelaca, čija je nadnica bila 4 krune.⁷⁸⁰ Zbog učestalih krađa ponovno su uspostavljene dobrovoljne poljske straže, ovaj puta pojačane žandarmerijom. Namjesništvo u Trstu preporučilo je istarskim poljodjelicima sijanje uljane repice jer je prošlogodišnji prirod maslina bio slab i vladala je oskudica maslinovim uljem. Sve količine ulja otkupljivao je tršćanski Ured za uređenje trgovine uljem u Istri (Ured za istarsko ulje, *Istrianer Oelstelle in Triest*), osnovan u studenome, po cijeni

⁷⁷⁹ Ako se životinja hranila zobom, dnevna količina sijena morala se smanjiti za 2 kg za svaki kilogram zobi. Za postelju se nije smjelo upotrebljavati više od 3 kg slame za veće životinje (osim konja i magaraca), a za mlade životinje, konje, magarce, mulce, svinje i koze ne više od 2 kg dnevno po životinji. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 6652-17, 16. 8. 1917.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1762, 25. 8. 1917.

⁷⁸⁰ Vojni radnici nisu dobivali dnevnicu u dane kada nisu radili, bilo zbog blagdana ili lošeg vremena. Smještaj im je morala osigurati općinska vlast ili posjednik kod kojega su radili, dok im je hranu osiguravala vojna uprava. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 8151, 31. 8. 1917.

od 16 kruna za jednu litru.⁷⁸¹ Zemaljska upravna komisija odredila je, unatoč brojnim žalbama, da maslinari mogu zadržati 8 litara ulja po članu obitelji.⁷⁸²

Jesenska sjetva obilježena je sijanjem pšenice, kukuruza, ječma i raži s velikom opskrbnim problemima sjemenja i gnojiva.⁷⁸³ Krčki vinogradi bili su devastirani prošlogodišnjim bolestima vinove loze i ovogodišnjom sušom, a uz nedostatnu opskrbu sumpora i modre galice rezultati berbe, koja je bila dozvoljena od polovice rujna, bili su jako loši.⁷⁸⁴ Vino je bilo kiselo i lako kvarljivo pa mu je trebalo dodati šećera. Međutim, Državno konobarsko nadzorništvo (inspektorat) za Istru u Puli (Staatlicher Kellereiinspektor für Istrien) odbilo je sve molbe za dodatnim šećerom uz obrazloženje da je šećer namijenjen Istri već podijeljen, da su molbe prekasno podnesene te da u cijeloj državi vlada nestašica šećera.⁷⁸⁵

⁷⁸¹ Općinska poglavarstva bila su dužna, kao i prošle godine, sastaviti iskaze proizvodnje maslina i ulja, a vlasnici mlinova bili su dužni iskazati količinu samljevenih maslina u kilogramima, odnosno količinu prešanog ulja u litrama. Svakoj preši (mlinu ili tošu) općina je dodijelila jednog povjerenika za kontrolu i nadzor iskaza. Vlasnici mlinova nisu smjeli uzimati trošarinu u naravi nego su im vlasnici maslina morali platiti 5 kruna za svakih 100 kg samljevenih maslina. Mlinske radnike morali su platiti vlasnici maslina. Pristojbe za mljevenje maslina iznosile su 12 kruna za svaki kvintal samljevenih maslina. Općinske vlasti morale su ulje čuvati u osiguranim prostorima, a staklene boce obložene pletivom trebalo je označiti žigom. Ostatke od prešanja, kao i uljni talog, preuzeo je Ured za istarsko ulje u svrhu industrijske prerade za proizvodnju sapuna za potrebe istarskog pučanstva. Uljni drop ostajao je kod vlasnika mlina dok ga Centrala za mast (Oel und Fettzentrale) u Beču naredbom Ministarstva za pučku prehranu nije preuzimala radi industrijske prerade. U međuvremenu, morao se u 15 istarskih hidrauličnih preša pretijestiti na račun nadležne oblasti. Dobiveno ulje kao i neupotrebljive ostatke, koji su poslužili kao krmivo, preuzimao je Ured za ulje. Izvoz maslinovog ulja bio je zabranjen jer se također koristilo prvenstveno za potrebe stanovništva. DARi, JU 19, kutija 117, Oglasi bašćanske Općinske uprave br. 2537, 2573, 2598, 2. 12. 1917.; spis br. 11168, 29. 12. 1917.

⁷⁸² Zemaljska upravna komisija procijenila je da proizvodnja maslinovog ulja u Istri neće premašiti prošlogodišnju proizvedenu količinu od 1.600 hektolitara te je objasnila istarskim općinskim vlastima izračun od maksimalno dozvoljenih 8 L ulja za maslinare i članove njihovih obitelji. On se temeljio na ukupnom broju istarskog stanovništva (oko 330.000) i broju članova obitelji proizvođača ulja te obitelji poljodjelskih radnika (ukupno oko 10.000), kojima bi se podijelilo 800 hektolitara ulja (8 L po osobi). Ostatak od 800 hektolitara podijelilo bi se ostalom stanovništvu pa bi svaka osoba u Istri imala pravo na godišnju količinu od 24/100 L ulja, što je smiješno mala količina. S druge strane, kada se proizvođačima žita i krumpira u Češkoj, Moravskoj, Mađarskoj i drugdje ne bi rekviriralo njihove proizvode, Istra ne bi imala kruha i palente ni u 1916. ni u ovoj godini. Prema tome, država radi na pravednoj razdiobi živežnih namirnica na temelju ljubavi prema bližnjemu i domovini, jer kada ne bi tako bilo onda bi vrijedilo pravilo: „producenti mogu živjeti, a konsumenti moraju umrijeti“. Uostalom, Zemaljska upravna komisija skrbi da ulje dobiju i bolnice, ubožnice, bolesnici i invalidi u Istri. Prema starom običaju ulje se dijelilo na području općine u kojoj je proizvedeno, ali situacija se promijenila jer „rat uništava mnogo starih običaja“. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 10681-17, 12. 12. 1917.

⁷⁸³ Prošlogodišnja slaba opskrba sjemenjem nastavila se i u 1917. godini. To nije sprječavalo državnu vlast da općinskim vlastima narede odvajanje praznih vreća u kojima je stiglo sjemenje od ostalih vreća, njihovu klasifikaciju po vrstama sjemenja i vraćanje pošiljateljima. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 10887-17, 7. 11. 1917.

⁷⁸⁴ Kako bi se spriječila prerana berba, općinske vlasti izdavale su dozvole samo u posebnim slučajevima. Bašćanska općinska vlast izdala je 21 dozvolu za ranu berbu i ograničila trgovinu groždem u Baški na područje od glavnog trga (place) do obale (palade). DARi, JU 19, kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1708, 14. 8. 1917.

⁷⁸⁵ Državni konobarski nadzornik za Istru, J. Kaftanić, u odbijanju molbi s istim obrazloženjem ostat će dosljedan i naredne godine.

Mjesto	Količina vina (u hl)	Prosječan broj vinogradarskih radnika u godini	Broj članova obitelji	Zatražena količina vina za obitelji i težake (u hl)	Ukupan broj stanovnika
Baška	874	314	718	1.050	
Batomalj	25	17	64	80	
Jurandvor	143	205	286	336	
Draga Bašćanska	360	229	446	171	
Stara Baška	134	109	210	141	
UKUPNO	1.536	874	1.724	1.778	4.058

Tablica 52. Proizvodnja vina u općini Baška 1917. godine

Na području bašćanske općine ukupno je proizvedeno 1.536 hektolitara ili 153.600 litara vina.⁷⁸⁶ Obzirom na ukupan broj stanovnika, prosječno je na svakog stanovnika na godišnjoj razini došlo 38 litara ili 3,2 litre mjesečno. Svaki vinogradar, odnosno radnik koji je cijelu godinu radio u vinogradarstvu proizveo je 176 litara vina ili prosječnu mjesečnu količinu od 14,7 litara, što svakako nije bila ozbiljna količina kojom je mogao trgovati. Na kraju, zatražena količina vina za obitelji i težake bila je za 242 hektolitara veća od proizvedene.

Problem proizvodnje vina i opskrbe vinom nije se zadržao samo na krčkom prostoru, nego se alarmantno proširio cijelom pokrajinom. Osnivanjem Ureda za promet vinom (Vinski ured) za Istru sa sjedištem u Trstu polovicom rujna nastojala se organizirati ravnomjerna distribucija u pokrajini.⁷⁸⁷ Ured je od kotarskih vlasti preuzeo pravo prodaje vina i grožđa te izdavanja dozvola za izvoz iz pokrajine količina većih od 1 litre.⁷⁸⁸ Prilikom dobivanja dozvole moralo se u ime režijskih troškova Ureda za količine veće od 6 litara uplatiti 2 krune po

⁷⁸⁶ Hektolitar je mjerna jedinica za obujam tekućine i iznosi 100 litara.

⁷⁸⁷ Ured za promet vinom osnovan je 14. rujna slijedom naredbe pokrajinskog Namjesništva. Svoje prostore imao je na prvom katu u palači Namjesništva u Trstu (ulica San Lazzaro 1). DARi, JU 19, kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2176, 6. 10. 1917.; Oglas br. 2232, 17. 10. 1917.

⁷⁸⁸ Ured za promet vinom obvezao se da će do 31. ožujka 1918. godine dostaviti ponude otkupnih cijena vina i grožđa. Ukoliko ponude do tada ne stignu, vino se moglo slobodno prodavati. Unutar tog roka bilo je moguće prodavati vino samo uz dozvolu Ureda. Povjerenici Ureda za vino nosili su službene legitimacije, a smjeli su ulaziti u prostorije u kojima je vino deponirano, mogli su pregledavati knjige, kušati vino i uzeti uzorke radi kontrole. Izvoz dropa iz Istre bio je zabranjen.

hektolitru.⁷⁸⁹ Međutim, vino se izvozilo (krijumčarilo) iz pokrajine bez potrebnih dozvola pa su kotarske vlasti morale uz pomoć mjesnih oružničkih postaja kontrolirati vinsku trgovinu. Na inicijativu Aloisa Lasciaca u listopadu je u Trstu održan sastanak vijeća Ureda za promet vina na kojemu su bili prisutni zastupnici Istre i Trsta te vojni predstavnici. Zaključci koje su donijeli išli su u pravcu opskrbe vina stanovništvu i vojsci, a najvažniji je bio onaj koji je odredio da se izvoz vina iz Austrijskog primorja dozvoljava uz uvjet zamjene vina za živež, koju su općine mogle same provoditi. Izvoz vina nije se smio obaviti prije uvoza živeža i općinske vlasti morale su paziti da količine i vrijednosti budu jednake. Vino se nije smjelo nabavljati bez nadzora povjerenika Ureda za vino, koji je vodio evidenciju i za nabavu vina za vojsku. Distribucija vina u općinama bila je u rukama općinskih aprovizacija, odnosno njihovih dogovora s lokalnim gostioničarima.⁷⁹⁰

Jesenska regulacija opskrbe i zabrana izvoza živežnih namirnica iz krčkog kotara determinirala je život pučanstva do kraja godine. Od zadnje pošiljke krumpira koja je na otok Krk stigla krajem studenoga moralo se izdvojiti 40 % za sjeme, jer su bile predviđene poteškoće u nabavi novog sjemenog krumpira. Unatoč tome, Kotarsko poglavarstvo naredilo je općinskim vlastima da svakoj osobi osiguraju 1,5 kilograma krumpira tjedno.

Na sjednici Pokrajinskog gospodarskog vijeća, održanoj početkom studenoga pod predsjedanjem namjesnika Fries-Skenea, predsjednik Zemaljske upravne komisije Alois Lasciac iznio je loše gospodarske prilike i alarmantno stanje glede aprovizacije u Istri koje je „već počelo razorno uplivati na redovito uredovanje javnih ureda i pučkih škola, tako da, koliko zemaljski i općinski činovnici, toliko učitelji kadkad nijesu u stanju da vrše svoje redovite službe radi pomanjkanja sile uslijed potpune nestašice živeža.“ Potom je naveo konkretne primjere mjesta gdje su škole ostale zatvorene zbog odlaska učitelja jer nisu mogli nabavljati hranu te je zamolio namjesnika da „opomene centralne vlasti, da je Istra uslijed rekvizicije i slabe ljetine u godinama 1916 i 1917 ostala bez ikakvih živeža“. Namjesnik je preuzeo obvezu da se kod središnjih državnih vlasti u Beču zauzme „da bude što pravednije i redovitije

⁷⁸⁹ „Zabrana kupovanja te izvoza vina iz Istre“, *Hrvatski list*, br. 814, str. 3., 14. 10. 1917.; „Ured za odmjerivanje cijena u Pazinu“, *Hrvatski list*, br. 824, str. 3., 24. 10. 1917.

⁷⁹⁰ Jedini dobavljač vina u Istri bio je Ured za promet vinom. Općinske vlasti, aprovizacijske komisije, gostioničari i drugi pravno su se smatrali povjerenicima, opunomoćenicima ili koncesionarima Ureda. U slučaju da između povjerenika Ureda i prodavača dođe do razmimoilaženja u cijeni, Ured je pozvao političku vlast da rekvirira vino te da se pomoću stručnjaka odredi cijena vinu. Ured za promet vinom utvrdio je sljedeće cijene vina: 3 krune za 1 L vina od 7,5 % alkohola, a za svaki postotak više cijena se povećavala za 40 filira (npr. vino od 9 % alkohola koštalo je 3,60 krune). Svi vojni odjeli i zapovjedništva, osim onoga u Bujama i Intendance tvrđave u Puli, bili su dužni prijaviti kupovinu vina. DARI, JU 19, kutija 117, spis br. 832-17, 25. 10. 1917.

provedena razdioba i prijevoz meljiva, zelja i krumpira za Primorje, te da kod Centrale isposluje pravedno i jednako postupanje sve zapuštene i skoro zaboravljene pokrajine i da time odstrani pogibelj glada, koja na žalost nije već daleko.⁷⁹¹ Na državnoj razini bilo je manipulacija glede transporta i distribucije živežnih namirnica, poglavito na željeznici pa se Zemaljska upravna komisija obratila ravnateljstvu državne Južne željeznice da naloži što veću kontrolu vagona jer su stigle brojne pritužbe kako vagoni dolaze s manjkom robe. Također, dolazak vlakova na kolodvor trebalo je najaviti dotičnoj Općini kako bi pravodobno poslala svog predstavnika koji će kontrolirati otvaranje vagona i iskrcavanje robe na zaprežna kola.

No, trebalo je prvo urediti vlastito dvorište pa je Namjesništvo naredilo reviziju općinskih aprovizacija te zadužilo kotarske vlasti da formiraju tročlane komisije koje će revidirati njihove poslove. Za krčki kotar imenovani su dr. Anton Antončić od strane Zemaljske upravne komisije, dok su od strane Kotarskog poglavarstva imenovani baščanski hotelijeri Petar Grandić i Ivan Volarić. Ujedno je to bila prilika da se sagledaju količine zaliha žitarica kojima su raspolagale općinske aprovizacije.

Mjesto	Baška	Batomalj	Jurandvor	Draga Baščanska	Stara Baška	UKUPNO
kukuruz	156	44	71	340	5	616
proso	38	27	-	222	7	294
sirak	41	5	-	-	-	46

Tablica 53. Zalihe žitarica u općini Baška u studenome 1917. godine (vrijednosti su izražene u kilogramima)

Kao što je vidljivo, zalihe žitarica kojima je raspolagala baščanska općinska aprovizacija bile su i više nego oskudne, poglavito kada uzmemo u obzir da je na općinskom području živjelo oko 4.000 stanovnika. Prosječno je svaka osoba raspolagala s 240 grama žitarica, čija je daljnja opskrba bila potpuno neizvjesna. Otočna situacija bila je gotovo

⁷⁹¹ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 9717-17, 9. 11. 1917.

identična bašćanskoj pa se približavanjem zime postavilo pitanje preživljavanja pučanstva, naročito onih najsiromašnijih, čiji se broj kontinuirano povećavao. Zemaljska upravna komisija permanentno je apelirala istarskim općinskim vlastima da se pobrinu za najsiromašnije osobe na svom području uvođenjem specijalnih živežnih iskaznica jer su državne novčane doznake bile nedovoljne da se pokriju razlike u cijeni živežnih namirnica. Tako je vlada u Beču pokrajini doznačila za IV. kvartal 1917. godine 1.200,000 kruna što bi prema ukupnom broju stanovnika značilo da bi svaka osoba dobila 3,63 krune za 3 mjeseca.⁷⁹² Osim toga, platni promet bio je potpuno paraliziran, a najvažniji izvor prihoda Zemaljske upravne komisije dolazio je od poreza. Prema tome, Zemaljska upravna komisija kretala se u vrlo uskim financijskim okvirima te je shodno vlastitim financijskim mogućnostima i situacijom na tržištu nabavljala živežne namirnice za istarske općine putem svoga Ureda za dobavu živeža, bez obzira što je to prvenstveno bio zadatak pokrajinske aprovizacijske komisije u Trstu. Dramatičnost situacije u Istri ilustrira ponuda Zemaljske upravne komisije istarskim općinama kada im je u prosincu nudila kiselu repu umjesto kupusa kojega nije bilo. Sve krčke općine, osim bašćanske, prihvatile su ponudu i naručile su repu pa je Kotarsko poglavarstvo u Krku upozorilo bašćansku općinsku vlast: „Ako ta općina ne će repe primiti neka se ne bude kasnije tužila da pučanstvo nema što jesti, za slučaj da bi prestalo dolaziti brašno ili žito. Promislite dobro što radite.“⁷⁹³

3. 5. 5. 1918. godina

Nakon druge uzastopne loše žetve goruće pitanje na otoku Krku bilo je kako prehraniti stanovništvo i zaustaviti umiranje od gladi. Prijedlozi rješavanja tog egzistencijalnog problema otočnog stanovništva išli su u različitim smjerovima, a jedan od njih bilo je otvaranje pučkih (javnih) kuhinja. Pokrajinsko namjesništvo je već potkraj srpnja 1916. godine pozvalo općinske vlasti u Istri da samostalno odluče o tom pitanju „uvažavajući lokalne prilike i vrstu stanovništva“.⁷⁹⁴ Bilo je to priznanje državnih vlasti o nemoći adekvatne opskrbe stanovništva dodatno otežane rastom cijena najosnovnijih životnih namirnica. Krčka kotarska vlast prenijela

⁷⁹² „Zemaljska upravna komisija markgrofije Istre“, *Hrvatski list*, br. 875, str. 3., 14. 12. 1917.

⁷⁹³ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 8912-17, 7. 12. 1917. Zemaljska upravna komisija nastojala je iskoristiti ratne uspjehe austrougarske vojske postignute u listopadu na Sočanskom bojištu pa je uputila bečkoj vladi Spomenicu u kojoj moli za sudjelovanje Istre „u podjeli ratnog plijena u Mletačkom području“ budući je uslijed rekvizicija ostala bez životinja za rad, poljoprivrednih strojeva, umjetnog gnojiva, sjemenja, sumpora, sijena i ostalog. Ujedno je zamolila istarske zastupnike u Carevinskom vijeću da ju podrže. „Zemaljska Upravna Komisija Markgrofije Istre“, *Hrvatski list*, br. 890, str. 3., 29. 12. 1917.

⁷⁹⁴ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 7206-16, 6. 8. 1916.

je poziv općinskim vlastima na otoku, ali iz arhivske građe i dostupne literature može se izvući zaključak da javne kuhinje nisu tada otvarane u općinskim središtima budući da im je isti poziv upućen i u rujnu naredne godine. Izuzetak je predstavljala pučka kuhinja u gradu Krku, otvorena polovicom iste godine nakon protesta žena protiv kotarskog aprovizijskog ureda i nedostatne opskrbe hranom. Kuhinja je na dnevnoj bazi dijelila hranu za 500 osoba uz naknadu od 60 filira. Mogla se dobiti zdjela juhe s graham (fažolom) i krumpirom. Primjer Krčanki slijedile su Puntarke, ali su tijekom demonstracija protiv slabe općinske aprovizacije uhićene i dobile su nekoliko dana buturnice (zatvora, op. a.).⁷⁹⁵ Bašćanska općinska vlast takav prijedlog je odbila obrazlažući to društvenim prilikama. Istovremeno je naglašavala kako zbog slabe aprovizacije barem $\frac{3}{4}$ pučanstva treba pomoć pa joj je dostavljeno 4.000 kruna za nabavu živeža (žitarice i brašno), koje će biti besplatno podijeljeno najsiromašnijim žiteljima.⁷⁹⁶ Siromasi su definirani kao osobe bez izvora prihoda i bez vlastitog posjeda, a nisu primale niti državne potpore. Bili su prepušteni vlastitoj sudbini i ovisili su isključivo o skrbi općinskih vlasti. Na bašćanskom općinskom području bila je 21 takva osoba, a dobiveni novčani iznos iskorišten je za kupnju 630 kg kukuruza.⁷⁹⁷ Svakoj osobi dijelilo se 6 kg za potrošnju u narednih 5 mjeseci. Kako se broj najsiromašnijih otočana kontinuirano povećavao, općinske vlasti formirale su zaklade za njihovu prehranu, koje su bile otvorene za individualne uplate.⁷⁹⁸ Uplate su stizale i iz inozemstva. Primjerice, Franjo Žiška, Carsko-kraljevski Konzularni kancelarijski tajnik u New Yorku sakupio je određenu novčanu svotu za pomoć najsiromašnijem pučanstvu u Istri, a krčkom kotaru pripalo je 160 kruna. Taj iznos raspoređen je između krčkih općina prema broju siromaha pa je općini Baška određeno 40 kruna pomoći za jednu siromašnu obitelj.⁷⁹⁹

Krčke općinske aprovizijske komisije opskrbljivale su svoje pučanstvo živežnim namirnicama iz različitih izvora. Riječko tržište još uvijek je zauzimalo važnu ulogu u otočnoj aprovizaciji, a drugi izvor hrane bila je Banska Hrvatska u koju se išlo pojedinačno pa su usprkos ranije postavljenim zabranama putovanja općinske i kotarska vlast izdavale potrebne

⁷⁹⁵ „Pokrajinske vijesti. Prilike na otoku Krku.“, *Hrvatski list*, br. 717, str. 3., 29. 6. 1917.

⁷⁹⁶ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. Pr. 6-18, 10. 1. 1918.

⁷⁹⁷ Kupnja kukuruza za najsiromašnije žitelje stvorila je manjak u općinskoj blagajni od 410 kruna, jer je cijena kukuruza bila 7 kruna po kilogramu. DARi, JU 19, kutija 118, Pregled troškova za pripomoć najsiromašnijih osoba u Općini Baška, 1. 3. 1918.

⁷⁹⁸ Ivan Dorčić, rodом iz Baške, župnik u Pristegu kod Benkovca uplatio je 100 kruna za Zakladu siromaha Općine Baška u znak uspomene na svog oca Petra Dorčića (rođenog 1837. g.), koji je bio čuvar svjetionika, a umro je 12. veljače u Pristegu.

⁷⁹⁹ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. Pr. 181-18, 9. 5. 1918.

dozvole i isprave.⁸⁰⁰ Zemaljska vlada u Zagrebu svojim je dozvolama izvoza živežnih namirnica donekle olakšavala opskrbu otočnog stanovništva. Međutim, one su se odnosile prvenstveno na povrće, kao što je bila kisela repa koju je po cijeni od 50 kruna po hektolitrnu nudila *Sisačka tvornica kisele repe i zelja*. No, to je bilo nedostavno za širu adekvatnu opskrbu i prehranu stanovništva pa je glad bila gotovo svakodnevna pojava, kako na otoku tako i na području cijele pokrajine Istre u kojoj je situacija bila dramatična:

„Palente nemamo, krumpira i pasulja isto tako, kave niti za lijek, kruh se nije u javnim pekarnama već 2 i pol godine pekao.“⁸⁰¹

Krajem siječnja 1918. godine održan je u Kozini, na inicijativu načelnika Općine Dolina, sastanak predstavnika 38 istarskih općina na kojem se raspravljalo o lošoj opskrbenj situaciji u Istri i bijedi koja je zahvatila stanovništvo.⁸⁰² Sa sastanka su odaslane rezolucije bečkoj vladi i Namjesništvu u Trstu u kojima se tražila hitna pomoć u hrani. Kako bi umirio uzavrelu situaciju, namjesnik Fries-Skene dozvolio je da se istarska aprovizacija odvoji od tršćanske i obećao je pomoć bečke vlade.⁸⁰³ Izvršni odbor istarskih općina formiran na spomenutom sastanku poslao je telegram Uredu za narodnu prehranu u kojem je naveo da će sve istarske općine prestati s poslovanjem ako u roku od 48 sati ne dobiju potrebnu količinu brašna i masti.⁸⁰⁴ Očito je da intervencija izvršnog odbora predstavnika istarskih općina nije kod tršćanskog namjesnika polučila željeni rezultat jer je četiri dana poslije među istarskim općinama počeo kružiti solidarni dopis u kojem se mole općinski načelnici da svojim potpisom

⁸⁰⁰ Sredinom svibnja tri Bašćanke privedene su Zemaljskom gospodarskom povjerenstvu u Zagrebu jer im je Redarstveni odsjek Grada Križevaca zaplijenio 400 kg živeža. Otpremnim iskaznicama dozvoljeno im je da izvezu iz Banske Hrvatske samo 150 kilograma. Bašćanska općinska vlast uputila je stoga Zemaljskom gospodarskom povjerenstvu molbu da im se dostavi ostatak namirnica jer se zbog isteka putnica (putnih listova) ne mogu vratiti u Križevce. Vjerojatno se radilo o majkama čija su djeca bila na prehrani u Križevcima i okolici pa su iskoristile posjet svojoj djeci kako bi nabavile živežne namirnice. DARi, JU 19, kutija 118, spis bez broja, 29. 5. 1918.

⁸⁰¹ „Glad i nevolja u Istri“, *Hrvatski list*, br. 824, str. 3., 24. 10. 1917. List je do kraja godine objavljivao članke o gladi i siromaštvu koje su zahvatile pokrajinu: „Crna zima i glad u Istri“, *Hrvatski list*, br. 868, str. 3., 7. 12. 1917.; „Bijeda u Istri“, *Hrvatski list*, br. 873, str. 2., 12. 12. 1917.

⁸⁰² Sastanak je održan 24. siječnja s početkom u 10:00. Mjesto Kozina nalazilo se u sastavu Općine Dolina na području koparskog kotara. Predstavnici Općine Baška nisu došli na sastanak jer im je poziv stigao prekasno. Sastanku su poželjeli uspješan rad. Iz arhivskih dokumenata nije razvidno jesu li sastanku nazočili predstavnici ostalih krčkih općina.

⁸⁰³ U tom trenutku za istarsku aprovizaciju skrblila su dva ureda: Ured za dobavu živeža Zemaljske upravne komisije i Istarski dobavni ured Pokrajinske aprovizacije pri Namjesništvu. Oba ureda bila su smještena na adresi San Lazzaro 1 u Trstu. Dok je Istarski dobavni ured zauzimao prizemlje, dotle se Ured Zemaljske upravne komisije nalazio na prvom katu. Kasnije je Ured za nabavu živeža Zemaljske upravne komisije preseljen na novu tršćansku adresu Piazza Negozianti 4.

⁸⁰⁴ „Bijeda u Istri i vijećanje istarskih načelnika“, *Primorske novine*, br. 29, str. 1., 3. 2. 1918.

podrže inicijativu da se uputi pismo dr. Antonu Korošecu, predsjedniku Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću u kojem se odobravaju rezolucije sa sastanka u Kozini.⁸⁰⁵

Neuspjeh istarskih općinskih načelnika nije obeshrabrio krčke, jer su uvidjeli da znatniju pomoć u opskrbi hranom ne mogu očekivati od predstavnika pokrajinskih i državnih vlasti.⁸⁰⁶ Stoga su početkom ožujka osnivali kotarsku aprovizaciju udruženih krčkih općina. Osnivački sastanak održan je 5. ožujka na lokaciji Sveti Dunat u blizini Punta. Nazočili su mu Petar Ilijić (općinski načelnik u Omišlju), Nikola Franolić (općinski načelnik u Puntu), Đuro Mužina (općinski tajnik u Vrbniku), Petar Škarpa (načelnik Općine Dubašnica), Nikola Dorčić (predsjednik Upravnog odbora bašćanske općine) i Nikola Barbalić (član Upravnog odbora Općine Baška). Kotarski upravitelj Mucha podržao je inicijativu kao vladin povjerenik za Općinu Krk.⁸⁰⁷ Na sastanku je odlučeno da se provođenje aprovizacije povjeri jednom stručnjaku, koji će u dogovoru sa članovima kotarske aprovizacije voditi posao. Kotarskom aprovizacijom upravljat će odbor sastavljen od načelnika uključenih općina. Za predsjednika odbora izabran je Petar Ilijić. Planirano je da će se odbor sastajati jednom mjesečno u Omišlju, u kojemu je bilo sjedište kotarske aprovizacije. Za vođenje trgovačkih poslova imenovan je Ante Tudor, hotelijer iz Baške, s mjesečnom plaćom od 200 kruna. Skladište (trgovački magazin) vodio je Toma Kocijan iz Omišlja, a za prvi mjesec dobio je naknadu od 100 kruna. Dubašljanin Pavao Milovčić, negdašnji tajnik Općine Dubašnica, vodio je pisarnu i blagajničke poslove, za koje je primao mjesečnu plaću od 200 kruna. Svi su imenovani na probni rok od mjesec dana dok čelništvo kotarske aprovizacije ne donese drukčiju odluku. Svaka općinska aprovizacija morala je uplatiti 15.000 kruna kotarskoj aprovizaciji kod Općinskog poglavarstva u Omišlju.⁸⁰⁸ Pravilnik donesen početkom svibnja definirao je cilj krčke kotarske aprovizacije, a to je da „što bolje i što cijenije može opskrbljivati pučanstvo kotara živežnim namirnicama“, dok se njezina svrha sastojala u tome da „preuzima hranu što u Omišalj ili drugdje na otok

⁸⁰⁵ Nikola Dorčić, predsjednik bašćanskog općinskog Upravnog odbora potpisao je traženo 6. veljače i poslao dopis dr. Šimi Kureliću, načelniku Općine Pazin, koji je bio predsjednik Odbora istarskih općina.

⁸⁰⁶ Premda su općinskim aprovizacijskim komisijama uvelike pomagale posujilnice te Kotarska gospodarska zadruha, financijski problemi s kojima su se suočavali prilikom nabave živežnih namirnica i ostalih potrepština bili su izrazito veliki. Nabavu iz Rijeke financijski je opterećivalo plaćanje prijevoza (vozarine), taksi (teretnica) i biljega. Stoga su se često žalili kotarskoj vlasti da im maksimalne prodajne cijene koje im postavlja uvelike stvaraju deficite u blagajnama. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 156, 7. 2. 1918.

⁸⁰⁷ Primjetno je da se jedino Općina Dobrinj nije uključila u akciju osnivanja kotarske aprovizacije. Predsjednik kotarskog aprovizacijskog odbora Petar Ilijić obvezao se, na temelju podneska osnivačkog odbora od 2. ožujka, ishoditi pisano rješenje od Kotarskog poglavarstva u Krku.

⁸⁰⁸ U narednih mjesec dana bašćanska općina uplatila je ukupno 100.000 kruna za potrebe kotarske aprovizacije. Ostalih 100.000 kruna podmirila je bašćanska Seoska blagajna, koja je imala račun kod Gospodarske Zveze u Ljubljani. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 477, 8. 4. 1918.

probija iz Hrvatske“.⁸⁰⁹ Prema tome, namjera osnivanja kotarske aprovizacije bila je uspješnija koordinacija općinskih aprovizacija u nabavi živežnih namirnica za otočno stanovništvo.

Opravdanost združene krčke aprovizacije pokazala se nakon dva mjeseca, kada je Zemaljska upravna komisija objavila istarskim općinskim vlastima da će im uskoro prestati dostavljati namijenjene količine živeža jer iz državnih centralnih skladišta dolazi jako malo namirnica.⁸¹⁰ Zbog toga se Istarski dobavni ured okrenuo slobodnoj trgovini i počeo nabavljati živež, kukuruz i mast po visokim cijenama te ih je distribuirao općinama po nižim cijenama, koje su još uvijek bile više od realnih. Razlika između nabavne i prodajne cijene trebala se nadoknaditi iz sredstava fonda pri Zemaljskoj upravnoj komisiji, a koje je bečka vlada namijenila pokrajini Istri za ovu svrhu. Promjenu u načinu nabave Istarskog nabavnog ureda slijedila su općinska aprovizacijska povjerenstva, kojima je kotarska vlast bila dužna nadoknađivati gubitak stvoren razlikom u cijenama. Općinama je naređeno da živežne namirnice naručuju isključivo kod Istarskog dobavnog ureda te da unaprijed uplate potrebne troškove.⁸¹¹ Prestigle namirnice morale su se prodavati u potpuno odvojenom prostoru od onoga gdje se prodavala roba službene aprovizacije.⁸¹² Novi kotarski upravitelj Ernest Karlavaris zabranio je trgovcima izvoz živeža iz krčkih općina pa su bili prinuđeni prodavati živež nabavljen u Omišlju po nižim cijenama. Tako su se krčke općinske aprovizacije opskrbljivale iz više izvora, ali konstanta je bila oskudica. Kako bi se što više ograničila potrošnja živežnih namirnica podložnih rekviziciji općinske aprovizacije nisu smjele prodavati hranu ugostiteljima za „podvorbu stranaca“. Izvoz hrane (životinje, meso, riba, sir, jaja, žitarice itd.), voća, pića (mlijeka, vino, ulje, ocat, rakija) i drva iz kotara bio je strogo zabranjen.

Kotarska vlast imala je isključivo pravo izdavati dozvole za izvoz u posebnim slučajevima, a prekršiteljima zabrane roba je bila oduzimana u korist prehrane sve većeg broja siromaha. Njihov broj se na otoku Krku od 1915. godine rapidno povećavao, što je stvaralo neizdrživi pritisak na općinske aprovizacijske komisije. Državna vlast je reagirala formiranjem Fonda za podupiranje siromaha iz kojeg su pokrajinske i kotarske vlasti dobivale simbolične

⁸⁰⁹ Pravilnik je sastavljen na sastanku u Omišlju, 2. svibnja 1918. godine, a potpisali su ga Petar Ostrogović za Općinu Baška, Nikola Franolić za Općinu Punat, Anton Volarić za Općinu Dubašnica i Petar Ilijić za Općinu Omišalj. DARi, JU 19, kutija 118.

⁸¹⁰ Bečka vlada priznala je u travnju da su državne zalihe žitarica potpuno iscrpljene te da od uvoza iz Rumunjske i Ukrajine ne treba mnogo očekivati. Zato je odredila da poljodjelci svoje zalihe moraju ustupiti građanstvu i ponudila je otkupnine: 15 kruna za kvintal pšenice i raži, 13 kruna za kvintal ječma i 12 kruna za kvintal kukuruza. „Opskrba brašnom i kruhom“, *Hrvatski list*, br. 996, str. 1.-2., 21. 4. 1918.

⁸¹¹ Početkom svibnja bašćanska općinska vlast uplatila je Istarskom dobavnom uredu 30.000 kruna.

⁸¹² DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 3658-18, 10. 5. 1918.

iznose za ublažavanje sveopće bijede. Tako je polovicom listopada kotarski upravitelj obavijestio baščansku općinsku vlast da je iz državnog fonda podignuto 20.559,96 kruna za podupiranje tamošnjih „siromaha i manje opskrbljenih pučana“. Kako bi se znalo kome će pomoć biti dodijeljena općinska poglavarstva bila su dužna u dogovoru s općinskim aprovizijskim komisijama i župnicima, koji su vodili Zaklade siromaha, sastaviti popis potrebitih osoba. Prednost su imale obitelji čiji su hranitelji bili u aktivnoj vojnoj službi, ratne udovice i siročad, a zatim oni koji nisu primali državnu potporu i nisu imali posjed ili je on tako malen da im ne može pružiti dovoljno za preživljavanje. Svim osobama kojima je priznato siromaštvo dijelile su se posebne identifikacijske iskaznice, kojima su mogli kupiti hranu.⁸¹³

Štednja preostalih zaliha žita i brašna te zabrane izvoza živežnih namirnica iz kotara bile su preventivne mjere kako bi se osigurala opskrba stanovništva do naredne žetve. U tom smislu stigla je u travnju zabrana pečenja bijelog kruha, a smio se upotrebljavati samo onaj koji je sadržavao 70 % pšeničnog i 30 % kukuruznog brašna.⁸¹⁴ Proljetne sjetvene radove organizirala su općinska povjerenstva za poljoprivredne radove, dok je koordinator bio učitelj poljodjelstva Vinko Ferluga, koji je općinama distribuirao sjemenje uglavnom povrtlarskih kultura (grah, mrkva, grah, kupus, luk, cikla, salata, broskva i koraba).⁸¹⁵ Žitaricama se pristupilo opreznije obzirom na dvogodišnja iskustva i žetvena razočaranja. Ipak, nisu izostale pšenica, ječam, heljda i proso. Vreće u kojima je stiglo sjemenje morale su se zbog nestašice obavezno vratiti u austrijska i češka skladišta.⁸¹⁶ Radovima se pristupilo krajnje ozbiljno s ciljem povećanja proizvodnje, a stanovništvo je upozoreno da se sva raspoloživa zemlja mora obraditi i zasijati. Općinske vlasti dobile su zadatak preuzimati neobrađene privatne posjede i organizirati na

⁸¹³ Dotacija se nije smjela davati u novcu kao potpora, nego se novcem isključivo plaćala hrana. Najsiromašnijim obiteljima hrana se dijelila besplatno (posebno žito), dok su manje siromašne obitelji dobivale popust od 50 % prodajne cijene. Pri tome se razlika u cijeni podmirivala iz državnog fonda i uplaćivala u općinsku aprovizijsku blagajnu. Mesarima se za izdano meso siromasima plaćalo iz dotacije Kotarskog poglavarstva u Krku. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 11580, 16. 10. 1918.

⁸¹⁴ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 4525, 23. 4. 1918.

⁸¹⁵ Baščanska općinska uprava primila je 3,5 kg sjemena graha vrste „Soja“ kao nadomjestak za kavu. Sjeme su kupila 43 poljodjelca po cijeni od 64 filira za maksimalnu količinu od 8 dag po osobi.

⁸¹⁶ Vreće u kojima se nalazila pšenica, heljda i proso morale su se vratiti na bečku adresu Dunavskog skladišta Ratnog odjela za žitarice (Lagerhaus der kk. priv. Donau Dampfschiffahrts - Gesellschaft Magazin 26, Abteilung Kriegsgetreide Verkehrsanstalt Wien, Station Wien Praterkai), dok su se vreće u kojima se nalazio ječam slale u Brno na adresu Ratne podružnice za transport žitarica (Kriegsgetreideverkehrsanstalt Zweigstelle Brünn Magazin, Statbahnhof). Vreće su se mogle vratiti poštom ili vlakom, a na teretnici je morao biti naznačen broj bala, marka i broj vreća koje se nalaze u bali te težina pojedine bale. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 3935, 9. 4. 1918.

njima sjetvene radove.⁸¹⁷ Broj poljskih čuvara je povećan, a uvedene su nagrade za prijavljivanje šteta nastalih od strane životinja.

Poljoprivredna kultura	Zasijana površina u odnosu na prošlu godinu	Stanje usjeva		
		travanj - svibanj	lipanj - srpanj	kolovoz - rujan
pšenica	mного više	utješljivo	lijepo	požnjeveno
ječam	mного više	utješljivo	požnjeveno	
kukuruz	više	lijepo	lijepo	slabo
sočivo	više	lijepo	pretrpjelo štetu od bure	slabo
krmivo	mного više	dobro	dobro	nikad gore
krumpir	više	dobro	dobro	najgore
vinova loza		oslabljeno zbog pomanjkanja sumpora	šteta od bure, peronospore i pepelnice	

Tablica 54. Stanje usjeva na području općine Baška od travnja do rujna 1918. godine

Iz priložene tablice vidljivo je da se na području bašćanske općine povećala zasijana površina svih poljoprivrednih kultura u odnosu na prethodnu godinu, ali dolaskom ljetnih mjeseci stanje usjeva bilo je vrlo loše. Dok su pšenica i ječam požnjeveni s „utješljivim“ rezultatom, prinos ostalih kultura je podbacio. Najteža situacija bila je s krumpirom, čije je stanje usjeva u razdoblju kolovoz-rujan ocijenjeno kao „najgore“. Istovremeno je na otok Krk stigla naredba Ureda za opću prehranu, kojom se sav urod krumpira stavlja pod državnu

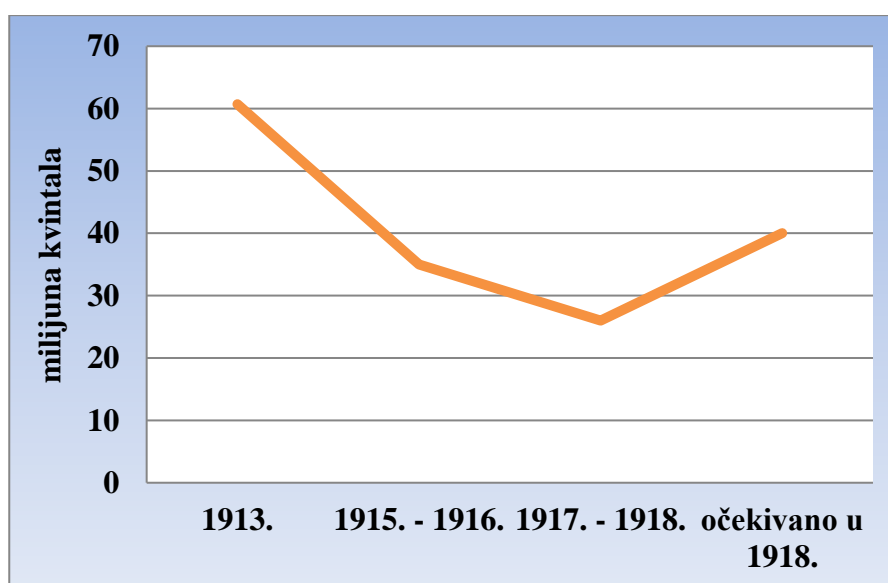
⁸¹⁷ Općinsko poglavarstvo u Baški javilo je dopisom od 14. svibnja, Kotarskom poglavarstvu u Krku, da su u na općinskom području sva polja od Treskavca do mora uzorana i zasijana te je tako pučanstvo „vidljivim načinom pokazalo kako polaže najveću važnost u poljodjelstvo.“ Što se tiče pojačavanja poljske zaštite i tu se općinska uprava iskazala jer „uvijek pojača poljsku stražu u doba kada to kulture zahtijevaju.“ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 4905, 2. 5. 1918.

kontrolu i to od trenutka „kad ga se izvadi iz zemlje“, što je značilo da ga se nije smjelo prodavati, kupovati niti upotrebljavati kao krmivo.⁸¹⁸

Ovakva situacija ogledala se na cijelom krčkom prostoru pa i šire. Uslijed nedostatne opskrbe krčkog pučanstva žitaricama nastojali su se na otoku zadržati relativno mali prinosi voća i povrtnih kultura. Zato je ponovljena naredba tršćanskog namjesništva kojom je zabranjen izvoz voća i povrća iz Primorja.⁸¹⁹

Na rezultate predstojeće žetve i posljedično tome opskrbe stanovništva brašnom i kruhom u austrijskom dijelu Monarhije, novinstvo je gledalo prilično pesimistički. Kritička analiza nije izostala i bez obzira na cenzuru vrlo jasno je naglašeno kako ovogodišnja žetva neće donijeti onakve rezultate o kojima je govorila bečka vlada. Uzimajući u obzir nedostatak radne snage, lošu gnojidbu zemlje i vremenske neprilike (mraz, suša) koje su pogodile žitorodne krajeve Monarhije, procjena je bila da će urod biti slab, što će dovesti do ogromnih opskrbnih problema.

Grafikon 13. Žetveni prinosi u austrijskom dijelu Monarhije 1913. - 1918.

⁸¹⁸ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 7169-18, 21. 8. 1918.; Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 2010, 31. 8. 1918.

⁸¹⁹ Za prekršitelje naredbe bila je predviđena novčana kazna ili globa do 5.000 kruna ili zatvorska kazna u trajanju do 6 mjeseci. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 9548, 10. 9. 1918.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2144, 28. 9. 1918.

Prema pisanju češkog agrarnog dnevnika *Venkov (Selo)*, u austrijskom dijelu Monarhije žetveni prinosi 1913. godine iznosili su 60,70 milijuna kvintala (u Ugarskoj 77,63 milijuna q).⁸²⁰ Izbijanjem rata proizvodnja žitarica naglo je pala: 1915. - 1916. na 35 milijuna q, a 1917. - 1918. na 26 milijuna q, što znači da se proizvodnja smanjila za oko 26 %, a u odnosu na 1913. godinu za ogromnih 57 %. Dok je u razdoblju 1915. - 1916. za konzumaciju bilo na raspolaganju 17 milijuna q žitarica, u razdoblju 1917. - 1918. količina je pala na 8,5 milijuna kvintala. Da bi se zadovoljila dnevna potreba cjelokupnog stanovništva od najmanje 300 kvintala potrebno je minimalno 17-18 milijuna kvintala žitarica na godišnjoj razini. U situaciji kada je Ugarska gotovo potpuno obustavila isporuku svojih viškova u Cislajtaniju, a uvoz iz Rumunjske i Ukrajine bio krajnje neizvjestan, državna vlast procijenila je da bi 1918. godine žetveni prinosi mogli iznositi najmanje 40 milijuna kvintala, što je list nazvao „neoprostivim optimizmom“.⁸²¹

Do žetve je trebalo osigurati potrebne količine hrane pa su općinski predstavnici požurili u Omišalj u nabavu, a s njima pojedinci i mjesni trgovci. Svi su morali proći identifikaciju u omišaljskoj oružničkoj postaji, u kojoj bi dobili potvrdu o količini robe i cijenama kako bi ih se moglo kontrolirati glede utvrđivanja cijena na malo. Posebna briga opet se posvetila neproizvođačima, odnosno aktivnim općinskim, pokrajinskim i državnim službenicima, učiteljima i svećenicima, kojima je određeno četiri puta više žita i brašna mjesečno negoli ostalom pučanstvu.⁸²² Kotarski upravitelj Karlavaris očito nije bio zadovoljan funkcioniranjem općinskih aprovizacija pa je krenuo u obilazak krčkih općina kako bi provjerio njihov rad. Tom prilikom je u Baški zaključeno da „nedostaje pravilno aprovizacijsko povjerenstvo“ pa je smijenio predsjednika općinskog Upravnog odbora i imenovao novo aprovizacijsko povjerenstvo.⁸²³ Karlavaris je nastojao uvesti red u poslovanje bašćanske općinske aprovizacije

⁸²⁰ „Što nas čeka?“, *Hrvatski list*, br. 1064, str. 1., 28. 6. 1918.

Agrarni dnevnik *Venkov* izlazio je u Pragu od 1906. do 1945. godine. Bio je prvi agrarni list u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Izlazio je svaki dan, osim ponedjeljkom. Bio je službeno glasilo Češke agrarne stranke čije je ideje i programska načela predstavljao pod geslom: *Selo za narod, narod za selo*. Izvor: Moravská zemská knihovna, www.digitalniknihovna.cz/mzk/periodical (pristupljeno 23. 8. 2019.).

⁸²¹ Procjene žetvenih prinosa za 1918. godinu iznio je dr. Fridrik Gärtner, sekcijski savjetnik u predsjedništvu ministarskog vijeća. „Što nas čeka?“, *Hrvatski list*, br. 1064, str. 1., 28. 6. 1918.

⁸²² Uredba se nije odnosila na umirovljene službenike i namještenike jer „ne obavljaju poslove koji su u savezu sa ratovanjem pače nemogu se smatrati osobama koje teško rade.“ Između ostaloga, propisano je da službenici i namještenici nemaju pravo tražiti zaostatke za mjesec u kojem se žito i brašno nije dijelilo. DARi, JU 19, kurija 118, spis br. 6458-18, 12. 6. 1918.

⁸²³ Novo bašćansko aprovizacijsko povjerenstvo započelo je s radom 1. srpnja, a činili su ga: predsjednik Juraj Dujmović kao novi predsjednik općinskog Upravnog odbora, općinski tajnik i blagajnik Petar Ostrogović, župnik i predsjednik bašćanske posujilnice Mate Milovčić, član općinskog Upravnog odbora Nikola Barbalić, nadučitelj Fran Katarinić, posjednici Petar Dorčić i Juraj Barbalić te klesar Juraj Toić. Organi financijske straže trebali su

pa joj je naredio da špiljac (oguljeno žito, op. a.) dijeli samo siromašnim obiteljima i neproizvođačima, a „oni bezdušnici koji imaju vlastitog proizvoda ječmena, pšenice ili raži i uza sve to primili su od zalihe aprovizacije na uštrb toliko potrebnih neproducenata moraju ono što su primili aprovizaciji odmah vratiti eventualno možete se za asistenciju obratiti na oružništvo odnosno financijalnu stražu.“⁸²⁴ Kritizirajući njezin rad navodi kako je mogla i sama to uvidjeti budući su joj poznate prilike siromašnih obitelji pa neka iz zaliha podijeli njima jer im ionako „u ova neiznosna doba“ to neće ništa koristiti. Na kraju dopisa uputio je aprovizacijsko povjerenstvo prema općinskoj vlasti koje raspolaže popisom poljoprivrednih proizvođača. Dijeljenje kritike bašćanskoj općinskoj aprovizaciji nastavilo se do kraja rata, ali iz dostupne arhivske građe nije moguće utvrditi je li bila upućena i ostalim krčkim općinskim aprovizacijskim komisijama te kako su one vodile svoje poslove.⁸²⁵

U listopadu je Matko Laginja, predsjednik Gospodarske sveze za Istru, uputio okružnicu istarskim općinama u kojoj je najavio da će u pokrajinu stići tisuću vagona žitarica, pšenice i kukuruza (u klipju) te pšeničnog brašna.⁸²⁶ Rezultat je to dogovora bečke vlade s vladom Banske Hrvatske da se pomogne najsiromašnijim hrvatskim prostorima u austrijskom dijelu Monarhije.⁸²⁷ Obzirom na ukupan broj istarskog stanovništva prosječno bi došlo oko 20 kg po

kontrolirati rad općinske aprovizacijske komisije te eventualne greške i propuste prijavljivati kotarskoj vlasti. DARi, JU 19, kutija 118, Zapisnik u Općinskom uredu u Baški, 1. 7. 1918.

⁸²⁴ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 8353-18, 31. 7. 1918.

⁸²⁵ Potkraj listopada se Ivan Kovačić, evakuirac iz Pule nastanjen u Baški, požalio kotarskom upravitelju na ponašanje općinskog tajnika i blagajnika Petra Ostrogovića te je naveo kako mu iz osobnih razloga uskraćuje živežne namirnice. Naime, kada mu je sin Ivan bio 26 dana na dopustu, dao mu je Ostrogović samo 500 g slanine i isto toliko šećera. Nije mu htio dati brašna ili žita tvrdeći da je on proizvođač, što Kovačić odbacuje i tvrdi da je bjegunac iz Pule koji u Baški obrađuje mali komadić zemlje na kojoj sije krumpir i zelje. Kovačić moli kotarskog upravitelja da istraži cijelu stvar, a pogotovo način na koji se vodi aprovizacija u Baški te tvrdi da Ostrogović aprovizaciju vodi sam premda je osnovan aprovizacijski odbor. Svoju tužbu završava riječima: „Što mi pripada treba da mi se dade.“ Isti dan je Karlavaris uputio dopis predsjedniku aprovizacijske komisije u Baški u kojem mu je dostavio prijepis žalbenog zapisnika i predložio mu da se to pitanje razmotri i riješi na prvoj sjednici aprovizacijske komisije, odnosno opskrbnog odbora. Karlavaris je iznio sumnju da se sjednice Opskrbnog ureda u Baški uopće održavaju te postavlja pitanje što radi opskrbeni odbor kada općinski tajnik sam vodi općinsku aprovizaciju. Napominje kako ovo nije prva pritužba da općinski tajnik Ostrogović sam vodi aprovizacijske poslove u bašćanskoj općini. Ujedno podsjeća da je općinski tajnik samo referent koji vodi zapisnike sjednica opskrbnog odbora, vodi račune i knjige pa prema tome ima samo manipulativnu ulogu u aprovizaciji te da nije meritoran i kompetentan odlučivati o poslovima opće prehrane i pita se kako je moguće da je on sam, uz jednog mladića, dijelio narodu hranu iz općinske aprovizacije. On ne može, kaže Karlavaris, odlučivati umjesto opskrbnog odbora ili njegovog predsjednika. Dijeljenju hrane moraju nazočiti članovi odbora, a to uređuje predsjednik opskrbnog odbora. Protivno je propisima da jedan čovjek bez nadzora dijeli pučanstvu hranu, a pogotovo što on nije niti član aprovizacijskog odbora. Općinski tajnik dužan je jedan primjerak zapisnika sjednica aprovizacijskog odbora slati Kotarskom poglavarstvu, koje kontrolira kako se obavlja općinska aprovizacija. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 12107, 26. 10. 1918.

⁸²⁶ Vagon je stara mjerna jedinica za masu. Iznosi 10.000 kg ili 10 tona.

⁸²⁷ U Dalmaciju je trebalo stići 2.000 vagona žitarica i brašna, ali je dogovoreno da se u studenome preveze 200 vagona. DARi, JU 118, spis br. 2346, 23. 10. 1918.; „Za Prehranu Dalmacije i Istre“, *Hrvatski list*, br. 1186, str. 2., 28. 10. 1918.

osobi. Najveći dio financiranja snosio je pokrajinski Ured za nabavu živeža u Trstu, a pomoć je obećala Gospodarska sveza za Istru i sve njezine članice. Stoga je upućen apel zadrugarima, svećenicima i učiteljima da prenesu objavu narodu i budu pri pomoći prilikom podjele. Međutim, oduševljenje je brzo splasnulo jer se zbog prometnih neprilika nije mogla čitava količina prevesti do Rijeke pa je dogovoreno da se barem 100 vagona preveze tijekom narednog mjeseca. Ova akcija ukazuje na angažman i uloženi napor gospodarskih organizacija i pojedinaca, koji je bio kontinuiran do kraja rata, da se ublaži katastrofalno loša prehrana istarskog i krčkog stanovništva.⁸²⁸

Opskrba mesom na otoku nastavila je svoju kriznu putanju iz prethodne godine, ali uvijek su postojale kategorije stanovništva koje su ga morale primati. Bili su to prvenstveno vojnici i žandarmerija, za koje se meso moralo osigurati, makar i prisilnim metodama, odnosno rekvizicijom. U lipnju je Otočno vojno zapovjedništvo (*K. u. k. Inselkommando Veglia*) uputilo dopis kotarskoj vlasti neka prenese općinskim vlastima naredbu kojom se specificira opskrba vojnika i žandara u svakoj općini. Općinska vlast u Baški tako je morala dnevno osigurati 5 kg mesa i to za: 16 vojnika - ukupno 3,20 kg mesa (svaki po 20 dag), 3 obalna stražara - ukupno 90 dag mesa (svaki po 30 dag) i 3 žandara - ukupno 90 dag mesa (svaki po 30 dag).⁸²⁹ Vlasnici stoke nisu dobrovoljno pristajali na prodaju mesa uz maksimalne prodajne cijene pa je općinska vlast, na izričito traženje kotarske vlasti, provela rekviziciju ovaca i janjadi s otočića Prvića, plaćajući kilogram mesa žive vage 5,20 kruna, dok je prodajna cijena uspostavljena na 10 kruna za kilogram.⁸³⁰ Ova mjera izazvala je revolt baščanskih pastira, čiji je opunomoćenik Niko Barbalić iz Baške rješenje potražio kod Kotarskog poglavarstva u Krku. Baščanski pastiri bili su spremni ustupiti 10 % životinja za rekviziciju pa su ponudili da sami obave sve poslove s tim u vezi kako bi se uštedjeli troškovi koji bi inače išli mesarima. Posebno su prosvjedovali protiv rekviriranja ženki sposobnih za rasplod uočavajući štetu koja se time nanosila obnavljanju stočnog fonda.⁸³¹ Upravo je kontinuirano osiromašenje krčkog stočnog fonda bio razlog za zabrinutost, koja se nastojala ublažiti uvozom životinja od strane državnih vlasti.

⁸²⁸ U akciju prehrane krčkog stanovništva uključilo se od početka ratnog stanja i krčko svećenstvo, predvođeno biskupom Antunom Mahničem. Na primanju kod pokrajinskog namjesnika Fries-Skenea u lipnju 1917. godine biskup je za Krčane isposlovao 4 vagona kukuruza. „Pokrajinske vijesti. Prilike na otoku Krku.“, *Hrvatski list*, br. 717, 29. 6. 1917.

⁸²⁹ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 1040-18, 20. 6. 1918.

⁸³⁰ Na otoku Prviću je 8. srpnja izbrojano ukupno 1.566 ovaca i janjadi. DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 8598/18, 17. 8. 1918.

⁸³¹ Pisanu punomoć potpisalo je 40 pastira s baščanskog općinskog područja. DARI, JU 19, kutija 118, Zapisnik u Kotarskom poglavarstvu u Krku za predmet: Rekvizicija životinja za klanje u Baškinovi, 18. 9. 1918.

Međutim, njenu indolentnost i krajnju površnost oslikava nabava koza za krčki kotar kada je umjesto 220 planiranih koza na otok stiglo samo njih 84. Ostale su, zbog dugog stajanja u Trstu i Rijeci, uginule od neishranjenosti i iscrpljenosti.⁸³²

Dva mjeseca poslije krizna situacija s mesom došla je do vrhunca pa je kotarska vlast naredila općinskim vlastima da je zabranjena trgovina stokom i mesom na otoku.⁸³³ No, ta mjera nije zaustavila krijumčarenje stokom i mesom, koje se raširilo na cijelom krčkom prostoru. Upravo zbog toga, ali i radi osiguranja mesa za iduću godinu, sve općinske vlasti morale su načiniti popis stoke (volovi, krave, telad, ovce, janjad, škopci) sa stanjem do 15. rujna, i to u suradnji sa žandarmerijskim postajama, kojima se morala prijaviti svaka promjena privatnog stočnog fonda i koje su bile jedine ovlaštene izdavati dozvole za zamjenu, prodaju ili ubijanje životinja radi prehrane. Uostalom, velika razlika između otkupne i prodajne cijene proizvela je otpor vlasnika stoke pa je kotarska vlast popustila i dozvolila općinskim aprovizacijama da se do cijene dođe nagodbom, a vlasnicima se mogla ostaviti koža i mast.⁸³⁴ No, još uvijek je općinskim vlastima i žandarmeriji ostavljena mogućnost rekvizicije, jer je u prvi plan izbila potreba da se bolesnici i državni službenici opskrbljuju mesom „barem svaki treći dan“.⁸³⁵

Vinova loza pretrpjela je štetu od bolesti koje su je napadale i ranije, jer su se problemi s nabavom sumpora nastavili, a shodno tome i s njenom adekvatnom zaštitom.⁸³⁶ Tako su stanovnici bašćanske općine sa zebnjom dočekali jesen. Ipak, od berbe se puno očekivalo na istarskom području pa je Nabavni ured razmišljao o zamjeni vina za živežne namirnice.⁸³⁷ Stoga su kotarske vlasti zabranile slobodnu trgovinu grožđem unutar i izvan svojih administrativnih

⁸³² Radi se o kozama rekviriranim u Srbiji u vrijeme austrijske okupacije. „Kako se austrijske oblasti skrbe za hrvatsko pučanstvo u Istri“, *Hrvatski list*, br. 1070, str. 3., 4. 6. 1918.

⁸³³ DARI, JU 19, kutija 118, 5. 8. 1918.

⁸³⁴ Kotarsko poglavarstvo ocijenilo je bašćansku aprovizaciju mesom trajavom. DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 11479-18, 6. 10. 1918.

⁸³⁵ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 11573, 11. 10. 1918.

⁸³⁶ Bašćanska općinska vlast obavijestila je pučanstvo da je uslijed ratnih neprilika onemogućena nabava novih sumporača i štrcaljki. Stare se nisu mogle popraviti jer zbog zaplijene bakra i gume bilo je teško naći zamjenski dio. Zato su se stare štrcaljke trebale štedjeti, a zbog njihove nenadoknadive uloge u suzbijanju trsnihi uši vojna komanda ih nije rekvirirala u vojne svrhe. Žene i djeca koja su preuzela sumporenje vinograda zbog svoje neupućenosti vrlo često su ih kvarila pa je bilo naređeno da se pumpe nose samo na leđima, da se nakon obavljenog posla dobro operu u čistoj vodi, osuše i drže na sigurnom mjestu, da se na polja ne nose pune pumpe, da se u njima ne prave otopine koje izjedaju bakar te da se nipošto ne upotrebljavaju u druge svrhe. Za prekršitelje ovih naredbi bila je predviđena globa do 20 kruna ili do 2 dana zatvora. DARI, JU 19, kutija 118, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2448, 27. 6. 1918.

⁸³⁷ „Vino za hranu“, *Hrvatski list*, br. 1152, str. 2., 24. 9. 1918.; DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 2229, 25. 9. 1918.

granica.⁸³⁸ Ipak, berba na otoku pokazala je bolje rezultate nego li prethodne godine što se odrazilo na veću proizvodnju vina. U bašćanskoj općini prirod vina iznosio je 2.000 hektolitara, što je za 464 hektolitara ili 46.400 litara više u odnosu na proizvodnju u 1917. godini.⁸³⁹

No, ostaje činjenica kako se od početka rata do njegovog kraja povećavao broj siromašnih otočana koji su bili na rubu gladi. Ilustriraju to brojčani pokazatelji broja siromaha na području bašćanske općine. Za 1915. godinu prijavljeno je ukupno 65 „patentovanih nemoćnika“, i to u Baški 56, Batomlju i Jurandvoru po jedan, Dragi Bašćanskoj 4 i Staroj Baški 3.⁸⁴⁰ Radilo se o ljudima koji od početka rata nisu primali državnu potporu, a nisu bili ni vlasnici zemlje. Dvije godine kasnije u Baški je bilo 15 siromašnih obitelji s ukupno 39 članova (godišta od 1833. do 1911.), a u Staroj Baški 14 obitelji s ukupno 30 članova (godišta od 1837. do 1896.).⁸⁴¹ Tome treba dodati 43 obitelji s ukupno 123 člana (godišta od 1836. do 1917.) u Baški, koji su primali potporu, ali su ih druge neprilike (npr. bolest) učinile krajnje siromašnima.⁸⁴² Prema tome, broj siromašnih se samo u Baški, tijekom tri godine, povećao za 106 osoba ili prosječno 35 osoba godišnje.

Tako su kraj rata Krčani dočekali iscrpljeni, gladni te u krajnjem siromaštvu koje im ipak nije uništilo svu nadu da će nadolazeće vrijeme biti povoljnije.

3. 6. Kretanje cijena tijekom rata

Na vijest o proglašenju djelomične mobilizacije, 26. srpnja 1914. godine, počelo je stihijsko i nekontrolirano podizanje cijena osnovnih živežnih namirnica u Markgrofoviji Istri. Tako su u Puli neki trgovci i pekari podigli cijene kruhu na 80 helera po kilogramu, što je izazvalo gradsko stanovništvo da demonstrativno navali na trgovine i pekarnice u kojima su uništili inventar. Reagiralo je kotarsko poglavarstvo i u dogovoru s ratnim lučkim zapovjedništvom postavljene su vojne straže ispred pekarnica u svrhu zaštite zaliha kruha i brašna. Istovremeno je izdano naređenje trgovcima, pekarima, mesarima i vlasnicima skladišta

⁸³⁸ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 10799-18, 24. 9. 1918.

⁸³⁹ Krajem siječnja 1919. godine na bašćanskom općinskom području ostalo je 1.000 hektolitara vina o čemu je Općinsko poglavarstvo obavijestilo Trgovačko-obrtničku komoru za Istru u Rovinju (La Camera di Commercio e d'Industria dell'Istria, Rovigno). Očito su seljaci sakrivali vino za svoju upotrebu, ali i zbog niskih otkupnih cijena. DARi, JU 19, kutija 118, 27. 1. 1919.

⁸⁴⁰ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 306, 27. 2. 1915.

⁸⁴¹ Arhivska građa ne pruža uvid o broju siromaha u ostalim mjestima bašćanske općine. Premda su brojčani pokazatelji nepotpuni, pokazuju uzlazni trend broja siromašnih osoba na području Općine Baška. Sasvim je izgledno da je situacija u ostalim krčkim općinama bila veoma slična bašćanskoj.

⁸⁴² Iskaz siromaha u Staroj Baški sastavio je seoski glavar Ivan Brnabić. DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I. svjetskog rata. Siromasi god. 1917.

brašna da vode poslovanje kao što su ga vodili i ranije, jer će u slučaju samovoljnog povećavanja cijena ostati bez obrtnice, a njihov obrt će se na njihovu štetu voditi putem komisijske procjene. Predviđeno je da svaki prekršaj bude sankcioniran na vojnom sudu.⁸⁴³ Kako bi se spriječilo daljnje podizanje cijena pokrajinsko Namjesništvo u Trstu ovlastilo je kotarska poglavarstva da u dogovoru s Trgovačko-obrtničkom komorom u Rovinju odrede maksimalne cijene osnovnim živežnim namirnicama. Pulska kotarska poglavarstva objavilo je 3. kolovoza maksimalne cijene brašna, kruha i mesa. Kilogram bijelog brašna iznosio je 58 helera, žutog brašna 24 helera, kilogram bijelog kruha koštao je 56 helera, a crnog kruha 40 helera. Cijene volovskog mesa kretale su se od 1,52 do 1,76 kruna za kilogram prednjeg dijela s dodacima (privagom ili žuntom) do 2,08 kruna za meso bez dodataka. Zadnji dio volovskog mesa s dodacima iznosio je od 2,08 do 2,16 kruna po kilogramu, a čisto meso 2,36 kruna po kilogramu.⁸⁴⁴

Kotarsko poglavarstvo u Krku odredilo je 17. kolovoza maksimalne cijene živežnih potrepština i to u skladu s cjenicima maksimalnih cijena koje su na svojim područjima određivale krčke općinske vlasti. Tako je bašćanski općinski odbor predložio 8. kolovoza maksimalni cjenik živežnih namirnica na svom području, kojega je tršćansko Namjesništvo u dogovoru s Trgovačko-obrtnom komorom u Rovinju odobrilo.⁸⁴⁵ Prema njemu, maksimalne cijene brašna kretale su se od 60 do 64 helera po kilogramu: bijelo brašno br. 3 - 64 helera, bijelo brašno br. 5 - 62 helera, bijelo brašno br. 7 - 60 helera, kilogram bijelog kruha iznosio je 56 helera, kilogram crnog kruha 44 helera, meso od škopca 1,52 krune za 1 kg, meso od janjca 1,36 krune za 1 kg, svinjska mast 2,20 kruna za 1 kg, kilogram krumpira 12 helera, svježi kupus 16 helera za 1 kg, jestivo ulje 1,20 kruna za 1 litru, mlijeko 32 helera za 1 litru i jaja 8 helera po komadu. Trgovcima, gostioničarima i hotelijerima naloženo je da u roku od 48 sati izlože cjenik na vidljivom mjestu u svojim prostorima.⁸⁴⁶ Tom administrativnom mjerom nastojalo se spriječiti slobodno formiranje cijena, odnosno njihov rast. Cjenik je ostao na snazi do listopada jer su se zbog poremećenih pomorskih i trgovačkih veza pojavili opskrbni problemi, nestašica robe široke potrošnje i poskupljenja. Početkom prosinca bašćanski pekar Niko Dujmović obavijestio je općinsku vlast da će, uslijed ratnih neprilika koje su dovele do poskupljenja brašna, povisiti cijene kruhu: bijeli kruh prodavat će po cijeni od 72 helera, dok će raženi kruh

⁸⁴³ „Bezdušnici - Rulja tapista; Proti povišenja cijene živeža“, *Naša sloga*, br. 29, str. 2., 30. 7. 1914.

⁸⁴⁴ „Cijene živeža u Puli“, *Naša sloga*, br. 30, str. 3., 6. 8. 1914.

⁸⁴⁵ DARI, JU 19, kutija 110, Oglas br. 1936, 21. 8. 1914.

⁸⁴⁶ DARI, JU 19, kutija 110, Oglas br. 2069, 31. 8. 1914.

(segala) koštati 64 helera.⁸⁴⁷ Zasigurno su to učinili i ostali krčki pekari, jer dotadašnja cijena kruha nije mogla pratiti povećanje cijena brašna.

Do kraja godine, Općinsko poglavarstvo u Baški je, uz odobrenje nadležne kotarske vlasti, proglasilo još dva maksimalna cjenika za živežne namirnice (u listopadu i prosincu). Ujedno je nastojalo „neobavezno“ utjecati na trgovce da prodaju živežne namirnice uz čistu dobit od 4 %. To nije išlo, jer općinska vlast nije imala mehanizme prisile pa su proizvođači i trgovci sami određivali prodajne cijene.

Suočena s izglednom prijetnjom lihvarjenja i pojave „sive ekonomije“, državna vlast odredila je maksimalne cijene za gotovo sve proizvode, odnosno njihove najviše prodajne cijene. Najvažnija živežna namirnica bio je kruh, koji je podlijegao državnoj skrbi glede cijene i distribucije. Cijena mu je ovisila o kretanju cijena žitarica i brašna. Maksimalne cijene žitarica u srpnju 1915. godine odnosile su se na količine od 100 kg: pšenica 34 krune, raž 28 kruna, pivski ječam 28 kruna, krmni ječam 26 kruna i zob 26 kruna.⁸⁴⁸ Pšenica je bila osnovna žitarica, a njene maloprodajne maksimalne cijene stalno su rasle. Najveći porast cijene zabilježen je u sušnim godinama koje su polučile katastrofalne žetve pa je od rujna 1916. do kraja 1917. godine cijena porasla za više od nevjerojatnih 1.000 %.

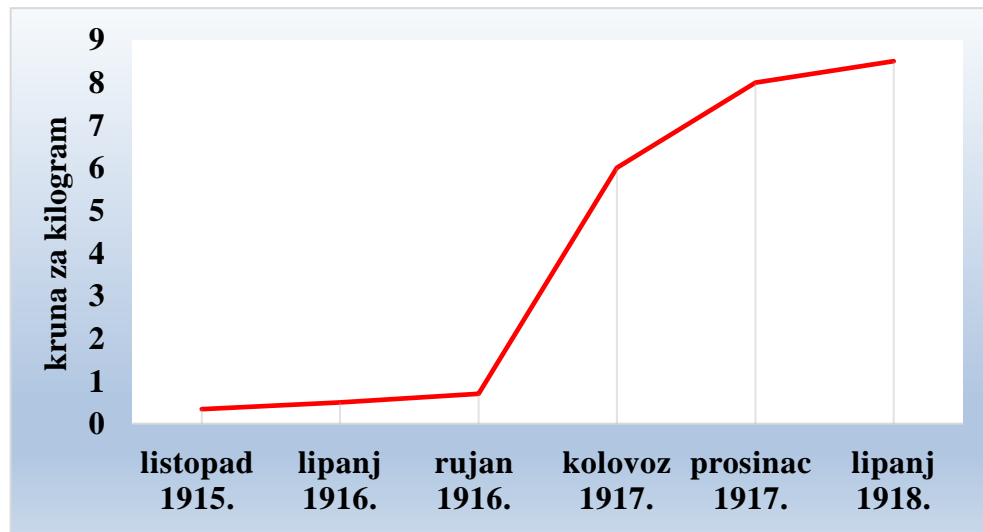
pšenica	listopad 1915.	lipanj 1916.	rujan 1916.	kolovoz 1917.	prosinač 1917.	lipanj 1918.
kruna za 1 kg	0,34	0,50	0,70	6	8	8,5

Tablica 55. Kretanje cijene pšenice od listopada 1915. do lipnja 1918. godine

⁸⁴⁷ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 3036, 4. 12. 1914.

⁸⁴⁸ „Maksimalne cijene žitarica i brašna“, *Hrvatski list*, br. 33, str. 2., 7.-8. 8. 1915.

Grafikon 14. Kretanje cijene pšenice od listopada 1915. do lipnja 1918. godine

Brašno se razlikovalo po cijenama tri osnovna tipa: brašno za pecivo, brašno za kuhanje i brašno za kruh. Brašno za pecivo poskupljivalo je konstantno od početka rata do kraja 1914. godine: u kolovozu je kvintal bio 56 kruna, u rujnu 59,40 krune, u listopadu 64 krune, a u studenome 68,60 kruna.⁸⁴⁹ Za pšenično i raženo brašno morao se u kolovozu 1915. godine položiti polog od 70 kruna. Maksimalni cjenik iz srpnja 1915. godine odredio je sljedeće cijene brašnu za 100 kg: fino pšenično brašno 68 kruna, pšenično brašno za kruh 58 kruna, pšenično obično brašno 52 krune, raženo krušno brašno i raženo obično brašno 42 krune. Temeljem toga, Pokrajinska komisija za aprovizaciju odredila je u kolovozu maksimalne maloprodajne cijene, koje je potvrdilo namjesništvo i u formi objave dalo ih na znanje svim kotarskim poglavarstvima u pokrajini.⁸⁵⁰

⁸⁴⁹ DARi, JU 19, kutija 110, računi riječkog trgovca Antonia Dussicha, 19. 9. 1914., 29. 9. 1914., 10. 10. 1914., 17. 10. 1914., 7. 11. 1914.; kutija 111, spis br. 1169, 11. 6. 1915.

⁸⁵⁰ Naredba Carsko-kraljevskog Namjesnika u Trstu i u Primorju od 17. kolovoza 1915., br. 5957/III. o prodaji brašna na malo. Naredba je izdana na temelju § 19. Carske naredbe od 21. lipnja 1915. (D.Z.L., br. 167). DARi, JU 19, kutija 111.; Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 2110, 10. 10. 1915.; „Proizvodnja i promet brašna“, *Hrvatski list*, br. 30, str. 2., 4. 8. 1915.

Brašno za:	kolovoz 1915.	veljača 1916.	lipanj 1917.	studeni 1917.
fino pšenično brašno za pecivo	79	121		
pšenično brašno za kuhanje	79	101	120	120
pšenično brašno za kruh	51	51		70

Tablica 56. Kretanje maksimalnih maloprodajnih cijena brašna u Istri od kolovoza 1915. do studenoga 1917. godine (u filirima za kilogram)⁸⁵¹

Krčke posujilnice ulagale su velike napore da sukladno vlastitim sredstvima održavaju cijene artikala široke potrošnje dostupne što većem broju ljudi na području svog djelovanja. Naročito se to odnosilo na cijene kruha, brašna i mesa. Bašćanska posujilnica održavala je cijene pšeničnog brašna za kruh pa ga je u listopadu 1916. godine prodavala za 66 filira po kilogramu, u veljači 1917. godine za 80 filira po kilogramu, a u siječnju 1918. godine za 1 krunu po kilogramu. Godinu dana kasnije, kupoprodajna cijena tog kvalitetom najlošijeg tipa brašna, bila je udvostručena. Tada je cijena finog pšeničnog brašna bila 4 krune za kilogram, a prodajna cijena raženog brašna bila je 2,40 kruna za kilogram.⁸⁵²

Velikim razlikama u cijeni pšenice i brašna krajem 1915. godine pozabavio se pulski dnevnik *Hrvatski list*, koji je analizirao cijene pšenice i brašna. Dok je razlika prije rata bila između 16 i 18 filira do kraja 1914. godine povećala se na 21 filir. Do kraja naredne godine razlika se udvostručila pa je iznosila 46 filira, a nastala je kao rezultat naknada svih sudionika koji sudjeluju u procesu od proizvodnje do kupca kao krajnjeg korisnika. Članak secira čitav slučaj: od jednog kilograma pšenice dobije se $\frac{3}{4}$ brašna. Kilogram pšenice košta 34 filira, a dobivena količina brašna 60 filira, što znači da se pojavila razlika od 26 filira. Mlinar kao plaću za svoj rad dobije 2,18 filira po kilogramu samljevene pšenice, Zavod za promet žitom u ratno

⁸⁵¹ DARi, JU 19, kutija 111, Oglas općinskog poglavarstva u Baški br. 1678, 27. 8. 1915.; kutija 113, spis br. 485, 2. 2. 1916.; Oglas općinskog poglavarstva u Baški br. 275, 12. 2. 1916.; „Cijena brašna“, *Hrvatski list*, br. 183, str. 3., 14. 1. 1916.

⁸⁵² Prodajna cijena kukuruznog brašna bila je 1,80 kruna za kilogram. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 8071-18, 24. 6. 1918.

doba uzme 4 filira po kilogramu, a trgovac 8 filira. U to su mu uračunati troškovi prijevoza i dobitak. Ostatak ide komisionarima i agentima koji rade za Zavod s kojim smo tako došli, kako ironično primjećuje autor članka, „iz dažda pod kap“ pa su zbog toga brašno i kruh „tako skupi da je to grijeh“.⁸⁵³ Autor članka vjerojatno nije mogao pretpostaviti da će kilogram pšenice do kraja rata biti prodavan na otoku Krku po cijeni od 8,50 kruna za kilogram i to u ograničenoj količini od 2 kg po osobi.⁸⁵⁴

Pored pšenice, kukuruz je bio najvažnija žitarica. U kolovozu 1914. godine Općina Baška plaćala je kvintal kukuruza 19,40 kruna da bi već idući mjesec poskupio za jednu krunu.⁸⁵⁵ U studenome je cijena porasla na 26,90 kruna, a vrlo brzo se podigla na 32,50 kruna. Rapidno povećanje cijene nastavilo se sljedeće godine pa je u ožujku prilikom prijave za nabavu kukuruza preko općinskih aprovizacijskih organa trebalo uplatiti 40 kruna za kvintal. U Rijeci kao najvažnijoj nabavnoj destinaciji, maksimalna prodajna cijena u siječnju 1915. godine iznosila je 24 krune, a u travnju se popela na 55 kruna.⁸⁵⁶ U svibnju iste godine za jedan vagon kukuruza plaćalo se 4.300 kruna, a za vagon kukuruznog brašna i kukuruznog griza 5.600 kruna.⁸⁵⁷ Država je nedostatak kukuruza na domaćem tržištu rješavala uvozom iz Rumunjske. U veljači 1916. godine za kvintal rumunjskog kukuruza tipa circa plaćalo se 60,40 kruna, da bi mu u travnju cijena neznatno pala na 59,78 kruna. Za kukuruz cinquantin (činkvantin, cinkvantin) cijena za kvintal iznosila je 65,40 kruna.

VIII. 1914.	IX. 1914.	XI. 1914.	XII. 1914.	III. 1915.	IV. 1915.	II. 1916.
19,40	20,40	26,90	32,50	40	55	60,40

Tablica 57. Kretanje cijena kukuruza na veliko od kolovoza 1914. do veljače 1916. godine (u krunama za kvintal)

⁸⁵³ „Zašto je brašno tako skupo“, *Hrvatski list*, br. 147, str. 2., 8. 12. 1915.

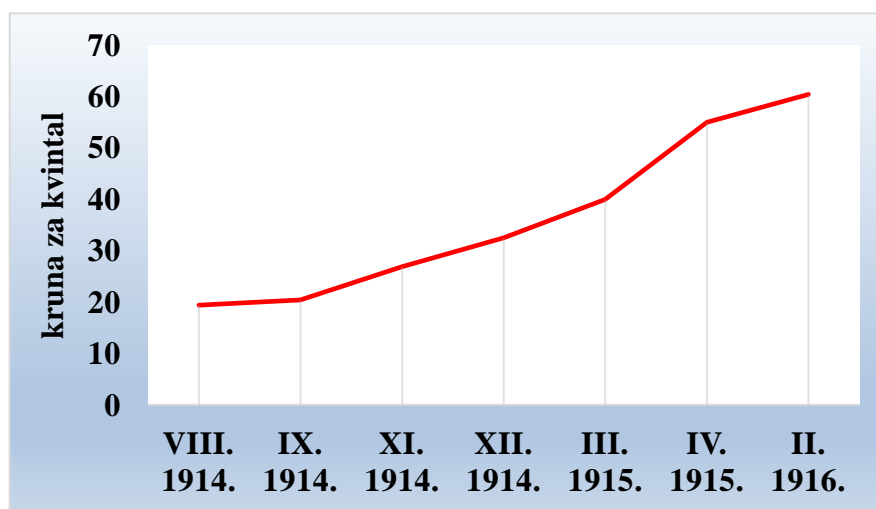
⁸⁵⁴ DARi, JU 19, kutija 117, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 2. 12. 1917.; kutija 118, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 5. 6. 1918.

⁸⁵⁵ DARi, JU 19, kutija 110, računi riječkog trgovca Antonia Dussicha, 13. 8. 1914., 22. 8. 1914., 29. 8. 1914., 27. 11. 1914.

⁸⁵⁶ „Snižene maksimalne cijene žita na Rieci“, *Jutarnji list*, br. 993, str. 2., 13. 1. 1915.; DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 3190, 1. 4. 1915.

⁸⁵⁷ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 5281, 18. 5. 1915.

Grafikon 15. Kretanje cijena kukuruza na veliko od kolovoza 1914. do veljače 1916. godine
(u krunama za kvintal)

Maloprodajne cijene pratile su trend porasta cijena na veliko. Od veljače 1916. godine do lipnja 1918. godine cijena se povećala za 106 %.⁸⁵⁸ U gradu Krku aprovizacija je u ljeto 1917. godine prodavala kilogram kukuruza po 2 krune, dok je na „crnom tržištu“ cijena dosegla 16 kruna.⁸⁵⁹

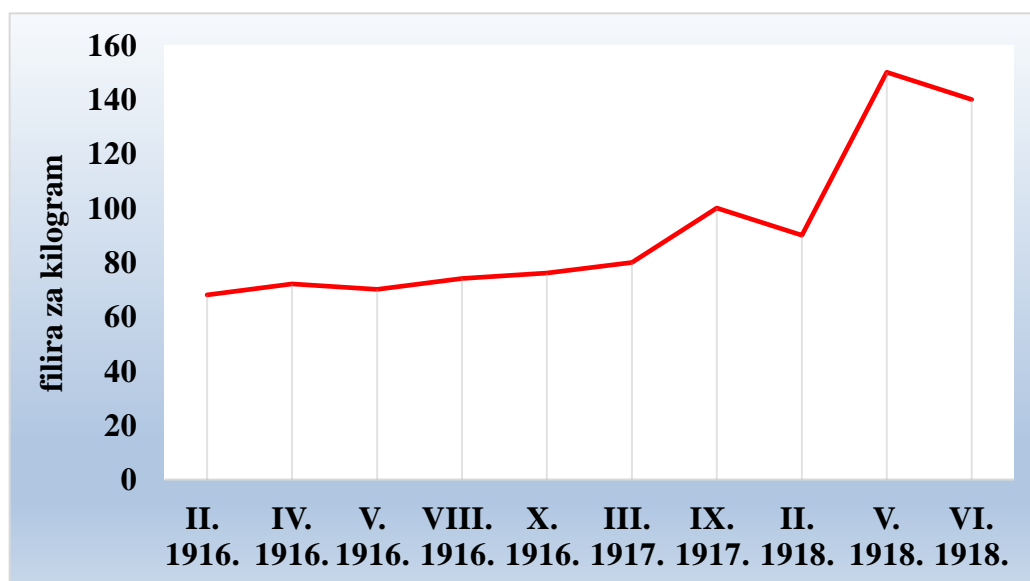
II. 1916.	IV. 1916.	V. 1916.	VIII. 1916.	X. 1916.	III. 1917.	IX. 1917.	II. 1918.	V. 1918.	VI. 1918.
68	72	70	74	76	80	100	90	150	140

Tablica 58. Maksimirane maloprodajne cijene kukuruza od veljače 1916. godine do lipnja 1918. godine (u filirima za kilogram)

⁸⁵⁸ DARi, JU 19, kutija 113, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 275, 12. 2. 1916.; kutija 116, spis br. 2553-17, 28. 3. 1917.

⁸⁵⁹ „Skupoća na Krku“, *Hrvatski list*, br. 723, str. 3., 5. 7. 1917.

Grafikon 16. Maksimirane maloprodajne cijene kukuruza od veljače 1916. godine do lipnja 1918. godine (u filirima za kilogram)

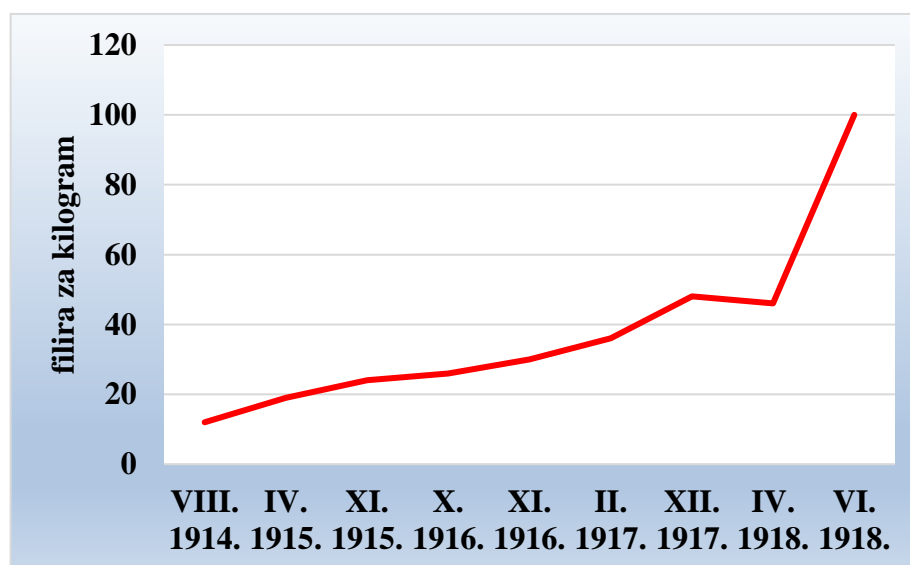
Cijene krumpira bile su određene na maksimalnoj razini i formirane od strane općinskih tijela vlasti, koje su kotarskoj vlasti dostavljale, od početka studenoga 1915. godine, tjedni cjenik živežnih namirnica. Kotarska vlast nije korigirala cijene pa su tjedni cjenici za nju imali prvenstveno informativni karakter. Tako su općinske vlasti na otoku dobile slobodne ruke da samostalno određuju naviše prodajne cijene u dogovoru s posujilnicama ili trgovačkim društvima na svom području. Premda nema konkretnih pokazatelja kretanja cijena za ostale krčke općine, može se pretpostaviti da su cijene bile ujednačene s onima na bašćanskom općinskom području.⁸⁶⁰

⁸⁶⁰ DARI, JU 19, kutija 111, račun riječkog trgovca R. Sustar&Co., 1. 4. 1915.; kutija 116, spis br. 825, 1. 5. 1917.; kutija 117, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 9. 12. 1917.; kutija 118, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 1572, 6. 7. 1918.

VIII. 1914.	IV. 1915.	XI. 1915.	X. 1916.	XI. 1916.	II. 1917.	XII. 1917.	IV. 1918.	VI. 1918.
12	19	24	26	30	36	48	46	100

Tablica 59. Kretanje cijene krumpira u općini Baška od kolovoza 1914. do lipnja 1918. godine (u filirima za kilogram)

Grafikon 17. Kretanje cijene krumpira u općini Baška od kolovoza 1914. do lipnja 1918. godine (u filirima za kilogram)

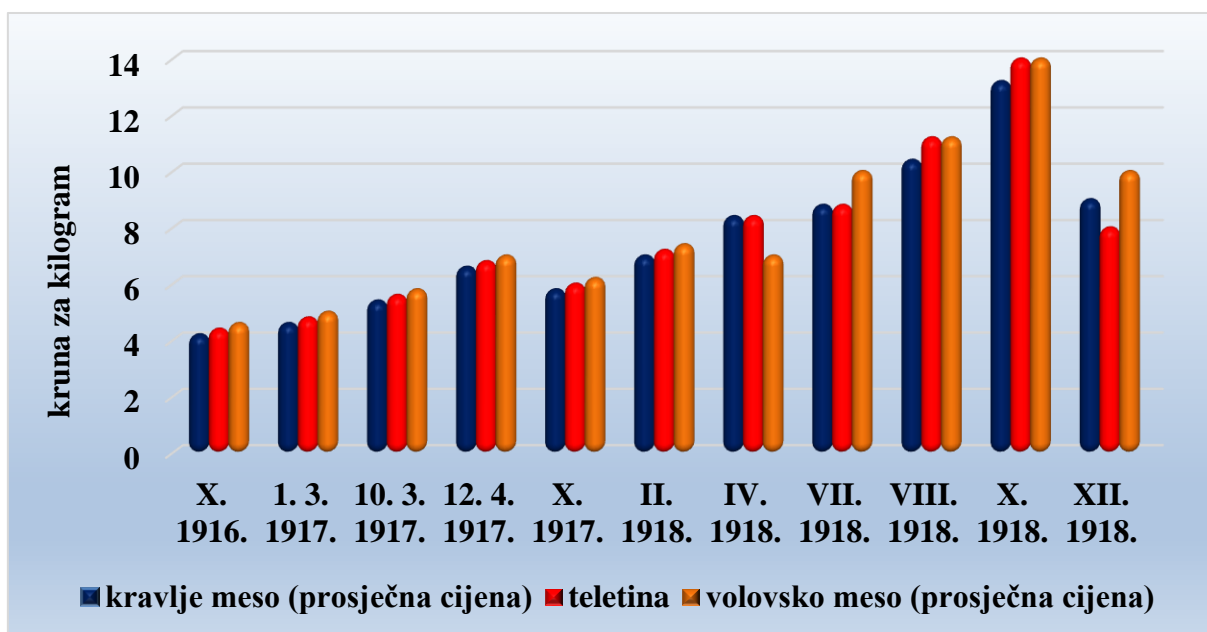
Premda su krčke novčarske ustanove svojim kapitalom uvelike održavale maksimalne prodajne cijene nižima od tržišnih, razlike u odnosu na nabavne bile su izraženije. U prosincu 1917. godine skladišna cijena kilograma krumpira u Trstu iznosila je 30 filira, a prodavao se po cijeni od 46 do 48 filira.⁸⁶¹ Za promatrano razdoblje, od početka rata do lipnja 1918. godine, maloprodajne cijene narasle su za 733 %, što je posljedica državne kontrole i distribucije, ali i ljetnih suša 1916. i 1917. godine.

Cijene mesa rasle su iz godine u godinu, a naročito u vrijeme "mesne krize", koja je pogodila cijelu pokrajinu u proljeće 1917. godine, kada se očekivalo poskupljenje mesa za 15

⁸⁶¹ Bašćanska posujilnica prodavala je stanovnicima Baške, Batomlja i Jurandvora kilogram krumpira po cijeni od 50 filira. Po istoj cijeni mogao se kupiti kilogram blitve. DARi, JU 19, kutija 117, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 30. 12. 1917.

%.⁸⁶² Stoga se preporučivala nabava zapakiranog mesa, koje se trebalo besplatno dijeliti najsiromašnijim stanovnicima, a ostalima za upola manju cijenu od nabavne. Sušeno meso i salamu trebalo je svima prodavati u pola nabavne cijene.⁸⁶³

Grafikon 18. Maksimalne cijene mesa od listopada 1916. do prosinca 1918. godine

Maksimalne maloprodajne cijene sirove slanine, od veljače 1916. do kolovoza 1918. godine, doživjele su veliko povećanje, koje je iznosilo 540 %.⁸⁶⁴ Najskuplja vrsta slanine, desertna slanina, u veljači 1916. godine bila je skuplja za 2 krune po kilogramu od sirove posoljene slanine.⁸⁶⁵

⁸⁶² DARi, JU 19, kutija 111, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 1744, 9. 9. 1915.; kutija 114, spis br. 950, 25. 5. 1916.; kutija 115, spis br. 3239, 21. 10. 1916.; kutija 116, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 374, 3. 3. 1917.; spis br. 4121, 10. 3. 1917.; Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 456, 13. 3. 1917.; Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 1042, 26. 5. 1917.; kutija 116, spis br. 825, 1. 5. 1917.; kutija 117, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 2240, 17. 10. 1917.; kutija 118, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 880, 21. 4. 1918.; Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 1626, 13. 7. 1918.; Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 2347, 26. 10. 1918.; Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 1994, 21. 11. 1918.

⁸⁶³ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 129/A-17, 1. 5. 1917.; spis br. 168/A-17, 20. 5. 1917.

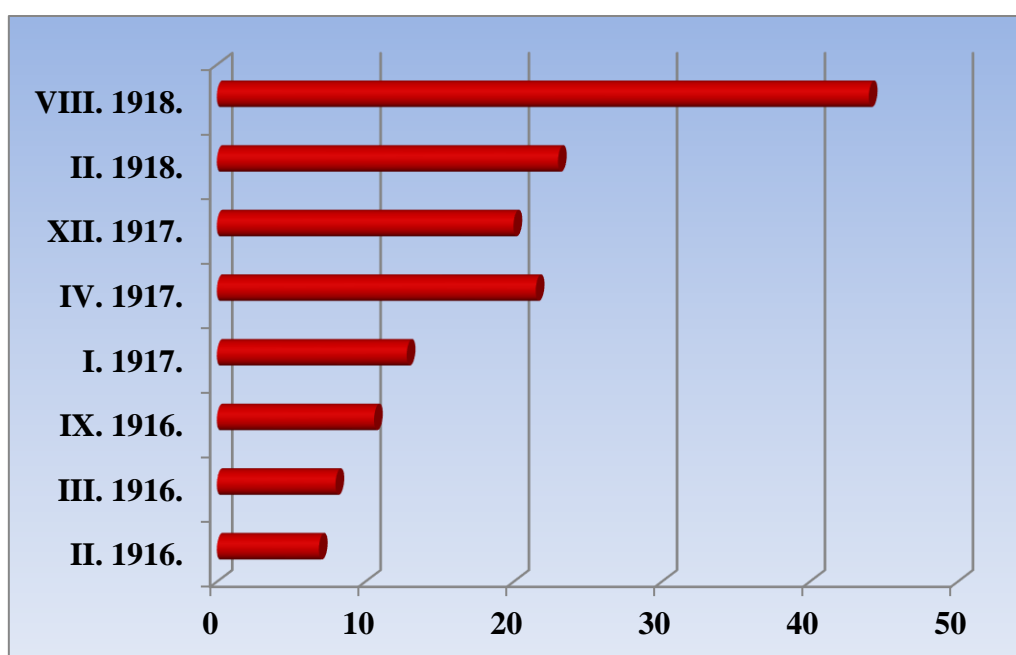
⁸⁶⁴ DARi, JU 19, kutija 116, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 9. 4. 1917.; kutija 118, dopis Seoske blagajne za štednju i zajmove u Baški, 5. 6. 1918.

⁸⁶⁵ DARi, JU 19, kutija 113, Oglas općinskog poglavarstva u Baški br. 280, 19. 2. 1916.; kutija 117, spis br. 10042-17, 19. 10. 1917.; „Odredba c. kr. primorskoga nameštništva dne 11. januarja 1916.“, *Hrvatski list*, br. 200, str. 2., 31. 1. 1916.

II. 1916.	III. 1916.	IX. 1916.	I. 1917.	IV. 1917.	XII. 1917.	II. 1918.	VIII. 1918.
6,88	8	10,60	12,80	21,50	20	23	44

Tablica 60. Cijene sirove slanine od veljače 1916. do kolovoza 1918. godine (u krunama za kilogram)

Grafikon 19. Cijene sirove slanine od veljače 1916. do kolovoza 1918. godine (u krunama za kilogram)

Slična situacija bila je s prodajom slanine na veliko. U siječnju 1916. godine pokrajinsko Namjesništvo odredilo je maksimalne cijene za svinjsku mast, slaninu i meso. Od navedenih jedanaest vrsta slanine, za 100 kg najskuplje desertne slanine plaćalo se 758 kruna, dok je cijena posoljene sirove slanine bila određena na 608 kruna, što je razlika od golemih 150 kruna. Može se zaključiti da u vremenima posvemašnje oskudice, desertna slanina nije dolazila na otok, jer ju općinske aprovizacije, strogo limitiranih financija nisu bile u stanju naručivati.

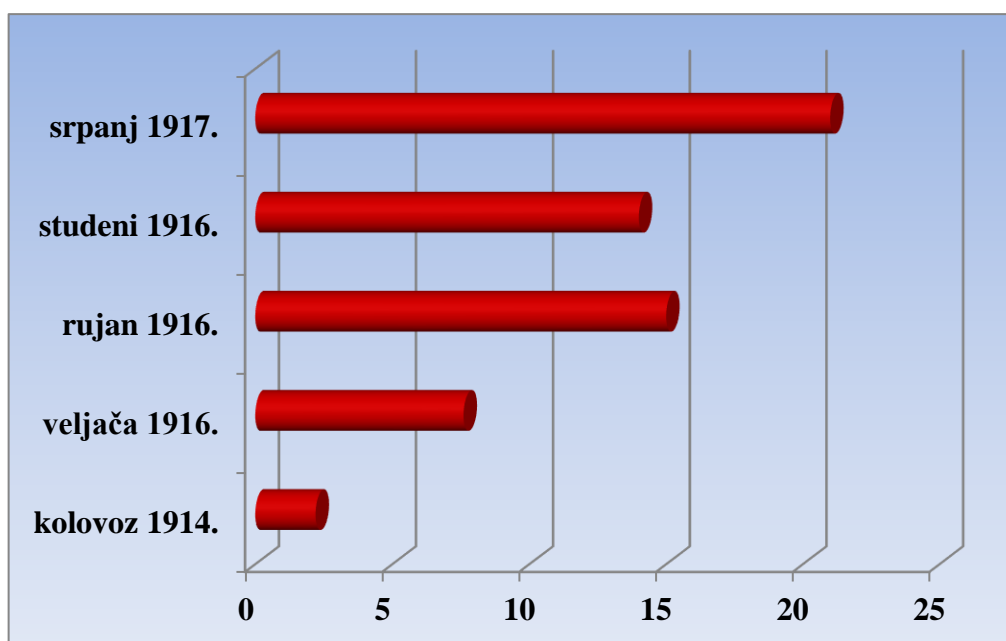
Svinjska mast doživljavala je također velike skokove u cijeni. U nabavi su općinskim aprovizacijama pomagale općinske posujilnice pokušavajući održavati cijene pristupačnima što

većem broju žitelja. No, činjenica da je mast u nepune tri godine poskupjela za 854 % govori dovoljno sama za sebe.

kolovoz 1914.	veljača 1916.	rujan 1916.	studeni 1916.	srpanj 1917.
2,20	7,60	15	14	21

Tablica 61. Kretanje maksimalnih cijena svinjske masti od kolovoza 1914. do srpnja 1917. godine (u krunama za kilogram)

Grafikon 20. Kretanje maksimalnih cijena svinjske masti od kolovoza 1914. do srpnja 1917. godine (u krunama za kilogram)

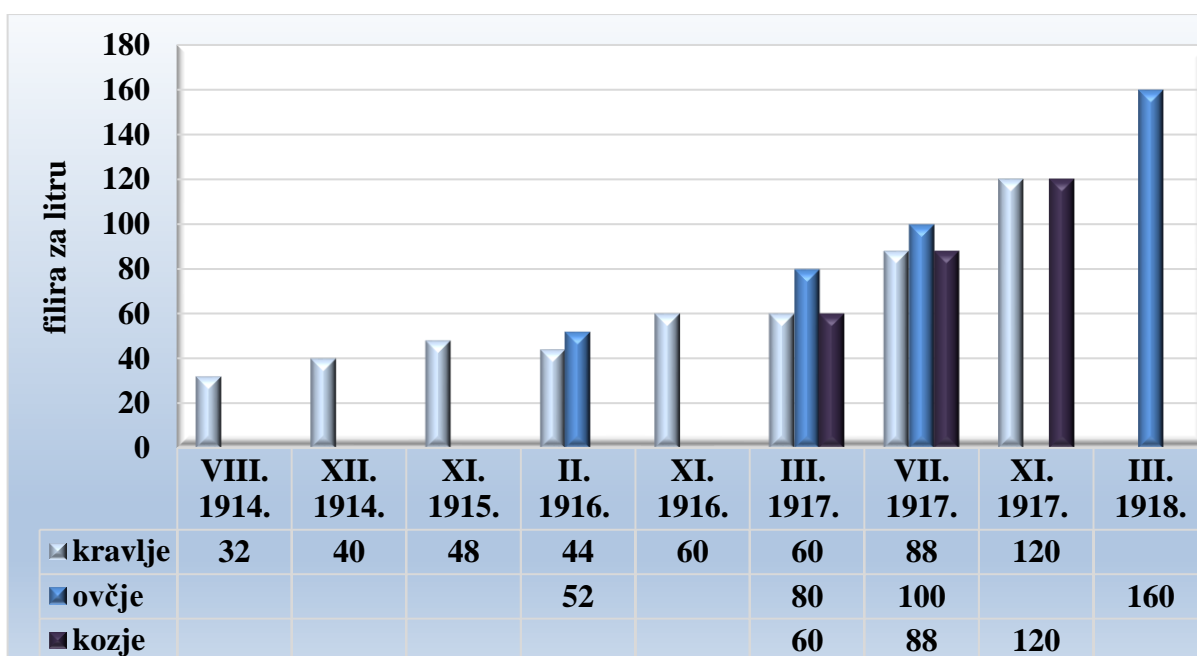
Cijene svih vrsta mlijeka rasle su od početka rata. Kravlje i kozje mlijeko bile su ujednačene po cijeni za litru, dok je ovčje mlijeko permanentno bilo najskuplje.⁸⁶⁶ Ipak, još uvijek su cijene mlijeka bile niže na otoku u odnosu na gradska tržišta. Primjerice, u svibnju

⁸⁶⁶ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 3118, 11. 1. 1915.; kutija 116, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 346, 3. 3. 1917.; kutija 117, Oglas općinskog Upravnog odbora u Baški br. 2611, 30. 11. 1917.

1916. godine u Rijeci se litra mlijeka prodavala za 64 helera, dok je tu cijenu mlijeko (kravlje ili kozje) na otoku doseglo godinu dana kasnije.⁸⁶⁷

Osim svježeg mlijeka, aprovizacijska komisija za Primorje nudila je kondenzirano mlijeko, pakiranog u kutije s posudama od jednog kilograma.⁸⁶⁸ U ožujku 1917. godine prodavalo se 48 posuda po cijeni od 112 kruna, što bi značilo da je jedna kutija koštala 2,33 krune.⁸⁶⁹ Šest mjeseci poslije cijena po kutiji povećala se 2,5 puta i iznosila je 6,20 kruna. Do proljeća 1918. godine cijena istoga mlijeka latentno će se povećavati do 7 kruna za jednu kutiju.

Grafikon 21. Kretanje maloprodajnih cijena mlijeka od kolovoza 1914. do ožujka 1918. godine

Cijene jaja permanentno su rasle. Od kolovoza 1914. godine do lipnja 1918. godine cijena po komadu povećana je za 775 %, što je odraz posvemašnje nestašice i upliva "crnog" tržišta na formiranje cijena.⁸⁷⁰

⁸⁶⁷ „Diljem Rijeke i Opatije“, *Hrvatski list*, br. 318, str. 2., 28. 5. 1916.

⁸⁶⁸ Kondenzirano mlijeko nabavljano je iz neutralnih država poput Nizozemske ili Švicarske. DARi, JU 19, kutija 209, Aprovizacija 1914. - 1918., spis br. 2389-17, 29. 3. 1917.

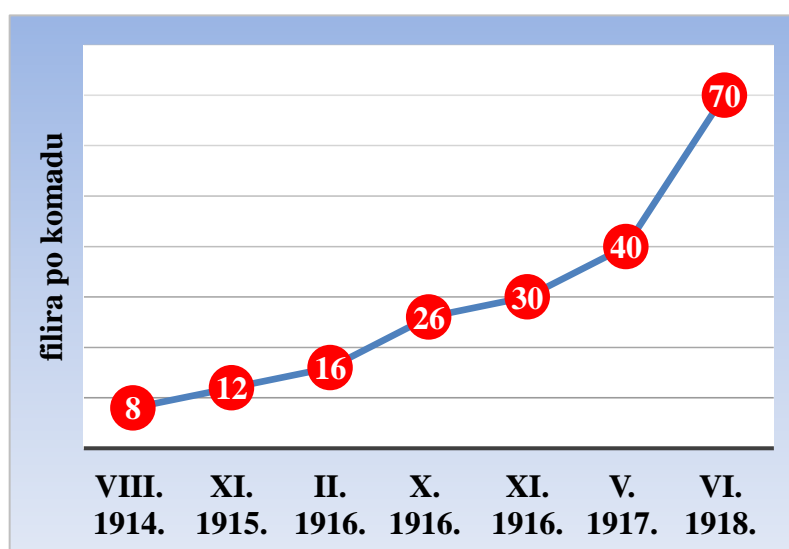
⁸⁶⁹ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 2644-17, 17. 3. 1917.; spis br. 2389-17, 29. 3. 1917.

⁸⁷⁰ DARi, JU 19, kutija 113, 4. 2. 1916., 19. 2. 1916.

kolovoz 1914.	studeni 1915.	veljača 1916.	listopad 1916.	studeni 1916.	svibanj 1917.	lipanj 1918.
8	12	16	26	30	40	70

Tablica 62. Kretanje cijena jaja od kolovoza 1914. do lipnja 1918. godine (u filirima po komadu)

Grafikon 22. Kretanje cijena jaja od kolovoza 1914. do lipnja 1918. godine (u filirima po komadu)

Posredstvom Zemaljske upravne komisije u Poreču istarske općine mogle su nabavljati jaja na veliko. U travnju 1917. godine kod Zemaljske aprovizacijske komisije u Trstu moglo se naručiti jaja u kištrama po 1.440 komada i to po cijeni od 446,40 kruna za jednu 1 kištru.⁸⁷¹

Cijene šećera bile su također maksimirane, ali poskupljenje na veliko nije doživjelo veliki porast. Od lipnja 1914. godine do veljače 1915. godine cijena se povećala za 4,25 kruna po kvintalu, što je bio prvi pokazatelj njegovog nedostatka na tržištu što će se protezati do kraja rata. Prst krivnje za česte nestašice uperen je na trgovce i financijske ustanove (npr. Kreditna banka u Beču) koje su šećer držale u skladištima izazivajući na taj način njegovo poskupljenje. Zato se

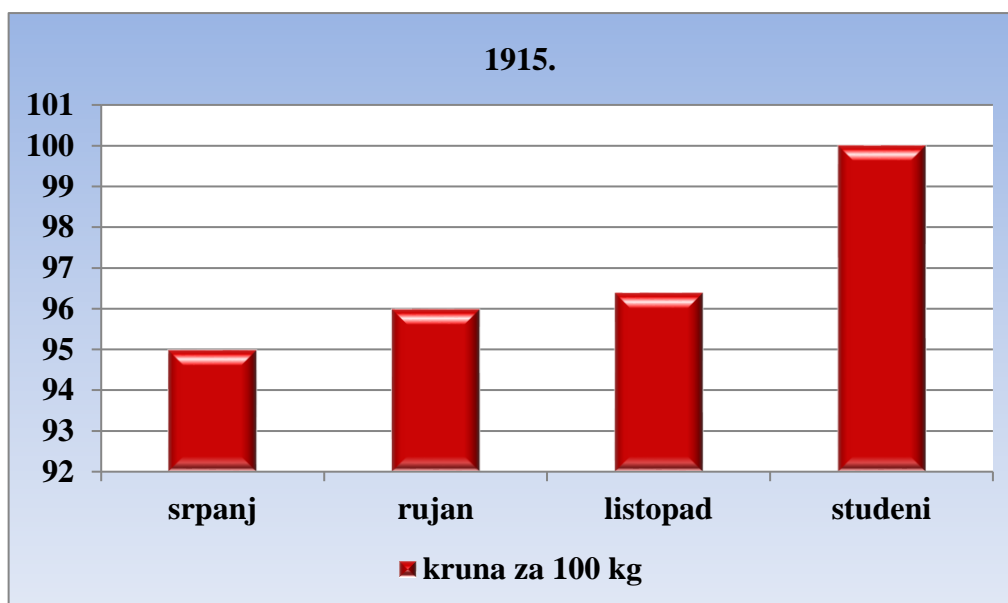
⁸⁷¹ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 82/A, 11. 4. 1917.

špekuliralo s uvozom saharina, ali rasprava se povela oko njegovog utjecaja na zdravlje ljudi jer je bio do 300 puta slađi.⁸⁷²

1915.	srpanj	rujan	listopad	studen
kruna za kvintal	95	96	96,40	100

Tablica 63. Cijene šećera na veliko od srpnja do studenoga 1915. godine (u krunama za kvintal)

Grafikon 23. Cijene šećera na veliko od srpnja do studenoga 1915. godine (u krunama za kvintal)

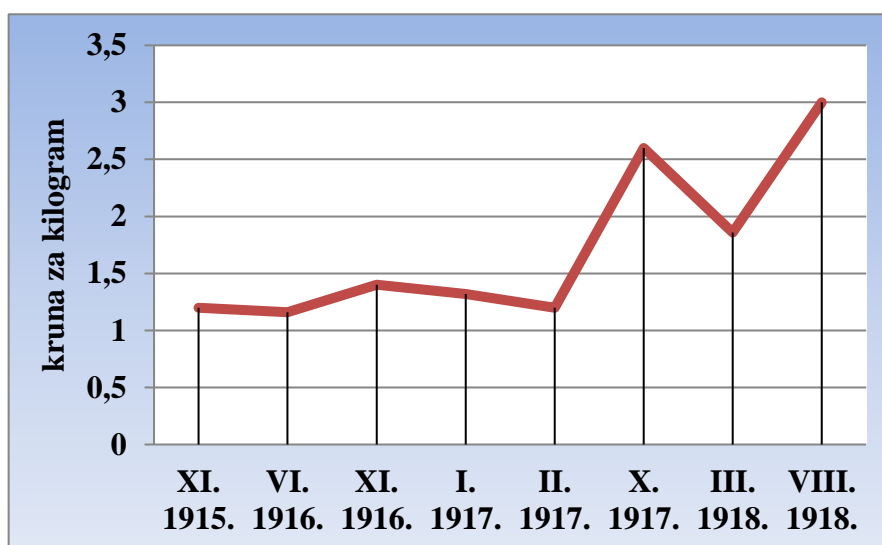
Maloprodajne cijene šećera bile su postavljene na maksimalnoj razini po kojoj su ih trgovci morali prodavati, a cijene mljevenog šećera i u kocki bile su gotovo identične.

⁸⁷² „Poskupljivanje sladora i uvoz sacharina“, *Hrvatski list*, br. 13, str. 2., 15. 7. 1915.

XI. 1915.	VI. 1916.	XI. 1916.	I. 1917.	II. 1917.	X. 1917.	III. 1918.	VIII. 1918.
1,20	1,16	1,40	1,32	1,20	2,60	1,86	3

Tablica 64. Maloprodajne normirane cijene šećera od studenoga 1915. do kolovoza 1918. godine (u krunama za kilogram)

Grafikon 24. Maloprodajne normirane cijene šećera od studenoga 1915. do kolovoza 1918. godine (u krunama za kilogram)

Varijabilnost je bila neznatna: u veljači 1917. godine cijena kilograma mljevenog šećera iznosila je 1,20 kruna, u kocki 1,32 krune, a u šećera u prahu (concasse) 1,28 kruna. Cijena se uslijed nestašice počela znatnije povećavati tijekom 1917. godine, da bi nakon znatnijeg pada u proljeće 1918. godine doživjela nagli skok u ljeto iste godine.

Cijene kave kao isključivo uvoznog proizvoda doživljavale su velike skokove. Kilogram sirove kave mogao se u studenome 1915. godine nabaviti po cijeni od 3,60 do 4 krune da bi u isto vrijeme naredne godine cijena skočila na 13 kruna ili zabilježila povećanje od 225%.⁸⁷³ U prosincu 1916. godine nudila se „Ratna kava“ („Kriegskaffee“) po nabavnoj cijeni od 5,77 kruna za kilogram, dok joj je prodajna cijena iznosila 6,40 kruna. Maksimalna prodajna cijena

⁸⁷³ „Petrolej i kava“, *Hrvatski list*, br. 82, str. 2., 4. 10. 1915.; DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 2103, 18. 2. 1916.; spis br. 261, 26. 11. 1916.

kave određena za krčke trgovce bila je u veljači 1917. godine 8,80 kruna za kilogram.⁸⁷⁴ Kupoprodajna cijena miješane kave u rujnu 1918. godine bila je 4,80 kruna za kilogram, ako se nabavljala na veliko.⁸⁷⁵

Cijene ribe mijenjale su se razvojem ratne situacije na sjevernom dijelu Jadranskog mora, a poglavito nakon otvaranja Sočanskog bojišta. Posebne dozvole za izvoz ribe, nakon zadovoljenja lokalnih potreba, izdavale su oružničke (žandarmerijske) postaje. U praksi je to značilo da je riba ulovljena u krčkim obalnim vodama ostajala na otoku i prodavala se isključivo na mjesnim ribarnicama (peškarijama). Maksimalni prodajni cjenik često se kršio, a sporovi su se rješavali uglavnom nagodbama.⁸⁷⁶ Riba koja je bila dostupna na vanjskom (riječkom ili tršćanskom) tržištu i koja se mogla relativno lako nabaviti bio je bakalara kojega je za krčke općine nabavljalo Kotarsko poglavarstvo u Krku. U ožujku 1916. godine prodajna cijena 1 kg bakalara iznosila je 3 krune, u listopadu je skočila na 4,30 krune, u ožujku 1917. godine bila je 7,30 kruna, a u travnju 7,60 kruna. Prema, tome prodajna cijena porasla je u nešto više od godinu dana za 153 %. Osim bakalara iz istog izvora periodično su na Krk stizale haringe (reng), lokarde i srdele (slane ili u ulju).⁸⁷⁷

Uvođenjem ratnog ribarstva na otoku, od početka srpnja 1918. godine na snazi su bila dva paralelna cjenika za prodaju ribe, vojni i civilni, s tim da je riba koju su izlovili civilni ribari podijeljena u tri kvalitativne kategorije. Njene maksimalne cijene određivao je Ured za ispitivanje cijena u Pazinu, a odnosile su se na ulov do 100 kg, dočim se preko navedene težine cijena proporcionalno smanjivala: za ulov od 100 do 200 kg za 10 % niže, od 200 do 300 kg za 20 % niže, od 300 do 400 kg za 30 % niže i od 400 do 500 kg za 40 % niže.⁸⁷⁸ Jedina briga općinskih organa vlasti bila je stroga kontrola da civilni ribari donesu u ribarnicu sav izlov. Bijela riba bila je daleko više prisutna na tržištu od plave ribe. Cijene su konstantno rastle i nakon postavljanja maksimalnog cjenika krajem veljače 1916. godine. Primjerice, 1 kg salpe se u veljači 1916. godine mogao kupiti za 1,60 kruna, a u travnju naredne godine cijena je bila

⁸⁷⁴ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 917-17, 27. 2. 1917.

⁸⁷⁵ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 10530-18, 18. 9. 1918.

⁸⁷⁶ O tome svjedoči jedna (ne)zгода iz ožujka 1916. godine kada je bašćanski općinski podvornik (poslužnik) uhvatio neke bašćanske ribare da prodaju ribu po cijenama višim od maksimalno utvrđenih krajem veljače. Unatoč upozorenjima podvornika i kupaca, nastavili su prodavati po višim cijenama (npr. sipu su prodavali za 1,60 kruna po kilogramu umjesto utvrđenih 1,20 kruna), a pred općinskim vlastima branili su se tvrdnjom da nisu bili upoznati s maksimalnim cjenikom. Situacija je riješena dogovorom: „Ribari su pitali kopije cjenika i dobre se volje pokoravaju. Tako je postignut cilj.“ DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 449, 9. 3. 1916.

⁸⁷⁷ Bašćanska općinska aprovizacija naručivala je bakalara, srdele, reng i lokarde, od ožujka 1916. do kraja svibnja 1917. godine, i to na veliko po sljedećim nabavnim cijenama: slane srdele 600 kruna za 1 kvintal, reng 400 kruna za 1 kvintal, slane lokarde 610 kruna za 1 kvintal. DARi, JU 19, kutija 209, Aprovizacija u ratu 1914. - 1918.

⁸⁷⁸ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 6911-18, 1. 7. 1918.; kutija 220, Maksimalne cijene 1916. - 1922.

3 krune. U srpnju 1918. godine salpa I. kategorije prodavala se za 4,80 kruna, a II. kategorije za 4 krune. Sličnih primjera ima jako puno.⁸⁷⁹

Vrsta ribe	kantar	lovrata	salpa	ušata	zubatac
II. 1916.	1,60	2	1,60	2,40	2
VII. 1918. (I. kategorija)	3,60	6,40	4,80	4,80	5,20
VII. 1918. (II. kategorija)	2,80	4,80	4	4	4

Tablica 65. Usporedne maksimalne cijene bijele ribe od veljače 1916. do srpnja 1918. godine (u krunama za kilogram)

Vojno ribarenje nije utjecalo na smanjenje cijena koliko se očekivalo. Primjer je riba špar čija je snižena cijena od 2,40 kruna za kilogram ipak bila viša od 1,60 kruna koja je utvrđena kao maksimalna cijena I. kategorije za ribe koje su lovili civilni ribari.

Vrsta ribe	nabavna cijena	prodajna cijena	snižena cijena
kurbelj	3,60	4,40	4
špar	2	2,60	2,40
govedo	1,20	1,44	1,32

Tablica 66. Maksimalne cijene ribe izlovljene od vojnih ribara u srpnju 1918. godine (u krunama za kilogram)

⁸⁷⁹ DARi, JU 19, kutija 220, Maksimalne cijene 1916. - 1922.

Od plave ribe na cjeniku su se našle lokarda, skuša i srdela, koja je ujedno bila najjeftinija riba na tržištu. Maksimalna prodajna cijena srdele kretala se od 1 krune za kilogram u veljači 1916. godine do 4 krune za I. kategoriju u ljeto 1918. godine. Krčko siromašno stanovništvo moglo si je još priuštiti girice, čikavice (gire), škarpine, grune (ugore), ušate, lovrata, lubene (brancine) i zubace jer im tijekom 1916. godine maksimalna prodajna cijena nije bila viša od 2 krune za kilogram. No, već do srpnja 1918. godine za sve navedene ribe II. kategorije cijena se udvostručila dok je prva kategorija istih riba postala luksuz.⁸⁸⁰

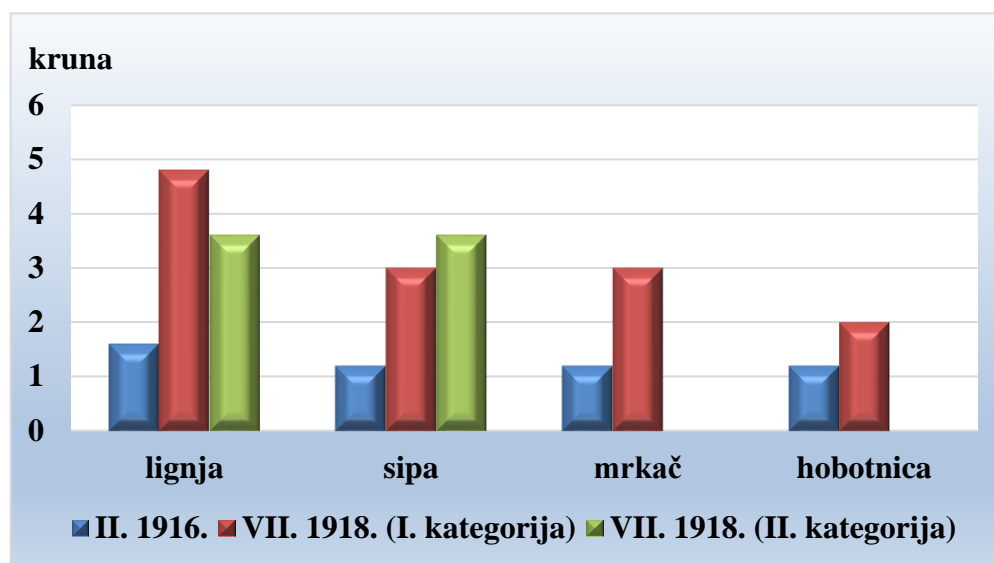
Nije poznato koliko često su glavonošci bili prisutni na jelovniku u krčkim domaćinstvima, ali maksimalnom prodajnom cijenom bili su izjednačeni s mnogim ribljim vrstama. Najskuplja je bila lignja, čija cijena u veljači 1916. godine nije bitno odudarala od sipe, mrkača i hobotnice. Razlika je bila zamjetnija u srpnju 1918. godine, ali samo za I. kategoriju, dok je cijena II. kategorije lignje i sipe bila istovjetna.

Glavonošci	II. 1916.	VII. 1918. (I. kategorija)	VII. 1918. (II. kategorija)
lignja	1,60	4,80	3,60
sipa	1,20	3	3,60
mrkač	1,20	3	
hobotnica	1,20	2	

Tablica 67. Usporedba maksimalnih prodajnih cijena glavonožaca od veljače 1916. do srpnja 1918. godine (u krunama za kilogram)

⁸⁸⁰ DARi, JU 19, kutija 220, Maksimalne cijene 1916. - 1922.

Grafikon 25. Usporedba maksimalnih prodajnih cijena glavonožaca od veljače 1916. do srpnja 1918. godine (u krunama za kilogram)

Cijene jela i pića u krčkim gostionicama i krčmama također su bile normirane od strane pokrajinskog Namjesništva. Kategorizacija je činila razliku u cijeni i kvaliteti, a cjenik je sadržavao postotni dobitak za ugostitelje. Naknada, odnosno postotni dobitak za ugostitelje po jednoj porciji jela s mesom (biftek, pečena svinjetina ili janjetina) iznosila je trećinu tržišne cijene mesa. Za ribu je utvrđena naknada iznosila od 25 do 30 % tržišne cijene, a za jaja od 20 do 25 %. Od pića nudilo se vino s cijenom uz doplatu od 50 filira po litri.⁸⁸¹

⁸⁸¹ DARi, JU 19, kutija 220, Maksimalne cijene 1916. - 1922.

Vrsta jela	kategoriya II.	kategoriya III.
Goveđa juha	65	55
Povrtna juha	60	50
Govedina bez dodataka	370	330
Umak	100	80
Svježe povrće	140	120
Krumpir	120	100
Kuhani i slani krumpir	60	30
Goveđi gulaš veliki	310	270
Goveđi gulaš mali	210	190
Mozak s jajima	420	360

Tablica 68. Normirane cijene jela u krčkim gostionicama i krčmama u svibnju 1918. godine
(u filirima po porciji)

Cijene sapuna počele su rasti samo nekoliko mjeseci nakon početka rata što je bilo u izravnoj vezi s prekidom uvoza materijala od kojeg se pravio (biljna ulja iz Njemačke i Francuske) te s rekvizicijama domaćih sirovina. Tijekom 1915. godine maloprodajne cijene uvoznog sapuna kretale su se do 2,80 kruna za kilogram, a domaćeg od 2,30 do 2,40 kruna za istu težinu. Trgovci su krajem iste godine prodavali sapun za 4 krune po kilogramu.⁸⁸² Početkom 1916. godine kilogram sapuna mogao se kod trgovaca kupiti za 5,50 kruna, a vrlo tražen bio je Schichtov sapun za pranje rublja, čija je veleprodajna cijena iznosila preko 7 kruna.⁸⁸³ Pokrajinsko aprovizijsko povjerenstvo u Trstu normiralo je veleprodajne cijene sapuna pa je od ožujka iste godine kvintal bijelog sapuna I. vrste koštao 405 kruna, bijelog sapuna II. vrste 345 kruna, svijetlo bijelog sapuna 338 kruna, a zelenog i smeđeg sapuna 330

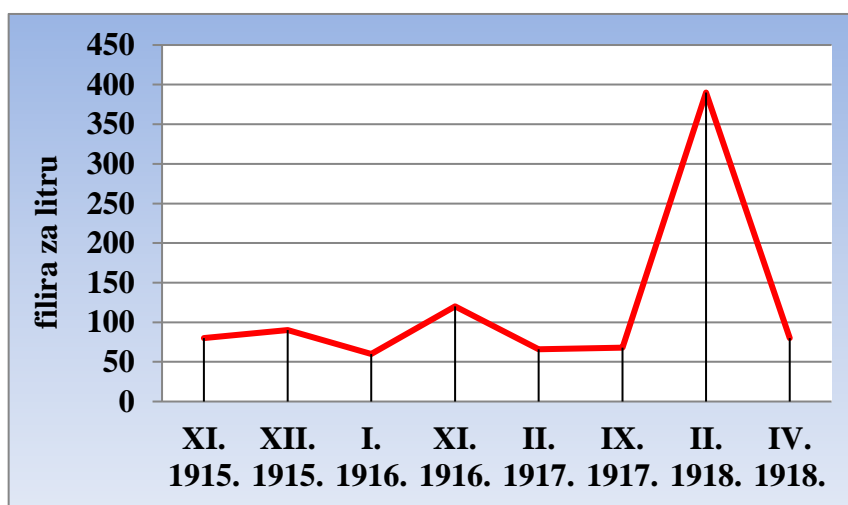
⁸⁸² „Visoke cijene sapuna“, *Hrvatski list*, br. 112, str. 2, 3. 11. 1915.

⁸⁸³ „Sapun“, *Hrvatski list*, br. 299, str. 2., 9. 5. 1916. Georg Schicht (1849. - 1913.), austrijski arhitekt i poduzetnik, vlasnik kemijske tvornice za proizvodnju sapuna *Georg Schicht A.G.* u Aussigu (njemački naziv za današnji češki grad Ústí nad Labem), a kasnije u Leopoldau kod Beča.

kruna. Tršćansko kolonijalno uvozno društvo, kao nabavljač sapuna za cijelu pokrajinu, nudilo je najjeftiniji zeleni sapun na veliko po sljedećim tržišnim cijenama: 1.000 kg zelenog sapuna br. 1 - 5,30 kruna za 1 kg, 400 kg zelenog sapuna br. 2 - 5,60 kruna za 1 kg i 900 kg zelenog sapuna br. 3 - 5,85 kruna za 1 kg. Najslabija kvalitativna III. kategorija tog sapuna mogla se kod krčkih posujilnica kupiti po nabavnoj cijeni od 480 kruna za kvintal. U zadnjoj ratnoj godini došlo je do najvećeg skoka cijena: u travnju je iznosila 12 kruna za 1 kg, a već u kolovozu bila je 25 kruna za 1 kilogram. Bolje vrste sapuna bile su namijenjene ljudima koji su imali dovoljno novaca da ih kupuju: 100 kg dobre vrste moglo se kupiti za 450 kruna, bolje vrste za 470 kruna, marmorirane vrste za 520 kruna, ekstra vrste za 600 kruna u lipnju, a 640 kruna mjesec dana poslije.⁸⁸⁴

Cijene petroleja doživljavale su velike oscilacije ovisno o izvorima nabave i distribucijskim ograničenjima.

Grafikon 26. Kretanje cijena petroleja od studenoga 1915. do travnja 1918. godine

Sve do kraja 1915. godine prodajna cijena rumunjskog petroleja iznosila je 62 helera u gradu, odnosno dva helera više za litru na selu.⁸⁸⁵ Kada je u studenome iste godine obustavljen uvoz rumunjskog petroleja, trgovcima se dozvolila prodaja starih zaliha po cijenama većim od

⁸⁸⁴ DARI, JU 19, kutija 2019, Aprovizacija 1914. - 1918.

⁸⁸⁵ „Maksimalna cijena petroleja“, *Riečki novi list*, br. 92, str. 1., 17. 4. 1915.; DARI, JU 19, kutija 111, spis br. 6056, 2. 7. 1915.; „Petrolej i kava“, *Hrvatski list*, br. 82, str. 2., 4. 10. 1915.

maksimalnih.⁸⁸⁶ Trend povećavanja i sniženja prodajnih cijena može se pratiti na tjednoj i mjesečnoj razini. Blizina riječke rafinerije kao izvorišta nabave utjecala je na nižu veleprodajnu cijenu pa se potkraj 1915. godine općinskim aprovizacijama nudilo 8 barela ukupne težine 1.202 kg po cijeni od 55 helera za 1 kg.⁸⁸⁷ Istodobno, prodajna cijena kretala se kod krčkih trgovaca i trgovačkih društava od 90 do 92 helera za litru, što je za 10 helera bila viša cijena u odnosu na prethodni mjesec.⁸⁸⁸ Godinu dana poslije, cijena petroleja naglo je skočila na 120 helera za litru, da bi nakon tri mjeseca bila gotovo prepolovljena i iznosila je 66 helera. Na cijenu je umnogome utjecalo doba godine kada se petrolej nabavljao i koristio, a primjetno je da se u zimskim mjesecima cijena naglo povećavala, da bi se u ljetnim mjesecima vraćala u realnije okvire.⁸⁸⁹ U vrijeme najveće opskrbne krize, tijekom zime 1917./1918., najviša cijena petroleja skočila je na 3,90 kruna za jednu litru.

Prema maksimalnom cjeniku cijena maslinovog ulja u lipnju 1916. godine bila je 5,2 kruna za jednu litru, da bi se potom povećavala njegova tržišna cijena. Već do kraja iste godine ulje je postiglo cijenu od 6 kruna po litri. Od siječnja 1917. do siječnja 1918. godine, u vrijeme rekvizicija kada ga je stanovništvo sakrivalo, cijena mu je naglo porasla s 12 na 20 kruna za litru.⁸⁹⁰ Takva iznimno visoka cijena, koju je postavio Ured za ustanovljivanje cijena, predstavlja povećanja na godišnjoj razini od 67 %.

⁸⁸⁶ Bila je to privremena mjera koju je dozvolilo Ministarstvo unutrašnjih poslova. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 11299, 17. 11. 1915.

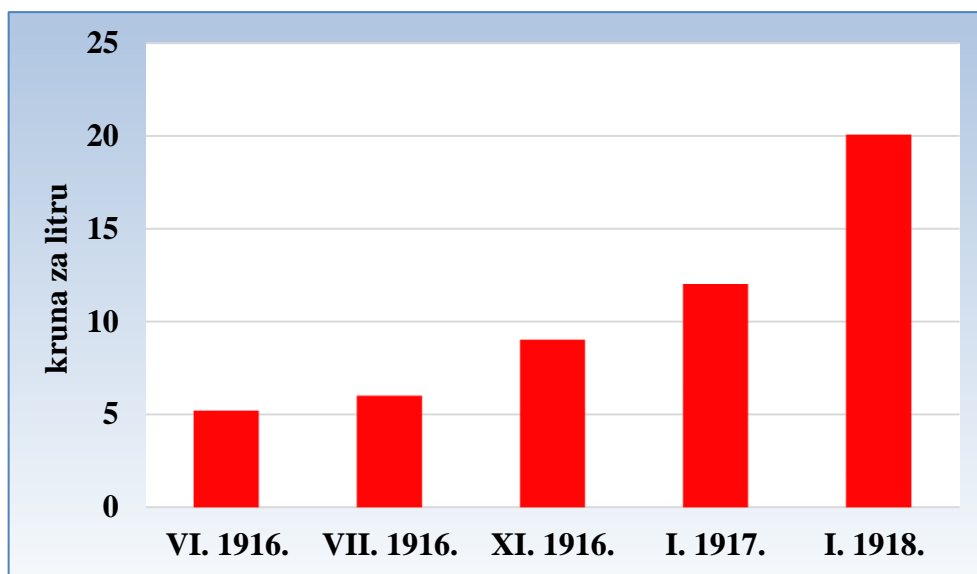
⁸⁸⁷ Barel je angloamerička mjerna jedinica obujma ili mase. Naftni barel iznosi približno 159 litara.

⁸⁸⁸ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 12.369, 10. 12. 1915.

⁸⁸⁹ Štednja petroleja do izražaja je došla u ljeto 1918. godine, kada ga je prema naredbi Ministarstva trgovine od 26. ožujka (L.D.Z. br. 110), bilo zabranjeno prodavati civilnom pučanstvu u razdoblju od 14. travnja do 31. kolovoza. Pravo na kupnju imala je vojna uprava, željezničke i parobrodarske kompanije te potrošači koji su imali dozvolu od pokrajinske vlasti (javni uredi, kućni radnici i poljoprivredna poduzeća ukoliko nisu bila opskrbljena rasvjetom na drugi način). DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 6818-18, 1. 6. 1918.

⁸⁹⁰ DARi, JU 19, kutija 116, Oglas općinskog poglavarstva u Baški br. 138, 27. 1. 1917.

Grafikon 27. Maksimalne cijene maslinovog ulja od lipnja 1916. do siječnja 1918. godine

Slobodna prodaja i „crno tržište“ nerijetko su određivale cijene pod utjecajem glasina i sveopće ratne psihoze. Polovicom 1915. godine u Istri se pronio glas kako će državna vlast nametnuti veliki porez na perad, posebno kokoši. Pokrajinsko namjesništvo, dislocirano tada iz Trsta u Postojnu, reagiralo je dopisom kotarskim vlastima da su takve glasine neutemeljene, ali da proizvode veliki štetu stanovništvu, jer trgovci za 3 krune kupuju par peradi u Kranjskoj te ih prodaju za 13 kruna u Trstu.⁸⁹¹

3. 7. Krčka pozadinska fronta u ratu

Dok su vojno sposobni muškarci odlazili na novačenje, ostali stanovnici Monarhije podlijegali su *Zakonu o ratnim činidbama* (L.D.Z. br. 236, 26. 12. 1912.), koji je propisivao radne obveze za ratne svrhe, a obuhvaćao je cjelokupno radno sposobno stanovništvo do 50. godine života.⁸⁹² Ministarstvo za zemaljsku obranu u dogovoru s Ministarstvom rata i ostalim ministarstvima donijelo je 25. srpnja 1914. godine naredbu (L.D.Z. br. 171) o naknadi vojnim radnicima prema kojoj novčana dnevna naknada za vojne radnje nije smjela biti veća od 8

⁸⁹¹ DARi, JU 19, kutija 111, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 1430, 23. 7. 1915.

⁸⁹² „Što je dobro znati u vrijeme rata.“, *Naša sloga*, br. 34., str. 1.-2., 3. 9. 1914.

kruna. Stručnim radnicima (mehaničari, strojari, kovači, prijevoznici) pripadala je dnevna novčana naknada od 5 kruna i to ako su radili izvan mjesta svog stanovanja (najmanje 30 do 80 kilometara). Običan radnik dobivao je 3 krune dnevno. Radnicima u tvornicama ili mlinovima koji su došli pod vojnu upravu pripadala je dotadašnja plaća. Posebnu kategoriju radnika činili su vlasnici vozova pa su i za njih bile propisane dnevne tarife.⁸⁹³ Obitelji vojnih radnika, kojima je životna egzistencija ovisila o njemu, imala su pravo na naknadu jednaku onoj kao obitelji mobiliziranih vojnika. Pored nadnice, radniku je pripadalo pravo na odštetu za potrošnju alata koji je donio na rad te pravo na liječenje i lijekove ako je na radu obolio.⁸⁹⁴

Istim zakonom određene su cijene radnji i usluga za opskrbu vojske te za potrebe civilnih tijela vlasti, kao što su rekvizicije živeža i davanje životinja (marve) za klanje.⁸⁹⁵ Tako je Austro-Ugarska Monarhija ušla u fazu ratne privrede, odnosno ratnog gospodarstva, koje je angažiralo cjelokupno radno sposobno stanovništvo.

3. 7. 1. Krčke žene u ratu

Činjenica je da su žene u Prvom svjetskom ratu bile, uz starije muškarce i odraslu djecu, najvažniji privredni subjekt u svim zaraćenim državama. Poljodjelski radovi, ratna činjenja za opskrbu vojske, angažman u industrijskoj proizvodnji, poduzetništvu, trgovini, medicini i školstvu te sudjelovanje u raznim humanitarnim akcijama za pomoć vojnicima na bojištima ili siromašnima, stavljao je žene u prvi plan i emancipirao ih je prvenstveno u gospodarskom smislu, a nakon rata i u obliku ostvarenja aktivnog biračkog prava.

⁸⁹³ Za voz s parom upregnutih konja država je dnevno plaćala 6 kruna, za voz s jednim konjem 4 krune, za voz s parom upregnutih volova 5 kruna, za 2 opremljena konja bez voza 4 krune, za jednu tovarnu životinju 2 krune te za jednog opremljenog konja sa sedlom 3 krune. Vlasniku je pripadalo krmivo za životinje i nadnica od 3 krune za vozača. „Što je dobro znati u vrijeme rata. Ratna činjenja.“, *Naša sloga*, br. 34., str. 2., 3. 9. 1914.

⁸⁹⁴ Prema propisanom dnevnom sljedovanju hrane, vojni radnici dobivali su 700 g kruha, dva puta po 20 g kave i 25 g šećera, 400 g priloga (riža, sočivo ili leća i sl.), 30 g soli, 0,5 g papra ili paprike, 20 g povrća za juhu, 20 g masti, 5 g luka ili češnjaka, 2 centilitra octa, 0,5 L vina ili 0,75 L piva. Određeni su bili dnevni obroci i njihovi sastojci pa se za zajuttrak (fruštuk) dobivala kava, za ručak (objed) porcija mesa, pola porcije priloga i pola porcije pića te za večeru pola porcije priloga i pola porcije pića. Dnevno sljedovanje kruha moglo se podijeliti jednako na sve obroke, kava se mogla podijeliti na dva obroka (doručak i ručak ili večera), a meso na dvije polovice za ručak i večeru. Cijene obroka na dnevnoj razini utvrđene su posebnim cjenikom pa je 1 kg kruha iznosio 1,79 kruna, mali ručak 25 helera, objed s cijelom porcijom mesa 1,15 kruna, objed s polovicom mesa 85 helera, večera s polovicom mesa 62 helera, a večera bez mesa 39 helera.

⁸⁹⁵ Propisane cijene rekviriranih živežnih namirnica iznosile su: 1 kg pšenice 29 helera, obično bijelo pšenično brašno 30 helera, bolje bijelo pšenično brašno 40 helera, najfinije bijelo pšenično brašno 43 helera, kukuruzno brašno 34 helera, grah i bob 55 helera, leća 75 helera, krumpir 12 helera, zelje i repa 41 heler, kiselo zelje i kisela repa 31 heler, vino 14 kruna, rakija 19 kruna, pivo 50 helera, ocat 30 helera. Jedan kilogram žive vage goveda za klanje plaćao se 1,80 kruna, dok se kilogram životinja za rasplod i mlijeko plaćao od 1 krune za telad i svinje do 1,05 kruna za koze, odnosno 1,10 kruna za ovce. „Što je dobro znati u vrijeme rata.“, *Naša sloga*, br. 34., str. 2., 3. 9. 1914.

Najveći dio mobiliziranih muškaraca s otoka Krka bili su poljoprivrednici i njihovim odlaskom u rat nastala je praznina koju su popunjavale žene. Ministarstvo poljoprivrede u Beču apeliralo je prvenstveno na njihov angažman, jer se odmah nakon izbijanja rata opskrba stanovništva hranom pojavila kao najvažnije egzistencijalno pitanje.⁸⁹⁶ Uloga krčkih žena u otočnoj poljoprivrednoj produkciji bila je velika. Bašćanski Odbor za spremanje poljskih proizvoda ustanovio je u ožujku 1915. godine, prilikom obilaska polja, da su se „ljudi stavili ozbiljno na obradivanje polja, a ne zaostaje pri tome ni ženski svijet ni odraslija djeca“.⁸⁹⁷ Državna vlast propisala je obavezan rad na polju i uvela stroge kazne za neradnike ili one koji bi odbili sudjelovati u poljodjelskim radnjama. Propisi o obaveznom radu predviđali su formiranje radnih skupina žena bez djece te „osobito od onih, kojima su muževi pozvani u vojničku službu, i koje usljed državne potpore, što ju primaju, često ne pokazuju volje za rad“.⁸⁹⁸ Kazna za svaki dan izbjegavanja rada određena je u visini dnevnice za poljske radnje. Općinske vlasti, pritisnute od nadležnih kotarskih i pokrajinskih vlasti, konstantno su stanovništvu upućivale apele kako nijedan komadić zemlje ne smije ostati neobrađen. Sijanje žitarica i krumpira bilo je primarno, o čemu su brigu vodila općinska Povjerenstva za spremanje poljskih proizvoda i obavljanje nužnih poljskih radnji. Osim žena i starijih muškaraca, u rad na poljima, vinogradima ili maslinicima, uključena su i djeca starije školske dobi.⁸⁹⁹

Kako bi se žene što brže i uspješnije osposobile za obavljanje poljodjelskih poslova i opskrbile potrebnim potrepštinama i sredstvima za rad, putem novinskih članaka i općinskih oglasa upućen je apel kotarskim gospodarskim zadrugama da im pomažu praktičnim savjetima kako naručiti poljoprivredne potrepštine, upravljati stokom te se zaštititi od lihvara i prevaranata, koji koriste priliku u odsustvu muške glave.⁹⁰⁰ Time se ukazao jedan od gotovo nerješivih problema za državne vlasti - kako nadzirati slobodnu trgovinu u kojoj su žene bile izložene različitim oblicima prijevara da po jeftinim cijenama prodaju zalihe živežnih namirnica ili domaće životinje. Upozorenja ženama u tom smislu ponavljala su se kontinuirano sve do kraja rata, baš kao što su tijekom ratnog razdoblja trgovci obilazili otočna mjesta, kupovali živež i stoku te ih preprodavali po mnogostruko višim cijenama u drugim općinama

⁸⁹⁶ Proglas *Poljodjelci Austrije! od 19. kolovoza 1914.*, DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2134, 11. 9. 1914.; „Razne vesti“, *Naša sloga*, br. 34, str. 4., 3. 9. 1914.

⁸⁹⁷ DARi, JU 19, kutija 111, Zapisnik od 21. 3. 1915.

⁸⁹⁸ DARi, JU 19, kutija 209, objava „Kosidba i spremanje ljetine“, spis br. 5659, 8. 6. 1916.

⁸⁹⁹ DARi, JU 19, kutija 8 (DS-37), Dopis Kotarskog školskog vijeća u Krku Mjesnom školskom vijeću u Baški, spis br. 1135, 10. 10. 1914.

⁹⁰⁰ „Savjetujte ženama!“, *Naša sloga*, br. 6., str. 2.-3., 11. 2. 1915.

ili gradovima na kopnu. Među prvima je na tu negativnu pojavu, koja je slabila ionako nerazvijeni otočni stočni fond (poglavito u pogledu govedarstva i svinjogojstva), upozoravala Kotarska gospodarska zadruga u Krku. U pismu kotarskoj vlasti, koje je potpisao Mate Polonijo, predsjednik krčke Kotarske gospodarske zadruge, naglašava se kako „razni sensali“ iskorištavaju neukost i bojazan žena te ih plaše rekvizicijama i vjerojatnom evakuacijom. Pri tome žene, kojima je briga za stoku težak teret, slušaju njihove „zamamne ponude i nagovaranja“ te prodaju životinje „kao da će iza ovog rata biti konac svijeta“.⁹⁰¹

Kronični nedostatak muške radne snage na otoku opterećivao je žene do granica krajnje iscrpljenosti pa su općinskim poglavarstvima svake godine uoči poljskih radova pristizale mnogobrojne molbe za pomoć u obrađivanju zemlje. Molbe su dolazile prvenstveno od siromašnih žena s mnogo djece ili starijih ljudi, koji nisu imali mlađih članova obitelji. Zajednička nevolja bila im je da nisu mogli plaćati unajmljivanje radnika. Mobilizirani muževi ili sinovi, koji su pripadali „poljoprivrednom stališu“ imali su zakonsko pravo na dopust, ali Vojno zapovjedništvo u Grazu u pravilu se oglašivalo na davanje dopusta, poglavito ako su bili u zonama borbenog djelovanja.⁹⁰² Samo u izvanrednim slučajevima, bio im je dozvoljen dopust na 14 dana, a općinske vlasti morale su voditi strogu kontrolu da se dani dopusta koriste za radove na zemlji. Nakon ulaska Italije u rat i otvaranja Sočanskog bojišta u svibnju 1915. godine, bilo je gotovo nemoguće od vojnih vlasti ishoditi dozvolu za dopust, što potvrđuje odredba Ministarstva za zemaljsku obranu iz lipnja iste godine, prema kojoj se vojnim obveznicima s otoka Krka „ne dijele dopusti za obrađivanje polja“.⁹⁰³ Unatoč tome, zemlja se morala obrađivati, naročito u vrijeme zimskih i proljetnih usjeva.

Nakon što su polovicom rujna 1914. godine osnovane na otoku Krku općinska povjerenstva za spremanje poljskih proizvoda i obavljanje nužnih poljskih radnji, apeliralo se na dobrovoljnost stanovništva pri obavljanju poljoprivrednih poslova, a pučanstvu je dano do znanja da mora besplatno ustupiti alat i životinje potrebne za obavljanje poslova.⁹⁰⁴ Kotarska vlast u Krku imala je pravo odrediti visinu maksimalne dnevnice za rad na polju, koja se

⁹⁰¹ DARi, JU 19, kutija 208, Izvoz živeža 1915. - 1919., spis br. 103, 27. 10. 1915.

⁹⁰² Mobilizirani vojni obveznici, koji su se u mirnodopskom razdoblju bavili poljodjelstvom, imali su zakonsko pravo dopusta dva puta godišnje za potrebe proljetnih i ljetnih poljskih radova.

⁹⁰³ DARi, JU 19, kutija 111, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški, br. 1281, 1. 7. 1915.

⁹⁰⁴ Bašćanski općinski načelnik Božo Kaftanić pozvao je pučanstvo na spremnost u obavljanju poljoprivrednih poslova riječima: „..... svi dobrodušni ljudi da ne čekaju da ih se mora siliti na pomaganje u spomenutim poljskim radnjama obitelji koje takove pomoći trebaju, a u prvom redu one obitelji kojima je u vojski otac, muž, sin ili jedini brat koji je jedini te radnje obavljao“. DARi, JU 19, kutija 110, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2071, 5. 9. 1914.

temeljila na maksimalne 3 krune dnevno koliko je odredila kotarska Komisija za dodjeljivanje potpora obiteljima pozvanih u aktivnu vojnu službu. Pri određivanju dnevnica tražilo se mišljenje općinskih vlasti, odnosno Općinskih povjerenstava za spremanje poljoprivrednih proizvoda i zahtijevalo njihove prijedloge. Na osnovu pristiglih prijedloga sastavljen je maksimalni cjenik poljoprivrednih radova, raščlanjen prema vrsti radova i radnicima, a vrijedio je za cijeli otok.⁹⁰⁵ Radni dan poljskog radnika trajao je 12 sati, od čega 10 sati rada i 2 sata odmora. Radni sat odrasloga težaka iznosio je 30 filira, a ostalih radnika razmjerno tom iznosu, pri čemu je dnevnicu ženskog rada iznosila 70 % dnevnice muškog rada. Svaki radnik morao je sam skrbiti za hranu, a u slučaju da nadničar traži hranu od poslodavca, tada će mu biti isplaćena samo polovica nadnice. Nadnice orača i vozača određene su na način da se za čovjeka plaćalo 3 krune, za svaku životinju po 2 krune i pola krune (50 filira) za voz ili plug. Za prehranu životinja brinuli su se njihovi vlasnici.

VRSTA RADNIKA	NADNICA ZA 1915.	NADNICA ZA 1916.	NADNICA ZA 1917.
odrasli težak	3	5	7
mladi težak (mlađi od 16 godina)	2	3	7
odrasla težakinja	1,20	3	3,50
mlada težakinja (mlađa od 16 godina)	0,90	2	3,50
vozač ili orač s parom volova	7,50	15	15
vozač s jednom mazgom ili konjem	5	10	12

Tablica 69. Kretanje nadnica prema spolu, dobi i opremljenosti za poljske radove od 1915. do 1918. godine (izraženo u krunama)

⁹⁰⁵ Prvi „Maksimalni cjenik poljskih radnja“ objavljen je početkom ožujka 1915. godine, a do kraja rata donesena su još dva cjenika, za 1916. i 1917. godinu, koji je vrijedio i u narednoj godini. DARi, JU 19, kutija 220, Maksimalne cijene 1916. - 1922., spis br. 2386, 11. 3. 1915.; spis br. 1529, 27. 6. 1916.; spis br. 10.291, 23. 10. 1917.

Iz prikazane tablice vidljiv je rast nadnica, što je očekivano budući su tijekom ratnog perioda rasle cijene i ukupni životni troškovi, ali rast dnevnica nije im se uspijevao približiti. Plaća muškaraca bila je kontinuirano veća za oko 100 % od plaće žena, što ukazuje da se fizička snaga prometnula u najvažniji kriterij za određivanje cijene nadnica. To ne treba čuditi, imajući u vidu da su tovarne i zaprežne životinje (magarci, konji) rekvirirani za vojne potrebe od samog početka rata pa je na otoku vladala njihova nestašica. Ipak, dnevnicu odraslih žena naglo je skočila 1916. godine u odnosu na prethodnu godinu te se izjednačila s visinom nadnice maloljetnih mladića. Razlog tome treba potražiti u stanju na bojištima, odnosno ulasku Italije u rat i češćem novačenju vojnih obveznika. Veća potražnja za ženskom radnom snagom očituje se u činjenici da je nadnica odraslih žena u prikazanom razdoblju povećana za 192 %, dok je za odrasle muškarce u istom razdoblju povećana za 133 %. Znakovito je da visina nadnica za 1917. godinu više ne razlikuje dobne razlike nego samo spolne, što je također odraz ratne situacije s kojom se suočavala Austro-Ugarska Monarhija.⁹⁰⁶

Slična situacija bila je sa ženama zaposlenima u industriji i rudarstvu. Na otoku Krku u vrijeme rata nije bilo veće industrijske proizvodnje. U bašćanskoj Tvornici za preradu rajčica, proizvodnju konzerve i koncentrata te u puntarskoj Tvornici tjestenine „Orlić&Žic“ radile su i žene, ali iz dostupne literature i arhivske građe ne možemo ustanoviti visinu njihovih dnevnica. Zato je bila donekle poznatija situacija u rudnicima boksita na bašćanskom općinskom području, koji se počeo eksploatirati početkom XX. stoljeća. Na lokalitetu „Kamina“ u Baški počelo je 1909. godine vađenje boksita u rudniku „Frankopan“. Pravo na kopanje boksita u Baški i Staroj Baški dobila je državna firma *Bauxit A.G.* iz Rijeke s kojom je općinska vlast u srpnju 1915. godine potpisala ugovor o korištenju javnog zemljišta i eksploataciji u narednih 10 godina.⁹⁰⁷ Firmu je zastupao inženjer kemije Eduard Ramann preko svojih opunomoćenih zastupnika Antona Deškovića i Nikole E. Barbalića. Također, bašćanski poduzetnik Petar

⁹⁰⁶ Tvrčko BOŽIĆ, „Krčka pozadinska fronta u ratu: uloga i položaj žena i djece na otoku Krku u Prvome svjetskom ratu“, *Zbornik Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrčko Božić. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski, 2019., str. 62.; Marin MARIJANIĆ, „Uloga i život žena u Prvome svjetskom ratu na otoku Krku - primjer Općine Baška“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, Vol. 12. (2017.), Rijeka, 2018., str. 44.

⁹⁰⁷ Dioničko društvo *Bauxit Actien Gesellschaft* uređovalo je na riječkoj adresi Via A. Petöfi 2. Općini je isplaćivalo 5 kruna po vagonu iskopane rude plus 2,50 kruna po vagonu iskopane rude u ime najma općinskog zemljišta. DARi, JU 19, kutija 111, Prijepis Ugovora između Općine Baška i Eduarda Ramanna, 30. 7. 1915.; knjiga 41, Glavna knjiga porezne općine Stara Baška 1903. - 1928., str. 8.

Grandić dobio je ugovorno pravo eksploatirati rudnike boksita na lokalitetu „Bunculuka“ u Baški, u Dragi Bašćanskoj i na otoku Prviću.⁹⁰⁸

Rudnici u Staroj Baški zapošljavali su ukupno oko 200 „vojničkih radnika“, lokalnog stanovništva i tridesetak radnika iz ostalih krčkih mjesta.⁹⁰⁹ Velika potreba za sirovinama koje je zahtijevala ratna industrija u Austro-Ugarskoj Monarhiji i Njemačkoj nalagala je Ministarstvima rata da pritisnu eksploatatore ruda za bržim izvozom. Kako bi privukla što veći broj radnika, firma *Bauxit A.G.* je početkom 1917. godine stalnim zaposlenicima zajamčila količinu namirnica istovjetnu radnicima u vojnoj industriji, a ostalima je garantirala prodaju živežnih namirnica po kupovnoj cijeni na tržištu u Rijeci. Kao nagradu za kontinuirani tromjesečni predan i marljiv rad mogli su očekivati cipele.⁹¹⁰ Dnevnice su se kretale od 4,50 do 6,50 kruna, što je ovisilo o spolu, dobi i sposobnostima. Obzirom da je dnevni rad trajao 10 sati, dolazimo do izračuna kako se satnica kretala od 45 do 65 filira.⁹¹¹ Jedan incident u Baški otkriva nam povećanje u odnosu na visinu prošlogodišnjih dnevnica. Naime, početkom 1916. godine iz općinske blagajne isplaćeno je Romima, rudarskim radnicima, Mariji, Loisi, Pavlu i Nikoli Hudoroviću ukupno 74 kruna u ime predujmova koje im je firma prethodno odbila. Spomenuti Romi prebučno su slavili dolazak nove godine te su narušavali javni red i mir u Baški pa im je općinska vlast naredila da napuste mjesto. Prije odlaska zahtijevali su predujmove, koje im je općinska blagajna isplatila.⁹¹² Iz isplatnih kartica saznajemo da su žene imale satnicu 30 filira, a muškarci 50 filira, što znači da se dnevica kretala od 3 do 5 kruna. Prema tome, spolna razlika određivala je visinu dnevnice u poljoprivredi i rudarstvu. Činjenica je da je ona bila manja u rudarstvu (44,5 %) nego li kod poljoprivrednih radnika (100 %).

Skromne plaće u primarnom i sekundarnom sektoru nagnale su krčke žene da se bave poduzetništvom i trgovinom. Poduzetništvo se odnosilo prvenstveno na vlasništvo

⁹⁰⁸ Boksit iz Grandićevih rudnika odlazio je na preradu Ugarskom dioničkom društvu za taljenje kovina i kemičkoj industriji (*Magyar femkoho es vegyispar reszoenytanasag*) na Sušaku za vojne svrhe. Na otoku Prviću namjeravao je u ožujku 1916. godine zaposliti 50 rudarskih radnika za koje je trebao velike količine namirnica. DARi, JU 19, kutija 209, Aprozivacija 1914. - 1918., 18. 2. 1916.; kutija 112, spis br. 296, 24. 10. 1915.

⁹⁰⁹ Prema iskazu seoskog glavarara, u rudnicima su u ožujku 1916. godine radila 4 radnika iz Galicije, rođenih između 1878. i 1896. godine. DARi, JU 19, kutija 111, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 692, 3. 4. 1915.; kutija 113, spis br. 3099, 11. 3. 1916., spis br. 596, 17. 3. 1916., spis br. 3326, 28. 3. 1916., spis br. 721, 30. 3. 1916.; kutija 115, spis br. 88, 20. 12. 1916.

⁹¹⁰ DARi, JU 19, kutija 116, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 209, 11. 2. 1917.

⁹¹¹ Tijekom 1915. godine firma *Bauxit d.d.* trebala je 60-70 radnika za rudnike u Staroj Baški. Dnevica je iznosila 4 kruna, a radnici su trebali donijeti radnu knjižicu, posteljinu i hranu dovoljnu za tri dana. Prvenstvo su imali poljoprivrednici. Rudnike je vodio Anton Rebol. DARi, JU 19, kutija 112, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 692, 3. 4. 1915.

⁹¹² Društvo je u roku od sedam dana isplatilo Općinskom poglavarstvu navedeni iznos. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 13/16, 4. 1. 1916.

ugostiteljskih objekata kao što su gostionice. Tijekom 1915. godine gostionice je na području bašćanske općine držalo pet žena.⁹¹³ Najunosnija lokacija za gostionicu bila je u blizini rudnika boksita u Staroj Baški. Jedinu gostionicu sve do početka 1916. godine držao je seoski poglavar Ivan Brnabić. Prva konkurencija pojavila se u osobi Romane Brnabić (rođene Maričić), supruzi Nikole Brnabića, koja je imala kuću na periferiji mjesta. Kuću je u zakupu imala firma Bauxit A.G., a sada je u njoj vlasnica namjeravala otvoriti gostionicu. Općinska vlast u Baški pozdravila je navedenu ideju smatrajući da će gostionica biti zdrava konkurencija postojećoj na koju se gosti tuže zbog skupoće.⁹¹⁴ Iste godine je gostionicu („vojničku kantu“) u Staroj Baški otvorila Antica (Antonija) Žic, porijeklom iz Punta.⁹¹⁵ Od gostionice se dobivala velika potrošarina na prodani alkohol, pa nije bilo većih problema kada je ostajala bez pića.⁹¹⁶ Ipak, općinska vlast u Baški tražila je da se pretjeranim otvaranjem gostionica ne stvara nelojalna konkurencija. Tako je u srpnju 1915. godine odbilo molbu Jelisave Matejčić, koja je namjeravala otvoriti gostionicu u Baški jer je njezin suprug Fran Josip Matejčić već imao u vlasništvu gostionicu u mjestu.⁹¹⁷

Trgovina je bila javna i ograničena na prostorima koje je određivala općina. U Baški je obuhvaćala glavni trg i obalu (Palada).⁹¹⁸ Trgovci su se morali koristiti javnim vagama, koje su bile u zakupu, a baždario ih je stručnjak iz krčkog Baždarskog ureda.⁹¹⁹ Davanje zakupa na

⁹¹³ Prema popisu iz kolovoza 1915. godine od ukupno 18 gostionica na bašćanskom općinskom području, pet su vodile žene: Mare Mihalić, Sofija Tudor (hotel *Velebit*) i Marcela Karlińsky (*Polski pansion*) u Baški, Marija Seršić u Jurandvoru i Marija Vlahinić u Dragi Bašćanskoj. Kate Bukovac je u Staroj Baški imala trgovinu hranom u kojoj je prodavala alkoholna pića. DARi, JU 19, kutija 111, Dostavnica Općinskog poglavarstva u Baški br. 1687, 27. 8. 1915.

⁹¹⁴ Prije izdavanja dozvole za otvorenje gostionice, općinska vlast morala je nadležnoj vlasti dostaviti informacije o moralnom profilu podnositelja zahtjeva. Za Romanu Brnabić naglašeno je kako je „pouzdana i neporočna, te da se o njoj ne čuje nikakvo zlo“. DARi, JU 19, kutija 116, 27. 2. 1916.

⁹¹⁵ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 241, 9. 2. 1917.

⁹¹⁶ Kada je 1917. godine ostala bez vina, vojna vlast (Gruppenkommando II.) uputila je naredbu kotarskoj vlasti da intervenira kod općinske aprovizacije kako bi joj se vino dalo iz količine za neproizvođače. DARi, JU 19, kutija 116, Zapisnik u Kotarskom poglavarstvu u Krku, spis br. 2645, 28. 3. 1917.

⁹¹⁷ Molba je odbijena i zbog toga jer su se u blizini kuće Jelisave Maričić već nalazile dvije gostionice. Nemogućnost osiguranja adekvatnog redarstvenog nadzora u Staroj Baški bio je razlog odbijanje molbe Nikole Žica iz Punta za otvorenje gostionice u Staroj Baški. DARi, JU 19, kutija 111, Zapisnik sjednice Općinskog zastupstva u Baški, 11. 7. 1915.

⁹¹⁸ Na glavnom mjesnom trgu obavljala se trgovina voćem, povrćem, ribom i peradi, dok se rajčicama trgovalo duž cijele obale. DARi, JU 19, kutija 110, Zapisnik javne dražbe i zakupne pogodbe općinskih mjera i tezulja i s time skopčanih općinskih pristojba u 1915. godini od 14. 12. 1914.; Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2957/14, 31. 7. 1915.

⁹¹⁹ Zakupnici općinskih vaga u Baški za 1915. godinu bila su braća Franjo i Dinko Čubranić, koji su općini plaćali godišnji zakup u iznosu od 551 krune. Uporaba javnih vaga bila je obavezna uz plaćanje pristojbe u iznosu od 11 filira na svakih 100 kg robe. DARi, JU 19, kutija 110, Zapisnik javne dražbe i zakupne pogodbe općinskih mjera i tezulja i s time skopčanih općinskih pristojba u 1915. godini od 14. 12. 1914.; DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2957/14, 3. 9. 1915.

javnim dražbama bio je jedan od načina na koji su općine zarađivale u vrijeme rata. Osim zakupa na javne vage i mjere, općinske vlasti u Baški provodile su dražbe za zakup trošarine na pivo, žestoka pića, zakup za kuhinjsku sol, škver, klaonicu, općinska zemljišta (pašnjaci, rudokopi) i šumska područja za lov.⁹²⁰ Krčke trgovkinje bavile su se trgovinom širokog spektra živežnih namirnica.⁹²¹ Na bašćanskom području najviše poduzetničkog duha i elana pokazale su Marija Lovrić i Đurđa Dujmović, koje nalazimo u popisima narudžbi velikih količina kave i ulja.⁹²² Potonjoj nije bila strana špekulacija i sakrivanje zaliha.⁹²³

Krčke djevojke nisu imale velike mogućnosti glede izbora obrazovanja izvan otoka. Tijekom rata raspisivale su se različite stipendije i natječaji, koji su se uglavnom odnosili na školovanje mladića. Međutim, nailazimo na prilično usko usmjeravanje njihovog budućeg zanimanja pa su mladići mogli postati mornari, vojni pitomci riječke Pomorske akademije, liječnici ili svećenici. S druge strane, djevojkama se svake godine nudio praktično-teoretski tečaj za primalje u Carsko-kraljevskoj Primaljskoj školi u Trstu (Carsko-kraljevsko Učilište za babice). Tečaj se održavao na talijanskom (počinjao je 1. veljače) i slovenskom jeziku (počinjao je 1. listopada). Kandidatkinje nisu smjele biti starije od 40 godina, a ako su bile udane morale su navršiti 24. godinu života. Osim obavezne dokumentacije, kandidatkinje su morale pokazati školsku svjedodžbu koja je dokazivala znanje jezika (čitanje i pisanje) ili su to mogle dokazati na prijemnom ispitu. U molbi su morale navesti mjesto ili općinu u kojoj će nakon tečaja vršiti primaljsku službu. Prethodni liječnički pregled i cijepljenje protiv boginja bilo je obavezno, a tečaj je bio zabranjen trudnicama i dojiljama.⁹²⁴

Svaka krčka općina imala je svoje primalje, a njihov broj ovisio je o ukupnom broju stanovnika. Na području bašćanske i vrbničke općine bile su četiri primalje, dok je općina Dubašnica imala dvije primalje. Zadatak im je bio da obavljaju porode i vode evidenciju o porođajima. Svoje iskaze dostavljale su općinskim liječnicima, župnom uredu za evidenciju u Matici rođenih, općinskim i kotarskim vlastima. Potonjima su se iskazi dostavljali u

⁹²⁰ Lovačko društvo Krk (*Circolo dei cacciatori*) imalo je u najmu općinske šume za lov za razdoblje od 22. 8. 1912. do 22. 8. 1918. po godišnjem iznosu od 132 krune. Ukidanjem talijanskih društava na otoku prestalo je isplaćivati najamninu, koja se kao dug provlačila kroz blagajničke dnevnik do kraja 1918. godine. DARi, JU 19, kutija 110, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2917, 12. 12. 1914.; knjiga 39, Knjiga prihoda i rashoda Općine Baška 1910. - 1929.

⁹²¹ DARi, JU 19, kutija br. 116, spis br. 15, 8. 1. 1917.

⁹²² Osim navedenih, kavu su tijekom 1917. godine naručivale trgovkinje Dinka Hero, Margarita (Mare) Pajalić i Marija Marulić. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 15, 8. 1. 1917.

⁹²³ DARi, JU 19, kutija 208, Ulje (1915. - 1919.), spis br. 5798-16, 10. 6. 1916.

⁹²⁴ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 8511, 7. 8. 1914.; spis br. 13848/14, 9. 1. 1915.; kutija 113, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 88, 14. 1. 1916.; kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1809, 1. 8. 1917.; kutija 118, spis br. 6776/18, 24. 6. 1918.

polugodišnjim intervalima. Općinske primalje financirale su njihove općine iz rashodovnih stavki u općinskim proračunima. Godišnja plaća iznosila je od 90 do 120 kruna ili od 7,5 do 10 kruna mjesečno, zavisno o veličini područja i broju stanovnika za koje su bile zadužene. Bašćanske općinske primalje Marija Dorčić i Lucija Kučar iz Baške te Marija Derenčinović i Kate Gulešić iz Drage Bašćanske primale su godišnju plaću u iznosu od 120 kruna. Općinske primalje u općini Dubašnica bile su Lucija (Luce) Radić s godišnjom plaćom od 120 kruna i Jela Zec iz Linardića s godišnjom plaćom od 45 kruna. Na području općine Vrbnik primalje su bile Kata Ostrogović, Nada Dujmović, Marija Marijanić, Antonija Justić i Marija Justić iz Garice. Sve su primale mjesečno 10 kruna, odnosno 120 kruna godišnje.

Kako bi dobili što bolji uvid u red veličine plaća krčkih primalja usporedit ćemo ih s primanjima nekih općinskih namještenika. Primjerice, u Baški je Juraj Dorčić, čuvar javne čistoće i nasada primao za svoj posao 60 kruna mjesečno, a za posao nažigača, koji pali i gasi javnu rasvjetu, dobivao je istu mjesečnu plaću kao primalje.⁹²⁵ Mjesni grobar imao je tri puta veću mjesečnu plaću od primalja. Na dubašljanskom općinskom području općinski poslužnik Ivan Žgombić imao je do 1917. godine dva puta veću plaću od primalja, a nakon toga trostruku.⁹²⁶ Općinski redar u Vrbniku primao je do rujna 1915. godine 26 kruna mjesečno, a od tada mu je plaća podignuta za dodatnih deset kruna.⁹²⁷ Navedena diferencijacija u visini primanja može se donekle opravdati težinom i obimom nekih poslova u odnosu na primaljski. Činjenica je da se u nijednoj promatranoj općini plaće primalja kroz ratno razdoblje nisu povećavale dok se za većinu muških poslova to događalo.⁹²⁸ Vjerojatnost leži u tome da su općinski namještenici bili jedini koji su u obitelji ostvarivali prihode dok se za primalje ne može utvrditi jesu li bile udane i jesu li njihovi muževi bili zaposlenici sa stalnim primanjima ili su bili mobilizirani.

Krčko tradicionalno patrijarhalno društvo počelo se odlaskom muškaraca kao „glavara kuće“ u rat polako mijenjati. Angažman žena u poslovima koja su u prijeratnim vremenima bila rezervirana isključivo za muškarce i njihova sve veća radna odgovornost dovodila su ih u

⁹²⁵ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 103-17 ad., 5. 2. 1917.; knjiga 39, Knjiga prihoda i rashoda općine Baška 1910. - 1929., str. 120.; knjiga 47, Blagajnički dnevnik poreznik općine Baška 1910. - 1929.

⁹²⁶ DARi, JU 125, knjiga 6, Glavarstvo općine Dubašnica, Glavna financijska knjiga 1902. - 1927., str. 158-159.; knjiga 28, Glavni blagajnički dnevnik porezne općine Linardić 1902. - 1932.

⁹²⁷ Primalja Marija Justić iz Garice primala je plaću 1914. i 1915. godine, a nakon toga se njeno ime ne pojavljuje u općinskoj rashodovnoj knjizi i blagajničkom dnevniku. DARi, JU 38, knjiga 40, Glavarstvo općine Vrbnik, Glavna knjiga rashoda 1902. - 1932.; knjiga 47, Blagajnički dnevnik Glavarstva općine Vrbnik 1914. - 1931.

⁹²⁸ Mogućnost da su primalje za uspješno obavljene porod dobivale darove od obitelji je izgledna, ali novčani ili neki drugi oblici darivanja nisu ulazili u redovna primanja te kao takvi nisu bili zavedeni u blagajničke spise matičnih općina.

situaciju poboljšanja vlastite ekonomske pozicije te socijalnog položaja u zajednicama. Pa ipak, ponegdje nalazimo sukobe zajednice sa ženama koje su svojim ponašanjem odudarale od ustaljenih društvenih konvencija. Korektivi takvom ponašanju pokušali su biti mjesni svećenici. Primjerice, starobašćanski kurat Josip Bogović upozorio je općinsku vlast na ponašanje jedne ratne udovice koja je u svojoj kući otvorila krčmu i gostionicu u koju zalazi lokalna mladež, a u kojoj im prodaje alkohol i hranu (fritule po 2 krune). Sablazan zajednice izazivala je organiziranjem plesova i zabava do kasno u noć i to u korizmeno vrijeme. Kurat predlaže da dotičnu „koliko više možete oglobite i kaznite“.⁹²⁹ S moralnog gledišta, njegova osuda je na mjestu. No, ovdje je riječ o spašavanju životne egzistencije udovice s četvero malodobne djece u ratno vrijeme, pri čemu se urušavaju sve moralne postavke i društvene vrijednosti.

Potrošnja i konzumiranje alkohola bilo je moralno i sociološko pitanje, a uzrokovano ratnim stanjem postao je problem na koje je upozoravala državna vlast. Sredinom 1915. godine alkoholizam se nastojao spriječiti i dovesti u prihvatljivije društvene okvire objavljivanjem naredbe o smanjenju konzumiranja alkoholnih pića (rum, liker, špirit, rakija itd.), prema kojoj su obrtnici zbog prekomjerne prodaje „žeženih opojnih pića“ mogli izgubiti obrtnu dozvolu.⁹³⁰ Gostionice nisu smjele točiti alkoholna pića i prodavati ih u staklenkama nedjeljom, blagdanima i sajmovnim danima te radnim danima prije 7:00 i poslije 16:00, a rakijašnice su u to doba morale biti zatvorene. Vojnicima, osobama u djelatnoj vojnoj službi, regrutima, osobama mlađima od 18 godina, lualicama („klatežima“), kroničnim alkoholičarima („pijačima od navade“), slaboumnima, psihički bolesnim ili nasilnim osobama alkohol se nije smio uopće prodavati.⁹³¹ Od žena se svakako nije očekivalo da se odaju alkoholu i izazivaju moralno zgražavanje okoline.⁹³²

O političkoj afirmaciji krčkih žena u vrijeme rata nije bilo govora. Na pozicijama upravljanja u kotarskim ili općinskim tijelima vlasti ne nalazimo niti jednu ženu bez obzira na

⁹²⁹ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 1212, 28. 2. 1918.

⁹³⁰ DARI, JU 19, kutija 111, naredba C. kr. Namjesništva od 25. 6. 1915., spis br. 6064, 8. 7. 1915.

⁹³¹ DARI, JU 19, kutija 111, Oglas vladinog povjerenika za bašćansku općinu br. 1687, 27. 8. 1915.

⁹³² Pop Vinko Premuda (porijeklom iz Baške), dušobrižnički kurat u Vrhu, prijavio je bašćanskom općinskom povjereniku Katu Frančić iz Baške, rastavljenju i slaboumnu od alkohola da dolazi u Vrh gdje po kućama traži rakiju i vino te se opija i javno kleveće kurata i njegovu sluškinju kao i ostale Vršane. Kurat moli da se joj se zabrani skitanje i predlaže kako bi „najbolje bilo s njom u ludnicu“. Nekoliko dana kasnije, općinski povjerenik pozvao je sestru prozvanu i saopćio joj da će ju poslati u umobolnicu u Stenjevec i to na račun obitelji. DARI, JU 19, dopis Kuratnog ureda u Vrhu br. 38, 30. 8. 1915.; spis br. 1703, 2. 9. 1915.

mobilizaciju i veliki broj namještenika u upravnim tijelima. U iznimnim slučajevima žene su dobivale privremene zamjenske poslove kao zamjene u općinskim pisarnicama.⁹³³

3. 7. 2. Skrb za djecu i zaštita mladeži

Mobilizacijom vojno sposobnih muškaraca otvorio se niz problematičnih društveno-socijalnih situacija koje su državnu vlast zatekle nespremnom. Supruzi, očevi, sinovi i braća pozvani su „pod barjak“ da brane „Cara i Domovinu“ neznajući pri tome prave razloge svoje borbe. Mobilizacija muškaraca i njihov odlazak u rat na žene je prenio teret hraniteljice, kućanice i radnice na polju. U takvoj situaciji djeca su nerijetko ostajala sama, bez adekvatnog nadzora i prepuštena „klatarenju na ulicama i poljima“, a u „ovo teško doba, gdje ponajbolji liju krv za cara i domovinu, u ovo doba svakojakog oskudijevanja i korote“ priređuju se plesne zabave kojima nazoče i mlađa školska djeca koja „skiću, galame i buče“.⁹³⁴ Njihovo zbrinjavanje i skrb za njih postalo je jedno od temeljnih društvenih pitanja. Pojavilo se pitanje tko će preuzeti ulogu oca i zaštitnika djece te uspostaviti stabilniji obiteljski poredak?

Kotarska vlast u Krku u nekoliko je navrata tražila od općinskih vlasti da dostave popise mobiliziranih muškaraca kako bi stekla uvid u njihovu obiteljsku situaciju (broj djece) i vidjela jesu li djeca zbrinuta i pravno zaštićena. Situacija se održavala na individualnoj razini sve do proljeća 1917. godine kada je ulaskom Sjedinjenih Američkih Država u rat na strani Antante Austro-Ugarska Monarhija postala njena neprijateljska država. Shodno tome, pokidale su se ionako labave komunikacijske veze između Krčana koji su kao ekonomski emigranti boravili u SAD-u i njihovih obitelji. Oni se nisu mogli vratiti niti pisano komunicirati sa svojim bližnjima. Pravno gledajući, skrbništvo je s njihove strane nestalo i državna vlast je reagirala. U ljeto iste godine Kotarski sud u Krku (pod upraviteljstvom dr. Emanuela Perčića) dostavilo je dopis krčkim općinskim vlastima u kojem ih obavještava da se prema zakonu ocu obitelji oduzima status roditelja ili skrbnika ako duže od jedne godine ne javi svoje boravište. Tada se imenovao „štitnik“ za djecu, a to je obično bio najbliži punoljetni rođak (očev otac, brat ili drugi srodnik). U slučajevima prisilnog zanemarivanja maloljetnika posredovao je „sirotinjski sud“ i stavljao

⁹³³ Učiteljica Cecilija Justinić radila je privremeno u bašćanskom općinskom poglavarstvu kao pomoćna pisarica na poslovima sređivanja pismohrane. Primala je mjesečnu plaću u iznosu od 40 kruna. DARi, JU 19, knjiga 39, Knjiga prihoda i rashoda općine Baška 1910. - 1929.; knjiga 47, Blagajnički dnevnik porezne općine Baška 1910. - 1929.

⁹³⁴ DARi, JU 19, DS-37, kutija 1, Zapisnik sjednice Mjesnog školskog vijeća u Baški br. 97, 3. 7. 1916.; kutija 118, spis br. 5390, 18. 5. 1918.

se u zaštitu malodobnikâ da ne bi „moralno zabludjeli“. Navedena situacija pojašnjavala se sljedećim: „Ako je to bila dužnost sirotinjskih sudova već u mirno doba, to je ista danas, kad se je uslijed rata uopće popustilo odgajati malodobnike i kad je nastupila veća pogibelj imovinskih šteta, oskudica i tjelesnih nedostatnosti i moralne pokvarenosti svake vrste.“ Nadalje se mole općinske vlasti da dostave popise obitelji „kojih je poglavica otsutan više od jedne godine dana, a da nije javio mjesto svoga boravišta, ili kojih se poglavica uslijed toga što se nalazi u ratnom zarobljeništvu, ili u neprijateljskom inozemstvu, nalazi u nemogućnosti da izvršuje svoju očinsku vlast.“⁹³⁵ U popisu je trebalo navesti broj maloljetne djece te obiteljske imovine (kuća, zemljište, pokretnine). Kotarski sud u Krku već je i ranije pravno rješavao pitanja imenovanja skrbnika za maloljetnike ostavljajući pri tome slobodan prostor i odluku Općinskim poglavarstvima jer su najbolje poznavala obiteljske situacije na svom području. Uvijek se uvažavalo mišljenje općinskih vlasti kada se trebalo imenovati skrbnika ili ukinuti skrbništvo zbog zanemarivanja dužnosti prema djeci. Općinska vlast u Baški dostavila je sudu *Imenik obitelji kojima je poglavica preko godine dana otsutan i nepoznatog boravišta*, koji sadrži 45 imena očeva (28 iz Baške, 16 iz Jurandvora, 1 iz Drage Bašćanske) koji su ekonomski emigranti u SAD-u, ratni zarobljenici u Rusiji ili su ostali zatočeni na brodovima u neutralnim državama (primjerice u Las Palmasu de Gran Canaria na Kanarskim otocima u Atlantskom oceanu, posjedu neutralne Španjolske). Kod kuće su ostavili ukupno 106 maloljetne djece (66 iz Baške, 39 iz Jurandvora, 1 iz Drage Bašćanske) kojima je trebalo (muško) skrbništvo jer se majke nisu mogle nositi s tim zadatkom. Kako bi se pojasnila dilema koja se djeca smatraju punopravnim članovima obitelji, početkom 1918. godine objavljeno je da se u obitelj koja broji šestero djece mora u djecu ubrojiti i posinke i pastorka za koje je otac skrbio prije mobilizacije. Djeca koja žive u obitelji, a ne pripadaju ni jednom vjenčanom drugu izjednačena su s djecom koja proizlaze od istih roditelja i istoga braka.⁹³⁶ Prema tome, zakonska regulativa išla je u smjeru kvalitetnije skrbi i zaštite, ali nije računala na veliki broj djece koja su je trebala.

Skrbništvo nad maloljetnicima predstavljalo je jedan u nizu društvenih problema. Kao i ostali u sebi je nosio moralnu, odgojnu pa i egzistencijalnu dimenziju. Upravo je ona odgojna bila naglašena u novonastaloj situaciji koja je uzela maha i postala nepoželjna te kvalificirana kao društveni problem jer se početkom listopada 1916. godine oglasilo Namjesništvo za

⁹³⁵ DARI, JU 19, kutija 117, spis br. 4777/17, 31. 8. 1917.

⁹³⁶ DARI, JU 19, kutija 118, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 187, 22. 1. 1918.

Primorje u Trstu Naredbom o zaštiti omladine, koja je nesumnjivo proizašla iz državnih zakonskih regulativa koje su uređivale obiteljski zakon. Naredbom je određeno da:

- *omladinskim naraštajem smatraju se sve muške i ženske osobe koje nisu navršile 17. godinu života*
- *omladini je zabranjeno pušiti i klatariti se poslije 9 sati navečer po javnim putovima i cestama, a poslije 9 sati navečer bez pratnje roditelja ne smiju izlaziti iz kuće*
- *omladini je zabranjeno ići u krčme*
- *omladini je zabranjeno igrati karte na tombolu ili koju drugu sličnu igru*
- *omladini je zabranjeno kupovati cigarete, cigare i duhan, nepotreban nakit ili igračke, slabe knjige, nepristojne slike, razglednice koje bi slabo djelovale na njihov odgoj. Ove stvari ne smiju međusobno zamjenjivati ili preprodavati. Trgovcima je zabranjeno omladini neposredno ili posredno prodavati ili im poklanjati ovakve stvari.*
- *omladini je zabranjeno prosjačiti i prodavati stvari po kućama*
- *zatekne li se omladina kako puši ili karta, sve će im se oduzeti i razdijeliti bolesnim i ranjenim vojnicima*
- *djeca koja nisu navršila 14. godinu kaznit će se po članku 14. Kaznenog zakona, a djeca starija od 14 godina prema odredbama Carske naredbe iz 1854. godine, odnosno Ministarske naredbe iz 1857. godine.*

Naročito se upozoreni gostioničari i trgovci da se strogo pridržavaju odredbi jer će u protivnom biti kažnjeni prema propisima obrtnog reda (kazne su se kretale od novčanih pa do oduzimanja obrtnice i zatvaranja obrta). Svi ostali, uključujući roditelje koji ne paze na svoju djecu, bili su izloženi kaznama (od novčanih do zatvorskih) od strane političkih oblasti. Naredba je stupila na snagu 15. listopada i morala je biti izložena u svim javnim lokalima.⁹³⁷

No, zakon ili naredba nisu mnogo utjecali na stvarni život. Problem uspostavljanja kontrole i nadzora nad djecom nastavlja se pa je već u ožujku 1917. godine u svim krčkim općinama oglašeno kako će se zbog igranja za novac i krađu kazniti roditelje djece mlađe od 12 godina novčanom globom od 5 do 20 kruna, a radi istih stvari djeca starija od 12 godina kaznit će se zatvorskom kaznom u trajanju od 6 do 48 sati.⁹³⁸

⁹³⁷ DARi, JU 19, kutija 115, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 3271, 25. 10. 1916.

⁹³⁸ DARi, JU 19, kutija 116, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 424, 14. 3. 1917.

S humanog i socijalnog gledišta, najosjetljivija skupina djece u ratu bila su ratna siročad, djeca koja su ostala bez očeva. Uvjetno bismo ih mogli podijeliti u dvije kategorije: indirektna ratna siročad, djeca čiji su očevi bili ratni zarobljenici ili zadržani kao državljani neprijateljske države (živi, ali obiteljima fizički nedostupni) i direktna ratna siročad, djeca kojima su očevi poginuli u ratu. Bez obzira kojoj uvjetnoj kategoriji pripadali zajednička im je bila ugroženost životne egzistencije. Odmicanjem rata broj ratne siročadi se povećavao i državna vlast, prije svega Ministarstvo rata preko svoga *Ratnog opskrbnog ureda*, počelo je s isplatom opskrbnine udovicama i ratnoj siročadi, koja je isplaćivana usporedno s novčanim potporama.⁹³⁹

Vojnu državnu potporu uživale su sve obitelji čiji je član mobiliziran i poslan u rat.⁹⁴⁰ Prema Zakonu o novčanoj podpori za obitelji mobilizovanih, pravo na državnu potporu ili pripomoć imale su sve uvojačene osobe, odnosno članovi njihovih obitelji: supruga, djeca, unučad, roditelji, baka, djed, braća, pomajka ili očuh, punac, punica, žena iz izvanbračne veze kao i djeca iz te veze. Pravo na potporu imala je obitelj koja je ovisila o radu unovačenog člana obitelji i čija je egzistencija bila ugrožena njegovim pozivom u aktivnu vojnu službu. Visina dnevne novčane potpore u Istri i na otoku Krku bila je 80 helera za svakog odraslog člana obitelji, a djeca do osme godine života primala su polovicu navedenog iznosa.⁹⁴¹ Obitelj koja je živjela u iznajmljenom stanu imala je pravo na participaciju sredstava za stanarinu, koja je iznosila polovicu ukupnog iznosa najamnine. Ukupan iznos dnevne državne potpore nije mogao biti veći od prosječne dnevne nadnice mobilizirane osobe, bez obzira na broj članova obitelji, što je u konačnici iznosilo maksimalno 6 kruna. Porast cijena širokog spektra živežnih namirnica i sredstava za osobnu potrošnju kao i životnog standarda tijekom ratnih godina doveo je do povećavanja dnevne potpore pa je već krajem 1914. godine iznosila 1,20 kruna da bi od početka 1915. godine iznosila 1,60 kruna za suprugu, odnosno 40 filira za roditelja.⁹⁴² Od 1917. godine visina potpore nije više ovisila o srodstvu i dobi, a iznosila je maksimalno 12 kruna dnevno.⁹⁴³ Isplata vojne potpore prestajala je trenutkom smrti člana obitelji za koju se primala

⁹³⁹ „Organizacija za opskrbu vojničkih udova i sirota“, *Hrvatski list*, br. 288, str. 3., 28. 4. 1916.

⁹⁴⁰ Obitelji su morale podnositi pisane molbe kotarskim komisijama za dodjelu potpora. Iznimka su bile one obitelji u kojima je suprug ili otac poginuo u ratu, preminuo od zadobivenih rana ili ratnih napora ili je proglašen nestalim dok je bio u aktivnoj vojnoj službi. Potpore su se dizale u Kotarskom sudu u Krku prema utvrđenom mjesečnom rasporedu za otočne općine. DARi, JU 19, kutija 110, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 356, 28. 2. 1915.; kutija 113, spis br. 101, 16. 5. 1916.

⁹⁴¹ „Izvanredni zakoni“, *Naša sloga*, br. 30, str. 3., 6. 8. 1914. Visina dnevne potpore mijenjala se od 1,15 do 1,20 kruna dnevno. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2735, 3. 11. 1914.

⁹⁴² DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 117/S, 25. 2. 1915.; spis br. 109 Potp., 6. 3. 1915.

⁹⁴³ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 4847-17, 2. 6. 1917.; spis br. 235-17, 20. 8. 1917.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1766, 25. 8. 1917.

što su obitelji često zataškavale kako bi je nastavile primati, zbog čega je kotarska vlast često upozoravala općinske vlasti na otoku.⁹⁴⁴

Kotarska vlast na otoku bila je od početka rata preplavljena molbama za davanjem ili povećavanjem potpore pa je ocijenila da su molbe često neosnovane jer su ih podnosile osobe koje nisu bile uzdržavane od mobiliziranih članova obitelji ili su takvog ekonomskog statusa da potporu ne trebaju. Sagledavajući ekonomsku situaciju na otoku, kotarska komisija za dodjelu potpora naglašavala je da je otočno stanovništvo uglavnom seljačko, s vlastitom kućom i komadom zemlje, a žetva i berba 1914. godine bile su „obilate“. Posljedice rata još se nisu osjetile u pogledu skupoće živežnih namirnica jer je otok bio dobro opskrbljen, a seljaci su mogli svoje proizvode prodati na samom otoku po dobrim cijenama. Na kraju se upozoravaju općinske vlasti da smanje javne troškove te da ne primaju i potvrđuju molbe za potpore, koje ne samo da su dovoljne nego su i „preobilate“.⁹⁴⁵ Razvoj ratne situacije vrlo brzo je demantirao izraženi optimizam kotarske vlasti. Broj poginulih ili umrlih Krčana u uniformama austrougarskih vojnih jedinica rapidno se povećavao od 1915. godine, a time se povećavao broj udovica i ratne siročadi na otoku.

Udovicama i ratnoj siročadi pomagali su svi rodovi vojske. Polovicom prosinca 1915. godine Odjel Ratne mornarice (*Kriegsmarine, Marine sektion*) pri Ministarstvu rata osnovao je poseban Ratni pripomoćni fond za invalidne mornare, te udovice i siročad poginulih pripadnika Ratne mornarice. Fond je nastao na osnovu sakupljenih iznosa u mornarici, a namjera je bila isplaćivati trajnu pomoć (od 40 do 360 kruna) ovisno o raspoloživim sredstvima kojima je fond raspolagao. Postojala je mogućnost dobivanja jednokratne novčane pomoći u iznosu od 200 kruna. Pješadija nije zaostajala za mornaricom pa je u ožujku naredne godine Zapovjedništvo Carsko-kraljevske Stražarske kompanije I-III. naložilo Ratnom opskrbnom uredu da podijeli iznos od 662,00 kruna na dva jednaka dijela dvjema najpotrebitijim udovicama ili siročadi poginulih vojnika iz Lovačkih bataljuna br. 7 i br. 20 te iz Pješačke pukovnije br. 97, čiji su pripadnici bili mnogobrojni Krčani, a imala je vlastitu Zakladu za udovice i siročad.⁹⁴⁶ Općinska poglavarstva na otoku pozvana su da pošalju točnu adresu udovice ili siročadi koji će

⁹⁴⁴ Kotarska vlast u Krku upozorila je općinske vlasti da vode računa da se u roku od 3 dana mora prijaviti smrt osobe za koju se prima potpora ili smrtno slučajeve u obiteljima koje primaju potporu, jer će prekomjerne isplate ići na trošak općinskih blagajni. DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 157-16, 27. 5. 1916.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1343, 31.5. 1916.

⁹⁴⁵ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 12.728, 16. 11. 1914.

⁹⁴⁶ Vlastiti Fond za ratne udovice i siročad imala je i Carsko-kraljevska domobranska pješačka pukovnja br. 5. „Pomozite udovicama i sirotama Trsta i Istre!“, *Hrvatski list*, br. 801, str. 4., 1. 10. 1917.; br. 891, str. 3., 30. 12. 1917.; br. 893, str. 3., 1. 1. 1918.; DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 3119-18, 19. 4. 1918.

primiti iznos od 110,34 kruna. „Namiru“ za siročad morao je potpisati određeni skrbnik, a prema dostupnim arhivskim dokumentima znamo da je navedeni iznos, u ime poginulog Ivana Dekanića iz Batomlja, pripadnika VI. satnije Pješачke pukovnije br. 97, primila njegova supruga Lucija koja je ostala udovica s četvoro malodobne djece.⁹⁴⁷

Osim angažmana vojnih struktura, u akcije pomoći ratnim udovicama i siročadi uključivala su se i civilna društva i organizacije. Akciju pod nazivom „Dani darova“ zajednički su organizirali Austrijska zaklada za vojne udovice i siročad, Nemoćnički fond Ratnog opskrbnog ureda te Austrijska udruga za suzbijanje tuberkuloze, i to prigodom imendana cara Franje Josipa I, a provedena je od 4. do 8. listopada 1916. godine. U svim selima i gradovima diljem austrijskih pokrajina sakupljali su se novčani prilozi, prodavali su se znakovi i amblemi, prethodno naručeni od Odjela za osiguranje vojnika (Kriegs-Versicherungsabteilung) pri pokrajinskom Namjesništvu, a priređivale su se i dobrotorne zabave. Od sakupljenog novca 50 % pripalo je Austrijskoj zakladi za vojne udovice i siročad, 25 % pokrajinskom povjerenstvu za vojnike u korist Austrijske udruge za suzbijanje tuberkuloze i 25 % Nemoćničkom fondu. Za organizaciju su bili zaduženi mjesni odbori u koje su ušli župnici, učiteljstvo i viđeniji pojedinci.⁹⁴⁸ Prema izvještaju bašćanske općinske vlasti sakupljeno je ukupno 540,33 kruna.⁹⁴⁹ Upravo je Austrijska zaklada za vojne udovice i siročad bio najaktivniji i pokrenuo je niz akcija kao npr. opskrbu siročadi obučom i odjećom prigodom nadolazećih Božićnih blagdana 1916. godine u čiju je svrhu izdvojio 5.000,00 kruna za Primorje.⁹⁵⁰ Navedeni iznos bio je podijeljen po kotarima, a za krčki kotar određeno je 120 kruna, što je bilo apsolutno nedostatno za neku veću pomoć pa su u općinama provedene akcije sakupljanja novčanih priloga. U bašćanskoj općini sakupljeno je ukupno 285,68 kruna, što se iskoristilo za izradu 22 para drvenih cipela podijeljenih ratnoj siročadi.⁹⁵¹

⁹⁴⁷ DARI, JU 19, kutija 113, Oglas Kotarskog poglavarstva u Krku br. 110, 26. 1. 1916.; spis br. 3539, 28. 3. 1916.; spis br. 718, 13. 4. 1916.;

⁹⁴⁸ Općinsko poglavarstvo u Baški primilo je 1.000 znakova, od čega se prodalo njih 549. Organizacijski odbor činili su župnik Mate Milovčić, nadučitelj Fran Katarinić, nadučiteljica Bazilija Frančić, učiteljice Cecilija Justinić i Dragica Mahulja te kapetan Turato. DARI, JU 19, kutija 115, spis br. 8281-16, 17. 9. 1916.

⁹⁴⁹ U Baški, Jurandvoru i Batomlju sakupljene su 388,44 kruna, u Dragi Bašćanskoj 105,31 kruna, a u Staroj Baški 46,58 kruna. DARI, JU 19, kutija 115, 3291, 31. 10. 1916.

⁹⁵⁰ DARI, JU 19, kutija 115, spis br. 10032-16, 6. 11. 1916.; spis br. 11560-16, 18. 12. 1916.; spis br. 11284-16 ad., 13. 12. 1916.

⁹⁵¹ U Baški je podijeljeno 5 pari cipela, u Batomlju 4 para, u Dragi Bašćanskoj 6 pari te u Staroj Baški 7 pari cipela. Cipele je izradio bašćanski stolar Juraj Bonefačić. Ukupno je na kraju 1916. godine na području bašćanske općine bilo 25 ratnih siročadi (7 u Baški, 4 u Batomlju, 7 u Dragi Bašćanskoj i 7 u Staroj Baški) dobi od 14 mjeseci do 17 godina. DARI, JU 19, kutija 115, spis br. 3365, 13. 12. 1916.; spis br. 89, 17. 1. 1917.

Krajem iste godine Ministarstvo unutarnjih poslova osnovalo je u Beču, u dogovoru s Austrijskom zakladom za vojne udovice i siročad, društvo pod nazivom Pružanje skrbi za ratnu siročad i učenike oba spola koji pate od rata (*Studienfürsorge für Kriegswaisen und durch den Krieg notleidenden Studenten beiderlei Geschlechtes*), a svrha mu je bila „podupiranje učeće siročadi ratnika i uopće učenika oba spola, što uslijed rata zapaše u bijedu“. Krčka Mjesna školska vijeća pozvana su da preko svojih pučkih škola obavijeste učenike i roditelje o djelovanju i ciljevima društva te da utječu na potporu imućnijih roditelja s najmanje 1 krunom godišnje, jer će se time „učvrstit u djeci čuvstvo zadružnosti i požrtvornosti za one smilovanja vrijedne saučenike, koji su u boju za Domovinu izgubili oca i branitelja.“⁹⁵²

Neishranjenost cjelokupnog pučanstva u Austro-Ugarskoj Monarhiji, posebno u austrijskom dijelu kojemu je pripadao otok Krk, bila je posljedica slabe aprovizacije (opskrbe) koja se lančano protezala od središnjih državnih do općinskih vlasti. Nakon „zime kisele repe“ 1916./1917., postalo je očito da se Monarhija i njeno stanovništvo nepogrešivo kreću putem neimaštine i gladi. Najugroženija su bila djeca pa se morala poduzeti akcija spašavanja njihovih života jer svaka nova ratna godina bila je nova godina gladi. Car Karlo I. poduzeo je konkretne korake u smjeru olakšanja situacije što je rezultiralo osnivanjem Ministarstva za narodno zdravlje i socijalnu skrb (*Ministerium für Volksgesundheit und soziale Fürsorge*) 1. lipnja 1917. godine, čijim će djelovanjem briga za potrebite postati naglašenija.⁹⁵³

Najvažnije tijelo koje je vodilo akciju zbrinjavanja i prehrane djece iz nerazvijenih i gladom zahvaćenih krajeva u sjevernu Hrvatsku bio je zagrebački Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevina Hrvatske i Slavonije.⁹⁵⁴ Na čelu mu je bio dr. Josip Šilović, koji je odmah na područje Banske Hrvatske poslao deset povjerenika da pronađu obitelji koje bi bile voljne uzeti na prehranu najugroženiju djecu iz

⁹⁵² DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 920-16, 21. 1. 1917.

⁹⁵³ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, "Dom i svijet" d.o.o. Zagreb; Slavonski Brod, 2008., str. 22., 51.

⁹⁵⁴ Središnji zemaljski odbor preuzeo je početkom 1916. godine aktivnosti i rad *Lige za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika*, nastale iz *Lige za zaštitu djece u Hrvatskoj i Slavoniji* (1912.). Autorica Vijoleta Herman Kaurić navodi da je *Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevina Hrvatske i Slavonije* osnovan dozvolom bana Ivana baruna Skerlecza 1. rujna 1914. godine te da mu je predsjedavao zagrebački veliki župan Dragan barun Turković. Vijoleta HERMAN KAURIĆ, „Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata?“, str. 437.; Mira Kolar-Dimitrijević navodi da je *Središnji zemaljski odbor* osnovan dekretom bana dr. Ivana Škrleca Lomničkog u siječnju 1916. godine te da je počeo djelovati od 1. rujna iste godine. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, n. djelo, str. 41-42. Istu dataciju preuzela je Agneza Szabo. Agneza SZABO, „Štamparov suvremenik Josip Šilović - utemeljitelj Zaklade za kolonizaciju siročadi iz gladnih hrvatskih krajeva i Zaklade siročadi naših iseljenika u vrijeme Prvoga svjetskog rata“, *Acta medico-historica Adriatica*, br. 13 (Suppl.1), Rijeka, str. 54.

Istre, jer su upravo iz te austrijske pokrajine stizale vijesti o velikoj gladi i ugroženosti djece.⁹⁵⁵ Akcija je prividno zamišljena kao smještaj djece na odmor u ferijalne kolonije tijekom ljeta, čime se namjeravalo najbrže ishodovati odobrenje državnih vlasti.⁹⁵⁶ Udomiteljima je rečeno kako će smještaj trajati do proljeća 1918. godine. Stvarni cilj akcije svodio se na spašavanje gladne djece iz ugroženih područja. Rad Središnjeg odbora tražio je maksimalni angažman socijalno osviještenih ljudi, a odaziv je bio velik. Uključile su se brojne osobe iz upravnog, gospodarskog, prosvjetnog, kulturnog i crkvenog života Banske Hrvatske. Veliku ulogu odigrali su ban Antun Mihalović i podban Vinko Krišković. Za svog prvog pomoćnika i tajnika odbora, dr. Šilović je uzeo dr. Đuru Basaričeka, pravnika i svog negdašnjeg studenta.⁹⁵⁷ Radi transparentnosti djelovanja, propagande i senzibiliziranja šire javnosti, u srpnju 1917. godine pokrenut je časopis *Narodna zaštita ratnih nemoćnika i siročadi* (kasnije samo *Narodna zaštita*), koji je uređivao Đuro Basariček.⁹⁵⁸

Moto pod kojim se odvijala akcija spašavanja ratom ugrožene djece glasio je „Spasiti djecu!“.⁹⁵⁹ Preliminarni korak bio je uspostava veza s prosvjetnim i crkvenim organizacijama te podružnicama Crvenog križa u Istri, Slovenskom primorju, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini. U suglasnosti s podbanom Kriškovićem, predsjednik Središnjeg odbora dr. Šilović uputio je 16. srpnja 1917. godine okružnicu hrvatskom prosvjetnom društvu Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru u Opatiju u kojoj obavještava njeno vodstvo da su voljni primiti djecu od 7. do 12. godine života na prehranu u ferijalne kolonije. Na odgovor se nije dugo čekalo. Šest dana poslije, Družbin tajnik Viktor Car Emin javlja kako je poduzeto sve da se otpremi grupa od 150 djece.⁹⁶⁰ Akcija je počela 28. srpnja kada je u Zagreb stigla prva skupina istarske djece iz Kastavštine, Opatije i Lovrana. Sva istarska i krčka djeca putovala su u Zagreb vlakom koji je prometovao

⁹⁵⁵ Josip Šilović (Praputnjak kraj Bakra, 1858. - Zagreb, 1939.), bio je pravnik, znanstvenik, pedagog, humanist i političar. Dugogodišnju profesuru obavljao je na zagrebačkom Pravnom fakultetu, na kojem je bio rektor u tri mandata. Rektor Sveučilišta u Zagrebu bio je 1898./1899. Socijalnu i humanitarnu djelatnost obavljao je višegodišnjim predsjedanjem Narodne zaštite - Saveza dobrotvornih društava. Bio je jedan od utemeljitelja Lige za zaštitu djece u Zagrebu (1914.) te urednik Narodne zaštite. Ban Savske banovine bio je od 1929. do umirovljenja u siječnju 1931. godine. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, n. djelo, str. 30-31.; A. SZABO, n. djelo, str. 49-62.

⁹⁵⁶ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 42

⁹⁵⁷ Đuro Basariček (Zagreb, 1884. - Beograd, 1928.), bio je pravnik, humanist i političar. Do 1916. godine radio je kao pravnik u Slavonskom Brodu i Petrinji da bi potom bio imenovan kotarskim sucem u Zagrebu. Političku aktivnost obavljao je u Hrvatskoj seljačkoj stranci kao zastupnik u beogradskoj Narodnoj skupštini. Ubijen je 20. lipnja 1928. godine u atentatu na zastupnike HSS-a u Narodnoj skupštini. Više vidjeti u: Agneza SZABO, n. djelo, str. 51.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, n. djelo, str. 45.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu“, *Podravina*, Vol. 5, br. 10, Koprivnica, str. 136.

⁹⁵⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, str. 48., 51.; A. SZABO, n. djelo, str. 55.

⁹⁵⁹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 14.

⁹⁶⁰ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 67.

na relaciji Rijeka-Budimpešta (tzv. Budimpeštanac) u posebnim, separatnim vagonima. U Zagrebu su dočeka, okrjepljena i odvedena na obilazak grada.⁹⁶¹ Nakon toga uslijedio je putovanje do krajnjih udomitelja. Prva skupina od 18 gladne krčke djece stigla je 19. kolovoza u Općinu Farkaševac u Bjelovarsko-križevačkoj županiji.⁹⁶² Pratile su ih učiteljice Jelka Kocijan Radivoj i Ivanka Sablić. S njima je bilo i 23 djece s otoka Cresa pod pratnjom učitelja Ivana Nežića i Dinka Vlakančića te učitelja Stjepana Gjukića kao predstavnika Središnjeg odbora. Na željezničkoj stanici u Cirkveni dočeka ih je mjesni tamburaški zbor, a dobrodošlicu im je izrazio općinski načelnik Josip Petrović. Zanimljivo da su na doček došla i dva pravoslavna paroha, Petar Tomić iz Donje Kapele i Andrija Doić iz Bolča, a lokalno pravoslavno stanovništvo prihvaćalo je djecu s istom brigom kao i katoličko. Uostalom, u svom pozdravnom govoru, paroh Doić je Hrvatsku označio kao „blagu i milu majku koja na grudi prihvaća svoja čeda.“⁹⁶³

Nepunih mjesec dana kasnije, 17. rujna, stigla je u Zagreb, pod vodstvom učiteljica Jelke Kocijan Radivoj i Marijane Pulitzer, druga skupina od 48 krčke djece (30 dječaka i 18 djevojčica) te je prosljedila put prema Križevcima. Bila su tu djeca iz Omišlja, Baške, Punta, Vrbnika i Malinske. Na križevačkom željezničkom kolodvoru dočekali su ih gradonačelnik dr. Stjepan pl. Pomper, grkokatolički biskup Julije Drohobeczky, barunica Marta pl. Kiepach sa kćerkama, ravnatelj Višeg gospodarskog učilišta i povjerenik Podružnice društva Crvenog križa Mijo Graho, gradski liječnik dr. Fran Gundrum Oriovčanin, gradski kapetan Milan pl. Huzjak, ravnatelj Opće pučke škole Nikola Pavić, učitelj Franjo Arbes, mnogo gimnazijalaca i sveučilištaraca koji su bili na praznicima te mnoštvo građana. U povorci prema gradu, krčku djecu pratilo je građanstvo s hrvatskim trobojnicama te tamburaški zbor, a ispred gradske vijećnice pozdravni govor u ime domaćina održao je dr. Fran Gundrum Oriovčanin. U ime malenih Krčana riječi zahvale za gostoprimstvo uputio je školski nadzornik Ljudevit Krajačić iz Zagreba. Nakon okrjepe u biskupskom dvoru, gdje su djeca dobila bijelu kavu i pšenični kruh, proveden je liječnički pregled, a potom su djeca razmještena u hraniteljske obitelji. Barunica Kiepach uzela je na skrb osam dječaka, biskup Drohobeczky jednu djevojčicu i tri

⁹⁶¹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 119.

⁹⁶² Puntarski svećenik Alojzije Ragužin navodi kako je stotinjak krčke djece u pratnji dvije učiteljice početkom rata preko društva Hrvatski radiša otputovalo iz Rijeke prema Bjelovarsko-križevačkoj županiji, odnosno mjestima Hercegovac i Sv. Ivan Žabno. Prema svjedočanstvima puntarske djece odlazili su i 1916. godine. Neki su ostajali duže, a neki vrlo kratko jer su po njih dolazili roditelji i odvodili ih kućama. A. RAGUŽIN, *Punat I.*, Krčki zbornik, sv. 23., posebno izdanje 17, Krk, 1991., str. 37-39.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 69-70.

⁹⁶³ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 69-70.

dječaka, a ostala djeca smještena su u građanskim križevačkim obiteljima ili seljačkim obiteljima u okolici. Skupina od 14 djevojčica, u pratnji učitelja Stjepana Gjukića, nastavila je put prema Koprivnici, gdje su ih dočekali barunica Lila Inkey i dr. Lav Fischer, koprivnički odvjetnik i tajnik gradskog Crvenog križa. Barunica je sedam djevojčica smjestila na svom imanju u Rasinji, šest djevojčica bilo je smješteno kod seljačkih obitelji, a jedna kod časnih sestara.⁹⁶⁴ Veliku ulogu u prihvaćanju djece u Koprivnici i okolici imao je gradski javni bilježnik dr. Edo Dorčić, porijeklom s otoka Krka, koji je u nekoliko navrata javno pozivao Koprivničane da doniraju novčane priloge za opskrbu djece i pri tom je skupio velike novčane iznose.⁹⁶⁵ Na Dušni dan 1917. godine krenulo je 57 djece, uglavnom Cresana, iz Zagreba preko Križevaca u Sv. Ivan Žabno. U Križevcima im se pridružilo sedmero djece s otoka Krka, koji nisu htjeli ostati u gradu jer nisu navikli na gradski život pa su tražili smještaj na selu. Nakon ručka djeca su podijeljena mještanima Sv. Ivana Žabnog, Cirkvene i Kendelovca.⁹⁶⁶

Dolazak krčke djece nastavio se tijekom 1918. godine.⁹⁶⁷ Učiteljica Djevojačke pučke škole u Baški, Dragica Mahulja, uputila je 23. lipnja dopis Mjesnom školskom vijeću u Baški u kojem kaže: „Kako je poznato da je materijalno stanje našega naroda ove godine bilo dosta slabo, mnogi su roditelji bili prisiljeni poslati svoju djecu na prehranu u Hrvatsku i Slavoniju.“⁹⁶⁸ U nastavku navodi imena učenica koje su otišle na prehranu, a prema prijavama roditelja. Tako su 27. svibnja otišle 3 učenice, a 18. lipnja njih još 18. Djevojčice su bile starosne

⁹⁶⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 73-74.

⁹⁶⁵ Edo Dorčić, doktor pravnih znanosti, došao je u Koprivnicu krajem XIX. stoljeća u kojoj je radio kao odvjetnik pa javni bilježnik. Bio je liberalnih usmjerenja i vrlo aktivan u društvenom životu grada. U vrijeme raspadanja Austro-Ugarske Monarhije priključio se Mjesnom odboru Narodnog vijeća, u kojem je zajedno s gradonačelnikom Josipom Kamenarom vodio brigu o zbrinjavanju siromašnih žitelja Koprivnice. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 122.

⁹⁶⁶ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 74-75.

⁹⁶⁷ O dolascima istarske i krčke djece na prehranu u sjevernu Hrvatsku riječke *Primorske novine* posvetile su samo jedan članak: „Idu djeca za kruhom...“, br. 132, str. 1, 12. 6. 1918. Pulski dnevnik *Hrvatski list* posvetio je ovoj temi daleko veću pozornost te je od ožujka do rujna 1918. godine objavio niz članaka, ponekad svakodnevno, u kojima je donosio brojčane pokazatelje, davao upute i savjete roditeljima, te je objavljivao dojmove Viktora Cara Emina: „U Hrvatskoj na prehrani preko 6600 djece“, br. 953, str. 2., 2. 3. 1918.; „Istarska djeca u Sv. Ivanu Zelini“, br. 961, str. 2-3., 10. 3. 1918.; „Istarska djeca na prehrani u Podravini“, br. 973, str. 2., 22. 3. 1918.; „Hrvatska za istarsku djecu“, br. 996, str. 3-4., 21. 4. 1918.; „Roditeljima koji kane iseliti djecu u Hrvatsku“, br. 1037, str. 2., 1. 6. 1918.; „Kod istarske djece u Sv. Ivanu Zelini“, br. 1042, str. 2-4., 6. 6. 1918.; „Iseljivanje naše djece u Hrvatsku i Slavoniju“, br. 1043, str. 1., 7. 6. 1918.; „Milodari za iseljenu djecu Istre, Dalmacije i Bosne-Hercegovine“, br. 1046, str. 2, 10. 6. 1918.; „Za iseljivanje djece“, br. 1053, str. 2., 17. 6. 1918.; „Književnici za našu djecu“, br. 1055, str. 1., 19. 6. 1918.; „Putovanje naše djece u Hrvatsku i Slavoniju“, br. 1058, str. 2., 22. 6. 1918.; „Roditeljima koji šalju djecu u Hrvatsku ili Slavoniju“, br. 1064, str. 2., 28. 6. 1918.; „S našom djecom iz Pule u Gjurjevaca“, br. 1077, str. 1., 11. 7. 1918.; „Odborima, koji opremaju djecu na prehranu u Hrvatsku i Slavoniju“, br. 1094, str. 2-3., 28. 7. 1918.; „Odlazak naše djece u Hrvatsku i Slavoniju“, br. 1108, str. 3., 11. 8. 1918.; „Odlazak naše dece na prehranu u Hrvatsku“, br. 1113, str. 2., 16. 8. 1918.; „Naša deca u Hrvatskoj“, br. 1132, str. 1., 4. 9. 1918.

⁹⁶⁸ DARi, JU 19, DS-37, kutija 8, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi (1913. - 1919.), spis br. 55, 23. 6. 1918.

dobi od 7 do 13 godina (od 1905. do 1911. godišta). Dvije djevojčice bile su iz Jurandvora, jedna iz Batomlja, a ostale iz Baške. Nakon tri mjeseca, vratile su se 4 djevojčice, a u travnju 1919. godine vratilo se još 12 djevojčica. Jedna djevojčica od 10 godina umrla je u Hrvatskoj, ali razlog smrti nije naveden.⁹⁶⁹

Djeca koja su dolazila iz istog mjesta uglavnom su smještena u istim selima. Razlog je vrlo jednostavan. Pošto su se našla u nepoznatoj sredini, bio im je potreban netko poznat da bi se osjećala sigurnije. Bašćanska djeca uglavnom su udomljavana u seoskim obiteljima u mjestu Gola u blizini Koprivnice. Djeca su pohađala mjesne škole, išla su u crkve, ali su i radila na imanjima svojih udomitelja.⁹⁷⁰ Središnji odbor se preko svojih županijskih odbora morao brinuti da se ne prijeđe granica iskorištavanja dječjeg fizičkog rada. Vjerojatno je u tom smislu bilo zloupotreba, ali oni su bili pojedinačni i vrlo brzo bi se djecu odvodilo iz takvog okruženja. Pozitivna strana cijele akcije bila je prehrana djece te briga da budu adekvatno odjevena i obuvena. Osim toga, prema svjedočanstvima same djece koja su bila na prehrani, sklopljena su dugogodišnja prijateljstva i veze s udomiteljima i njihovom djecom.

Roditelji, točnije majke, odlazile su „da posjetim svoju malenu dječicu koja me pozivlju, a ja kao prava majka odazivljem se njihovom pozivu“, da im odnesu posteljinu i rublje, ali i da se same nastane u njihovoj blizini s mlađom djecom.⁹⁷¹ Međutim, bila je to ujedno prilika da se u Hrvatskoj nabave neophodne živežne namirnice. Prije odlaska, a sukladno putnim propisima, majke su trebale podnijeti molbu Kotarskom poglavarstvu u Krku. Nakon odobrenja prilagale su fotografiju s potpisom, potvrdu o cijepljenju protiv boginja, potvrdu o uplati pristojbe za putni list ili putovnicu (iznosila je 1 krunu) te uplatu biljega od 3 krune. Legitimacijski list plaćao se 20 filira.⁹⁷² Na temelju priloženih potvrda i uplata, Općinska poglavarstva izdavala su Osobni opis u kojem je moralo biti vidljivo mjesto kamo se putuje, razlog putovanja i putna relacija. Osobni opis morao je biti potvrđen u mjesnoj oružničkoj (žandarmerijskoj) postaji. Gotovo sve molbe za izdavanje putnih isprava bile su odobrene, a njihov rok trajanja bio je ograničen na 3 mjeseca.

Do završetka Prvoga svjetskog rata na prehrani je bilo više od 20.000 djece, razmještenih u Zagrebačkoj, Bjelovarsko-križevačkoj, Virovitičkoj, Požeškoj i Srijemskoj

⁹⁶⁹ DARI, JU 19, DS-37, kutija 8, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi (1913. - 1919.), spis br. 94, 30. 9. 1918.; spis br. 10, 7. 4. 1919.

⁹⁷⁰ „Još o iseljivanju naše djece u Hrvatsku“, *Hrvatski list*, br. 1054, str. 1., 18. 6. 1918.

⁹⁷¹ DARI, JU 19, kutija 118, Osobni opis za putovnicu u inozemstvo, spis br. 1858, 12. 8. 1918.; spis br. 1915, 21. 8. 1918.; spis br. 1984, 26. 8. 1918.; spis br. 1894 ad., 31. 8. 1918.

⁹⁷² DARI, JU 19, kutija 117, spis br. 6488-17, 9. 8. 1917.

županiji. Prema podacima *Narodne zaštite* ukupan broj djece koju je na prehranu smjestio Središnji zemaljski odbor do kraja 1918. godine bio je 16.618 od kojih 12.406 iz Bosne i Hercegovine, 2.081 iz Istre, 1.641 iz Dalmacije i 491 dijete iz Slovenskog primorja. Premda je Viktor Car Emin smatrao da je tijekom čitave akcije u Hrvatskoj bilo smješteno oko 3.000 istarske djece, podaci Središnjeg odbora iz 1921. godine govore o 2.209 djece.⁹⁷³ Tada se u Hrvatskoj nalazilo još 474 djeteta koji se nisu mogli vratiti uslijed talijanske okupacije istarskog poluotoka te Kvarnerskih otoka tijekom studenoga 1918. godine.⁹⁷⁴

Podatke o broju istarske djece smještene na prehrani u sjevernoj Hrvatskoj donio je *Spomenspis na spasavanje istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece za vrijeme prvoga svjetskog rata*, objavljen 1921. godine u Zagrebu. Oni govore da je od 1917. do 1921. godine ukupno došlo 2.202 djeteta, od kojih se 1.735 vratilo. Najviše ih je došlo iz lošinjskog kotara (555 djece), a najmanje iz pulskog (173 djeteta), što ne čudi obzirom da je Pula bila već dobrobrano ispražnjena. Iz krčkog kotara došlo je 228 djece, od kojih se vratilo njih 182, a 1921. godine ostala su još 46 djeteta.⁹⁷⁵ Međutim, prema iskazu same djece i njihovih roditelja taj broj je veći, a možemo donekle rekonstruirati iz kojih su općina dolazila.

OPĆINA	Baška	Dobrinj	Dubašnica	Krk	Omišalj	Punat	Vrbnik	UKUPNO
BROJ DJECE	132	22	58	30	30	67	12	351

Tablica 70. Broj krčke djece na prehrani u sjevernoj Hrvatskoj od 1917. do 1921. godine

Pregledno po tadašnjim upravnim granicama i područjima krčkih općina, djeca su dolazila iz sljedećih mjesta: Općina Baška (Baška 107, Batomalj 1, Jurandvor 3, Draga Bašćanska 5, Stara Baška 16), Općina Dobrinj (Dobrinj 7, Gabonjin 5, Hlapa 3, Klimno 5, Soline 1, Žestilac 1), Općina Dubašnica (Malinska 26, Bogovići 3, Dubašnica 2, Kremenići 4,

⁹⁷³ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 75-76.

⁹⁷⁴ Talijanska okupacija otoka Krka trajala je od 15. studenoga 1918. godine do 25. travnja 1921. godine. O tome više u završnom dijelu rada.

⁹⁷⁵ M.KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, isto, str. 81.

Milovčići 6, Oštrobradići 2, Poljica 1, Sabljici 2, Sveti Anton 2, Sveti Vid-Miholjice 10), Općina Krk 30, Općina Omišalj 30, Općina Punat (Punat 61, Kornić 6), Općina Vrbnik (Vrbnik 9, Risika 3).⁹⁷⁶ Vidljivo je da se broj krčke djece pristiglih na prehranu uvelike razlikuje od podataka Središnjeg odbora, i to za 123 djeteta. Trećina djece došla je iz Baške i bašćanske općine što se može objasniti doseljavanjem 43 obitelji s ukupno 118 članova, uglavnom žena i djece, tijekom 1915. godine iz Pule i pulskog kotara, čime je izvršen dodatan pritisak na općinsku aprovizaciju.

Statistički podaci o broju djece koja su došla na prehranu u sjevernu Hrvatsku i Slavoniju nepouzdana su iz više razloga. Prvo, evidencije iz ratnog razdoblja su nestale. Drugo, popis iz 1920. godine nije obuhvatio djecu koja su se vratila kućama, jer je vraćanje bilo selektivno, često i bez znanja županijskih odbora. Treće, osim organiziranih konvoja, mnoga djeca su u pratnji svojih roditelja dolazila pojedinačno i upitno je jesu li statistički zavedena.⁹⁷⁷ Na isti način su se i vraćala svojim domovima. Stoga se točan broj krčke djece koja su bila na prehrani vjerojatno neće moći utvrditi, ali to ne umanjuje činjenicu da se radilo o najvećoj humanitarnoj akciji provedenoj na pozadinskoj fronti.

3. 7. 3. Akcije sakupljanja i pomoć vojsci

Nakon što je postalo izgledno da će Austro-Ugarska Monarhija morati voditi dugotrajni rat na više bojišta pojavio se problem deficita sirovina koje su bile neophodne u opskrbi ratne mašinerije i vojnika. Antantina pomorska blokada i nepouzdanost prometnih kopnenih komunikacija izolirali su državu koja je nastojala iscrpljivati vlastite rezerve uz prijeku pomoć stanovništva. Opskrba vojske ratnim oruđima i oružjima, prije svega topovima, postala je upitna pa je Ministarstvo rata u Beču preko ostalih ministarstava koja su joj bila podređena krenulo u akciju sakupljanja metala i metalnih predmeta među civilnim stanovništvom kako bi se ublažio navedeni nedostatak te kako bi vojna industrija mogla pratiti situaciju na bojištima. Pri tome se računalo na odaziv pučanstva koje je trebalo motivirati za akcije, a za to su bila zadužena tijela političke vlasti, od pokrajinskih do kotarskih i općinskih. Zbog toga su sakupljanja bila protkana patriotizmom jer se domovini trebalo darovati „dobra srca“.⁹⁷⁸ Metal koji je najviše nedostajao bio je bakar, ali sakupljanja nisu bili „pošteđeni“ niti predmeti od žute mjedi ili mesinga (kao

⁹⁷⁶ Isto, str. 79-81.

⁹⁷⁷ Isto, str. 140-145.

⁹⁷⁸ DARI, JU 19, kutija 111, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 919, 8. 5. 1915.

slitine bakra i cinka), kositra, bronce, olova, nikla i aluminija. Sakupljanje potrebitih kovina imalo je zakonsku podlogu u Carskoj naredbi od 7. veljače 1915. godine (L.D.Z. br. 27), koja je promet kovina stavila pod državnu kontrolu. Općinske vlasti na otoku morale su svakog 8. u mjesecu sastavljati popise vlasnika metala te njihovu vrstu i količinu.⁹⁷⁹ Najveći doprinos sakupljanju dale su školske uprave koje su angažirale učiteljstvo da sa starijom djecom metodom „od vrata do vrata“ obilaze stanovništvo u točno određene i javno proglašene dane, jer „tko bi odbio mladenačke sabirače metalâ za rat, koji će do malo pokucati na vrata svakoga stana i svake radnje, tko ih ne bi rado vidio, gdje odilaze licem zažarenim od veselja, što su sretno izvršili zadaću?“⁹⁸⁰

Vrsta metala	Dječaka pučka škola u Baški	Djevojačka pučka škola u Baški	Mješovita pučka škola u Dragi Bašćanskoj
bakar	342,05	288,90	170
aluminij	90,60	0,33	
kositar		21	
olovo		13	36
žuta mjed	89,60	120	30
cink		11,50	
nikal		0,03	
srebro		0,28	
zlato		0,03	
UKUPNO	522,25	455,07	236

Tablica 71. Sakupljanje metala na području bašćanskog Mjesnog školskog vijeća u svibnju 1915. godine (iznosi su izraženi u kilogramima)

⁹⁷⁹ DARI, JU 19, kutija 110, spis br. Pr. 168, 20. 3. 1915.

⁹⁸⁰ DARI, JU 19, kutija 111, Proglas C. i kr. ratnog ministarstva *Patrijotsko sabiranje metalâ za rat* pod protektoratom Nj. Preuzv. c. i kr. ratnog ministra, generala topništva A. pl. Kroatina, 8. 5. 1915.

Akcija sakupljanja metala provedena je dvokratno tijekom svibnja i pokazala je da je stanovništvo „pregledalo konobe i tavane“ te je svoje beskorisne predmete darovalo vojnoj upravi u velikim količinama. Među sakupljenim predmetima našle su se budilice, džepni satovi, nakit, stare kovanice, metalna dugmad i zvonca.⁹⁸¹ Sakupljanja su provedena nedjeljom, a bašćansko učiteljstvo ozbiljno je shvatilo poziv i zajedno sa školskom djecom sakupilo ukupno 1.213,32 kilograma metala. Najviše je sakupljeno bakra, 800 kg, jer je akcija bila usmjerena ponajviše na taj prijeko potreban metal. Od ostalih sakupljenih metalnih predmeta, količinom odskače 240 kg žute mjedi.

Međutim, očito je da dobrovoljnost na državnoj razini nije bila dostatna za ogromne vojne potrebe, poglavito kada je traženje ušlo u sama domaćinstva pa su se tražili kućanski predmeti kao što su metalne ploče sa štednjaka, mjedeni mužari (morteri, avani, stupe) za koje su se dobivali željezni s utisnutim sloganom „Durch Krieg zum Sieg“ („Ratom do pobjede“) ili bakrene ploče s krovova.⁹⁸² Stoga je država pribjela rekvizicijama uz određenu naknadu.⁹⁸³ Stanovništvu se nalagalo da predaje sve: šipke, cijevi, ploče, ukrase, dugmad, praporce, kible, klobuke, kišobrane, metalna slova, „embleme“, natpise, „prosto orudje za pušenje“, garniture za pisanje, kuhinjsko suđe i štošta drugoga.⁹⁸⁴

Tijekom ljeta 1915. godine bilo je određeno sakupljanje bakrenih „pecivnih naprava“, koje su se slale Carsko-kraljevskom Prijemnom povjerenstvu za kovine i smjese u Grazu (*K. k. Übernahmeskommission für Metalle und Legierungen in Graz*).⁹⁸⁵ Radilo se o bakrenim kotlovima za pečenje rakije s pripadajućim poklopcima i cijevima, koji su se obloženi daskama prevozili parobrodom *Ungaro-Croate* do Rijeke odakle su, ukrcani na vlakove, prevezeni u Graz. Na bašćanskom općinskom području u dva navrata preuzeto je ukupno 147 bakrenih kotlova (ukupne težine 5.959 kg), koji su prevezeni u 136 sanduka.⁹⁸⁶ Uredno su popisani vlasnici kotlova, broj i težina predanih dijelova, a od Povjerenstva u Grazu stigla je procjena

⁹⁸¹ DARi, JU 19, kutija 111, Dopisi uprave Djevojačke škole u Baški, spis br. 38, 6. 5. 1915.; spis br. 48, 14. 5. 1915.

⁹⁸² Željezne ili kamene mužare moglo se nabaviti po cijeni od 5 kruna, a dio prihoda išao je za liječenje ratnih invalida. DARi, JU 19, kutija 111, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1692, 29. 8. 1915.; kutija 114, spis br. 5969, 24. 6. 1916.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1546, 30. 6. 1916.

⁹⁸³ Ministarstvo rata otkupljivalo je sve bakrene predmete u ratne svrhe po cijeni od 2,35 do 2,55 kruna po kilogramu. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 11.470, 17. 11. 1915.

⁹⁸⁴ „Rekviriranje kovina u kućanstvima“, *Hrvatski list*, br. 109, str. 2., 31. 10. 1915.; *Obznana gle izručbe kovinskih predmeta*, DARi, JU 19, kutija 118, 9. 2. 1918.

⁹⁸⁵ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 7270, 14. 8. 1915; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1606, 15. 8. 1915.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1650, 20. 8. 1915.

⁹⁸⁶ DARi, JU 19, kutija 111, dopisi (bez broja) Prijemnom povjerenstvu za kovine i smjese u Grazu, 3. 9. i 22. 10. 1915.

njihove vrijednosti. Vlasnicima je na izbor stavljena odluka da prihvate procijenjenu vrijednost kotlova i budu odmah isplaćeni sredstvima iz općinske blagajne ili su mogli uložiti pisani „prigovor na višu vrijednost“ te čekati konačnu odluku Povjerenstva.⁹⁸⁷

Tijekom 1916. godine preciziran je postupak predaje i preuzimanja metalnih predmeta, a određivao je formiranje komisije sastavljene od jednog povjerenika imenovanog od Kotarskog poglavarstva, načelnika Općine ili njegovog zamjenika i jednog vještaka. Komisiji je bilo određeno da u određene dane obiđe sve trgovine, gostionice, kavane, hotele, krčme, slastičarne, škole, kupališta, pekare i ostale proizvođače te odredi koji će se predmeti predavati. Trgovci i proizvođači morali su predati polovicu od ukupne težine metalnih predmeta koje su posjedovali. Predmeti od cinka ili njegove slitine predavali su se u cijelosti. Nadalje, ako je trgovac ili proizvođač već svojevóljno predao dio predmeta Kovinskoj centrali u Beču ili Patriotičnom sabiralištu metala (*Patriotische Metallverbindung*), morao je predati onaj dio predmeta koji je ostao kada se pribrojala težina već predanih predmeta sadašnjoj težini predmeta i podijelila te se odbila količina koju je već predao. Svi ostali predavali su sve metalne predmete. Komisija je izdavala potvrde o preuzimanju i procjenjivala vrijednost predmeta na osnovu ministarske naredbe od 23. rujna 1915. godine, a mogla je procijeniti koji su predmeti vlasniku od prijeke potrebe i odrediti rok od dva mjeseca za naknadnu predaju. U tom roku morala mu je nabaviti isti predmet od drugog materijala. Postojala je mogućnost da komisija odredi trajnu odgodu predaje metalnih predmeta, što nije vrijedilo za predmete od cinka. Predmeti povijesne i umjetničke vrijednosti slali su se pokrajinskom Namjesništvu u Trstu na stručnu procjenu. Općinska poglavarstva morala su odrediti prostorije za skladištenje u kojima su se predmeti čuvali do otpreme, a to su bile općinske prostorije ili nerijetko školske učionice. Originalni primjerci tiskanica slali su se Centralnoj komisiji za rekviziciju (*Zentrale Requisition Kommission*) pri Ministarstvu rata u Beču. Prilikom predaje trebalo je naglasiti je li predmet darovan ili je predan uz odštetu, koja se odmah plaćala. Potvrde o isplati slale su se Intendanturi vojnog zapovjedništva u Grazu.⁹⁸⁸

Rekvizicija nisu bila pošteđena niti tvornička postrojenja. U kolovozu 1916. godine bašćanski poduzetnik Petar Grandić, vlasnik Tvornice za preradu rajčica, proizvodnju konzerve i koncentrata, obavijestio je kotarsku vlast da mu je Komisija za preuzimanje metala u ratne svrhe rekvirirala bakreni kotao te izdala potvrdu da kotao može zadržati do 15. studenoga.

⁹⁸⁷ DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 6240-16, 10. 7. 1916.

⁹⁸⁸ Član komisije i vještak za bašćansku općinu bio je Nikola Dujmović, kovač iz Baške. DARi, JU 19, kutija 113, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1727, 19. 7. 1916.

Grandić je naveo kako je ove godine tvornica proizvodila konzerve rajčice, a kako se one brzo pokvare, kotao je potreban radi čestog kuhanja. Zato je molio nadležnu vlast da se zauzme da kotao ostane u tvornici, jer bi bez njega i drugi strojevi stali. Ujedno je napomenuo da će tvornica raditi i iduće godine, a kako nije mogao naći zamjenski kotao podsjetio je na ministarsku naredbu od 16. lipnja 1916. godine, čija točka IV. Od otpreme oslobođeni metalni predmeti u 2. stavku navodi predmete oslobođene od predaje: „kotlići za ukuhavanje voća i povrća od bakra ili žute mjedi, koji se upotrebljavaju u tvorničkim radnjama“. Kotarska vlast bila je nemoćna pa je naredila da Grandić mora nakon određenog roka predati kotao komisiji jer je „mogao u svoje vrijeme, da traži od komisije, kao što su i drugi učinili, da mu ona naruči drugi kotao od drugog materijala“, a budući da je propustio tu priliku „dužnost je da predade svoj kotao određenog dana.“⁹⁸⁹

Krajem iste godine počela je isplata za rekvirirane bakrene predmete, ali uz produženje roka za naknadnu predaju. Novim krugom predaje bili su obuhvaćeni svi metalni predmeti koji su prilikom zadnje rekvizicije ostavljeni vlasnicima na određeno vrijeme kao i oni predmeti koji nisu predani jer su ih vlasnici sakrili. Sve metalne predmete preuzimala je komisija u Krku. U srpnju 1917. godine Ministarstvo rata naredilo je predaju mjedenih kljuka (kvaka) na vratima i bakrenih školskih zvona. Prema popisima bašćanskog vještaka Nikole Dujmovića, u Baški su 452 kuće imale 787 mjedenih kvaka, dok je u Dragi Bašćanskoj na 320 zgrada bilo 176 takvih kvaka. Za Staru Bašku popis je izradio seoski poglavar Ivan Brnabić, koji je naveo da je u selu ukupno 27 mjedenih kvaka na samo tri zgrade, i to: kuratna kuća ima ih 7, školska zgrada 11, a njegova kuća 9 mjedenih kvaka.⁹⁹⁰ Školska zvona predavala su se uz odštetu od 3 krune po kilogramu ili kao dar vojnoj upravi. Mjesno školsko vijeće u Baški izvijestilo je 12. rujna Kotarsko školsko vijeće da su poslana dva školska zvona, jedno iz škole u Baški, a jedno iz škole u Staroj Baški. Zvona su predana uz odštetu.⁹⁹¹ Posljednji veliki val rekvizicije metala i metalnih predmeta na otoku Krku počeo je 18. veljače 1918. godine i trajao je dva dana, a njime

⁹⁸⁹ Arhivska građa ne nudi odgovor na pitanje što se dalje događalo na relaciji Grandić-Komisija za preuzimanje metala, ali možemo pretpostaviti da mu je bakreni kotao oduzet, jer tu nije bilo milosti i „progledavanja kroz prste“ te da je u tvornici zaustavljena proizvodnja. Na koncu, dopis iz srpnja 1918. godine u kojem je kotarski upravitelj Ernest Karlavaris tražio od krčkih općinskih poglavarstava da mu jave jesu li od Centralne rekvizicijske komisije primili željezne kotlove (za toš) naručene 1916. godine u zamjenu za oduzete bakrene navodi nas na iznesenu pretpostavku. Dakle, bakreni kotlovi oduzimani su brzo, a zamjenski željezni dolazili su sporo ili nisu nikada niti došli na otok Krk. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 3310, 30. 10. 1916., spis br. 3366, 10. 11. 1916.; kutija 118, spis br. 7908-18, 18. 7. 1918.

⁹⁹⁰ Bašćanski vještak Nikola Dujmović u izvješćima ne spominje Batomalj i Jurandvor pa se može zaključiti da u tim mjestima nije bilo mjedenih kvaka, jer je malo vjerojatno da ih nije obišao. DARi, JU 19, kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1516, 27. 7. 1917.

⁹⁹¹ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 456-17, 31. 7. 1917.

su bili obuhvaćeni svi predmeti od bakra, nikla i aluminijska.⁹⁹² Kao i do sada, za prvim valom rekvizicije došao je dva mjeseca poslije drugi, koji se odnosio na predmete koji nisu uzeti posljednji puta ili su „prilikom preposljednje rekvizicije 1916. g. proglašeni kao prijeko potrebni i ostavljeni vlasniku“.⁹⁹³ Zaključno, dobrovoljna sakupljanja metala počela su u proljeće 1915. godine da bi već u jesen prerasla u rekvizicije, koje su se u godišnjim ciklusima ponavljale sve do ljeta 1918. godine.⁹⁹⁴

Dobrovoljne i prisilne akcije sakupljanja imale su isti vojni predznak i naglašeni patriotizam. Državi i vojsci bilo je potrebno svega pa se sakupljalo: flaše, stari papir, jutene vreće, špaga, stara odjeća i rublje, vuna, kaučuk i guma, kopriva, kora, metlovina (banistra), brnistra (žuka), žir, divlji kesten i kupinovo lišće. Nositelji gotovo svih akcija bili su mjesni učitelji sa školskom djecom. Nekoliko akcija sakupljanja zaslužuju poseban osvrt jer oslikavaju sveopću oskudicu sirovinama koja je vladala u državi od kasne jeseni prve ratne godine.

Pozornost plijeni sakupljanje životinjskih kostiju jer je u državi došlo do nestašice fosfornih umjetnih gnojiva. U predratno vrijeme fosforit, sirovina za pravljenje mineralnog superfosfata nabavljala se iz prekooceanskih zemalja, a ratna situacija i prometna izoliranost Monarhije prekinula je uvoz. Kao nadomjestak služilo je koštano brašno iz životinjskih kostiju. Akcije sakupljanja provođene su od kraja studenoga 1915. godine višekratno do kraja rata pod sloganom „Nijedna kost ne smije propasti!“, a za Primorje je nadležno bilo bečko društvo „Colla“, koje je sirovinom opskrbljivalo industriju za preradu kostiju. Njena najbliža ispostava bila je „Regina Civran's Nachfolger“ („Regina Civran i nasljednici“) u Trstu, koja je za svakih 100 kg kostiju plaćala 9 kruna, a za istu težinu rogova 16 kruna. Središnje mjesto za sakupljene kosti bila je Centrala za kosti (*Knochen-Zentrale*) u Beču.⁹⁹⁵ Osim za gnojivo, kosti su služile za pravljenje masti za sapune i svijeće, za pripremu sukna ta za koštani ugljen (spodij) potreban u procesu rafiniranja šećera.

Sakupljanje kupinovog lišća, kao surogata za čaj (kineski i ruski) počelo je u jesen 1914. godine i protezalo se do ljeta posljednje ratne godine. Bilo je organizirano suradnjom općinskih

⁹⁹² Nasušna potreba države za niklom postala je evidentna kada su od 1. siječnja 1917. godine iz upotrebe povučene niklovane kovanice od 20 filira, a zamijenile su ih željezne iste vrijednosti. DARi, JU 19, kutija 115, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 3439, 24. 11. 1916; kutija 118, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 340, 10. 2. 1918.

⁹⁹³ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 12656-17, 11. 4. 1918.

⁹⁹⁴ „Rekvizicija i prijava kovina iz grupe platine“, *Hrvatski list*, br. 1075, str. 2., 9. 7. 1918.

⁹⁹⁵ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 11.301, 15. 11. 1915.; Oglas Općinskog povjerenika u Baški br. 2655, 24. 11. 1915.

i školskih vlasti, a provodilo se nakon nastave ili u vrijeme školskih praznika.⁹⁹⁶ Nadzor učiteljstva bio je neophodan kako bi akcije imale učinkovitost, a kada se sakupljalo na privatnim zemljištima bila je potrebna dozvola vlasnika. Premda je sakupljanje bilo neplaćeno, kao motivacijski faktor nudila se novčana nagrada najuspješnijim sakupljačima.⁹⁹⁷ Nakon branja, lišće se pralo i sušilo te spremalo u školskim prostorijama, a nakon toga bi ga preuzimale općinske vlasti i u vrećama slale u austrijski Korneuburg gdje se nalazila državna Eksperimentalna stanica za promociju kulture ljekovitog bilja (*Versuchsstelle des Komitees zur staatlichen Förderung der Kultur von Arzneipflanzen in Österreich*). Od 1915. godine lišće se slalo u bečko Sakupljalište kupinovog i jagodičnog lišća (*Sammelstelle für Brombeer und Erdbeerblätter*), a potom na preradu u kemijsku tvornicu Victor Adler.⁹⁹⁸

Sakupljanje koprive (užigavice) počelo je u kolovozu 1915. godine u svrhu proizvodnje „pletivnih vlakana“ za potrebe opskrbe vojske toplom odjećom. Vojna uprava plaćala je 1 krunu za 100 kg suhih stabljika da bi već iduće godine podigla otkupnu cijenu na 6 kruna uz napomenu da će sakupljanje školske djece biti besplatno, a općinski povjerenici (općinski tajnici, učitelji ili župnici), koji su se brinuli za primanje i skladištenje, dobivali su 2 krune po kvintalu. Predujam za isplatu općinama bio je uplaćen ako je količina sakupljenih kopriva bila veća od 1.500 kilograma.⁹⁹⁹

Opskrba vojnika na bojištu toplom odjećom bila je u zimskim uvjetima ratovanja nužnost. Zbog toga je Ministarstvo rata od prve ratne zime apeliralo na pokrajinske vlasti da prenesu na niže razine potrebu pravljenja čarapa, rukavica, dokoljenica, kapa i drugih vunениh odjevnih predmeta.¹⁰⁰⁰ Krčke žene samoinicijativno su se okupljale po kućama i izrađivale vunenu odjeću za svoje najmilije na bojištima ili su ih organizirale mjesne učiteljice.¹⁰⁰¹ Pri tome su veliku poticajnu ulogu imali kontinuirani apeli općinskih vlasti usmjereni prema

⁹⁹⁶ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 323-17, 20. 6. 1917.; kutija 118, spis br. 227-18, 15. 5. 1918.

⁹⁹⁷ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 10.485, 10. 10. 1914.

⁹⁹⁸ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 12.251, 4. 11. 1914.; kutija 111, spis br. 5927, 2. 7. 1915.; kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1542, 30. 6. 1916.

⁹⁹⁹ DARi, JU 19, kutija 112, Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 2678, 31. 12. 1915.; kutija 114, spis br. 4842, 22. 5. 1916.; kutija br. 114, spis br. 7570, 16. 8. 1916.; kutija 115, spis br. 9297-16, 2. 10. 1916.

¹⁰⁰⁰ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 10.732, 29. 10. 1915.

¹⁰⁰¹ Bašćanske žene okupile su se u prosincu 1914. godine u mjesnom Narodnom domu na predenju vune pod vodstvom i organizacijom mjesne učiteljice. „Baška za naše ratnike“, *Naša sloga*, br. 49, str. 3, 17. 12. 1914.

ženama.¹⁰⁰² Sakupljanje vune i kaučuka te odjeće imalo je 1915. i 1916. godine državni opseg i provodilo se u određene dane.¹⁰⁰³

PREDMET	1915.	1916.	UKUPNO
vuna	43	47,70	90,70
vunene tkanine	556,50	45,68	602,18
vuneni otpadci	80	107,82	187,82
pamuk i pamučna roba	31	35,72	66,72
platnena roba	15	14	29
kaučuk	5,50	13,15	18,65
UKUPNO	731	264,07	995,07

Tablica 72. Sakupljanje vune, pamuka i kaučuka na području općine Baška 1915. i 1916. godine (iznosi su izraženi u kilogramima)

Sakupljanje vune i pamuka, odjevnih predmeta od istih sirovina te sakupljanje kaučuka provedeno je angažmanom učiteljstva sa školskom djecom. Na području bašćanske općine rezultati su prezentirani po školskim okružjima za Bašku (naselja Baška, Batomalj i Jurandvor), Dragu Bašćansku i Staru Bašku.¹⁰⁰⁴ Stanovništvo bašćanske općine iskazalo se tijekom prve akcije sakupljanja u jesen 1915. godine u kojoj je sakupljeno ukupno 679,50 kilograma vune, vunениh tkanina i otpadaka.¹⁰⁰⁵ To je bilo očekivano obzirom na veliki broj ovaca na općinskom

¹⁰⁰² *Djevojke i žene!*, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2790, 14. 11. 1914., DARi, JU 19, kutija 110.

¹⁰⁰³ Vuna se 1915. godine sakupljala od 27. rujna do 2. listopada, a 1916. godine 13. i 17. lipnja. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 7954, 9. 9. 1915.; Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 1801, 14. 9. 1915.; kutija 115, spis br. 5737, 8. 6. 1916.

¹⁰⁰⁴ DARi, JU 19, kutija 113, Popis sakupljene vune i kaučuka na području mjesne općine Baška (bez broja), 6. 11. 1915.; kutija 115, Popis vune i kaučuka sabrane na području mjesne općine Baška, spis br. 1416, 3. 7. 1916.

¹⁰⁰⁵ U izvještaje bašćanske općinske vlasti nije uvrštena sakupljena roba koju su školske uprave poslale Ratnom opskrbnom uredu u Beču prije njihovih zaključivanja. Tako je primjerice na kraju prve akcije u jesen 1915. godine Djevojačka škola u Baški otpremila u Beč 42 vreće vune i kaučuka ukupne težine 709 kg. Djevojačka škola u Baški sakupila je 245,50 kg tkane i pletene vunene robe, 9 kg vune, 41,75 kg platnene robe, 15,95 kg pamučne robe, 14,5 kg kaučuka, 5,25 kg krzna i 52,75 kg konopa. Mješovita škola u Dragi Bašćanskoj sakupila je 160 pari vunениh čarapa, 12 komada vunениh zimskih pokrivača, 36 vunениh ženskih haljina, 67 vunениh muških halji, 10 zimskih

području.¹⁰⁰⁶ Naredne godine je količina sakupljenih vunениh odjevних predmeta drastično pala budući je sakupljanje provedeno početkom ljeta kada je striženje ovaca još bilo u tijeku. Osim toga, prekupci su obilazili krčka mjesta i nudili stanovništvu dobru cijenu za njihov otkup.¹⁰⁰⁷ Sirove vune prikupljeno je relativno malo što je u izravnoj vezi s rekvizicijama, koje su počele u proljeće 1916. godine i trajale do ljeta 1918. godine.¹⁰⁰⁸ Naravno, sakrivanje vune bilo je prisutno i to u brojnim slučajevima i velikim količinama, što je vlast primijetila i zaprijetila kaznama.¹⁰⁰⁹

U lipnju 1917. godine Ratni pripomoćni ured organizirao je na državnoj razini akciju prikupljanja platna, sukna i rubenine pod nazivom „Dan rubaca“. Pri tome su se sakupljala i novčana sredstva, koja su se dijelila Ratnom pripomoćnom uredu i Pomoćnom akcijom za zaštitu od studeni (*Kälteschutz*) i pokrajinskim Pripomoćnim uredima. Za „Dan rubaca“ određeni su 16. i 17. lipnja. Akcija je bila namijenjena pomoći vojnim invalidima i djeci vojnika, a provodile su je školske uprave.¹⁰¹⁰ Ministarstvo unutarnjih poslova odredilo je da će se u cijeloj državi tijekom trećeg tjedna u listopadu 1917. godine (14. - 21. 10.) provesti „sveopće sabiranje rublja“. ¹⁰¹¹ Na otoku Krku akcija je provedena 16., 17. i 20. listopada, a sakupljalo se staro rublje svake vrste (oprano ili neoprano, bijelo ili šareno, cijelo ili poderano), posteljina, ostatci ili otpadci rubenine, platnene, pletene ili pamučne tkanine te predivo. Učitelji i školska djeca koja su sudjelovala u sakupljanju bila su oslobođena školskih obveza i nastave. Sva sakupljena roba iz Primorja transportirana je željeznicom u Ljubljanu, a odatle u centralno

kabanica, 2 vunena prsluka, 7 vunениh kapa, 11 ženskih suknenih haljina, 4 vunениh gaća, 49 suknenih gaća, 36 vunениh rubaca, 9 ženskih suknenih krila, 11 platnenih muških gaća, 1 platnenu mušku halju, 12 platnenih košulja, 19 vunениh torbica, 2 kg izrađene i 2 kg neizrađene vune i 4 vreće po 20 kg suknenih i vunениh otpadaka i odrezaka. Pučka škola u Staroj Baški sakupila je 2 vreće vune i 3 vreće vunениh otpadaka te 1 vuneni pokrivač, 1 vunenu majicu i 1 vunenu halju. DARi, JU 19, kutija 115, Dopis Uprave pučke škole u Staroj Baški br. 62, 3. 10. 1915.; Dopis Uprave djevojačke pučke škole u Baški br. 95, 8. 10. 1915.; Dopis Uprave trorazredne mješovite pučke škole u Dragi Baščanskoj br. 28, 11. 10. 1915.; Dopis Uprave dječjačke pučke škole u Baški br. 84, 12. 10. 1915.

¹⁰⁰⁶ Općinska vlast u Baški brzojavno je izvijestila kotarsku vlast da na općinskom području 432 vlasnika imaju ukupno 10.000 ovaca, i to: u Baški 63 vlasnika s ukupno 1.800 ovaca, u Batomlju 22 vlasnika s ukupno 500 ovaca, u Jurandvoru 66 vlasnika s ukupno 2.000 ovaca, u Dragi Baščanskoj 203 vlasnika s ukupno 6.000 ovaca, u Staroj Baški 78 vlasnika s ukupno 4.000 ovaca. To je bilo ukupno 14.300 ovaca, od čega se do početka 1916. godine 4.300 ovaca prodalo. Na svakog uzgajivača prosječno su dolazile 23 ovce. Bitan odmak bio je u Staroj Baški gdje je na svakog uzgajivača dolazila prosječno 51 ovca. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. Pr. 107, 17. 2. 1916.

¹⁰⁰⁷ DARi, JU 19, kutija 115, dopis Uprave dječjačke pučke škole u Baški br. 86, 26. 6. 1916.

¹⁰⁰⁸ DARi, JU 19, kutija 212, Rekvizicija vune (1917. - 1918.)

¹⁰⁰⁹ DARi, JU 19, kutija 212, Rekvizicija vune (1917. - 1918.), Oglas baščanskog općinskog Upravnog odbora br. 1557, 28. 6. 1918.

¹⁰¹⁰ Prema dospjelim izvještajima, akcija na baščanskom općinskom području nije dobro prošla. U Baški je sakupljeno 5 kg krpa i 36,46 kruna, u Dragi Baščanskoj 28,20 kruna, a u Staroj Baški samo 7 kruna. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 4679-17, 5. 6. 1917.; spis br. 4746-17, 9. 6. 1917.; Oglas baščanskog općinskog Upravnog odbora br. 1124, 6. 6. 1917.; Dopis uprave Djevojačke pučke škole u Baški br. 63, 26. 6. 1917.

¹⁰¹¹ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 9678-17, 13. 10. 1917.

sakupljalište Ratnog opskrbnog ureda u Beču.¹⁰¹² Bašćansko Mjesno školsko vijeće izvijestilo je nadležnu kotarsku školsku vlast da su učenici u pratnji učitelja na bašćanskom općinskom području išli od vrata do vrata i sakupili ukupno 37,5 kg vune i 12,5 kg druge robe te da su sve poslali prema Beču.¹⁰¹³

Izdržati zimu u rovovima ili šatorima na otvorenome bilo je za vojnike pitanje životne egzistencije. Konzumiranje alkohola koje je za civilno stanovništvo ocijenjeno kao moralni društveni problem za vojnike je bila potreba jer „oni naši junaci trebaju pored odijela takodjer okrijepe“.¹⁰¹⁴ Zato je opskrba vojnika alkoholnim pićima (rakija, pelinkovac, vino, likeri) nalagala angažman pozadine.¹⁰¹⁵

U svim sakupljačkim akcijama civilnog pučanstva za vojsku i vojne potrebe sakupljali su se i milodari, odnosno novčani prilozima, koji su se slali vojnoj upravi. Posljednja takva akcija na državnoj razini provedena je polovicom 1918. godine pod pokroviteljstvom cara Karla I. pa se nazivala „Karlov tjedan“. Novčani prilozima bili su namijenjeni liječenju ratnih invalida, a u akciju su bili uključeni i časnici i vojnici.¹⁰¹⁶ Novčane priloge na otoku sakupljale su mjesne učiteljice ili kćerke uglednih općinara, a poslani su Vojnom otočnom zapovjedništvu u gradu Krku. U Staroj Baški sakupljanje je prekinuto jer „nije bilo moguće sabrati niti 1 fl. (filir, op. a.), narod je počeo prigovarati da su oni sami potrebni pripomoći.“ Akcija je pokazala potpunu financijsku iscrpljenost stanovništva neprekidnim davanjima državi, velikim poskupljenjima i ostalim nedaćama koje je stanovništvo podnosilo prethodne četiri godine, jer je u ostalim mjestima bašćanske općine ukupno sakupljeno skromnih 136,59 kruna.¹⁰¹⁷

3. 7. 4. Humanitarne akcije

Od samog početka rata na državnoj razini je pokrenuta agitacija za sakupljanje novčanih priloga za Crveni križ. Kroz akcije sakupljanja htjela se uspostaviti što jača povezanost civilnog stanovništva u pozadini s vojskom na bojištima:

¹⁰¹² DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 9841-17, 14. 10. 1917.; spis br. 621-17, 17. 10. 1917.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2710, 18. 12. 1917.

¹⁰¹³ DARi, JU 19, kutija 117, dopis Mjesnog školskog vijeća u Baški br. 117, 8. 11. 1917.

¹⁰¹⁴ DARi, JU 19, kutija 110, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2790, 14. 11. 1914.

¹⁰¹⁵ U kolovozu 1915. godine sakupljali su se novčani prilozima za vojsku na jugozapadnom bojištu (Sočansko bojište). To prilikom je sakupljeno i 5 litara rakije, 4 boce vina te 1 litra pelinkovca. DARi, JU 19, kutija 111, Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 1490, 28. 8. 1915.

¹⁰¹⁶ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 1268, 7. 6. 1918.

¹⁰¹⁷ DARi, JU 19, kutija 118, uz spis br. 1268, 18. 6. 1918. i 20. 6. 1918.; spis br. 1384, 24. 6. 1918.

„Pošto je na Previšnju zapovijed započelo sijevanje ubojitoga oružja u ratu za obranu naše Dinastije, zemlje i časti protiv bahatoga susjeda istočnoga, nema sumnje, da će mnogo naših junačkih vojnika proliti suza i krvi, podnijeti jada i nevolja svakojakih, oboliti i trpjeti. Dužnost sviju nas, koji iz očinske kuće pratimo njihovu sudbinu po neprijateljskim poljanama i brdinama, nije samo bratska sućut već i djelatna pomoć. Jedno i drugo iskazat ćemo najbolje novčanim prinosima za Austrijski Crveni križ, koji će jedino obilatim sredstvima moći ublažiti strahote rata.“¹⁰¹⁸

Već u kolovozu 1914. godine u krčkim općinama formirani su Odbori za sakupljanje milodara za Austrijsko društvo Crvenog križa (*Österreichischen Gesellschaft vom Roten Kreuze*). Novac se dostavljao Podružnici Crvenog križa za krčki kotar, koja je osnovana početkom prosinca iste godine. Godišnja članarina iznosila je 4 krune.¹⁰¹⁹ Na čelu joj je formalno bio kotarski upravitelj, a funkcionalno općinski odbori koje su operativno vodile mjesne učiteljice ili žene iz uglednijih obitelji.¹⁰²⁰ Prve akcije sakupljanja novčanih priloga za ranjene vojnike pokazale su početni entuzijazam stanovništva i želju da im se pomogne.¹⁰²¹ Bašćanski hotelijeri stavili su svoje objekte na besplatno raspolaganje za liječenje ranjenih časnika i vojnika, a uključile su se i mjesne bratovštine.¹⁰²² Osim novca, za Crveni križ sakupljala se hrana, odjeća i vino, koje se prodavalo na javnim dražbama s ciljem postizanja što veće cijene.¹⁰²³ Nakon što je u jesen 1914. godine pri Ministarstvu rata osnovan Ured za

¹⁰¹⁸ DARI, JU 19, kutija 110, spis br. Pr. 181, 3. 8. 1914.

¹⁰¹⁹ DARI, JU 19, kutija 110, spis br. 3023, 18. 12. 1914.; kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), dopis Podružnice Crvenog križa za krčki kotar br. 17, 11. 1. 1915.

¹⁰²⁰ Općinski odbor Crvenog križa za bašćansku općinu činili su općinski načelnik Božo Kaftanić, općinski savjetnici Juraj Barbalić i Juraj Dujmović, općinski zastupnik Franjo Pajalić, seoski poglavar u Staroj Baški Ivan Brnabić, učitelji Fran Katarinić, Petar Stašić i Gajo Milneršić, općinski poslužnik u miru Ivan Barbalić i župnik u Dragi Bašćanskoj Ivan Volarić. Naknadno su se priključile gospođice Lukušová i Halamová, te Franjo pl. Dessantich iz Baške. U rujnu je općinski odbor vodila nadučiteljica Bazilija Frančić, upraviteljica Djevojačke škole u Baški. DARI, JU 19, spis br. 1777, 14. 8. 1914.; spis bez broja, 26. 9. 1914.

¹⁰²¹ Tijekom kolovoza 1914. godine u Općini Baška sakupljeno je ukupno 1.647,70 kruna. Do kraja 1914. godine sakupljeno je ukupno 3.496,12 kruna, a poslano je još 34,80 kruna od prodaje patriotskih medaljona, znakovlja i kutija za šibice te 20 kruna od prodaje prigodnog cvijeća za Dušni dan. U studenome je Kornelija Dežman u ime Odbora zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć javila bašćanskoj općinskoj vlasti da će poslati 100 komada hrvatskih ratnih znakova po prodajnoj cijeni od 1 krune po komadu. DARI, JU 19, spis br. 1777, 14. 8. 1914.; kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), spis br. Pr. 392, 29. 10. 1914.; spis br. Pr. 422, 3. 11. 1914.; spis br. 1777, 4. 11. 1914.; 6. 11. 1914.

¹⁰²² Ante Tudor, vlasnik hotela *Velebit* na raspolaganje je stavio 10 soba s 20 kreveta za opravak oficira, Petar Grandić, vlasnik hotela *Grandić* na raspolaganje je stavio 7 soba s 14 kreveta, a Ivan Volarić, vlasnik *Ville Volarić* na raspolaganje Austrijskom Crvenom križu stavio je 10 soba s ukupno 18 kreveta. Također, Kupališno društvo u Baški priopćilo je da su oficiri oslobođeni kupališne pristojbe. Svaki član bratovštine Presvetog Sakramenta u Baški donirao je 1 krunu za Austrijski Crveni križ, čime je ukupno prikupljeno 500 kruna. DARI, JU 19, kutija 110, spis 1777, 8. 8. i 14. 8. 1914.

¹⁰²³ Vino sakupljeno za Crveni križ prodavalo se na javnim dražbama po početnoj cijeni od 27 krune za hektolitar. U listopadu 1914. godine na bašćanskom općinskom području sakupljeno je 30 hektolitara i 19 L vina, koje je na

ratnu skrb (*Kriegsfürsorgeamt*), koji je vodio akcije dobrovoljnih sakupljanja darova za vojsku, prionulo se organiziranjem i masovnijem sakupljanju. Ured je imao svoje podružnice u svim austrijskim pokrajinama, a za Trst i Istru podružnica je bila u Lloydovoj palači u Trstu (Natural Spendensammelstelle, Prirodna zbirka donacija). Krčka kotarska vlast aktivno se uključila u akcije i svoju poletnost prenosila je na niže razine vlasti, koje su stanovništvu objasnile da će učiteljice sa svojim učenicama sakupljati zimsku odjeću za vojnike, a dobro će doći proizvodi kojih na otoku ima u dovoljnim količinama (sir, smokve, vino, rakija) te oni kojih gotovo i nema (dalekozori, kompasi, papir za pisanje i olovke, uvozna pića, sapun, duhan, industrijska hrana).¹⁰²⁴ Tako je započela akcija „Božićni dar“ tijekom koje je do polovice prosinca na bašćanskom općinskom području u 17 sanduka i 4 košare sakupljena odjeća, hrana, piće, duhan, cigarete i zavoji, izrezani sukladno propisima Crvenog križa.¹⁰²⁵

U listopadu je pokrenuta velika državna humanitarna akcija Austrijskog društva Srebrnog križa (*Gesellschaft vom Österreichischen Silbernen Kreuze*) pod geslom „Zlato za obranu - Željezo za čast“ („Gold zur Wehr - Eisen zur Ehr“). Stanovništvo je pozvano da daruje zlatni nakit i ukrasne predmete od plemenitih metala (prstenje, naušnice, ogrlice, narukvice, broševi) čija vrijednost nije smjela biti manja od 5 kruna, a zauzvrat su dobivali simbolično željezno prstenje s natpisom Zlato sam dao za željezo 1914. A. S. K. (Gold gab ich für Eisen 1914. A. S. K., Austrijski Srebrni križ, op. a.) ili Dadoh zlato za željezo (Zlato dadoh za željezo). Postojala je mogućnost uplate 5 kruna da bi se dobio takav željezni prsten ili nadoplate razlike do 5 kruna ukoliko je zlatni predmet procijenjen na manju vrijednost. Darovatelji predmeta vrijednosti manje od 5 kruna dobivali su prigodne potvrde (plakete). Sakupljeni vrijedni predmeti pretvarali su se u novac, koji se potom dodjeljivao obiteljima poginulih vojnika. Kotarski poglavar dr. Karlo Lusina u cirkularnom oglasu naglašavao je općinskim vlastima neka motiviraju pučanstvo da svoje dragocjenosti „postave na oltar domovini“ te da svi darovatelji dostave podatak o unutrašnjem promjeru prstena.¹⁰²⁶ U proslijeđenom oglasu bašćanski općinski načelnik Božo Kaftanić apelirao je pučanstvu: „Neka nijedan ne zateže, Domovina hitro treba pomoći, a tko hitro daje, dvaput daje!“¹⁰²⁷ Vrijednost sakupljenih

javnoj dražbi u studenome prodano po cijeni od 30 kruna za hektolitar. DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), Oglas Općinskog poglavarstva br. 2614, 17. 10. 1914.; spis br. 1777, 4. 11. 1914.

¹⁰²⁴ DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), spis br. 10.100, 7. 11. 1914.

¹⁰²⁵ Općinska vlast u Baški poslala je „posebnim vozovima“ u Krk 106 paketa kao *Božićni dar* za vojsku. DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), spis br. 1777/14, Popis sadržaja sanduka za momčad c. k. vojske, 6. 11. 1914.; spis br. 2877, 29. 11. 1914.; Popis sadržaja sanduka za "Austrijski crveni križ", 10. 12. 1914.

¹⁰²⁶ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. Pr. 395, 23. 10. 1914.; spis br. Pr. 395 ad., 28. 11. 1914.

¹⁰²⁷ DARi, JU 19, kutija 110, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 2712, 29. 10. 1914.

vrijednih predmeta procijenjena je na 590,05 kruna za što su darovatelji primili 44 željezna prstena.¹⁰²⁸

Nakon otvaranja Sočanskog i Tirolskog bojišta na kojima je sudjelovao veliki broj krčkih vojnika, potrebe Crvenog križa postale su ogromne. Stoga je pod pokroviteljstvom nadvojvode Franje Salvatora, polovicom 1915. godine počela još jedna velika akcija sakupljanja novčanih priloga, koju je pratila snažna propaganda s ciljem upozorenja stanovništvu da bi u slučaju vojnog neuspjeha i ono moglo biti ugroženo: „Što nam je bilo daleko, došlo nam je blizu: neprijatelj nam je pred vratima vlastite kuće, i premda smo stalni, da nam kuću ne će zapaliti, kako želi i nastoji, ipak će nam prouzročiti žrtava, koje treba da ublažujemo i njegujemo.“¹⁰²⁹

Slijedom toga, na otoku su ponovno formirani općinski odbori za sakupljanje. Kotarski upravitelj opravdavao je nužnost sakupljanja činjenicom da je prije izbijanja rata na otoku bilo nekoliko milijuna kruna gotovog novca, a u vrijeme rata kotarski Porezni ured isplatio je obiteljima mobiliziranih vojnika preko pola milijuna kruna. Bašćanski općinski načelnik uputio je stanovništvu naglašeni motivacijski i patriotski apel riječima:

„Narode! Do sada si učinio dužnost svoju i izdašno podupro sve ustanove slavne naše vojske. I crveni križ je dobio dosta tvojih darova. Vojska je naša zato slavodobitno napredovala! Svi smo čekali slavnu pobjedu, a nitko nije očekivao izdajnički napadaj naših ljutih starih dušmana talijana! Pokaži narode i sada da znaš podupirati vojsku, a znaj da će vojska naša učiniti svojski svoju dužnost i potući kako treba stare i ljute dušmane cijele monarhije a napose hrvatskog naroda. Znaj narode, da u borbi imade uvijek i rana, a to treba liječiti. Svaki nek dade koliko više može za ranjene naše junake, djecu, braću, oce. Svaki nek dade što više može!“¹⁰³⁰

Blizina bojišta, mnogobrojnost Krčana kao njegovih ratnih sudionika kao i sve veći broj ranjenika i invalida koji su se vraćali kućama, uvjetovali su veliki odaziv stanovništva za ovu akciju. Akcija je započela 29. lipnja, a na području bašćanske općine sakupljeno je toga dana ukupno 478,04 kruna, po čemu je općina Baška prednjačila u kotaru. Zbog toga je općinski povjerenik pohvalio stanovništvo: „Time je narod pokazao da shvaća zlobne namjere najbližeg i najzakletijeg našeg neprijatelja Talijana. Dok su junačka vojska i narod uskom ljubavi spojeni,

¹⁰²⁸ DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), dopis Podružnice Crvenog križa za krčki kotar br. 9, 10. 1. 1915.; dopis Podružnice Crvenog križa za krčki kotar br. 15/S. K., 26. 2. 1915.

¹⁰²⁹ DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), spis br. 5769, 21. 6. 1915.

¹⁰³⁰ DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 1232, 25. 6. 1915.

talijani nas ne će nikad uništiti. Znat će sada talijani što su sinovi Hrvatskoga naroda!“¹⁰³¹ Do kraja srpnja ukupno je sakupljeno 683,37 kruna. Poticaj da se krčke žene aktivnije uključe u ovu akciju dalo je osnivanje Gospojinskog odbora u Trstu za sakupljanje novčanih priloga, kojima su se kupovali darovi za Jugozapadnu vojsku. Na čelu odbora bila je Lucy Fries-Skene, supruga pokrajinskog namjesnika.¹⁰³² Bašćanski općinski povjerenik obratio se Bašćankama riječima: „Drugdje se je plemeniti ženski spol osobito iskazao u toj akciji. Ni Vi milovidne Bašćanke ne zaostanite za time. Sudjelujte sve, darujte same i budite druge na darežljivost.“ Potom je proširio apel na cjelokupno općinstvo: „Pokažite svi, da ljubite sijedog vladara i vojsku njegovu! To će biti oružje kojim ćete se i Vi boriti proti kletom dušmaninu Talijanu!“¹⁰³³ Osim novca, na otoku su se sakupljale cigarete, duhan, vino i mineralna voda.

Pomoć vojsci dolazila je i organiziranjem društvenih događanja kao što su bile zabave u vrijeme poklada ili uoči blagdana.¹⁰³⁴ Uoči Božićnih blagdana, posebno prve i druge ratne godine, organizirane su u svim istarskim kotarima zabave na kojima se, uz prigodni glazbeno-scenski program, prodavalo vojno znakovlje, organizirane su tombole i sakupljali su se novčani prilozima za kupnju darova za vojsku na Sočanskom bojištu. U bašćanskom mjesnom Narodnom domu zabava je održana 6. prosinca 1915. godine, na Dan sv. Nikole.¹⁰³⁵ Nosila je naziv „Božić na bojnom polju“ ili „Božićnica“.¹⁰³⁶ Čisti dobitak iznosio je 400 kruna.¹⁰³⁷

Tehnička prometna centrala Ratnog pripomoćnog ureda pri Ministarstvu unutarnjih poslova izrađivala je različite medaljone, kokarde, ukrasne igle i kutije za šibice koji su se prodavali u korist Crvenog križa, Ratnog pripomoćnog ureda i Centrale za skrb rodbine vojnika na bojištu.¹⁰³⁸ Krajem godine prodavali su se stolni i zidni kalendari Crvenog križa, a prihod je išao u humanitarne svrhe.¹⁰³⁹

¹⁰³¹ DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 1232 ad., 25. 6. 1915.; Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 1490, 28. 8. 1915.

¹⁰³² DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), spis br. 6604, 23. 7. 1915.

¹⁰³³ DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 1490, 31. 7. 1915.

¹⁰³⁴ U Puntu je organizirana pokladna zabava 1915. godine kojoj su nazočili predstavnici kotarske vlasti. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 2428, 24. 11. 1915.

¹⁰³⁵ „Baška: Zabava za božićni dar našoj vojsci“, *Hrvatski list*, br. 162, str. 2., 22. 12. 1915.

¹⁰³⁶ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. Pr. 739, 5. 11. 1915.; Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 2428, 27. 11. 1915.

¹⁰³⁷ Navedenom iznosu pridodano je 55,06 kruna sakupljenih u Staroj Baški, dok se u Dragi Bašćanskoj tom prigodom nije ništa sakupilo. DARi, JU 19, kutija 112, Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 2524, 18. 12. 1915.; spis br. 2524, 22. 12. 1915.

¹⁰³⁸ DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), spis br. Pr. 422, 3. 11. 1914.

¹⁰³⁹ Stolni kalendari prodavali su se za 2 kruna, a zidni za 1,50 kruna po komadu. DARi, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), spis br. 190-15, 5. 11. 1915.

Dostava darova vojnicima nije bila pravovremena jer je dolazilo do prometnih zastoja, poljska pošta zapinjala je uslijed vremenskih neprilika, a vojska je neprekidno bila u pokretu. Božićne darove sakupljene 1914. godine vojnici nisu primili niti do kraja siječnja naredne godine, a nekim bašćanskim obiteljima paketi su vraćeni početkom veljače.¹⁰⁴⁰

Sve veći broj poginulih vojnika i shodno tome ratnih udovica i siročadi te ranjenika koji su trebali liječenje povećavao je potrebe Crvenog križa za novčanim sredstvima pa je u austrijskoj polovici Monarhije od 30. travnja do 7. svibnja 1916. godine organizirana velika akcija pod nazivom „Tjedan Crvenog križa“. Za sakupljanje su se koristile škrabice na kojima je pisalo „Za Crveni križ i skrb za mladež“. Nositelji akcije bili su učitelji i učenici u krčkim pučkim školama pa je odlukom Ministarstva za bogoštovlje i nastavu jedan dan za njih bio slobodan kako bi mogli sakupljati članske prijave i darove.¹⁰⁴¹ Učitelji i učenici Dječjačke pučke škole u Baški sakupili su ukupno 162,07 kruna, dok je u Djevojačkoj školi sakupljeno ukupno 153,65 kruna. Uprava Trorazredne mješovite škole u Dragi Bašćanskoj izvijestila je da je sakupljeno ukupno 137,20 kruna. Seoski poglavar u Staroj Baški u svom izvješću o rezultatima akcije odvojio je sredstva prikupljena u Jednorazrednoj mješovitoj školi (105,74 krune) od onih prikupljenih u rudnicima boksita (133,70 kruna). Ukupno je na bašćanskom općinskom području od prodaje znakova, donacija i članarina za Crveni križ sakupljeno 692,36 kruna.¹⁰⁴² U Omišlju je angažmanom školske djece i pojedinačnim donacijama sakupljeno ukupno 678 kruna.¹⁰⁴³ U austrijskoj polovici Monarhije ukupno je sakupljeno 6.089,781.000 kruna, od čega u Austrijskom primorju 166.269,000 kruna.¹⁰⁴⁴

U srpnju je Austrijsko pomorsko društvo (Austrijsko društvo za promicanje pomorstva, *Österreichischer Flottenverein*) organiziralo proslavu 50. godišnjice Viške bitke iz 1866. godine. Bila je to prigoda da se pučanstvo podsjeti kako su tada „naši su hrabri mornari pod Visom potukli podle Talijane“, a danas je „podli talijan izazvao nas, da krvlju svojom utučemo pohlepu njihovu“.¹⁰⁴⁵ Na području Markgrofovije Istre proslavom je rukovodio Odbor za proslavu 50-godišnjice Viškog boja u Pazinu, koji je na otoku Krku koordinirao aktivnosti s

¹⁰⁴⁰ DARI, JU 19, kutija 213, Crveni križ (1914. - 1916.), dopis Podružnice Crvenog križa za krčki kotar br. 45, 25. 1. 1915.; dopis Podružnice Crvenog križa za krčki kotar br. 68, 7. 2. 1915.

¹⁰⁴¹ DARI, JU 19, kutija 114, dopis Podružnice Crvenog križa za krčki kotar br. 37, 18. 4. 1916.

¹⁰⁴² DARI, JU 19, kutija 114, spis Sedmica Crvenog križa (bez broja), 18. 5. 1916.; dopis Uprave trorazredne mješovite pučke škole u Baški Drazi br. 15, 18. 5. 1916.

¹⁰⁴³ „Iz Omišlja“, *Hrvatski list*, br. 310, str. 2., 20. 5. 1916.

¹⁰⁴⁴ Ante BRALIĆ, *Zadar u doba Prvog svjetskog rata*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zadru. Zadar, 2005., str. 280. Podatak je preuzet iz članka „Pokrajinsko pripomoćno društvo Crvenog Križa za Dalmaciju“, *Smotra Dalmatinska*, br. 90, 15. 11. 1916.

¹⁰⁴⁵ DARI, JU 19, kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1397, 20. 7. 1916.

Mjesnom skupinom Krk kao kotarskom podružnicom Austrijskog pomorskog društva. Na dan proslave, 23. srpnja, sva krčka mjesta bila su okićena državnim zastavama, a obilježavanje je počelo svetom misom da bi se nastavilo u školskim dvoranama ili narodnim domovima gdje se, uz slike cara Franje Josipa I. i admirala Wilhelma von Tegetthoffa, govorilo o Viškoj bitki, njezinim junacima i mornarima te o Austrijskom pomorskom društvu i potrebi učlanjenja u njegovu krčku podružnicu. Pri tome su se sakupljala novčana sredstva, dio kojih je išao u korist Crvenog križa za liječenje ranjenika. Na bašćanskom općinskom području sakupljen je ukupan iznos od 318,03 krune koji je uplaćen kotarskoj podružnici Crvenog križa.¹⁰⁴⁶

U ožujku 1917. godine Crveni križ je organizirao humanitarnu akciju pod nazivom „Trgovački dan“ u kojoj su trgovci donirali 1 % dnevnih bruto prihoda, poštujući pri tome maksimalne cjenike.¹⁰⁴⁷ Iste godine, povodom Dana Crvenog križa 2. lipnja, trgovci su pozvani da se odreknu jednog dijela prihoda u korist liječenja ranjenih i bolesnih vojnika. Svaki trgovac je zavisno o doprinosu (od 80 do 100 kruna, od 100 do 500 kruna i više od 500 kruna) u znak zahvale dobio od Crvenog križa umjetnički izrađenu diplomu.¹⁰⁴⁸

3. 7. 5. Krčko svećenstvo u ratu

Izbijanje rata i novonastala ratna situacija stavila je pred krčko svećenstvo, predvođeno biskupom Antunom Mahničem, nove izazove. Odlazak krčkih muškaraca u rat nalagao je Biskupskom ordinarijatu u Krku zadaću da iskaže podršku austrougarskoj vojsci.¹⁰⁴⁹ Početkom kolovoza u svim župnim crkvama služena je sv. Misa „Tempore belli“ s ciljem „da se izmoli u Boga pomoć za pobjedu našega oružja i zdravlje naših junaka.“¹⁰⁵⁰ Istovremeno je biskup, 11. kolovoza, uputio svećenstvu i vjernicima poslanicu „Česa smo se bojali“ u kojoj je naglasio kako je rat u koji je Monarhija uvučena pravedan i obramben pa stoga „prisiljeni smo s oružjem u ruci braniti svoju širu domovinu, dragu Austriju.“ U toj borbi treba moliti i očekivati Božju

¹⁰⁴⁶ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 1497, 28. 7. 1916.; spis br. 3277, 22. 8. 1916.

¹⁰⁴⁷ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 1841-17, 6. 3. 1917.

¹⁰⁴⁸ Većina bašćanskih trgovaca sudjelovala je u akciji, a među njima trgovkinje Marija Lovrić, Marijana Kvenić, Marija Marulić, Mare Pajalić i Dinka Hero. Osim trgovaca u akciji su sudjelovali mesari, ostali pojedinci te mjesne aprovizacije Baške, Drage Bašćanske i Stare Baške. Prema *Iskazu darovatelja* ukupno je prikupljeno 277,14 kruna. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 24-17, 16. 5. 1917.; spis br. 1165, 2. 6. 1917.

¹⁰⁴⁹ Blagoslivljanje vojske i oružja nije bio službeni stav pape Pia X., na kojeg je izbijanje europskog rata djelovalo šokantno. Ubrzo je obolio i umro 20. kolovoza. Marko MEDVED, „Vatikan i izazovi Prvog svjetskog rata i poraća s osvrtno na položaj grada Rijeke“, Zbornik *Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrтко Božić, Općina Punat - Naklada Kvarner, Punat - Novi Vinodolski, 2019., str. 113-143.

¹⁰⁵⁰ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 1778, 3. 8. 1914.

pomoć jer „stvar naša jest sveta i pravedna“.¹⁰⁵¹ Zazivajući na kraju poslanice Božji blagoslov za „našu Austriju“ i „sijedog vladara našeg Cara i Kralja Franju Josipa“, čelni čovjek krčke biskupije načelno je osudio rat, ali je pri tom zauzeo nedvosmislen stav prema državi i njenom vladaru, dok je vjernicima poručio da dižu „neumorno ruke svoje k Bogu moleći se za pobjedu našega oružja“.¹⁰⁵²

Početak veljače 1915. godine Biskupski ordinarijat u Krku prenio je krčkom svećenstvu zaključak austrijskih biskupa o održavanju javne i svečane posvete cjelokupnog pučanstva i države Presvetom Srcu Isusovom. U Baški je svečana sv. Misa održana 14. veljače u župnoj crkvi Svetog Trojstva s početkom u 10:00, a nakon nje posvetna molitva pred izloženim Svetotajstvom. Na misu su pozvani općinski zastupnici i svi činovnici.¹⁰⁵³ Generalno, Katolička crkva u Monarhiji pratila je mirotvornu politiku pape Benedikta XV., koji je tražio načina da se uspostavi pravedni mir.¹⁰⁵⁴

Problem prehrane stanovništva kao akutni i najveći problem u Monarhiji tijekom rata odrazio se i na svećenstvo. Svećenici su dobivali plaću (kongruu), ali je ona gubila vrijednost uslijed galopirajuće inflacije.¹⁰⁵⁵ Kritična faza u prehrani svećenstva nastupila je 1917. godine kada se na otoku počelo umirati od gladi. Polovicom iste godine općinske aprovizacije morale su aktivnim svećenicima davati dvostruko više hrane od količine koje su dobivali članovi tamošnjih obitelji pod uvjetom da nisu bili vlasnici obradive zemlje. Do kraja godine povećana im je mjesečna količina brašna sa 7,5 kg na 10 kg, što je u 1918. godini obuhvatilo i svećenike u mirovini.¹⁰⁵⁶ No, kako je situacija postajala sve teža mijenjala se i regulacija opskrbe pa je već polovicom 1918. godine ukinuta odredba za umirovljene svećenike dok je aktivnim svećenicima određena količina kukuruznog brašna prvotno 4 kg, a potom 8 kg više negoli ostalom pučanstvu. Izgledi da općinske aprovizacije zbog iscrpljenosti zaliha živežnih namirnica pojedini mjesec ne podjele propisane količine bili su vrlo veliki što je svećenicima predstavljao ogroman problem budući da nije postojala mogućnost retroaktivne podjele. Kada

¹⁰⁵¹ Franjo VELČIĆ, *Mahnici i Prvi svjetski rat*, Sluga Božji biskup Antun Mahnić, Internetske stranice Biskupije Krk, <http://biskupijakrk.hr> (pristupljeno 1. 10. 2019.)

¹⁰⁵² F. VELČIĆ, isto.; Stipan TROGRLIĆ, „Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914. - 1918.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41, br.3, Zagreb, 2009., str. 775-776.

¹⁰⁵³ DARi, JU 19, kutija 110, dopis Župnog ureda u Baški br. 45, 11. 2. 1915.

¹⁰⁵⁴ Livia KARDUM, „Mirovna inicijativa Pape Benedikta XV. godine 1917.“, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 38, br. 4, Zagreb, 2002., str. 161-176.; M. MEDVED, n. djelo, str. 120-121.

¹⁰⁵⁵ Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu odredilo je da u petogodišnjem razdoblju, počevši od 1. siječnja 1915. godine, prirodni prinosi starobašćanske župe za kongruu župnika moraju odgovarati novčanom ekvivalentu od 171,06 kruna godišnje. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 9486, 19. 8. 1914.

¹⁰⁵⁶ DARi, JU 19, kutija 209, Aprovizacija (1914. - 1918.), spis br. 5218-17, 18. 6. 1917.; spis br. 10457-17, 24. 11. 1917.; spis br. 3187-18, 23. 3. 1918.

je kotarski upravitelj Karlavaris neposredno pred kraj rata zaključio da je opskrba stanovništva mesom najvažnija, svećenici su ga morali dobivati najmanje svaki treći dan.¹⁰⁵⁷

Svećenici krčke biskupije sakupljali su među vjernicima na otoku novac za završetak gradnje kapucinske crkve Gospe Lurdske u Rijeci.¹⁰⁵⁸ Tom prilikom sakupljeno je ukupno 858,45 kruna.¹⁰⁵⁹ Povezanost krčkog svećenstva i biskupa Mahnića s riječkim kapucinima bila je izražena u vrijeme rata. Predvođeni o. Bernardinom Škrivanićem kapucini su u prosincu 1912. godine pokrenuli katolički dnevnik *Riječke Novine*, koji je u Božićnom broju donio programska načela Hrvatskog katoličkog pokreta s izrazito južnoslavenskim postavkama.¹⁰⁶⁰ Nakon izbijanja rata dnevnik se našao na udaru vojne cenzure da bi bio zabranjen 31. kolovoza 1914. godine. Biskup Mahnić zatražio je pomoć od zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera da se nastavi izlaženje katoličkog dnevnika, što se ostvarilo kada su svjetlo dana 8. rujna u Zagrebu ugledale *Novine*.¹⁰⁶¹ Južnoslavenska ideja nije u novom dnevniku nestala nego se diskretno provlačila pod uredništvom Petra Rogulje, negdašnjeg urednika zabranjenog riječkog dnevnika. Kada se početkom ožujka 1915. godine očekivalo da će Italija ući u rat na strani Antante, održan je kod riječkih kapucina sastanak kojem su nazočili biskup Mahnić, o. Jozo Milošević, vlč. Fran Binički, vlč. M. Pavelić, Petar Rogulja, don Frane Bulić, dr. Matko Laginja, dr. Ante Dulibić, te slovenski svećenici Ivan Evandelist Krek, dr. Anton Korošec i drugi.¹⁰⁶² Cilj sastanka bila je upoznati papu Benedikta XV. s položajem hrvatskog i slovenskog prostora i njihovog katoličkog stanovništva, a krajnji rezultat bio je dokument pod nazivom „Riječka spomenica“. U dokumentu koji je izradio i čiji je jedini potpisnik bio biskup Mahnić tražio se papin autoritet na poslijeratnoj mirovnoj konferenciji u zaštiti hrvatskih i slovenskih

¹⁰⁵⁷ DARi, JU 19, kutija 209, Aprovizacija (1914. - 1918.), spis br. 6458, 12. 6. 1918.; spis br. 8071-18, 24. 6. 1918.; spis br. 11573, 11. 10. 1918.

¹⁰⁵⁸ Kamen temeljac za gradnju nove kapucinske crkve, posvećene u čast BDM Lurdske i sv. Augustina, položen je 1904. godine. Krčki biskup Antun Mahnić posvetio je u veljači 1908. godine glavni oltar u kripti. Tijekom Prvoga svjetskog rata gradnja gornje crkve je zbog nedostatka novčanih sredstava tekla prilično sporo. Izvor: Hrvatska kapucinska provincija sv. Leopolda Bogdana Mandića, <https://kapucini.hr>rijeka-samostan-gospe-lurdske> (pristupljeno 27. 9. 2019.).

¹⁰⁵⁹ „Pokrajinske viesti. Biskup dobrotvor.“, *Jutarnji list*, br. 815, str. 4., 27. 9. 1914.

¹⁰⁶⁰ O Hrvatskom katoličkom pokretu više vidjeti u: Jure KRIŠTO, „Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 24, Zagreb, 1992., str. 25-45.; Jure KRIŠTO, „Od slavenstva do jugoslavenstva: suradnja hrvatskih i slovenskih krugova u Katoličkom pokretu“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Vol. IV, br. 7-8 (1-2), Zagreb, 2009., str. 111-120.; Zlatko MATIJEVIĆ, „Katoličanstvo i politika, Hrvatski katolički pokret i stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (1912.-1918.)“, *Hrvati kroz stoljeća*, 2008., 1., str. 167-188.; Zlatko MATIJEVIĆ, „Providencijalna politika: Hrvatski katolički pokret i politika (1903. - 1929.)“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Vol. IV, br. 7-8 (1-2), Zagreb, 2009., str. 151-174.; S. TROGLIĆ, „Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914. - 1918.)“, str. 763-781.

¹⁰⁶¹ Z. MATIJEVIĆ, „Katoličanstvo i politika“, str. 5.

¹⁰⁶² S. TROGLIĆ, n. djelo, str. 776.

nacionalnih interesa. Spomenica je sadržavala dva moguća scenarija ratnog raspleta. Prvi je predviđao mogućnost pobjede Monarhije u ratu. Tada bi se tražilo ujedinjenje Hrvata i Slovenaca u zasebnu državnu cjelinu s vlastitim parlamentom i vladom. Središte bi joj bilo u Zagrebu, a s ostatkom države bila bi povezana jedino zajedničkim vladarom. Drugi scenarij uzeo je u obzir ratni poraz i raspad Monarhije. U tom bi slučaju Hrvati i Slovenci formirali neovisnu državu.¹⁰⁶³ Spomenica je odnesena u Rim, a razvoj kasnijih političkih i ratnih odnosa u Europi neće joj ići na ruku. Naposljetku, papi nije bilo omogućeno sudjelovanje na poslijeratnoj Pariškoj mirovnoj konferenciji. Sadržaj „Riječke spomenice“ bio je sasvim dovoljan razlog da biskup Mahnić kao primarna meta, a potom i cjelokupno krčko svećenstvo, budu optuženi za nelojalnost habsburškoj kruni, čime su se počeli narušavati međunacionalni odnosi između Talijana i Hrvata na otoku Krku. Naime, u studenome se krčko svećenstvo branilo pred kotarskim vlastima od optužbi i kleveta neimenovanog „talijanskog šoviniste“ da nisu lojalni građani Monarhije.¹⁰⁶⁴ U protestnom pismu, krčki kler na čelu s biskupom iznosi argumente svoje ljubavi i odanosti prema dinastiji i državi, koje svakodnevno prenosi na vjernike i uči ih da trebaju „ljubiti Cara i Kralja kao Oca a domovinu kao majku“. Napose, na svakoj župnoj misi ne propušta se prilika da se izmoli molitva za „Njegovo Veličanstvo Cara i Kralja“, a svečanim misama slavi se svaki „veseli događaj u Prejasnoj Kući, svaki jubilej, svaka obljetnica previšnjeg imendana i rođendana, pa ćeš reći, da naše pučanstvo jedva može doći u hram Božji, a da u njemu ne čuje moliti za Cara i Kralja.“ Isto tako, prilikom „svećeničke primicije i godišnjice tih primicija, instalacija župnika“ te prilikom javnih nastupa u školama kao i privatnih razgovora u svojim domovima, svećenstvo ne propušta priliku „da u svojim vjericima dinastično i patriotično čustvo pobudi, dotično ojača, da u njima probudi osjećaje sinovske ljubavi, vjernosti i odanosti prema Njegovom Veličanstvu te čuvstvo ljubavi i privrženosti kako prema rodjenoj grudi tako prema široj domovini Austriji.“¹⁰⁶⁵ Nadalje, svećenstvo je zajedno s pučanstvom aktivno sudjelovalo u upisivanjima za ratne zajmove o čemu svjedoči dosadašnja uplata do 20.000 kruna, a sudjelovalo je i u ostalim oblicima sakupljanja za pomoć državi i vojsci pa je sakupilo „u darovima u naravi kao u pletivu, rubenini, vuni, obvojima, odijelu, jestivu, duhanu, zlatu i t.d. preko K. 60.000.“¹⁰⁶⁶ Na kraju pisma,

¹⁰⁶³ Z. MATIJEVIĆ, n. djelo, str. 6-7.; S. TROGRLIĆ, isto, str. 777.

¹⁰⁶⁴ Franjo VELČIĆ, „Dva dokumenta o ulozi Talijana i njihovom stavu prema Krčanima Hrvatima i biskupu Antunu Mahniću tijekom i neposredno nakon Prvoga svjetskog rata“, Zbornik *Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrtko Božić, Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o., Punat - Novi Vinodolski, 2019., str. 30.

¹⁰⁶⁵ Isto, str. 33-34.

¹⁰⁶⁶ Isto, str. 35.

potpisani krčki svećenici „krvavo uvrijedjeni u svojim dinastičkim i patriotskim osjećajima“ rezolutno i s „odurnošću“ odbijaju klevetu i traže od kotarskih vlasti odgovarajuću zadovoljštinu.¹⁰⁶⁷

Navode krčkog svećenstva potvrđuje njihov dodatni angažman u radu općinskih i mjesnih aprovizacijskih odbora, odbora za sakupljanje ratne pripomoći, a zauzimali su čelna mjesta u upravama mjesnih posujilnica te gospodarskih zadruga. Osim toga, često su zamjenjivali mobilizirane učitelje u pučkim školama. Primjerice, don Josip Bogović, kurat u Staroj Baški, vodio je tijekom ratnog razdoblja mjesnu aprovizaciju, a u školskim godinama 1917./1918. i 1918./1919. bio je učitelj u mjesnoj pučkoj školi.¹⁰⁶⁸ Neki od njih bili su aktivni članovi općinskih uprava i sudjelovali su u kreiranju svakodnevnog upravnog života krčkih općina, kao npr. vrbnički svećenik Bartol (Bare) Vitezić, koji je bio je općinski zastupnik, a od prosinca 1916. godine i privremeni općinski tajnik.¹⁰⁶⁹

Kako bi se nadoknadio nedostatak bakra i kositra u državi, Ministarstvo rata je u suradnji s Ministarstvom za bogoštovlje i nastavu pokrenulo 30. svibnja 1915. godine akciju rekvizicije crkvenih zvona. Istovremeno je objavljena naredba pokrajinskog Namjesništva o zabrani zvonjenja crkvenim zvonima u svim kotarima.¹⁰⁷⁰ Zabrana je među krčkim svećenstvom i u narodu uzrokovala snažan otpor. Tražila se dozvola zvonjenja barem nedjeljom što je kotarska vlast odbijala pa su vjernici samoinicijativno zvonom označavali bogoslužje. Upornost je rezultirala dozvolom kojom su se u lipnju 1918. godine preostalim zvonima naviještale mise u Baški, Omišlju i Vrbniku.¹⁰⁷¹

Premda je prvotno određeno da se oduzmu sva zvona, zbog pritiska crkvenih vlasti i javnosti, ostavljena su zvona neophodna za bogoslužje kao i ona koja su izrađena prije 1800. godine, jer su prema mišljenju pokrajinskih konzervatorskih ureda imala povijesnu i umjetničku vrijednost. To je bilo u skladu s odredbama koje je izdalo Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i zaštitu umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču (*K. u. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*).

¹⁰⁶⁷ Pismo su potpisali svećenici i redovnici koji su tada službovali na otoku (pismo sadrži 56 potpisa). Biskup Mahnić priložio je potpisani popratni dopis na njemačkom jeziku u kojem je potvrdio sadržaj pisma. Isto, str. 36-39.

¹⁰⁶⁸ DARi, DS-37, kutija 8, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis Kotarskog školskog vijeća u Krku br. 660-17, 29. 10. 1917.

¹⁰⁶⁹ DARi, JU 38, kutija 2, Glavarstvo općine Vrbnik, Zapisnici općinskih sjednica od 30. 10. 1913. do 10. 3. 1930.

¹⁰⁷⁰ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 5299, 31. 5. 1915.

¹⁰⁷¹ Puntarski župnik Frane Žic Antičić tražio je od općinskih vlasti dozvolu zvonjenja nedjeljom, a nakon što je dobio negativan odgovor obratio se Ratnom lučkom admiralitetu. Nije poznat rezultat njegove upornosti. A. RAGUŽIN, *Punat I.*, str. 28-29.

Sabiralište zvona s područja Austrijskog primorja bilo je u Ljubljani, gdje je poslovima popisivanja, katalogiziranja i izlučivanja vrjednijih zvona rukovodio pokrajinski konzervator Anton Gnirs. Za pretapanje rekviriranih zvona austrougarska vojska angažirala je ljubljanskog zvonoljevača Maksa Samassu.¹⁰⁷² Vojsna uprava je za konfiscirana zvona plaćala odštetu u iznosu od 4 krune po kilogramu. Sukladno uputama istoga tijela svaka (nad)biskupija morala je predati $\frac{2}{3}$ ukupne težine zvona, a crkvene vlasti trebale su voditi računa da preostala zvona ne diskordiraju.¹⁰⁷³

U rujnu 1915. godine počelo je sastavljanje popisa crkvenih zvona u Krčkoj biskupiji, koje je trebalo završiti do kraja godine.¹⁰⁷⁴ Godinu dana poslije Namjesništvo u Trstu javilo je preko krčkog kotarskog upravitelja dr. Emila Muche da počinje oduzimanje crkvenih zvona u okružjima blizu fronte pa „ako će se jednog dana provoditi rekvizicija zvona u krčkom kotaru, pozivaju se Općinska poglavarstvo da u svemu budu pri ruci komisiji, a naročito ako će trebati organizirati prijevoz vozovima do parobrodskeg pristaništa“.¹⁰⁷⁵ Krajem listopada Vojno-građevni odsjek u Ljubljani poslao je dopis da će na otoku Krku predaja zatraženih crkvenih zvona započeti u Omišlju u prvom tjednu mjeseca studenoga. Općinska poglavarstva pozvana su da, osim volova i vozova za transport zvona, osiguraju smještaj i prehranu za 12-13 osoba koji će obavljati rekviziciju.¹⁰⁷⁶ Na području bašćanske općine rekvizicija je provedena u drugoj polovici lipnja 1917. godine, a bašćanski župnik Milovčić nazvao ju je „grabež crkvenih zvonova“.¹⁰⁷⁷ U bašćanskoj župi skinuto je 12 zvona ukupne težine 1.345 kg, za što je plaćeno 5.392 krune.¹⁰⁷⁸ Ujedno je oduzeto i mjedeno crkveno posuđe. Bašćanski puk dijelio je sa svojim župnikom ljutnju i nemoć: „Oduzimanje pobudilo je u narodu ogorčenje i proklinjanje na tihu.“¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷² Željko BISTROVIĆ, „Rekvizicija zvona“, katalog izložbe *Zaboravljeni rat 1914. - 1918.*, ur. Tea Rosić, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 2015. str. 57-61.

¹⁰⁷³ „Rekvizicija crkvenih zvonova“, *Hrvatski list*, br. 325, str. 2., 4. 6. 1916.

¹⁰⁷⁴ „Stavnja zvonova“, *Riečki novi list*, br. 218, str. 2., 11. 9. 1915.; „Stavnja zvonova“, *Jutarnji list*, br. 1252, str. 7., 18. 9. 1915.; M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 24. 9. 1915.

¹⁰⁷⁵ DARI, JU 19, kutija 115, spis br. 7577-16, 18. 9. 1916.

¹⁰⁷⁶ Općinske vlasti bile su dužne osigurati brašno i odrediti osobu koja će peći kruh za članove komisije. DARI, JU 19, kutija 115, spis br. 10135-16, 31. 10. 1916.; kutija 116, spis br. 1080-17, 7. 2. 1917.

¹⁰⁷⁷ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 19. 6. 1917.

¹⁰⁷⁸ Bašćanski župnik Mate Milovčić vodio je preciznu evidenciju rekviriranih zvona na području svoje župe: „Župnoj crkvi oteli 3 zvona u sve 247 kg, 542 i 23 kg. Sv. Antonu 3 zvona od 4, 5 i 14 kg. Sv. Ivanu na groblju 2 zvona 123 i 81 kg. Sv. Nikoli 1 komad od 39 kg; Gospi Goričkoj 1 od 186 kg; sv. Križu 2 zv. od 49 i 35 kg.- u sve 12 zvona od kg 1345 a platili su lupeži 4 K po kg- u sve 5392 K.“. M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 19. 6. 1917.

¹⁰⁷⁹ M. MILOVČIĆ, isto.

Na dopis Ministarstva bogoštovlja kako se suvišna zvona trebaju besplatno ustupiti vojnim vlastima, puntarski župnik Frane Žic odgovorio je: „U Puntu ima toliko zvonova koliko ih treba za Bogoštovlje. Suvišnih za ratne svrhe uopće nema.“¹⁰⁸⁰ Usprkos župnikovom otporu u župi je skinuto pet zvonova ukupne težine 1.104 kg za koje je primljena odšteta u iznosu od 4.416,00 kruna uloženi u peti ratni zajam kod Anglo-austrijske banke u Beču.¹⁰⁸¹

Nakon provedene rekvizicije, na otok je u listopadu pristigla obavijest da će vojna uprava otkupljivati konope kojima se zvonilo po cijeni od 75 filira po kilogramu. Župnici su bili dužni načiniti izvještaj o količini konopa.¹⁰⁸² Rekvizicije crkvenih zvonova na otoku Krku nastavile su se u proljeće 1918. godine. Tom prilikom su u bašćanskoj župi skinuta još tri zvonova. Bašćanski župnik Milovčić svoju evidenciju oduzetih zvonova popratio je ironičnim komentarem: „S ovim je Austriji odzvonilo.“¹⁰⁸³

Prema dostupnim podacima iz zvonika krčkih crkava i kapela od studenoga 1916. godine do travnja 1918. godine ukupno je rekvirirano 41 zvono.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸⁰ A. RAGUŽIN, n. djelo, str. 28.

¹⁰⁸¹ Od ukupno četiri zvonova sa zvonika župne crkve Presvetog Trojstva skinuta su tri zvonova, a dva zvonova skinuta su sa zvonika crkve sv. Nikole. Za zvonova sa župne crkve dobiveno je ukupno 4.012,00 kruna, što bi značilo da su ukupno težila 1.003 kg. Za zvonova sa crkve sv. Nikole dobiveno su 404 krune, što znači da su zajedno težila 101 kg. Konzervatorski zavod u Ljubljani naredio je da se ne smije skinuti zvono iz 1607. godine sa zvonika župne crkve te zvono iz 1638. godine sa zvonika crkve sv. Roka. A. RAGUŽIN, n. djelo, str. 28-29.

¹⁰⁸² U župi Baška ostalo je 8,5 kg konopa (izvještaj župnika Mate Milovčića), u župi Draga Bašćanska ostalo je oko 6 kg konopa (izvještaj župnika Ivana Volarića), a u župi Punat 14 kg konopa (izvještaj župnika Frane Žica), koje je preuzela vojna komisija. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 2523, 26. 11. 1917.; A. RAGUŽIN, isto, str. 29.

¹⁰⁸³ Bašćanski župnik Milovčić izvještava: „Daljnji grabež zvonova. Opljačkaše sv. Mihovila: 1 zvon- 22 kg; Gospu Goričku: 1- 24 kg; sv. Luciju 1 zvon- 171 kg. Ukupno 217 po 4 K= 868.“ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 29. 3. 1918.

¹⁰⁸⁴ Preglednica rekviriranih zvonova nastala je na temelju arhivske građe i dostupne literature. Najviše podataka donio je Anton Božanić u seriji monografija o krčkim općinskim središtima, naseljima i župama: *Omišalj, drevna župa i iseljenici u New Yorku*.; *Vrbnik, povijesne mijene i drevna župa*, str. 87.; *Dobrinj i dobrinjsko područje, povijesni hod i drevna župa*, str. 94.; *Dubašnica, povijesne mijene, drevna župa i iseljenici u New Yorku*, str. 50., 85.; *Grad Krk, upravno, crkveno, kulturno i gospodarsko središte otoka Krka*, str. 49.; *Punat, povijesni hod, župa i iseljenici*, str. 99.; *Baška i bašćansko područje, povijesni hod i drevna župa*, str. 63.; *Naselja oko grada Krka, Zapadni dio otoka, Vrh i Kornić*, Glosa d.o.o. Rijeka, Krk, 2018., str. 115. Isti autor donio je podatke o rekviriranim krčkim crkvenim zvonovima u kraćim člancima: „Krčka crkvena zvona za austrougarsku vojsku“, *Krčki kalendar* 2017., Glosa d.o.o. Rijeka, Krk, str. 99-101.; „Vrbničkim zvonovima odzvonio I. svjetski rat“, *Vrbnički vidici*, br. 48, Vrbnik, 2016., str. 34-35. Broj rekviriranih crkvenih zvonova s bašćanskog općinskog područja šturo spominje prethodno navedeni svećenik Alojzije Ragužin. A. RAGUŽIN, *Glasovita župa Baška*, knjiga I., Krk, 1998., str. 21., 96-97.

Župa	Broj rekviriranih zvona
Baška	15
Bogovići	3
Draga Bašćanska	4
Dobrinj	3
Krk	4
Poljica	2
Punat	5
Stara Baška	2
Vrbnik	3
UKUPNO	41

Tablica 73. Rekvirirana crkvena zvona u krčkim župama

Preglednica rekviriranih zvona po krčkim župama ukazuje na brojnost oduzetih zvona u bašćanskoj župi. U dva navrata, 19. lipnja 1917. i 29. ožujka 1918., skinuto je 15 zvona ukupne težine 1.565 kilograma. Neki zvonici na otoku ostali su prazni, kao što je bio slučaj u župi Dubašnica gdje su sa zvonika župne crkve sv. Apolinara u Bogovićima skinuta sva tri zvona. Najveći broj zvonika ostao je samo s jednim zvonom. Premda je bilo predviđeno da će se novac od odštete uložiti u nabavu novih zvona nakon rata, propast Monarhije i poslijeratne okolnosti nisu to dozvolile.

Biskup Antun Mahnić bio je središnja figura krčkog svećenstva, ne samo zbog čelnog položaja u biskupiji, nego i po angažmanu koji je od njega zahtijevao upravo taj isti položaj.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁵ Između ostalog, biskup Mahnić raspisivao je tijekom rata u ime Biskupskog ordinarijata natječaj za dodjelu četiri godišnje stipendije za svećenički poziv iz obiteljske zaklade don Leopolda Rumšića iz Baške. Maksimalni iznosi za godišnje stipendije iznosili su: 400 kruna za učenike pučkih škola, 600 kruna za gimnazijalce, 200 kruna za pitomce bogoslovije te od 600 do 900 kruna za studente ostalih sveučilišta. Prvenstvo su imali muški rođaci

Već je navedeno da je Mjesna skupina Krk kao podružnica Austrijskog pomorskog društva organizirala u srpnju 1916. godine proslavu 50. godišnjice Viške bitke na otoku. Čelni čovjek Mjesne skupine Krk bio je upravo biskup Mahnić, koji je polovicom lipnja 1916. godine, uoči priprema za obljetnicu Viške bitke, uputio krčkim općinskim vlastima dopis u kojem ih je detaljnije upoznao s ciljem društva te njegovim načinom rada. Tom prilikom istaknuo je da je prijestolonasljednik Karlo pokrovitelj društva, koje se kao jedino takvo u državi brine za zaštitu interesa pomoraca i primoraca te trgovačke i ratne mornarice.¹⁰⁸⁶ Stoga se nadao da će mu pristupiti „ne samo odličnije osobe i korporacije (...) nego i širi slojevi.“¹⁰⁸⁷ Uspjeh proslave 50. godišnjice Viške bitke donio je novi zamah Mjesnoj skupini Krk, koja je počela primati sve više članova, a negdje su se učlanila kompletna Upravna vijeća poreznih općina.¹⁰⁸⁸ Članovi su se dijelili na redovne i izvanredne. Razliku su činile visine uplaćenih godišnjih članarina te prava i pogodnosti koje su mogli koristiti. Angažman Mjesne skupine Krk bio je tijekom 1917. godine izrazito prototalijanski. Najzorniji primjer bio je vrlo decidan pristup promjeni talijanskih naziva pomorskih društava i brodova u hrvatske nazive. Nakon bitke kod Kobarida u listopadu 1917. godine biskup Mahnić uputio je krčkim općinskim vlastima jasnu poruku: „Ima već preko dvije godine i pol, da se naša Monarhija nalazi u ratu sa susjednom Italijom. Po osobnim vodstvom Njegova Veličanstva naši su hrabri vojnici potjerali duboko u njegovu zemlju Talijana, koji je pružao grabežljive ruke za našim slavenskim Trstom, za našom Istrom, za našim morem. Naša je zemlja spašena, nadamo se za uvijek, od talijanskog gospodstva. No mi smo dužni krvi i smrti naših junaka, da očistimo naše hrvatsko more od svakog znaka, koji bi još mogao pružati neprijatelju bilo kakvu izliku, da je ovo more talijansko.“¹⁰⁸⁹ U dopisu se

zakladnikovih roditelja. „Biskupski ordinarijat u Krku“, *Hrvatski list*, br. 104, str. 2., 26. 10. 1915.; br. 877, str. 4., 16. 12. 1917.

¹⁰⁸⁶ Društvo je u Sarajevu izdavalo mjesečnik *Jedro*, koji je bio besplatan za redovne članove koji su godišnje uplaćivali najmanje 5 kruna, dok je jedan primjerak dolazio na deset članova koji su uplaćivali do 2 kruna godišnje. Nakladnik lista bio je Bosansko-hercegovački zemaljski savez Austrijskog pomorskog društva, a glavni urednik bio je novinar i pisac Ivo Dobržanski. DARi, JU 19, kutija 114, dopis Mjesne skupine Krk Austrijskog Pomorskog Društva br. 12, 15. 6. 1916.; „Jedro - novi list za pomorstvo“, *Hrvatski list*, br. 182, str. 4., 13. 1. 1916.

¹⁰⁸⁷ DARi, JU 19, kutija 114, dopis Mjesne skupine Krk Austrijskog Pomorskog Društva br. 15, 7. 7. 1916.

¹⁰⁸⁸ U Baški se 15 osoba učlanilo u Mjesnu skupinu Krk, među kojima župnik Mate Milovčić, kapelan Luka Turato, nadučiteljica Bazilija Frančić, trgovac i brodovlasnik Marko Frančić, brodovlasnik Petar Mihalić Moro, svjetioničar Jure Barbalić te općinski tajnik i blagajnik Petar Ostrogović, a svi koji su uplatili članarinu od 5 kruna izjasnili su se da žele primati društveni časopis. Članovi društva iz Drage Baščanske postali su župnik Ivan Volarić (uplatio 5 kruna), učiteljice Antica Rijavec i Katica Barbalić (uplatile 2 kruna), Mare Štefanić, Nikolina Seršić, Jelisava Dujmović, Marija Tomašić i Mare Sindičić (uplatile 1 krunu). Svi članovi Upravnog vijeća uplatili su godišnju članarinu od 5 kruna. Članarina se uplaćivala kod tajnika Antuna Pilepića, koji je zamjenjivao mobiliziranog blagajnika Vinka Ferlugu, kotarskog učitelja poljodjelstva. DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 1497, 26. 7. 1916.; dopis Mjesne skupine Krk Austrijskog Pomorskog Društva br. 21, 24. 10. 1916.

¹⁰⁸⁹ Redovni članovi društva plaćali su godišnju članarinu u iznosu od najmanje 5 kruna, primali su društveni časopis, a na skupštinama su mogli birati ili biti birani u društvena tijela. Izvanredni članovi mogli su biti pojedinci

dalje navodi kako naša trgovačka mornarica još uvijek nosi talijansko obilježje, a talijanski jezik je službeni jezik u pomorskom prometu. Stoga Mjesna skupina Krk na području svog djelovanja nastoji promijeniti takvu situaciju pa moli općinske vlasti da joj pomogne tako što će, ako bude potrebno, primorati brodovlasnike da promijene talijanska imena svojim barkama i brodovima u hrvatska. Brodovlasnik koji želi promijeniti ime svojoj barci ili brodu treba se preko mjesne Lučke i pomorsko-zdravstvene agencije ili preko njihovog izaslanstva obratiti C. kr. Lučkom i pomorsko-zdravstvenom poglavarstvu u Malom Lošinju molbom da se ubilježi promjena imena. U slučaju da brodovlasnik želi promijeniti ime svom brodu, a nije u financijskoj mogućnosti, troškove će djelomično ili popuno pokriti Mjesna skupina, ako joj financijska sredstva dopuštaju. Na kraju su pozvane općinske vlasti da u svakoj prilici podsjeća i potiče pomorce da na brodovima rabe hrvatski jezik, osobito izvan domaće luke, da pučanstvo na parobrodima u komunikaciji s osobljem uvijek govori hrvatskim jezikom jer „silno nam manjka narodnoga ponosa i hrvatske svijesti.“¹⁰⁹⁰ Općinska vlast u Baški ponudila je brodovlasnicima potpuno pokriće troškova za promjenu imena brodova, a ujedno ih je pozvala da preispitaju svoj nacionalni identitet:

„U ratu smo sa Italijom. U toj borbi smo mi dosta svojih izgubili i mogli smo se naučiti mnogočemu, te biti pretvrdi sinovi svoga slavnog hrvatskoga naroda. Sa svim tim se još i danas na našim ladjama šepire talijanska imena. To je sramota naša, to znači da naši mornari cijene više naše neprijatelje i njima pomažu a pljuvaju sramotu na svoj hrvatski jezik. Pokažite pomorci, da nijeste talijani nego sinovi hrvatskoga naroda koji je u ovome ratu prolio potoke krvi, učinio divna junaštva, stekao najljepše vijence. Promijenite talijanska imena ladja u hrvatska, i svagdje svi govorite i na moru i na kraju samo hrvatski. Pokažite da ste hrvati.“¹⁰⁹¹

Nedvojbena autoritet i ugled koji je uživao među otočnim stanovništvom doveo je biskupa Mahnića na čelno mjesto kotarskog Odbora za fond vojnika na Soči. Odbor je osnovan u svim austrijskim pokrajinskim kotarima, a sakupljao je novčane priloge za udovice i siročad poginulih vojnika na Sočanskom bojištu te liječenje ranjenika. Krčki kotarski Odbor okupio je sve općinske načelnike i viđenije ljude na otoku, a glavni operativac bio je Konrad Dešković,

koji su bili članovi ustanova ili društava koje su bile učlanjene u Austrijsko pomorsko društvo, a plaćali su godišnju članarinu u iznosu od 1 krune. Nisu mogli primati društveni časopis niti sudjelovati u izborima za društvena tijela. Svoje članstvo dokazivali su društvenom iskaznicom, koja im je omogućavala pogodnosti na putovanjima, kod trgovaca, u hotelima s kojima je društvo imalo takav ugovor. DARi, JU 19, kutija 114, dopis Mjesne skupine Krk Austrijskog Pomorskog Društva br. 29, 10. 11. 1916.

¹⁰⁹⁰ DARi, JU 19, kutija 117, dopis Mjesne skupine Krk Austrijskog Pomorskog Društva br. 30-17, 12. 12. 1917.

¹⁰⁹¹ DARi, JU 19, kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2714, 23. 12. 1917.

viši poštanski oficijal u gradu Krku. Kotarski upravitelj dr. Emil Mucha, kao predstavnik državne vlasti, figurirao je u Odboru kao njegov potpredsjednik.¹⁰⁹² Odbor je u akciju sakupljanja novca krenuo istovremeno s velikim pripremama za obilježavanje godišnjice Viške bitke. Do polovice rujna na otoku je sakupljeno ukupno 5.725,03 kruna. Novac je poslan zapovjedniku Sočanske vojske Svetozaru pl. Borojeviću, koji se dopisom od 6. listopada zahvalio na poslanom iznosu.¹⁰⁹³ Sakupljanje novčanih priloga nastavilo se i naredne godine.

Politički angažman biskupa Mahnića do punog izražaja došao je nakon potpisivanja Svibanjske deklaracije 1917. godine kojom su slovenski i hrvatski zastupnici okupljeni u Jugoslavenskom klubu u Carevinskom vijeću tražili preuređenje Monarhije na osnovu trijalizma.¹⁰⁹⁴ Biskup je javno i decidirano podržao deklaraciju i time načinio potpuni zaokret u pogledu svojih političkih i vjerskih načela.¹⁰⁹⁵ Postao je promicatelj južnoslavizma i zagovaratelj bratskih odnosa s Pravoslavnom crkvom.¹⁰⁹⁶ U tom smislu napisao je više članaka koji su objavljeni u zagrebačkim *Novinama* i ljubljanskom *Slovincu*. Obzirom da je u njima suprotstavljao srodnost slavenskog katolicizma i pravoslavlja germanskom protestantizmu, članci su bili cenzurirani ili izbačeni iz tiska.¹⁰⁹⁷ Biskupov stav prema integralnom jugoslavenstvu slijedilo je krčko svećenstvo. Na otoku Krku, Cresu i Lošinju svećenici su podržavali mirovnu inicijativu pape Benedikta XV. od 1. kolovoza 1917. godine, a istovremeno

¹⁰⁹² Krčki kotarski Odbor za fond vojnika na Soči činili su: biskup Antun Mahnić (predsjednik), kotarski upravitelj dr. Emil Mucha (potpredsjednik), viši poštanski oficijal u Krku Konrad Dešković (tajnik-blagajnik), odbornici: dr. Anton Orlič, župnik-dekan; dr. Anton Antončić, odvjetnik; Rudolf Tribusson, ravnajući učitelj Jednorazredne mješovite pučke škole Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru u Krku; Nikola Franolić, načelnik Općine Punat; Petar Ilijčić, načelnik Općine Omišalj; Nikola Dorčić, predsjednik bašćanskog općinskog Upravnog odbora; Josip Harbić, načelnik Općine Vrbnik; Josip Kirinčić, načelnik Općine Dobrinj; Petar Škarpa, načelnik Općine Dubašnica; dr. Mate Oršić, c. kr. sudac; Zaharija Petris de Herrenstein, c. kr. notar i Jakov Colombis, poštanski majstor u Krku. Revizori su bili Loredano Pozzo-Balbi, c. kr. porezni upravitelj i Zvonimir Spalatin, c. kr. porezni referent. DARi, JU 19, kutija 115, spis bez broja, 20. 7. 1916.; spis br. 1841, 3. 8. 1916.

¹⁰⁹³ Na području Općine Baška sakupilo se ukupno 480,80 kruna (općinski Upravni odbor donirao je 100 kruna, općinska aprovizacija 100 kruna, posujilnica u Baški 100 kruna, pojedinačnim priložima sakupljeno je u Baški 94,96 kruna, u Jurandvoru 47,30 kruna, a u Staroj Baški 38,54 krune. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 2163, 18. 9. 1916.; Oglas bašćanskog Upravnog odbora br. 3269, 3. 11. 1916.

¹⁰⁹⁴ Svibanjska deklaracija, donesena 30. svibnja 1917. godine, predviđala je ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba iz Austro-Ugarske Monarhije na temelju načela „narodnosti i hrvatskog državnog prava“ u jednu državu pod habsburškom dinastijom. Branka BOBAN, „Odnos hrvatske političke elite prema Svibanjskoj deklaraciji Jugoslavenskog kluba od 30. svibnja 1917. godine“, *Dijalog povjesničara - istoričara*, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb, 2001., str. 309-325.; J. KRIŠTO, n. djelo, str. 35.; Z. MATIJEVIĆ, n. djelo, str. 8-13.; S. TROGRLIĆ, n. djelo, str. 777.

¹⁰⁹⁵ Svibanjsku deklaraciju potpisali su i zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer te ljubljanski biskup Anton Bonaventura Jeglič. „Naši biskupi za Jugoslaviju“, *Hrvatski list*, br. 931, str. 2., 8. 2. 1918.; „Biskupi na čelu Jugoslavena“, *Hrvatski list*, br. 1140, str. 1., 12. 9. 1918.

¹⁰⁹⁶ „Biskup Mahnić i ujedinjenje naroda“, *Hrvatski list*, br. 1036, str. 2., 31. 5. 1918.

¹⁰⁹⁷ „Jugoslavenstvo i katolicizam“, *Hrvatski list*, br. 1031, str. 3., 26. 5. 1918.

su potpisivali prihvaćanje Svibanjske deklaracije. Do kraja godine javno ju je potpisalo 69 svećenika.¹⁰⁹⁸

U hrvatskim zemljama potpisivanje za Svibanjsku deklaraciju pretvorilo se u „Deklaracijski pokret“, koji se manifestirao održavanjem javnih političkih skupova i tribina.¹⁰⁹⁹ Hrvatski i slovenski zastupnici u raspuštenom Istarskom saboru snažno su poduprli Deklaraciju u posebnoj izjavi od 25. siječnja 1918. godine.¹¹⁰⁰ Deklaraciju su u Istri također podržali pojedinci te razna društva.¹¹⁰¹ Na otoku Krku potpisivanje nije prošlo bez prijepora. Bašćanski župnik Milovčić zabilježio je kako je proteklo potpisivanje na području bašćanske općine: „U Baški ju potpisalo muško i žensko malne listom, dok je u Dragi većina odbila. Draški oci domaje izjaviše: 'Kad bi bil timbar kapitanata onda bimo potpisali.'“ („Kada bi je kotarska vlast potvrdila, onda bi potpisali.“, op. a.) (...) Ali to nije omelo prave rodoljube. Kako da ne slušaju zaslužne vođe dr. Janeza Kreka i Antona Korošca, koji su zaredali naokolo da pobuđuju na što bolji odaziv.“¹¹⁰² Na kraju zabilješke župnik predviđa sudbinu Monarhije i najavljuje novo doba: „Već pucaju dušmanski okovi, dvoglavi orao je operušan da se naskoro s visine strmoglavi tako da se više nikada ne digne... (...) Približuje se uskrs Jugoslavije.“¹¹⁰³

3. 7. 6. Ratni zajmovi

Prema zamislima vojnih stratega u vrhu austrougarskog zapovjedništva, rat protiv Srbije trebao je biti brzo gotov. Vojni planovi nisu predviđali dugotrajni rat koji će iscrpljivati demografske i privredne resurse. Već je prve ratne godine, kada je austrougarska vojska ratovala na dva bojišta, postalo jasno da država neće biti u stanju financirati rat vlastitim sredstvima. Opskrba vojnika i transportnih životinja kao i civilnog stanovništva u pozadini ukazala se kao ogroman financijski problem. Odmicanjem rata problem nedostatka novca u

¹⁰⁹⁸ „Za deklaraciju“, *Hrvatski list*, br. 918, str. 2., 26. 1. 1918.

¹⁰⁹⁹ „Velika javna skupština u Zametu“, *Hrvatski list*, br. 986, str. 3., 11. 4. 1918.; „Glas Istre“, *Hrvatski list*, br. 1054, str. 1., 18. 6. 1918.; „Hrvatsko Primorje i Istra za narodnu organizaciju“, *Hrvatski list*, br. 1083, str. 1., 17. 7. 1918.

¹¹⁰⁰ Izjavu kojom su podržali Svibanjsku deklaraciju potpisali su zastupnici: Anton Andrijić, Šime Červar, Luka Kirac, Matko Laginja, Ivan Pošćić, Ivan Sancin, Matej Skrbec, Ivan Zuccon, Đuro Červar, Josip Grašić, Šime Kurelić, Josip Ribarić, Vjekoslav Spinčić, Josip Valentić i Ive Milić. „Zastupnici na istarskom saboru za narodno ujedinjenje“, *Hrvatski list*, br. 921, str. 1., 29. 1. 1918.; „Za naše narodno ujedinjenje“, *Primorske novine*, br. 24, str. 1., 29. 1. 1918.

¹¹⁰¹ Vodstvo Sokolskog društva „Vitezić“ iz Voloskog izjavom od 23. veljače 1918. godine podržalo je Deklaraciju u ime svih raspuštenih istarskih sokolarskih društava. Izjavu je potpisao starješina Ivan Pošćić. „Izjava Starješinstva hrvatske sokolske župe 'Vitezić'“, *Primorske novine*, br. 48, str. 2., 26. 2. 1918.

¹¹⁰² M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 29. 3. 1918.

¹¹⁰³ M. MILOVČIĆ, isto.

državi postajao je sve veći. Privredna produktivnost nije mogla pratiti vojne zahtjeve u pogledu vojnog materijala i vojnih sredstava, a mobilizacija muškaraca državi je smanjivala poreznu snagu koja joj je bila neophodan izvor prihoda.

Kako bi održavala servisiranje ratnih troškova država je pokrenula sakupljanje novca od vlastitog stanovništva i novčarskih ustanova putem ratnih zajmova. Time se vlast svjesno zaduživala kod građana, poduzeća i institucija, koji su za uplaćeni novac dobivali dividende (rentu).¹¹⁰⁴ Od jeseni 1914. do ljeta 1918. godine Austro-Ugarska Monarhija raspisala je i realizirala ukupno osam ratnih zajmova.

Prvi ratni zajam raspisan je u studenome 1914. godine na temelju carske naredbe od 4. kolovoza (L.D.Z. br. 202), a prema uputama ministarstva financija.¹¹⁰⁵ Novinstvo je ukazivalo na osobni primjer cara i kralja Franje Josipa I., koji je iz privatnih sredstava uplatio 5 milijuna kruna.¹¹⁰⁶ Pokrajinske i niže instance vlasti imale su zadatak da kontinuiranom propagandom utječu na široke društvene slojeve i financijske institucije (banke, kreditni zavodi, posujilnice, gospodarsko-trgovačka društva) i zaklade pa se očekivalo kako će i „najmanji kapitalisti primjerenim uloškom zasvjedočiti svoje domoljublje“.¹¹⁰⁷ Općinski načelnici i financijski jači pojedinci svojim uplatama pokazivali su primjer ostalima.¹¹⁰⁸ Uplate su se izvršavale u bečkom Poštansko-štedioničkom uredu (*K. k. Postsparkassen-Amt*), odnosno u općinskim Poštansko-brzovjavnim uredima po godišnjoj kamatnoj stopi od 5,5 %.¹¹⁰⁹ To je bilo više od kamata za regularnu štednju u bankama, koja je iznosila 4 %.¹¹¹⁰ Upravo zbog toga općinske vlasti nisu imale potpuni uvid u visinu uplaćenih sredstava. U Baški je Općinsko poglavarstvo uplatilo 1.600 kruna, od čega 800 kruna nominalne vrijednosti vinkuliranih u korist Zaklade za dječje zabavište, 600 kruna u vinkuliranih u korist Porezne općine Baška te po 100 kruna vinkuliranih u korist Zaklade javne dobrotvornosti obitelji Abramić i Zaklade ukinutih mjesnih bratovština. Potkraj naredne godine općini je u ime kamata isplaćeno ukupno 10,08 kruna.¹¹¹¹

¹¹⁰⁴ Marko VUKIČEVIĆ, „Patriotizam iskorišten za financiranje rata: ratni zajmovi Austro-Ugarske Monarhije s posebnim osvrtom na Bansku Hrvatsku“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3, Zagreb, str. 488-489.

¹¹⁰⁵ Upisivanje za prvi ratni zajam bilo je omogućeno od 16. do 23. studenoga 1914. godine. „Ratni zajam“, *Naša sloga*, br. 46, str. 2., 26. 11. 1914.; „Ratni zajam“, *Riečki novi list*, br. 194, str. 1., 13. 8. 1914.

¹¹⁰⁶ „Kralj i ratni zajam“, *Jutarnji list*, br. 896, str. 7., 13. 11. 1914.

¹¹⁰⁷ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. Prim. 471, 19. 11. 1914.

¹¹⁰⁸ Općinski načelnik u Baški, Božo Kaftanić, uplatio je 100 kruna. DARi, JU 19, kutija 110, 25. 11. 1914.

¹¹⁰⁹ Austrijski ratni zajmovi (Kriegsanleihe) dijelili su se na Staatsanleihe (državni zajam) s godišnjom kamatnom stopom od 5,5 % i Staatsschatzschein (državna obveznica) s godišnjom kamatnom stopom od 6 %. M. VUKIČEVIĆ, isto, str. 490.

¹¹¹⁰ Isto, str. 490.

¹¹¹¹ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 352, 23. 9. 1915.; spis br. 2509, 27. 11. 1915.

Drugi ratni zajam raspisan je u svibnju 1915. godine, a na području krčkog kotara pratio ga je pojačani patriotizam u kojem je naglašeno kako „bez novca nema rata“, a austrougarska vojska upravo postiže sjajne uspjehe u karpatskim brdima i galicijskim poljima ovjenčane „vazdazelenim lovorovim vijencima, kojima je prvi ratni zajam bio blaga rosa i slatki sok“. Istovremeno je Monarhiju „izdajnički napao vjerolomni neprijatelj na jugu“, što zahtijeva „novih sila i novih žrtava, da obranimo dom i rod“. Isto tako, „bez novca nema ni mira“, a u krčkom kotaru je na raspolaganju bilo preko 4 milijuna kruna od čega bi se dobar dio mogao uložiti u „ovu korisnu državnu akciju“.¹¹¹² Najviše se očekivalo od štedno-kreditnih zadruga ili posužilnica da putem svoje centrale provedu potrebne transakcije. Kao i prilikom uplata za prvi zajam, uplatiti se moglo gotovinom, čekom ili iz uložnih knjižica poštanske štedionice.¹¹¹³ Rezultat upisivanja polučio je uplatu od 3.770,000.000 kruna u cijeloj Monarhiji, što je predstavljao veći rezultat u odnosu na prvi zajam tijekom kojega je uplaćeno ukupno 3.306,000.000 kruna.¹¹¹⁴

Treći ratni zajam raspisan je u listopadu 1915. godine.¹¹¹⁵ Krčke općinske vlasti posebno su se obratile skrbnicima koji su upravljali imovinom štićenika, a imali su položeni novac na računu Kotarskog suda u Krku.¹¹¹⁶ Od četiri takva poznata slučaja s područja bašćanske općine radilo se o ukupno više od 18.000 kruna. Samo je jedna skrbnica sav novac uložila u ratni zajam, a ostali vrlo male dijelove pa je od ukupne svote uloženo samo 2.100 kruna.¹¹¹⁷ Zbog toga je općinska vlast uložila dodatni propagandni napor kako bi utjecala na što brojnije i izdašnije uplate, što je u konačnici polučilo rezultat o ukupno uplaćenih 7.600 kruna.¹¹¹⁸ Na pokrajinskoj razini u akciju se uključila Gospodarska sveza za Istru, koja je sjedište prenijela iz Pule u Volosko, pozivajući sve svoje članice na što veći doprinos te napominjući da svaka zadužnica nosi za 100 kruna čistih 5,5 % godišnjih kamata, a košta samo 93,60 kruna.¹¹¹⁹ Zajam je raspisan u vrijeme kada je austrougarska vojska bila u povoljnom položaju na svim ratištima, a novčarski

¹¹¹² DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 5509, 16. 6. 1915.

¹¹¹³ „Drugi ratni zajam“, *Naša sloga*, br. 19, str. 3., 13. 5. 1915.

¹¹¹⁴ „Treći ratni zajam“, *Hrvatski list*, br. 102, str. 1-2., 24. 10. 1915.

¹¹¹⁵ Objavu tršćanskog namjesnika pučanstvu o raspisivanju trećeg ratnog zajma od 27. rujna prenio je pulski *Hrvatski list* u rubrici „Razne vijesti“ (br. 87, str. 2., 9. 10. 1915.).

¹¹¹⁶ DARi, JU 19, kutija 112, Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 2129, 15. 10. 1915.

¹¹¹⁷ Štićenici su u tri slučaja bili maloljetnici iz Batomlja i Drage Bašćanske, a u jednom slučaju štićenica je bila umobolna osoba iz Baške. DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 2163, 13. 10. 1915.; spis br. 2164, 15. 10. 1915.; spis br. 2166, 15. 10. 1915.; spis br. 2167, 19. 10. 1915.

¹¹¹⁸ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 10349-15, 19. 10. 1915.; Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 2195, 23. 10. 1915.

¹¹¹⁹ DARi, JU 19, kutija 112, Okružnica Gospodarske sveze za Istru br. 614, 19. 10. 1915.; spis br. 2207, 24. 10. 1915.

zavodi imali su se prilike riješiti gotovinskih uloga koji im nisu donosili kamate. Nakon završetka upisa, 17. studenoga, objavljena je uplata od 5,5 milijardi kruna, koja je prema riječima novinstva, dovoljno govorila o financijskoj snazi države.¹¹²⁰ Ukupno je u tri ratna zajma do kraja 1915. godine uplaćeno 9.092,130.600 kruna.¹¹²¹

Četvrti ratni zajam raspisan je u travnju 1916. godine s 23. svibnja kao krajnjim rokom za potpisivanje.¹¹²² Općinske vlasti upregle su se objasniti pučanstvu svrhu ratnog zajma, koji se počeo shvaćati kao poklanjanje novca državi. Zajam je bio prikladan za slabije imućne stanovnike jer je omogućavao uplate od 25, 50, 75 i 100 kruna. Tko je potpisao ratni zajam u nominalnoj vrijednosti od 100 kruna trebao je platiti 92,50 kruna uz dobitak nominalne vrijednosti, što znači 7,50 kruna više nego što je uplatio. Uz godišnju kamatu od 5,5 % proizlazi da se uloženi novac ukamaćivao sa 6,088 %.¹¹²³ Imućnijim stanovnicima bile su na raspolaganju državne vrijednosnice od 1.000, 5.000, 10.000 i 50.000 kruna, koje bi se u punoj vrijednosti trebale vratiti do 1. lipnja 1923. godine, što je bilo sigurno ulaganje na kratko vrijeme. Uz poziv da se novcem pokaže domoljublje, općinske vlasti okrenule su se upravama ukinutih mjesnih bratovština, čiji je kapital bio pohranjen kod Pokrajinskog upravnog povjerenstva u Poreču.¹¹²⁴ Na bašćanskom općinskom području cjelokupna glavnica navedenog kapitala iznosila je 72.581,80 kruna od čega je za ratni zajam nominalno potpisano 72.450,00 kruna.¹¹²⁵ U Omišlju je bilo uplaćeno preko 130.000 kruna, od čega u mjesnoj posujilnici preko 100.000 kruna, a u poštanskom uredu oko 30.000 kruna.¹¹²⁶ Na razini cijelog otoka ukupno je bilo uplaćeno oko 800.000 kruna.¹¹²⁷ Dva dana nakon završetka potpisivanja, bečka Poštanska štedionica objavila je nepotpuni podatak da je na državnoj razini prikupljeno 4.326,900.000

¹¹²⁰ „Pet i pol milijarda“, *Hrvatski list*, br. 127, str. 2., 18. 11. 1915.

¹¹²¹ „Austrijski državni dugovi do konca 1915. g.“, *Primorske novine*, br. 58, str. 2., 27. 9. 1916.

¹¹²² DARi, JU 19, kutija 114, Oglas namjesnika Alfreda Fries-Skenea od 20. 4. 1916.; spis br. Pr. 207, 6. 5. 1916.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 164-8, 8. 5. 1916.

¹¹²³ DARi, JU 19, kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1195, 13. 5. 1916.

¹¹²⁴ U Puntu je uprava župne crkve uplatila 1.400 kruna od ukinutih mletačkih bratovština. A. RAGUŽIN, *Punat*, knjiga 1., str. 30.

¹¹²⁵ Od cjelokupne glavice pripadalo je: 22.713,20 kruna Zakladi bratovštine Baške, 37.268,40 kruna Zakladi bratovštine Gorice, 4.929,80 kruna Zakladi bratovštine Stare Baške i 7.670,40 kruna Zakladi bratovštine Drage Bašćanske. Za svaku zakladu trebalo je ishodovati vinkulirane obveznice. Istoga dana za ratni zajam nominalno je potpisano: 22.700 kruna iz Zaklade bratovštine Baške, 37.250 kruna iz Zaklade bratovštine Gorice, 4.900 kruna iz Zaklade bratovštine Stare Baške i 7.000 kruna iz Zaklade bratovštine Drage Bašćanske. DARi, JU 19, kutija 114, Zapisnik sa sjednice uprave ukinutih ex Mletačkih (Venetskih) bratovština u Baški br. 1199, 15. 5. 1916.

¹¹²⁶ „Iz Omišlja“, *Hrvatski list*, br. 310, str. 2., 20. 5. 1916.

¹¹²⁷ „Otok Krk za IV. ratni zajam“, *Hrvatski list*, br. 335, str. 2., 14. 6. 1916.

kruna.¹¹²⁸ Obzirom da je ratni zajam bio propagiran i od strane crkvenih vlasti, pojedini svećenici svojim su uplatama svjedočili narodu njegovu korisnost.¹¹²⁹

Peti ratni zajam raspisan je u studenome iste godine s 10. siječnja 1917. godine kao krajnjim rokom za potpisivanje.¹¹³⁰ Obilježila ga je organiziranija osnova u odnosu na prethodna četiri. U Vodnjanu je osnovano „Društvo za potpisivanje petog ratnog zajma za Istru“ kako bi se promoviralo i olakšalo potpisivanje ratnog zajma u cijeloj Istri. Naime, dosadašnja potpisivanja za ratne zajmove u kreditnim institucijama smatrala su se učinjenima u njihovim sjedištima koja su izvan Istre pa je ocijenjeno kako zbog toga „patriotska nastojanja Istrana za ratne zajmove prolaze gotovo nezapaženo“.¹¹³¹ Društvo je namjeravalo u sve istarske općine poslati članove koji bi trebali organizirati kampanju za potpisivanje ratnog zajma. Također, namjera je bila da se u svim mjestima izaberu osobe koje će se baviti propagandom i preuzimanjem potpisivanja zajma uz određenu proviziju. Akciji upisivanja priključio se Ratno-pomoćni odjel Namjesništva u Trstu kao ispostava Austrijske vojničke udovičke i sirotinjske zaklade (Zaklada za vojne udovice i siročad).¹¹³² Prema pristiglim uplatama, zajam je polučio najbolje rezultate u nekim krčkim općinama. U bašćanskoj općini uplaćeno je 184.950 kruna.¹¹³³

Šesti ratni zajam raspisan je u svibnju 1917. godine.¹¹³⁴ Nastojeći potaknuti stanovništvo da ga što izdašnije podupre, prenesen je brzojav cara Karla I. ministru financija dr. Spitzmülleru u kojem se navodi kako je potpisao 12 milijuna kruna. Župni uredi dobili su primjerak oglasa sa zadatkom da svećenici u propovijedi objasne pučanstvu korist potpisivanja. U Istri je središnju ulogu organizacije i provedbe zajma imala Zemaljska upravna komisija Markgrofovije Istre. Hvalila je uspjeh prošlog zajma u pokrajini obzirom na teške i izvanredne ratne neprilike, a općine je uputila na Savez obrtnih i gospodarskih zadruga za Istru, koji je figurirao kao središnje tijelo za potpisivanje zajma. Posrednici između općina i Saveza bile su

¹¹²⁸ „Sjajan uspjeh austrijskog ratnog zajma“, *Hrvatski list*, br. 315, str. 1., 25. 5. 1916.

¹¹²⁹ Vjerske zaklade i pojedini svećenici u Puntu bili su posebno agilni u potpisivanju za četvrti ratni zajam. Zaklada Maračić za duhovne vježbe upisala je 1.500 kruna, dok su umirovljeni svećenici Josip Mrakovčić i Anton Andrijičić upisali 200, odnosno 100 kruna. Isti svećenici sudjelovali su u potpisivanju za peti ratni zajam pa je tom prilikom Josip Mrakovčić uplatio 2.000 kruna, a Anton Andrijičić 50 kruna. A. RAGUŽIN, n. djelo, str. 30.

¹¹³⁰ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 8041-16, 30. 11. 1916.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 3474, 9. 12. 1916.; spis br. 8490-16, 13. 1. 1917.

¹¹³¹ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 3473, Okružnica „Društva za potpisivanje petog ratnog zajma za Istru“ u Vodnjanu od 21. 11. 1916, 27. 11. 1916.

¹¹³² Poslovnica Austrijske zaklade za vojne udovice i siročad za Trst, Goricu-Gradišku i Istru uredovala je na tršćanskoj adresi Via del Lazzaretto Vecchio 3. Vodio ju je dr. Franjo pl. Rabl.

¹¹³³ DARi, JU 19, kutija 115, dodatak spisu br. 8490-16, 25. 1. 1917.

¹¹³⁴ DARi, JU 19, kutija 116, Poziv pokrajinskog namjesnika baruna Alfreda Fries-Skenea stanovnicima Trsta i Primorja, 10. 5. 1917.

seoske blagajne, koje su općinskim vlastima i privatnim osobama davale zajmove samo u tu svrhu.¹¹³⁵ Prve probleme s upisivanjem izrazila je bašćanska općinska uprava napominjući da za iz bratovštinskih zaklada ne može ništa uplatiti zbog pomanjkanja novčanih sredstava.¹¹³⁶ Da potpisivanje zajma neće dobro proći ni u pokrajini, bez obzira na produljenje upisa, otkrila je Zemaljska upravna komisija apelom istarskim općinama da bi mnoge od njih prema visini poreza mogle biti daleko izdašnije.¹¹³⁷

Sedmi ratni zajam raspisan je u studenome 1917. godine.¹¹³⁸ Pratilo ga je ozračje velikih vojnih pobjeda na Sočanskom bojištu (Kobarid) pa se očekivalo kako će se neprijatelju pokazati „da je cijeli narod, bez iznimke, oduševljen od odlučnog historijskog momenta pripravan domovini staviti na raspolaganje svu svoju imovinu.....“¹¹³⁹ Uplate za Istru zaprimao je Zemaljski vjeresijski zavod u Oprtlju, a pokrajinska Zaklada za vojne udovice i siročad obavijestila je općine da mogu potpisati ratni zajam putem ratnog zajmovnog osiguranja, kao što su već učinile neke istarske općine.¹¹⁴⁰ Prema novinskim izvještajima na području Trsta i Primorja upisano je oko 160 milijuna kruna.¹¹⁴¹

Osmi ratni zajam raspisan je u lipnju 1918. godine.¹¹⁴² Zemaljska upravna komisija izrazila je općinama i cestovnim odborima uvjerenje kako će se i ovaj puta pokazati „da je svaki pojedinu gradjanin ne samo dobar otačbenik, nego da je takodjer posvema uvjeren o skorašnjem pobjedonosnom svršetku rata.“ Ujedno je podsjetila na rezultat prethodna dva zajma u Austrijskoj zakladi za vojne udovice i siročad po kojemu je u cijeloj državi skupila oko milijardu kruna, dok je u tršćanskoj poslovnici uplaćeno 22 milijuna kruna. Time se pokazala „izvanredna popularnost“ osiguranja kombiniranog s ratnim zajmom.¹¹⁴³ Kotarski upravitelj Ernest Karlavaris nije bio zadovoljan iznosima uplaćenim u krčkom kotaru pa je od općinskih

¹¹³⁵ Ubrzo je Gospodarska sveza za Istru u Voloskom preuzela funkciju centralne financijske institucije za potpisivanje ratnog zajma. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 4190-17, 14. 5. 1917.; spis br. 4561-17, 19. 5. 1917.; spis br. 4279-17, 23. 5. 1917.

¹¹³⁶ DARi, JU 19, kutija 116, dodatak spisu br. 5649 od 20. 7. 1917., 27. 7. 1917.

¹¹³⁷ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 4868/17, 1. 6. 1917.

¹¹³⁸ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 10445-17, 3. 11. 1917.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2462, 10. 11. 1917.

¹¹³⁹ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 9390-17, 11. 11. 1917.

¹¹⁴⁰ Općina Dolina osigurala je 20 siromašnih i mobiliziranih vojnika, za svakog po 500 kruna. U slučaju smrti osiguranika, polovica iznosa platila bi se obitelji, a ostali dio bi išao na račun opskrbe općinskih siromaha. Općina Brtonigla potpisala je 20.000 kruna, Općina Grožnjan 30.000 kruna, a Općina Buje 100.000 kruna. DARi, JU 19, kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2462, 14. 11. 1917.; spis br. 2827, dopis C. kr. austrijske vojničke udovičke i sirotinjske zaklade od 11. 12. 1917., 31. 12. 1917.

¹¹⁴¹ „Uspjeh sedmog ratnog zajma u Primorju“, *Hrvatski list*, br. 948, str. 2., 25. 2. 1918.

¹¹⁴² DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 206-18, 26. 5. 1918.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1281, 7. 6. 1918.

¹¹⁴³ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 3855-18, 26. 5. 1918.

vlasti tražio jaču propagandu, napominjući kako je dosadašnji uspjeh krčkog kotara u odnosu na druge kotare u pokrajini bio 5 : 60.¹¹⁴⁴ Prema privremenim podacima objavljenim 17. srpnja, u Monarhiji je ukupno uplaćeno 5.763,000.000 kruna.¹¹⁴⁵

Zaključno, austrijski ratni zajmovi polučili su uspjeh sve do proljeća 1917. godine. Prilikom raspisivanja prvog ratnog zajma bilo je predviđeno oko milijardu kruna uplaćenog iznosa u austrijskom dijelu Monarhije, da bi nakon zaključivanja upisa rezultat bio iznad očekivanja - uplaćeno je 2,153 milijarde kruna.¹¹⁴⁶ Ratna privreda u stagnaciji, opskrbne krize vojske i civila kao i ostale nedaće uzrokovale su probleme s uplatama za posljednja tri ratna zajma. Ipak, sveukupno je u obveznice u austrijskom dijelu Monarhije uplaćeno 35,13 milijardi kruna, čime se financiralo više od polovice (53 %) ukupnih ratnih troškova.¹¹⁴⁷

3. 8. Potres 1916. godine

Zlokobni nagovještaj teške ratne 1916. godine dogodio se u rano nedjeljno jutro, 12. ožujka 1916. godine, kada je područje Vinodola pogodio potres.¹¹⁴⁸ Uzrokujući prilično veliku materijalnu štetu potres je vrlo brzo postao udarna vijest u pisanim medijima.¹¹⁴⁹ Samo pet dana nakon potresa u Zagrebu je osnovan Odbor za pripomoć potresom postradaloga hrvatskog

¹¹⁴⁴ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 10269, 6. 9. 1918.

¹¹⁴⁵ „Uspjeh 8. ratnog zajma“, *Hrvatski list*, br. 1085, str. 2., 19. 7. 1918.

¹¹⁴⁶ Zagrebačko novinstvo najavljivalo je iznos od 1,8 milijardi kruna. „Austrijski ratni zajam“, *Jutarnji list*, br. 951, str. 2., 16. 12. 1914. Puno bliži ostvarenom iznosu bila je *Naša sloga*, prezentirajući čitateljstvu vijesti iz Beča, koje su govorile da je u Austriji uplaćeno 2 milijarde kruna, a u Ugarskoj i Hrvatskoj jedna milijarda kruna. „Ratni zajam“, *Naša sloga*, br. 47, str. 3., 3. 12. 1914. Pulski *Hrvatski list* je svoje čitatelje tek u listopadu 1915. godine informirao da je u prvom ratnom zajmu uplaćeno 3,306 milijardi kruna. „Treći ratni zajam“, *Hrvatski list*, br. 102, str. 1-2., 24. 10. 1915.

¹¹⁴⁷ U ugarskom dijelu Monarhije ukupno je uplaćeno 18,6 milijardi kruna. M. VUKIČEVIĆ, n. djelo, str. 489., 503. Autor je preuzeo podatke iz knjige Agnes Pogány, *War Finance (Austria-Hungary)*, dostupne na portalu 1914-1918 online, International Encyclopedia of the First World War, ažurirano 8. 10. 2014.; http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_finance_austria-hungary.

¹¹⁴⁸ Epicentar potresa bio je desetak kilometara istočno od Novog Vinodolskog, intenziteta VIII° MCS ljestvice što ukazuje na razoran potres koji znatno oštećuje do 25 % zgrada, pojedine kuće ruše se do temelja, a veliki broj nije više prikladan za stanovanje. U tlu nastaju pukotine, a na padinama klizišta. Potres je zabilježio seizmograf Kraljevskog Zemaljskog zavoda za meteorologiju i geodinamiku u Zagrebu, a izračunata je magnituda od 5,8 po Richterovoj ljestvici po kojoj je to bio umjereni potres koji uzrokuje štetu na slabijim građevinama u ruralnim područjima. Potres je zahvatio široko područje pa su ga osjetili stanovnici Primorja, Istre, Trsta, Like, Karlovca, Zagreba, Slovenije, Donje Štajerske (Graz), Koruške (Celovec ili Klagenfurt) te Bosne i Hercegovine. Ljudskih žrtava nije bilo, a najveće materijalne štete potres je napravio u općinama Grižane i Bribir, dok su velike štete zabilježene u Triblju, Senju, Brinju, Liču, Fužinama, Vratima i Drežnici. Izvor: Seizmološka služba u Zagrebu. Geofizički odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. <https://www.pmf.unizg.hr> > geof > seizmoloska_sluzba (pristupljeno 20. 1. 2018.); „Potres u Zagrebu i hrv. Primorju“, *Jutarnji list*, br. 1430, str. 5., 15. 3. 1916.

¹¹⁴⁹ Zagrebački *Jutarnji list* stavio je 14. ožujka vijest o potresu na naslovnicu, dajući mu prednost naspram ratnih vijesti. „Žestoki potres u hrv. Primorju“, *Jutarnji list*, br. 1429, str. 4., 14. 3. 1916.

Primorja, koji je isti dan uputio proglas hrvatskoj javnosti u kojem se napominje da „svaki nam dan donosi crne glasove o porušenim domovima, uništenom porodičnom ognjištu, bijednim beskućnicima, jadnim materama i sirotama.“¹¹⁵⁰ Uz takve vijesti nema mjesta ravnodušnosti pa je „Zagreba, srca Hrvatske, neiskazano se je bolno kosnula ova elementarna nepogoda hrvatskog biser-kraja.“ Zato je dopuštanjem Kraljevske Zemaljske vlade formiran Odbor kako bi se „dalo oduška bratskoj ljubavi i namakla nužna brza pripomoć“ te da se pobrine „za sabiranje dobrovoljnih prinosa i da te milodare privede k svetoj njihovoj svrsi.“ Nabijen patriotizmom, proglas apelira na solidarnost jer „o nama se radi, o biseru našem, o kršnom, marnom, čestitom i značajnom puku na hrvatskom žalu koji ne smije da strada, ne smije da gine, ne smije da se samac bez utjehe nadje u teškoj svojoj bijedi, dok je nas ostalih Hrvata, pa zato ako i nismo bogatuni, ono što imamo, rado ćemo podijeliti s bratom koji nam je najjači štit protiv tudjinske najezde.“¹¹⁵¹ Odbor je u Prvoj hrvatskoj štedionici otvorio račun na koji su se mogle uplaćivati novčane donacije, a proglas je vrlo brzo polučio pozitivan učinak. Vijesti o potresu i njegovom razornom učinku stigla je i do hrvatskih vojnika koji su se odmah priključili akciji. Primjerice, ranjenici iz 96. pješačke pukovnije hospitalizirani u Budimpešti prikupili su 20,00 kruna, a vojnici 79. pješačke pukovnije, te osoblje pričuvene bolnice u Otočcu sakupili su 37,60 kruna. Na Sočanskom bojištu su vojnici 16. varaždinske pješačke pukovnije sakupili 3.000 kruna (!) za popravak kuće „jednog siromašnog vlasnika u Primorju“, a prema njihovoj želji na kući je trebala biti postavljena spomen-ploča od šrapnela.¹¹⁵² Akciju su podržali i hrvatski mornari na brodovima austrougarske Ratne mornarice. Tako je posada transportnog

¹¹⁵⁰ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 714., 30. 3. 1916.; „Hrvatski narode!“, *Hrvatski list*, br. 268, str. 3., 8. 4. 1916.

¹¹⁵¹ Odborom je predsjedavao saborski zastupnik grof Miroslav Kulmer ml., a ostali članovi bili su: Zvonimir Žepić (predstojnik Odjela za narodno gospodarstvo pri Zemaljskoj hrvatskoj vladi, potpredsjednik Odbora), Cezar Akačić (saborski zastupnik, tajnik Odbora), dr. Vinko Krišković (sveučilišni profesor i saborski zastupnik, blagajnik Odbora), August Pisačić (građevinski nadsavjetnik pri Zemaljskoj hrvatskoj vladi), Janko Holjac (zagrebački gradonačelnik i saborski zastupnik), dr. Fran Barac (rektor Zagrebačkog sveučilišta), dr. Edo Lovrić (sveučilišni profesor), dr. Juraj Vrbanić (ravnatelj Prve hrvatske štedionice u Zagrebu), Milivoj Crnadak (upravni ravnatelj Prve hrvatske štedionice u Zagrebu), te saborski zastupnici Gvido pl. Hreljanović, dr. Vladimir barun Nikolić-Podrinski, dr. Ante Pavelić i sveučilišni profesor dr. Josip Šilović.

¹¹⁵² Odbor je svojim proglasom pokrenuo široku frontu solidarnosti u koju su se uključili mnogobrojni pojedinci, te gospodarske i kulturne ustanove i organizacije, a protezala se od Karlovca i Petrinje (500 kruna uplatili su sinovi Mate Gavrilovića, jednog od tadašnjih suvlasnika petrinjske Tvornice mesa, op. a.) preko Lekenika, Sv. Ivana Žabno, Zagreba, Koprivnice, Osijeka, Požege, Đakova, Bosne i Hercegovine (Hrvatska narodna zajednica pozvala je žiteljstvo da se „bez razlike vjere i narodnosti“ sjeti nastradalih Primoraca) pa sve do Beča. Hrvatsko pjevačko društvo „Kolo“ iz Zagreba organiziralo je humanitarni koncert čiji je prihod išao u korist nastradalih u potresu. „Za potresom postradalo hrv. Primorje. Veliki koncert 'Kola' za hrvatsko Primorje. Odbor za pripomoć potresom postradaloga Hrvatskoga Primorja“, *Jutarnji list*, br. 1446, str. 4., 31. 3. 1916.; „Bosna i Hercegovina za potresom postradalo Hrvatsko Primorje“, *Hrvatski list*, br. 294, str. 2., 4. 5. 1916.; „Za potresom nastradalo Primorje“, *Hrvatski list*, br. 303, str. 2., 13. 5. 1916.; „Za potresom nastradalo Primorje“, *Hrvatski list*, br. 310, str. 2., 20. 5. 1916.; „C. kr. 16. pješačka pukovnija za potresom nastradalo Primorje“, *Hrvatski list*, br. 345, str. 2., 23. 6. 1916.

broda *Zichy* prikupila 50,00 kruna, posada torpednog razarača *SMS Csikós* sakupila je 45,30 kruna, dok su mornari s oklopne krstarice *SMS Sankt Georg* sakupili 73,40 kruna.¹¹⁵³ Sve novčane donacije primao je Pripomoćni odbor za potresom nastradalog hrvatskog Primorja sa sjedištem u Crikvenici, a osim u novcu pomoć je stizala i u građevinskom materijalu.¹¹⁵⁴

Na otoku Krku potres se najjače osjetio na bašćanskom području.¹¹⁵⁵ Župnik Mate Milovčić zabilježio je:

„U četiri i 20 čas. u jutros užasan potres, smjer: sjevero- istok- zapad. Prvi trzaj okomit, drugi slabiji i valovit. Sve se uzbunilo i pobjeglo iz kuće u strahu. Oštećeni mnogi dimnjaci i kuće. Bogu hvala što ne bijaše ljudskih žrtava.“¹¹⁵⁶

Potres su osjetili i stanovnici istočnog dijela otoka. Situaciju u Dobrinju opisao je nadučitelj Antun Kraljić:

„12. ožujka oko 4 ½ sata jutrom počela se zemlja strašno tresti. Prvi udarac potresa bio je najjači i najtrajniji. Kuće su se strašno tresle i bilo se je bojati, da će se porušiti. Malo iza prvoga nadošao je drugi udarac, koji je bio također dosta jak, ali je nešto manje od prvoga trajao. Pišući je užgao svijeću, u sobi mu se je sve vitlalo i pričinjalo mu se, kao da će se svi zidovi jedan za drugim dotaknuti. Nešto iza toga nastao je treći udarac. Ovaj je udarac nešto manje trajao i nije bio jak kao prva dva udarca. Ni najstariji žitelji ne pamte da bi se ikada prije u našim krajevima pojavio tako jaki potres. Ovdje se nije porušila nijedna kuća, ali na mnogima nastadoše znatne pukotine. U školi se je bio porušio znatan dio stropa, te se kroz nekoliko dana nije moglo držati školska predavanja.“¹¹⁵⁷

¹¹⁵³ „Za žrtve potresa u Hrvatskoj“, *Hrvatski list*, br. 261, str. 3., 1. 4. 1916.; „Milodari za unesrećene uslijed potresa“, *Hrvatski list*, br. 269, str. 3., 9. 4. 1916.; „Za postradale od potresa u Hrvatskom Primorju“, *Hrvatski list*, br. 300, str. 2., 10. 5. 1916.

¹¹⁵⁴ Do kraja ožujka sakupljeno je ukupno 24.215,90 kruna, a svota je do početka kolovoza narasla na 152.577,69 kruna. Tvornica cementa „Croatia“ iz Podsuseda (tadašnje samostalno naselje zapadno od Zagreba, a danas zagrebačka gradska četvrt Podsused-Vrapče, op. a.) darovala Općini Grižane 1 vagon cementa uz napomenu da će daljnje potrebe za cementom naplaćivati po sniženim cijenama. Zagrebački trgovac A. Pulzer je 10 vagona vapna prodavao stradalnicima potresa po sniženoj cijeni. „Za potresom postradalo hrv. Primorje. Odbor za pripomoć potresom postradaloga Hrvatskoga Primorja“, *Jutarnji list*, br. 1446, str. 4., 31. 3. 1916.; „Za hrvatsko Primorje“, *Hrvatski list*, br. 356, str. 1., 4. 7. 1916.; „Za postradalo hrvatsko Primorje“, *Hrvatski list*, br. 388, str. 2., 4. 8. 1916.

¹¹⁵⁵ „Potres u Baški“, *Hrvatski list*, br. 273, str. 3, 13. 4. 1916.

¹¹⁵⁶ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 12. 3. 1916.

¹¹⁵⁷ P. STRČIĆ, (ur.), „*Lietopis*“ i „*Kronika*“ *Pučke/Osnovne škole u Dobrinju*, str. 116-117.

Ukupna materijalna šteta koju je potres prouzročio na bašćanskom području prvotno je procijenjena na 120.000 kruna pa je općinska vlast brzo reagirala i već dva dana poslije poslala je poziv u pomoć svim krčkim općinskim poglavarstvima u kojem ih moli da izvide može li se na njihovom području nabaviti građevinski materijal (opeke, kupe, vapno, drvo) i dobiti radnike za popravak oštećenih kuća.¹¹⁵⁸ Nakon tri dana stigao je prvi odgovor i to iz Punta u kojem općinski načelnik Nikola Franolić obavještava da bi se kod mjesnog trgovca Gavde Orlića moglo kupiti 2.000 kupa i 3.000 opeka, a kod Antona Galjanića 80 običnih dasaka, 70 dasaka od $\frac{3}{4}$, 7 škureta, 7 murala i 3 omota daščica za strop (kantinele) dok vapna nema.¹¹⁵⁹ Isti dan javljeno je iz Omišlja da se u tamošnjoj općini ne može naći ništa od potrebnog materijala. Ništa bolja situacija nije bila u općini Vrbnik, a iz dobrinjske općine odgovorili su da bi se kod njih moglo nabaviti „nešto vapna“.¹¹⁶⁰ Vijesti iz općine Dubašnica bile su optimističnije. Općinski načelnik Petar Škarpa izvijestio je da se kod tamošnjih trgovaca može nabaviti „oko 3.000 opeka, nešto malo gredica, dasaka više i svake mjere, te cimenta“.¹¹⁶¹ Državni građevinski inženjer odredio je da se 17 kuća u Baški sruše jer su bile potpuno neupotrebljive za stanovanje, a „sijaset je takovih u kojima se ne može bivati dok se radikalno ne poprave“ pa se pojavio problem zbrinjavanja ljudi jer „kuće koje se ruše dale su dobar kontingent beskućnika“.¹¹⁶² Nakon prvog potresnog vala uslijedili su manji da bi 14. srpnja uslijedio još jedan jači potres.¹¹⁶³ Župnik Milovčić zapisao je:

„Oko tri i po p. p. oćutio se potresni šum, a u 10 i po večer dva oštra sunka potresa i dalje više manjih i kraćih u daljnjim razmacima. I to je prouzročilo stravu te su svi pobjegli i probdili noć skoro svi izvan kuća.“¹¹⁶⁴

Predsjednik bašćanskog općinskog Upravnog odbora, Nikola Dorčić, na margini dopisa kotarskoj vlasti zabilježio je da su čitavu noć do jutra sljedećeg dana stanovništvo uznemiravalo

¹¹⁵⁸ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 578, 27. 3. 1916.

¹¹⁵⁹ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 498, 17. 3. 1916.

¹¹⁶⁰ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 348, 17. 3. 1916.; spis br. ad. 578, 19. 3. 1916.; spis br. 465, 22. 3. 1916.;

¹¹⁶¹ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 388, 20. 3. 1916.

¹¹⁶² DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 578, 27. 3. 1916.

¹¹⁶³ U svibnju su snažno podrhtavanje tla osjetili i stanovnici Pule. „Potres“, *Hrvatski list*, br. 308, str. 2., 18. 5. 1916.; Intenzitet potresa u srpnju bio je VII° MCS ljestvice i magnitude 5,4 po Richterovoj ljestvici. Epicentar mu je bio 12 km sjeverozapadno od onog 12. ožujka. Izvor: Seizmološka služba u Zagrebu. Geofizički odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

<https://www.pmf.unizg.hr> > geof > seizmološka_sluzba (pristupljeno 20. 1. 2018.).

¹¹⁶⁴ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 14. 7. 1916.

15 „većih i manjih trešenja“, što je župnik potvrdio u kraćoj bilješki: „U tri i pō u jutro ponovno kraći udarac bez štete“. ¹¹⁶⁵ Nakon smirivanja situacija izvršena je nova procjena materijalne štete koja je narasla na 143.145 kruna, od čega je u Dragi Bašćanskoj iznosila 21.557,00 kruna. ¹¹⁶⁶ Velika šteta nastala je u svetištu Majke Božje Goričke u Batomlju. Za nabavu materijala te popravak krova, stropa, zidova i ostalih oštećenih dijelova procijenjeno je ukupno 10.744,00 kruna. Ogromni troškovi natjerali su općinsku vlast da se obrati višim instancama političke vlasti, prije svega Kotarskom poglavarstvu u Krku i pokrajinskom Namjesništvu s molbom da zatraže potporu Vlade, a istovremeno je tražila dozvolu za pokretanje akcije sakupljanja novčanih priloga. Namjesništvo je predložilo Ministarstvu unutarnjih poslova desetinu ukupne procijenjene štete, 14.300 kruna, kao najnužniju potporu onima koji su potresom bili najviše oštećeni, ali nije dozvolilo javno sakupljanje novca u svrhu sanacije posljedica potresa budući „da se je već trebalo više puta obraćati na dobro srce pučanstva radi javnog sabiranja“. ¹¹⁶⁷ Nakon dogovora s Ministarstvom financija koji su potrajali do kolovoza, Ministarstvo unutarnjih poslova priopćilo je da će uplatiti 10.000 kruna „za ublažavanje bijede stranaka oštećenih potresom“ i to u dva jednaka obroka. ¹¹⁶⁸ Prvi je doznačen odmah, od čega se odbilo 155,32 krune za putne troškove građevinskom savjetniku F. Böswirthu, koji je obilazio bašćansko područje i nadzirao tijek sanacije. Preostali iznos od 4.844,68 kruna poslan je općinskoj vlasti s napomenom da se mora upotrijebiti samo za najnužnije popravke, odnosno za obitelji čija je egzistencija najozbiljnije ugrožena. Općinska vlast u Baški zaključila je da se mora obratiti za pomoć zagrebačkom Odboru za pripomoć potresom postradaloga hrvatskog Primorja od kojega je, preko zastupnika u bečkom parlamentu Vjekoslava Spinčića, primilo ukupno 5.000,00 kruna potpore. ¹¹⁶⁹ Novac je uplaćivan putem Prve hrvatske štedionice u Zagrebu u pet jednakih obroka od 1.000,00 kruna, a Vjekoslav Spinčić privatno je darovao 50,00 kruna. Privatne donacije nastavile su se i u narednom razdoblju, ali bile su skromne i nedostatne da pokriju ukupnu materijalnu štetu i troškove popravaka. Bašćanska općinska vlast izvijestila je u lipnju 1917. godine nadležnu kotarsku vlast da je ukupno donirano 11.164

¹¹⁶⁵ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 16. 7. 1916.; DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis Br. Pr. 455, 16. 6. 1916.

¹¹⁶⁶ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 902, 11. 5. 1917.

¹¹⁶⁷ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 6583-16, 10. 7. 1916.

¹¹⁶⁸ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 7395-16, 23. 8. 1916.

¹¹⁶⁹ DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 1212, 15. 5. 1916.; „Za potresom nastradale u Baški“, *Hrvatski list*, br. 312, str. 2., 22. 5. 1916.

kruna.¹¹⁷⁰ Ipak, pristigle donacije pokazale su da empatičnost i solidarnost nisu nestale u traumatičnim ratnim vremenima.

3. 9. Zdravstvena skrb tijekom rata

U desetljeću koje je prethodilo Prvom svjetskom ratu zdravstvena služba na otoku Krku bila je organizirana na strogo hijerarhijskim postavkama. U gradu Krku kao kotarskom sjedištu službovali su liječnici u privatnim praksama, zaduženi za provedbu zdravstvene i higijensko-sanitarne zaštite otočnog stanovništva. Nakon što je Omišljanina dr. Nikolu Fabijanića na položaju krčkog općinskog, a zatim kotarskog liječnika početkom XX. stoljeća zamijenio mladi liječnik dr. Otmar Brovet (rođen je 1877. godine u slovenskom mjestu Zagorje ob Savi) uspostavljena je čvršća medicinska njega s direktnijim pristupom pacijentima terenskim radom i obilaskom otočnih mjesta. Kao kvalitetan dijagnostičar i praktičar dr. Brovet je učestalim kućnim posjetima zadobio povjerenje Krčana, a svoje široko medicinsko znanje i sposobnosti primjenjivao je u porodiljnim, kirurškim i stomatološkim zahvatima.¹¹⁷¹

U godini izbijanja rata kao kotarski liječnik radio je u Krku dr. Aldo Benevenia (Benevegna), a u krčkim općinama službovali su općinski liječnici: dr. Vladimir Stanić u gradu Krku te dr. Zdenka Čermáková u Baški, istovremeno kao i kupališna liječnica. Izbijanjem rata potkraj srpnja 1914. godine poremetila se medicinska otočna struktura. Dr. Benevenia poslan je u Tržić (Monfalcone), dr. Brovet u Goricu, a dr. Stanić je mobiliziran.¹¹⁷² Na otoku je ostala jedino dr. Čermáková, koja se, kako je prethodno navedeno, našla na udaru središnjeg Ureda za nadziranje u vrijeme rata. Označena kao protudržavni element snažne prosrpske orijentacije našla se na listi uhićenika. Nakon što ju je kotarski upravitelj Lusina premjestio u grad Krk, ostala je na otoku do početka studenoga 1915. godine kada je otišla u Češku. Na mjesto kotarskog liječnika vratio se dr. Aldo Benevenia, koji je ostao jedini liječnik na otoku do kraja rata.

¹¹⁷⁰ Od većih pojedinačnih izdvojena je donacija Filipa Barbalića, trgovca namještajem iz Pule, rođenog Bašćanina, koji je uplatio 20,00 kruna, isto kao i kotarski stražar Jovanović. Posujilnica u Voloskom uplatila je 500 kruna. DARi, JU 19, kutija 211, Razni spisi za vrijeme I svjetskog rata, Potres 13. III 1916., spis br. 693, 28. 3. 1916.; spis br. 641, 3. 4. 1917.

¹¹⁷¹ Nadan GRUBIŠA, „Dr. Otmar Brovet (1877. - 1952.)“, Zdravstvo otoka Krka, *Krčki zbornik*, sv. 19, posebno izdanje 13, Krk, 1989., str. 253-254.

¹¹⁷² Nadan GRUBIŠA, „Zdravstvene prilike od 1900. do 1940. god.“, Zdravstvo otoka Krka, *Krčki zbornik*, sv. 19, posebno izdanje 13, Krk, 1989., str. 15-20.

Obzirom na nizak stupanj zdravstvene zaštite na otoku, najveća opasnost za stanovništvo prijetila je od zaraznih bolesti. Kontrola nad pojavom i širenjem zaraznih ili prenosivih (kužnih, priljepčivih) bolesti bila je uređena naredbom Ministarstva zdravlja od svibnja 1914. godine.¹¹⁷³ Naredba je nalagala prijavljivanje ospica, pasjeg kašlja i parotitisa epidemice (zaušnjaka, mumps) u lječilištima, kupalištima i ljetovalištima, dok su se u zdravstvenim zavodima i internatima morale prijavljivati rubeola (crljenica) i varičele (vodene kozice). Također, zarazne bolesti prijavljivale su se u onoj općini gdje se sumnjalo na zarazu ili gdje se ona već pojavila. Ako je bilo umrlih, upisivalo se ime bolesti, ime umrlog i njegova adresa. Prijave su podnosili liječnici, ravnatelji zdravstvenih zavoda, općinski načelnici i pregledavatelji mrtvacu, a pozvanim liječnikom smatrao se onaj koji je prvi uočio bolest ili izrazio sumnju na njenu pojavu. Prijave su se dostavljale nadležnoj kotarskoj vlasti u formi tjednih izvještaja usmeno, odnosno telefonskim putem uz kasniju pisanu potvrdu poslanu telegramom. Na listi zaraznih bolesti obligatnog prijavljivanja našle su se škrlat (šarlak), difterija, pjegavi tifus, boginje, azijska kolera, kuga i egipatska upala očiju. Tjedni izvještaji o zaraznim bolestima morali su se dostavljati i ako nije bilo novih slučajeva oboljenja.¹¹⁷⁴ Prva zarazna bolest koja je prijetila krčkom stanovništvu u vrijeme rata bila je malarija. Zbog opasnosti od širenja zaraze, u kolovozu 1914. godine na snagu je stupila odredba da se koci (svinjci) moraju odmah pročistiti te da se moraju redovito održavati čistim i suhim. Životinje su se morale hraniti čistom hranom, a ukoliko se životinja razbolila ili uginula vlasnik je bio dužan slučaj odmah prijaviti svojim općinskim vlastima.¹¹⁷⁵ Bila je to preventivna mjera nakon koje su uslijedile detaljnije mjere protiv širenja zaraznih bolesti:

- „1. da svaki drži u potpunom redu i čistoći stan, zahod i kotac (svinjac, op. a.)
 2. da se posude za piće i jelo upotrebljavaju tek nakon što su bile prije oprane u vrućoj prekuhanoj čistoj vodi
 3. da se voda i mlijeko piju samo nakon prekuhanja. Nadalje se preporuča, da se ne jede ovo voće: kruške, šljive, miluni (dinje) i lubenice (angurie), kumari (krastavci). Drugo voće može se jesti, ali ono mora biti prije isprano u čistoj prekuhanoj vodi ili ukuhano.
- Pošto groždje imade na sebi sumpora te rastopine modre galice i vapna, mora se prije jela dobro isprati, jer inače može se zadobiti tešku upalu želudca i crijeva.“¹¹⁷⁶

¹¹⁷³ DARi, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 6808, 15. 6. 1914.

¹¹⁷⁴ DARi, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 7764, 3. 7. 1914.

¹¹⁷⁵ DARi, JU 19, kutija 110, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2010, 16. 8. 1914.

¹¹⁷⁶ DARi, JU 19, kutija 110, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2080, 29. 8. 1914.

Dolazak vojnika s bojišta, posebno ranjenika na kućnu njegu ili rehabilitaciju u kupališta kakva je bila Baška, bio je signal da se kotarskim vlastima odmah prijave uočljivi simptomi kakve epidemijske bolesti. Svi koji su s njima bili su kontaktu (vlasnici kuća, liječnici, babice, gostioničari i ostali) bili su dužni podnijeti prijavu.¹¹⁷⁷ Strah od zaraze kolerom, koja se pojavila na području Austro-Ugarske Monarhije, nalagao je općinskim vlastima da se opskrbe dostatnim količinama lizola, karbolne kiseline i ugašenog vapna kako bi se na vrijeme mogla provesti dezinfekcija, odnosno raskuživanje.¹¹⁷⁸ Svi gostioničari i iznajmljivači soba morali su posebnim prijavnicama prijaviti svakog stranca i upisati mjesto odakle je došao. Kolera je bila bolest od koje se najviše strahovalo pa je tršćansko namjesništvo distribuiralo kotarskim vlastima pravila o zaštiti i sprječavanju širenja zaraze.¹¹⁷⁹

Ranjeni vojnici koji su se s balkanskog bojišta vraćali kućama na dopust ili oporavak donijeli su na područje Istre pjegavi (osipni) tifus. Krčkim općinskim vlastima naloženo je da sve vojnike koji dođu s bojišta ili iz bolnica, ako nisu pregledani od vojnih liječnika, nadzire općinski liječnik kroz tri tjedna. Obzirom da je birokracija smetnula s uma da u općinama nije bilo liječnika monitoring su preuzele općinske vlasti služeći se napatkom o pjegavom tifusu, njegovim pojavnim oblicima i mjerama zaštite.¹¹⁸⁰ Tifus nije bila jedina bolest koja je dolazila s vojnicima. Naime, vojnici koji su se vraćali s bojišta prenosili su spolne (venerične) bolesti pa je namjesništvo u Trstu pripremlilo napatk o njihovom suzbijanju napisan na hrvatskom, slovenskom, talijanskom i njemačkom jeziku.¹¹⁸¹

Na popis zaraznih bolesti koje su se od 1915. godine počele učestalo pojavljivati na otoku došle su i velike boginje (variola, variola vera), a kao obavezna preventiva uvedeno je cijepljenje, poglavito za djecu, koja se prilikom cijepljenja „imadu predstaviti liječniku čisto obučena i umivena.“¹¹⁸² Na području bašćanske općine cijepljenje male djece, djece školske dobi i odraslih obavljala je dr. Zdeňka Čermáková. Pregled je obavljala sedam dana nakon cijepljenja.¹¹⁸³ Mjesna školska vijeća bila su dužna provesti profilaktične mjere u školama kao što je bilo svakodnevno čišćenje školskih zgrada i pregledavanje djece.¹¹⁸⁴

¹¹⁷⁷ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 10.603, 6. 10. 1914.; Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2714, 29. 10. 1914.

¹¹⁷⁸ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 10.856, 10. 10. 1914.

¹¹⁷⁹ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 12.746, 23. 12. 1914.

¹¹⁸⁰ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 154, 25. 1. 1915.

¹¹⁸¹ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 4828-16, 29. 7. 1916.

¹¹⁸² DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2079, 11. 3. 1915.

¹¹⁸³ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 766, 5. 5. 1915.

¹¹⁸⁴ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 311, 5. 5. 1915.

Početak rujna 1915. godine došle su alarmantne vijesti o pojavi dizenterije (griže) i koleri u nekim krčkim selima koje su predstavljale opasnost za cijeli otok. Stanovništvu je opet upućen apel o prijavi svakog sumnjivog slučaja, održavanju čistoće u zahodima kao i održavanju osobne higijene.¹¹⁸⁵ Pozornost je usmjerena prema njezi bolesnika. Nakon kontakta sa zaraženom osobom bilo je potrebno oprati ruke u vodi koncentriranoj s 1 % lizola, a „rukama ne valja brljati po licu i ustima, da bakterija ne dodje do usta, a onda jelom i pićem u crijeva“.¹¹⁸⁶

Za provođenje higijensko-sanitarnih mjera te sprječavanje širenja zaraznih bolesti bila je nadležna i odgovorna Kotarska vlast u Krku koja je često preko općinskih vlasti prenosila stanovništvu upozorenja i odredbe o zaštiti protiv zaraznih bolesti, a ujedno je podsjećala na određene članke Zdravstveno-policijskog i Gradjevnog reda prema kojima se svinjci i mošuni moraju ukloniti iz svih sela najkasnije do 18. rujna 1915. godine, a novi se moraju propisno sagraditi najmanje 60 metara udaljeni od posljednjih kuća u mjestu. Kako su se rokovi poklopili s razdobljem berbe grožđa, iz vinogradarskih područja stizale su molbe za njihovim produljenjem jer uz manjak muške radne snage „u više kuća je sama žena zi nejaku djecu“, a za gradnju novih svinjaca i čišćenje starih bilo je potrebno stanovito vrijeme.¹¹⁸⁷ Bilo je i konkretnih problema, kao onaj s kojim se suočio Bašćanin Ivan Dorčić Rehić, koji je izvijestio svoju općinsku vlast kako je „nad starim mulom u pustoši“, 70 metara od zadnje kuće u Baški pripremio novi svinjac te je zadnja dva dana pokušavao u njega prenijeti svinju tešku oko 140 kg, ali nije uspio i bojao se „da bi mogla crknuti“. Zato je molio da mu se dopusti držati svinju u starom svinjcu koji će poslije srušiti, a drugu će kasnije „postaviti u spomenuti novi kotac“.¹¹⁸⁸

Pojavom zaraznih bolesti na otoku, kotarska vlast permanentno je upozoravala općinske vlasti da rade na osvještavanju stanovništva kako se zarazne bolesti šire nečistoćom pa se tako „pijegavi se tifus širi ušima na odjeći, a crijevni tifus stolicom i mokraćom već zaraženih bolesnika.“¹¹⁸⁹ Zbog toga se pučanstvo moralo strogo pridržavati uputa kako odstranjivati ljudske i životinjske otpatke, kako održavati čistoću u kućama i oko njih te kako čistiti staje.

¹¹⁸⁵ Bašćansko općinsko poglavarstvo uputilo je apel stanovništvu koji je započeo riječima: „Narode! Zdravlje je najdragocijenija stvar, ta stara je istina: „Čistoća je pol zdravlja!“ Nedaleko nas imamo kužnih bolesti. Od njih se moramo braniti i ne čekati dok do nas dodju.“ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva (bez broja), 7. 9. 1915.

¹¹⁸⁶ Stanovništvu je preporučeno pranje lica i ruku, a sve dok nisu oprani valjalo je izbjegavati konzumiranje hrane i pića (posebno alkoholnih) te pušenje. Bolesnikove stvari nisu se smjele miješati s drugim stvarima dok se nisu raskužile. Bolesnik je morao biti izoliran od ostalih ukućana, a osobe koje su ga njegovale nisu smjele izlaziti iz kuće do njegova ozdravljenja. DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 7857, 2. 9. 1915.

¹¹⁸⁷ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 1790, 11. 9. 1915.

¹¹⁸⁸ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 1720/15, 15. 9. 1915.

¹¹⁸⁹ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 8864, 11. 10. 1915.

Također, općinske vlasti morale su voditi kontrolu bolesnika sa svoga područja koji su se nalazili u bolnicama u Rijeci, Puli i Trstu jer je bolnice trebalo rasteretiti uslijed sve brojnijih dolazaka ranjenika s bojišta.¹¹⁹⁰ Bolničko liječenje bilo je skupo (7.000-8.000 kruna mjesečno), a troškove su podmirivale općine i Zemaljska upravna komisija u Poreču.¹¹⁹¹ Neke općine, poput općine Omišalj, u tu svrhu koristile su sredstva iz namjenskih društava, kao što je bilo „Bolesničko potporno društvo sv. Antuna“, kojega je sve do smrti u lipnju 1916. godine vodio dr. Tadej vitez Bielinski.¹¹⁹² Pregledom bolnica u kolovozu 1916. godine utvrđeno je da se u njima neki bolesnici nalaze duže od godinu dana, a nisu više trebali bolničku njegu. Zato su krčke općinske vlasti bile dužne utvrditi koliki se broj njihov općinara nepotrebno nalazi u bolnicama i vratiti ih kućama. Bila je to mjera kojom su se nastojali smanjiti bolnički troškovi, jer općine nisu redovito uplaćivale bolnicama novac za liječenje svojih općinara.¹¹⁹³ Zato su uprave nekih bolnica, kao npr. Gradske bolnice u Trstu, tražile unaprijed polog u iznosu od 120 kruna za mjesečno liječenje bolesnika. Izuzetak su predstavljali hitni slučajevi i pacijenti s potvrdom siromaštva.¹¹⁹⁴ Bolničke uprave tijekom ratnog razdoblja mučile su se s prehranom bolničkog osoblja i pacijenata, grijanjem bolnica, nabavom lijekova i kirurških instrumenata te prekapacitiranošću bolnica u vrijeme epidemija zaraznih bolesti.¹¹⁹⁵

Početak 1916. godine zabilježeno je oboljenje vodenim kozicama (varičela) jednog rudara u Staroj Baški. Ustanovljeno je da se zaraza prenijela s parobroda *Maria* koji je ukrcavao rudu jer je javljeno kako je ognjar (ložlač) na tom brodu bio zaražen. Na teren je izašao kotarski liječnik dr. Benevenia, koji je pregledao ostale radnike, raskužio baraku gdje je zaraženi radnik spavao, a njegov krevet spalio te naredio da se radnici ne smiju miješati s lokalnim stanovništvom. Zatim je naređeno zatvaranje sela pa je Stara Baška pretvorena u karantenu.

¹¹⁹⁰ Na području Markgrofovije Istre djelovale su 3 javne bolnice i hospicija, i to u Pokrajinska bolnica u Puli (Landesspital), Gradska bolnica u Kopru (Städtisches Spital San Nazzario) te hospicij u Rovinju (Erzherzogin Maria Theresia Seehospiz zu San Pelagio). Stanovništvo otoka Krka liječilo se najčešće u Općoj bolnici u Rijeci (Ospedale Generale Civico in Fiume), pulskoj bolnici i Gradskoj bolnici u Trstu. U pulskoj bolnici radilo je 8 liječnika i 55 ostalog medicinskog osoblja, a imala je kapacitet od 450 kreveta. U tršćanskoj bolnici bila su zaposlena 42 liječnika i 212 ostalog medicinskog osoblja, s kapacitetom od 1.274 kreveta. Izvor: *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrate Vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1910*, Bureau der K. K. Statistischen Zentralkommission, Wien, 1912.

¹¹⁹¹ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 5701-16, 26. 8. 1916.

¹¹⁹² „Dr. Tadej vitez Bielinski“, *Hrvatski list*, br. 333, str. 1., 12. 6. 1916.

¹¹⁹³ Prema statističkim podacima iz 1910. godine, prosječna dnevna cijena bolničkih troškova po osobi u istarskim javnim bolnicama iznosila je 2,68 kruna dok je ukupan iznos troškova bio 776.880 kruna. U tršćanskoj bolnici dnevni iznos obroka po pacijentu iznosio je 3,23 krune. Izvor: *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrate Vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1910*, Bureau der K. K. Statistischen Zentralkommission, Wien, 1912.

¹¹⁹⁴ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 2388-16, 25. 5. 1916.

¹¹⁹⁵ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 604-18, 7. 2. 1918.

Uvedene su stroge higijenske mjere, točno i pravodobno prijavljivanje oboljelih ili umrlih kao i sumnjivih slučajeva na dnevnoj bazi, a izlazak i ulazak u selo bili su strogo zabranjeni. Stanovnicima Batomlja, koji je imao cestovnu vezu sa Starom Baškom, naređeno je da ne dolaze u kontakt sa Starobašćanima te su svaki njihov dolazak morali žurno prijaviti žandarmerijskoj postaji u Baški.¹¹⁹⁶ Takvo stanje potrajalo je četrnaest dana, da bi nakon toga bio uspostavljen slobodan promet ljudi i robe. Kako bi se spriječilo ponavljanje bolesti, u svibnju je naređeno da će kotarski liječnik vršiti „opće prisilno“ cijepljenje protiv kozica na cijelom otoku.¹¹⁹⁷ Ujedno je nastavljeno cijepljenje protiv velikih boginja, što se ponovilo i tijekom naredne godine, a čiju su opravdanost potvrđivali slučajevi velikih boginja u Istri.¹¹⁹⁸ U Općini Buzet bolest su najvjerojatnije prenijeli vojnici koji su na dopust došli iz Radkersburga.¹¹⁹⁹ Također, pojavila su se dva slučaja boginja u Rijeci. Pučanstvo je pozvano da prijavi svaki sumnjivi slučaj bolesti te da se cijepi ako to nije učinilo u zadnjih 10 godina. Istodobno su se u nekim krčkim mjestima počele širiti ospice (morbili, male boginje). Tako je u Dobrinju oboljelo preko 60 školske djece.¹²⁰⁰

Potkraj kolovoza 1916. godine u općinama Baška i Punat pojavili su se slučajevi trbušnog tifusa i želučanog crijevnog katara, koje nije bilo lako razlikovati pa su se u slučajevima crijevnog katara trebale poduzimati iste mjere kao protiv tifusa, a to su: izoliranje bolesnika, označavanje kuća primjerenim oznakama (*Trbušni tifus - Ulazak zabranjen ili Sumnja na trbušni tifus - Ulazak zabranjen*) te dezinfekcija predmeta i prostorija.¹²⁰¹ Situacija sa zaraznim bolestima i njihovim širenjem po otoku postala je alarmantna, a popisu zaraznih bolesti priključila se u rujnu iste godine dizenterija (srdobolje, griže). Aktivirani su općinski redari, koji su izvidnim radnjama morali ustanoviti koliko je mještana zaraženo. Kotarski liječnik konstatirao je dva slučaja dizenterije u Dragi Bašćanskoj. Osobe su oboljele 3-4 tjedna ranije pa se sumnjalo da je u selu bilo još zaraženih mještana.¹²⁰² Istovremeno se ista bolest pojavila i u Staroj Baški, čiji je seoski poglavar Ivan Brnabić svakodnevno izvještavao o novim

¹¹⁹⁶ DARi, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), Oglas bašćanskog općinskog povjerenika br. 34, 5. 1. 1916.

¹¹⁹⁷ Cijepljenju su morali pristupiti svi stanovnici bez obzira na starost, a u slučaju neodazivanja prijetilo se novčanim i zatvorskim kaznama. Cijepljenje se uglavnom obavljalo u školskim zgradama. DARi, JU 19, kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 964, 20. 5. 1916.

¹¹⁹⁸ Epidemija velikih boginja zahvatila je cijelu Markgrofoviju Istru i proširila se do Trsta. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 5577-17, 4. 7. 1917.

¹¹⁹⁹ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 1001, 27. 5. 1917.

¹²⁰⁰ P. STRČIĆ, (ur.), "*Lietopis*" i "*Kronika*" Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, str. 117.

¹²⁰¹ DARi, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 7854, 30. 8. 1916.

¹²⁰² DARi, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 8433-16, 10. 9. 1916.

slučajevima trbušnog tifusa i dizenterije od kojih su počela umirati djeca. Stoga je molio hitnu liječničku bolest. Bolesti su se po selu brzo širile: 21. listopada umrlo je troje djece, 23. listopada kotarski liječnik konstatirao je 6 sigurnih i isto toliko sumnjivih slučajeva trbušnog tifusa, a 25. listopada ustanovljeno je 12 novih slučajeva.¹²⁰³ Po nalogu liječnika, tražile su se dodatne količine živog vapna i lizola. Starobašćanski poljski čuvar i mjesni redar Ivan Sindičić morao je paziti na okužene kuće i kontrolirati da ukućani ne dolaze u kontakt s drugim mještanima.¹²⁰⁴ Potkraj prosinca izbila je velika epidemija trbušnog tifusa i u Rijeci pa se shodno tome otočno pučanstvo upozoravalo da bez velike potrebe ne odlazi u grad, a živežne namirnice koje su dolazile iz Rijeke trebale su se prokuhati prije konzumiranja.¹²⁰⁵

Osim tifusa, kotarski liječnik ustanovio je 2 slučaja škrleta, kod kojeg su vrijedile iste mjere dezinfekcije, a uz to su se umrli morali brzo prevesti u mrtvačnicu ili do pokopa držati strogo odijeljeni od drugih ljudi.¹²⁰⁶ Umiranje djece od škrleta u Staroj Baški nastavilo se, a pojavila se i difterija (davica). Zbog svega, Stara Baška je bila po drugi puta izolirana od ostatka otoka, a pučka škola je zatvorena. Škrlet nije poštedio ni obitelj seoskog poglavara u Staroj Baški čiju je kuću kotarski liječnik zatvorio zbog toga što su oboljela njegova dva sina, koji su nedugo potom umrli u posebnoj sobi. Kuća je nakon toga raskužena pa je poglavar molio dozvolu da ponovno otvori gostionicu, trafikuhana i poštansko sabiralište, kojima je upravljao i koji su bili jedini u mjestu. To mu je dozvoljeno polovicom siječnja naredne godine.¹²⁰⁷ Unatoč vlastitom gubitku nastavio je svoj posao i revnosno izvještavao o novim slučajevima škrleta u mjestu, završavajući početkom 1917. godine svoj izvještaj dramatičnim apelom: „Ako se ne poduzmu jače mjere brzo će bolest umoriti sav mlađi naraštaj.“¹²⁰⁸ Općinsko poglavarstvo u Baški informiralo je kotarskog liječnika o situaciji u Staroj Baški, napominjući da se nastavlja umiranje djece te da su poduzete mjere protiv daljnjeg širenja bolesti.¹²⁰⁹ U takvoj kritičnoj situaciji Ivan Brnabić pozvan je u vojnu službu u Voitsberg

¹²⁰³ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 3282, 26. 10. 1916.; spis br. 3283, 27. 10. 1916.

¹²⁰⁴ Očito da mjera nadzora nije bila dostatna, jer se u trbušni tifus ubrzo pojavio u Batomlju, gdje su poduzete iste mjere kao u Staroj Baški. Pučanstvo je opet upozoreno da ne primaju Starobašćane u kuće zbog opasnosti od širenja bolesti. DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 3303, 31. 10. 1916.

¹²⁰⁵ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 11667-16, 20. 12. 1916.

¹²⁰⁶ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 228-17, 15. 1. 1917.

¹²⁰⁷ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 162-17, 13. 1. 1917.

¹²⁰⁸ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 41, 8. 1. 1917.

¹²⁰⁹ Bašćanska općinska vlast ponovila je seoskom poglavaru u Staroj Baški koje se mjere trebaju poduzeti u cilju sprječavanja širenja zaraze, uz napomenu da ozdravljeni ne smiju izlaziti iz kuće prije prestanka deskvamacije (rastvaranje kože, odnosno ljuštenje kože, op. a.). DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 228-17, 15. 1. 1917.

(Austrija). Odmah su podnijete molbe za njegovo oslobađanje, a kao jedan od argumenata bio je onaj da je od 1900. godine pregledavatelj mrtvaca, a istaknuo se u provođenju higijenskih mjera kako bi se zarazne bolesti u mjestu zaustavile. Kotarska vlast u Krku zauzela se da Brnabić ostane na svom položaju „pošto je neophodno potrebit i nenadoknadiv.“¹²¹⁰ Molbe su urodile plodom pa je nastavio dostavljati izvješća o novim slučajevima škrleti u Staroj Baški. Epidemija šarlaha u Staroj Baški odnijela je od prosinca 1916. godine do kraja veljače 1917. godine 12 dječjih života, a prenijela se i na Kornić.¹²¹¹ Zato je opet naređen prekid svih komunikacija sa stanovnicima Stare Baške, a pučanstvo je pozvano „da ih u vlastite kuće ne prima“.¹²¹² Širenje zaraznih bolesti po otoku navelo je vojnu upravu da zabrani dopuste krčkim vojnicima.¹²¹³ Krajem veljače 1917. godine označen je prestanak trbušnog tifusa i škrleti u Staroj Baški pa je Kotarsko školsko vijeće u Krku dozvolilo bašćanskom Mjesnom školskom vijeću da otvori školu i nastavi s poučavanjem djece.¹²¹⁴ Početkom prosinca škrlet se pojavio u Baški.¹²¹⁵

Potkraj srpnja 1917. godine trbušni tifus i dizenterija pojavile su se u Svetom Vidu Dobrinjskom i Puntu, a pučanstvu su opet prenijete upute kako suzbijati širenje kužnih bolesti.¹²¹⁶ Očito da stalno ponavljanje uputa nije koristilo, jer se trbušni tifus pojavio i u gradu Krku pa su puntarska i krčka općinska vlast zabranile izvoz voća (naročito smokava i grožđa) iz svojih mjesta.¹²¹⁷ Osim toga, u Puntu je zatvorena škola pa je naredbom Kotarskog školskog vijeća mjesna učiteljica Jelka Kraljić privremeno preuzela nastavu u Trorazrednoj mješovitoj pučkoj školi u Dragi Bašćanskoj.¹²¹⁸

Osim neuspješnih prevencija širenja navedenih zaraznih bolesti, kotarska vlast se konačno zauzela da organizirano suzbije širenje tuberkuloze, koja je tijekom ratnog perioda konstantno bila prisutna na otoku. Pod pokroviteljstvom kotarskog upravitelja Muche osnovano

¹²¹⁰ DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 78, 15. 1. 1917.

¹²¹¹ DARi, JU 19, kutija 116, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 222, 11. 2. 1917.

¹²¹² DARi, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 3421, 18. 11. 1916.

¹²¹³ „Okružena mjesta u Istri“, *Primorske novine*, br. 101, str. 3, 17. 11. 1916.

¹²¹⁴ Djeca koja su i dalje bolovala od škrleti nisu smjela ići u školu sve dok nije prošlo šest tjedana od dana oboljenja. Ujedno je kotarski liječnik, dr. Benevenia, nastavio s cijepljenjem otočne školske djece protiv velikih boginja, kojemu su morali nazočiti njihovi roditelji ili skrbnici. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 3170-17, 18. 4. 1917.; DARi, DS-37, kutija 8, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi (1913. - 1919.), spis br. 149-17, 14. 3. 1917.

¹²¹⁵ DARi, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), dopis bašćanskog općinskog Upravnog odbora (bez broja), Bilješke o prijavljenim slučajevima zaraznih bolesti, 1. 12. 1917.

¹²¹⁶ DARi, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 6706, 30. 7. 1917.

¹²¹⁷ DARi, JU 19, kutija 117, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1753, 25. 8. 1917.

¹²¹⁸ DARi, DS-37, kutija 8, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi (1913. - 1919.), spis br. 518-17, 5. 9. 1917.

je u ožujku 1917. godine u gradu Krku centralno utočište za tuberkulozne osobe. Na konstituirajuću sjednicu bili su pozvani svi općinski načelnici i tajnici.¹²¹⁹

U posljednju ratnu godinu krčko stanovništvo ušlo je opterećeno dizenterijom, trbušnim tifusom, šarlahom i difterijom. Tijekom proljeća pojavila se i malarija pa su općinske vlasti morale odmah prijaviti svaki slučaj, a posebno su krajem svakog tjedna morale slati kotarskoj vlasti sumarni iskaz malaričnih slučajeva s imenima zaraženih.¹²²⁰ Bolest koja nije bila podložna prijavi bio je svrab na koji je upozoravala kotarska vlast s napomenom da se bolesna djeca odmah isključe od pohađanja škole ili dječjih vrtića.¹²²¹ U ljeto je izdano posebno upozorenje na pojavu i epidemiju trbušnog tifusa. Zato je stanovništvo pozvano da s ulica, cesta i trgova ukloni „gnojišta i smetišta“ te da osim javne čistoće pazi i na privatnu čistoću u svojim kućama, posebno u zahodima i blizini gušterni. Obzirom da je voće, posebno smokve, igralo važnu ulogu u pojavi i širenju trbušnog tifusa i griže, određene su sljedeće higijenske mjere:

„1. Prije branja voća dobro oprati ruke.

2. Obrano voće mora se spremiti u dobro oprane i osušene posude sa poklopcem.

3. U prodavaonicama voće smije dirati samo trgovac, a na voću mora stajati upozoravajuća tabla za zabranu diranja.“¹²²²

Sirova hrana morala se u trgovinama na primjeren način zaštititi od muha kao najopasnijih prenositelja tifusa i ostalih zaraznih bolesti. Pučanstvo je upozoreno da se strogo pridržava navedenih mjera jer „svaki se sjeća koliko je žrtava odnio tifus preklani.“¹²²³

Početak listopada kotarski upravitelj Ernest Karlavaris zabranio je održavanje javnih plesova i zabava uz preporuku da zbog haranja epidemija stanovništvo što manje dolazi u međusobni dodir jer je to najlakši način prenošenja zaraze (*Kontaktsinfektion*).¹²²⁴ Na koncu je kao predsjednik Kotarskog školskog vijeća bio prisiljen narediti zatvaranje svih otočnih škola do kraja listopada jer „uslijed nemilog haranja raznih pošasti ugroženo je do skrajnosti javno

¹²¹⁹ Radilo se o ambulanti (*Fürsorgestellen*) koja je služila suzbijanju širenja tuberkuloze. Iz arhivske građe nije moguće utvrditi na koji način je funkcionirala, tko ju je vodio, koliko je bolesnika zbrinula itd. Dostupna literatura također ne govori o tome. DARI, JU 19, kutija 116, spis br. 594-17, 19. 2. 1917.

¹²²⁰ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 4463, 1. 5. 1918.

¹²²¹ DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 4474, 25. 4. 1918.

¹²²² DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 5337-18, 27. 6. 1918.

¹²²³ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1586, 12. 6. 1918.

¹²²⁴ DARI, JU 19, kutija 212, Kužne bolesti (1915. - 1919.), spis br. 9116-18, 14. 8. 1918.; kutija 118, spis br. 11488, 7. 10. 1918.

zdravstvo“.¹²²⁵ Obustava školske pouke produžena je kasnije do zaključno 10. studenoga.¹²²⁶ Na to ga je prisilila epidemija španjolske groznice ili gripe („španjole“) koja se na otoku pojavila u ljeto 1918. godine.¹²²⁷ Tako su Krčani nakon jedne obećavajuće žetve bili pogođeni smrtonosnom epidemijom, čije razmjere prezentira činjenica da su u nekim krčkim mjestima zabilježena i do 4 ukopa dnevno.¹²²⁸

3. 10. Promet i kretanje ljudi tijekom rata

3. 10. 1. Putovanja Krčana u ratno doba

Od početka rata uvjeti života na otoku Krku pokazali su da bi njegovi stanovnici trebali što prije zaboraviti na dotadašnji slobodan protok prometnih komunikacija i brzo se prilagoditi novim okolnostima. One su nametale ograničenja i zabrane te posebna pravila koja su se morala poštivati prilikom putovanja. Osnovno pravilo glasilo je da su osobe koje su željele putovati

¹²²⁵ DARi, DS-37, kutija 8, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi (1913. - 1919.), spis br. 11482, 10. 10. 1918.

¹²²⁶ Telegram Kotarskog poglavarstva Mjesnim školskim vijećima od 1. 11. 1918. DARi, DS-37, kutija 8, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi (1913. - 1919.).

¹²²⁷ Španjolska groznica ili gripa bila je pandemija koja je u svijetu od proljeća 1918. do kraja 1919. godine uzrokovala smrt između 20 i 50 milijuna ljudi. O španjolskoj gripi na hrvatskom prostoru više vidjeti u: Goran HUTINEC, „Odjeci epidemije „španjolske gripe“ 1918. godine u hrvatskoj javnosti“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 38, Zagreb, 2006., str. 227-242.; Andrija LOVRIC; Marijan MARIJAN; Julija PANTIĆ, „Španjolska gripa u Zagrebu“, *Povijest u nastavi*, Vol. IV, br. 7 (1), Društvo za hrvatsku povijesnicu, Zagreb, 2006., str. 105-115.; Iva DELIĆ MILOVAN, „Vijesti o španjolskoj gripi u puljskom dnevniku *Hrvatski list*“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli*, br. 12., Pula, 2014., str. 173-182.; Maja VONIĆ, „Španjolska gripa u Osijeku 1918.“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 14, br. 1., Slavonski Brod, 2014., str. 217-234.

¹²²⁸ N. GRUBIŠA, „Zdravstvene prilike od 1900. do 1940. god.“, str. 19. Premda nema statističkih podataka o smrtnosti otočnog pučanstva uzrokovane španjolskom groznicom (gripom), u dostupnoj literaturi mogu se fragmentarno iščitavati pojedinačni ili mjesni slučajevi oboljenja i smrti od navedene bolesti. Tako se ravnajući učitelj Jednorazredne mješovite pučke škole u Milohničima, Ivan Polonijo, pomažući oboljelim seljanima i sam zarazio te naposljetku umro 21. listopada 1918. godine. Mirko POLONIJO, „Školstvo od 1845. do 1945. godine“, Otok Krk - Zapadni dio, *Krčki zbornik*, sv. 16, posebno izdanje 19, Krk, str. 257.

U selu Vrh od španjolske gripe umrlo je 16 mještana. A. BOZANIĆ, *Naselja oko grada Krka, Zapadni dio otoka, Vrh i Kornić*, str. 52.

Tiskovine u bližem krčkom okruženju nisu donosile opširnije informacije o španjolskoj gripi i njezinom širenju u Istri ili u Rijeci. Pulski dnevnik *Hrvatski list* objavio je od početka lipnja do polovice listopada 1918. godine nekoliko šturih članaka iz kojih je razvidan pristup od početnog senzacionalizma do kasnijeg ozbiljnijeg shvaćanja nove pošasti: „Epidemija u Španjolskoj“, br. 1040, str. 2., 4. 6. 1918.; „Influenca u Španjolskoj“, br. 1044, str. 1., 8. 6. 1918.; „Španjolska bolest“, br. 1069, str. 1., 3. 7. 1918.; „Lek protiv španjolske groznice“, br. 1148, str. 2., 20. 9. 1918.; „Španjolska bolest širi se“, br. 1157, str. 1., 29. 9. 1918.; „Španjolska "gripa" u Puli“, br. 1166, str. 2., 8. 10. 1918.; „Španjolska bolest u Beču“, br. 1168, str. 2., 10. 10. 1918.; „Španjolska hunjavica“, br. 1173, str. 2., 15. 10. 1918. Jedini spomen smrtnog slučaja na otoku Krku list je donio u broju 1171 od 13. listopada (str. 2.) u članku u kojem je objavljeno da je 6. rujna u Puntu umro dvadeset sedmogodišnji trgovac Franjo Žic, sin mjesnog trgovca i posjednika Ivana Žica. U članku se izrijeком ne spominje španjolska gripa, ali napomenom da je smrt posljedica „nove okrutne bolesti, koja po našim kućama hara“ te objavljenom osmrtnicom u kojoj se navodi da je preminuo nakon kratke i teške bolesti, jasno je da se radi upravo o toj bolesti.

morale priložiti fotografiju s potpisom i platiti legitimaciju, biljeg i pristojbu za putni list te dostaviti svjedodžbu (potvrdu) o cijepljenju protiv boginja. To pravilo neće se mijenjati do kraja rata, ali će se sukladno ratnim okolnostima mijenjati odnos vlasti prema putnicima i razlozima njihova putovanja.

Nakon što je svibnju 1915. godine Austro-Ugarska Monarhija zaratila protiv Kraljevine Italije putne odredbe postale su rigoroznije. Osim prethodno navedenih potrebnih dokumenata, redarstvene odredbe za putovanja na području Primorja i preko njegovih granica nalagale su posjedovanje svjedodžbe istovjetnosti u koju se moralo upisati je li osoba koja putuje politički i moralno besprijekorna.¹²²⁹ Svjedodžba je obavezno morala biti potpisana i pečatima potvrđena od strane općinskih vlasti i oružničke postaje.¹²³⁰ Time se uklanjala posljednja prepreka putovanju. Općinska poglavarstva bila su dužna voditi točnu evidenciju kome su, kada i zbog čega izdavale svjedodžbu. Na temelju nje bi Kotarsko poglavarstvo u Krku izdavalo putnu ispravu (putna legitimacija ili putni list), posebno za putovanja koja su iziskivala prelazak granice pokrajine Istre prema Kranjskoj, Koruškoj, Hrvatskoj ili Ugarskoj.

Početak rujna iste godine zapovjedništvo jugozapadne fronte (Sočansko bojište) podijelilo je ratno područje na uže i šire i time postavilo nova pravila u putničkom prometu.¹²³¹ Uže ratno područje obuhvaćalo je južni Tirol, Korušku, Kranjsku i Primorje, te grad Rijeku, dok je šire ratno područje obuhvaćalo sjeverni Tirol, Salzburško područje, Štajersku i Hrvatsku (osim županija Požega, Virovitica i Srijem). Za putovanje iz užeg u šire ratno područje morao se posjedovati putni list i dozvola nadležnog vojnog zapovjedništva.¹²³² Unutar užeg ratnog područja razlikovao se lokalni promet koji se odnosio na promet u granicama političkog boravišnog kotara i za promet s općinama koje su graničile s boravišnim kotarom, a za koji je bila potrebna svjedodžba istovjetnosti, osobito za putovanja prema Rijeci i otoku Cresu. Za ostali promet unutar užeg ratnog područja služile su dozvole za putovanja. Putne listove i putne dozvole izdavalo je Kotarsko poglavarstvo u Krku, a svjedodžbu istovjetnosti općinska poglavarstva i oružničke postaje. Za putovanje u Pulu, uz navedeno, bila je potrebna dozvola zapovjedništva ratne luke dok je za Dalmaciju bila potrebna dozvola generala u Sarajevu kao

¹²²⁹ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 6411, 17. 7. 1915.; spis br. 6411 ad, 28. 7. 1915.; „Odredbe glede putovanja na otoke“, *Riečki novi list*, br. 169, str. 2., 16. 7. 1915.

¹²³⁰ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 7001, 5. 8. 1915.

¹²³¹ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 7989, 7. 9. 1915.

¹²³² Molba za dozvolu podnosila se pisanim putem Etapnom zapovjedništvu 5. vojske (politička grupa). DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 8251, 13. 9. 1915.

nadležnog vojnog zapovjednika.¹²³³ Ova pravila ukinula su dotadašnje prometne propise. Kako bi se smanjio interes za putovanja i odbilo potencijalne putnike donesena je odredba prema kojoj se po putne isprave mora osobno doći u Krk, a ako putuje cijela obitelj moraju doći svi članovi obitelji i donijeti od strane oružničke postaje i općinskog poglavarstva potvrđenu svjedodžbu istovjetnosti.¹²³⁴ Navedena odredba ipak nije polučila željeni rezultat jer se već u ožujku 1917. godine upozorava pučanstvo da ne putuje ako nije prijeko potrebno, a putne isprave imale su se izdavati samo jednom članu obitelji, a ostalima samo u krajnjoj nuždi.¹²³⁵ Nova odredba stigla je u ljeto iste godine, a određivala je da se za putovanja mora izdati Osobni opis radi potvrde identiteta u kojem mora biti vidljivo mjesto kamo se putuje, razlog putovanja i putna relacija.¹²³⁶

Kronični nedostatak muške radne snage, zbog mobilizacije, opterećivao je otočnu poljoprivredu od početka rata. Podbačaj žetvi 1916. i 1917. godine zbog suše, doveo je otočno stanovništvo na rub gladi. Počelo je iseljavanje s otoka u potrazi za poslom i prilikom za zaradu. Kako bi se tome stalo na kraj, kotarski poglavar Ernest Karlavaris uputio je u proljeće 1918. godine dopis općinskim poglavarstvima da ograniče izdavanje naputnica kojima se odobravaju putovanja jer se iseljavanje iz kotara „otelo kontroli“.¹²³⁷ Dakle, s jedne strane je na otoku nedostajalo radne snage, a s druge strane pučanstvo se iseljavalo tražeći posao. Za ishodovanje putnih isprava u takvoj situaciji u pravilu je presuđivao razlog putovanja. Premda su razlozi bili mnogobrojni (odlazak liječniku u riječku ili pulsku bolnicu, zapošljavanje u drugoj krčkoj općini, preseljenje zbog neimaštine....) putne isprave dobivali su oni koji su navodili aprovizijske razloge ili roditelji koji su išli u posjet djetetu koje je bilo na prehrani u sjevernoj Hrvatskoj.

¹²³³ Putnički promet prema zadarskom kotaru bio je zabranjen osim za parobrode koji su dolazili preko Raba, Paga, Novalje, Novigrada i Ražanca. Putnici su se nakon iskrcanja morali prijaviti u mjesnim oružničkim postajama, odnosno u Redarstvenom odjelu Kotarskog poglavarstva u Zadru. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 8340, 16. 9. 1915.

¹²³⁴ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 11.989, 1. 12. 1915.

¹²³⁵ DARi, JU 19, kutija 116, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 507, 18. 3. 1917.

¹²³⁶ Osobni opis morao je biti potvrđen od oružničke postaje. Kod putovanja u šire ratno područje putnik je morao priložiti fotografiju s potpisom, biljeg od 3 krune i 1 krunu kao pristojbu za putni list. Legitimacija se plaćala 20 filira. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 6488-17, 9. 8. 1917.

¹²³⁷ DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 4071-18, 13. 4. 1918.

3. 10. 2. Pomorski promet i veze s kopnom

Već je istaknuto kako je od početka studenoga 1914. godine primat u održavanju pomorskog prometa između otoka Krka i kopna imalo riječko Ugarsko-hrvatsko parobrodarsko društvo. Društveni parobrod *Nehaj* održavao je prugu Rijeka - Krk, a osim putnika i robe prevozio je i poštu. Slabost mu je bila brzina pa je redovito kasnio zbog čega je poštanska kočija iz Krka u Bašku stizala s tri sata zakašnjenja (oko 23:00).¹²³⁸ Zbog kašnjenja je trpjela i provedba vojnih naredbi. Budući da je to bila jedina poštanska plovidba (linija), od Ravnateljstva *Ungaro-Croate* tražio se brži parobrod (u dopisima se često koristio izraz paroplov, op. a.). Kao razlog kašnjenja Ravnateljstvo je navelo nedostatak dokova na kojima bi se brod očistio od nametnika koji se prilijepe na dno broda i tako mu smanjuju brzinu, a osim toga ugljen je slabije kvalitete od onoga kojega je Društvo nabavljalo prije rata. Prema tome, zakašnjenja se imaju pripisati postojećim teškim prilikama. Uostalom, parobrod *Nehaj* bio je samo privremena zamjena za parobrod *Magyar* koji bi trebao uskoro zaploviti, a kako se radi o bržem i kapacitetom većem parobrodu, želje Krčana bit će zadovoljene. Pročitavši odgovor Ravnateljstva, Nikola Žic, vladin povjerenik za bašćansku općinu, na njegovoj margini napisao je: „Ni parobrod *Magyar* nas neće zadovoljiti.“¹²³⁹ Zbog navedenih problema pokrenuta je akcija da se kod Pomorske vlade u Trstu izbori uvođenje linije Rijeka - Veli Lošinj s pristajanjem u Baški jednom tjedno.¹²⁴⁰ No, akcija je bila neuspješna za razliku od problema s *Nehajem* koji je i nadalje uspješno iritirao Krčane. Istini za volju, ni njegovom kapetanu nije bilo lako, jer se u rujnu 1918. godine potužio kako je parobrod svakodnevno prekrcan te da mu zbog toga prijete nesreća. Zato je Kotarsko poglavarstvo naredilo da će se ubuduće morati dokazati potreba za putovanje i „neće se primati putnika više nego je propisano“.¹²⁴¹ Nakon raspada Monarhije vlasništvo nad parobrodarskim društvima i njihovim brodovima prešlo je u ruke nove vlasti, što je bilo vidljivo iz brzojava kojega je početkom studenoga primio dr. Matko Laginja, Povjerenik za Istru od Narodnog vijeća Volosko-Opatija (potpisao ga je Povjerenik za

¹²³⁸ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 1644, 19. 8. 1915.

¹²³⁹ Zbog kašnjenja parobroda u Krk, kasnila je i poštanska kočija iz Krka u Bašku. Zato se vladin povjerenik za bašćansku općinu obratio za pomoć ravnateljstvu Središnjeg ureda pošta i telegrafa za Primorje u Ljubljani od kojega je tražio da se uključi u problem i intervenira kod uprave *Ungaro-Croate* kako bi se na poštanskoj pruzi Rijeka - Krk postavio drugi i brži parobrod jer najavljeni parobrod *Magyar* po brzini ne zaostaje za parobrodom *Nehaj*. Kako je riječko parobrodarsko društvo raspolagalo s boljim parobrodima kao što su *Crikvenica* ili *Pola* predloženo je da bi se njima moglo popraviti sporo vršenje poštanskog prometa. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 1723, 6. 9. 1915.

¹²⁴⁰ Akcija je bila rezultat suradnje bašćanske općinske vlasti i uprave puntarskog parobrodarskog društva s namjerom da ju podrže i ostale krčke općine. DARi, JU 19, kutija 111, spis bez broja, 30. 10. 1915.

¹²⁴¹ DARi, JU 19, kutija 118, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 2072, 21. 9. 1918.

obrt, trgovinu i industriju, op. a.), a koji kaže: „Svi brodovi kojima je zavičajna luka u bivšem austro-ilirskom kao i hrvatskom ili dalmatinskom Primorju kao i oni koji plove po autonomnim vodama stavljaju se pod odsvojnu zabranu zajedno sa svim sastavnim dijelovima njihovim te se svaki privatno-pravni promet s njima svima zabranjuje. Ova zabrana odnosi se i na brodove ili dijelove brodova, koji se nalaze u gradnji. Ugovori koji se ovoj naredbi protive ništetni su.“¹²⁴² Tako su svi parobrodi na istočnoj obali Jadrana stavljeni pod zastavu netom proglašene Države Slovenaca, Hrvata i Srba. No, uskoro će talijanska okupacija Istre, Rijeke i Kvarnera poremetiti postavljene smjernice.

3. 10. 3. Cestovni promet

O cestama na otoku Krku brinuo se kotarski Cestovni odbor sa sjedištem u gradu Krku. Briga se prvenstveno odnosila na održavanje prohodnosti postojećih cesta te manjim zahvatima kao što je uređenje bankina uz cestu, prokopavanje kanala za drenažu i odvodnju i slično. Ustrojstvo Cestovnog odbora bilo je hijerarhijski posloženo i kretalo se od upravitelja do općinskih zastupnika i cestara u podopćinama.¹²⁴³ Ovi potonji bili su izvršitelji svih akcija i od njih se očekivalo da predlažu upraviteljstvu zahvate na svojim područjima. Posebna pozornost pridavala se održavanju prohodnosti cesta kojima se prometovalo u svrhu izvršavanja ratnih radnji, kao što je bila cesta prema rudnicima boksita u Staroj Baški.¹²⁴⁴ Pojačana briga za ceste počela je od svibnja 1915. godine kada je Namjesništvo u Trstu prenijelo odluku Vojnog zapovjedništva u Grazu po kojoj za sve javne nedržavne ceste u Istri počinju vrijediti prometni propisi kao na državnim cestama.¹²⁴⁵ Zato su pozvane općinska vlasti da na to upozore kočijaše i vlasnike kočija. Odluka je sadržavala prometno pravilo da se sva vozila (vozovi, automobili, motorna kola, dvokolice) „bez iznimke i uvijek moraju držati samo lijeve strane, na lijevo se moraju ugibati a desno mimoilaziti.“¹²⁴⁶ Kao razlog donošenja ovakve odluke navedena je javna sigurnost, a njeno provođenje morale su nadzirati cestovne redarstvene oblasti (općina i cestovni odbori, cestari, općinski poljari i redari itd.) kao i „svo osoblje javne sigurnosti“.

¹²⁴² DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 31, 6. 11. 1918.

¹²⁴³ Cestar Vinko (Vicko) Frgaćić iz Drage Baščanske na poslovima uređivanja i održavanja cesta i kanala na području baščanske općine surađivao je s Mihovилоm P. Dorčićem iz Baške, općinskim zastupnikom i članom kotarskog Cestovnog odbora. DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 161/14, 18. 12. 1914.

¹²⁴⁴ Potkraj siječnja 1916. godine popravljena je cesta od Dokulova do Stare Baške kojom su prometovala kola prema rudnicima boksita. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 808, 23. 1. 1916.; spis br. 184, 3. 2. 1916.

¹²⁴⁵ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 4961, 20. 5. 1915.

¹²⁴⁶ DARi, JU 19, kutija 111, Oglas baščanskog Općinskog poglavarstva br. 1039, 22. 5. 1915.

Tijekom narednog mjeseca odluka je proširena novim Odredbama o cestovnom redarstvu prema kojima:

1. Sva kola bez razlike moraju se ugnuti na lijevo, a ići naprijed na desnu stranu da kolima, koja idu naprijed ili dovoze u susret učine mjesta. Za bicikliste vrijedi ista odredba.
2. Preko mostova, na kojima se nalaze upute da je zabranjeno brzo prolaziti, mora se ići samo korakom.
3. Sva kola, koja služe za prevoz tovара, moraju imati vidljivu tablu, na kojoj je napisano ime, prezime i boravište vlasnika.
4. U tamnoj noći moraju kola imati svjetiljku upaljenu, koja se može iz daleka razabrati.
5. Za vožnje kočijaš ne smije ostaviti kola.
6. Zabranjeno je kočijašu da spava na kolima.
7. Potpuno je zabranjeno pucanje i mahanje sa bičem u zatvorenim mjestima, a na otvorenoj cesti onda kada prolaze mimo druga kola ili kakove životinje (blago).¹²⁴⁷

Veliki udarac održavanju krčkih cesta zadalo je novačenje Đure (Jurja) Mužine iz Bogovića početkom lipnja 1916. godine (bilo je to njegovo treće po redu novačenje, op. a.). Mužina je bio upravitelj i tajnik-blagajnik kotarskog Cestovnog odbora još od 1897. godine. Sva krčka općinska poglavarstva bila su jedinstvena u namjeri da se Mužinu oslobodi vojne službe i u tom smislu uputila su istovjetne dopise Kotarskom poglavarstvu u Krku, koje je njihove molbe prosljedilo nadležnom vojnom zapovjedništvu.¹²⁴⁸ Molbe nam otkrivaju zanimljive podatke o krčkim cestama i načinu njihova održavanja. Kotarski Cestovni odbori su prema Zemaljskom zakonu za Markgrofoviju Istru bili formirani izravno od pouzdanika (povjerenika) svih općina pojedinog kotara i skrbili su za sve ceste u kotaru. Ceste su morale biti uređene i održavane, naročito u ratnim zonama kojoj je pripadao i otok Krk, a financirale su se novcem poreznih obveznika. Ukupna duljina svih cesta na otoku Krku iznosila je 112 kilometara, a upravo je Mužina bio zaslužan da su neke ceste od 1909. godine proširene, popravljene i uređene. Problem je ležao u tome što je u krčkom Cestovnom odboru 1916. godine on bio jedini činovnik pa bi njegovim odlaskom nastala velika šteta ne samo po ceste nego i za krčke općine, a i kotar bi „pretrpio kobne posljedice“ jer se „ne bi moglo nit pomisliti, da bi se

¹²⁴⁷ DARI, JU 19, kutija 111, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 1414, 17. 7. 1915.

¹²⁴⁸ DARI, JU 19, kutija 114, spis br. 1483, dopis bašćanskog općinskog Upravnog odbora Kotarskom poglavarstvu u Krku, 21. 6. 1916.

ga danas moglo zamijeniti drugom sposobnom silom“.¹²⁴⁹ Je li Đuro Mužina naposljetku oslobođen vojne službe ili su vojne strukture pokazale, kao u nebrojenim prilikama do tada, svu svoju neosjetljivost i rigidnost teško je reći jer se o tom slučaju gubi trag u arhivskim spisima.

3. 10. 4. Poštanski promet

Cjelokupnim poštanskim prometom na području Markgrofovije Istre ravnao je Središnji ured pošte i telegrafa u Trstu.¹²⁵⁰ Kao i sve ostale vrste prometa i poštanski promet bio je pod direktnim utjecajem vojnih oblasti i njihovim odredbama. One su se prije svega odnosile na poštanski promet putem bojnih poštanskih ureda.¹²⁵¹ Samo dva dana nakon početka rata objavljeno je kako se bojnomoštom otpremaju za vojsku i od vojske u ratu službene (uredovne) pošiljke predane od zapovjedništva vojnih i civilnih vlasti, ureda i zavoda te privatne pošiljke, a ujedno su navedena pravila za slanje i primanje poštanskih pošiljaka, pisama, dopisnica i paketa te cjenik pristojbi.¹²⁵² Kada su se pojavile prve poteškoće glede neredovitog otpremanja pošiljaka na bojišta i s njih, razlog je pronađen u pučanstvu koje piše „previše i nečitko“ što je zadavalo problema vojnoj cenzuri na štetu adresata (pošiljatelja) i adresanata (primatelja).¹²⁵³

Poštanski promet odvijao se na otoku Krku jednoprežnim poštanskim kočijama koje su prometovale jednom dnevno iz Krka prema općinskim središtima. Svake godine raspisivao se javni natječaj za „uzdržavanje poštanske vožnje“, a uz godišnji paušal koji je ovisio o krajnjoj destinaciji, uplaćivalo bi se mjesečno 100 kruna na ime izvanrednih prilika.¹²⁵⁴ Poduzetnik koji bi preuzeo održavanje poštanske linije morao bi položiti kauciju od 400 kruna, a zadržavao bi sav prihod od prijevoza putnika. Prema kopnu pošta se odvozila parobrodima, a do krajnjih odredišta željeznicom.

¹²⁴⁹ DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 88/16, dopis predsjedništva kotarskog Cestovnog odbora krčkim općinskim poglavarstvima, 18. 6. 1916.

¹²⁵⁰ Uslijed ratnih prilika sjedište Ureda je od 24. svibnja 1915. godine bilo u Ljubljani. DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 130, 24. 5. 1915.

¹²⁵¹ Zapovjedništvo jugozapadne vojske zabranilo je civilnim osobama da prenose pisma i pakete vojnika s bojišta, jer se time izbjegavala vojna cenzura i javljalo se krijumčarenje. DARi, JU 19, kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1231, 17. 5. 1916.; „Uporaba civilne pošte za vojničke osobe zabranjena“, *Hrvatski list*, br. 305, str. 1., 15. 5. 1916.

¹²⁵² DARi, JU 19, kutija 110, Objavljenje Kotarskog poglavarstva u Krku od 30. 7. 1914.

¹²⁵³ DARi, JU 19, kutija 110, Oglas bašćanskog Općinskog poglavarstva br. 2314, 30. 9. 1914.

¹²⁵⁴ Natječaje je raspisivao Središnji ured pošte i telegrafa u Trstu. Za relaciju Krk - Punat godišnji paušal iznosio je 1.200 kruna, za relaciju Krk - Vrbnik iznosio je 1.500 kruna, dok je za relaciju Krk - Baška iznosio 2.400 kruna. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 3250, 11. 10. 1916., spis br. 3447, 8. 11. 1916.; kutija 117, spis br. 231, 22. 1. 1918.

Ministarstvo rata u Beču diktiralo je pravila o slanju pošiljaka pa je u listopadu 1915. godine odredilo da se u paketima za vojnike na bojištima mogu slati samo rublje i duhan jer nisu izloženi kvarljivosti.¹²⁵⁵ Nije se preporučivalo slanje prehrambenih namirnica, jer su se paketi uslijed ratnih okolnosti mogli zadržati na jednom mjestu pa se roba kvarila. Takvu robu poštanski uredi su zadržavali što znači da su paketi redovito bili otvarani i sadržajno kontrolirani. Paketi su morali biti dobro zapakirani, a adrese čitljive i točne jer se u protivnom nisu prosljeđivali, a nisu bili ni vraćani pošiljateljima zbog „velikog prometa poštanskim pošiljkama“.¹²⁵⁶ Maksimalna težina paketa određena je na 10 kg, a ukupna vrijednost nije smjela biti viša od 100 kruna.¹²⁵⁷ Uslijed loše i nekvalitetne ishrane vojna uprava dozvolila je da se od svibnja 1916. godine vojnicima može slati hrana, ali samo u čvrsto zatvorenim limenim posudama.¹²⁵⁸ Idenične odredbe za pakete vrijedile su i za pisma, koja su se u poštanskim uredima morala predavati otvorena i s čitljivom adresom adresanta.¹²⁵⁹ U protivnom ih je vojna cenzura zaustavljala, a u najboljem slučaju nakon otvaranja i pregledavanja sadržaja mogla su biti prosljeđena adresatu s velikim zakašnjenjem.

3. 11. Krčko pučko obrazovanje u ratu

3. 11. 1. Nastava u ratu

Proglašenje ratnog stanja u Monarhiji i mobilizacija vojno sposobnih muškaraca poremetila je dotadašnje redovno pohađanje nastave. Nedostatak muške radne snage na otoku, koji je bio konstanta sve do kraja rata, nastojao se nadoknaditi uključivanjem školske djece starijeg godišta u poljoprivredne radove. Na taj način nastojao se ublažiti neminovan pad poljoprivrednih prinosa. Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu (*Ministerium für Kultus und Unterricht*) već je početkom kolovoza 1914. godine naznačilo kako se od školskih vlasti na svim razinama očekuje da se učitelji fokusiraju na humanitaran i poljodjelski rad s učenicima, što se ima pripisati jačem odgojnom utjecaju škole. Kako bi se održala disciplina djece, naročito

¹²⁵⁵ „Promet paketima vojne pošte“, *Hrvatski list*, br. 94, str. 2., 16. 10. 1915.; „Poštanski paketi zabranjenog sadržaja i nedostatnog ovoja“, *Hrvatski list*, br. 160, str. 2., 21. 12. 1915.

¹²⁵⁶ DARi, JU 19, kutija 112, spis br. 10.578, 26. 10. 1915.

¹²⁵⁷ „Poštanske vesti“, *Riečki novi list*, br. 159, str. 2., 4. 7. 1915.; „Poštanski promet sa Primorjem“, *Hrvatski list*, br. 262, str. 3., 2. 4. 1916.

¹²⁵⁸ Vojnici su mogli primiti kavu (u zrnu ili samljevenu), šećer, čokoladu, čaj, prepečenac, konzerve i med u dobro zatvorenim limenim posudama. DARi, JU 19, kutija 114, Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1061, 7. 5. 1916.

¹²⁵⁹ „Ne zatvarajte pisma!“, *Hrvatski list*, br. 215, str. 3., 15. 2. 1916.

u vrijeme proljetnih radova na polju i jesenskih radova u vinogradima i maslinicima, učitelji su dobili zadatak da „da okupe oko sebe i primjereno zabave, bilo na polju bilo u školi, onu djecu koja su ostala bez nadzora“.¹²⁶⁰ Krčke pučke škole imale su veliki broj školskih obveznika što je nedovoljno brojnom učiteljstvu bio dodatan izazov i napor. Na području bašćanske općine ukupan broj školskih obveznika promatran u razdoblju od školske godine 1912./1913. do školske godine 1914./1915. kontinuirano se povećavao i kretao se od 613 do 630 učenika:¹²⁶¹

Škola / Školska godina	1912./1913.	1913./1914.	1914./1915.
Dječjačka škola u Baški	198	181	180
Djevojačka škola u Baški	161	175	186
Mješovita škola u Dragi Bašćanskoj	202	206	205
Mješovita škola u Staroj Baški	52	55	59
UKUPNO	613	617	630

Tablica 74. Broj školskih obveznika na području bašćanskog Mjesnog školskog vijeća u školskim godinama 1912./1913. - 1914./1915.

Ukupan broj školskih obveznika u bašćanskoj Dječjačkoj školi nije jako varirao, a razlog smanjivanju ukupnog broja učenika bio je u oslobađanju učenika od pohađanja nastave zbog zdravstvenih poteškoća ili preseljenja. Školu je u trogodišnjem razdoblju školu moralo prosječno pohađati 186 učenika. Djevojačka škola bilježila je lagani porast školskih obveznika premda su u promatranom razdoblju ukupno 26 djevojčice bile oslobođene pohađanja nastave. Morale su je prosječno pohađati 174 učenice. Mješovita škola u Dragi Bašćanskoj održavala je stabilnost glede broja školskih obveznika: u školskoj godini 1912./1913. moralo je 106 dječaka i 96 djevojčica pohađati školu, u školskoj godini 1913./1914. bilo je 107 dječaka i 99 djevojčica

¹²⁶⁰ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 985, 27. 8. 1914.

¹²⁶¹ DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 1667, Pregled broja dječaka i djevojčica dužnih na polazak pojedine javne pučke škole u području općine Baška u školskoj god. 1913. - 1915., 17. 9. 1915.

kao školskih obveznika, a u školskoj godini 1914./1915. bilo je 110 dječaka i 95 djevojčica kao školskih obveznika. Jednorazredna mješovita škola u Staroj Baški imala je najmanji broj školskih obveznika, ali obzirom na jednog učitelja i on je bio velik: od ukupno 52 školska obveznika u školskoj godini 1912./1913. bio je isti broj dječaka i djevojčica da bi se naredne školske godine broj dječaka povećao za 5, a broj djevojčica smanjio za 2 školske obveznice. U školskoj godini 1914./1915. broj muških školskih obveznika ostao je isti dok su 28 djevojčica bile dužne ići u školu.

Izočnost učenika s nastave predstavljao je problem prosvjetnim vlastima i u predratnim vremenima. Naročito je to vrijedilo za ponavljaoce u kojima se četvrtkom vršila pouka djece dobi od 13 i 14 godina.¹²⁶² Tijekom rata upravama pučkih škola nalagalo se da pedantno bilježe svaki neopravdani izostanak, a ukoliko bude ustrajno „djeca i roditelji priviknuti će joj kao sastavnomu i dopunidbenomu dijelu opće pučke škole, koju pučanstvo još žalibože ne cijeni svuda dovoljno.“¹²⁶³ Mjesečne izvještaje o neopravdanim izostancima morale su slati Mjesnim školskim vijećima, koje su se obvezale na oštro rješavanje svakog pojedinog slučaja i podnošenje tužbi nemarnim roditeljima. U listopadu 1916. godine upravitelj Dječjačke pučke škole u Baški naveo je ukupno 91 neispričani izostanak za osmoricu učenika. Novčane kazne koje je predlagalo Mjesno školsko vijeće kretale su se od 50 helera do 10 izostanaka, 1 krunu za 10 i 11 izostanaka, 1,50 kruna za 14 izostanaka i 2,50 kruna za 24 izostanaka. U Djevojačkoj školi je u istom mjesecu evidentirano ukupno 117 neispričanih izostanaka za 5 učenica. Jedna učenica imala je rekordna 42 neopravdana izostanka s napomenom da joj je otac u ratu.¹²⁶⁴

Kako se ratno stanje i potreba za radnom snagom ne bi zlorabilo kao izgovor za nepohađanje redovne nastave tražio se način niveliranja interesa škole i doma, odnosno s jedne strane prisiljavanja djece na školsku pouku, a s druge strane u polje na rad. Zato se opravdanim izostajanjem iz škole smatrala upotreba djece u kućanskim, obrtničkim ili poljodjelskim

¹²⁶² Dopisom Kotarskog školskog vijeća u Krku od 9. rujna 1913. godine regulirana je pouka u ponavljajonicama. Nastava se izvodila četiri sata tjedno, a trajala je od početka nastavne godine do kraja ožujka svake godine. P. STRČIĆ, (ur.), *"Lietopis" i "Kronika" Pučke/Osnovne škole u Dobrinju*, str. 112.; DARi, JU 19, kutija 1, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Zapisnici sjednica 1870. - 1916., Zapisnik sjednice Mjesnog školskog vijeća od 16. i 17. 9. 1913.

¹²⁶³ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 602, 13. 9. 1914.

¹²⁶⁴ DARi, JU 19, kutija 13, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Pedagoška dokumentacija 1895./1896. - 1918./1919., Iskaz izostanaka koje su u mjesecu oktobru školske godine 1916./1917. počinila djeca Dječjačke pučke škole u Baški, 3. 11. 1916.; Iskaz izostanaka koje su u mjesecu listopadu školske godine 1916./1917. počinila djeca Djevojačke pučke škole u Baški br. 145., 6. 11. 1916.

poslovima, ali samo u onim obiteljima u kojima je otac ili drugi član u aktivnoj vojnoj službi.¹²⁶⁵ Pri tome je strogo bio zabranjen rad djece u rudnicima boksita na bašćanskom području.¹²⁶⁶ Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu ovlastilo je u veljači 1915. godine Pokrajinska školska vijeća da u seoskim školama mogu smanjiti broj nastavnih sati u vrijeme poljskih radova te da na zamolbu općinskih Odbora za poljske radove mogu narediti raniji završetak školske godine.¹²⁶⁷ Nužnost dječjeg rada na polju objasnilo je Pokrajinsko školsko vijeće za Istru početkom ožujka:

„Potreba, da se prehrana pučanstva u vrijeme rata na svaki način osigura, sili, da se sada u početku proljeća ponovo naglasi (...) da je prema sadašnjim prilikama poljodjelstvo i poljski rad preči i važniji od škole i nauka.“¹²⁶⁸

Mjesna školska vijeća dobila su pravo da tijekom velikih poljoprivrednih radova po potrebi privremeno zatvore škole, a u svakom slučaju na učiteljima je bilo da opravdaju izostanak s nastave učenika koji su bili angažirani u poljodjelskim radovima. Uoči završetka školske godine, 14. srpnja, učitelji su morali organizirati stariju školsku djecu i uputiti ih u važnost njihovog sudjelovanja u žetvenim radovima. Pošto im je prepušten nadzor nad učenicima, nisu smjeli napustiti mjesto rada tijekom ljetnih praznika.¹²⁶⁹

Blagonakloni stav prosvjetnih vlasti prema izočajima doveo je do pogrešnog mišljenja roditelja da djeca nisu uopće dužna dolaziti u školu pa je u nekim krčkim školama rad bio „maldane nemoguć“. Stoga je Kotarsko školsko vijeće ukinulo „vanredne olakšice“ za školsku godinu 1915./1916.¹²⁷⁰ Nakon prethodno provedenog upisa školskih obveznika, navedena školska godina započela je 16. rujna sv. Misom, a s nastavom se krenulo sljedeći dan.¹²⁷¹ Obzirom na mobilizaciju učitelja i nedostatak učiteljskog kadra, nastava je organizirana prema broju raspoloživih učitelja i razreda. Poučavalo se poludnevno ili svaki drugi dan, osim

¹²⁶⁵ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1135, 10. 10. 1914.

¹²⁶⁶ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 149, 2. 3. 1915.

¹²⁶⁷ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 137, 23. 2. 1915.

¹²⁶⁸ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 167, 6. 3. 1915.

¹²⁶⁹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 421, 7. 7. 1915., 24. 7. 1915.; spis br. 428, 12. 7. 1915.

¹²⁷⁰ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 421, 7. 7. 1915., 24. 7. 1915.; spis br. 549, 6. 9. 1915.

¹²⁷¹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., Oglas bašćanskog Općinskog povjerenika br. 131, 12. 9. 1915.

nedjeljom. Zbog potreba koje su iziskivale jesenski poljski radovi, ponavljaonice nisu bile obavezne pa se četvrtkom izvodila redovna nastava. Mjesna školska vijeća morala su obavijestiti nadležnu kotarsku školsku vlast o organizaciji nastave na svom području.¹²⁷² U bašćanskoj dvorazrednoj Dječjačkoj školi poludnevna nastava organizirana je na sljedeći način: 1.a razred - 1. i 2. školska godina, nastava svaki dan poslijepodne od 14:00 do 16:00 (poučavala je učiteljica Cecilija Justinić), 1.b razred - 3. školska godina, nastava svaki dan poslijepodne od 14:00 do 16:00 (poučavao je nadučitelj Fran Katarinić), 2. razred - 4., 5. i 6. školska godina, nastava svaki dan osim četvrtka ujutro od 8:00 do 11:00, a dva dana u tjednu od 8:00 do 12:00 (poučavao je nadučitelj Fran Katarinić).¹²⁷³ Tako su 1.a i 1.b razred imali 12 sati nastave tjedno, a 2. razred imao je 17 sati tjedne nastave. U svim razredima vjeronauk je poučavao župnik Mate Milovčić.¹²⁷⁴ Školu je pohađalo više od 160 učenika. Precizniji podatak o broju školskih obveznika imamo za prethodnu školsku godinu prema kojem je školu bilo dužno pohađati ukupno 180 učenika. Veliki broj djece bio je i u dvorazrednoj Djevojačkoj školi, čija je upraviteljica Bazilija Frančić izvijestila da ju je tijekom 1914. godine pohađalo ukupno 184 učenica (153 iz Baške, 24 iz Jurandvora i 7 iz Batomlja).¹²⁷⁵ Još teža situacija bila je u trirazrednoj Mješovitoj školi u Dragi Bašćanskoj. Učiteljica Antica Rijavec bila je jedina učiteljica na 175 djece pa je organizirala cjelodnevnu nastavu po razredima svaki drugi dan, i to: 1. i 2. razred ponedjeljkom, srijedom i petkom, a 3., 4., 5. i 6. razred utorkom, četvrtkom i subotom.¹²⁷⁶ Zbog toga je nagrađena jednokratnim "funkcijskim doplatkom" na redovnu plaću u iznosu od 180 kruna.¹²⁷⁷ U studenome se učiteljica razboljela pa je nastava prekinuta, a do

¹²⁷² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 421, 7. 7. 1915., 24. 7. 1915.; spis br. 548, 9. 9. 1915.

¹²⁷³ Pokrajinsko školsko vijeće u Trstu odbilo je 3. srpnja 1914. godine molbu Mjesnog školskog vijeća u Baški da se dvorazredna Dječjačka škola proširi na trirazrednu. U obrazloženju odluke stajalo je da je tijekom trogodišta 1910./1911. - 1912./1913. spomenutu školu pohađalo prosječno 121,6 učenika, a s učenicima iz Batomlja, Jurandvora i Majke Božje Goričke (mjesto koja nisu pripadala bašćanskom školskom okružju) prosječan broj učenika bio bi 158, što nije bilo dovoljno za formiranje posebnog razreda. Mjesnom školskom vijeću preporučilo se da priključi navedena sela svom školskom okružju, čime bi se stvorile zakonske pretpostavke za proširenje škole. DARi, JU 19, kutija 109, spis br. 983, 26. 8. 1914.

¹²⁷⁴ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis uprave Dječjačke pučke škole Mjesnom školskom vijeću br. 83, 3. 10. 1915.

¹²⁷⁵ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., Stanje škole u godini 1914., izvješće br. 163., 31. 12. 1914.

¹²⁷⁶ Broj školskih obveznika za školsku godinu 1914./1915. bio je ukupno 205, od kojih 110 dječaka i 95 djevojčica. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis uprave Trirazredne mješovite pučke škole u Dragi Bašćanskoj Mjesnom školskom vijeću br. 35, 24. 9. 1915.

¹²⁷⁷ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 559, 17. 9. 1915.

imenovanja nove učiteljice prošlo je gotovo tri tjedna.¹²⁷⁸ Dobrinjska trirazredna Mješovita škola bila je deficitarna s učiteljskim kadrom pa su nadučitelj Antun Kraljić i učiteljica Darinka Trinajstić početkom svibnja 1916. godine poludnevnu nastavu u III. razredu i u 3. školskoj godini zamijenili prijepodnevnom. Do kraja tekuće školske godine za učenike 2. školske godine nastava je održavana od 8:00 do 10:00, a nakon toga je počinjala nastava za učenike 1. školske godine i trajala je do podne.¹²⁷⁹ U školskoj godini 1916./1917. ponovno dolazi do promjene satnice zbog mobilizacije nadučitelja Kraljića, a nova upraviteljica Katarina Parčić i učiteljica Trinajstić poučavaju u tri sata prijepodne u III. razredu, 5. i 6. školska godina, dok učenici 2. i 3. školske godine imaju cjelodnevnu pouku. Učenici 1. školske godine imali su poslijepodnevnu nastavu svaki drugi dan po dva sata.¹²⁸⁰ U narednoj školskoj godini poučavale su podučiteljica Antica Turković i suplentica Cecilija Mavrović, jer je učiteljica Parčić zbog bolesti bila na godišnjem dopustu. Početak školske godine 1918./1919. donio je nove organizacijske probleme u dobrinjskoj školi. Učiteljica Parčić nije se mogla vratiti iz Slavonije na posao jer nije dobila putnicu na vrijeme pa je nadučitelj Kraljić do 5. listopada sam držao nastavu u sva tri razreda: 2. i 3. školska godina imala je nastavu ponedjeljkom, srijedom i petkom od 8:00 do 11:00, 1. školska godina istim danima od 13:00 do 15:00, a 4., 5. i 6. školska godina utorkom, četvrtkom i subotom prijepodne. Situacija se normalizirala povratkom učiteljice pa je I. razred imao poslijepodnevnu poludnevnu nastavu, II. razred prijepodnevnu poludnevnu nastavu, a III. razred cjelovitu prijepodnevnu nastavu.¹²⁸¹

Problem nedostatka poljoprivrednih radnika na otoku uoči proljetnih sjetvenih i ljetnih žetvenih radova 1916. godine Mjesna školska vijeća mogla su rješavati pozivajući se na odredbe Definitivnog školskog i nastavnog reda, prema kojem se nastava zbog ratarskih interesa mogla privremeno obustaviti, odnosno prijevremeno zaključiti. Učiteljstvo i školska djeca morala su

¹²⁷⁸ Učiteljica Antica Rijavec prestala je, uslijed bolesti, održavati nastavu 17. studenoga, što je Mjesnom školskom vijeću u Baški potvrdio mjesni župnik Ivan Volarić. Kotarsko školsko vijeće u Krku imenovalo je učiteljicu Katicu Barbalić kao privremenu zamjenu, koja je počela poučavati 6. prosinca. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 184, 19. 11. 1915., 22. 11. 1915.; spis br. 782, 3. 12. 1915.

¹²⁷⁹ Školsku godinu 1914./1915. započela je učiteljica Jelka Semitekolo, no nakon duge i teške bolesti preminula je 14. ožujka 1915. godine. Učiteljica Dinka Trinajstić došla je u dobrinjsku školu iz jednorazredne Mješovite škole u Sv. Vidu-Miholjice. U Dobrinju je radila do kraja školske godine 1916./1917. P. STRČIĆ (ur.), „*Lietopis*“ i „*Kronika*“ *Pučke/Osnovne škole u Dobrinju*, str. 114-117.

¹²⁸⁰ Nadučitelj i upravitelj Kraljić mobiliziran je 21. listopada 1916. godine. Vojnu službu obavljao je u Grazu gdje je obolio. Nakon superarbitracije dobio je šestomjesečni dopust, a u međuvremenu ga je Ministarstvo rata oslobodilo vojne službe zbog školskih obveza. Na ponovnom liječničkom pregledu u Trstu, 1. kolovoza, proglašen je nesposobnim za svaku vojnu službu pa se devet dana poslije vratio kući. Početkom školske godine 1918./1919. preuzeo je upravu u školi i nastavu. P. STRČIĆ (ur.), „*Lietopis*“ i „*Kronika*“ *Pučke/Osnovne škole u Dobrinju*, str. 117., 121.

¹²⁸¹ P. STRČIĆ (ur.), „*Lietopis*“ i „*Kronika*“ *Pučke/Osnovne škole u Dobrinju*, str. 121.

biti na raspolaganju Općinskim i Mjesnim odborima za poljske radove, a pri tome se na izostajanje učenika s nastave trebalo postupati što blaže.¹²⁸² Nastava se morala prilagoditi navedenim potrebama, a zbog velikih vrućina i prelaskom na ljetno računanje vremena mogla se od 1. svibnja organizirati samo prijepodne.¹²⁸³

Nadzor nad školskom djecom koja je ratnim prilikama bila podložna „raskalašenosti“ i održavanje discipline poprimio je uoči završetka školske godine 1915./1916. organizirane oblike uređenjem ferijalnih skloništa u školama. Učiteljstvo je bilo pozvano na dobrovoljno sudjelovanje, jer za razliku od njih „svi ostali javni namještenici u vrijeme rata nemaju prava na dulji dopust.“¹²⁸⁴ Mjesno školsko vijeće u Baški je na sjednici održanoj početkom srpnja jednoglasno zaključilo da sva školska djeca te ona koja bi u narednoj školskoj godini trebala krenuti u školu, **moraju** (podcrtano i istaknuto u Zapisniku, op. a.) ostati pod nadzorom učitelja od kraja tekuće školske godine do početka naredne školske godine, i to 4 sata dnevno: 2 sata prijepodne (od 8:00 do 10:00) i 2 sata poslijepodne (od 15:00 do 17:00). Svoju odluku obrazložilo je sljedećim riječima:

„U području ovoga Vijeće imade mnogo djece, čiji se očevi nalaze pod barjakom. To se već sada opaža, da se djeca klatare po ulicama i poljem, jer ih majke ne mogu nadzirati i držati u stegi, i da se pod utjecajem starijih drugova podavaju zapuštenosti, raskalašenosti i kojekakvim nepodobštinama. Istaknuti uzroci ponukaše ovo Vijeće te je odlučilo da svu ovu djecu i za dobu školskih praznika postavi pod nadzor učitelja i učiteljica. Ovom odlukom želi se spriječiti daljnje zle posljedice i doći u susret majkama da uzmognu nesmetano obavljati svoje poslove u kući i polju.“¹²⁸⁵

¹²⁸² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 298, 10. 4. 1916.

¹²⁸³ Fran Katarinić, upravitelj Dječjačke škole u Baški izvijestio je Mjesno školsko vijeće da je nastava organizirana na sljedeći način: I.a razred (1. i 2. godina) ima cjelodnevnu pouku, I.b razred (3. godina) ima pouku samo poslijepodne, a u II. razredu (4., 5. i 6. godina) nastava se izvodi samo prijepodne. Tako je učenicima I.b i II. razreda ostalo dovoljno vremena da pomognu roditeljima u kućanskim poslovima ili na polju. Upravitelj je predložio da nastava ujutro započne u 7:00, odnosno u 8:00, a poslijepodne u 15:00, kako bi djeca starijih godišta mogla ranije odnijeti svojima jelo ili druge potrepštine u polje ili pripaziti u kući na mladu braću. U trirazrednoj Mješovitoj školi u Dragi Baščanskoj svi razredi imali su samo prijepodnevnu nastavu. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis uprave Dječjačke pučke škole br. 51, 1. 5. 1916.; dopis uprave Mješovite škole u Dragi Baščanskoj br. 13, 3. 5. 1916.

¹²⁸⁴ Odluku o organiziranju skloništa ili prihvatilišta za školsku djecu u vrijeme ljetnih praznika donijelo je pokrajinsko Namjesništvo 11. svibnja 1916. godine. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 351, 15. 5. 1916.

¹²⁸⁵ DARi, JU 19, kutija 1, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Zapisnici sjednica 1870. - 1916., Zapisnik br. 97, 3. 7. 1916.

Bašćanski učitelji morali su u vrijeme trajanja ferijalnog skloništa „zabavljati djecu shodnim igrama, pjevanjem, izletima, kupanjem, poukom itd. kao i sakupljanjem objekata za vojsku potrebitih (lišće kupine, brnistru, koprivu i. t. d.).“¹²⁸⁶ Polazak u ferijalno sklonište bio je predviđen i za djecu mlađu od 5. godine života, dok su djeca starijih godišta mogla biti oslobođena, ako su roditelji naveli opravdane razloge, o čemu je u konačnici odlučivalo Mjesno školsko vijeće. Učitelji su neopravdane izostanke svake subote dostavljali Mjesnom školskom vijeću, koje je roditelje za svaki izostanak moglo kazniti s 50 helera globe. Rigidnost bašćanskog Mjesnog školskog vijeća ublažila je kotarska školska vlast upućujući učitelje da roditelje uvjere u opravdanost i nužnost polaska, a novčano kažnjavanje je u potpunosti otklonila.¹²⁸⁷ Pohađanje ferijalnog skloništa u školama na bašćanskom općinskom području počelo je 21. srpnja i trajalo je do 1. rujna.¹²⁸⁸ To je značilo da su učitelji imali samo pet dana praznika nakon završetka tekuće školske godine. Na to je upozorila Bazilija Frančić, upraviteljica Djevojačke škole u Baški, dodajući da to nije u skladu sa zaključcima Mjesnog školskog vijeća, po kojima su učitelji imali pravo na osam dana praznika nakon završetka školske godine 1915./1916. i osam dana prije početka naredne školske godine. Upraviteljica je dodala da dolazak u sklonište djece koja još nisu školski obveznici iziskuje zapošljavanje treće učiteljice budući da prvi razred već pohađa 123 djece. Također, trebalo je osigurati još jednu školsku prostoriju, jer su u trećoj školskoj sobi bili pohranjeni kopriva, kupinovo lišće, brnistra i ostalo, sakupljeni u ratne svrhe.¹²⁸⁹ Organizaciju i provedbu rada u ferijalnim skloništima ometale su visoke temperature i slaba opskrbljenost škola nastavnim sredstvima i pomagalicama. Juraj Kos, upravitelj škole u Staroj Baški, izvijestio je Mjesno školsko vijeće da je ferijalno sklonište započelo s radom u ponedjeljak, 24. srpnja, te da radi s djecom od 8:00 do 11:00, dok se poslijepodne zbog „nesnosne vrućine“ ne održava. U sklonište se upisalo 24 djece koja nisu bila dužna polaziti školu pa je sa školskim obveznicima ukupan broj djece bio 54, što je bio polazak „preko svakog očekivanog“. Ipak nije propustio preporučiti Mjesnom školskom vijeću da globom kazni neopravdane izostanke. Bojeći se da će nedostatak nastavnih sredstava i pomagala uzrokovati dosadu čime će uspostava discipline velikog broja djece biti upitna, učitelj

¹²⁸⁶ Isto.

¹²⁸⁷ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 559-16, 11. 7. 1916.

¹²⁸⁸ Nije poznato jesu li se i u ostalim krčkim školama organizirala ferijalna skloništa, jer takvih podataka nema u arhivskoj građi i dostupnoj literaturi.

¹²⁸⁹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis uprave Djevojačke pučke škole u Baški br. 91, 15. 7. 1916.

je zamolio da se škola opskrbi pisankama, slikovnicama ili igračkama.¹²⁹⁰ Usprkos svim poteškoćama, polaznost ferijalnih skloništa u bašćanskim školama bila je velika, čime se bašćansko Mjesno školsko vijeće pohvalilo kotarskoj školskoj vlasti.¹²⁹¹

Učinci loše žetve u ljeto 1916. godine ponukali su pokrajinsku vlast da početkom naredne godine pokrene akciju kojom bi se siromašnoj školskoj djeci poboljšala prehrana osnivanjem posebnih centara u školama u kojima bi im se dijelio topli doručak ili dnevni objed. Namjesnik Fries-Skene navedenu potrebu povezoao je sa snagom društva u cjelini:

"Školska djeca nalaze se u najvažnijem stadiju tjelesnog razvijanja i svako zaustavljanje tog razvijanja uslijed manjkave hrane znači oslabljenje narodnih sila."¹²⁹²

Mjesno školsko vijeće u Baški odgovorilo je kotarskoj školskoj vlasti da se svi učenici nakon prijedpodnevne nastave vraćaju svojim kućama tako da ne postoji potreba dijeljenja toplog obroka, a usto mjesna aprovizacija uzimala je u obzir socijalni status obitelji pa je onima siromašnima prodavala živežne namirnice po znatno sniženim cijenama, a nekima je dijelila besplatno.

Kao i prethodnih godina uoči proljetnih radova 1917. godine ponovio se dopis pokrajinske školske vladi Kotarskim školskim vijećima da je potreba djece starije školske dobi prijeko potrebna u poljoprivrednim radovima.¹²⁹³ Roditelji takve djece morali su tražiti dozvolu školske uprave, a opravdani izostanak s nastave vrijedio je samo u vrijeme trajanja poljoprivrednih radova. Učiteljstvo nije moglo konstantno nadzirati i provjeravati rade li doista djeca oslobođena nastave u polju pa se izbjegavanje nastave u proljetnim mjesecima ponovilo, a problema je bilo i s mlađom školskom djecom. Uoči početka školske godine 1917./1918. Kotarsko školsko vijeće opomenulo je Mjesna školska vijeća na mnogobrojne slučajeve u

¹²⁹⁰ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis Uprave pučke škole u Staroj Baški br. 83, 26. 7. 1916.

¹²⁹¹ Nikola Dorčić, predsjednik Mjesnog školskog vijeća i predsjednik općinskog Upravnog odbora, izvijestio je 12. rujna Kotarsko školsko vijeće u Krku da su „ferijalna skloništa u pučkim školama lijepo uspjela i da je narod sa tom akcijom bio posve zadovoljan“. Naročito je pohvalio učiteljstvo u Baški koje je u obje škole uredilo prostorije za preko 200 djece u dobi od 5. do 12. godine. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 143, 28. 8. 1916.; spis br. 148, 12. 9. 1916.

¹²⁹² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 12-17, 13. 1. 1917.

¹²⁹³ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 184-17, 9. 4. 1917.

kojima mlađa školska djeca zanemaruju školu i besciljno lutaju „klatareć se i kvareć okolo.“¹²⁹⁴ Zato ih je ovlastilo da u dogovoru sa školskim upravama idu ususret roditeljskim molbama da djeci koja zaista rade u polju daju kraći ili dulji dopust, ali da upotrijebi sva zakonska sredstva da mlađa školska djeca, koja su od male ili nikakve pomoći u polju ili u kućanskim poslovima redovito pohađaju školu. Mjesna školska vijeća trebala su preko općinskih ili seoskih poglavarstava razglasiti roditeljima da se neće dopuštati izostanak djece iz škole bez važnog razloga. Međutim, napori otočnih prosvjetnih vlasti nisu urodili plodom, jer je u svibnju 1918. godine Kotarsko poljodjelsko savjetno vijeće konstatiralo da veliki broj djece ne pohađa školu iz lijenosti i nemara, a ne zato što su stvarno angažirana za poljodjelske poslove. Zbog toga je kotarska školska vlast naredila Mjesnim školskim vijećima da takvu djecu redovito prijavljuju, a ono će ih strogo kažnjavati.¹²⁹⁵ Istodobno je kotarski upravitelj Ernest Karlavaris zabranio održavanje javnih plesova i zabava na kojima mlađa djeca „skiću, galame i buče“, a školske uprave zabranile su djeci skitanje i galamu nakon 19:00.¹²⁹⁶

Školska godina 1918./1919. započela je u redovitom terminu s običajnom svečanom sv. Misom. Zbog širenja španjolske gripe po otoku nastava je 10. listopada bila obustavljena, a škole su zatvorene na mjesec dana. Nove političke okolnosti i talijanska okupacija otoka poremetile su ustaljenu obrazovnu shemu i proizvele novo krčko prosvjetno poglavlje.

Razloge neredovitog pohađanja nastave u krčkim pučkim školama tijekom ratnih godina sažeo je nadučitelj Kraljić kada ih je navodio za školsku godinu 1918./1919. u svojoj školi: „1. razne pošasti, navlastito španjolska bolest; 2. početkom školske godine se djecu nije globilo, a poslije se globilo, a globe neutjeravalo; 3. ratno stanje, ružna vremena, nestašica hrane i obuće.“¹²⁹⁷

3. 11. 2. Krčko učiteljstvo u ratu

Državni napori da se financiraju sve veće vojne potrebe drastično su smanjivali ulaganja u održavanje pedagoško-prosvjetnog standarda. Školske zgrade na otoku, sagrađene u predratnom razdoblju, nisu se tijekom rata popravljale što je nerijetko, posebice u zimskim

¹²⁹⁴ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 517-17, 5. 9. 1917.

¹²⁹⁵ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 225, 5. 5. 1918.

¹²⁹⁶ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 5390, 18. 5. 1918.; Oglas bašćanskog općinskog Upravnog odbora br. 1191, 7. 6. 1918.

¹²⁹⁷ P. STRČIĆ (ur.), „Lietopis“ i „Kronika“ Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, str. 124-125.

mjesecima, ugrožavalo zdravlje učenika i učitelja.¹²⁹⁸ Jedina školska zgrada otvorena na otoku tijekom rata bila je ona u Milohnićima za Jednorazrednu mješovitu školu, koju su pohađala školska djeca iz Milohnića, Brzaca i Linardića. Gradnja je počela 1913. godine, a svečano otvorenje bilo je 12. studenoga 1914. godine.¹²⁹⁹

Dijeljenje satnice na polusate, kakve je iziskivala poludnevna nastava, uzrokovala je probleme učiteljima u određivanju početka odnosno završetka nastavnog sata.¹³⁰⁰ Zbog toga su učitelji od svojih općinskih vlasti tražili zidne satove, koje su bašćanske škole dobile tek u veljači 1916. godine.¹³⁰¹ Teška socijalna situacija u krčkim obiteljima i krajnje siromaštvo reflektiralo se na neopskrbljenost učenika osnovnim nastavnim sredstvima, kao što su čitanke i pisanke. Ništa bolja situacija nije bila ni u školama, u kojima su se papir i uredski pribor morali strogo štedjeti već od početka školske godine 1915./1916.:

„S obzirom na vladajuću nestašicu sirovina, iz kojih se izradjaju različite kancelarijske potrepštine kao papir, tiskanice, vrpce, špag i slično te s obzirom na veoma znatno poskupljenje, koje je s time u svezi, treba da se takovi predmeti naručuju samo za najveću potrebu..... (...) Osobito treba nastojati, da se nitko bez potrebe ne razbacuje papirom i tiskanicama i da se ne baca u koš ni vrpca ni špag – kako se radilo u vrijeme mira – sve dok ti predmeti nijesu posve neuporabivi.“¹³⁰²

¹²⁹⁸ Na gornjim katovima u školama bili su učiteljski stanovi u koje je ulazio dim iz učionica u prizemlju jer dimnjaci nisu pročišćavani i održavani. Na to je upozoravala uprava Dječjačke škole u Baški u siječnju 1914. godine. Problem nije rješavan tijekom rata pa je isto upozorenje Mjesnim školskom vijeću uputila u srpnju 1917. godine Bazilija Frančić, upraviteljica Djevojačke škole, koja je dijelila istu školsku zgradu s Dječjačkom školom. Osim toga, tražila je postavljanje gromobrana jer je 1. lipnja udario grom u školsku zgradu. DARi, JU 19, kutija 109, spis br. 132, 12. 1. 1914.; kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis uprave Djevojačke pučke škole u Baški br. 78, 12. 7. 1917.

¹²⁹⁹ Školsku zgradu u Milohnićima gradio je Antun Lovrić, zidarski obrtnik iz Garice, koji je imao iskustva u građenju škola, jer je od 1910. do 1912. gradio školsku zgradu u Baški. Škola u Milohnićima imala je jednu učionicu, školsku knjižnicu (počela s radom 1918. godine), sanitarne prostore te učiteljski stan na gornjem katu. M. POLONIJO, „Školstvo od 1845. do 1945. godine“, str. 257.

¹³⁰⁰ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 559, 17. 9. 1915.

¹³⁰¹ Zaključak da bi krčke škole morale biti opremljene zidnim satovima donijet je na učiteljskoj konferenciji, održanoj 29. 9. 1915. godine. Dječjačka škola u Baški i Mješovita škola u Staroj Baški dobile su cilindričan zidni sat marke *Japy*, čija je vrijednost iznosila 25 kruna, dok su Djevojačka škola u Baški i Mješovita škola u Dragi Bašćanskoj dobile sat na njihalo u vrijednosti od 20 kruna. Navedeni troškovi nisu bili dio školskog paušala za školsku godinu 1915./1916., koji je školskim upravama isplaćivalo Mjesno školsko vijeće. Za škole u Baški iznosio je 60 kruna, a za škole u Dragi Bašćanskoj i Staroj Baški 30 kruna. Tim sredstvima školske uprave financirale su nabavu uredskog materijala, nastavnih sredstava i pribora te ogrjeva. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 138, 14. 9. 1915.; dopis uprave Djevojačke pučke škole u Baški Općinskom poglavarstvu u Baški br. 106, 7. 10. 1915.; spis br. 2154/15, 16. 2. 1916.

¹³⁰² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis uprave Jednorazredne mješovite pučke škole u Staroj Baški Mjesnom školskom vijeću br. 64, 10. 10. 1915; spis br. 655, 18. 10. 1915.

Vrhunac štednje došao je u proljeće 1918. godine kada su se pisane provjere znanja svele na najnužnije, a u pisankama i crtankama morao se iskoristiti svaki slobodni prostor.¹³⁰³ Zapuštenost krčkih škola, čije su donje prostorije služile i kao skladišta za aprovizacijske namirnice ili proizvode akumulirane tijekom mnogobrojnih sakupljačkih akcija, najzornije je opisao učitelj Anton Štefanić nakon povratka na službu u Dragu Baščansku 1919. godine.¹³⁰⁴ Školsku zgradu valjalo je iznutra okrečiti i popraviti stropove u učionicama, nedostajalo je nekoliko stolova i stolica koje je „odnijela aprovizacija“, a razredi su ostali bez ormara. Tinte za pisanje uopće nije bilo, a nedostajalo je kreda, spužava za ploču i uredskog materijala (papira, tiskanica, pera, olovaka). Najgora situacija bila je u učiteljskom stanu u kojemu je uslijed vlage kreč opadao sa stropa i zidova. Kuhinja je bila posve crna nakupljanjem čađi iz ognjišta koje se „pred par godina dignulo i stegnulo, ali se policu pustilo onako ogromnu ko što je prije bila, pa je to sada tako dimenzionirano, da se svatko koji stupi u kuhinju, a ima malko smisla za estetiku i nehote mora nasmijati.“¹³⁰⁵

Premda su tijekom rata školske godine u krčkim pučkim školama započinjale redovno, znaci prvih organizacijskih problema zbog novačenja učitelja počeli su se odmah pojavljivati. Početkom rujna 1914. godine predsjednik Mjesnog školskog vijeća u Baški i općinski načelnik Božo Kaftanić upozoravao je Kotarsko školsko vijeće u Krku na kadrovske probleme u baščanskim školama.¹³⁰⁶ Najveći problem bio je u školi u Staroj Baški, koja je ostala bez učitelja mobilizacijom privremenog upravitelja Antona Mrakovčića, a potom i učitelja Jurja Kosa, koji je u Staru Bašku došao iz Poljica gdje je bio upravljajući učitelj u tamošnjoj školi.¹³⁰⁷ Redovna nastava bit će uspostavljena tek 5. ožujka 1915. godine, nakon što je superarbitracijom učitelj Kos oslobođen vojne službe.¹³⁰⁸ Gotovo iste probleme imala je i škola u Dragi

¹³⁰³ Za vrijeme rata učitelji su mogli, uz standardne pisanke, koristiti i one koje su sami priređivali. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 131-18, 14. 3. 1918.

¹³⁰⁴ Učitelj Anton Štefanić (Draga Baščanska, 1881.) unovačen je početkom rata. Radio je u kancelarijskoj službi 97. pješake pukovnije zajedničke vojske u Radkersburgu. Nakon rata vratio se u svoje rodno mjesto i preuzeo je upravljanje školom. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 188, 5. 9. 1914., spis br. 15, 12. 3. 1915., spis br. 69, 21. 5. 1915., spis br. 135, 10. 9. 1915., spis br. 839, 27. 12. 1915., spis br. 82, 25. 5. 1916., spis br. 541-16, 18. 7. 1916., spis br. 31, 23. 7. 1919.

¹³⁰⁵ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 31, 23. 7. 1919.

¹³⁰⁶ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 188, 5. 9. 1914.

¹³⁰⁷ Učitelj Anton Mrakovčić (Arbanasi kod Zadra, 1891.), bio je zarobljen na bojištu u Karpatima i odveden u ruski zarobljenički logor u Tambovu, odakle se kao dobrovoljac pridružio Jugoslavenskoj legiji u Odesi. Iz političkih razloga bio je u dvomjesečnom zatvoru, a potom je interniran u gradić Osa na Uralu. Oslobođen je u veljači 1918. godine. U Punat se, preko Moskve, vratio 20. siječnja 1919. godine. A. RAGUŽIN, *Punat*, knjiga 1., str. 33.

¹³⁰⁸ Učitelj Juraj Kos (Baška, 1885.) ponovno je unovačen u lipnju 1916. godine, ali je ipak na svom radnom mjestu ostao do kraja tekuće školske godine. Službeno je prekinuo radni odnos u Staroj Baški u kolovozu. Na njegovo mjesto došla je učiteljica Jelica Kraljić. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi

Bašćanskoj, čiji je upravitelj Anton Štefanić unovačen početkom rata, a privremeni podučitelj Aleksandar Barbalić bio je uhapšen.¹³⁰⁹ U školi je ostala učiteljica Antica (Antonija) Rijavec, koja nije mogla sama organizirati i voditi svakodnevnu redovnu nastavu u svim razredima. Problem je riješen krajem rujna imenovanjem učitelja Vjekoslava Brajana, rođenog Kastavca.¹³¹⁰

Kotarsko školsko vijeće često nije imalo realnu sliku stanja u krčkim školama jer je u listopadu imenovalo Antona Mrakovčića privremenim učiteljem u Dječjačkoj školi u Baški, za razdoblje od 16. 9. 1914. do 15. 9. 1915. s naznakom Općinskog poglavarstva u Baški da mu pripada stan u školskoj zgradi i stanarina, bez obzira što se tada nalazio u vojsci.¹³¹¹ Do apsurdnosti neumoljiva austrougarska birokracija napomenula je nakon nekoliko mjeseci da učitelj Mrakovčić ipak nema pravo na stan i stanarinu jer je neoženjen, a ionako je samo provizorno namješten u bašćanskoj školi.¹³¹² Nakon što je steklo pravi uvid, Kotarsko školsko vijeće tražilo je od nadređenih prosvjetnih i mjerodavnih vojnih vlasti njegovo oslobađanje od vojne službe, ali nije naišlo na pozitivan odgovor. Molbe za oslobađanje učiteljâ od aktivne vojne službe i povratak u školu bile su mnogobrojne, a rješavalo ih je Pokrajinsko školsko vijeće u Trstu sukladno nalogima vojne vlasti. U ožujku 1915. godine nije bila uvažena molba za oslobađanje učitelja Vjekoslava Brajana od vojne službe jer za to „nije bilo valjanih razloga“, bez obzira na predstavku pučanstva Drage Bašćanske koja je išla u tom smjeru.¹³¹³

Upravo primjer škole u Dragi Bašćanskoj na najbolji mogući način pokazuje kako su prosvjetne vlasti na svim razinama bile nemoćne pred vojnim zapovjednim lancem, koji se protezao sve do Ministarstva rata i Ministarstva za zemaljsku obranu. Problem nedostatka

1913. - 1919., spis br. 188, 5. 9. 1914., spis br. 167, 26. 10. 1915., spis br. 89, 12. 6. 1916., spis br. 698-16, 21. 9. 1916.; kutija 111, spis br. 939, 5. 5. 1915.

¹³⁰⁹ Nije poznato iz kojih razloga je podučitelj Aleksandar Barbalić bio uhapšen početkom rata. Mobiliziran je 24. svibnja 1915. godine. Nakon kraćeg dopusta, preselio se u Ljubljano i nije se više vratio u školu. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 215 ad., 11. 6. 1915.; spis br. 135, 10. 9. 1915.

¹³¹⁰ Vjekoslav Brajan rođen je u Kastvu 1895. godine. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 242, 14. 10. 1914.

¹³¹¹ Predstavnici krčkih učitelja u Kotarskom školskom vijeću bili su Mihovil Radić, nadučitelj iz Dubašnice, imenovan 1912. godine i do listopada 1914. godine Ivan Mahulja, nadučitelj i upravitelj škole u Omišlju. Umirovljen je na vlastiti zahtjev pa ga je na oba položaja zamijenio Nikola Baffo. Mandat u Kotarskom školskom vijeću trajao je šest godina. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1118, 6. 10. 1914.; P. STRČIĆ (ur.), „Lietopis“ i „Kronika“ Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, str. 110-111.

¹³¹² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1210, 26. 10. 1914.; spis br. 1270, 10. 11. 1914.; spis br. 15, 12. 3. 1915.

¹³¹³ Učitelj Brajan bio je 30. lipnja, u dobi od 20 godina, unovačen kao jednogodišnji dobrovoljac. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 230, 23. 3. 1915., spis br. 135, 10. 9. 1915.

učiteljskog kadra nije bio samo pedagoško-prosvjetni nego i odgojno-moralni. Imajući u vidu da su očevi djece pretežno bili u vojsci i da se majke pored svojih kućanskih i poljskih poslova nisu mogle brinuti za djecu, ona su bila prepuštena samoj sebi. O tome je govorio i Nikola Dorčić, predsjednik Mjesnog školskog vijeća u Baški, u dopisu Kotarskom školskom vijeću: „Nužno je dakle da se tim majkama priteče u pomoć radi moralno-etičnog uzgoja njihove djece, a naših budućih sugrađana. Bez škole to nije moguće! To se uvidjelo i u mnogim mjestima naše Monarhije, pa se učiteljima, koji bijahu pozvani da vrše svoju vojničku dužnost, podijelilo dopuste, a da uzmognu vršiti svoju učiteljsku službu.“ Zato je Mjesno školsko vijeće podržalo molbu uprave škole u Dragi kako bi nadučitelj Štefanić dobio dopust „da se uzmogne urediti pouka pri tamošnjoj školi“, ali vojna vlast nije reagirala.¹³¹⁴

Realnost (ne)funkcioniranja škole u Dragi Bašćanskoj ilustrira situaciju u većini krčkih pučkih škola. Bez obzira što je Ministarstvo rata u više navrata javno podržavalo redoviti polazak djece u školu, vojne vlasti bile su gluhe i neosjetljive na prosvjetne probleme, te su time pokazale da je vojni cilj prioritetniji i važniji od bilo čega drugoga. Rigidnost Ministarstva za zemaljsku obranu bila je vidljiva kada je u svibnju 1915. godine objavljeno kako se pučke učitelje godišta 1891., 1895. i 1896., koji su na novačenju proglašeni sposobnima, neće osloboditi vojničke službe.¹³¹⁵ Tek je potkraj godine Kotarsko školsko vijeće dobilo prve informacije od Pokrajinskog školskog vijeća o mogućnostima da se učitelje proglašene nesposobnima za vojnu službu oslobodi, osim ako nisu bili kvalificirani kao sposobni za stražarsku službu.¹³¹⁶ Vojna uprava razmatrala je u tom smislu svaku pojedinačnu molbu pristiglu od Pokrajinskog školskog vijeća. Situacija se neznatno promijenila u ožujku 1918. godine kada su učitelji proglašeni nesposobnima za frontalnu vojnu službu (prvu liniju bojišta ili rovove, op. a.) klasificirani kao oni „bez oružja“ („ohne Waffen“) jer su služili u pomoćnim pozadinskim jedinicama, privremeno oslobođeni vojne službe kako bi do završetka školske godine mogli vršiti svoju učiteljsku službu.¹³¹⁷ Od toga su bili izuzeti gažisti, oni koji su položili samo tečajeve na pričuvnim školama, učitelji godišta 1894. - 1899., zatim oni koji su bili neophodni za pomoćne vojne poslove te naposljetku učitelji koji su polazili tečajeve za vojne

¹³¹⁴ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 168/15, 26. 10. 1915.

¹³¹⁵ „Za učitelje - pučke ustaše“, *Naša sloga*, br. 19, str. 3-4., 13. 5. 1915.

¹³¹⁶ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 806, 17. 12. 1915.

¹³¹⁷ „Učitelji oprošteni od vojničke službe“, *Hrvatski list*, br. 954, str. 3., 3. 3. 1918.

računovođe ili administratore.¹³¹⁸ Učitelji su uz molbe za oslobođenje od vojne službe morali dostaviti potvrdu da su položili ispit osposobljenja (državni učiteljski ispit, op. a.) i potvrdu o namještenju (potvrdu da su zaposleni u školi, op. a.).¹³¹⁹ Kotarsko školsko vijeće na Krku potpuno je izgubilo nadzor nad svojim unovačenim učiteljima i nije moglo pratiti česte kadrovske promjene u školama, naročito one povezane s čestim mobilizacijama učitelja. Na kraju školske godine 1915./1916. tražilo je od Mjesnih školskih vijeća da mu dostave točne adrese učitelja Antuna Katunara (učitelja u Pučkoj školi u Vrhju), Mate Lovrića (u rat je otišao s položaja upravitelja Dječacke pučke škole u Puntu, a tada se nalazio u službi učitelja pri austrougarskoj Vojnoj vladi za Srbiju u Beogradu), Jerka Grškovića, Mate (Matka) Rubinića (učitelja Pučke škole u Vrbniku), Nikole Fabijanića (prije odlaska u vojsku bio je upravljajući učitelj u Jednorazrednoj pučkoj školi u Garici), Nikole Uravića, Šime Fučića (učitelja u Pučkoj mješovitoj školi u Dubašnici), Josipa Zlatića (učitelja u Pučkoj školi u Poljicama) i Pravdoslava Maračića (učitelja u Dječackoj pučkoj školi u Puntu).¹³²⁰

Pokrajinske, kotarske i mjesne školske vlasti su zbog stalnog novačenja učitelja imale velikih poteškoća kako da popune radna mjesta i barem djelomično osiguraju normalno funkcioniranje nastavnog rada u školama. Pri tome su pribjegavale raznim rješenjima kao što su bila česta premještanja učiteljica iz jedne škole u drugu, imenovanja učiteljskih kandidata bez položenog ispita osposobljenja ili pozivanja svećenika da preuzmu vođenje škole i nastavu. Tako je potkraj listopada 1917. godine, Josip Bogović, kurat u Staroj Baški, preuzeo nastavu kao pomoćni učitelj u tamošnjoj pučkoj školi.¹³²¹

O tragičnim sudbinama krčkih učitelja koji su bili pripadnici austrougarskih vojnih snaga najviše saznajemo iz istarskog i riječkog tiska. Prva vijest o stradavanju jednog krčkog učitelja odnosila se na pogibiju učitelja Josipa Butkovića, pripadnika 5. domobranske pješake pukovnije, u prosincu 1914. godine.¹³²² Misa zadušnica za pokojnog učitelja održana je u

¹³¹⁸ Gažisti su svi profesionalni časnici i vojni namještenici s redovitom plaćom. Nikola TOMINAC, „Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (I. dio): Proboj kraj grada Lucka u Volinju“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb, 2017., str. 273.

¹³¹⁹ „Oslobođenje učitelja za školsku službu“, *Hrvatski list*, br. 958, str. 4., 7. 3. 1918.; „Oprost učitelja, nesposobnih za službu na fronti, od vojništva“, *Hrvatski list*, br. 959, str. 2., 8. 3. 1918.

¹³²⁰ Odlazak u vojsku nije izbjegao niti „alfa i omega“ tadašnjeg bašćanskog prosvjetnog i javnog života Fran Katarinić, nadučitelj i upravitelj Dječacke pučke škole te tajnik Mjesnog školskog vijeća, koji je unovačen u veljači 1917., ali je od vojne službe oslobođen devet mjeseci poslije. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1657, 15. 8. 1915., spis br. 87, 10. 6. 1916., spis br. 87 škol., 27. 6. 1916., spis br. 541-16, 13. 7. 1916., spis br. 3450, 23. 11. 1916., spis br. 172/II.-17, 22. 2. 1917.

¹³²¹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 660-17, 29. 10. 1917.

¹³²² Josip Butković rođen je u Vrbniku 1881. godine, a mobilizacija ga je zatekla na položaju učitelja u školi u Pomeru pokraj Pule. Poginuo je 5. prosinca 1914. godine kod Zvornika u istočnoj Bosni na granici sa Srbijom.

Filipani pokraj Barbana, a nazočili su joj mjesna učiteljica Zora Budal, koja je zajedno s učenicima sakupila novac za misu. Tom prilikom je župnik Livić istaknuo kako je „učitelj Butković u jednoj godini ovdješnjeg učiteljevanja postigao uspjeha za 2-3 godine“. Omiljenost koju je učitelj Butković uživao među učenicima oslikava i kako „koli mrtvačku juternjicu, toli sv. misu uz jecaj i plač otpjevali su sami učenici, što no se je svakoga duboko dojmilo i najmilije sve do suza ganulo.“¹³²³ Fran Barbalić, školski nadzornik za hrvatske škole u Istri, porijeklom Bašćanin, uplatio je za misu zadušnicu 10 kruna, koje je pomerski župnik Hinko Kukuljica donirao Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru.¹³²⁴

Najveći odjek u istarskom i riječkom novinstvu, ali i šire, imala je vijest o smrti Ivana Šorića (rođen u Baški 1890. godine, op. a.), učitelja Družbine škole na Velom Vrhu u Puli.¹³²⁵ Smrt ga je sustigla 27. listopada 1914. godine u Galiciji gdje je kao pripadnik 97. pješačke pukovnije zajedničke vojske umro od kolere, što je njegovo zapovjedništvo potvrdilo tek 10. veljače 1915. godine.¹³²⁶ Misu zadušnicu služio je 2. ožujka u bašćanskoj župnoj crkvi župnik Milovčić, a osam dana poslije održana je i u crkvi Majke Božje u pulskoj Šijani, kojoj je nazočila sva školska mladež i uprava Družbine škole na Velom Vrhu. U *Riečkom novom listu* objavljen je 27. veljače nekrolog pokojnom učitelju, u kojem se dirljivim i osobnim tonom progovara o njegovoj sudbini, ali i domoljublju: „Crni oblaci nadvili se nad obzorjem; tamo nad otokom mojim rastegla se siva magla, „Treskavac“ se nekud turobno zavio u žaloban vëo, kô da i on žali sokola svoga..... Nebo plače; iz daljine dopire mukla zvonjava prekidano-žalovito..... Rano nas Ivo ostavi, da spominjemo lijepu Tvoju mladost, inteligenciju Tvoju, žarko Tvoje srce koje je tako vruće kucalo za narod svoj, za sve lijepo, plemenito..... Ljubio je vruće majku svoju, rodno mjesto, otok svoj ubavi, Istru cijelu i dječicu istarsku bijednu.“ Svoje Istre, svojih učenika i Družbe sv. Ćirila i Metoda, kojoj je oporučno ostavio svoju imovinu, sjetio se i u dalekoj Galiciji: „Daleko od domaje svoje na bojnim poljanama Galicije, sluteći valjda smrt svoju, napisao oporuku. Za Istru je živio, bio je učitelj djece na družbinoj školi i pred smrt sjeti se Istre, sjeti se 'družbe sv. Ćirila i Metoda' i zapisa joj - iza smrti majke - imovinu

Pokopao ga je ratni drug Josip Zlatić (rođen u Slumu na Ćíariji), također učitelj, koji je i sam kasnije ranjen i hospitaliziran u varaždinskoj bolnici. „Poginuo na bojnem polju u Srbiji“, *Naša sloga*, br. 51, str. 4., 31. 12. 1914.

¹³²³ „Za ispodj duše palog nastavnika“, *Naša sloga*, br. 4, str. 3., 28. 1. 1915.

¹³²⁴ „Prinosi za Družbu“, *Naša sloga*, br. 11, str. 3., 18. 3. 1915.

¹³²⁵ „Dne 27. oktobra poginuo je na sjevernom ratištu Ivan Šorić, učitelj Družbinih škola u Puli. Vrlo obrazovan, društven, a nadasve veseljak uvijek sa pjesmom u društvu, bio je u našim krugovima u Puli obćenito obljubljen. Ivan Šorić“, *Naša sloga*, br. 8, str. 3., 25. 2. 1915.; „Gubici Istrana“, *Hrvatski list*, br. 56, str. 2., 3. 9. 1915.

¹³²⁶ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 1462, 10. 2. 1915., spis br. 199, 13. 2. 1915.; kutija 117, spis br. 1695, 13. 8. 1917.

svoju. Još se u pismu oprašta od prijatelja svojih ovim riječima: 'Budite mi zdravi i veseli, a ne zabravite našu bijednu i siromašnu Istru.'" Na kraju je slijedila zahvala njegovom učiteljskom djelu: „Lijep si Ivo spomenik ostavio sebi, da si ljepšeg zaželjet ne možeš (.....) spominjat će se ime Tvoje, šaptat će se tiha molitvica istarske osvještene dječice za dobrotvora svoga.“¹³²⁷

Višekratna nastojanja da se učitelja Vjekoslava Brajana oslobodi vojne službe ostala su uzaludna. Umro je 4. rujna 1915. godine u Galiciji od posljedica ranjavanja kao pripadnik 17. pješačke pukovnije zajedničke vojske.¹³²⁸ Uprava škole u Dragi Bašćanskoj odlučila je organizirati misu zadušnicu za svog kolegu, o čemu je učiteljica Antica Rijavec obavijestila Mjesno školsko vijeće u Baški. Misu je 26. rujna služio župnik Ivan Volarić u župnoj crkvi Svete Elizabete i Pohoda Marijina, a učenici su toga dana bili oslobođeni prijepodnevnice nastave.¹³²⁹

Učitelji koji su se iz rata vratili kao vojni invalidi imali su pored osnovne plaće pravo na vojnu mirovinu te od svibnja 1918. godine i vojnu potporu u iznosu od 72 kune mjesečno. No, ona je isplaćivana s velikim zakašnjenjem ili nije uopće isplaćivana. Tako se učitelj-ratni invalid potpisan kao Julo požalio da mu je oduzeta vojna mirovina bez koje nije mogao tražiti vojnu potporu pa je ironično primijetio:

¹³²⁷ Nekrolog učitelju Ivanu Šoriću napisao je Josip Krmpotić, pulski novinar i izdavač te kasniji urednik dnevnika *Hrvatski list*. „Pod dojmom smrti učitelja Ive Šorića - poginulog dne 27. listopada 1914.“, *Riečki novi list*, br. 50, str. 1-2., 27. 2. 1915. Nekrolog je objavila i *Naša sloga* (br. 9, str. 2., 4. 3. 1915.) u kojoj se tijekom ožujka i travnja mogu pratiti brojne donacije Družbi sv. Ćirila i Metoda za dušu pokojnog učitelja: Juraj Mihalić, učitelj u Rabcu donirao je 10 kruna da počasti uspomenu u boju poginule braće Marka i Ivana Šorića iz Baške, Juraj Kaftanić iz Pule darovao je 10 kruna, Učiteljski zbor pučke škole, nastavnog tečaja i zabavišta u Malom Lošinju 20 kruna, dr. Ivan Zuccon, narodni zastupnik, pokrenuo je akciju pod geslom: Za Družbu mjesto pokladnih zabava (i na uspomenu učitelja Šorića, koji je pao na sjevernom ratištu) i sakupio 800 kruna, učiteljice i kolegice pokojnog učitelja Marija Blazina, Zorka Bobinac, Ruža Jelušić, Hermina Rutzner, Antica Ružić, Ivanka Sajević i Ivka Šoštarko, te supruzi Ivan i Milica Nežić darovali su 28 kruna. Za „počast uspomene na poginulu braću Šorić“, Pavica Julija Kaftanić (poznata bašćanska glazbenica i slikarica, op. a.) s prijateljicama iz Baške sakupila je 20 kruna koje je darovala Družbi sv. Ćirila i Metoda. „Za družbu sv. Ćirila i Metoda“, *Riečki novi list*, br. 56, str. 1., 6. 3. 1915.

Dinka Šorić, udovica i majka učitelja Ivana ostala je u ratu i bez starijeg sina Marka (rođenog 1888. godine), carskog i kraljevskog natporučnika 22. pješačke pukovnije zajedničke vojske, koji je poginuo 24. studenoga 1914. godine u Srbiji, ali je njegova smrt ranije objavljena u *Našoj slogi* (u istom broju kada je obavljena vijest o pogibiji učitelja Josipa Butkovića). Na vijest o njegovoj pogibiji zastave na bašćanskoj općinskoj zgradi bile su spuštene na pola koplja. Dinka Šorić donirala je 10 kruna Dječjem zabavištu u Baški „da počasti uspomenu smrti“ svoga sina Marka. *Naša sloga*, br. 3, str. 4., 21. 1. 1915.; „Dar dječjem zabavištu u Baški“, br. 7, str. 3., 18. 2. 1915. Pogibiju braće Šorić objavio je i zagrebački *Ilustrovani list* u rubrici „Pali hrvatski junaci“ donoseći njihove fotografije (br. 39, str. 914., 25. 9. 1915.).

¹³²⁸ „Pao na bojištu“, *Hrvatski list*, br. 79, str. 2., 30. 9. 1915. Prosvjetno glasilo *Hrvatska škola* u izdanju za 1916. godinu (izdavalo ga je Katoličko učiteljsko društvo za Istru *Hrvatska škola* u Pazinu pod uredništvom Josipa Bačića i dr. Stojana Brajše) objavilo je fotografiju učitelja Brajana i njegove pjesme *Bojnik i Pjesma pregaranja*.

¹³²⁹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis Uprave Trorazredne mješovite pučke škole u Dragi Bašćanskoj br. 27., 26. 9. 1915.

„Kako bih mogao primati ogromnu učiteljsku plaću od 80 K i 25 K skuparinskog doplatka, a uz to još 10 K vojničke mirovine i 72 ratne potpore? To bi bilo previše za mene. Ja bih postao u par mjeseca bogati gavan (nezasluženo bogat čovjek, tajkun, op. a.).“¹³³⁰

Pored toga, bio je odlikovan srebrnom medaljom za hrabrost za koju je od lipnja 1916. godine trebao dobivati 7,50 kruna mjesečno, ali nije mu isplaćivana. Navedeni učitelj bio je jedan od mnogobrojnih kojima su prava bila zakinuta, ali nije očajavao:

„Nesmeta, učitelj sam, uistinu oskudno živim kako svaki drugi kolega, dakle trebam pomoći, a zaslužujem bolju plaću ili nagradu, već kao učitelj, a k tome kao ratni invalid; pio bih jer sam žedan, ali uzalud sva zahtijevanja, traženja i molbe, jer tko plaća? (...) nagrada čeka i mene, kao i dugove sapatnike u boljoj budućnosti, koja je na domaku. Ako tako mislim, osjećam se zadovoljnim i sretnim, te i ako uz štap i uz osobite grčeve glada u truhu, kročim dostojanstveno u susret boljoj budućnosti.“

Osnovna materijalna prava istarskog i krčkog učiteljstva bila su pravo na stan, odnosno stanarinu i pravo na redovitu plaću. Stanarinsko pravo učitelja uređivao je Pokrajinski zakon od 5. lipnja 1908. godine.¹³³¹ Krčki učitelji koristili su gornje katove škola kao stambene prostore pa je sukladno tome stanarina bila financirana iz sredstava Mjesnih školskih zaklada, kojima su upravljala Mjesna školska vijeća. Bašćansko Mjesno školsko vijeće upravljalo je školskim zakladama Baške, Drage Bašćanske i Stare Baške. Tijekom 1914. godine za stanarine učiteljima u Baški izdvojene su 102 kruna, a u Dragi Bašćanskoj 158 kruna.¹³³² Prema proračunu za školsku godinu 1915./1916. za stanarine učiteljima u pučkim školama u Baški bile su predviđene 144 kruna, dok su za stanarine učiteljicama u školi u Dragi Bašćanskoj planirane 324 kruna.¹³³³ Razlog tako malim iznosima leži u činjenici da su bašćanski učitelji stan dobivali u naravi prema mjesnim prilikama, odnosno visinama stanarina. Tako se u 1915. i 1916. godini nijednom učitelju/učiteljici nije isplatila odšteta za stanarinu.¹³³⁴

¹³³⁰ „Učitelj - ratni invalid“, *Hrvatski list*, br. 1066, str. 3-4., 30. 6. 1918. Skuparinski doplatk uveden je kao ratni dodatak na plaću od 1916. godine. Više vidjeti u daljnjem tekstu.

¹³³¹ Zemaljski zakon objavljen je u Listu zemaljskih zakona br. 32, a stanarinsko pravo uređivao je članak 14. DARi, JU 19, kutija 109, spis br. 2777, 14. 11. 1914.

¹³³² DARi, JU 19, kutija 110, Zaključni račun školske zaklade Baška za godinu 1914., Zaključni račun školske zaklade Draga za godinu 1914., 31. 12. 1914.

¹³³³ DARi, JU 19, kutija 110, Proračun trirazredne Dječjačke i Djevojačke u Baški za godinu 1915./1916., Proračun trirazredne Mješovite škole u Drazi za godinu 1915./1916., 10. 6. 1915.

¹³³⁴ Stanarina se isplaćivala u novcu samo učiteljima koji su se privremeno (mjesec ili dva mjeseca) zadržavali u školama. DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 3313, 3. 11. 1916.; kutija 116, spis br. 1069, 16. 6. 1917.

Općinske vlasti nevoljko su isplaćivale stanarine mobiliziranim učiteljima pa ih je nadležna kotarska vlast podsjećala na tu dužnost:

„Nadam se, da nakon ovoga razjašnjenja ne će nijedna općina tjerati branitelje domovine odnosno njihove obitelji ispod krova na ulicu, dok svaki pojedinac u prvom redu samo na njih misli i samo za njih radi.“¹³³⁵

Problem isplate stanarina mobiliziranim učiteljima i njihovim zamjenama razriješilo je Pokrajinsko školsko vijeće početkom 1915. godine. Mobiliziranim oženjenim učiteljima pripadao je stan, odnosno stanarina i u vrijeme vojne službe, bez obzira bili zaposleni na neodređeno ili određeno radno vrijeme dok su isto pravo neoženjeni učitelji mogli koristiti samo ako su bili zaposleni na neodređeno radno vrijeme. Njihovim zamjenama stanarinu je plaćala Zemaljska školska zaklada.¹³³⁶

Učiteljske plaće, dinamika isplata i njihova visina, bile su u nadležnosti Pokrajinskog (Zemaljskog) školskog vijeća. Od početka školske godine 1914./1915. učiteljske plaće za učitelje u aktivnoj vojnoj službi isplaćivala je Zemaljska školska zaklada njihovim ovlaštenim primateljima s kojima su živjeli u zajedničkom kućanstvu (supruga, djeca, roditelji, braća itd.).¹³³⁷ Plaća učitelja ovisila je o njihovom položaju u školskom sustavu (suplent, učitelj, nadučitelj), bračnom statusu i broju djece. Iz navedenih razloga plaće učiteljica bitno su zaostajale od plaća njihovih kolega. Primjerice, koncem 1914. godine Viktorija Gržetić, privremena učiteljica u Djevojačkoj školi u Baški primala je godišnju plaću od 768 kruna, dok je njezin kolega Anton Mrakovčić, privremeni učitelj u bašćanskoj Dječjačkoj školi, primao godišnju plaću u iznosu od 1.200 kruna, što znači da je učiteljčina plaća bila 36 % niža od plaće njezinog kolege.¹³³⁸ Plaće su isplaćivane u mjesečnim obrocima, a krčkim učiteljima isplaćivao ih je Porezni ured u Krku prema nalogima Zemaljskog školskog vijeća za Istru. Sustav isplate plaća znao je zakazati zbog birokratskih nesnalaženja pa su uskakale općinske vlasti kako bi se održao kontinuitet nastavnog procesa. Tako se općinska vlast u Baški ponudila da će isplaćivala plaću privremenoj učiteljici Ceciliji Justinić, koja je u Dječjačkoj školi od 16. svibnja 1915. godine do završetka školske godine popunjavala upražnjeno mjesto mobiliziranog učitelja

¹³³⁵ DARi, JU 19, kutija 109, spis br. 1157, 14. 10. 1914.

¹³³⁶ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 67, 1. 2. 1915.

¹³³⁷ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 982, 26. 8. 1914.

¹³³⁸ DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 1157, 14. 10. 1914.; DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1270, 10. 11. 1914.

Antona Mrakovčića te je predlagalo njeno definitivno namještenje za narednu školsku godinu.¹³³⁹ Privremenim učiteljicama, odnosno onima koje su radile na određeno radno vrijeme plaća je bila tijekom 1916. godine povećana sa 64 kruna na 80 kruna mjesečno.¹³⁴⁰ Samo u iznimnim slučajevima takve učiteljice bile su financijski nagrađivane za privremeno (interimno) vođenje škola. Tako je učiteljica Antica Rijavec nagrađena sa 108 kruna za upravljanje školom u Dragi Baščanskoj u školskoj godini 1915./1916. Istovjetnu financijsku nagradu dobila je i učiteljica Dragica Mahulja za upravljanje školom u Risiki-Papratama u istoj školskoj godini.¹³⁴¹

Učiteljske plaće nisu bile dostatne za adekvatnu opskrbu živežnim namirnicama, odjećom, obućom i ostalim potrepštinama. Galopirajuća inflacija i skupoća ugrožavale su životni standard učitelja pa je u veljači 1916. godine Pokrajinski školski odbor predložio „skuparinski doplatak“, odnosno ratni dodatak na osnovnu plaću. Kako bi imalo jasnu sliku o visini pojedinog dodatka, Kotarsko školsko vijeće naložilo je Mjesnim školskim vijećima da dostave podatke o stručnoj spremi učitelja, njihovom bračnom statusu te broju djece mlađe od 20 godina o kojima su skrbili.¹³⁴² Dodatak je trebao biti isplaćivan od početka godine u mjesečnim obrocima, ali se uvelike kasnilo s njegovom isplatom unatoč višekratnim nastojanjima učiteljskih izaslanstava kod Zemaljske upravne komisije da se stvar urgira.¹³⁴³ Tek polovicom godine Zemaljska upravna komisija i Pokrajinsko školsko vijeće dogovorili su uvjete za isplatu dodatka, sukladno naputcima Ministarstva financija.¹³⁴⁴

¹³³⁹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 134, 10. 9. 1915.

¹³⁴⁰ Toliku plaću dobivale su Dragica Mahulja i Antica Turković, privremene učiteljice u Djevojačkoj školi u Baški te Katica Barbalić, koja je bila namještena u Mješovitoj školi u Dragi Baščanskoj. DARi, JU 19, kutija 114, spis br. 470-16, 13. 6. 1916., spis br. 507-16, 26. 6. 1916.; kutija 115, spis br. 601-16, 21. 7. 1916.

¹³⁴¹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 627-16, 8. 8. 1916., spis br. 629-16, 9. 8. 1916.

¹³⁴² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 170, 25. 2. 1916.

¹³⁴³ Kašnjenje isplata ratnog dodatka novinstvo je pripisivalo birokratskim zavrzlamama Pokrajinskog školskog vijeća. „Pokrajinske stvari“, *Hrvatski list*, br. 337, str. 2., 16. 6. 1916.; „Istarski učitelji i ratni doplatak“, *Hrvatski list*, br. 359, str. 2., 7. 7. 1916.

¹³⁴⁴ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 605-16, 24. 7. 1916.

Kod godišnjih beriva ubrojivih u mirovinu	I. razred	II. razred	III. razred
od 2.800 do 3.600	320	440	500
od 2.200 do 2.800	250	350	400
od 1.600 do 2.200	180	250	300
manje od 1.600	140	200	240

Tablica 75. Ratni dodatak na plaću za 1916. godinu (iznosi su izraženi u krunama)

Razrada visine ratnog dodatka za istarske i krčke učitelje rađena je na temelju Zemaljskog zakona od 5. lipnja 1908. godine (L.Z.Z. br. 32), koji je previđao godišnje prihode ubrojive u mirovinu bez stanarine. Pravo na dodatak imali su samo aktivni učitelji s položenim ispitom osposobljenja, a prema brojčanom stanju obitelji. Za učitelje u vojnoj službi dodatak su primali opunomoćeni članovi njihovih obitelji. Učitelji oženjeni učiteljicama u aktivnoj službi, ako nisu imali djece, dobivali su dodatak kao neoženjeni učitelji. Učiteljice su ostvarivale 80 % dodatka u odnosu na iznose po razredima. Primjerice, nadučiteljica Bazilija Frančić, upraviteljica Djevojačke škole u Baški, prema godišnjim primanjima (berivima) pripadala je I. razredu, ali je umjesto predviđenih 180 kruna primala 144 krune, odnosno 12 kruna mjesečno.¹³⁴⁵ Pravo na doplatak nisu imali učitelji koji su zbog ratnih prilika bili zaposleni izvan Istre, a primali su odštetu ili nagradu koja je veća od visine dodatka, internirani učitelji te oni koji su u Istri bili zaposleni tek od školske godine 1915./1916., i to bez obzira jesu li imali položeni ispit osposobljenja.

¹³⁴⁵ Ostalim učiteljima na području bašćanskog Mjesnog vijeća bili su isplaćivani sljedeći iznosi ratnog dodatka: nadučitelj i upravitelj Djevojačke škole u Baški, Fran Katarinić, oženjen i otac dvoje djece mlađe od 20 godina dobivao je 350 kruna godišnje ili 29,16 kruna mjesečno, Anton Štefanić, upravitelj Mješovite škole u Dragi Bašćanskoj, oženjen i otac jednog djeteta mlađeg od 20 godina dobivao je 250 kruna godišnje ili 20,83 krune mjesečno, Juraj Kos, upravitelj škole u Staroj Baški kao neoženjen imao je pravo na 180 kruna godišnje ili 15 kruna mjesečno, učiteljica Dragica Mahulja iz Djevojačke škole u Baški i učiteljica Antonija Rijavec iz Mješovite škole u Dragi Bašćanskoj dobivale su 112 kruna godišnje ili 9,33 krune mjesečno. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 605-16, 24. 7. 1916.

Od travnja 1917. godine na snagu je stupila nova regulativa isplate ratnog dodatka za tekuću godinu aktivnim i umirovljenim istarskim pučkim učiteljima te njihovim udovicama i siročadi, prema kojoj je bašćanskim učiteljima povećan od 3 do 12 kruna mjesečno.¹³⁴⁶ Visinu ratnog dodatka i način na koji ih država tretira učitelji su smatrali ponižavanjem, što su jasno artikulirali učitelji pazinskog kotara na skupštini početkom listopada 1917. godine na kojoj su naglasili da će biti prisiljeni „zapustiti učiteljski stališ“ jer s plaćama koje su na mjesečnoj razini prosječno povećane od 13 do 41 krunu nisu mogli prehraniti sebe i svoje obitelji. Zbog toga su tražili povišicu kakvu su dobivali državni službenici.¹³⁴⁷ Financirati ostale životne troškove za učitelje nije bila moguća opcija, u što se uvjerio učitelj Nikola Magašić, porijeklom iz Baške, a na službi u školi u Novoj Vasi pokraj Poreča. U prosincu je morao podmiriti troškove Pokrajinskoj bolnici u Puli u iznosu od 44,20 kruna za liječenja sina Ljudevita pa je zamolio svoju domicilnu općinu da preuzme taj financijski teret kojega njegova mala plaća nije mogla podnijeti, a usto bio je „opkoljen mnogobrojnom obitelji“.¹³⁴⁸

U studenome je iz državnog proračuna izdvojeno 70 milijuna kruna za potpore pokrajinama, što je podrazumijevalo i povećanje ratnog dodatka u tekućoj godini. Istra je dobila 0,78 % navedenog iznosa ili 548.000 kruna.¹³⁴⁹ Istarski učitelji usmjerili su svoj gnjev prema Vjekoslavu Lasciacu, predsjedniku Zemaljske upravne komisije, koji nije namjeravao povisiti dodatak sve do početka 1918. godine:

„Kao zahvalu za Vaš besavjesni postupak protiv nas istarskih učitelja, imat ćete prokletstvo naše i naše gladne djece.“¹³⁵⁰

¹³⁴⁶ Fran Katarinić dobivao je godišnje 396 kruna ili mjesečno 33 krune što je bilo povećanje za 3,84 krune u odnosu na mjesečne isplate prethodne godine. Antonu Štefaniću određen je isti godišnji iznos pa su mu mjesečne isplate povećane za 12,17 kruna. Bazilija Frančić godišnje je dobivala 204 krune ili 17 kruna mjesečno, odnosno 5 kruna mjesečno više nego li tijekom 1916. godine. Antoniji Rijavec i Dragici Mahulji godišnji iznos ratnog dodatka u 1917. godini iznosio je 156 kruna ili 13 kruna mjesečno, što je bilo mjesečno povećanje od 3,67 krune. Isti godišnji iznos dobivale su učiteljice Cecilija Justinić, Margareta Kocijan i Jelka (Jelena) Kraljić. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 191-17, 5. 4. 1917., spis br. 245-17, 3. 5. 1917.

¹³⁴⁷ Na skupštini je odlučeno da će predstavka biti upućena Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu, Pokrajinskom školskom vijeću, Zemaljskoj upravnoj komisiji te svim istarskim kotarskim i općinskim poglavarstvima, a ukoliko se bude otezalo s rješavanjem financijskog položaja učiteljstva predstavka će biti upućena caru Karlu I. „U pomoć učiteljstvu u Istri“, *Hrvatski list*, br. 814, str. 2., 14. 10. 1917.; „Pogibelj za naše škole“, *Hrvatski list*, br. 829, str. 3., 29. 10. 1917.

¹³⁴⁸ Kao dodatni argument u opravdanju svoje financijske nemoći učitelj Magašić navodi da je istu plaću primao i prije rata. Sin Ljudevit bio je hospitaliziran od 11. do 28. lipnja 1914., što znači da bolnički troškovi nisu bili podmireni pune tri i pol godine. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 2731, 18. 12. 1917.

¹³⁴⁹ „Potpora istarskom učiteljstvu“, *Hrvatski list*, br. 888, str. 2., 27. 12. 1917.; „Potpora istarskom učiteljstvu“, *Hrvatski list*, br. 938, str. 2., 15. 2. 1918.

¹³⁵⁰ „Za božićnicu istarskim učiteljima“, *Hrvatski list*, br. 883, str. 3., 22. 12. 1917. Predsjednik Lasciac odbacio je navode da on svojevrijedno raspolaže državnim novcem i upozorio da neistinite i neutemeljene informacije o

Pritisak revoltiranog učiteljstva na Zemaljsku upravnu komisiju i Pokrajinsko školsko vijeće nije jenjavao niti nakon odluke da im se na račun državne pripomoći početkom 1918. godine isplati predujam za nabavu potrepština u visini jednomjesečne plaće, odnosno mirovine, što je početkom veljače korigirano odlukom da će aktivni učitelji za istu svrhu dobiti dvostruku plaću za veljaču, a umirovljenim učiteljima, učiteljskim udovicama i siročadi isplatit će se 100 kruna pomoći iz sredstava Pokrajinskog školskog fonda.¹³⁵¹ Isplata državne pomoći za 1917. godinu protegnula se do travnja naredne godine. Bašćanski učitelji dobili su sljedeće iznose: Fran Katarinić 950 kruna, Anton Štefanić 850 kruna, Bazilija Frančić 500 kruna, Cecilija Justinić 300 kruna, Dragica Mahulja 400 kruna, Antica Rijavec 400 kruna i Katarina Barbalić 300 kruna.¹³⁵² Isplata se vršila u mjesečnim obrocima, a od ukupne svote odbijena je pomoć za siječanj i veljaču.

Nova regulativa „skuparinskog doplatka“ za 1918. godinu stupila je na snagu 19. prosinca 1917. godine:¹³⁵³

nositeljima državne vlasti podliježu kaznenom zakonu. „Za božićnicu istarskim učiteljima“, *Hrvatski list*, br. 893, str. 3., 1. 1. 1918.

¹³⁵¹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 783-17, 29. 12. 1917., spis br. 57, 1. 2. 1918.; „Živjela pokrajinska upravna komisija!“, *Hrvatski list*, br. 868, str. 3., 7. 12. 1917.; „Za istarske učitelje“, *Hrvatski list*, br. 890, str. 2., 29. 12. 1917.; „Za istarske učitelje“, *Hrvatski list*, br. 925, str. 2., 2. 2. 1918.

¹³⁵² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 165-18, 5. 4. 1918.

¹³⁵³ Kod određivanja članova obitelji dolazila su u obzir ona djeca, koja bi prema odredbama Mirovinskog zakona imala pravo na opskrbinu, pogotovo ako nisu bila starija od 20 godina i ako nisu bila opskrbljena. Rastavljeni učitelji bili su izjednačeni sa oženjenima ako su morali plaćati alimentaciju, a inače su bili izjednačeni sa udovicama. Neoženjeni učitelji koji su bili u vojsci imali su pravo na doplatu samo ako su bili u aktivnoj vojnoj službi na bojištu. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 777-17, 2. 1. 1918.

Kod temeljne godišnje plaće ubrojiv i petogodišnji poslovni doplatk	I. razred - neoženjeni učitelji i učiteljice	II. razred - oženjeni učitelji bez djece ili udovci s jednim djetetom	III. razred - oženjeni učitelji s jednim ili dvoje djece ili udovci s dvoje ili troje djece	IV. razred - oženjeni učitelji s troje ili više djece ili udovci s četvero ili više djece
od 3.600	1.056	1.536	1.884	2.244
od 2.800 do 3.600	984	1.260	1.608	1.968
od 2.200 do 2.800	780	1.104	1.464	1.812
od 1.600 do 2.200	612	912	1.272	1.620
do 1.600	600	732	936	1.140

Tablica 76. Ratni dodatak na plaću za 1918. godinu (iznosi su izraženi u krunama)

Temelj za određivanje dodatka bila je plaća koju je pojedini učitelj primao od 1. siječnja 1918. godine te broj članova obitelji na taj dan. Učiteljima nije isplaćivana cjelokupna svota u mjesečnim obrocima nego samo polovica, jer se druga polovica očekivala od bečke vlade. Umirovljenim učiteljima koji su mirovinu primali iz Pokrajinskog mirovinskog fonda doznačeni su sljedeći iznosi doplatka uz mirovinu:

Godišnja mirovina	Ratni dodatak
do 600	240
od 600 do 1.000	312
od 1.000 do 2.000	384
od 2.000 do 3.000	450
više od 3.000	518

Tablica 77. Ratni dodatak na mirovinu za 1918. godinu (iznosi su izraženi u krunama)

Navedene iznose umirovljeni učitelji mogli su primiti pod uvjetom da nisu bili gazisti u vojsci ili ako nisu imali neke vojne obaveze te ako se nisu svojevrijedno nalazili u inozemstvu. Dodatak je vrijedio i za učiteljske udovice i siročad. Ratni dodatak preminulog učitelja doznačavao se njegovoj obitelji u visini ukupne opskrbnine. Supruge nestalih učitelja u ratu koje nisu primale njegov dohodak nego opskrbninu, primale su ratni dodatak kao učiteljske udovice.

Prema navedenoj kategorizaciji učiteljima na području bašćanskog Mjesnog školskog vijeća određena je sljedeća visina ratnog dodatka za 1918. godinu: Fran Katarinić i Anton Štefanić 732 krune, Bazilija Frančić 306 kruna, Cecilija Justinić, Dragica Mahulja, Antica Rijavec i Katarina Barbalić 300 kruna.¹³⁵⁴ Međutim, tek je u prosincu Porezni ured u Krku dobio nalog od pokrajinskog Namjesništva da bašćanskim učiteljima isplati ratni dodatak uz odbitak već primljenog iznosa za „skuparinsko-ratnu pripomoć“ kao i za isplaćeni predujam od 200 kruna.¹³⁵⁵

Istarski učitelji tek su 1918. godine počeli voditi ozbiljniju organiziranu borbu s ciljem promjene svog teškog materijalnog položaja pa su u Bujama 17. ožujka održali skupštinu na kojoj su bili zastupani učitelji svih narodnosti u Istri. Skupštini je nazočio barun Rudolf Gorizzutti kao predstavnik Zemaljske upravne komisije. Nakon razmjene iskustava i provedene rasprave skupština je formirala odbor od osam učitelja (2 Hrvata, 2 Slovenca i 4 Talijana) koji je sastavio Spomenicu u kojoj su navedene „sve nevolje koje danas tište istarsko učiteljstvo s obzirom na njihovo materijalno stanje“. Zahtjevi su upućeni na rješavanje Zemaljskoj upravnoj komisiji, a narodni zastupnici u Carevinskom vijeću zamoljeni su da se u najvišem državnom zakonodavnom tijelu založe za uređenje učiteljskih plaća. Učitelji su postavili 10. svibnja kao krajnji rok za odgovore, a nakon toga su bili spremni potražiti dodatni posao jer je ocijenjeno kako je istarski učitelj „potišnjen u kut razorujuće bijede, koja postepeno, ali stalno, izjeda njegov organizam!“¹³⁵⁶

¹³⁵⁴ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 114-18, 5. 3. 1918.

¹³⁵⁵ Prema navedenom nalogu bašćanski učitelji trebali su primiti sljedeće iznose: Fran Katarinić 1.908 kruna, Anton Štefanić 1.710 kruna, Bazilija Frančić 1.314 krune, Antonija Rijavec, Dragica Mahulja, Katica Barbalić i Cecilija Justinić 729 kruna te don Joso Bogović 411 kruna. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 5, 13. 12. 1918.

¹³⁵⁶ Na skupštini je naglašeno kao je bečka vlada već u školskoj godini 1913./1914. uočila da učiteljske plaće nisu dovoljne za pokriće životnih troškova pa je dozvolila pokrajinama da kroz poseban namet na alkoholna pića preusmjere sredstva za podizanje plaća učiteljima. Izbijanjem rata od toga se odustalo. Tijekom ratnih godina ukupna učiteljska primanja znatno su zaostajala za primanjima državnih službenika od VIII. do XI. platnog razreda pa se tražilo njihovo izjednačavanje. „Učiteljstvo Istre za svoj opstanak“, *Hrvatski list*, br. 979, str. 2-3., 28. 3. 1918.

Očajan materijalni položaj učiteljstva povezao je hrvatska prosvjetna društva u Istri, „Hrvatsku školu“ i „Narodnu prosvjetu“, koji su na zajedničkoj skupštini održanoj u Pazinu 2. svibnja prihvatili zaključke skupštine u Bujama te odredili da će ubuduće jedinstveno nastupati u borbi za svoje dostojanstvo pri čemu će surađivati sa slovenskim i talijanskim učiteljima u pokrajini. U toj borbi naglašavala se zaštita učiteljica i njihov status.¹³⁵⁷ Također, odlučeno je da će deputacija učitelja zatražiti audijenciju kod cara Karla I., dok će od narodnih zastupnika u Carevinskom vijeću tražiti da predsjedniku vlade, ministrima bogoštovlja i nastave te financija prezentiraju cjelokupnu sliku istarskog školstva.¹³⁵⁸ Poučeni iskustvom dugotrajnog čekanja na rješenja učitelji su odlučili da će „tražiti dozvolu da mogu na drugi način“ (promjenom službe, op. a.) doći do živežnih namirnica i ostalih neophodnih stvari, jer „zašto se mučiti sa djecom, trpjeti glad, biti svačiji sluga, kad se u svakoj drugoj službi može zaslužiti peterostruko, u svakoj drugoj službi uz manje rada, manje napora i manje zapostavljanja“.¹³⁵⁹ Rat je učiteljima donio mnogobrojne dužnosti pa moraju biti „otac, majka, župan, savjetnik, zagovornik, dopisnik, pisar, općinski sluga, porezni činovnik (dijeli potpore), općinski činovnik, aprovizijonaš, državni činovnik, procijenitelj, utješitelj, poštar, pismonoša, sabirač cunja (dronjci, prnje, op. a.), kosti, kotlova, kupina, šiška, babura itd.; agent, činovnik banke, pregledatelj mrtvacu, sudski vještak, trgovac, kriomčar, zvonar, poslužnik, tumač – i napokon učitelj“, sve to uz maćehinski odnos i nebrigu države.¹³⁶⁰ Potkraj rata, u kotarskim odborima kao efikasnijim organizacijskim formama u pritiscima na lokalne vlasti, istarski učitelji donekle su uspjevali poboljšati svoj životni standard.¹³⁶¹

¹³⁵⁷ „Učitelji - pozor!“, *Hrvatski list*, br. 1001, str. 2., 26. 4. 1918.; „Učiteljima“, *Hrvatski list*, br. 1002, str. 2., 27. 4. 1918.; „Učiteljima!“, *Hrvatski list*, br. 1004, str. 2., 29. 4. 1918.; „Skupština hrvatskog učiteljstva Istre“, *Hrvatski list*, br. 1007, str. 3., 2. 5. 1918.; „Učiteljska društva u Pazinu 'Hrv. škola' i 'Nar. Prosvjeta'“, *Hrvatski list*, br. 1014, str. 3-4., 9. 5. 1918.

¹³⁵⁸ U ime hrvatskih zastupnika u Carevinskom vijeću, Vjekoslav Spinčić je 10. listopada uputio interpelaciju ministru bogoštovlja i nastave u kojoj je tražio da se zauzme da istarski učitelji dobivaju živež u jednakim količinama koje dobivaju teški fizički radnici te da im se poveća ratni dodatak. „Nar. zastupnik Spinčić za učiteljstvo“, *Hrvatski list*, br. 1172, str. 2., 14. 10. 1918.

¹³⁵⁹ „U pomoć učiteljstvu!“, *Hrvatski list*, br. 1056, str. 1., 20. 6. 1918.

¹³⁶⁰ „Učiteljske dužnosti i prava ili gdje i kako se sjećaju oni koji vedre i oblače hrvatskog jezika“, *Hrvatski list*, br. 1072, str. 2., 6. 7. 1918.; „Učiteljsko pitanje“, *Hrvatski list*, br. 1158, str. 1., 30. 9. 1918.

¹³⁶¹ Efikasnost učiteljskog kotarskog odbora pokazao je „Odbor za promicanje učiteljskih interesa“ u Pazinu, koji je vršio pritisak na nadležno školsko vijeće i aprovizaciju. Upornim izlaganjem raznih zahtjeva i prijedloga Odbor je u listopadu 1918. godine svojim učiteljima ishodio da po prvi put od početka rata dobiju 500 g slanine po obitelji i 750 g šećera po osobi ili 1 kg po obitelji uz predodžbu dodatne iskaznice, a školske uprave dobile su 3 L petroleja za mjesečnu potrošnju. „Istarskom učiteljstvu“, *Hrvatski list*, br. 1175, str. 2., 17. 10. 1918.; „Učiteljima“, *Hrvatski list*, br. 1179, str. 2., 21. 10. 1918.

3. 11. 3. Škola kao propagandni poligon

Od početka rata učiteljstvo je odlukama Ministarstva za bogoštovlje i nastavu postavljeno u poziciju voditelja školske mladeži prema „uzvišenom momentu jedinstva, koje je najrječitije izraženo u nepokolebivoj vjernosti prema Previšnjoj osobi našega ljubljenoga Vladara.“ Mladež je morala shvatiti „da nema rata bez žrtava i da će uslijed toga ozbiljnost života za onu generaciju, koja se tek razvija, doći ranije nego bi obično došla za vrijeme dugoga mirovanja“. U tom procesu učitelji su imali najveću ulogu:

„Prema tome neka se upotrebi svaka prigoda za pouku djece, da se dušom i tijelom predaju školi i tako ispune najljepšu patriotsku dužnost, koja ima da resi učenika. Pouka u povjesti i zemljopisu dat će često povod, da se korisno ispitaju uzajamni utjecaji, narodnoga, gospodarskoga i političkoga života u pojedinim narodima. Jednako će u pouci jezika odgovarati svrsi, da se djeci naglasi važnost poznavanja svoga hrvatskoga i stranoga jezika baš u svezi sa sadašnjim ratnim stanjem između tolikih naroda, među kojima ipak ima konačno da zavlada ljubav i sloga.“¹³⁶²

Nakon završetka školske godine 1914./1915. nadležno ministarstvo bilo je zadovoljno angažmanom učitelja u provođenju „vojno-patriotičnog uzgoja“ školske djece, kojemu su fundamenti nađeni u vojnoj organizaciji obzirom na „red, samoprijegor i opći zapt“ (stega, disciplina, op. a.). Bila je to formula koja će se dosljedno provoditi do kraja rata, jer je naglašeno kako je zadaća pučke škole da se „ljubav i sklonost djece k vojsci probudi i učvrsti“. U tom smjeru išle su preporuke ministarstva:

„Prema zrelosti školske mladeži treba joj što češće tumačiti i učvršćivati svrhu i važnost vojničkoga organizma. Osobito ne bi pri tom smjelo pofaliti upozorenje, da vojska utjelovljuje združenje sviju naroda, koji žive u Monarhiji, da impozantno njezino vojevanje, koje zahtijeva žrtve najvećega ljudskoga dobra, mora probuditi tim više osjećaja trajne privrženosti i duboke zahvalnosti, jer vojska doista utvrđuje najzapletenije uzajamne odnose među pojedinim državljanima i vojničkim organizmom, i jer je sudbina vojske nerazdruživo skopčana sa sudbinom naroda. Ta sadašnji događaji punim pravom utvrđuju istinitost rečenice: Narod pod oružjem! (...) Spomenute pouke i upute mogu se mladeži davati sad ovdje sad ondje u pouci samoj, ali se spomenuti cilj može uspješno slijediti takodjer prigodom izleta, igara,

¹³⁶² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1062, 25. 9. 1914.

tjelovježbe i. t. d., a u stanovitim prilikama ima zato prigode tijekom cijele školske godine, pa i u vrijeme velikih praznika.“¹³⁶³

Sukladno programskim načelima koja je postavilo Ministarstvo, škole su pretvorene u poligone na kojima se školsku mladež kontinuirano podsjećalo na vrijeme u kojem živi. Razni materijali vojnog karaktera kojima su škole tijekom rata bile prepravljene imali su za cilj razvijati kod učenika stav da je najplemenitija žrtva ona koja se u ratnim vremenima polaže na oltar Domovini. Privrženost mladeži državnim ratnim naporima i pripremu za njihovo buduće uključanje u konkretne vojne angažmane nastojalo se postići od samog početka rata. Već u studenome 1914. godine počela je propaganda za pobuđivanje interesa školske mladeži prema pomorstvu pa su austrijska parobrodarska društva *Austrijski Lloyd* i *Austro-Americana* prema nalogu Austrijskog pomorskog društva izradila za škole zidne table o pomorstvu. Ciljajući prvenstveno na pomorsko-primorska područja propaganda je pala na plodno tlo u Baški, čije je Mjesno školsko vijeće početkom siječnja naredne godine naručilo za svoje škole 4 primjerka tabli dodajući kako je „karakter ovdašnjeg pučanstva samo pomorski“ pa će table sigurno polučiti „plemenitu svrhu“ Društva.¹³⁶⁴ Krajem iste godine uključio se Mornarički odjel Ministarstva rata, koji je u suradnji s nakladom školskih knjiga u Beču izradio dvije slike o ratnom pomorstvu od kojih „jedna prikazuje veliki moderni bojni brod u prorezu, a druga veliki ratni brod, torpedovku i podmornjaču.“ Pokrajinsko školsko vijeće za Istru preporučilo je svim Mjesnim školskim vijećima nabavu slika.¹³⁶⁵

Školski hodnici i učionice bili su prostori u kojima su se učenici svakodnevno susretali s ratom. Bilo da se radilo o vladarevim proglasima o navještenju rata pojedinim državama, ratnim slikama, publikacijama koje su educirale o razlozima sudjelovanja države u ratu ili znakovima i amblemima koji će učenicima pružiti priliku „da svoje domoljublje i čovjekoljubiva čuvstva i javno posvjedoče“ uvijek je dominirala jasna ideja da se škole pretvore u rasadnike iz kojih će jednoga dana izaći domoljubno osviješteni i vojno nastrojani građani.¹³⁶⁶

¹³⁶³ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 465, 24. 7. 1915.

¹³⁶⁴ Table su bile na svim pokrajinskim jezicima i bile su besplatne. Prilikom narudžbe plaćala se samo otprema i poštarina u iznosu od 50 helera. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1306, 20. 11. 1914.

¹³⁶⁵ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 722, 11. 11. 1915.

¹³⁶⁶ Publikaciju *Viribus unitis Österreich und Ungarn und der Weltkrieg 1914./1915.* izdao je krajem 1915. godine Ratni pripomoćni ured pri Ministarstvu unutarnjih poslova. Djelo je izašlo pod protektoratom nadvojvode

Krčke pučke škole pratile su tu liniju i bile su u vrijeme rata opskrbljene navedenim materijalima. Sve škole na bašćanskom području imale su na vidljivim mjestima ostakljene i uokvirene proglase cara Franje Josipa I. o proglašenju ratnog stanja, proglase o izbijanju rata protiv Italije, primile su 1916. godine 16 ratnih slika i naručivale su ratne znakove u obliku jednostavnog štita koje su učenici i stanovništvo mogli kupiti po cijeni od 20 filira u korist Ratno-opskrbnog ureda.¹³⁶⁷ Dražanske učiteljice Antica Rijavec i Katica Barbalić su zajedno s učenicima sakupile ukupno 30,80 kruna prodajom 154 znakova.¹³⁶⁸

Povezivanje školske djece i vojske bilo je vidljivo u listu *Mlada Austrija (Jung Österreich)*. List je trebao biti prezentacijska platforma istoimenog pokreta koji se u austrijskim zemljama raširio tijekom zime 1915./1916. Pokret je promicao tjelesni razvitak mladih, tom „uzdanicom i budućnosti države“, kako bi ih na najbolji način pripremio „za teški boj za opstanak“. Svrha pokreta odisala je neprikrivenim patriotizmom i bila je sažeta u težnji da se mladež odgaja kao „osvjedočene, pravim domovinskim duhom zadahnute austrijske državljanke.“ List je svojim pretplatnicima nudio pogodnosti pa su preko njega mogli naručiti kožne čizme za 46 kruna ili čizme s drvenim potplatima za 13,50 kruna. Mjesna školska vijeća na otoku Krku dobila su naputak od svoje nadređene školske vlasti da pučke škole na svom području pretplati na list, odnosno prilog *Mlada Austrija* na hrvatskom jeziku te da ga učiteljstvo propagira školskoj mladeži.¹³⁶⁹

prijestolonasljednika Karla Franje Josipa od Austrije. Cijena mu je bila 15 kruna. Preporučivalo se učiteljima, školskim knjižnicama te obiteljima. Publikaciju *Österreich-Ungarns Wehrmacht im Weltkriege* izdalo je Ministarstvo rata u ljeto 1918. godine. Sadržavalo je 40-60 umjetničkih reprodukcija ratnih slikara i ilustratora. Cijena pojedinih listova bila je od 3 do 6 kruna, a za škole upola manja. Prihod od prodaje bio je namijenjen Fondu ratnih invalida. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 154, 15. 9. 1915.; spis br. 852, 31. 12. 1915.; spis br. 418-16, 30. 5. 1916.; spis br. 133, 30. 8. 1916.; spis br. 264-18, 4. 7. 1918.

¹³⁶⁷ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis Uprave djevojačke pučke škole u Baški Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 25, 29. 3. 1916.; dopis Uprave dječjačke pučke škole u Baški Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 34, 1. 4. 1916.; dopis Uprave trirazredne mješovite pučke škole u Dragi Bašćanskoj Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 6, 7. 4. 1916.; dopis Uprave pučke škole u Staroj Baški Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 36, 8. 4. 1916.; spis br. 932-16, 5. 1. 1917.;

¹³⁶⁸ Akcija dražanskih učiteljica i učenika provedena je u listopadu 1916. godine. Osim prodaje znakova sakupljali su se dobrovoljni novčani prilozima za Ratno-opskrbeni ured pa je među stanovništvom sakupljeno 60,29 kruna, među školskom djecom 12,08 kruna, a u crkvi je sakupljeno 2,14 kruna. Ukupna svota iznosila je 105,31 krunu. DARi, JU 19, kutija 115, dopis Uprave trirazredne mješovite škole u Dragi Bašćanskoj Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 74, 30. 10. 1916.

¹³⁶⁹ Urednik lista *Jung Österreich* bio je satnik Paul Kaltschmid. Dodatak naslovu *Priručnik za vojnu pripremu mladih (Handbuch zur militärischen Jugendvorbereitung)* jasno je ukazivao na namjenu lista. Godišnja pretplata iznosila je 4 kruna, a za prilog *Mlada Austrija* na hrvatskom jeziku iznosila je 1,20 kruna. U cijenu pretplate bila je uključena dostava. DARi, JU 19, kutija 116, spis br. 76-17, 17. 2. 1917.

Povezivanje škole i vojske reflektiralo se na odvijanje nastavnog procesa.¹³⁷⁰ Svaka vojna pobjeda austrougarske vojske bila je razlog za prekidanje nastave i proglašavanje nenastavnog dana, uvijek uz isti obrazac: Sveta misa i održavanje „patriotičnog slova“. Prva takva bila je oslobađanje Lavova u Galiciji u lipnju 1915. godine pa je pokrajinski Namjesnik odredio da se na tri dana državnim zastavama okite sva mjesta i škole u pokrajini Istri. Kako se radosna vijest poklopila s godišnjicom smrti prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, naređeno je da se 28. lipnja „proglašava školskim praznikom“ u kojem će učiteljstvo podučiti školsku djecu o toj žalosnoj obljetnici i „prevažnim događajima, čija je posljedica pobjeda našega oružja u Galiciji, napose oslobođenje Lavova.“¹³⁷¹ Isto se događalo prilikom zauzimanja Bukurešta u prosincu 1916. godine i Gorice u listopadu naredne godine.¹³⁷² U svjetlu vojnih pobjeda predloženo je početkom kolovoza 1916. godine da škole nabave „službeni ratni pehar“, koji je trebao biti „trajna uspomena na sadašnje događaje svjeskoga zamašaja“ s namjerom da se u njega „urežu junačka djela, imena zavodskih učitelja ili nekadašnjih učenika, koji su pali pred neprijateljem.“¹³⁷³ Pehar je trebao krasiti posebno uređeni „Ratni kutić“ u školama, a mogao se pokloniti učiteljima ili bivšim učenicima koji su odlikovani u ratu. Prigodom ustoličenja novog vladarskog para, cara Karla I. i carice Zite, dobrinjska učiteljica Katarina Parčić uredila je s učenicima „Ratni kutić“ u učionici III. razreda.¹³⁷⁴

Težnja da se školskoj mladeži usadi trajni spomen i sjećanje na žrtvu koju su učitelji i nekadašnji učenici dali za državu bila je vidljiva u podizanju javnih spomenika ili drugih oblika sjećanja:

„U mjestima u kojima sama općina nemože da podigne javne spomenznakove, treba barem u školskom vrtu, pred školskom zgradom ili kojem drugom mjestu zasaditi stablo ili sjenicu ili podići ipak neki skroman spomenstup s pomoću školske djece, da bude ratnom uspomenom svega pučanstva. Na svaki način je pak poželjno da u svakoj školskoj zgradi bude postavljena ploča sa imenima učitelja i bivših

¹³⁷⁰ U tom smislu treba spomenuti da su se početkom školske godine 1917./1918. naredbom Ministarstva za bogoštovlje i nastavu morali koristiti ratni dodaci uz II. i III. hrvatsku čitanku (autori Vladimir Nazor i dr.). Cijena dodatka za II. čitanku iznosila je 10 filira, a za III. čitanku 15 filira. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 614-17, 19. 10. 1917.; spis br. 683-17, 19. 11. 1917.

¹³⁷¹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 407, 23. 6. 1915.; spis br. 410, 25. 6. 1915.

¹³⁷² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., Telegram Kotarskog poglavarstva u Krku Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 32, 8. 12. 1916.; Telegram Kotarskog poglavarstva u Krku Općinskom poglavarstvu u Baški br. 267, 31. 10. 1917.

¹³⁷³ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 644-16, 10. 8. 1916.

¹³⁷⁴ P. STRČIĆ (ur.), „Lietopis“ i „Kronika“ Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, str. 118.

učenika, koji su u boju s neprijateljima naše domovine našli junačku smrt. Oni treba da su školskoj mladeži neprestano pred očima kao svijetli primjeri ljubavi prema domovini.¹³⁷⁵

Kako bi se motiviralo učitelje da sa što većim žarom prionu promicanju domoljublja u školama, ministar bogoštovlja i nastave bio je pripravan uvažiti prijedloge Mjesnih školskih vijeća i „odlikovati“ učitelje koji su se posebno zalagali i postizali vrijedne uspjehe na području jačanja patriotizma. Kako bi bili uspješni u tome, čitali su ratne almanahe, koje su nabavljali i za školske knjižnice, a preporučivali su ih učenicima i pučanstvu.¹³⁷⁶

Od početka školske godine 1916./1917. u sve višerazredne pučke i građanske škole u Istri uveden je njemački jezik kao neobligatan nastavni predmet.¹³⁷⁷ S poukom se krenulo u trećoj školskoj godini, a djecu se trebalo pripremati govornim vježbama počevši od druge polovice druge školske godine. Pouka se trebala nastaviti do šeste školske godine s najmanje 3 sata tjedno, a sukladno mjesnim prilikama broj sati mogao se povećati do 5 sati tjedno. Na svim stupnjevima pouke trebalo se buditi „patriotsko čuvstvo“ pa se, uz druge lagane pjesmice, napamet morala naučiti „prva kitica Carevke u 2. školskoj godini, a sve kitice u 3. školskoj godini“.¹³⁷⁸ U sljedećim godinama čestim se kontrolama moralo provjeravati jesu li djeca naučila napamet cijelu pjesmicu. Učitelji koji su bili osposobljeni za poučavanje njemačkog jezika u nenjemačkim školama imali su pravo na godišnju nagradu od 60 kruna za svaki sat tjedno. Oni koji nisu bili osposobljeni, a imali su prema potvrdi Kotarskog školskog vijeća dovoljno znanja da poučavaju njemački jezik, dobili su godišnje 40 kruna nagrade za svaki sat tjedno. Pokrajinsko školsko vijeće odredilo je da za poučavanje njemačkog jezika u jednom razredu minimalno mora biti desetero prijavljene djece, a ako bi broj djece bio manji formirao

¹³⁷⁵ DARi, JU 19, kutija 115, spis br. 609-16, 27. 7. 1916.; spis br. 45-17, 27. 1. 1917.

¹³⁷⁶ U Dječjačkoj školi u Baški ratni almanah su naručili nadučitelj Fran Katarinić, učiteljica Cecilija Justinić i učenik Miroslav Barbalić, a naručen je jedan primjerak za školsku knjižnicu. U Djevojačkoj školi u Baški almanah su naručile učiteljice Bazilija Frančić i Dragica Mahulja, a naručili su ga i roditelji učenica Franjo Matejčić, Lucija Magašić i Nikola Čubranić. U Mješovitoj školi u Dragi Bašćanskoj almanah su naručile učiteljice Antica Rijavec i Katica Barbalić. Pojedini primjerak ratnog almanaha naručivao se po cijeni od 2 kruna. DARi, JU 19, kutija 114, dopis Uprave dječjačke škole u Baški Općinskom poglavarstvu u Baški br. 71, 25. 5. 1916.; dopis Uprave djevojačke škole u Baški Općinskom upravnom odboru u Baški br. 66, 3. 6. 1916.; dopis Uprave trirazredne mješovite škole u Dragi Bašćanskoj Općinskom poglavarstvu u Baški br. 23, 5. 6. 1916.

¹³⁷⁷ „Njemački jezik u Istri“, *Primorske novine*, br. 75, str. 3., 17. 10. 1916.; „Nijemština u istarskim školama“, *Primorske novine*, br. 96, str. 2-3., 11. 11. 1916.

¹³⁷⁸ Za poučavanje njemačkog jezika Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu preporučilo je sljedeće knjige: J. Roth - J. Cobenzl, *Njemačka vježbenica za opće pučke škole* (I. i II. dio) u Carsko-kraljevskoj nakladi školskih knjiga u Beču i Karl Tumlriz, *Deutsches Sprachbuch für nichtdeutsche Volksschulen* (III. dio). DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 852-16, 13. 10. 1916.; spis br. 520-17, 5. 9. 1917.

bi se poseban razredni odjel. Učenje njemačkog jezika moglo se iskoristiti i za upoznavanje s novim vladarom, carem Karlom I., čitajući biografiju *Kaiser Karl I. - Ein Bild seines lebens* (*Car Karlo I. - Slika njegova života*), čiji je autor bio pisac za mlade Leon Smolle.¹³⁷⁹ Namjesništvo u Trstu preporučivalo je knjigu učenicima koji pohađaju nastavu njemačkog jezika, učiteljstvu i školama za školske knjižnice. Njemački jezik je kao neobavezni predmet egzistirao u školama sve do rujna 1918. godine kada je proglašeno da se ukida početkom školske godine 1918./1919.¹³⁸⁰

Istarski i krčki učitelji imali su podvojen stav naspram uvođenja njemačkog jezika u škole. Uglavnom su ga smatrali nepoželjnim i u njemu vidjeli sredstvo kojim je Zemaljska upravna komisija germanizirala Istru.¹³⁸¹ S druge strane, pritisnuti besparicom pristajali su ga poučavati nadajući se obećanom honoraru koji je isplaćivan s velikim zakašnjenjem. U školama na bašćanskom području njemački jezik u školskoj godini 1917./1918. poučavali su nadučitelj Fran Katarinić u Dječачkoj školi u Baški te učiteljice Antonija Rijavec i Katarina Barbalić u Mješovitoj školi u Dragi Bašćanskoj. Novčano su bili nagrađeni tek u prosincu 1919. godine, i to: Fran Katarinić sa 160 kruna, Antonija Rijavec sa 120 kruna i Katarina Barbalić sa 80 kruna.¹³⁸² U dobrinjskoj trorazrednoj Mješovitoj školi poučavanje njemačkog jezika počelo je u siječnju 1917. godine, a nakon što je ukinuto nadučitelj i ravnatelj Antun Kraljić ocijenio ga je protuzakonom.¹³⁸³

Habsburški vladar Franjo Josip I. bio je sve do smrti objekt na kojem se treniralo domoljublje u školama. Bečko Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu odredilo je da se svi prigodni datumi povezani s osobom vladara obilježavaju kao školski praznici. Čak i ako je koji od tih dana padao u neradni dan prebacivao bi se u prvi radni, kao što se dogodilo 1914. godine kada je Kotarsko školsko vijeće u Krku obavijestilo uprave svih krčkih škola da je „proslava imendana Njegova Veličanstva Cara Franje Josipa I, 4. 10. u nedjelju, pa se prebacuje u ponedjeljak, 5. 10. kada će se umjesto pouke održati školska misa.“¹³⁸⁴ Sve obljetnice, godišnjice, imendani i rođendani povezani s njim obilježavali su se s ciljem da se djeci naglasi

¹³⁷⁹ Knjigu je izdala Centralna direkcija naklade školskih knjiga u Beču, a cijena joj je bila 3,15 kruna. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 182-17, 20. 5. 1917.;

¹³⁸⁰ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 112, 2. 9. 1918.

¹³⁸¹ „Živjela pokrajinska upravna komisija!“, *Hrvatski list*, br. 868, str. 3., 7. 12. 1917.

¹³⁸² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 19, 12. 12. 1918.

¹³⁸³ P. STRČIĆ (ur.), „*Lietopis*“ i „*Kronika*“ *Pučke/Osnovne škole u Dobrinju*, str. 121.

¹³⁸⁴ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1106, 4. 10. 1914.

njegova neprikosnovena veličina. Kronološki je to izgledalo: 18. kolovoza - carev rođendan, 4. listopada, dan sv. Franje Asiškoga - carev imendan i 2. prosinca - dan stupanja na prijestolje (1848.).¹³⁸⁵ Uvijek bi se ponavljao uhodani scenarij: učitelji i djeca, „čista, uredna i u svetačnom odijelu“, okupljali bi se u crkvi gdje je održana Sveta misa sa *Tebe Boga hvalimo (Te Deum laudamus)*, nakon koje su učitelji povelili djecu u školu, okićenu crno - žutom državnom zastavom i hrvatskom trobojnicom. U školi je uslijedio sat povijesti na kojem bi učitelji prepričavali djeci „zgodne crtice“ iz careva života te prikazivali „plemenito Njegovo srce i ljubav Njegovu prema svom narodu“ kako bi se u djeci „probudilo čuvstvo ljubavi prema Nj. V.“¹³⁸⁶ Isto se ponovilo i prilikom obilježavanja godišnjice careve smrti 1917. godine.¹³⁸⁷ Školski upravitelji bili su dužni svoje Mjesno školsko vijeće izvijestiti o provedbi svih aktivnosti.¹³⁸⁸

Franjo Josip I. umro je 21. studenoga 1916. godine, u 86. godini života. U svim je školama proglašena žalosna vijest, a na pročelja školskih zgrada izvještene su crne zastave u znak žalosti. Župnici su održavali mise zadušnice, nakon koje su učitelji „prigodnim slovom“ isticali „carevu očinsku ljubav kojom je upravljao sudbinama naroda, Njegovu miroljubivost i Njegove visoke zasluge za razvitak monarhije“.¹³⁸⁹ Nastava u svim školama bila je obustavljena do pokopa 2. prosinca.¹³⁹⁰ Na prijestolje je došao car Karlo I. pa je Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu odredilo novi „red praznika za pučke i građanske škole“ po kojemu se Svetom misom slave sljedeći dani: 27. travnja - imendan carice Zite, 9. svibnja - rođendan carice Zite, 17. kolovoza - carev rođendan, 4. studenoga, dan sv. Karla Boromejskog - carev imendan. Kao praznici ukinuti su 2. prosinca i imendan pokojne carice Elizabete Austrijske (carice Sissi).¹³⁹¹ Osim navedenih nenastavnih dana i redovnih blagdana, u ožujku 1918. godine „sv. Apostolska stolica odredila je da se dan sv. Josipa (19. 3.) u Goričkoj nadbiskupiji, te u biskupijama

¹³⁸⁵ Rođendan Franje Josipa I, 18. kolovoza, nije se obilježavao u školama budući je pao u vrijeme ljetnih praznika. Isti slučaj bio je s rođendanom cara Karla I., 17. kolovoza.

¹³⁸⁶ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 1331, 28. 11. 1914.; Oglas vladinog povjerenika za Općinu Baška br. 113, 15. 8. 1915., spis br. 760, 28. 11. 1915.

¹³⁸⁷ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., telegram kotarskog Poglavarstva Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 184, 19. 11. 1917.

¹³⁸⁸ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis Uprave Pučke škole u Staroj Baški br. 44, 18. 8. 1915.; dopis Uprave Pučke škole u Staroj Baški br. 63, 4. 10. 1915.; dopis Uprave Pučke škole u Staroj Baški br. 96, 18. 10. 1916.

¹³⁸⁹ P. STRČIĆ (ur.), „Lietopis“ i „Kronika“ Pučke/Osnovne škole u Dobrinju, str. 118.

¹³⁹⁰ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., telegram Kotarskog školskog vijeća u Krku Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 99, 21. 11. 1916.

¹³⁹¹ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 200-17, 10. 4. 1917.; telegram kotarskog Kapetanata Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 249, 24. 4. 1917.; spis br. 259-17, 5. 5. 1917.

Tršćansko-koparskoj, Porečko-pulskoj, Krčkoj i Ljubljanskoj, slavi kao zapovjedni blagdan.“¹³⁹²

Novi vladarski par, car Karlo I. i carica Zita, preuzeli su mjesto pokojnog Franje Josipa I. u školskim prostorijama. Njihove portrete škole su nabavljale od početka 1917. godine, a ostvareni prihod od prodaje išao je u korist ratnim udovicama i siročadi pa je nabava imala i humanitarni karakter.¹³⁹³ Car i carica bili su pokrovitelji Austrijskog središnjeg odbora za gradnju vojničkih domova (*Österreichischer Zentralkomitee zur Errichtung von Soldatenheimen*), čija je svrha bila „podizanje vojničkih domova blizu fronte ili na važnim etapnim točkama, koji će vojnicima ublaživati jednoličnost pozicijskog ratovanja, koja pritište njihov duh“. Domovi su trebali pružati vojnicima „mirno i sigurno mjesto u časovima slobodnim od boja i službe, zabavljajući njihov duh čitanjem, igrama, glazbenim produkcijama i drugo“.¹³⁹⁴ Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu uputilo je Mjesna školska vijeća da preko uprava škola propagira ovu akciju. Osim novca, sakupljale su se igračke, glazbeni instrumenti, gramofoni, časopisi, ukrasne slike i ostalo. U akciju se uključilo Sveučilište u Beču u čijem je okrilju osnovan Odbor za sakupljanje knjiga za vojnike na bojnopolju. Uprave pučkih i građanskih škola na području Cislajtanije krenule su u akciju sakupljanja knjiga i časopisa lakšeg sadržaja (romani, novele, putopisi, humoristična literatura, zbirke pjesama, školske čitanke, popularna djela iz povijesti, prirodoslovlja, tehnike itd.), koje su trebale relaksirati i zabaviti vojnike na bojištu.¹³⁹⁵

Kuriozitet pretpostavljanja nastave događajima iz osobnog života novog vladara predstavlja sadržaj telegrama koji je kotarska vlast na Krku u studenome 1917. godine poslala svim otočnim Mjesnim školskim vijećima:

„Radi sretnog izlaza našeg ljubljenog vladara od ozbiljne životne pogibelji ima sva školska mladina korporativno prisustvovati služni božjoj.“¹³⁹⁶

¹³⁹² DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 144-18, 22. 3. 1918.

¹³⁹³ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 8-17, 13. 1. 1917.; spis br. 65-17, 18. 2. 1917.

¹³⁹⁴ Ukupni troškovi gradnje i opremanja jednog vojničkog doma kretali su se između 700 i 1.000 kruna. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 244-17, 20. 5. 1917.

¹³⁹⁵ Odabrani učitelji procjenjivali su patriotsku, moralnu ili vjersku ispravnost sadržaja knjiga. One koje su bile isključene vraćale su se darovateljima, a moglo ih se i uništiti. Sakupljene knjige otpremale su se Ratnom opskrbnom uredu u Beču. DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., spis br. 697-17, 3. 12. 1917.

¹³⁹⁶ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., telegram kotarskog Poglavarstva Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 207, 21. 11. 1917.; Varaždinski list *Hrvatsko pravo, Pučki ilustrirani list stranke prava za politiku, gospodarstvo, pouku i zabavu* detaljno je izvijestilo svoje čitateljstvo o

Radilo se o padu automobila cara Karla I. u nabujalu rijeku Soču prilikom obilaska Jugozapadnog bojišta i dramatičnom spašavanju mladog vladara. Četiri dana nakon primitka telegrama, u župnoj crkvi u Dragi Bašćanskoj služena je sv. Misa zahvalnica, kojoj je nazočila školska mladež s učiteljicom Anticom Rijavec.¹³⁹⁷

3. 12. Demografski gubitci na otoku Krku

3. 12. 1. Krčke vojne žrtve u Prvome svjetskom ratu

Kretanje broja vojno sposobnih muškaraca koji su tijekom rata bili podložni novačenju u postrojbe austrougarske vojske možemo pratiti na osnovu izvještaja o broju vojnih obveznika koje su općinski načelnici bili dužni dostavljati Kotarskom poglavarstvu u Krku. Arhivski podaci su u tom smislu više nego manjkavi, jer za većinu tadašnjih krčkih općina ne postoje. Za područje općine Baška možemo pratiti kretanje broja vojnih obveznika i donekle broj njihovog novačenja, odnosno aktiviranja u vojnu službu tijekom cjelokupnog ratnog razdoblja, dok za područje tadašnje općine Dubašnica postoji samo Imenik pučkog ustanka za godište 1896. koji su pripadali 5. kotaru pučkog ustanka sa sjedištem u Puli.¹³⁹⁸ U njemu se nalaze imena 23 devetnaestogodišnjaka koji su bili podložni novačenju tijekom 1915. godine.¹³⁹⁹

Dopunu saznanja o broju unovačenih vojnih obveznika pružaju nam podaci o primanjima vojničkih potpora za obitelji čiji se hranitelj nalazio u aktivnoj vojnoj službi. Tako su tijekom 1918. godine isplaćene potpore za više od 550 bašćanskih obitelji iz čega proizlazi da je isti broj muškaraca s općinskog područja bio u austrougarskim vojnim jedinicama.¹⁴⁰⁰ Više od polovice njih bilo je u Landsturmu, odnosno Pučkom ustanku. Kada ovaj podatak prenesemo na cijeli otok te kada se pribroje oni koji su bili u jedinicama zajedničke vojske, austrijskog domobranstva, Ratnoj mornarici kao i dobrovoljci, možemo odrediti približan broj unovačenih krčkih muškaraca u austrougarskoj vojsci tijekom ratnog razdoblja. On se kreće

navedenom događaju. „Slike i crtice sa ratišta. Kralj Karlo izbavljen iz smrtne opasnosti.“, *Hrvatsko pravo*, br. 46, str. 3., 17. 11. 1917.

¹³⁹⁷ DARi, JU 19, kutija 8, DS-37, Mjesno školsko vijeće u Baški, Opći spisi 1913. - 1919., dopis Uprave trirazredne mješovite pučke škole u Dragi Mjesnom školskom vijeću u Baški br. 132, 28. 11. 1917.

¹³⁹⁸ DARi, JU 125, knjiga 35, Imenik pučkog ustanka za godište 1896.

¹³⁹⁹ Vojni obveznici bili su iz sljedećih općinskih mjesta: 2 iz Bajčića, 1 iz Barušića, 2 iz Bogovića, 2 iz Brzaca, 1 iz Kremenica, 1 iz Linardića, 1 iz Malinske, 2 iz Milohnića, 4 iz Oštrobradića, 1 iz Radića, 1 iz Sabljica, 1 iz Strilčića, 1 iz Svetog Antona, 1 iz Svetog Ivana, 1 iz Vantačića i 1 iz Zidarića. Od njih su šestorica već bili u ratu kao dobrovoljci, dva su umrla u ratu, jedan je poginuo u ratu, deset ih je bilo u Americi, jedan je umro u Americi, dva nisu bili vojnici iz nepoznatog razloga dok se za jednog nije ništa znalo.

¹⁴⁰⁰ DARi, JU 19, kutija 235, spis br. 237, 31. 10. 1918.

između 1.000 i 1.200 "pučkih ustaša" te između 150 i 200 muškaraca u ostalim rodovima vojske. Najvjerojatniji ukupan broj unovačenih tijekom ratnog razdoblja kretao bi se do 1.500 krčkih muškaraca.¹⁴⁰¹

Bečko Ministarstvo rata, odnosno njegov poseban ured *Verlustlistgruppe* (kasnije *Verlustabteilung*) vodilo je Popis gubitaka (*Verlustliste*) kao popis poginulih, ranjenih i zarobljenih austrougarskih vojnika. Prvi broj navedene službene publikacije izašao je 12. kolovoza 1914. godine, a posljednji 29. siječnja 1919. godine.¹⁴⁰² Najveći problem predstavlja identifikacija krčkih vojnika jer su osobna imena uglavnom germanizirana (npr. Johann, Franz, Josef) bez obzira na podrijetlo prezimena. Prezimena su napisana talijanskom grafijom (npr. Bonifaccio, Scomersich), hrvatskom grafijom (npr. Franolić, Pajalić) ili slovenskom grafijom (npr. Volarič, Simonič). Poteškoću predstavljaju i brojne netočnosti kao i nerijetko iskrivljavanje osobnih imena i prezimena gotovo do razine neprepoznatljivosti. Navedena iskrivljenja posljedica su činjenice da su podaci o stradalnicima dolazili u ured Ministarstva iz njihovih matičnih postrojbi u rukopisnom obliku pa je u prepisivanju i pripremi za publikaciju dolazilo do grešaka u čitanju. Osim imena i prezimena, za pronalaženje vojnika s otoka Krka važni su podaci o zavičajnoj zemlji (najčešće njemački oblik *Istrien* za Markgrofoviju Istru, rjeđe *Küstenland* za Austrijsko primorje) te krčkom kotaru (napisani u različitim oblicima: *Dellia*, *Kark*, *Kerk*, *Kirk*, *Krk*, *Krkotok*, *Krk (Insel)*, *Vaglia*, *Veglia*, *Veglia Umg.*, *Veglias*, *Vegllia*, *Veglila*, *Veglio*, *Velija*, *Velja*, *Viglia*, *Isola*, *Isola Vecchia*, *Isola di Veglia*, *Otok*). Imena krčkih općina rijetko su pisana u hrvatskom obliku, dok su nazivi mjesta unutar općina navedeni rijetko i to u talijanskom ili njemačkom obliku. Nepoznavanje lokalne toponimije i teško čitljivi rukopisi proizveli su brojne pogreške, koje su se lančano protezale od pukovnijskih pisara do službenika u Ministarstvu rata.

Problem identifikacije Krčana predstavlja također činjenica da pukovnije prvih ratnih godina nisu dostavljale potpune podatke o porijeklu vojnika (zavičajna zemlja, kotar, mjesto) pa se samo na osnovu domicilnosti pojedine pukovnije te iz samih prezimena može iščitati

¹⁴⁰¹ Početkom prosinca 1917. godine bašćanska općinska vlast obavijestila je nadležnu kotarsku vlast u Krku da je do kraja 1916. godine s područja općine u vojsci bilo 1.280 vojnika. Podatak se čini nevjerojatnim, jer bi to značilo da se u dotadašnje tri ratne godine unovačilo prosječno 427 vojnih obveznika. DARi, JU 19, kutija 117, spis br. 2614, 3. 12. 1917.

¹⁴⁰² Publikacija je bila periodična, prosječno je izlazila svaka 2 do 3 dana, ali u nekim razdobljima svešćici su objavljivani svakodnevno, nerijetko i po dva svešćica s istim datumom. To je ovisilo o stanju na bojištima, odnosno intenzitetu bitaka i broju stradalih vojnika. O publikaciji *Verlustliste* više vidjeti u: Robert MATIJAŠIĆ (ur.), *Verlustliste / Popis gubitaka / Seznamek izgub / Lista delle perdite (1914 - 1919)*. *Istrien/Istra/Istria, Histria Documentum*, VII, Humanističko društvo Histria, Koper-Capodistria, 2018.

njihovo krčko porijeklo. Tek od polovice 1916. godine u popisima nalazimo cjelovitije podatke. Na kraju, problem predstavlja i podudarnost imena i prezimena pa se identifikacija provodi pomoću godine rođenja, koja nedostaje u vrlo malom broju slučajeva.¹⁴⁰³ Popis gubitaka nije cjelovit, precizan i točan te u njemu nisu navedeni svi ratni stradalnici s otoka Krka. Interesantno je da u Popisu gubitaka pripadnici Ratne mornarice zauzimaju vrlo mali broj obzirom na sudjelovanje znatnog broja Krčana u mornaričkim postrojbama, što može ukazivati na: prvo, Ratna mornarica nije vodila teške okršaje u Jadranskom moru tijekom rata; drugo, Ratna mornarica nije bila pedantna i konzistentna u prikupljanju i dostavljanju podataka o svojim stradalnicima i treće, najveći broj krčkih vojnika služio je u kopnenim postrojbama koje su sudjelovale u najtežim bitkama. Analizom Popisa gubitaka pronađeno je ukupno 15 Krčana, pripadnika Ratne mornarice, od kojih su trojica bili ranjenici, jedan je poginuo, osam ih je umrlo, a trojica su bili ratni zarobljenici (jedan u Crnoj Gori, a dvojica u Japanu). Izvršenim pregledom i analizom pronađeno je ukupno 479 imena porijeklom s otoka, od kojih 207 ranjenika, 89 preminulih i poginulih te 183 ratna zarobljenika.¹⁴⁰⁴

Popis stradalih Krčana svakako bi se trebao nadopuniti istraživanjima podataka objavljenim u novinama koje su izlazile u ratnom periodu na riječkom i istarskom području (*Primorske novine*, *Riečki Novi list*, *Naša sloga*, *Hrvatski list*) te u Banskoj Hrvatskoj

¹⁴⁰³ Važan podatak za svakog stradalog vojnika je *Vijest*, koja tumači njegovu sudbinu: mrtav (tot), ranjen (verwundet), ratni zarobljenik (kriegsgefangen). Smrt pojedinog vojnika ne obrazlaže se detaljno, ne navodi se uzrok smrti, okolnosti koje su dovele do smrti kao ni mjesto pogibije ili smrti. Od kraja srpnja 1917. godine umjesto tot navode se oznake gefallen (poginuo) i gestorben (preminuo), ovisno radi li se o smrti u borbi ili u bolnici od posljedica ranjavanja ili neke bolesti. Koristan podatak u takvim slučajevima predstavlja nadnevak smrti (točan ili je navedeno okvirno razdoblje) kao jedini vremenski pokazatelj u popisu. Njegovom usporedbom s nadnevkom izdanja sveščića dolazi se do zaključka kako je od pogibije do objave u popisima moglo proteći i nekoliko mjeseci. Međutim, ovdje se radi samo o poginulim vojnicima koji su identificirani i sahranjeni s austrijske strane granice, dok onih kojima su tijela ostala na neprijateljskoj strani nema u popisima. Također, u popisima ne nalazimo vojnike kojima je sudbina bila nepoznata te se nije znalo jesu li poginuli ili nestali tijekom borbi. Pitanje je koliki se broj njih navodio kao ratni zarobljenici. Ranjenici pripadaju kategoriji stradalnika kojima je vrlo teško ustanoviti brojnost. Oni koji se navode u Popisu gubitaka nisu više bili sposobni za vojnu službu pa su nakon liječenja u vojnim ili civilnim bolnicama otpušteni kućama. Mnogi su se nakon izlječenja vratili u svoje jedinice i bili upućeni na bojište. Ne tako mali broj bili su i ratni zarobljenici. Vijesti o njima dolazile su s velikim vremenskim odmakom i to zahvaljujući angažmanu neutralnih zemalja, Crvenog križa ili posebnog ureda pri bečkom Ministarstvu rata. U službenim popisima ne navodi se mjesto ranjavanja niti vrsta, odnosno težina ozljede (rane). Ratnih zarobljenika bilo je mnogo, poglavito na istočnom bojištu, u Galiciji i Bukovini. Mnogi od njih bili su ujedno i ranjenici. Za ratne zarobljenike u prvim ratnim mjesecima u popisima nalazimo samo činjenicu da je vojnik zarobljenik, da bi se u drugoj polovici 1915. godine nadalje navodili i podaci i o njihovom boravištu. Zasluga je to Međunarodnog Crvenog križa, koji je prikupljao takve podatke i dostavljao ih (na upit) vojnim komisijama Ministarstva rata ili obiteljima zarobljenika. Pouzdanost tih podataka nije bila na visokoj razini jer su podaci pristizali s više mjeseci zakašnjenja pa je mogućnost za premještanje zarobljenika bila velika dok bi podatak već bio objavljen u popisima. Robert MATIJAŠIĆ (ur.), n. djelo, str. 19-23., 69.

¹⁴⁰⁴ Imena krčkih ratnih stradalnika pronađena u Popisu gubitaka objavljena su u prilogu zbornika radova *Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrтко Božić, Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o., Punat, 2019., str. 183-212.

(*Ilustrovani list, Jutarnji list*), a u kojima su objavljivani nekrolozi, smrtovnice i ostali podaci o poginulima, ranjenima ili zarobljenicima. Također, u krčkim župnim uredima vodile su se Matice umrlih (Popis duša), koje predstavljaju dragocjeni izvor podataka o poginulim krčkim vojnicima. Tek iscrpna i detaljna analiza župnih arhiva dala bi točniji pregled poginulih župljana kao vojnika u ratu.¹⁴⁰⁵ Isto tako, u raznim privatnim i javnim arhivima zasigurno se nalaze vrijedni podaci koji bi mogli upotpuniti službeni Popis gubitaka. Uzimajući u obzir cjelokupne izvorne podatke zabilježene u arhivskoj građi, novinama, privatnim arhivima ili zbirkama te upamćene u obiteljskim pričama, možemo se danas upustiti u utvrđivanje približnog broja stradalih Krčana, koji su kao austrougarski vojnici ginuli, bili ranjavani ili nestajali na bojištima od Soče i Piave preko Srbije do Karpata, Galicije i Bukovine kao i onih koji su umirali od posljedica ranjavanja ili bolesti.

OPĆINA	Broj stanovnika 1910. g.	Broj invalida	Udio u ukupnom broju stanovnika (%)	Poginuli i umrli	Udio u ukupnom broju stanovnika (%)
Baška	3.716	76	2,04	64	1,72
Dobrinj	4.046	48	1,19	24	0,59
Dubašnica	2.134	37	1,73	20	0,84
Krk	3.729	31	0,83	21	0,56
Omišalj	1.803	17	0,94	5	0,28
Punat	2.891	56	1,94	53	1,83
Vrbnik	2.940	60	2,04	67	2,28
UKUPNO	21.259	325	1,53	254	1,19

Tablica 78. Broj poginulih vojnika i invalida tijekom rata u krčkom kotaru prema preliminarnim istraživanjima

¹⁴⁰⁵ Anagrafske podatke o smrtno stradalim vojnicima iz župa Risika i Kornić autoru ovoga rada dostavio je mons. Nikola Radić, koji je kao župnik službovao u navedenim župama.

Ratni zarobljenici vraćali su se kućama 2-3 godine nakon završetka rata, a neki se godinama nisu javili svojim obiteljima pa ih je Zemaljski sud u Šibeniku 30-tih godina proglašavao mrtvima. Jedan dio zarobljenika umro je u logorima od posljedica ranjavanja ili bolesti. Krčani su kao ratni zarobljenici boravili u srpskim, crnogorskim, ruskim i talijanskim logorima. Istraživanja s ciljem utvrđivanja njihovog ukupnog broja tek su započela. Prema preliminarnim istraživanjima tijekom rata iz općine Baška bilo je 47 ratnih zarobljenika, 29 iz općine Dobrinj, 11 iz općine Dubašnica, 25 iz općine Krk, 5 iz općine Omišalj, 24 iz općine Punat i 33 iz općine Vrbnik. Dosadašnje spoznaje govore o ukupno 174 ratna zarobljenika, što je 0,81 % ukupnog stanovništva otoka prema popisu stanovništva iz 1910. godine.

Netom nakon završetka rata, u studenome 1918. godine, na otok su stigli prvi krčki vojnici i to na talijanskim ratnim brodovima. Uslijedila je talijanska okupacija otoka. Uspostavom talijanske vlasti na otoku skrb za vojne invalide nije prestala. Proglasom ravnatelja Ureda vojne skrbi, L. Pavonija 1920. godine, obećan je nastavak dodjeljivanja invalidnih mirovina te potpora za udovice i ratnu siročad. Zato se tražila suradnja općinskih vlasti u smislu izrade popisa vojnih invalida te ratnih udovica. Po zaprimljenim popisima vojni invalidi morali su ići u Rijeku i Pulu na dodatne liječničke preglede kako bi im se utvrdila visina invalidnine. Civilni komesarijat za otok Krk (Commissariato Civile dell'Isola di Veglia) sa sjedištem u gradu Krku dostavio je svim općinskim poglavarstvima skupni popis pregledanih vojnih invalida tijekom 1919. godine iz kojega je razvidno da ih je najviše bilo iz Općine Baška.¹⁴⁰⁶ Ukupno je bilo 325 krčkih vojnih invalida koji su činili 1,53 % ukupnog stanovništva prema popisu iz 1910. godine.

Obzirom da možemo govoriti samo u aproksimativnim kategorijama, broj poginulih i umrlih Krčana u ratu kreće se između 250 i 270, ranjenika između 300 i 350, dok je zarobljenih i nestalih bilo između 150 i 200. Uzimajući u obzir gornje vrijednosti dolazimo do brojke od ukupno 750 do 800 ratnih žrtava. To znači da je gotovo svaki drugi unovačeni Krčanin bio ratni stradalnik. Njihov ukupan broj činio je 3,54 % ukupnog otočnog stanovništva prema popisu iz 1910. godine.

¹⁴⁰⁶ Razložno je vjerovati da je broj vojnih invalida s područja bašćanske općine bio veći, jer su popisani samo oni koji su odlazili na liječničke preglede. Osim toga, Općinsko poglavarstvo u Baški izvijestilo je talijansku civilnu upravu u Krku da se na dan 12. ožujka 1920. godine na općinskom području nalaze 84 vojna invalida i 46 udovica. DARI, JU 19, kutija 206, spis br. 1672/1, 12. 8. 1919.; spis br. 501, 2. 9. 1920.

3. 12. 2. Krčke civilne žrtve u Prvome svjetskom ratu

Tijekom Prvoga svjetskog rata na otoku Krku nisu se vodile izravne vojne borbe, ali se na tom pozadinskom frontu vodila jednako surova i teška borba - borba za preživljavanje. Tijekom sušnih godina, 1916. i 1917., glad se pojavila kao primarni uzrok umiranja na otoku. Gotovo paralelno s glađu, krčko stanovništvo, poglavito mlađi naraštaj, stradavalo je od bolesti koje su se izmjenjivale tijekom ratnog razdoblja. Arhivska građa nudi nam tek djelomičan prikaz smrtnosti krčkog stanovništva kao posljedica različitih bolesti.

Posebnu skupinu stradalih Krčana čine oni koji u vrijeme rata nisu živjeli na otoku. U vrijeme izbijanja rata zatekli su se u obližnjim gradskim centrima u kojima su radili kao privremeni radnici ili su već u njima imali stalno prebivalište. Krčane nalazimo u Rijeci u raznim službama, kao radnike u pulskom Arsenalu, općinske službenike u Istri, sudske pripravnike u Bosni i Hercegovini te diljem hrvatskog prostora.¹⁴⁰⁷ Prilično je teško ustanoviti broj Krčana koji su kao civilne žrtve rata stradavali zbog raznih uzroka. Izvori su više nego oskudni i govore nam tek o pojedinačnim slučajevima. Primjerice, u lipnju 1915. godine prilikom talijanskog zračnog bombardiranja riječkog predjela Kantrida poginula je Katica Čubranić, porijeklom s otoka Krka.¹⁴⁰⁸ U veljači 1916. godine došlo je do eksplozije u pulskom Arsenalu prilikom čega je poginulo više od 30 radnika.¹⁴⁰⁹ Stanovništvo bašćanske općine sakupilo je ukupno 343,84 krune (u Baški 125,34 krune, u Dragi Bašćanskoj 125 kruna, u Jurandvoru 52,50 kruna, u Staroj Baški 27 kruna i u Batomlju 14 kruna), koje su poslone obiteljima stradalih. Otvoreno je pitanje je li među unesrećenima bilo radnika porijeklom s otoka Krka. Također, pitanje je ima li Krčana među istarskim *evakuircima*, koji su od početka rata u nekoliko navrata vagonima prevezeni u izbjegličke logore Wagna pored Leibnitza u Austriji i Gmünd u Donjoj Austriji te logore u Moravskoj, Ugarskoj i Češkoj. U njima su živjeli u vrlo teškim uvjetima pa je i smrtnost bila velika.¹⁴¹⁰ Kako se isključivo radi o civilima kao „kolateralnim“ ratnim žrtvama teško je utvrditi njihov konačni broj.

¹⁴⁰⁷ Tvrтко BOŽIĆ, „Krčke žrtve u Prvom svjetskom ratu - Dosezi dosadašnjih istraživanja“, *Zbornik Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrтко Božić. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski. 177-178.

¹⁴⁰⁸ *Riečki novi list* objavio je u dva broja osmrtnicu, a potom i javnu zahvalu obitelji Čubranić i Dorčić svima koji su im pomogli u tim teškim trenucima. Katica Čubranić sahranjena je u Rijeci. *Riečki novi list*, br. 137, str. 2., 9. 6. 1915.; br. 139, str. 2., 11. 9. 1915.

¹⁴⁰⁹ DARi, JU 19, kutija 112, Oglasi vladinog Povjerenika za bašćansku općinu br. 490, 4. 3. 1916. i 17. 3. 1916.

¹⁴¹⁰ O evakuircima iz Pule i pulskog kotara više vidjeti u: Davor MANDIĆ, *Istra u vihoru Velikog rata: sudbina evakuiraca - 1914. - 1918.*, Biblioteka Trag vremena, Susreti na dragom kamenu, Povijesni i pomorski muzej Istre - Grafički zavod Hrvatske, Pula, 2013.

Mobilizacija i dugotrajna odvojenost muškaraca od žena u ratnim godinama za posljedicu je imala smanjenje broja sklopljenih brakova na otoku. Ogledan primjer za prve dvije ratne godine nalazimo u župama na bašćanskom općinskom području.¹⁴¹¹

ŽUPA	1914.	1915.
Baška	17	6
Draga Bašćanska	8	3
Stara Baška	2	0

Tablica 79. Broj sklopljenih brakova u župama na bašćanskom općinskom području 1914. i 1915. godine

Anagrafski podaci pokazuju da je u župi Baška tijekom 1914. godine sklopljeno 14 brakova u Baški, 2 braka u Jurandvoru te 1 brak u Batomlju.¹⁴¹² Naredne godine broj sklopljenih brakova u Baški pao je na 5, jedan brak sklopljen je u Batomlju, a u Jurandvoru nije bilo vjenčanja. To znači da je broj sklopljenih brakova na župskom području u promatranom razdoblju pao za 64,71 %.¹⁴¹³ U ostalim župama, koja obuhvaćaju istoimena mjesta, broj sklopljenih brakova također je drastično pao, sve do razine kada u Staroj Baški tijekom 1915. godine nije sklopljen niti jedan brak.¹⁴¹⁴ Zaključno, broj sklopljenih brakova na cjelokupnom

¹⁴¹¹ Izvadak iz Matice rođenih u župi Draga Bašćanska za 1914. i 1915. godinu, sastavio župnik Ivan Volarić, 6. 3. 1916.; Izvadak iz Matice rođenih u Staroj Baški za 1914. i 1915. godinu, sastavio kurat don Josip Bogović, 14. 3. 1916.; Izvadak iz Matice rođenih u župi Baška za 1914. i 1915. godinu, sastavio župnik Mate Milovčić, 31. 3. 1916. DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 450.

¹⁴¹² U skladu s crkvenom tradicijom po kojoj se u korizmeno i adventsko vrijeme ne sklapaju brakovi, od ukupno 17 brakova iz te godine, 12 ih je sklopljeno u razdoblju od 21. siječnja do 21. veljače, jedan brak sklopljen je 18. srpnja, a 4 braka sklopljena su od 19. do 28. studenoga. Ženici koji su se vjenčali u studenome bili su vojni obveznici koji su podlijegali novačenju provedenom početkom naredne godine. Jedan od njih poginuo je u lipnju 1915. godine, ostavivši iza sebe suprugu i sina od 14 mjeseci.

¹⁴¹³ Od ukupno 6 brakova iz 1915. godine, 4 braka sklopljena su u veljači od čega tri istoga dana (6. veljače).

¹⁴¹⁴ U župi Draga Bašćanska samo je jedan brak iz 1914. godine sklopljen nakon početka rata, dok se od tri braka sklopljena 1915. godine u dva slučaja radi o udovcima koji su ušli u bračnu vezu vjerojatno zbog lakšeg podnošenja svih ratnih nedaća i teškog života na otoku. Oba braka u Staroj Baški iz 1914. godine sklopljena su u prvoj polovici godine.

općinskom području pao je u promatranom razdoblju za dvije trećine. Uzimajući u obzir ukupan broj stanovnika bašćanske općine promatranih godina dolazimo do podatka da je broj sklopljenih brakova na 1.000 stanovnika u 1914. godini iznosio 7,2 po čemu je bio gotovo identičan podatku za krčki kotar prema posljednjem prijeratnom popisu stanovništva.¹⁴¹⁵ Međutim, sljedeće godine pao je na 2,2 sklopljena braka na 1.000 stanovnika, što je samo jedan segment poraznog demografskog kretanja, ne samo na bašćanskom području, nego na otoku Krku u cjelini.

Drastično smanjenje broja sklopljenih brakova reflektirao se na prirodno kretanje krčkog stanovništva. Tijekom ratnih godina natalitetne stope rapidno su padale, dok su se stope mortaliteta kretale u suprotnom smjeru. Situaciju nam donekle oslikava broj živorođene i umrle djece u starobašćanskoj župi tijekom 1914. i 1915. godine.¹⁴¹⁶

	Rođeno djece		Umrlo djece	
	M	Ž	M	Ž
Župa Stara Baška				
1914.	12	6	3	1
1915.	5	6	3	1

Tablica 80. Broj živorođene i umrle djece u župi Stara Baška 1914. i 1915. godine

Tijekom 1914. godine rođeno je ukupno 18 djece, a umrla su 4 djeteta. U narednoj godini natalitet je pao, rođeno je jedanaestero djece, a umro je jednak broj djece kao i u prethodnoj godini. Dvoje od njih bila su nezakonita djeca nepoznatog oca. Prema ukupnom broju stanovnika Stare Baške iz popisne 1910. godine dolazimo do podatka da je stopa nataliteta

¹⁴¹⁵ Prema popisu iz 1910. godine na otoku Krku sklopljen je ukupno 151 brak, odnosno 7,1 brak na 1.000 stanovnika. Izvor: *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrat Vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1910.*, Bureau der K. K. Statistischen Zentralkommission, Wien, 1912.

¹⁴¹⁶ DARi, JU 19, kutija 113, spis br. 450, Izvadak iz matica rođenih za god. 1914., 1915. u Staroj Baški, 14. 3. 1916.

1914. godine iznosila 43,8 ‰, što je bilo više u odnosu na krčki kotar u popisnoj godini.¹⁴¹⁷ No, već naredne godine natalitetna stopa iznosila je 26,8 ‰, odnosno smanjila se za 38,9 ‰.¹⁴¹⁸

Uvid u predratna, ratna i poslijeratna prirodna demografska kretanja krčkog stanovništva možemo približiti na primjeru jedne mikrolokacije, seoskog naselja Risika u općini Vrbnik.¹⁴¹⁹

GODINA	ROĐENI	UMRLI	VJENČANI (PAROVI)
1913.	21	7	4
1914.	31	10	7
1915.	13	10	1
1916.	9	9	1
1917.	11	17	0
1918.	8	23	0
1919.	20	13	13

Tablica 81. Broj rođenih, umrlih i vjenčanih parova u župi Risika od 1913. do 1919. godine¹⁴²⁰

Prema popisu stanovništva iz 1910. godine Risika je imala ukupno 752 stanovnika.¹⁴²¹ Prirodni priraštaj u posljednjoj prijeratnoj 1913. godini iznosio je 18,6 ‰, da bi se u prvoj ratnoj godini povećao na 27,9 ‰. Od tada slijedi kontinuirano smanjenje: 1915. godine na 3,9 ‰, a

¹⁴¹⁷ Stopa nataliteta u krčkom kotaru 1910. godine iznosila je 39,5 ‰. Izvor: *Bewegung der Bevölkerung der im Reichsräte Vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1910.*, Bureau der K. K. Statistischen Zentralkommission, Wien, 1912.

¹⁴¹⁸ Prema popisu iz 1910. godine u Staroj Baški ukupno je živjelo 411 stanovnika. Seoski poglavar izvijestio je krajem 1916. godine da u mjestu živi ukupno 369 stanovnika u koje nije uračunao rudarske radnike. Državni zavod za statistiku u Zagrebu. <https://www.dsz.hr> (pristupljeno 7. 5. 2018.); DARI, JU 19, kutija 115, 30. 12. 1916.

¹⁴¹⁹ Selo Risika sastoji se od Donjeg i Gornjeg Sela te zaseoka Čafrov (Čofrova, Čofrov), Glavica, Grmovi (Germovi, Grmovini), Marko, Mavri (Mavrov), Melska i Paprata.

¹⁴²⁰ Podatke iz matičnih knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih autoru ovoga rada dostavio je mons. Nikola Radić.

¹⁴²¹ P. NOVOSEL-ŽIC, „Kretanje stanovništva otoka Krka od 1857. do 1971. godine“, PRILOG V Kretanje stanovništva otoka Krka po naseljima i dijelovima naselja od 1869. do 1971. godine.

1916. godine izjednačio se broj rođenih i umrlih. Ubrzani prirodni pad stanovništva uslijedio je u zadnje dvije ratne godine, i to 1917. godine 8 %, a 1918. godine 19,9 %. Prva poslijeratna godine donijela je demografski oporavak od 9,3 % prirodnog rasta, što je još uvijek bila polovična vrijednost iz 1913. godine. Razlog tome treba potražiti u visokoj smrtnosti, koja je 1919. godine bila gotovo dvostruko veća od one u 1913. godini. Usporedba prve i posljednje ratne godine pokazuje pad prirodnog priraštaja od 28,7 %. Tome je svakako pridonijelo i kretanje broja sklopljenih brakova. Tijekom ratnog razdoblja sklopljeno je ukupno 9 brakova, od čega su se u periodu od 1915. do 1918. vjenčala samo dva para. U prvoj poslijeratnoj godini sklopljen je isti broj brakova kao u cijelom prethodno promatranom razdoblju. Zaključno, ukupna prirodna promjena u promatranom razdoblju iznosila je 24 stanovnika, odnosno 31,9 % prirodnog rasta. Unatoč tome, rezultati popisa stanovništva provedenog 1921. godine pokazali su ukupan pad broja stanovnika. Risika je tada imala ukupno 737 stanovnika, a to znači da su na ukupan pad broja stanovnika izravno utjecala emigracijskih kretanja stanovništva.¹⁴²²

Navedena demografska kretanja u Risiki možemo preslikati na cjelokupan krčki prostor. Ukupnom gubitku krčkog stanovništva pridonijelo je i poslijeratno iseljavanje optanata s otoka, naročito iz Grada Krka.¹⁴²³ Iseljavanje optanata nastavilo se i nakon 1921. godine. Primjerice, do veljače 1924. godine iz vrbničke općine iselilo se sedam obitelji s ukupno 21 članom te uz njih još četiri osobe. Jedna osoba otišla je na otok Cres, a ostali u Rijeku, Pulu i Trst, dakle otok i gradove pod talijanskom upravom. Sve su to bile direktne i indirektne posljedice Prvoga svjetskoga rata koje su utjecale na ukupno smanjenje broja krčkog stanovništva.

¹⁴²² P. NOVOSEL-ŽIC, isto.

¹⁴²³ DARI, JU 38, kutija 68, Općinsko poglavarstvo Vrbnik, Posebni općinski spisi, Spisi u svezi iseljavanja, Popis talijanskih podanika i optanata, spis br. 261/24, 14. 2. 1924.

OPĆINA	1910.	1921.	INDEKS PROMJENE
Baška	3.305	3.292	-13
Dobrinj	4.046	4.036	-10
Dubašnica	2.134	2.003	-131
Krk	4.173	3.937	-236
Omišalj	1.803	1.670	-133
Punat	2.858	2.995	137
Vrbnik	2.940	2.909	-31
UKUPNO	21.259	20.842	-417

Tablica 82. Broj stanovnika i indeks promjene broja stanovnika općina otoka Krka za 1910.-1921.¹⁴²⁴

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1921. godine otok Krk imao je ukupno 20.842 stanovnika što je u odnosu na zadnji prijeratni popis ukupan pad od 417 stanovnika ili 2 %, odnosno prosječno 38 stanovnika godišnje.¹⁴²⁵ Od tada će apsolutna naseljenost otoka bilježiti kontinuirani silazni trend, koji će biti zaustavljen tek 80-tih godina prošlog stoljeća.

¹⁴²⁴ M. JOVANIĆ; I. TURK, n. djelo, str. 175. Autori su podatke preuzeli iz monografije *Stanovništvo hrvatskih otoka 2001.* (autori Mladen SMOLJANOVIĆ, Ankica SMOLJANOVIĆ i Igor RUDAN; Split, 2008.). Međutim, podaci u arhivskoj građi za područje bašćanske općine bitno su drugačiji. Prema popisu stanovništva provedenom 1921. godine, na bašćanskom općinskom području živjelo je ukupno 3.830 stanovnika, i to: u Baški 1.580 stanovnika, u Dragi Bašćanskoj 1.287 stanovnika, u Jurandvoru 413 stanovnika, u Staroj Baški 405 stanovnika, u Batomlju 138 stanovnika i u zaseoku Gorici 7 stanovnika. DARi, JU 19, kutija 188, Popis pučanstva god. 1870., 1906., 1921., 1931., spis br. 1178/21, 8. 8. 1921.

¹⁴²⁵ Isto, str. 172-173.

4. OTOK KRK U VRTLOGU RASPADA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

4. 1. Raspad Monarhije i osnivanje novih organa vlasti

Neuspjesi Centralnih sila na Solunskom bojištu u rujnu 1918. godine, zaustavljanje austrougarske vojske na Jugozapadnom bojištu te nagomilano nezadovoljstvo nenjemačkih, odnosno slavenskih naroda, primorali su cara Karla I. na poduzimanje akcije prema preuređenju Monarhije u saveznu državu. Manifestom od 16. listopada car je obećao da će Austrija postati savezna država u kojoj će svaki narod imati pravo na formiranje vlastite nacionalne države na svom nacionalnom području.¹⁴²⁶ Međutim, političke prilike među Slavenima već su se nezaustavljivo kretale u smjeru odbacivanja kompromisa s Dvorom. Početkom listopada 1918. godine u Zagrebu je osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kao političko predstavničko tijelo južnoslavenskih naroda s područja Austro-Ugarske Monarhije.¹⁴²⁷ Svaka pokrajina mogla je u Narodno vijeće poslati jednog predstavnika na svakih 100.000 stanovnika.¹⁴²⁸ Markgrofoviju Istru zastupali su dr. Đuro Červar, dr. Šime Kurelić i Josip Grašić kao delegati Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, koji su bili u Plenumu Narodnog vijeća.¹⁴²⁹ Zastupnici istarskih Hrvata u Carevinskom vijeću, dr. Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić, ušli su u Narodno vijeće po svom položaju i političkom pravu. U Središnji odbor izabrani su dr. Laginja (kasnije kooptiran) i dr. Červar, kojemu je zamjenik bio Josip Grašić.¹⁴³⁰

¹⁴²⁶ Reorganizacija države bila je ograničena na Cislajtaniju zbog velikog pritiska mađarske političke elite na cara Karla I. D. ŠEPIĆ, *Hrvatski pokret u Istri XIX. i na početku XX. stoljeća*, str. 483.

¹⁴²⁷ O osnivanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba više vidjeti u: Bogdan KRIZMAN, „Osnivanje „Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“ 1918.“, *Historijski zbornik*, god. VII, br. 1-4., Zagreb, 1954., str. 23-32.; Bogdan KRIZMAN, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine. Građa o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 29. X. do 1. XII. 1918.“, *Anali Jadranskog instituta*, sv. I., Zagreb, 1956., str. 83-116.; Bogdan KRIZMAN, „Građa o talijanskoj okupaciji Rijeke, Istre i Hrvatskog primorja 1918. godine. Iz spisa Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Državnom arhivu u Zagrebu“, *Jadranski zbornik*, god. I., Rijeka - Pula, 1956., str. 255-269.; Bogdan KRIZMAN, *Zapisnici Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu*, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 48, Zagreb, 1958., str. 331-386.; Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Globus, Zagreb, 1989., str. 213-230.; Zlatko MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol. 14, br. 1, Zagreb, 2008., str. 35-66.; Zlatko MATIJEVIĆ; Marina ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (izabrani dokumenti)“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol. 14, br. 1, Zagreb, 2008., str. 71-596.; Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914. - 1918.*, Školska knjiga, Zagreb, 1970., str. 355-356.

¹⁴²⁸ Z. MATIJEVIĆ; M. ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, n. djelo, str. 78-79.

¹⁴²⁹ Isto, str. 88.

¹⁴³⁰ B. KRIZMAN, „Osnivanje „Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“ 1918.“, str. 28.; Z. MATIJEVIĆ; M. ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, n. djelo, str. 92.; Petar STRČIĆ, *Otok Krk 1918.: građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja, sv. 1., Rijeka, 1968., str. 9.; Petar STRČIĆ, „Funkcioniranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba na primjeru otoka Krka“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 26, br. 1, Zagreb,

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba objavilo je 19. listopada deklaraciju u kojoj je navelo da „preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike“ te zahtijeva ujedinjenje južnoslavenskih naroda iz Monarhije u suverenu državu.¹⁴³¹ U narednih nekoliko turbulentnih dana, u kojima je talijanska vojska nakon pobjede kod Vittorio Veneta, uz krucijalnu pomoć svojih saveznika, prešla rijeku Piave te kada su izbijale pobune „Jelačićevaca“ u Rijeci i mornara u Puli, Narodno vijeće poslalo je 23. listopada pozive da se pristupi osnivanju gradskih i seoskih „Odbora narodnog vijeća“.¹⁴³² Ključan događaj kojim se i otok Krk priključio navedenim zbivanjima bilo je proglašenje samostalne Države Slovenaca, Hrvata i Srba, 29. listopada.¹⁴³³ Predsjedništvo Narodnog vijeća u Zagrebu postavilo se kao najviša izvršna vlast u proglašenoj državi. Politički predstavnici istarskih Slovenaca i Hrvata u tijelima nove države bili su dr. Albert Kramer, tajnik Narodnog vijeća za Sloveniju i Istru i dr. Laginja, koji je 31. listopada imenovan povjerenikom za Istru.¹⁴³⁴

Proces osnivanja Kotarskih i Mjesnih odbora Narodnog vijeća SHS na području Markgrofovije Istre započeo je potkraj listopada.¹⁴³⁵ Na otoku Krku osnovan je 31. listopada

1993., str. 255.; Dragovan ŠEPIĆ, „Istra uoči Konferencije mira (Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati)“, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 4, Historijski institut Jugoslavenske akademije Zagreb, 1961.*, str. 349.

¹⁴³¹ Dragovan ŠEPIĆ, *Hrvatski pokret u Istri XIX. i na početku XX. stoljeća*, str. 483-484.

¹⁴³² Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA, „Kobarid/Caporreto vs. Vittorio Veneto: konfliktna kultura sjećanja u zagrebačkom dnevniku *Obzor*“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 49, Zagreb, 2017., str. 220-223.; D. ŠEPIĆ, isto, str. 489.; P. STRČIĆ, „Funkcioniranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba na primjeru otoka Krka“, str. 256.; „Iz Jugoslavije. Sudbina naših Jelačićevaca“, *Hrvatski list*, br. 1188, str. 2., 30. 10. 1918.; „Poziv narodu SHS“, *Hrvatski list*, br. 1184, str. 1., 26. 10. 1918.

¹⁴³³ O Državi Slovenaca, Hrvata i Srba i njezinim organima vlasti više vidjeti u: Branka BOBAN, „Stjepan Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 26, br. 1, Zagreb, 1993., str. 219-236.; Ljubo BOBAN, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca Hrvata i Srba“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992, br. 3, Zagreb, 1992., str. 45-60.; Mira KOLARDIMITRIJEVIĆ, „Gospodarsko-socijalni rad Narodne vlade Narodnog vijeća Države SHS 1918.“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 26, br. 1, Zagreb, 1993., str. 209-218.; Hrvoje MATKOVIĆ, „Svetozar Pribičević u danima postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 26, br. 1, Zagreb, 1993., str. 237-248.; Stanislava KOPRIVICA-OŠTRIĆ, „Konstituiranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993, br. 1, Zagreb, 1993., str. 45-71.; Hodimir SIROTKOVIĆ, „O nastanku, organizaciji, državnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992, br. 3, Zagreb, 1992., str. 61-74.;

¹⁴³⁴ D. ŠEPIĆ, „Istra uoči Konferencije mira (Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati)“, str. 349.; „Iz slobodne Jugoslavije. Poverenik SHS za Istru.“, *Hrvatski list*, br. 1200, str. 2., 11. 11. 1918.

¹⁴³⁵ Privremeni Mjesni odbor Narodnog vijeća SHS osnovan je u Puli 28. listopada da bi se sljedeći dan formirao kao stalni. Dva dana poslije Mjesni odbor prihvatio je suradnju s talijanskim Odborom javnog spasa (Comitato di salute Pubblica), čime je organizirana zajednička vlast u gradu. Po istom principu organizirana je vlast u Svetom Vinčentu (Svetvinčenat/Sanvincenti). U Pazinu je proces osnivanja Mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS završen 31. listopada. Mjesni odbori Narodnog vijeća SHS osnovani su u većini istarskih mjesta osim u gradovima zapadne Istre u kojima su Talijani imali većinu. Vlast Države SHS trajala je u Istri vrlo kratko. Talijanska vojska ušla je 4. studenoga u Pulu, a tri dana poslije okupirala je luku i Pomorsku utvrdu. Ubrzo je okupirana cijela Istra, čime je ukinuta vlast Narodnog vijeća SHS. „Poziv Jugoslaveni! Slaveni!“, *Hrvatski list*, br. 1186, str. 1., 28. 10. 1918.; „Ustanovna skupština mesnog odbora Narodnog veća za Pulu“, *Hrvatski list*, br. 1187, str. 1-2., 29. 10. 1918.;

Privremeni Kotarski odbor Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u gradu Krku.¹⁴³⁶ Članovi užeg Odbora bili su predsjednik dr. Anton Andrijić, svećenik u miru, potpredsjednik dr. Anton Antončić, odvjetnik porijeklom iz Omišlja i tajnik mons. Mate Polonijo, kancelar Krčke biskupije. Istog dana Odbor je uputio cirkularno pismo u sva općinska središta na otoku u kojem ih je obavijestio o osnivanju novog predstavničkog tijela krčkog stanovništva, a istovremeno ih je pozvao na formiranje Mjesnih/Općinskih odbora (vijeća) od 5 do 7 članova, čiji će predsjednici biti članovi Kotarskog odbora. Poziv je bio usmjeren prvenstveno „vidjenijim i uplivnijim ličnostima“, odnosno istaknutijim i školovanim osobama kao pouzdanicima, koji će biti nositelji postavljenog zadatka.¹⁴³⁷ Krajnji rok za formiranje Mjesnih odbora bio je 5. studenoga kada je najavljeno osnivanje stalnog Kotarskog odbora SHS. O osnivanju Privremenog Kotarskog odbora obaviješten je kotarski upravitelj Ernest Karlavaris, kojemu je Odbor nedvosmisleno dao do znanja da se odsada smatra predstavnikom otočnog pučanstva, ali da je do daljnjega zadržana postojeća kotarska uprava. Karlavaris je prihvatio suradnju što je bilo u skladu s uputama koje je dobio od pokrajinskog namjesnika Fries-Skenea i predao vlast Odboru. Duskora je imenovan njegovim povjerenikom za otok Krk, sukladno naredbi dr. Matka Laginje da „ostane na mjestu pročelnikom kotarske političke uprave.“¹⁴³⁸ Tako je Karlavaris nastavio obnašati svoju dužnost predstojnika Kotarske oblasti.

Do 5. studenoga, kada je osnovan stalni Kotarski odbor Narodnog vijeća SHS, osnovani su Mjesni odbori u svim općinskim središtima te u nekim selima na otoku. Prvi je najvjerojatnije osnovan u Vrbniku 1. studenoga.¹⁴³⁹ Predsjednik mu je bio župnik Jakov Maračić, a odbornici svećenik Josip Gršković, općinski tajnik Pavao Milovčić, F. Matej Oršić i učitelj Matko Rubinić. Mjesni odbor odmah je naredio poštanskom uredu u Vrbniku da sva službena pošta prije dostavljanja mora biti predana na uvid predsjedniku Maračiću, čime ga je faktički preuzeo u svoje ruke. Preuzimanje općinske uprave uslijedilo je nekoliko dana poslije kada je načelnik

„Jugoslaveni preuzimaju ratnu mornaricu i tvrđave grada Pule. Pula predana Jugoslavenskom odboru.“, *Hrvatski list*, br. 1189, str. 1., 31. 10. 1918.; „Istra u zori nove budućnosti“, *Hrvatski list*, br. 1194, str. 1., 5. 11. 1918.; „Dopisi iz Istre. Iz Pazina.“, *Hrvatski list*, br. 1196, str. 2., 7. 11. 1918.; „Talijanska okupacija“, *Hrvatski list*, br. 1204, str. 1., 15. 11. 1918.

¹⁴³⁶ Svoje osnivanje Privremeni Kotarski odbor obznanio je istoga dana Narodnom vijeću SHS u Zagrebu. P. STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, str. 10.

¹⁴³⁷ P. STRČIĆ, isto, str. 57.

¹⁴³⁸ DARi, JU 19, kutija 118, spis Br. Pr. 1-18, dopis Kotarske oblasti općinskim načelnicima, 7. 11. 1918.; P. STRČIĆ, „Funkcioniranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba na primjeru otoka Krka“, str. 257.

¹⁴³⁹ P. STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, str. 11.

Josip Harbić predao predstavnicima Mjesnog odbora ured, poslove aprovizacije i općinsku blagajnu.¹⁴⁴⁰

Dan nakon vrbničkog, osnovan je Mjesni odbor u Baški. Na njegovo čelo došao je župnik Mate Milovčić, koji je o tome kratko napisao:

„Skupismo se u našem „Narodnom domu“. Uze riječ domaći župnik Milovčić. Govorio je svim žarom iz duše u dušu. Obljevale nas suze radosnice – ta pala je Austro-Madžarija, stara krvnica i mōra. Bira se za Bašku „Narodno vijeće“: predsjednik župnik, potpredsjednik Petar Grandić, odbornik: Jovo Dorčić Rehić, kasnije još Ivan Milačić pok. Ivana i Niko Vukasović Petrov te tajnik Fran Katarinić, učitelj.“¹⁴⁴¹

Istoga dana osnovan je Mjesni odbor u Dobrinju, koji je o tome izvijestio tajnika Privremenog Kotarskog odbora. Predsjednik dobrinjskog Mjesnog odbora bio je župnik Ivan Trinajstić, općinski načelnik Ivan Kirinčić izabran je za potpredsjednika, za tajnika je izabran učitelj Aleksandar Barbalić, a za blagajnika Anton Kraljić, upravitelj pučke škole. Osnivanje Mjesnog odbora proslavljeno je u župnoj crkvi tijekom mise te je nastavljeno na placi (trgu). Na javnom zboru održanom 17. studenoga na placi u Dobrinju, u nazočnosti predstojnika Karlavarisa, izabran je novi Mjesni odbor Narodnog vijeća SHS. Župnik Trinajstić potvrđen je za predsjednika, nadučitelj Antun Kraljić za blagajnika, dok je za novog tajnika izabran Jerko Mavrović, a Anton Kirinčić za odbornika. Ujedno su izabrani predstavnici za općinska mjesta: za Polje, Šilo i Žestilac izabran je Ive Radivoj - Miščić, za Gostinjac Niko Crnčić, za Kras učitelj Niko Uravić, za Gabonjin Andro Radivoj te za Rasopasno svećenik Ivan Variola.¹⁴⁴²

Omišaljski Mjesni odbor formiran je također 2. studenoga u mjesnoj Čitaonici. Za predsjednika je izabran umirovljeni učitelj Niko Jedrlinić, dok je potpredsjednik bio župnik Luka Turato. Za odbornika je izabran Anton Kraljić, a za poslovođu Antun Ilijić. U Mjesni odbor ušli su predstavnici općinskih vlasti: Ivan Fabijanić kao općinski načelnik i Niko

¹⁴⁴⁰ Mjesni odbor odmah je počeo preuzimati općinsku vlast, ali ga je Kotarski odbor zaustavio jer nije dobio njegovo odobrenje. Komplikacije su nastale uslijed izbivanja sukoba različitih interesa. P. STRČIĆ, isto, str. 22-23., 65-67.

¹⁴⁴¹ Bašćanski župnik Milovčić je u svojoj *Bašćanskoj kronici* osnutak Mjesnog odbora datirao 29. listopada. Prema objavljenoj građi o Narodnim vijećima na otoku Krku, dopis iz Baške upućen Kotarskom odboru Narodnog vijeća SHS o osnivanju Mjesnog odbora nosi datum 2. studenoga. U dopisu su navedena imena odbornika Nikole Dekanića (Ivanova) za Dragu Bašćansku i Ivana Brnabića za Staru Bašku, koje župnik u kronici ne spominje. M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 29. 10. 1918.; P. STRČIĆ, isto, str. 59.

¹⁴⁴² P. STRČIĆ, isto, str. 116-118.; Josip GRŠKOVIĆ-VLASTELIN, *Polje u dvadesetom stoljeću*, Povijesno društvo otoka Krka - Adamić d.o.o. Rijeka, Krčki zbornik sv. 51, Posebno izdanje sv. 44, Polje - Rijeka, 2004., str. 93.

Fabijanić kao njegov zamjenik, dok je općinskom tajniku Nikoli Ilijiću potvrđena njegova funkcija. Pod ingerencijom Mjesnog odbora bila je općinska aprovizacija, koju je preuzeo učitelj Nikola Baffo. Mjesni odbor odmah je preuzeo općinski financijski i poštanski ured, a dva dana poslije preuzeo je i općinsku upravu.¹⁴⁴³

Mjesni odbor sela Vrh konstituiran je 3. studenoga nakon misnog slavlja. Kurat Vinko Premuda objasnio je okupljenom stanovništvu razloge formiranja novih organa vlasti na otoku te se prišlo formiranju seoskog odbora. Za predsjednika je izabran kurat Premuda, za potpredsjednika Niko Depikolozvane (Ivov), a za odbornike Ivan Kosić (Krasan) i Mihovil Jurešić (Mihovilov). Odbor je donio zaključak da se Vrh izdvoji iz krčke općine i u tom smislu predložio je Privremenom Kotarskom odboru da se sa selom Poljica formira zasebna općina, nakon što se ono odcijepi od Općine Dubašnica. Sjedište nove općine bilo bi u Poljicama.¹⁴⁴⁴

U Puntu je nova općinska vlast imenovana 5. studenoga od strane Kotarskog odbora Narodnog vijeća SHS. Idući dan je dotadašnji načelnik Nikola Franolić poslušao naređenje Kotarskog odbora da preda općinsku upravu novoimenovanom načelniku Ivanu Orliću, a aprovizacijske poslove novom aprovizacijskom Odboru, čiji je predsjednik bio Anton Žic (Tolonarić), potpredsjednik Frane Maračić (Jelenčić), a odbornici Anton Orlić (Kovačić), Ivan Franolić (Jurišić), Ivan Bonefačić (Marijičin), Anton Braut (Rokovac) iz Kornića i Nikola Rubinić.¹⁴⁴⁵

U Općini Dubašnica problemi su se pojavili već prilikom pokušaja osnivanja novog Općinskog i Mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS. Svećenik Šime Milovčić obavijestio je 14. studenoga Kotarski odbor da je na izborima došlo do galame i gužve koja je nastala kada je „4-5 izbornika vikača“ na liste proguralo Jurja Hržića i Antona Škarpu, koje ostali izbornici nisu podržavali.¹⁴⁴⁶ Zato je tražio pomoć da se spomenuti dvojac isključi iz svih odbora, jer su u narodu dobro poznati kao „pijavice i gulitelji“, a dopis je završio narodnom poslovicom: „Kad pas nemože sam kost oglodati, neda ni drugomu.“¹⁴⁴⁷ Nakon smirivanja situacije za

¹⁴⁴³ Poštanski činovnik Dinko Brechler priznao je vlast Mjesnog odbora. Stoga je razriješen dotadašnje prisega te je položio prisegu vjernosti Državi SHS. O bilancama poštanskih prihoda i rashoda informirao je Mjesni odbor preko njegovog poštanskog cenzora Ivana Turata. Isto se dogodilo i u Financijskom uredu u kojemu je zamjenik upravitelja Jerko Grašić morao davati na uvid bilance prihoda i rashoda Financijskog, Zdravstvenog i Carinskog ureda gimnazijalcu Tomi Ilijiću, izabranom financijskom cenzoru Mjesnog odbora cenzora. I Grašić je položio prisegu vjernosti novoj državi. P. STRČIĆ, isto, str. 22., 60-62.

¹⁴⁴⁴ Isto, str. 64-65. U priloženoj arhivskoj građi nema informacija da je Kotarski odbor Narodnog vijeća SHS na nekoj od svojih sjednica raspravljao o zaključku i prijedlogu vršanskog Mjesnog odbora.

¹⁴⁴⁵ Isto, str. 25., 47., 71-72.

¹⁴⁴⁶ Isto, str. 52., 104.

¹⁴⁴⁷ Isto, str. 105.

predsjednika Mjesnog odbora izabran je učitelj Mihovil Radić, a za potpredsjednika općinski liječnik Ivan Majnarić.¹⁴⁴⁸ Općinsko zastupstvo raspušteno je 29. studenoga, a dotadašnji načelnik Petar Škarpa podnio je neopozivu ostavku.¹⁴⁴⁹

Obzirom na izneseno vidljivo je da je krucijalnu ulogu u osnivanju otočnih Mjesnih odbora Narodnog vijeća SHS imalo svećenstvo što upućuje na zaključak da je provedeno sa znanjem i odobrenjem biskupa Mahnića. Tome u prilog idu činjenice da je tajnik Kotarskog odbora bio kancelar Krčke biskupije, dok je biskupov tajnik, svećenik Antun Pilepić usko surađivao s Kotarskim odborom.¹⁴⁵⁰

Prelazak vlasti, unatoč stanovitim neslaganjima i razmiricama u nekim sredinama, protekao je vrlo mirno i uz potpunu suradnju dotadašnjih upravnih struktura. Pazilo se da primopredaja općinskih, financijskih i poštanskih ureda zadrži postojeću zakonsku regulativu. Nova vlast održala je kontinuitet stare vlasti osiguravajući svoj legitimitet i autoritet. Otočna situacija je u tom smislu bila raznolika i pristupalo joj se prema mjesnim prilikama. U nekim općinama Mjesni odbori Narodnog vijeća SHS u potpunosti su zamijenili dotadašnje općinske vlasti, u nekim su paralelno funkcionirali s aktualnim općinskim organima, a u nekim općinama su Mjesni odbori bili sastavljeni od predstavnika starih uprava i onih novoizabranih.¹⁴⁵¹

Kotarski odbor izdavao je naloge podređenim Mjesnim odborima o preuzimanju važnih objekata, kao što su skladišta municije, oružja i petroleja. Ujedno ih je podsjećao da strogo paze na službenu komunikaciju, koja se s hrvatskim stanovništvom morala odvijati na hrvatskom jeziku, a s Talijanima i institucijama u kojima su bili zastupljeni isključivo na talijanskom jeziku. Time se bitno pridonijelo odluci Talijana i talijanaša u gradu Krku, koji su držali općinsku vlast, da se okupljeni u Talijanskom narodnom vijeću (*Consiglio nazionale italiano*) odmah stave pod ingerenciju Kotarskog odbora Narodnog vijeća SHS.¹⁴⁵² Međutim, bilo je to formalno, a ne stvarno pokoravanje novoj vlasti jer su očito nastojali destabilizirati situaciju u

¹⁴⁴⁸ Isto, str. 118.

¹⁴⁴⁹ Isto, str. 119-121., 141. Mjesni odbor Narodnog vijeća SHS u Dubašnici predložio je Kotarskom odboru sastav novog općinskog Upravnog odbora od 11 članova.

¹⁴⁵⁰ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, *Otok Krk kroz vjekove*, str. 83.

¹⁴⁵¹ U Baški je 7. studenoga formirana nova općinska vlast. Na čelu općinskog zastupstva (poglararstva) izabran je Juraj Dujmović. Tako je nakon 28. srpnja 1915. godine, kada je općinsko poglararstvo raspušteno dekretom, općina ponovno imala svoje zakonite organe upravljajna. Formiranje novog općinskog poglararstva provedeno je u suglasnosti s Mjesnim odborom Narodnog vijeća SHS. DARI, JU 19, kutija 118, spis br. 2442, Zapisnik sjednice općinskog zastupstva, 7. 11. 1918.

¹⁴⁵² M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, isto, str. 83.; P. STRČIĆ, „Funkcioniranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba na primjeru otoka Krka“, str. 258.; Anna Maria FIORENTIN, *Krk. Splendidissima Civitas Curictarum*, Treće, dopunjeno (prvo) hrvatsko izdanje, Krčki zbornik sv. 44, Posebno izdanje sv. 38, Naklada Kvarner d.o.o. - Povijesno društvo otoka Krka - Grad Krk, Krk, 2011., str. 293.

gradu. Kada je 2. studenoga u Krk došao opunomoćenik Narodnog vijeća SHS iz Zagreba, prisegu vjernosti Državi SHS položili su svi članovi Kotarskog odbora i upravitelji ureda osim upravitelja poštanskog ureda, koji je navodno bio bolestan.¹⁴⁵³ Istoga dana krčki općinski načelnik Giovanni Scomersich (talijanaš Ivan Skomeršić, op. a.) uputio je talijanskoj vladi memorandum u kojem je naveo kako je građanstvo (vjerojatno se mislilo na otočno stanovništvo, op. a.) glasalo za pripajanje Italiji i pri tome je iznio uvjerenje kako se 2.000 stanovnika glavnog otočnog mjesta neće odreći iznošenja svoga prava za nacionalnu nezavisnost ukoliko budu ostavljeni pod tuđom vlašću, jer tako nalažu njihove fizičke i ekonomske potrebe.¹⁴⁵⁴

Pred Kotarskim odborom našlo se niz pitanja i problema koje je valjalo rješavati: od kadroviranja službenika raznih zanimanja, uređenja plaća, mirovina, odšteta, invalidnina, potpora, otvaranja škola i organizacije početka nove školske godine do održavanja prometnih veza s kopnom i susjednim otocima. S tim u vezi, puntarskom parobrodarskom društvu naložena je promjena imena i usklađivanje pruga s društvom *Ungaro-Croata*.

Najzahtjevniji problem s kojim se suočila nova vlast bila je prehrana otočnog stanovništva. Istoga dana kada je osnovan, Privremeni Kotarski odbor molio je Narodno vijeće SHS u Zagrebu opskrbu živežnim namirnicama preko Rijeke, Senja ili Crikvenice budući da se od Austrije „ne možemo ničemu nadati, a kod kuće imamo samo drva i vina dovoljno“.¹⁴⁵⁵ Tjedan dana kasnije, stalni Kotarski odbor zabranio je, uz prijetnju globom, izvoz određenih ratarskih kultura (pšenica, kukuruz, žito, raž, proso, krumpir), brašna, svježeg i sušenog mesa, jaja te životinja (goveda, ovce, koze, perad, zečevi). Izvoziti se smjelo samo rakiju, vino i smokve.¹⁴⁵⁶ Istovremeno se od Aprovizacijskog odsjeka (sekcije) Narodnog vijeća SHS u Zagrebu molila dostava neophodnih količina živežnih namirnica za mjesec studeni: 20 vagona brašna, 150 kvintala šećera, 30 kvintala slanine i 10 kvintala svinjske masti, što dovoljno govori o nestašici kakva je vladala na otoku.¹⁴⁵⁷ Zbog otežanih komunikacijskih veza sa Zagrebom

¹⁴⁵³ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, isto, str. 83.

¹⁴⁵⁴ A. M. FIORENTIN, n. djelo, str. 293. Autorica je sadržaj navedenog memoranduma preuzela iz knjige *Storia di Dalmazia* Giuseppea Prage, odnosno dodatka Maria Dassovicha u knjizi. Dassovichu je izvor bio iredentistički političar Giorgio Pitacco pa je velika vjerojatnost da memorandum, ako ga je uopće bilo, nije napisan u prezentiranom obliku. Štoviše, hrvatski autori ga ne spominju, a malo je vjerojatno da bi ga propustili navesti kao prilog opisu situacije u gradu Krku tijekom prijenosa vlasti potkraj listopada i početkom studenoga 1918. godine.

¹⁴⁵⁵ P. STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, str. 58.

¹⁴⁵⁶ DARi, JU 19, kutija 118, Dopis Kotarskog odbora Narodnog Veća za celi otok u Krk-u, Oglas Mesnog odbora Narodnog veća SHS br. 11, 6. 11. 1918.; spis br. 70, dopis Kotarske oblasti Općinskim glavarstvima, 7. 11. 1918.; Oglas Općinskog poglavarstva u Baški br. 2441, 11. 11. 1918.

¹⁴⁵⁷ Osim hrane tražilo se i 50 bačvica petroleja. P. STRČIĆ, n. djelo, str. 85-86.

odlučeno je da će dr. A. Kraljić biti posrednik između Narodnog vijeća SHS i Kvarnerskih otoka za rješavanje opskrbenih i financijskih pitanja. Odjel za prehranu Narodnog vijeća SHS u Zagrebu dostavljao je u Volosko živežne namirnice za područje cijele bivše pokrajine Istre pa je suradnja s Kotarskim odborom u Voloskom bila krucijalna u opskrbi krčkog stanovništva.¹⁴⁵⁸ Problematika prehrane na otoku rješavala se prema mjesnim prilikama. Primjerice, Mjesni odbor u Omišlju odlučio je da će se meso prodavati samo četvrtkom i nedjeljom.¹⁴⁵⁹ Kako bi se osigurala dovoljna količina novca za nabavu hrane naređeno je svim poštanskim uredima da višak novca ne smiju slati izvan otoka nego isključivo Poreznom uredu u Krku, a pučanstvu je sugerirano da novac ulažu u mjesne novčarske zavode.¹⁴⁶⁰

Istovremeno s uspostavom izvršne vlasti, Mjesni odbori Narodnog vijeća SHS preuzimali su žandarmerijske stanice.¹⁴⁶¹ Preuzimanje je uglavnom izvršavano mirno i bez većih incidenata, ali negdje je bilo pokušaja otpora, više iz straha nego li zbog vojne premoći. Bašćanski župnik Milovčić opisao je preuzimanje žandarmerijske stanice u Baški nakon što su Bašćani oduševljeno ispratili parobrod *Ungaro-Croate* na čijim su se jarbolima vijorile „slavenska“, srpska i hrvatska zastava:

„Kad je parobrod otišao, povorka pošla pred žandarsku stanicu. Ovdje joj se namislio oprjeti zloglasni stražmeštar Uvira. Pozvasmo ga da kapitulira, jer mu je propala Austrija. Predao se sa suzama u očima te ga razoružaše. Ondje, gdje se na stoljeća vijahu tuđinske krpe, sada se razvile nar. trobojnice. Razoružani su javni organi, kidaju se stari emblemi i mjesto rozeta svako ima da istakne nar. znak.“¹⁴⁶²

Jedna od najvažnijih zadaća Mjesnih odbora u prvim danima bila je formiranje „narodnih straža“ u svrhu očuvanja mira i reda na otoku, a s ciljem zaštite osobne slobode i privatnog vlasništva, što je Privremeni Kotarski odbor naglasio 1. studenoga u proglasu krčkom stanovništvu:

„Po pojedinim općinama ustrojani su Mjesni odbori, koji će paziti da ustroje narodnu stražu za sigurnost osoba i imutka. Čuvaj se, narode, svakog izgreda, nikomu ne smije ni vlas biti dignuta sa glave. Dosta se

¹⁴⁵⁸ P. STRČIĆ, isto, str. 89-90., 102.

¹⁴⁵⁹ Osim mesa, istim danima prodavale su se i životinje, i to četvrtkom ovce, koze, svinje i perad, a nedjeljom goveda. P. STRČIĆ, isto, str. 68-69.

¹⁴⁶⁰ P. STRČIĆ, isto, str. 70-71., 74.

¹⁴⁶¹ Mjesni odbor u Dobrinju preuzeo je 30 pušaka, 25 bodeža, 28 nabojnih kutija i 4.511 oštih naboja. P. STRČIĆ, isto, str. 49.

¹⁴⁶² M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 30. 10. 1918.

je krvi protilo za tudjinca, ono što je preostalo, krv je krvi naše, pak ju moramo čuvati kao zenicu oka svoga. U ovim sudbonosnim časovima pokažimo, da Hrvati znadu držati se reda i poštovati Slobodu.“¹⁴⁶³

Općinskim načelnicima preporučeno je da se na njihovim područjima ne organiziraju javne manifestacije kako ne bi došlo do izgreda koji bi bili štetni za „našu narodnu stvar“.¹⁴⁶⁴ Kotarski odbor SHS i upravitelj Kotarske oblasti bili su nadležni za funkcioniranje financijske straže i oružništva. Na lokalnoj razini, Mjesni odbori ustrojavali su „narodne straže“, čiji su se pripadnici regrutirali od vojnika starosne dobi od 19 do 40 godina, koji su se vraćali s bojišta. Općinske vlasti morale su evidentirati njihov povratak te naznačiti prijavljuju li se u „narodnu stražu“ dobrovoljno. Posebna opaska koju su morali prenijeti nadležnoj kotarskoj oblasti bila je raspoloženje povratnika, odnosno „jesu li zadojeni narodnim duhom ili su na njih djelovale razne boljševičke i socijalističke agitacije“.¹⁴⁶⁵ Predsjednik Mjesnog odbora u Dobrinju požalio se kako se samo 20 ljudi prijavilo za narodnu stražu, a na općinskom području bilo je raspoloživo puno više vojnika koji se nisu evidentirali, a „valjda niti ne misle“. Predsjednik Trinajstić naglasio je kako je Mjesni odbor učinio sve da ih nagovori, ali napori su bili bezuspješni. U svom ogorčenju dodao je:

„Sramota, ovo je naša narodna svijest. – Takvi individuimi mogu ovdje samo štetovati narodnoj stvari šireći boljševičke ideje.....“¹⁴⁶⁶

U Omišlju su „narodnu gardu“ činili vojnici od 18 do 40 godina, koji su se s bojišta vraćali kućama. Procijenjeno je da bi bilo dovoljno osam vojnika za nadzor područja od Omišlja do Voza.¹⁴⁶⁷ Bašćanska „narodna straža“ formirana je 3. studenoga. Pripadnici su na lijevoj nadlaktici nosili povez u bojama hrvatske trobojnice s natpisom S.H.S., a prisegu vjernosti Državi SHS položili su pod hrvatskom zastavom, koja se, uz srpsku i „slavensku“, svaki dan vijorila u središtu bašćanske luke.¹⁴⁶⁸ Općinski načelnik naznačio je da su svi dobrovoljci te da

¹⁴⁶³ P. STRČIĆ, isto, str. 58-59.

¹⁴⁶⁴ P. STRČIĆ, isto, str. 57.

¹⁴⁶⁵ DARi, JU 19, kutija 118, spis Br. Pr. 3-18, 12. 11. 1918.

¹⁴⁶⁶ P. STRČIĆ, n. djelo, str. 102.

¹⁴⁶⁷ P. STRČIĆ, isto, str. 68. Lokalizet Voz je najistureniji dio otoka prema susjednom kopnu, u blizini današnjeg Krčkog mosta.

¹⁴⁶⁸ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 3. 11. 1918.; DARi, JU 19, kutija 118, Oglas Mjesnog odbora Narodnog vijeća u Baški, 9. 11. 1918.

se kod vojnika-povratnika ne zapaža „boljševičkog duha“ nego upravo suprotno - „vrlo je budna svijest Jugoslavenska“.¹⁴⁶⁹

U službenoj komunikaciji upravitelj Kotarske oblasti, Kotarski odbor Narodnog vijeća SHS kao ni Mjesni odbori za novu državnu tvorevinu nisu rabili naziv Država Slovenaca, Hrvata i Srba nego su je nazivali Jugoslavija, smatrajući je samo prijelaznom fazom prema konačnom južnoslavenskom ujedinjenju:

„Ovo je sada prelazno i privremeno vrijeme, koje ne će dugo trajati, a onda će prestati mjesni i kotarski odbor „Narodnog Veća“ te će zavladati mirno i redovito življenje, gdje će vladati jednakost i pravo i sloboda svakoga, a medjuto: Živila Jugoslavija!“¹⁴⁷⁰

U turbulentnim danima prve polovice studenoga na otok je stigla depeša Narodnog vijeća SHS Sušak, koji je hitno tražio 200 vojno sposobnih mladića za službu u Rijeci. Prehrana je bila osigurana, a dnevna plaća iznosila je 5 kruna uz potporu za obitelj. Polazak s otoka bio je predviđen za 15. studenoga parobrodom iz Baške prema Krku, Malinskoj i Omišlju.¹⁴⁷¹ S bašćanskog općinskog područja prijavila su se 22 dobrovoljca, iz omišaljske općine 17 dobrovoljaca, a iz Vrbnika su motornim brodom *Vitezić* prema Sušaku otišla 36 dobrovoljca. Mjesni odbor Narodnog vijeća SHS u Puntu javio je da ulaže sve napore kako bi sakupio najmanje 30 vojnika.¹⁴⁷² Nastojanja da se osujeti talijanska okupacija Rijeke u konačnici nisu dala pozitivan rezultat. Rijeka je zajedno sa Sušakom okupirana 16. studenoga.¹⁴⁷³

4. 2. Talijanska okupacija u studenome 1918. godine

Prema odredbama tajnog Londonskog ugovora od 26. travnja 1915. godine, otok Krk nije pripadao područjima na istočnoj obali Jadrana koja su Italiji obećale države Antante u

¹⁴⁶⁹ DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 2455, nema datacije.

¹⁴⁷⁰ Južnoslavenska ideja na otoku bila je vidljiva i u čestoj uporabi ekavice u službenoj komunikaciji. DARi, JU 19, kutija 118, Dopis Kotarskog odbora Narodnog Veća za celi otok u Krk-u, Oglas Mesnog odbora Narodnog veća SHS br. 11, 6. 11. 1918.

¹⁴⁷¹ P. STRČIĆ, n. djelo, str. 106.; DARi, JU 19, kutija 118, spis bez numeracije i datacije; Oglas Općinskog poglavarstva u Baški, spis br. 2458, 14. 11. 1918.; Telegram Kotarskog odbora Općini Baška br. 81, 15. 11. 1918.

¹⁴⁷² P. STRČIĆ, n. djelo, str. 51., 107.

¹⁴⁷³ „Iz slobodne Jugoslavije. Talijani zaposeli Reku.“, *Hrvatski list*, br. 1208, str. 2. 19. 11. 1918.; „Talijani na Reki. Zašto su Talijani zaposeli Reku?“, *Hrvatski list*, br. 1210, str. 2., 21. 11. 1918.; O talijanskoj okupaciji Rijeke i Sušaka više u: Željko BARTULOVIĆ, „Talijanska okupacija Sušaka 1918. - 1923.“, *Bertošin zbornik*, Zbornik u čast Miroslava Bertoše, knjiga 3, ur. Ivan Jurković, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli - Državni arhiv u Pazinu, Pula - Pazin, 2013., str. 159-178.

slučaju ratne pobjede.¹⁴⁷⁴ Talijanski iredentisti ugovor su smatrali kompromisnim i privremenim rješenjem njihovih puno većih teritorijalnih aspiracija, poglavito u Dalmaciji. Politika Rima približavala se iredentističkim težnjama iz druge polovice XIX. stoljeća od proljeća 1918. godine kada je postajalo sve izglednije da austrougarska vojska gubi zamah na Jugozapadnom bojištu.¹⁴⁷⁵ Međutim, početak će ih ostvarivati tijekom jeseni nakon što se uvjeri da se austrougarska vojska definitivno raspala. S druge strane, stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba nije omelo talijanske planove. Ne obazirući se na uspostavu organa vlasti Države SHS na istočnoj obali Jadrana, talijanska vlada je znala da nova država nema vojne snage koja bi mogla pružiti otpor. Također, nije imala ni međunarodno priznanje.¹⁴⁷⁶

Potpisivanje primirja između Italije i Austro-Ugarske Monarhije 3. studenoga u Villa Giusti pored Padove otvorilo je vrata talijanskoj okupaciji istočnojadranske obale i otoka sukladno odredbama Londonskog ugovora.¹⁴⁷⁷ Usporedno sa zaposjedanjem Pule i ostalih dijelova Istre, talijanska vojska sistematično je prišla okupaciji sjevernojadranskih otoka. Lošinj i manji susjedni otoci (Ilovik, Susak, Unije) okupirani su 4. studenoga, a Cres šest dana poslije.¹⁴⁷⁸

Tijekom navedenih okupacijskih aktivnosti u neposrednoj okolici, Talijansko narodno vijeće u gradu Krku predložilo je Kotarskom odboru Narodnog vijeća SHS da opozove oružništvo s gradskih ulica kako bi oni formirali „narodnu stražu“ od svojih ljudi. Nakon što je prijedlog odbijen uputili su telegram talijanskom guverneru u Trstu u kojem su zatražili kruha i zaštitu od Hrvata, koji su zagospodarili gradom bez suradnje s njima. Bilo je to svjesno zamaglivanje realne situacije u gradu i alibi da se pozove talijanska vojska. Prilika se ukazala uskoro. Kada je 13. studenoga talijanska torpiljarka „3 PN“ uplovila u krčku luku i dovela mornare bivše austrougarske mornarice, krčki Talijani zatražili su pomoć. Tijekom noći došlo je do provale u skladište općinske aprovizacije, odakle je odneseno 20 kvintala brašna. Provaljeno je i franjevački samostan, gdje je od gvardijana zatražena hrana i vino.¹⁴⁷⁹ Oba

¹⁴⁷⁴ O Londonskom ugovoru detaljnije u: Milan MARJANOVIĆ, *Londonski ugovor iz 1915. godine, Prilog povijesti borbe za Jadran 1914. - 1917.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960.; D. ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914. - 1918.*, str. 72-75.

¹⁴⁷⁵ Dragovan ŠEPIĆ, „Talijanski iredentizam na Jadranu: konstante i transformacije“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 7, br. 1, Zagreb, 1975., str. 5-30.

¹⁴⁷⁶ D. ŠEPIĆ, isto, str. 378.

¹⁴⁷⁷ Primirje, koje je značilo kapitulaciju austrougarske vojske, potpisali su talijanski general Pietro Badoglio i austrijski general Viktor Weber pl. Von Webenau. Prema uvjetima primirja, talijansko zaposjedanje obuhvaćalo je kontinentalnu Istru bez Kvarnerskih otoka. D. ŠEPIĆ, „Istra uoči konferencije mira (Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati)“, str. 355-356.

¹⁴⁷⁸ D. ŠEPIĆ, isto, str. 360-361.

¹⁴⁷⁹ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 83-84.

incidenta bila su u režiji krčkih Talijana i talijanaša. Pod izgovorom da u gradu vlada nered te da Kotarski odbor SHS i upravitelj Karlavaris ne mogu kontrolirati situaciju, načelnik Scomersich otplovio je s torpiljarkom u Pulu zatražiti vojnu pomoć. Dva dana poslije, 15. studenoga, talijanska torpiljarka s 200 vojnika usidrila se u krčkoj luci. Odmah po iskrcavanju vojnici su zauzeli Lučko-pomorski ured, smijenili upravitelja i postavili vojnu upravu.¹⁴⁸⁰ Sutradan je zapovjednik, kapetan Gino Sabatini, posjetio predstojnika Karlavarisa i saopćio mu da je došao u ime savezničkih sila da na otoku očuva red, mir i poredak te sigurnost osoba i imetka, da poboljša prehranu stanovništva te da i oni pomognu podići moral u narodu.¹⁴⁸¹ Karlavaris je uložio protest smatrajući navedene razloge neopravdanima, jer da „mir nije bio nigdje poremećen, da je moral naroda visok jer je sretan što se nalazi konačno u vlastitoj nacionalnoj državi, i da prema tome okupacija nije potrebna.“¹⁴⁸² Istoga dana je dr. Andrijičić, predsjednik Kotarskog odbora Narodnog vijeća SHS, obavijestio dr. Rikarda Lenca, velikog župana za Rijeku i okolicu, o okupaciji otoka te ga zamolio da preko Narodnog vijeća SHS u Zagrebu prenese protest saveznicima u ime krčkog stanovništva. Svi uloženi protesti bili su uzaludni, jer Talijani nisu došli na otok privremeno nego s namjerom da učvrste trajnu vlast.

Talijanska okupacija otoka bila je sistematična i dobro promišljena. Kretala se od grada Krka kao upravnog otočnog središta prema susjednim selima u okolici i ostalim općinskim središtima. U gradu Krku prvi su se na udaru našli Kotarski odbor Narodnog vijeća SHS i Biskupijski ordinarijat. Nedugo nakon razgovora s predstojnikom Karlavarisom, kapetan Sabatini je u pratnji zamjenika krčkog općinskog načelnika dr. Stefana Nicola Petrisa došao u sjedište Kotarskog odbora te zatražio da se ono preseli u neko drugo mjesto na otoku jer u središtu grada (u zgradi Kotarske oblasti na trgu Kamplin pored katedrale, op. a.) s hrvatskom zastavom na pročelju provocira talijanske vojnike. Predsjednik Andrijičić odbio je zahtjev iznoseći argumente protiv okupacije istovjetne onima predstojnika Karlavarisa.¹⁴⁸³ Sabatini je potom iznio kompromisni prijedlog po kojemu je Kotarski odbor mogao ostati u gradu Krku, ali se morao izmjestiti u neku sporednu ulicu. Tako je u konačnici prizemlje Biskupskog dvora,

¹⁴⁸⁰ P. STRČIĆ, n. djelo, str. 108.

¹⁴⁸¹ D. ŠEPIĆ, isto, str. 361.; P. STRČIĆ, isto, str. 126.

¹⁴⁸² Petar STRČIĆ, „Protestna spomenica Vrbničana talijanskom komandantu okupacionih snaga na otoku Krku godine 1918.“, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, svezak X, 1964-1965, Rijeka, 1965., str. 107.

¹⁴⁸³ P. STRČIĆ, „Funkcioniranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba na primjeru otoka Krka“, str. 259.

odnosno prostor uprave tiskare *Kurykta*, postalo njegovo sjedište, sa zastavom izvješenom u dvorištu, ali nevidljivu s ulice.¹⁴⁸⁴

Već prvog dana okupacije Talijani su s 50 vojnika nastojali preuzeti vlast u obližnjem Puntu. Uzbunjeno stanovništvo okupilo se kod općinske zgrade i spriječilo postavljanje talijanske zastave pa se vojska povukla. Situacija se smirila posredstvom dr. Andrijičića koji je došao u Punat i objasnio narodu da su Talijani došli privremeno u ime Antante. U Malinskoj je talijanska okupacija istoga dana protekla bez incidenata. Puntarski otpor uvjerio je Talijane da im je potrebno vojno pojačanje kako bi zauzeli čitav otok. Sutradan je u krčku luku uplovio razarač *Gulielmo Pepe*, čiji je zapovjednik posjetio biskupa Mahnića i na njegov prigovor o neredima koje uzrokuju krčki Talijani odgovorio: „Znam, znam, i to je jedan od glavnih razloga zašto smo došli.“¹⁴⁸⁵ Četiri dana kasnije talijanske posade od 20 do 30 vojnika počele su ulaziti u općinska središta i uspostavljati svoju vlast, svugdje uz obrazloženje da dolaze u ime Antante uspostaviti red i mir. Česti dolasci francuskih brodova u krčki akvatorij i srdačan doček s kojim ih je stanovništvo primalo ubrzali su talijansku okupaciju otoka.¹⁴⁸⁶ Bašćanski župnik Milovčić opisao je atmosferu koja je vladala među stanovništvom prilikom dolaska francuske torpednjače 10. prosinca:

„Stiže pred luku oveća francuska torpednjača. To nas elektriziralo. Hitimo iz kuće na obalu. U pratnji jugosl. podčasnika iskrcao se francuski oficir. Pošli smo s njima na općinu. Tu im iznijesmo naše jade i jedan ih pozdravi francuski a mješoviti zbor zapjeva marsiljezu sa hrv. riječima. Na povratku ih u čamcu obasusmo cvijećem. Dokle god gledasmo franc. brod ne bijaše kraja pozdravljanju. Više Francuzi nisu nas pohađali jer to ne bješe pravo Talijanima. Mi smo u povorki prošli mjestom klićući i pjevajući rodoljubne pjesme.“¹⁴⁸⁷

Talijani su očito bili iznenađeni činjenicom da je krčko stanovništvo „jugoslavenske narodnosti“ osim „šačice Talijana u gradu Krku“.¹⁴⁸⁸ Zbog toga je vojno zapovjedništvo 19. studenoga objavilo kako će aktualna kotarska uprava i nadalje obavljati svoje poslove, na što je Karlavaris pristao, ali jedino dotle dok nalozi koje dobiva ne budu suprotni „interesima

¹⁴⁸⁴ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 84.; P. STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, str. 127.

¹⁴⁸⁵ M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, isto, str. 84.

¹⁴⁸⁶ P. STRČIĆ, „Protestna spomenica Vrbničana talijanskom komandantu okupacionih snaga na otoku Krku godine 1918.“, str. 109.

¹⁴⁸⁷ M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 10. 12. 1918.

¹⁴⁸⁸ Prema izvještaju Ernesta Karlavarisa dr. Matku Laginji od 23. studenoga 1918. godine. P. STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, str. 126.

jugoslavenskog pučanstva odnosno jugoslavenske države“.¹⁴⁸⁹ Usporedno s tim, neredi krčkih Talijana i talijanaša nastavili su se u gradu Krku što je talijanskom zapovjedništvu pružalo razlog za ostanak na otoku. Svaki novi dan talijanske okupacije vlasti koristile su za provjeru službenika i činovnika, njihove prošlosti, načina razmišljanja i utvrđivanja lojalnosti. Ostavljen im je izbor da mogu izvršavati naredbe talijanske vojne komande ili će u protivnom biti otpušteni iz službe.¹⁴⁹⁰ Tako se talijanska vojna vlast počela infiltrirati u civilne upravne poslove i prema svojim interesima uređivati javni život na otoku. U namjeri da čim prije pridobiju stanovništvo glavnog otočnog mjesta Talijani su dijelili 250 g riže, 250 g tjestenine i 500 g brašna po osobi.¹⁴⁹¹ Odredbe o održavanju javnog reda i mira donesene su 25. studenoga u dogovoru s predstojnikom Kotarske oblasti, a određivale su zabranu rada svih krčmi, kavana i ugostiteljskih objekata nakon 21:00, dok je kretanje po otoku ograničeno do 23:00. Za odlazak s otoka bila je potrebna dozvola vojnih zapovjedništava u gradu Krku i Malinskoj.¹⁴⁹² Najoštrija mjera bila je usmjerena na prekidanje komunikacijskih veza. Očito da je bilo takvih pokušaja pa je viceadmiral Umberto Cagni, zapovjednik vrhovne komande za Istru i kvarnerske otoke, objavio da će vojni sud u Puli za oštećivanje telegrafskih i telefonskih žica određivati smrtnu kaznu.¹⁴⁹³ Prijaviteljima je obećana novčana nagrada nakon što se prekršitelju dokaže krivnja.¹⁴⁹⁴

Zapovjednici vojnih posada u krčkim općinskim središtima nastojali su čim prije otkloniti svaku mogućnost eventualne ugroze od strane domaćeg stanovništva pa su objavljivali

¹⁴⁸⁹ P. STRČIĆ, isto, str. 126.

¹⁴⁹⁰ Činovnici koji su položili prisegu vjernosti Državi SHS dovedeni su u situaciju da moraju podnositi molbe vlastima regije Venezia-Giulia za ostanak u službi. P. STRČIĆ, „Funkcioniranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba na primjeru otoka Krka“, str. 260-261.; P. STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Građa o Narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, str. 123.

¹⁴⁹¹ Predsjednik Kotarskog odbora Narodnog vijeća SHS smatrao je da živežne namirnice koje su dijeljene u gradu Krku nisu stigle iz Italije kako su tvrdili Talijani, nego da su pokradene iz skladišta u Puli. Izvještaj Kotarskog odbora Narodnog vijeća SHS dr. Matku Laginji, povjereniku za Istru od 24. studenoga 1918. P. STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Građa o Narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, str. 128.

¹⁴⁹² Za nepoštivanje navedenih odredbi glede zabrane rada krčmi, gostionica i ostalih ugostiteljskih objekata bila je predviđena globa od 1.000 kruna ili zatvorska kazna od 3 mjeseca uz trajno ili privremeno oduzimanje obrtnice. Posebne dozvole za kretanje po otoku nakon 23:00 izdavala su mjesna vojna zapovjedništva. U mjestima u kojima talijanske vojske nije bilo, općinske vlasti izdavale su posebne obrasce (Listovi identičnosti) prethodno potvrđene od vojnog zapovjedništva u gradu Krku. Za kretanje bez dozvole po mjestima ili po otoku nakon 23:00 završavalo se u zatvoru, nakon čega bi bila određena globa sukladno postojećim propisima. Talijanska vojna vlast uzela je pravo da može sama odrediti kaznu bez primjene postojeće zakonske regulative. DARi, JU 19, kutija 118, spis br. 2473, 25. 11. 1918.

¹⁴⁹³ DARi, JU 19, kutija 118, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški, bez numeracije, 23. 11. 1918.

¹⁴⁹⁴ Na otoku Krku bila je prekinuta jedna telegrafska i telefonska linija pa je talijanski zapovjednik zamolio predstojnika Karlavarisa da umiri narod kako vojska ne bi morala upotrijebiti silu. Nije poznato je li počinitelj otkriven. DARi, JU 19, kutija 118, Obavijest zapovjedništva okupacijske vojske na otoku Krku, bez numeracije, 21. 11. 1918.; P. STRČIĆ, *Otok Krk 1918. Građa o Narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, str. 126.

proglase o sakupljanju vatrenog oružja. Time je zapravo započelo razoružavanje „narodnih straža“. Zapovjednik vojne posade u Baški, A. Casanova, oglasio je da je rok za prijavu oružja 48 sati, a onaj kod koga se oružje pronađe nakon isteka roka predviđenog za prijavu mogao je očekivati zatvorsku kaznu do 3 mjeseca.¹⁴⁹⁵

Talijani su koristili svaku priliku za izazivanje incidenata i pritisaka na stanovništvo pružajući pri tome podršku krčkim Talijanima i talijanašima, naročito nakon proglašenja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. godine. Kotarski predstojnik Karlavaris „ozbiljno“ je preporučio narodu da se suzdrži od svake javne manifestacije kako ne bi izazvali reakciju talijanske vojske.¹⁴⁹⁶ Predstavnici krčkih Talijana bili su uznemireni stvaranjem nove države koja je obuhvaćala i otok Krk pa su otišli u Rim tražiti međunarodno priznanje talijanske okupacijske vlasti na onim južnoslavenskim područjima koja im nisu bila dodijeljena dotadašnjim ugovorima. Tom prilikom Petris je u Rimu izjavio da je Krk po pravu samoodređenja „con voto plebiscitario la loro annessione al Regno d'Italia“ („plebiscitarno opredijeljen za aneksiju Kraljevini Italiji“).¹⁴⁹⁷

Do 7. prosinca Talijani su okupirali sva otočna općinska središta, osim Vrbnika koji je ostao jedina točka za komunikaciju sa susjednim kopnom.¹⁴⁹⁸ Dok se u ostalim mjestima postupno zaoštavao odnos između talijanske okupacijske vlasti i stanovništva, u Vrbniku je situacija od početka bila naelektrizirana. Tome je doprinio čvrst i arogantan stav talijanskog zapovjednika Giovannia Stangaronea prema članovima Mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS, njegovo uplitanje u aprovizacijske poslove i nepravedno dijeljenje brašna po cijenama višim od maksimalno određenih, vrijeđanje stanovnika na nacionalnoj osnovi te onemogućavanje redovnog rada hrvatskih škola na općinskom području. Zbog toga su Vrbenčani krajem prosinca 1918. godine uložili protest kapetanu fregate Vittoriu Türu, zapovjedniku talijanske okupacijske vojske za kvarnerske otoke.¹⁴⁹⁹

Najintenzivnije provokacije krčkih Talijana i talijanaša bile su usmjerene na središte Krčke biskupije koju su smatrali jezgrom otpora uspostavi talijanske vlasti. Shodno tome, njegovog čelnog čovjeka, biskupa Mahnića, označavali su nositeljem tog otpora. Na zidovima

¹⁴⁹⁵ DARi, JU 19, kutija 118, Oglas Općinskog poglavarstva u Baški, bez numeracije, 6. 12. 1918.

¹⁴⁹⁶ DARi, JU 19, kutija 118, Oglas Kotarskog predstojnika br. 2500, 14. 12. 1918.

¹⁴⁹⁷ „Delegati otoka Raba i Krka u Rimu.“, *Hrvatski list*, br. 1228, str. 2., 9. 12. 1918.; „Idu moljakati.“, *Hrvatski list*, br. 1231, str. 1., 12. 12. 1918.

¹⁴⁹⁸ P. STRČIĆ, n. djelo, str. 124.

¹⁴⁹⁹ P. STRČIĆ, „Protestna spomenica Vrbeničana talijanskom komandantu okupacionih snaga na otoku Krku godine 1918.“, str. 111-116.

Biskupskog dvora lijepljeni su plakati s natpisom „O Italia, o morte!“ („Ili Italija ili smrt!“), a po ulici u kojoj se nalazio čuli su se uzvici: „Dolje biskup!“ i „Hoćemo biskupa Talijana!“¹⁵⁰⁰ Biskup Mahnić ostao je miran i pazio je da njegovi javni istupi ne daju povoda talijanskim vojnim okupacijskim vlastima za poduzimanje represivnih mjera. Sukladno svojim ovlastima, dopustio je svećenstvu da na području biskupije služi nedjeljne latinske tihe mise s propovijedima na talijanskom jeziku za talijanske vojne posade razmještene po raznim otočnim mjestima.¹⁵⁰¹ No, suzdržanost je imala svoje granice. Kada je zatraženo da se pjeva svečana misa za talijanskog kralja, biskup je zahtjev odbio riječima: „Nijesmo u Italiji.“¹⁵⁰² Mahnićevi najbliži suradnici također su se našli na udaru okupatorskih vlasti. Kancelar M. Polonijo, tajnik A. Pilepić i aktuar Josip Palčić internirani su na otok Sardiniju.¹⁵⁰³ Biskup je na svaki takav postupak oštro reagirao sa zahtjevom da mu se iznesu razlozi takvih „protuzakonitih i odioznih“ mjera, na što je znao dobiti odgovor: „Cosi non si scrive a un commando italiano.“ („Tako se ne piše talijanskom zapovjedništvu.“)¹⁵⁰⁴ Sukobi biskupa s talijanskim vojnim vlastima protezali su se po cijeloj hijerarhijskoj ljestvici: od vrhovnog zapovjednika u Puli, do zapovjednika za Kvarnerske otoke i kapetana Dusea, zapovjednika otoka Krka. Zaoštavanje odnosa između biskupa Mahnića i talijanskih vojnih vlasti kulminiralo je krajem studenoga kada mu je zabranjen povratak na otok u slučaju da otputuje u Zagreb na zasjedanje Biskupske konferencije.¹⁵⁰⁵ Tako je biskupu ograničeno kretanje i postao je „zatočenik“ bez osude i presude u svom Biskupskom dvoru.¹⁵⁰⁶ Krajnji rezultat biskupovog nepomirljivog stava prema talijanskoj okupaciji otoka Krka i ostalih područja Krčke biskupije bila je njegova internacija u Italiju u travnju 1919. godine.¹⁵⁰⁷ Tada je već uspostavljena potpuna talijanska vlast na otoku. Kotarski odbor i Mjesni odbori Narodnog vijeća nisu više funkcionirali. Početkom veljače

¹⁵⁰⁰ Ulica u kojoj se nalazio Biskupski dvor preimenovana je u Via Giordano Bruno. Zlatko MATIJEVIĆ, „Biskup Mahnić i talijanska okupacija otoka Krka (1918. - 1920.), U povodu 150. obljetnice Mahnićevega rođenja i 80. godišnjice njegove smrti“, *Croatica Christiana periodica*, Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog Bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 25, br. 47, Zagreb, 2001., str. 158.; M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 86.

¹⁵⁰¹ Z. MATIJEVIĆ, isto, str. 158.; M. MILOVČIĆ, *Bašćanska kronika*, 12. 12. 1918.

¹⁵⁰² Z. MATIJEVIĆ, isto, str. 158.

¹⁵⁰³ Anton BOZANIĆ, *Biskup Mahnić: čovjek nepokolebljive vjere, jasnih vizija i smjelih djela*, Krčka biskupija - Kršćanska sadašnjost, Krk - Zagreb, 2013., str. 40. Bijegom na susjedno kopno mnogi svećenici krčke biskupije (Petar Zahija, Ivan Trinajstić, Jerko Gršković, Josip Jadrošić, Grgo Fugošić.....) spasili su se internacije ili zatvora. Među njima je bio i Anton Andrijić, predsjednik Kotarskog odbora Narodnog vijeća SHS. M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 86.

¹⁵⁰⁴ Z. MATIJEVIĆ, n. djelo, str. 159.

¹⁵⁰⁵ Isto, str. 159. Biskupsku konferenciju sazvao je zagrebački nadbiskup Antun Bauer, a održavala se od 27. do 29. studenoga.

¹⁵⁰⁶ Isto, str. 159.

¹⁵⁰⁷ Isto, str. 164.; M. BOLONIĆ; I. ŽIC ROKOV, n. djelo, str. 86.

kotarski predstojnik Karlavaris smijenjen je s dužnosti, a nekoliko dana kasnije protjeran je s otoka.¹⁵⁰⁸

Talijanska okupacija otoka Krka trajala je do 25. travnja 1921. godine kada je izvršena primopredaja vlasti predstavnicima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U tom će razdoblju, od 15. studenoga 1920. godine do 9. siječnja naredne godine, otok doživjeti navalu i teror D'Annunzijevih ardita, koja će ostati obilježena kao jedno od najtežih poglavlja njegove recentne prošlosti.

¹⁵⁰⁸ P. STRČIĆ, *Građa o talijanskoj okupaciji otoka Krka (od kraja 1918. do polovine 1919. god.)*, str. 16., 40., 43.

5. ZAKLJUČAK

Provedenim istraživanjem i analizom dostupne povijesne građe može se nedvojbeno zaključiti kako je Prvi svjetski rat uvelike determinirao upravne, gospodarske i društvene prilike na otoku Krku unatoč činjenici da nije bio zahvaćen direktnim ratnim zbivanjima. Od proglašenja mobilizacije počeli su se prekidati razvojni procesi koji su postepeno transformirali krčko društvo prema građanskom, modernom društvu. Ti procesi pokrenuti su potkraj „dugog“ XIX. stoljeća.

Proglašenjem Markgrofovije Istre u veljači 1861. godine otvoren je novi razvojni put za istarski poluotok i otok Krk kao njegov jugoistočni rubni dio. Ustavni poredak ostvaren nakon sloma Bachovog apsolutizma pružao je garanciju novog zamaha na političkom, gospodarskom i društvenom području. Autonomija se manifestirala i u nositeljima izvršne i zakonodavne vlasti. Namjesništvo, pokrajinska vlada i vlastiti parlament trebali su biti njeni osigurači. Dualizam, uveden 1867. godine, u tom smislu nije ništa promijenio, osim što je zacementirao postojeće stanje. Markgrofovija Istra našla se u austrijskom dijelu Monarhije kao dio Austrijskog primorja (Küstenland).

Etnička većina u Markgrofoviji Istri bili su Hrvati, koji su u najvećem broju živjeli u seoskim područjima. Poljodjelsko stanovništvo nije se integriralo u suvremenu hrvatsku naciju i ostalo je zatočeno u patrijarhalnim društvenim zajednicama. Tek pojedinci, crkveni i svjetovni obrazovani ljudi, shvatili su važnost nacionalne borbe, prije svega na kulturološkom području. Prihvaćajući ideje ilirizma, pitanje hrvatskog jezika postavljeno je kao krucijalno pitanje u rješavanju međunacionalnih odnosa. S druge strane, talijanska buržoazija okupljena u gradovima na zapadnoj obali promatrala je Istru kao nacionalno talijansko područje. Talijanska liberalna stranka u Istri imala je većinu u Istarskom saboru, talijanski jezik bio je uredovni i službeni, talijanska supremacija u gospodarstvu i kulturi bila je nepobitna. Hrvatski narodni pokret saveznika je potražio u istarskim Slovencima, koji su se nalazili u sličnom položaju, što je rezultiralo suradnjom u Hrvatsko-slovenskom klubu zastupnika u Istarskom saboru. Sabornica u Poreču postala je politička pozornica na kojoj se odvijala međunacionalna borba i potrajat će sve do 1910. godine kada je održana posljednja sjednica. O karakteru navedene borbe govori i činjenica da za saborskom govornicom nikada nije izrečen cjeloviti govor na hrvatskom jeziku. Pokušaj Matka Laginje 1883. godine bio je naprasno prekinut. No, tada se narodni pokret već raširio, i to iz tri centra: Trsta, Kastva za istočni dio Istre i Vrbnika za kvarnerske otoke. Kulturno buđenje istarskih Hrvata počelo je osnivanjem narodnih čitaonica.

Prva je otvorena 1866. godine u Kastvu da bi se čitaonički pokret počeo širiti po cijeloj Istri. Otok Krk priključio se navedenim strujanjima pa je 1. travnja 1871. godine otvorena čitaonica u Vrbniku kao prva na Kvarnerskim otocima. Na otoku Krku su do početka Prvoga svjetskog rata otvorene čitaonice u Baški, Puntu, Omišlju, Malinskoj, gradu Krku, Dobrinju i Jurandvoru. Čitaonice su kao kulturne jezgre bile mjesta hrvatske usmene i tiskane riječi. Potonja je dolazila iz Trsta od 1. lipnja 1870. godine kada je porečko-pulski biskup Juraj Dobrila pokrenuo *Našu slogu*, prve hrvatske novine u pokrajini. U čitaonicama ili gdje god nazvane narodnim ili hrvatskim imenom okupljali su se nacionalno i kulturno osviješteni Hrvati opskrbljeni hrvatskim tiskovinama s cjelokupnog hrvatskog područja. Krajnji cilj na jezičnom području ipak do kraja postojanja Monarhije nije postignut. Hrvatski jezik nije u pokrajini bio izjednačen po položaju s talijanskim.

Ono što nije uspjelo na jezičnom postignuto je na političkom planu. Uspjesi su dolazili odozdo. Istarske općine, jedna po jedna, prelazile su u ruke narodnjaka. Na otoku Krku su od osnivanja vrbničke čitaonice pa do kraja XIX. stoljeća sve općine prešle u ruke hrvatskih preporoditelja, osim krčke općine koja je do 1918. godine ostala u rukama talijansko-talijanaške političke opcije. Narodni zastupnici u Istarskom saboru kao i oni u bečkom Carevinskom vijeću neumorno su tražili veća politička prava, prvenstveno putem izbora. Rezultat njihove borbe bio je sjajan uspjeh na izborima za Carevinsko vijeće 1907. godine. Hrvatsko-slovenska narodna stranka (Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri) odnijela je pobjedu ispred Talijanske liberalne stranke. Međutim, umjesto da kapitalizira izborni rezultat, Hrvatsko-slovenska stranka, potaknuta pritiscima iz Beča, okrenula se kompromisnoj politici s talijanskim političkim establishmentom. Promašenost takve politike bila je vidljiva već iduće godine kada je na izborima za Istarski sabor ostala na 18 zastupnika naspram 24 zastupnika talijanskih liberala. Posljednji izbori za Carevinsko vijeće prije izbijanja Prvoga svjetskog rata održani su 1911. godine. Na njima je Hrvatsko-slovenska stranka osvojila tri mandata pa su Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić i Matko Laginja ušli u bečki parlament. Bila je to druga generacija istarskih preporoditelja, koji su naslijedili biskupa Dobrila i dr. Dinka Vitezića, zastupnika u Carevinskom vijeću od 1873. do 1891. godine. Istarski parlamentarni život ugašen je u travnju 1916. godine Carskim patentom. Imenovana je Zemaljska upravna komisija Markgrofovije Istre sa sjedištem u Poreču, koja je preuzela funkcije Sabora i vlade. Time je definitivno ukinuta pokrajinska autonomija u Istri.

Ne manje napeta i neizvjesna borba odvijala se usporedno na kulturno-prosvjetnom području. Talijanska buržoazija svoje iredentističke ideje nastojala je provesti preko prosvjetnog društva *Pro Patria*, a nakon njezinog ukidanja zamijenila ju je 1891. godine *Lega Nazionale*. *Lega* je osnivala škole s talijanskim učiteljima, talijanskim nastavnim sredstvima i talijanskim nastavnim jezikom. Odgovor hrvatskih preporoditelja bilo je osnivanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru 1893. godine. Družba je do polovice lipnja 1914. godine na istarskom području osnovala ukupno 43 škole i 10 dječjih zabavišta. Na otoku Krku otvorene su Družbine škole u Gabonjinu (1907.) i u gradu Krku (1911.). Njen kulturno-prosvjetni rad prekinuo je Prvi svjetski rat.

Vidljivo je da otok Krk nisu mimoišla navedena politička, kulturna i društvena strujanja. Naprotiv, otok je bio njihov sastavni dio. Početak XX. stoljeća otočno stanovništvo dočekao je s novim gospodarskim vizurama. Zadrugarstvo i gospodarski zadružni oblici širili su se otokom zahvaljujući biskupu Antunu Mahniću, koji je zadružnu ideju instalirao s novinama *Pučki Prijatelj* krajem 1899. godine. Angažmanom krčkog klera i učiteljstva osnovane su posujilnice, odnosno štedno-kreditne zadruge i trgovačka društva, a pokreću se i proizvođačke zadruge. Kotarska gospodarska zadruga zajedno s njima radi na podizanju poljoprivredne produktivnosti, a istovremeno obnavlja i jača otočni stočni fond. Obrti, a posebno uslužne djelatnosti počinju svoj razvojni put. Novi gospodarski impuls kreće s prvim turističkim akcijama. Već od polovice prethodnog stoljeća na otok dolaze prvi turisti i obilaze prirodne ljepote i kulturno-povijesne znamenitosti. Bio je to signal lokalnim zajednicama da organizirano prionu s turističkim aktivnostima. Počinju se osnivati Društva za poljepšanje mjesta i mjesne čistoće koja uređuju sadržaje zanimljive turistima. Ubrzo se grade prvi hoteli, na početku sa skromnim smještajnim kapacitetima, uređuju se plaže, grade se kabine za presvlačenje i time se polako utire put turističkom razvoju. Financijski poticaj dolazi izvana, prvenstveno iz Češke, ali i domaći kapital nije izostao. Turizam je povukao za sobom ostale uslužne djelatnosti: ugostiteljstvo, promet i trgovinu. Pored toga, medicinska skrb digla se na višu razinu pa je svaka općina imala svoga liječnika. U većim obalnim mjestima, koja su prepoznala turizam kao profitabilnu djelatnost osnivaju se glazbena društva s limenom glazbom, koja su nudila turistima tijekom ljetne sezone, ali i domaćem stanovništvu repertoar odmaknut od tradicionalne glazbe. Društveni domovi, čitaonice i razna kulturna i sportska društva okupljala su mladež i ostale zainteresirane te su postali okosnica društvenog života.

Kada se činilo da će se gospodarski i društveni otočni razvojni trend pojačavati uslijedio je Prvi svjetski rat i zaustavio sve razvojne procese.

Proglašenje mobilizacije i nastup ratnog stanja krajem srpnja 1914. godine zatekao je krčko stanovništvo potpuno nespremno. Općinske vlasti nisu se na početku rata snalazile bez direktne pomoći kotarskog upravitelja Karla Lusine u Krku, koji je naredbe primao od pokrajinskog namjesnika Konrada Hohenlohe-Schillingsfürsta. U Baški i gradu Krku, koji su se pripremili za ljetnu turističku sezonu, preko noći su opustjeli hoteli i ispražnjene plaže. Smještajni hotelski kapaciteti iskorišteni su za opravak ranjenih časnika i vojnika, koji su u sve većem broju pristizali s bojišta.

Krčka svakodnevica temeljito se promijenila. Stanovništvo je došlo pod zakonske odredbe ratnih zakona pripremljenih još 1912. godine. Zakon o ratnim činidbama propisivao je dužnosti i obveze stanovništva, kojemu je državna propaganda usađivala misao da je rat koji Monarhija vodi obrambenog karaktera pa je stoga pravedan i opravdan. Prve odredbe bile su zabrane, koje će se ustrajno ponavljati do kraja rata. Već početkom kolovoza naređeno je gašenje javne rasvjete i zamračivanje kuća uz obalu, a bilo je zabranjeno i pucanje „radi veselja“ u obalnom području. Bašćani i Vrbenčani bili su iznenađeni zabranom paljenja krijesova na predvečerje Ivanje (blagdana sv. Ivana Krstitelja, 24. lipnja, op. a.), starog običaja kojim se slavio svetac zaštitnik župe. Nakon aktiviranja Sočanskog bojišta potkraj svibnja 1915. godine zabrane su bile češće i rigoroznije. Na području cijelog krčkog kotara crkvena zvana su utihnula, a na dan Svih Svetih 1916. godine bilo je zabranjeno paljenje svijeća na grobljima. Kršenje i nepoštivanje zabrana posljedično je povlačilo novčanu globu ili zatvorsku kaznu.

Najveći problem s kojim se suočila državna vlast bila je distribucija i opskrba stanovništva hranom. Bez obzira što je početak ratnog djelovanja protiv Kraljevine Srbije bio prolongiran dok se nije obavila ljetna žetva, distribucijski i opskrbeni problemi živežnim namirnicama pojavili su se već do kraja 1914. godine. Zbog toga je u veljači naredne godine uvedena racionirana opskrba, odnosno aprovizacija s državnim maksimalnim cijenama za robu široke potrošnje. Krčka kotarska vlast nastojala je suradnjom s općinskim vlastima rješavati problem prehrane stanovništva pa je zabranila izvoz stoke, žitarica, voća (posebice grožđa i smokava), povrća, a potom i ogrjevnog drva. Stavljanjem uroda „pod zapor“, odnosno državnu kontrolu, nastojao se dobiti pregled stanja zaliha. Zato su uvedene mjere stroge štednje, koje nisu ukinute do kraja rata. Općinske vlasti na otoku osnivale su Povjerenstva za spremanje poljoprivrednih proizvoda, organizirale su poljske čuvare i popisivale stanje zaliha. U

poljodjelskim poslovima sudjelovale su žene, djeca starije školske dobi i muškarci koji su ostali na otoku. Ratna privreda nalagala je angažman svih društvenih slojeva. Servisiranje rata i vojske postavilo se kao primarna gospodarska i društvena zadaća. Stanovništvo je uključeno u mnogobrojne akcije sakupljanja za pomoć vojsci, humanitarne akcije za pomoć udovicama i siročadi, a putem ratnih zajmova financiralo je državne ratne napore.

Društveni i kulturno-prosvjetni život sveden je na manifestacije podrške vojsci i vojnim naporima, poglavito organiziranjem tzv. Božićnica, odnosno kulturnih priredbi tijekom kojih se sakupljala hrana, piće i novac potrebnih vojnicima na bojištima. Gospodarske zadruge, prije svega posujilnice, stavljene su u funkciju financijske pomoći općinskim aprovizacijskim odborima, koji su hranu morali potražiti na kopnu. Rijeka i riječka luka postali su izvorišna točka nabave i dopreme živežnih namirnica na otok. Otočni položaj nije u ratnim vremenima bio prednost nego nedostatak. Pomorske veze s kopnom koje je održavala riječka parobrodarska kompanija *Ungaro-Croata* bile su slabe i neredovite. Zbog toga su općinske vlasti u obalnim mjestima angažirale domaće brodovlasnike i do maksimuma iskorištavale njihove prostorne kapacitete u dopremi živežnih namirnica kako bi ublažili glad koja se pojavila kao primarni problem na otoku. U kasnijim ratnim godinama funkciju Rijeke preuzeo je Omišalj kamo je otočno stanovništvo u vlastitoj režiji odlazilo po hranu.

Suša koja je 1916. i 1917. godine pogodila otok uništila je usjeve, a s njima i nadu u kvalitetniju prehranu. Glad se udružila s raznim bolestima koje su kroz čitavo ratno razdoblje pogađale stanovništvo. Tuberkuloza, dizenterija, difterija, vodene kozice, ospice, velike boginje, trbušni tifus i šarlah počele su odnositi živote, poglavito dječje. Najteža situacija bila je u Staroj Baški, gdje su se vodene kozice pojavile među radnicima u rudnicima boksita da bi se proširile na lokalno stanovništvo. Mjesto je bilo u nekoliko navrata pretvoreno u karantenu, ali su se bolesti nezaustavljivo širile među mlađom otočnom populacijom, što se odražavalo na daljnju devastaciju nastavnog procesa. Krajnji rezultat bilo je privremeno zatvaranje nekih škola, što se na otočnoj razini ponovilo krajem listopada 1918. godine uslijed širenja španjolske gripe. Neishranjenost krčke djece i podložnost bolestima dovela je do njihova preseljenja u sjevernu Hrvatsku na prehranu. Prva krčka djeca otišla su u ljeto 1917. godine na područje Bjelovarsko-križevačke županije, a do kraja rata ukupno je na prehrani bilo 351 krčko dijete.

Krčani su kao vojnici služili u svim rodovima austrougarske vojske i na svim bojištima. Premda zbog nedostatka cjelovitih arhivskih podataka ne možemo točno utvrditi koliko je krčkih muškaraca mobilizirano tijekom rata, preliminarna istraživanja govore o brojci oko

1.500 vojno sposobnih muškaraca, od kojih je umrlih i poginulih bilo između 250 i 270, ranjenih između 300 i 350 te zarobljenih i nestalih između 150 i 200. U konačnici, tijekom i nakon rata bilo je ukupno 750 do 800 krčkih ratnih žrtava, što nas dovodi do zaključka da je svaki drugi unovačeni Krčanin bio ratni stradalnik. Nepotpunost i nedostatak podataka vrijedi i za utvrđivanje civilnih stradalnika tijekom ratnog razdoblja. Smrtnost djece i odraslih na otoku zbog gladi i bolesti u ratnim godinama bila je prisutna, ali nije poznato o kojim se preciznim brojčanim pokazateljima radi. Župnicima, kao što je bio slučaj u Baški, nije bilo dozvoljeno kao uzrok smrti u matične knjige upisivati glad i neishranjenost. Osim toga, Krčani su tijekom ratnih godina živjeli i izvan otoka. U boravišnim mjestima dijelili su sudbinu lokalnog stanovništva, koja je u nekim sredinama možda bila teža nego li u njihovim zavičajnim općinama.

Ratna zbivanja svakako su determinirala ukupna demografska kretanja otočnog stanovništva. Dugotrajna izočnost muškaraca doveo je do drastičnog pada broja sklopljenih brakova te do pada natalitetnih stopa. Prirodni pad broja stanovnika uzrokovan je također povećanjem mortaliteta. S druge strane, emigracijski procesi bili su znatni. Posljedično, ukupan broj otočnog stanovništva smanjivao se tijekom ratnih godina. Prema prvom poslijeratnom popisu stanovništva provedenom 1921. godine na otoku je živjelo ukupno 20.842 stanovnika, što je ukupni pad za 417 stanovnika prema popisnim rezultatima iz posljednjeg prijeratnog popisa 1910. godine.

Unatoč ekspanzionalnom iscrpljivanju društvenih resursa, tijekom ratnih godina na otoku Krku nije dolazilo do socijalnih previranja. Odricanja, štednje, rekvizicije, neimaština i gladovanja nisu bili dovoljni razlozi za demonstracije ili bojkote usmjerene prema općinskim ili kotarskoj vlasti. Arhivska građa, dostupna literatura i sekundarni povijesni izvori ne pružaju uvid u, primjerice, otvaranja javnih kuhinja. Jedini takav slučaj nalazimo u gradu Krku, a izborile su ga Krčanke polovicom 1917. godine. Puntarke su slijedile njihov primjer, ali nisu naišle na pozitivan odaziv općinske vlasti, koja ih je poslala u zatvor.

Krčka ratna svakodnevnica bila je od izbijanja rata 28. srpnja 1914. godine do kapitulacije Austro-Ugarske Monarhije 4. studenoga 1918. godine, prožeta tegobama i uvelike je ovisila o ratnim zbivanjima na užem ili širem okružju. Prvi svjetski rat ostavio je velike ožiljke na krčkom stanovništvu i pokazalo se da jedan globalni ratni proces određuje život male zajednice i usmjerava ga sukladno svojim promjenama, bez obzira na prostornu udaljenost od direktnih ratnih zbivanja ili operacija. Poslijeratni politički međunarodni odnosi također su zahvatili krčki

prostor. Talijanska vojna okupacija otoka polovicom studenoga 1918. godine uzrokovala je preusmjeravanje gospodarskih, društvenih i kulturoloških tokova sukladno talijanskim interesima. Najviše je to na svojoj koži osjetilo krčko svećenstvo i svjetovna inteligencija. Upravo je tada krčko svećenstvo odigralo ključnu ulogu u procesu nacionalne integracije krčkih Hrvata. Indoktrinacija je bila usmjerena i prema prosvjetnim ustanovama pa je samo činjenica da se otok potkraj travnja 1921. godine uklopio u državnopravni okvir Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca doprinijela njegovom bržem društvenom i gospodarskom oporavku.

6. IZVORI I LITERATURA

6. 1. Arhivski izvori (neobjavljeni izvori)

Državni arhiv u Rijeci:

KROTA, Ines. 1998. Sumarni inventar Zemaljskog sabora Markgrofovije Istre (1861. - 1918.).

Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-1. Rijeka.

Općina Baška (1804. - 1945.), JU 19

HR-DARi, JU 19, Urudžbeni zapisnici (1845. - 1945.)

HR-DARi, JU 19, Protokoli Mjesnog školskog vijeća (1877. - 1921.)

HR-DARi, JU 19, Razne financijske knjige (1910. - 1941.)

HR-DARi, JU 19, Sjednice Općinske uprave i Općinskog zastupstva (1866. - 1941.)

HR-DARi, JU 19, Prezidijalni spisi (1916. - 1931.)

HR-DARi, JU 19, Općinski spisi (1804. - 1941.)

HR-DARi, JU 19, Spisi u odvojenim predmetima (1820. - 1945.)

HR-DARi, JU 19, Općinski proračuni (1843. - 1945.)

HR-DARi, JU 19, Spisi vojne referade i strogo povjerljivi spisi (1871. - 1940.)

HR-DARi, JU 19, Mjesno školsko vijeće (1850. - 1919.)

HR-DARi, JU 19, Uboška zaklada (Fondo poveri) (1846. - 1941.)

Glavarstvo Općine Dubašnica (1882. - 1923.), 433 (JU 125)

HR-DARi, JU 125, Zapisnici sjednica

HR-DARi, JU 125, Izdvojeni predmetni spisi

HR-DARi, JU 125, Urudžbeni zapisnici općih spisa

HR-DARi, JU 125, Financijske knjige upravne općine, Glavne knjige (1917. - 1928.)

HR-DARi, JU 125, Financijske knjige upravne općine, Glavni blagajnički dnevnic (1909. - 1932.)

HR-DARi, JU 125, Ostale financijske knjige (1913. - 1939.)

HR-DARi, JU 125, Financijske knjige poreznih općina

HR-DARi, JU 125, Financijske knjige zaklada

HR-DARi, JU 125, Upisnici i iskazi vojnih obveznika (1915.)

HR-DARi, JU 125, Ostale knjige, Registar potrošača u svrhu aprovizacije (1917. - 1918.)

Glavarstvo Općine Vrbnik (1847. - 1920.), HR-DAR-607 (HR-DAR-JU 38)

HR-DARi, JU 38, Zapisnici organa upravljanja

HR-DARi, JU 38, Zapisnici Općinskih sjednica od 30. X. 1913. do 10. III. 1930.

HR-DARi, JU 38, Opći spisi 1921.

HR-DARi, JU 38, Opći spisi 1922.

HR-DARi, JU 38, Opći spisi 1936.

HR-DARi, JU 38, Posebni općinski spisi, Izborne listine 1921. - 1941.

HR-DARi, JU 38, Posebni općinski spisi.

HR-DARi, JU 38, Vojne evidencije, Vojni popisi i evidencije (1921.)

HR-DARi, JU 38, Glavna knjiga prihoda 1902. - 1932.

HR-DARi, JU 38, Glavna knjiga rashoda 1902. - 1932.

HR-DARi, JU 38, Blagajnički dnevnik Glavarstva općine Vrbnik 1914. - 1931.

Vrbničko društvo za štednju i zajmove (1899. - 1944.), HR-DAR-630 (HR-DAR-JU 38)

Župni ured u Baški:

MILOVČIĆ, Mate. *Bašćanska kronika*.

Župni ured u Risiki:

Matične knjige rođenih/krštenih (1913. - 1919.)

Matične knjige vjenčanih (1913. - 1919.)

Matične knjige umrlih (1913. - 1919.)

Župni ured u Korniću:

Ljetopis župe Kornić, knjiga I. (1914. - 1918.)

6. 1. 1. Periodika (novine i časopisi)

Edinost (Trst), Letnik XLI. (1916.)

Hrvatski list (Pula), god. I.-IV. (1915. - 1918.)

Ilustrovani list (Zagreb), god. I.-II. (1914. - 1915.)

Jutarnji list (Zagreb), god. III.-V. (1914. - 1916.)

Naša sloga (Pula), god. XXXII. (1901.)

Naša sloga (Pula), god. XXXVII.-XL. (1904. - 1907.)

Naša sloga (Pula), god. XLV.-XLVI. (1914. - 1915.)

Hrvatska škola, List za školstvo, prosvjetu i književnost, Glasilo Katoličkog učiteljskog društva za Istru „Hrvatska škola“ u Pazinu (Pazin), god. I. (1912.)

Narodna prosvjeta, Mjesečnik za školstvo i prosvjetu (Kastav), Tečaj IX. (1914.)

Polaer Tagblatt (Pula) 10.-14. Jahrgang. (1914. - 1918.)

Primorske novine (Rijeka), god. I. (1916.)

Primorske novine (Rijeka), god. III. (1918.)

Pučki Prijatelj, Poučno-gospodarski list (Krk), god. I., (1899. - 1900.)

Pučki Prijatelj, Ilustrovani poučno-gospodarski list (Krk), god. II. (1901.)

Pučki Prijatelj, Poučno-gospodarski list (Krk), god. III.-IV. (1902. - 1903.)

Pučki Prijatelj, List hrvatskom seljaku za pouku i zabavu (Krk), god. VIII.-XII. (1907. - 1911.)

Pučki Prijatelj, Politički i poučno-gospodarski list za hrvatski narod (Pazin), god. XV. (1914.)

Riečki novi list (Rijeka), god. VIII.-IX. (1914. - 1915.)

Učiteljski tovariš, Glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva (Ljubljana), XLII. leto. (1902.)

6. 1. 2. Arhivski izvori (Objavljeni izvori)

BOLONIĆ, Mihovil; STRČIĆ, Petar. 1971. *Zapisnici sjednica i skupština „Hrvatske čitaonice“ u Vrbniku 1871. - 1929.* Krčki zbornik, svezak 4, posebno izdanje 1. Krk.

BRATULIĆ, Vjekoslav. 1968. Zapisnici sjednica „Hrvatsko-slovenskog kluba“ zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901). *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 11-12. Pazin - Rijeka. 121-199.

Hof- und Staats- Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahre 1913. - 1918.; Druck und Verlag der K. K. Hof - und Staatsdruckerei, Wien, 1914. - 1918.

JANKOVIĆ, Dragoslav; KRIZMAN, Bogdan. 1964. *Građa o stvaranju jugoslovenske države (I. I. - 20. XII. 1918.)*. Institut društvenih nauka. Beograd.

KRIZMAN, Bogdan. 1956. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine. Građa o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 29. X. do 1. XII. 1918. *Anali Jadranskog instituta*, sv. I. Zagreb. 83-116.

KRIZMAN, Bogdan. 1956. Građa o talijanskoj okupaciji Rijeke, Istre i Hrvatskog primorja 1918. godine. Iz spisa Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Državnom arhivu u Zagrebu. *Jadranski zbornik*, god. I. Rijeka - Pula. 255-269.

KRIZMAN, Bogdan. 1957. Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918. *Historijski zbornik*, God. X., br. 1-4, Zagreb. 111-129.

KRIZMAN, Bogdan. 1958. Zapisnici Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 48. Zagreb. 331-386.

MATIJAŠIĆ, Robert (ur.). 2018. *Verlustliste / Popis gubitaka / Seznamek izgub / Lista delle perdite (1914 - 1919)*. *Istria/Istra/Istria*. Histria Documentum, VII. Humanističko društvo Histria, Koper - Capodistria.

MATIJEVIĆ, Zlatko; ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Marina. 2008. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (izabrani dokumenti). *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol. 14, br. 1. Zagreb. 71-596.

STRČIĆ, Petar. 1965. Protestna spomenica Vrbničana talijanskom komandantu okupacionih snaga na otoku Krku godine 1918. *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, svezak X, 1964-1965. Pazin - Rijeka. 105-117.

STRČIĆ, Petar. 1968. *Otok Krk 1918. Građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*. Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja, sv. 1. Rijeka.

STRČIĆ, Petar. 1968. Pisma Dinka Vitezića Vatroslavu Jagiću (1891-1893). *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 11-12. Pazin - Rijeka. 201-220.

STRČIĆ, Petar. 1969. Dopisivanje Dinko Vitezić - Josip Juraj Strossmayer (1874. - 1904.). *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 14. Pazin - Rijeka. 173-264.

STRČIĆ, Petar. 1970. *Građa o talijanskoj okupaciji otoka Krka (od kraja 1918. do polovine 1919. god.)*. Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja, sv. 3. Rijeka.

STRČIĆ, Petar, ur. 1992. „*Lietopis*“ i „*Kronika*“ *Pučke/Osnovne škole u Dobrinju*. Krčki zbornik, sv. 26, posebno izdanje 20. Krk.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1968. Građa o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru (I. dio). *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 11-12. Pazin - Rijeka. 221-298.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1968. Građa o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru (II. dio). *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 13. Pazin - Rijeka. 181-269.

ŠIŠIĆ, Ferdo. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914. - 1919*. Matica hrvatska. Zagreb.

VELČIĆ, Franjo. 2019. Dva dokumenta o ulozi Talijana i njihovom stavu prema Krčanima Hrvatima i biskupu Antunu Mahniću tijekom i neposredno nakon Prvoga svjetskog rata. *Zbornik Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918*. ur. Tvrtko Božić. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski. 19-50.

6. 2. Knjige, monografije, zbornici

BARBALIĆ, Fran. 1918. *Pučke škole u Istri: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskoga rata*. Tisak i naklada Josipa Krmpotića. Pula.

BARBALIĆ, Fran. 1922. *Jugoslaveni i školsko pitanje na Rijeci: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskoga rata*. Nakl. Knjižara Rathofer. Sušak.

BARBALIĆ, Fran. 1952. *Narodna borba u Istri: od 1870. do 1915. godine: (prema bilješkama iz „Naše Sloge“)*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

BENEŠ, Eduard. 1938. *Svjetski rat i naša revolucija*, Politička biblioteka (ur. Ante Velzek). „Tipografija“ d.d. Zagreb.

BEUC, Ivan. 1969. *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527. - 1945.)*. Arhiv Hrvatske. Zagreb.

BEUC, Ivan. 1975. *Istarske studije: osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća*. Liber. Zagreb.

BOGDANOV, Vaso; ČULINOVIĆ, Ferdo; KOSTREŇIĆ, Marko (ur.) 1966. *Jugoslavenski odbor u Londonu: u povodu 50-godišnjice osnivanja*. Zbornik. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

BOLONIĆ, Mihovil. 1981. *Vrbnik nad morem: od početka do propasti Austro- Ugarske*, Krčki zbornik, sv. 9, posebno izdanje 3. Krk.

BOLONIĆ, Mihovil; ŽIC ROKOV, Ivan. 2002. *Otok Krk kroz vjekove*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.

BOZANIĆ, Anton. 1991. *Biskup Mahnić - pastir i javni djelatnik u Hrvata*. Analecta Croatica Christiana. Biblioteka Centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije „Kršćanska sadašnjost“, sv. 26; Krčki zbornik, sv. 22. Kršćanska sadašnjost. Zagreb - Krk.

BOZANIĆ, Anton (ur.) 2002. *900 godina Vrbnika (1100. - 2000.)*, Zbornik. Glosa d.o.o. Rijeka. Vrbnik.

- BOZANIĆ, Anton. 2010. *Omišalj, drevna župa i iseljenici u New Yorku*, Glosa d.o.o. Rijeka. Omišalj.
- BOZANIĆ, Anton. 2011. *Vrbnik, povijesne mijene i drevna župa*. Glosa d.o.o. Rijeka. Vrbnik.
- BOZANIĆ, Anton. 2013. *Biskup Mahnić: čovjek nepokolebljive vjere, jasnih vizija i smjelih djela*, Krčka biskupija - Kršćanska sadašnjost. Krk - Zagreb.
- BOZANIĆ, Anton. 2013. *Dobrinj i dobrinjsko područje, povijesni hod i drevna župa*. Glosa d.o.o. Rijeka. Dobrinj.
- BOZANIĆ, Anton. 2014. *Dubašnica, povijesne mijene, drevna župa i iseljenici u New Yorku*. Glosa d.o.o. Rijeka. Malinska.
- BOZANIĆ, Anton. 2016. *Grad Krk, upravno, crkveno, kulturno i gospodarsko središte otoka Krka*. Glosa d.o.o. Rijeka. Krk.
- BOZANIĆ, Anton. 2016. *Punat, povijesni hod, župa i iseljenici*. Glosa d.o.o. Rijeka. Punat.
- BOZANIĆ, Anton. 2017. *Baška i bašćansko područje, povijesni hod i drevna župa*. Glosa d.o.o. Rijeka. Baška.
- BOZANIĆ, Anton. 2018. *Naselja oko grada Krka, Zapadni dio otoka, Vrh i Kornić*. Glosa d.o.o. Rijeka. Krk.
- BOŽIĆ, Tvrтко (ur.). 2019. *Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918*. Zbornik. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski.
- CLARK, Christopher. 2018. *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914*. Vuković&Runjić. Zagreb.
- DEMARIN, Mate. 1978. *Hrvatsko školstvo u Istri: pregled razvoja 1818. - 1918*. Hrvatski školski muzej. Zagreb.
- DVORNIČIĆ, Mate. 1933. *Lišće moga granja*. Vlastita naklada. Tisak Vinodolske tiskare D. Knez. Crikvenica.

ENGELSFELD, Neda. 2002. *Povijest hrvatske države i prava (razdoblje od 18. do 20. stoljeća)*. Pravni fakultet u Zagrebu. Zagreb.

FIORENTIN, Anna Maria. 2011. Krk. *Splendidissima Civitas Curictarum*. Treće, dopunjeno (prvo) hrvatsko izdanje, Krčki zbornik sv. 44, Posebno izdanje sv. 38. Naklada Kvarner d.o.o. - Povijesno društvo otoka Krka. Krk.

FREIVOGEL, Zvonimir. 2003. *Austrougarski bojni brodovi I. svjetskog rata*. Adamić d.o.o. - Digital point d.o.o. Rijeka.

FREIVOGEL, Zvonimir. 2007. *Austrougarske podmornice u I. svjetskom ratu*. Adamić d.o.o. - Digital point d.o.o. Rijeka.

FREIVOGEL, Zvonimir. 2014. *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*. Biblioteka „Hrvatska povijest“. Despot Infinitus d.o.o. Zagreb.

GRŠKOVIĆ-VLASTELIN, Josip. 2004. *Polje u dvadesetom stoljeću*. Krčki zbornik sv. 51, Posebno izdanje sv. 44. Povijesno društvo otoka Krka - Adamić d.o.o. Rijeka. Polje - Rijeka.

HADJAK, Fran. 1924. *Zadrugarstvo*. Agrarna biblioteka. Nadbiskupska tiskara. Zagreb.

HAMERŠAK, Filip. 2013. *Tamna strana Marsa: hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*. Naklada Ljevak. Zagreb.

HASELSTEINER, Horst. 1997. *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*. Naprijed. Zagreb.

HOLJEVAC, Željko (ur.). 2012. *1918. u hrvatskoj povijesti*. Zbornik. Matica hrvatska. Zagreb.

HORVAT, Josip. 1967. *Prvi svjetski rat: panorama zbivanja 1914. - 1918*. Stvarnost. Zagreb.

HROCH, Miroslav. 2006. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi, komparativna analiza društvenih sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*. Srednja Europa. Zagreb.

JURINA, Milana (ur.). 2005. *Povijest osnovne škole u gradu Krku*. Monografija. Adamić d.o.o. Rijeka. Krk.

JURKOVIĆ, Ivan (ur.). 2013. *Bertošin zbornik*. Zbornik u čast Miroslava Bertoše. knjiga 3. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli - Državni arhiv u Pazinu. Pula - Pazin.

KARDUM, Livia. 2009. *Suton stare Europe: europska diplomacija i Prvi svjetski rat*. Golden marketing - Tehnička knjiga. Zagreb.

KAURIĆ HERMAN, Vijoleta (ur.). 2018. *1914. - prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*. Zbornik. Matica hrvatska. Zagreb.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2008. *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*. Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. „Dom i svijet“ d.o.o. Zagreb. Slavonski Brod.

KRIZMAN, Bogdan. 1989. *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*. Globus. Zagreb.

LAJIĆ, Ivan. 2006. *Kvarnerski otoci - demografski razvoj i povijesne mijene*. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb.

LASCIAC, Alois. 1939. *Erinnerungen aus meiner Beamtenkarrière in Österreich in den Jahren 1881. - 1918*. Trieste.

MACKENZIE, David. 2014. *Apis: čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat: život pukovnika Dragutina T. Dimitrijevića*. Profil Knjiga. Zagreb.

MANDIĆ, Ante. 1956. *Fragmenti za historiju ujedinjenja: povodom četrdesetgodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Prilozi novijoj jugoslavenskoj historiji, knjiga I. Zagreb.

MANDIĆ, Davor. 2013. *Istra u vihoru Velikog rata: sudbina evakuiraca - 1914. - 1918*. Biblioteka Trag vremena, Susreti na dragom kamenu. Povijesni i pomorski muzej Istre - Grafički zavod Hrvatske. Pula.

MANIN, Marino. 2006. *Zapadna Istra u katastru Franje I (1818. - 1840.)*. Srednja Europa. Zagreb.

MARJANOVIĆ, Milan. 1960. *Londonski ugovor iz 1915. godine. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914. - 1917*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

MEŠTROVIĆ, Ivan. 1993. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.

MILANOVIĆ, Božo. 1967. *Hrvatski narodni preporod: knjiga prva (1797. - 1882.)*. Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu. Pazin.

MILANOVIĆ, Božo. 1970. *Preporoditelj Istre biskup dr. Juraj Dobrila*. Povodom stogodišnjice ustanovljenja *Naše sloge*. Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu. Pazin.

MILANOVIĆ, Božo. 1973. *Hrvatski narodni preporod: knjiga druga (1883. - 1947.)*. Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu. Pazin.

MILANOVIĆ, Božo. 1992. *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu*. Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“. Pazin.

MOMBAUER, Annika. 2014. *Uzroci Prvog svjetskog rata: kontroverze i konsenzus*. Naklada Ljevak d.o.o. Zagreb.

PAVIČIĆ, Slavko. 1944. *Jugozapadno (talijansko) ratište u Prvom svjetskom ratu*. Zagrebačka priradna tiskara. Zagreb.

PAVLOVIĆ Miroslav; ŠALE, Majda (2004.). *100 godina turizma u Baški*. Glosa d.o.o. Rijeka. Zagreb - Baška.

PAVLOVIĆ, Miroslav. 2013. *90 let prohujalo s „Vihorom“: kronika nogometnog kluba „Vihor“*. Baška - Bar - Rijeka.

PEDERIN, Ivan. 2007. *Jadransko pitanje*. Maveda. Rijeka.

PETKOVIĆ, Dario. 2004. *Ratna mornarica Austro-Ugarske Monarhije: brodovi u K. U. K. Kriegsmarine s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće do kraja Prvog svjetskog rata*. C.A.S.H. Pula.

RADETIĆ, Ernest. 1969. *Istarski zapisi*. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb.

RAGUŽIN, Alojzije. 1991. *Punat*, knjiga 1. Krčki zbornik, sv. 23., Posebno izdanje, sv. 17. Krk.

- RAGUŽIN, Alojzije. 1991. *Punat*, knjiga 2. Krčki zbornik, sv. 24., Posebno izdanje, sv. 18. Krk.
- RAGUŽIN, Alojzije. 1998. *Glasovita župa Baška*, knjiga I. Krk.
- RAGUŽIN, Alojzije. 1998. *Glasovita župa Baška*, knjiga II. Krk.
- RAHTEN, Andrej. 2008. *Savezništva i diobe - Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848. - 1918.* Golden marketing - Tehnička knjiga. Zagreb.
- RAUCHENSTEINER, Manfred. 2019. *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije.* Matica hrvatska. Zagreb.
- RAVLIĆ, Jakša (ur.). 1969. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri.* Zbornik. Matica hrvatska. Zagreb.
- RENOUVIN, Pierre. 2008. *Europska kriza i Prvi svjetski rat.* Golden marketing - Tehnička knjiga. Zagreb.
- ROKSANDIĆ, Drago. 2007. *Svetozar Borojević (1856. - 1920.) - Lav ili Lisica sa Soče? Vijeće srpske nacionalne manjine grada Zagreba.* Zagreb.
- SIMČIČ, Miro. 2011. *Svetozar Borojević, Med slavo in ponižanjem.* Intelektualne storitve. Gorenjski tisk storitve d.o.o. Koper.
- STEVENSON, David. 2014. *1914. - 1918.: Povijest Prvoga svjetskog rata.* Fraktura. Zagreb.
- ŠEPIĆ, Dragovan. 1970. *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914. - 1918.* Školska knjiga. Zagreb.
- ŠEPIĆ, Dragovan. 2004. *Hrvatski pokret u Istri XIX. i na početku XX. stoljeća.* Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Izdavačko poduzeće Reprezent d.o.o. Račice (Buzet) -Zagreb.
- ŠETIĆ, Nevio. 2010. *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891. - 1914.* Profil International - Hrvatski pedagoško-književni zbor. Zagreb.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. 1920. *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu: zbirka akata i dokumenata.* Izvanredno izdanje Matice hrvatske. Zagreb.

ŠIŠIĆ, Ferdo. 1933. *Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta (1870. - 1915.)*. Hrvatska štamparija S. Vidović. Split.

ŠKILJAN, Filip. 2014. *Prvi svjetski rat u Dalmaciji (1914. - 1918.)*. Grafocentar d.d. Sesvete. Split - Dubrovnik.

VOŠNJAK, Bogumil. 1928. *U borbi za ujedinjenu narodnu državu: utisci i opažanja iz doba svetskog rata i stvaranja naše države*. Tiskovna zadruga. Ljubljana - Izdavačka knjižarnica Gece Kona. Beograd - Knjižara Z. i V. Vasića. Zagreb.

VOŠNJAK, Bogumil. 1994. *Dnevnik iz prve svetovne vojne (1915. - 1918.)*. Arhiv Republike Slovenije. Ljubljana.

VUČKOVIĆ, Mihajlo. 1957. *Zadrugarstvo*. Zadružna štampa. Zagreb.

ŽIC, Nikola. 1936. *Biskup Dobrila u Istarskom saboru*. Društvo „Istra“. Zagreb.

ŽGALJIĆ, Josip. 1999. *Krčki jarboli*. Glosa d.o.o. Rijeka - Krk.

6. 3. Magistarski radovi, doktorske disertacije

Magistarski radovi:

BOŽIĆ, Tvrtko. 2007. *Uloga gospodarskog lista „Pučki Prijatelj“ u razvoju krčkog zadrugarstva u prvom desetljeću XX. stoljeća*. Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

Disertacije:

BRALIĆ, Ante. 2005. *Zadar u doba Prvog svjetskog rata*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zadru. Zadar.

6. 4. Članci i studije

AVSEC, Vesna; TOLJANIĆ, Anton; ŽUŽIĆ, Mirjana. 2005. Škola za djevojčice u samostanu sestara benediktinki u gradu Krku, monografija *Povijest osnovne škole u gradu Krku*, Adamić d.o.o. Rijeka. Krk. 53-58.

BANOVAC, Boris. 1996. Etničnost i regionalizam u Istri: povijesni rakurs i suvremeni kontekst, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 14, br. 4. Zagreb. 267-288.

BARTULOVIĆ, Željko. 2013. Talijanska okupacija Sušaka 1918. - 1923., *Bertošin zbornik*, Zbornik u čast Miroslava Bertoše, knjiga 3, ur. Ivan Jurković. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli - Državni arhiv u Pazinu. Pula - Pazin. 159-178.

BECKER, Werner. 2004. Demokracija: svjetski model ili nacionalna tradicija? *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 40, br. 4. Zagreb. 90-100.

BISTROVIĆ, Željko. 2015. Rekvizicija zvona. Katalog izložbe *Zaboravljeni rat 1914. - 1918.* ur. Tea Rosić. Muzej Grada Crikvenice. Crikvenica. 57-61.

BOBAN, Branka. 2001. Odnos hrvatske političke elite prema Svibanjskoj deklaraciji Jugoslavenkog kluba od 30. svibnja 197. godine. *Dijalog povjesničara - istoričara*. Zaklada Friedrich Naumann. Zagreb. 309-325.

BOBAN, Branka. 1993. Stjepan Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 26, br. 1. Zagreb. 219-236.

BOBAN, Ljubo. 1992. Kada je i kako nastala Država Slovenaca Hrvata i Srba. *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992, br. 3. Zagreb. 45-60.

BOLONIĆ, Mihovil. 1955. Dr. Dinko Vitezić, pedeset - godišnjica smrti. *Krčki kalendar*, Krk, str. 39-43.

BOLONIĆ, Mihovil. 1974. Dr. Dinko Vitezić, prigodom 70. godišnjice smrti. *Istarska Danica*. Pazin. 170-176.

BONIFAČIĆ, Ruža. 2005. O odnosu urbanog i etničkog identiteta: primjer Talijana i Hrvata u gradu Krku, *Etnološka tribina*, Vol. 34/35, br. 27-28, 2004./2005. Zagreb. 61-75.

BOZANIĆ, Anton. 1999. Organizirani socijalni rad i list „Pučki Prijatelj“ (u povodu stote obljetnice izlaska prvog broja „Pučkog Prijatelja“ 1899. - 1999.). *Krčki kalendar*. Krk. 45-47.

BOZANIĆ, Anton. 2014. Vrbnik u vrtlogu Prvoga svjetskog rata 1914. - 2014. (I. dio). *Vrbnički vidici*, br. 43. Vrbnik. 16-17.

BOZANIĆ, Anton. 2014. Vrbnik u vrtlogu I. svjetskog rata i poraća - II. dio. *Vrbnički vidici*, br. 44. Vrbnik. 12-13.

BOZANIĆ, Anton. 2016. Vrbničkim zvonima odzvonio I. svjetski rat. *Vrbnički vidici*, br. 48. Vrbnik. 34-35.

BOZANIĆ, Anton. 2017. Krčka crkvena zvona za austrougarsku vojsku. *Krčki kalendar 2017*. Glosa d.o.o. Rijeka. Krk. 99-101.

BOŽIĆ, Tvrtko. 2005. Krčke kreditne zadruge i gospodarski list *Pučki prijatelj* u prvom desetljeću 20. stoljeća. *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 37, br. 1. Zagreb. 129-154.

BOŽIĆ, Tvrtko. 2008. Dr. Dinko Vitezić - krčki prosvjetitelj i preporoditelj. *Zbornik Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*. ur. Marijana Marinović. Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti. Agencija za odgoj i obrazovanje. Zagreb. 36-56.

BOŽIĆ, Tvrtko. 2014. Hrvatsko-talijanski odnosi na otoku Krku u međuratnom razdoblju. *Zbornik Hrvati i manjine u Hrvatskoj*. ur. Marijana Marinović. Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti. Agencija za odgoj i obrazovanje. Zagreb. 163-178.

BOŽIĆ, Tvrtko. 2009. Prethodno priopćenje o ulozi gospodarskog lista „*Pučki prijatelj*“ u razvoju krčkog zadrugarstva u prvom desetljeću XX. stoljeća. *Rijeka*. Godina XIV., sv. 1. Povijesno društvo Rijeka. Rijeka. 27-45.

BOŽIĆ, Tvrtko. 2019. Krčka pozadinska fronta u ratu: uloga i položaj žena i djece na otoku Krku u Prvome svjetskom ratu. *Zbornik Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrtko Božić. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski. 51-77.

BOŽIĆ, Tvrtko. 2019. Krčke žrtve u Prvom svjetskom ratu - Dosezi dosadašnjih istraživanja. *Zbornik Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrtko Božić. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski. 157-180.

BRAJKOVIĆ, Antun. 1992. Institucije državne vlasti u Istri (1848. - 1918.). *Arhivski vjesnik*, br. 34-35. Zagreb. 65-88.

BRALIĆ, Ante. 1999. Kako preživjeti u Zadru?: Prvi svjetski rat. *Radovi*. Sveučilište u Splitu. Filozofski fakultet Zadar. Razdio povijesnih znanosti, sv. 11, godina 24. 155-175.

BRALIĆ, Ante. 2000. Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata. *Radovi* Zavoda za povijesne znanosti HAZU- a u Zadru, sv. 42. Zadar. 413-430.

BRALIĆ, Ante. 2002. Zadarsko novinstvo prema Istri i Rijeci pred Prvi svjetski rat. *Radovi* Zavoda za povijesne znanosti HAZU- a u Zadru, sv. 44. Zadar. 187-206.

BRALIĆ, Ante. 2006. Zadarsko školstvo u Prvom svjetskom ratu. *Radovi* Zavoda za povijesne znanosti HAZU- a u Zadru, sv. 48. Zadar. 597-630.

BRALIĆ, Ante. 2006. Zadar u vrtlogu propasti Habsburške Monarhije (1917. - 1918.). *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 38, br. 1. Zagreb. 243-266.

BRANICA, Vanja. 2006. Razvoj društvene skrbi za djecu u prvoj polovini 20. stoljeća. *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 13, br. 1. Studijski centar socijalnog rada. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 47-62.

BRUSIĆ, Ivan. 1994. Turizam u Puntu. *Krčki zbornik*, sv. 29, posebno izdanje 23. Krk. 120-138.

CETNAROWICZ, Antoni. 2012. Hrvatski i slovenski nacionalni pokret u Istri u razdoblju jačanja talijanskog iredentizma u prvim godinama dualizma. *Historijski zbornik*, Vol. 63, br. 2. Zagreb. 437-454.

CUKROV, Ante. 2001. Osnovno školstvo Svetvičenštine do kraja 1. svjetskog rata (tragom dokumenata u Državnom arhivu u Pazinu). *Vjesnik Istarskog arhiva*, Vol. 6-7, br. (1996. - 1997.). Pazin. 173-211.

- ČIZMIĆ, Ivan. 1972. Dobrovoljački pokret jugoslavenskih iseljenika u SAD-u u Prvom svjetskom ratu. *Historijski zbornik*, Godina XXIII - XXIV (1970. - 1971.). Zagreb. 21-43.
- DABO, Mihovil. 2012. Hrvatsko-slovenski politički pokret i Prva istarska pokrajinska izložba (1910.). *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44, br. 2. Zagreb. 455-474.
- DABO, Mihovil. 2016. Sve za Boga, vjeru i puk. Biskup Juraj Dobrila u svom vremenu. *Riječki teološki časopis*, god. 24, br. 1. Rijeka.
- DABO, Mihovil. 2018. „Za kmetske prste“. Juraj Dobrila i širenje pisane riječi. *Problemi sjevernog Jadrana*, br. 16. Rijeka. 65-77.
- DELIĆ MILOVAN, Iva. 2014. Vijesti o španjolskoj gripi u puljskom dnevniku *Hrvatski list*. *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli*, br. 12. Pula. 173-182.
- DOBRIĆ, Bruno, ur. 2005. Mornarička knjižnica (K. u K. Marinebibliothek) i austrijska/ austrougarska mornarica u Puli. *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u povodu 200. obljetnice osnutka Mornaričke knjižnice (Pula, 4. listopada 2002.)*. Sveučilišna knjižnica u Puli. Pula.
- ĐURIĆ, Dajana. 2008. Državnopravni položaj Rijeke u D'Annunzijevom vremenu 1918.-1920. *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, Vol. 42, br. 86. Zagreb. 35-50.
- FRGAČIĆ TOMIĆ, Božo. 1994. Prilog proučavanja razvoja turizma na otoku Krku. *Krčki zbornik*, sv. 29, posebno izdanje 23. Krk. 32-59.
- FRGAČIĆ TOMIĆ, Božo. 1994. Grad Krk. *Krčki zbornik*, sv. 29, posebno izdanje 23. Krk. 59-76.
- FRGAČIĆ TOMIĆ, Božo. 1994. Baška. *Krčki zbornik*, sv. 29, posebno izdanje 23. Krk. 76-78.
- GALJANIĆ, Ivan. 1976. Sto godina „Narodne čitaonice“ u Puntu. *Krčki zbornik*, sv. 7. Krk. 393-403.
- GEIGER, Vladimir. 2014. Racionirana i zajamčena opskrba stanovništva Hrvatske u Prvom svjetskom ratu. *Numizmatičke vijesti*, br. 67. Zagreb. 87-118.

GIRON, Antun. 2003. Zdravstvena problematika u arhivskom fondu Zemaljskog sabora Istre. *Acta medico-historica Adriatica*. Vol. 1, br. 1. Rijeka. 13-25.

GRALJUK, Boris. 2013. Bojišnice i grobišta hrvatskih vojnika na karpatskom ratištu u prvom svjetskom ratu. *Riječi, časopis za književnost, kulturu i znanost*. 1-3/2013. Matica hrvatska Sisak. Sisak. 4-32.

GRGURINA, Ines; TIDIĆ, Luka. 2013. Učiteljska škola u Kastvu kroz dokumente Državnog arhiva u Rijeci i Arhiva Prve riječke hrvatske gimnazije. *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 3, br. 3. Pula. 167-205.

GROSS, Mirjana. 1970. Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 2, br. 2. Zagreb. 9-74.

GRUBIŠA, Nadan. 1989. Zdravstvene prilike od 1900. do 1940. god. Zdravstvo otoka Krka. *Krčki zbornik*, sv. 19, posebno izdanje 13. Krk. 15-20.

GRUBIŠA, Nadan. 1989. Dr. Otmar Brovet (1877. - 1952.). Zdravstvene prilike od 1900. do 1940. god.. Zdravstvo otoka Krka. *Krčki zbornik*, sv. 19, posebno izdanje 13. Krk. 253-254.

HEPNER, Harald. 1990. Studenti iz Istre na Sveučilištu Graz 1884. - 1914. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 23. Zagreb. 139-148.

HOLJEVAC, Željko. 2005. Stjepan Radić i Milan Marjanović o narodnom pokretu 1903. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 3. Zagreb. 713-719.

HRSTIĆ, Ivan. 2010. Dnevnik Ivana Čovića - prilog istraživanju dobrovoljačkog pokreta među Hrvatima u SAD-u u vrijeme Prvoga svjetskog rata. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 42, br. 1. Zagreb. 157-177.

HUTINEC, Goran. 2006. Odjeci epidemije "španjolske gripe" 1918. godine u hrvatskoj javnosti. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 38. Zagreb. 227-242.

JAKOVLJEVIĆ, Božo. 1983. „Hrvatska škola“ 1912. - 1914. i 1916. *Jadranski zbornik*, XI., 1979. - 1981. Pula - Rijeka.

JAKOVLJEVIĆ, Božo. 1996. Učiteljska škola u Kopru i školovanje hrvatskih učitelja. *Annales*, br. 8. Koper. 213-224.

JAVORINA CVIJOVIĆ, Ivana. 2017. Kobarid/Caporetto vs. Vittorio Veneto: konfliktne kulture sjećanja u zagrebačkom dnevniku Obzor. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 49. Zagreb. 203-226.

JELENOVIĆ, Ive. 1973. Mikrotoponimija dobrinjskog područja na otoku Krku. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 3. Zagreb. 151-322.

JOVANIĆ, Marta; TURK, Ivo. 2013. Promjene u dinamičkim obilježjima naseljenosti otoka Krka. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, god. 22 (2013.), br. 1. Zagreb. 167-193.

JURANIĆ, Franjo. 1989. Dr. Zdenka Čermakova (1884. - 1968.). Zdravstvo otoka Krka. *Krčki zbornik*, sv. 19, posebno izdanje 13. Krk. 255.

JURKIĆ, Mirko. 2011. Borba Istrana u Zagrebu za očuvanje hrvatskog identiteta u Istri 20- ih i 30- ih godina 20. stoljeća. *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 2, br. 1. Zagreb. 59-78.

KARDUM, Livia. 2002. Mirovna inicijativa Pape Benedikta XV. godine 1917. *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 38, br. 4. Zagreb. 161-176.

KATANIĆ, Filip. 2017. Istočno bojište 1915. u najnovijoj britanskoj i hrvatskoj historiografiji. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3. Zagreb. 511-551.

KAURIĆ HERMAN, Vijoleta. 2009. Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata? *Historijski zbornik*, God. XLII (2009.), br. 2. Zagreb. 427-463.

KAURIĆ HERMAN Vijoleta; Nikola TOMINAC. 2015. Hrvatske postrojbe u borbama na Soči (Jugozapadno bojište). *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol. 21, br. 1. Hrvatski državni arhiv. Zagreb. 17-49.

KLAIĆ, Željko. 1995. Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru (1918. - 1924.), *Vjesnik Istarskog arhiva*, 4/5 (1994./1995.). Pazin. 87-105.

KLAIĆ, Željko. 1998. Zadrugarstvo u Istri - Gospodarska sveza za Istru. *Istarska Danica*. Pazin. 104-110.

KLAIĆ, Željko. 2004. Matko Mandić i pitanje *Naše sloge* u vrijeme utemeljenja Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri. *Zbornik Kastavštine*, br. 12. Kastav. 67-82.

KLAIĆ, Željko. 2009. Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, u povodu pokretanja lista Omnibus i održavanja općinskih izbora u Puli 1905. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41, br. 2. Zagreb. 543-562.

KLAIĆ, Željko. 2014. Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902. *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 4, br. 4. Pula. 29-100.

KLAIĆ, Željko. 2015. Vjekoslav Spinčić i pitanje jezično- etničke granice između Hrvata i Slovenaca u austrijskoj pokrajini Istri. *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Vol. IX, br. 17- 18. Zagreb. 97-115.

KLEMENČIĆ, Mladen; KUŠAR, Vesna; RICHTER, Željka. 1993. Promjene narodnosnog sastava Istre, Prostorna analiza popisnih podataka 1880-1991. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 2, br. 4-5. (6-7.). Zagreb. 607-629.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 1992. Zbrinjavanje istarske djece krajem prvoga svjetskog rata u sjevernoj Hrvatskoj. *Pazinski memorijal*, sv. 16, knjiga 22. Pazin. 149-159.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 1993. Gospodarsko-socijalni rad Narodne vlade Narodnog vijeća Države SHS 1918. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 26, br. 1. Zagreb. 209-218.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2003. Pučki pisac Zvonimir Pužar i Križevci 1910.-1923. godine. *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, godina V., br. 1. Križevci. 16-27.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2006. Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvoga svjetskog rata u Križevcima i okolici. *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, godina VIII., br. 1. Križevci. 14-25.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2006. Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu. *Podravina*, Volumen 5, br. 10. Koprivnica. 130-157.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2006. Razmišljanje o vezama Hrvatskog primorja s koprivničkim krajem do 1941. godine ili nezaboravljeni krajiški puti. *Podravski zbornik*, sv. 32. Muzej grada Koprivnice. Koprivnica. 177-197.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2011. Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvoga svjetskog rata u Križevcima i okolici. *Podravina*, Volumen X, br. 19. Koprivnica. 97-118.

KOPRIVICA-OŠTRIĆ, Stanislava. 1993. Konstituiranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993, br. 1. Zagreb. 45-71.

KRALJIĆ dr. Ivan. 1994. Turizam i Omišalj. *Krčki zbornik*, sv. 29, posebno izdanje 23. Krk. 105-120.

KRALJIĆ, Marija. 1994. Počeci i razvoj turizma u Vrbniku. *Krčki zbornik*, sv. 29, posebno izdanje 23. Krk. 185-191.

KREŠIĆ, Mirela. 2017. Hrvatski vojnici u Prvom svjetskom ratu: proglašenje nestalih umrlima. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 2. Zagreb. 297-314.

KRIŠTO, Jure. 1992. Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva. *Časopis za suvremenu povijest*, br. 24. Zagreb. 25-45.

KRIŠTO, Jure. 2009. Od slavenstva do jugoslavenstva: suradnja hrvatskih i slovenskih krugova u Katoličkom pokretu. *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Vol. IV, br. 7-8 (1-2). Zagreb. 111-120.

KRIZMAN, Bogdan. 1954. Osnivanje „Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“ 1918. *Historijski zbornik*, god. VII, br. 1-4. Zagreb. 23-32.

KRIŽAN, Matejka. 2005. Slovenska straža od ustanovitve do začetka prve svetovne bojne. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, br. 1-2. Maribor. 79-99.

KRMAC, Dean. 2012. Istrani u Trstu prema prvom habsburškom modernom popisu stanovništva. *Historijski zbornik*, Vol. 63, br. 1. Zagreb. 135-147.

KRSTULJA, Miroslav. 2002. Ivo Krstulja - život posvećen gimnastici. *Naša Baška*, godina 3, br. 5. Baška. 16.

LAZZARICH, Lea. 2009. Izvori o riječkim povijesnim novinama 1813.-1918. *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova*, Vol. 2, br. 1 (2009), Osijek - Zadar. 65-79.

LOVRIC, Andrija; MARIJAN, Marijan; PANTIĆ, Julija. 2006. Španjolska gripa u Zagrebu. *Povijest u nastavi*, Vol. IV, br. 7 (1). Društvo za hrvatsku povjesnicu. Zagreb. 105-115.

MANIN, Marino; ŠETIĆ, Nevio. 2008. Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja Naše Sloge. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 39, br. 3. Zagreb. 705-730.

MARIJANIĆ, Marin. 2018. Uloga i život žena u Prvome svjetskom ratu na otoku Krku - primjer općine Baška. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, Vol. 12. (2017.). Rijeka. 35-60.

MARJANIĆ, Danijela. 2015. Svetozar Borojević od Bojne - zapovjednik austrougarskih postrojbi na Jugozapadnom (talijanskom) bojištu u Prvom svjetskom ratu 1915. - 1918. *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol. 21, br. 1. Hrvatski državni arhiv. Zagreb. 51-68.

MARULIĆ, Nikola. 1976. Stogodišnjica čitaonice u Baški (1874. - 1974. godine). *Krčki zbornik*, sv. 7. Krk. 385-391.

MATIJEVIĆ, Zlatko. 2001. Biskup Mahnić i talijanska okupacija otoka Krka (1918. - 1920.), U povodu 150. obljetnice Mahnićevega rođenja i 80. godišnjice njegove smrti. *Croatica Christiana periodica*. Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog Bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 25, br. 47. Zagreb. 149-171.

MATIJEVIĆ, Zlatko i dr. 2005. „Bilo je to godine devetsto i treće.....“. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 3. Zagreb. 585-595.

MATIJEVIĆ, Zlatko. 2008. Katoličanstvo i politika. Hrvatski katolički pokret i stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (1912. - 1918.). *Hrvati kroz stoljeća*, 2008., 1. Zagreb. 167-188.

- MATIJEVIĆ, Zlatko. 2008. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919). *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol. 14, br. 1. Zagreb. 35-66.
- MATIJEVIĆ, Zlatko. 2009. Providencijalna politika: Hrvatski katolički pokret i politika (1903. - 1929.). *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Vol. IV, br. 7-8 (1-2). Zagreb. 151-174.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. 1993. Svetozar Pribičević u danima postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 26, br. 1. Zagreb. 237-248.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2003. Ban Khuen-Héderváry - značenje i utjecaji. *Povijest u nastavi*, god. I., br. 1. Zagreb. 37-47.
- MEDVED, Marko. 2019. Vatikan i izazovi Prvog svjetskog rata i poraća s osvrtom na položaj grada Rijeke. *Zbornik Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.* ur. Tvrtko Božić. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski. 113-143.
- MIKŠIĆ, Diana. 2005. Ruski ratni zarobljenici u Prvom svjetskom ratu prema gradivu Hrvatskog državnog arhiva. *Arhivski vjesnik*, Vol. 48, br. 1. Zagreb. 101-114.
- NOVOSEL, Petrica. 1975. Neke osobitosti stanovništva otoka Krka od 1875. do 1971. godine. *Acta Geographica Croatica*, Vol. 13, br. 1. Zagreb. 221-263.
- NOVOSEL-ŽIĆ, Petrica. 1975. Kretanje stanovništva otoka Krka od 1857. do 1971. godine. *Krčki zbornik*, sv. 6. Krk. 107-147.
- NOVOSEL-ŽIĆ, Petrica. 1994. Demografski razvoj Punta u 20. stoljeću. *Acta Geographica Croatica*, Vol. 29, br. 1. Zagreb. 111-121.
- ORLOVIĆ, David. 2011. Talijanski kolonijalizam u Eritreji krajem 19. stoljeća - povijesni pregled. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. 14, br. 27. Zagreb. 113-130.

ORŠOLIĆ, Tado; NEKIĆ, Dino. 2017. Mobilizacija ljudi, konja, stoke i prijevoznih sredstava u dubrovačkom kotaru 1914. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU- a u Dubrovniku*, br. 55/1. Dubrovnik. 245-268.

OSTAJMER, Branko. 2017. Učiteljstvo Banske Hrvatske u vihoru Velikog rata. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3. Zagreb. 555-570.

POJIĆ, Milan. 2000. Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868. - 1914. *Arhivski vjesnik*, br. 43. Hrvatski državni arhiv. Zagreb. 147-169.

POLIĆ, Maja. 2010. Slovenski svećenik Franjo Ravnik kao hrvatski narodni preporoditelj. *Croatica Christiana periodica*. Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog Bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, god. XXXIV, Vol. 34, br. 65. Zagreb. 67-100.

POLIĆ, Maja. 2015. Pokretanje i djelovanje prvih preporodnih edicija kalendara *Istran* i lista *Naša sloga* u Pokrajini Istri i Kvarnerskim otocima. *Problemi sjevernog Jadrana*, br. 14. Rijeka. 31-54.

POLONIJO, Mirko. 1986. Školstvo od 1845. do 1945. godine, Otok Krk - Zapadni dio. *Krčki zbornik*, sv. 16, posebno izdanje 19. Krk. 255-260.

RADIĆ, Milan. 1994. Malinska kao turističko mjesto. *Krčki zbornik*, sv. 29, posebno izdanje 23. Krk. 156-180.

RAVLIĆ, Jakša. 1965. Matko Baštijan (1828. - 1885.). Hrvatski narodni preporod, 2. *Ilirska knjiga*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb. 427-428.

RIMAN, Barbara. 2013. Čitaonicu je osnovala „šaka braće Slovenacah“ u želji „da pokažu svijetu, da se znadu ponosit svojim dičnim imenom, svojim milim jezikom“: slovenska društva u Puli od 1886. do 2011. godine. *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 3, br. 3. Pula. 143-166.

SERŠIĆ IVICA, Josip. 1994. Turizam u Baški do I. svjetskog rata. *Krčki zbornik*, sv. 29, posebno izdanje 23. Krk. 78-85.

SIMONIĆ, Ante. 2002. Znameniti Vrbničani: političari i zastupnici. *Zbornik 900 godina Vrbnika: u povodu 900. obljetnice prvoga spomena Vrbnika (1100. - 2000.)*. ur. Anton Bozanić. Glosa d.o.o. Rijeka. Vrbnik. 73-82.

SIROTKOVIĆ, Hodimir. 1992. O nastanku, organizaciji, državopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918. *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992, br. 3. Zagreb. 61-74.

STRČIĆ, Petar. 1967. Mate Bastian, istarski preporoditelj, političar, pjesnik. *Istarski mozaik*, Vol. V, br. 6. Pula. 353-365.

STRČIĆ, Petar. 1968. Četiri krčka advokata u političkom životu Istre i Kvarnerskih otoka. *Odvjetnik*, XVIII, 9. Zagreb. 231-252.

STRČIĆ, Petar. 1970. Oko pokretanja „Naše Sloge“. *Pazinski memorijal*, 2. Pazin. 17-37.

STRČIĆ, Petar. 1992. Prilog povijesti Istarskog sabora (1861. - 1916.). *Arhivski vjesnik*, br. 34-35. Hrvatski državni arhiv. Zagreb. 53-64.

STRČIĆ, Petar. 1993. Funkcioniranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba na primjeru otoka Krka. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 26, br. 1. Zagreb. 255-262.

SULJAGIĆ, Boris. 2002. Povijest zadruga i zadrugarstva u Hrvatskoj do 1950. godine. *Acta historico-oeconomica*, 28./29. (2001./2002.). Zagreb. 123-126.

SZABO, Agneza. 2005. Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 3. Zagreb. 597-608.

SZABO, Agneza. 2015. Štamparov suvremenik Josip Šilović - utemeljitelj Zaklade za kolonizaciju siročadi iz gladnih hrvatskih krajeva i Zaklade siročadi naših iseljenika u vrijeme Prvoga svjetskog rata. *Acta medico-historica Adriatica*, br. 13 (Suppl.1). Rijeka. 49-62.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1959. Oktobarska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1917./1918. *Historijski zbornik*, XI. - XII. Zagreb. 7-47.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1960. Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora. *Historijski zbornik*, XIII., br. 1-4. Zagreb. 1-45.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1961. Politika „narodnog mira“ u Istri 1908. - 1913. *Anali Jadranskog instituta*, sv. 3. Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. 69-95.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1961. Istra uoči Konferencije mira (Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati). *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*. Historijski institut Jugoslavenske akademije, vol. 4. Zagreb. 349-382.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1963. Angelo Vivante i talijanski iredentizam na Jadranu. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*. Historijski institut Jugoslavenske akademije, vol. 5. Zagreb. 89-105.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1966. Jugoslavenski odbor i Rimski pakt. *Zbornik Jugoslavenski odbor u Londonu: u povodu 50-godišnjice osnivanja*, ur.: Bogdanov, Vaso; Čulinović, Ferdo; Kostrenčić, Marko. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb. 481-520.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1968. Privremeno narodno predstavništvo Kraljevstva SHS i jadransko pitanje (1919 - 1920). *Anali Jadranskog instituta*, sv. 4. Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. 145-203.

ŠEPIĆ, Dragovan. 1975. Talijanski iredentizam na Jadranu: konstante i transformacije. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 7, br. 1. Zagreb. 5-30.

ŠETIĆ, Nevio. 1993. O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri - skica za buduća istraživanja. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 6-7, god. 2, br. 4-5. Zagreb. 587-605.

ŠETIĆ, Nevio. 2011. O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom XX. stoljeća. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 43, br. 1. Zagreb. 249-263.

ŠETIĆ, Nevio. 2012. Životni kraj Matka Laginje i posmrtna počasti koje su mu iskazane 1930. godine. *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, god. 2, br. 2. Zagreb. 161-175.

- ŠOKČEVIĆ, Dinko. 2005. Odjek narodnog pokreta u Hrvatskoj u mađarskoj javnosti (1903. god.). *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 3. Zagreb. 665-678.
- ŠPALJ, Stjepan. 2015. Potres u Vinodolu 1916. godine. Katalog izložbe *Zaboravljeni rat 1914. - 1918.* ur. Tea Rosić. Muzej Grada Crikvenice. Crikvenica. 63-75.
- TIDIĆ, Luka. 2012. Problematika hrvatskog školstva u Istri na stranicama Naše sloge (1870. - 1880.). *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 2, br. 2. Pula. 147-71.
- TOMINAC, Nikola. 2012. 79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu. *Zbornik 1918. u hrvatskoj povijesti.* ur. Željko Holjevac. Matica hrvatska. Zagreb. 283-322.
- TOMINAC, Nikola. 2017. Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (I. dio): Proboj kraj grada Lucka u Volinju. *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2. Zagreb. 261-295.
- TOMINAC, Nikola. 2017. Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (II. dio): Proboj kraj sela Okne u Bukovini. *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3. Zagreb. 419-453.
- TROGRLIĆ, Stipan. 1993. Istra između klerikalizma i liberalizma (kraj 19. i početak 20. stoljeća). *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 2, br. 4-5 (6-7). Zagreb. 657-676.
- TROGRLIĆ, Stipan. 1996. Katolička crkva u Istri u nacionalno-političkim i idejnim previranjima 1900.-1914. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 28, br. 3. Zagreb. 283-302.
- TROGRLIĆ, Stipan. 2009. Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914. - 1918.). *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41, br. 3. Zagreb. 763-781.
- TROGRLIĆ, Stipan. 2016. Hrvatske škole na području Mjesne općine Motovun 1869. - 1918. *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 6, br. 6. Pula. 35-58.
- UDINA, Anton pok. Franje. 1972. 120-obljetnica krčke Limene glazbe. *Krčki zbornik*, sv. 5. Krk. 343-346.
- VONIĆ, Maja. 2014. Španjolska gripa u Osijeku 1918. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 14, br. 1. Slavonski Brod. 217-234.

VRLJIĆ, Ivan. 1997. Štedno-kreditne zadruge: razvitak, perspektive. *Računovodstvo i Financije*, br. 43. Zagreb. 87-90.

VUKIČEVIĆ, Marko. 2017. Patriotizam iskorišten za financiranje rata: ratni zajmovi Austro-Ugarske Monarhije s posebnim osvrtom na Bansku Hrvatsku. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3. Zagreb. 487-508.

ZIDARIĆ, Vjekoslav. 1969. Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu. *Zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Matica hrvatska. Zagreb. 457-475.

ZORIČIĆ, Ivan. 2008. Matko Laginja i hrvatski jezik u Istri. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 55, br. 3. Zagreb. 81-120.

ZVONAR, Ivica. 2012. Pogled na 1918. iz perspektive dijela istaknutih sudionika. *1918. u hrvatskoj povijesti*. Zbornik. ur.: Željko Holjevac. Matica hrvatska. Zagreb. 501-524.

ŽERJAVIĆ, Vladimir. 1993. Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910. - 1971. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, god. II., br. 6-7. Zagreb. 631-656.

ŽITKO, Salvator. 2016. Slovensko-hrvatski odnosi u Austrijskom primorju u kontekstu „novoga kursa“ hrvatske politike 1903. - 1907. *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 6, br. 6. Pula. 59-92.

ŽITNIK SERAFIN, Janja. 2014. Prerez zgodovine slovenskih kulturnih društev v jugoslovanskem prostoru. *Priseljavanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanost*. Zbornik radova. Janja Žitnik Serafin (ur.). Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU. Ljubljana. 137-179.

6. 5. Mrežni izvori

BELLOLAN, Jelena. 2016. *Kako je počeo i trajao rat na mom otoku: Prvi svjetski rat na otoku Krku*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Rijeka. <https://repository.ffri.uniri.hr> - Repozitorij Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci

BOGDANOVIĆ, Tomislav. 2017. *Društveno-gospodarske prilike Križevaca za vrijeme Prvoga svjetskog rata*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zadru. Zadar. <https://repozitorij.unizd.hr> - Digitalni repozitorij ocjenjenih radova Sveučilišta u Zadru

CHRUDINA, Ladislav. *Česká lékařka v Bašce*. Prag. <https://www.chorvatsko.cz/tema/baskacesi2.html> (pristupljeno 30. 5. 2017.)

DABO, Mihovil. 2013. *Politička djelatnost Jurja Dobrile*. Doktorski rad. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. <https://repository.hrstud.unizg.hr> - Repozitorij Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

JEDRLINIĆ, Ema. 2016. *Knjižnica obitelji Vitezić, Motiviranje lokalne zajednice za zaštitu i digitalizaciju*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Rijeka. <https://repository.ffri.uniri.hr> - Repozitorij Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci

PAJDUH, Marina. 2018. *Djelovanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru (1893. - 1918.)*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. <http://darhiv.ffzg.unizg.hr>

POGÁNY, Ágnes. War Finance (Austria-Hungary). Portal 1914-1918 online. International Encyclopedia of the First World War, 8. 10. 2014. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_finance_austria-hungary (pristupljeno 30. 4. 2019.)

RUK, Filip. 2018. *Oružane snage Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u arhivskoj građi*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. <http://darhiv.ffzg.unizg.hr>

STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, Anđelka. ČERMAKOVA, Zdenka. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.

<http://hbl.lzmk.hr> (pristupljeno 30. 5. 2017.)

TARAS, Hana. 2017. *Svakodnevica u Puli za vrijeme Prvog svjetskog rata prema Hrvatskom listu*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Pula.

<https://repository.unipu.hr> - Digitalni repozitorij Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

VELČIĆ, Franjo. *Mahnić i Prvi svjetski rat*. Sluga Božji biskup Antun Mahnić. Krk.

<http://biskupijakrk.hr> (pristupljeno 1. 10. 2019.)

VLADILO, Ivana. *Knjižnica obitelji Vitezić u Vrbniku na otoku Krku*. Rijeka.

<http://www.knjiznicari.hr> (pristupljeno 7. 12. 2019.)

Hrvatska kapucinska provincija sv. Leopolda Bogdana Mandića. Rijeka.

<https://kapucini.hr>>rijeka-samostan-gospelurdske (pristupljeno 27. 9. 2019.)

Moravská zemská knihovna. Brno.

<https://www.digitalniknihovna.cz> >mzk>periodical (pristupljeno 23. 8. 2019.)

Seizmološka služba u Zagrebu. Geofizički odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

<https://www.pmf.unizg.hr> > geof > seizmoloska_sluzba (pristupljeno 20. 1. 2018.)

Srbija - Plava knjiga. Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije. Beograd.

<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/1293--1914?lang=lat> (pristupljeno 24. 6. 2018.)

<https://www.dsz.hr> - Državni zavod za statistiku

<http://enciklopedija.lzmk.hr> - Enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža

<https://www.britannica.com> - Encyclopedia Britannica

<https://europeana.eu> - Europeana

<http://historiografija.hr> - Historiografija (Portal hrvatske historiografije)

<http://www.enciklopedija.hr> - Hrvatska enciklopedija

<http://hbl.lzmk.hr> - Hrvatski biografski leksikon

<http://www.arhiv.hr> - Hrvatski državni arhiv

<https://istrapedia.hr> - Istarska internetska enciklopedija

<http://ino.com.hr> - Istarske novine online

<http://www.arhinet.arhiv.hr> - Nacionalni arhivski informacijski sustav

<https://www.nsk.hr> - Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

<http://portal.lzmk.hr> - Portal Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža

7. SAŽETAK

U radu se na temelju arhivske građe, dostupne i relevantne literature te novinskih članaka rekonstruira život stanovnika otoka Krka u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Ciljevi istraživanja bili su usmjereni na pitanje u kojoj mjeri je rat svojim pojavnim oblicima i posljedicama utjecao na gospodarske i društvene tokove otoka koji je bio periferni dio austrijske pokrajine Istre.

Otok Krk dočekaao je početak XX. stoljeća s optimističnim pogledima na ukupna gospodarska i društvena kretanja. Turizam se pojavio kao nova gospodarska djelatnost i svake godine donosio je veći broj stranih gostiju, a analogno tome i financijskih sredstava, koja su se ulagala u izgradnju kulturnih i prosvjetnih ustanova. Narodni domovi, škole i čitaonice postali su središta društvenog života obalnih mjesta. U njima se odvijao bogati kulturno-zabavni život, izvodile su se kazališne priredbe kao i koncerti limene ili tamburaške glazbe te se čitao hrvatski tisak. Razvojni put krčkog gospodarstva i društvenog života naprasno je prekinuo Prvi svjetski rat potkraj srpnja 1914. godine.

Autor u radu odgovara na istraživačko pitanje kako je Prvi svjetski rat izazvao poremećaj općih demografskih tokova na otoku te u kojoj je mjeri poremetio svakodnevni život njegovih stanovnika. Polazeći od teze da globalni ratni sukob uvelike determinira gospodarske i društvene odnose i procese na razini mikrolokacije, autor pokazuje da je život stanovnika otoka Krka od samoga početka rata bio podređen ratnoj situaciji i ratnoj ekonomiji. Austro-Ugarska Monarhija nije bila gospodarska sila u europskim razmjerima i shodno tome njeno gospodarstvo nije moglo podnositi dugotrajan rat. Zato su se državne vlasti okrenule vlastitom stanovništvu i računale na njegovu ljubav prema Caru i domovini. Teret koji su morali nositi stanovnici Monarhije pa prema tome i otoka Krka, eksponencijalno se povećavao odmicanjem rata. Žene, djeca starije školske dobi i muškarci koji su ostali na otoku bili su opterećeni poljodjelskim poslovima, akcijama sakupljanja raznih potrepština za vojsku, organiziranjem humanitarnih akcija za pomoć ratnim udovicama i siročadi te rekvizicijama metala i širokog spektra sirovina potrebnih državi i vojsci.

Mobilizacija vojno sposobnih muškaraca i njihovo dugotrajno odsustvo s otoka, krčke žene stavlja u prvi plan na gospodarskom području. Njihova afirmacija nije bila potpuna jer ih nije bilo u upravnom životu krčkih općina. Svoj potencijal mogle su ostvariti kao učiteljice, primalje ili trgovkinje. Emancipacija nije bila izgledna, poglavito glede izjednačavanja primanja u istim poslovima koji su obavljali muškarci.

Krčani su kao vojnici sudjelovali na svim bojištima na kojima je ratovala austrougarska vojska. Mnogi su umrli i poginuli te bili ranjeni ili postali invalidi na Ruskom, Balkanskom ili Sočanskom bojištu. Kao ratne zarobljenike Krčane nalazimo u talijanskim, srpskim, ruskim pa sve do japanskih zarobljeničkih logora. Rezultati preliminarnih istraživanja govore da je ukupan broj krčkih ratnih stradalnika činio 3,54 % ukupnog otočnog stanovništva prema popisu iz 1910. godine. Budući da se radi o radno aktivnom stanovništvu to je negativno utjecalo na gospodarsku otočnu snagu u poslijeratnim vremenima. Komparacija predratnih demografskih kretanja s onima u neposrednom poslijeratnom razdoblju pokazala je da će gospodarski i društveni oporavak trajati još dugo nakon završetka rata. Navedenoj negativnoj slici zasigurno je doprinijela i talijanska okupacija otoka polovicom studenoga 1918. godine. Tek nakon odlaska okupacijske vlasti u travnju 1921. godine i ulaska u državnopravni okvir Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, otok Krk i njegovo stanovništvo krenut će putem opće gospodarske i društvene stabilizacije.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; Austro-Ugarska Monarhija; otok Krk; stanovništvo; gospodarstvo; austrougarska vojska; Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca

7. 1. Summary

Based on archival material, available and relevant literature and newspaper articles, this paper reconstructs the life of the inhabitants of the island of Krk during the First World War. The aims of the research were to question the extent to which the manifestations and consequences of the war affected the economic and social flows of the island, which was a peripheral part of the Austrian province of Istria.

The island of Krk welcomed the beginning of the 20th century with optimistic views on the overall economic and social trends. Tourism has emerged as a new economic activity, and every year has brought more foreign guests, and by analogy, financial resources, which have been invested in the construction of cultural and educational facilities. People's homes, schools and reading rooms have become centers of social life in coastal towns. They had a rich cultural and entertaining life, theatrical performances as well as concerts of brass or tamburitza orchestras and the Croatian papers were read. The developmental path of the Krk economy and social life was interrupted by the First World War at the end of July 1914.

The author answers the question of how the First World War caused disruption of the general demographic flows on the island and how did it impact the daily life of its inhabitants. Starting from the thesis that the global war conflict largely determines the economic and social relations and processes of any micro location, the author shows that the life of the inhabitants of the island of Krk has been subordinated to the war situation and the war economy since the very beginning of the war. The Austro-Hungarian Monarchy was not an economic power, consequently, its economy could not endure a protracted war. That is why the state authorities turned to their own population and counted on his affection for the Emperor and the homeland. The burden that the inhabitants of the Monarchy and therefore of the island of Krk had to carry was increasing exponentially as the war progressed. Women, older children and men who remained on the island were burdened with farming jobs, collecting various supplies for the military, organizing humanitarian campaigns to assist war widows and orphans, and requisitioning metal and a wide range of raw materials needed by the state and the military.

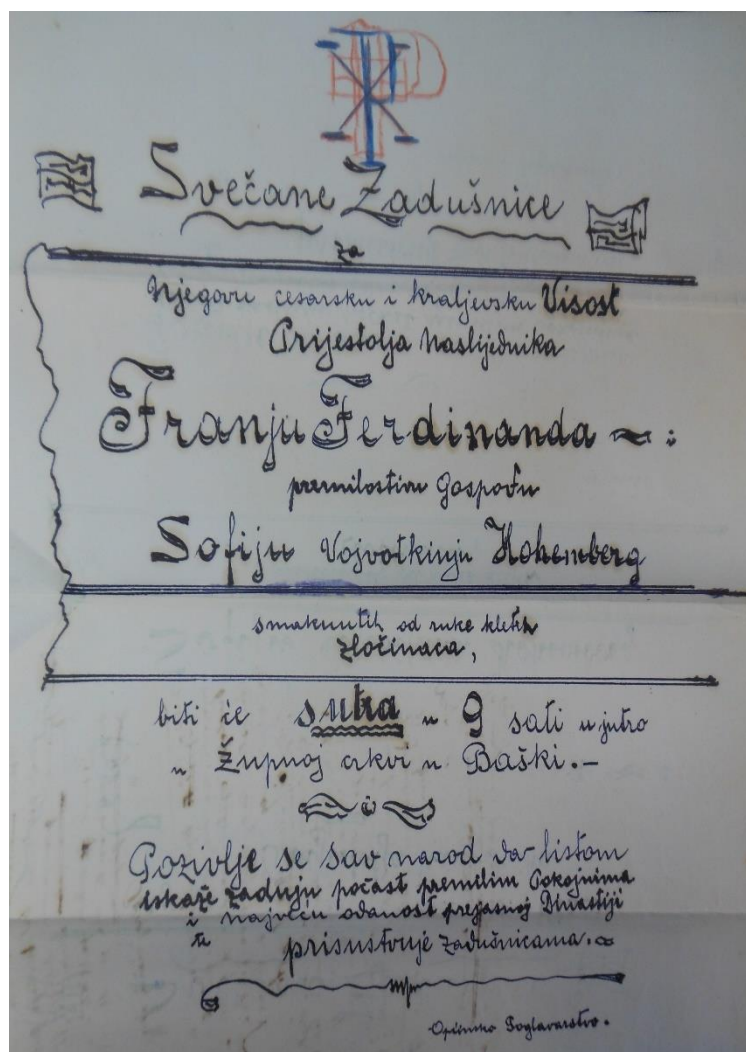
Mobilization of men and their long absence from the island, put the women from the island to the fore of the economic field. Their affirmation was not complete because, for example, they didn't make part of the administrative life of the Krk municipalities. They could affirm their potential as teachers, midwives or shopkeepers. Emancipation was not a prospect, especially regarding the equalization of earnings in the same jobs done by men.

As soldiers, people from Krk participated in all fronts fought by the Austro-Hungarian army. Many died and were injured or disabled on the Russian, Balkan or Soča battlefields. As prisoners of war, men from the island were found in Italian, Serbian, Russian and all the way to Japanese prison camps. Preliminary surveys show that the total number of Krk war casualties made up 3.54% of the total island population according to the 1910 census. Concerning the working population, this had a negative impact on the island's economic strength in the post-war times. Comparison of pre-war demographic trends with those in the immediate post-war period has shown that economic and social recovery will continue long after the end of the war. The negative view was certainly contributed by the Italian occupation of the island in mid-November 1918. Only after the departure of the occupying power in April 1921 and the incorporation into the state legal framework of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes will the island of Krk and its population embark on a path of general economic and social stabilization.

Keywords: World War I; Austro-Hungarian Monarchy; island of Krk; population; economy; the Austro-Hungarian army; Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

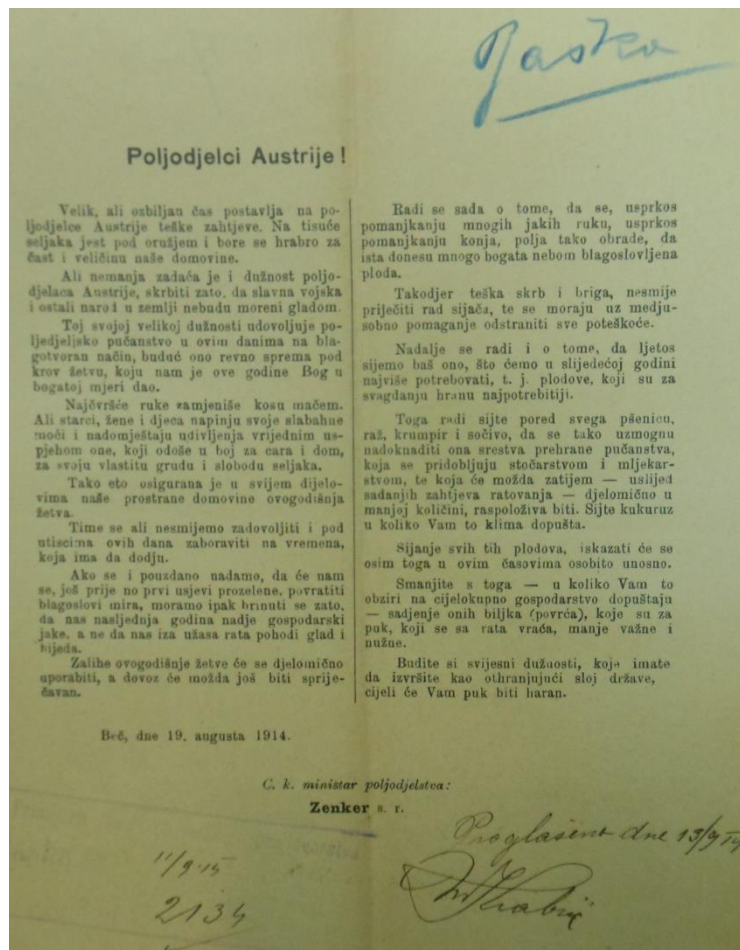
8. PRILOZI

Prilog 1. Objava Općinskog poglavarstva u Baški o sv. Misi zadušnici za prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i vojvotkinju Sofiju Hohenberg

Izvor: HR-DARi, JU 19, kutija 109, spis br. 1467, 3. 7. 1914.

Prilog 2. Proglas *Poljodjelci Austrije!* ministra poljodjelstva Franza von Zenkera, 19. 8. 1914.

Izvor: HR-DARi, JU 19, kutija 109, spis br. 2134, 11. 9. 1914.

Prilog 3. Oglas Općinskog poglavarstva u Baški o popisu zaliha živežnih namirnica u studenome 1914. godine

Dr. 2882.

Oglas!

Do nalogu naših oblasti imade se popisati točno koliko se kod koga nalazi žito, pšenice, raži, kukuruzi, kvasnjica i brašna raznih vrsta.

Svakom je dužan navesti istinitu i točnu prijavu činjenom koji će na 1. XII. o. g. doći u općine poslan u njegovu školu. -

Na prijavu su dužni svi: trgovci, magazineri, potrošači, područni i drugi potrošači bez razlike dali imaju te stvari za potrebu, za potrebe obitelji ili za (industrijske) preradivače.

Činjenom ovima isto bi dali lažne izvane postupati će se kazneno, a ne prijave robe biti će kontrolirane. -

Čuo se čini zato, da se znade ako imade narod dovoljno hrane i treba se zato najviše ne boji, da će mu se brana vrati. -

Općinsko Poglavarstvo
Baška, dne 28. XI. 1914. ~
Nacelnik:
K. K. K.

Proglaseno
29/11/14
M. M. M.

Izvor: HR-DARi, JU 19, kutija 110, spis br. 2882, 28. 11. 1914.

Prilog 4. Negdašnji rudnici boksita (*kave*) u Staroj Baški

Izvor: Fotografirao gospodin Darko Fanuko 22. rujna 2017. godine

Prilog 5. Patriotsko željezno prstenje s ugraviranim natpisom *Zlato dadoh za željezo* (1914.)

Izvor: Privatna zbirka gospođe Nade Grgurević iz Punta (fotografirala gospođa Marijana Kirasić Nekić, Fotoklub Krk)

Prilog 6. Obznana Općinskog poglavarstva u Baški o novačenju vojnih obveznika godišta 1865. - 1872., 1878. - 1890., 1892. - 1894. i 1897. u gradu Krku 25. svibnja 1915. godine

Obznana

Novačenje će biti u Krku dne
25. svibnja O. g. u Baški a jutro

Dužni su doći svi pučki nastoje, koji su još kod kuće,
bez obzira ako su bili vojnici ili ne, i to oni što
su rođeni u godinama =
1878-1890, 1892-1894, 1897, te
1865-1872. -

Dužni su doći svi, bili oni pripadnici
ove općine ili ne. -

Koji se ne prikaže biti će strogo kažnjen.
Još danas treba da oni iz god. 1865, 1865-1872 dođu
na općinu po svojoj karti. -

Općinsko Poglavarstvo
Baška, dne 25. svibnja 1915.
Načelnik =
P. Kaptanić m.

Upravna Općina
Baškopolje 1878-1890
Općinsko Poglavarstvo u Baški
dne 25. 5. 1915.

Izvor: HR-DARi, JU 19, kutija 111, spis br. 5130 ad., 22. 5. 1915.

Prilog 7. Krčani kao pripadnici 5. domobranske pješake pukovnije, 23. pohodne satnije, 3. voda (Voitsberg, 1916.)

Izvor: Privatna zbirka mons. Nikole Radića iz Kremenica

Prilog 8. Ivan Šorić iz Baške, učitelj Družbine škole na Velom Vrh u Puli, umro od kolere 27. listopada 1914. godine u Galiciji kao pripadnik 97. pješачke pukovnije zajedničke vojske, 9. satnije

Izvor: *Ilustrovani list*, god. II., br. 39, str. 914., 25. 9. 1915., Zagreb.

Prilog 9. Ivo Krstulja iz Batomlja (stoji) kao pripadnik 5. domobranske pješačke pukovnije, 4. satnije i izvadak iz njegovog Ratnog dnevnika

1
Moji doživljaji u vrijeme velikog
svjetskog rata,
(ili moj vojnički život)

27. 10. 1914. Otputujem iz Rijeke u
Pulu.

28. 10. Stignem u Pulu, prespavam
u velikoj kasarni.

29. 10. S obitelji ti 4 satniji 5. dom.
pukovnije u kuću Bobrić, tisu
povla kao iz kabla, stignem
mokat do kuće u kasarni, čim
stignem odmah sam određen
za kapovodnika sobe (im. kom)
ja imam svoju malu sobicu.

20. 12. sam promoviran za gefreitera,
poslije mjesec otvara škole
(charge schule).

Izvor: Privatna zbirka gospodina Petra Krstulje iz Baške

Prilog 10. Poklonac u blizini Sv.Vida-Miholjice kod Malinske, koji je izgradio Josip Lesica-Botrić 1915. godine

Izvor: Fotografirao Tvrтко Božić 22. srpnja 2019. godine

9. ŽIVOTOPIS

Tvrtko Božić rođen je 10. travnja 1972. godine u Slavonskom Brodu gdje je 1986. godine završio osnovnu školu. Srednje školsko obrazovanje završio je 1990. godine u Centru za usmjereno obrazovanje „Zlatko Šnajder“, odgojno-obrazovno usmjerenje. Od 1992. godine u Zagrebu je studirao geografiju na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu i povijest na Filozofskom fakultetu. Diplomirao je 1998. godine na Geografskom odsjeku PMF-a. Poslijediplomski studij povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu upisao je akademske godine 1999./2000. Magistrirao je 2007. godine s radom na temu *Uloga gospodarskog lista „Pučki Prijatelj“ u razvoju krčkog zadugarstva u prvom desetljeću XX. stoljeća* (mentor: dr. sc. Božena Vranješ-Šoljan, red. prof.). Time je stekao akademski stupanj magistra znanosti iz znanstvenog područja humanističkih znanosti, znanstvenog polja povijesti, grane Hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest.

Od rujna 1998. godine zaposlen je u Osnovnoj školi „Fran Krsto Frankopan“ na otoku Krku kao učitelj geografije i povijesti. U krčkoj osnovnoj školi od 1999. godine sudjeluje u školskom projektu Mala staroslavenska akademija „Dr. Antun Mahnić“ kao voditelj povijesne radionice, a od 2015. do 2017. godine bio je voditelj projekta. Od 2010. do prosinca 2012. godine bio je potpredsjednik Hrvatske udruge nastavnika povijesti (HUNP). Član je njezinog ogranka, Udruge nastavnika povijesti Primorsko-goranske županije (RIClio).

U školskim godinama 2006./2007. - 2011./2012. bio je voditelj Županijskog stručnog vijeća učiteljica/učitelja povijesti osnovnih škola Primorsko-goranske županije. Sudjelovao je u organizaciji i provedbi školskih i županijskih natjecanja iz povijesti za učenice/učenike osnovnih škola, a kao član Državnog povjerenstva za organizaciju i provedbu natjecanja iz povijesti (od šk. g. 2007./2008. do šk. g. 2011./2012.) vršio je poslove predsjednika komisije za vrednovanje i ocjenjivanje samostalnih istraživačkih radova učenika osnovnih i srednjih škola. Promoviran je u 2008. godine u zvanje učitelja mentora, a 2013. godine u zvanje učitelja savjetnika.

Objavljeni radovi:

BOŽIĆ, Tvrtko. 1998. Ivan Košutić, Rađanje, život i umiranje jedne države - 49 mjeseci NDH. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 30, br. 3. Zagreb. 621-622. (prikaz)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2005. Krčke kreditne zadruge i gospodarski list *Pučki prijatelj* u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 37, br. 1. Zagreb. 129-154. (izvorni znanstveni članak)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2006. Nacionalni blagdani u udžbenicima povijesti VIII. razreda osnovne škole - prilog oblikovanja nacionalnog identiteta. *Zbornik Povijesno naslijeđe i nacionalni identiteti*. ur. Marijana Marinović. Zavod za školstvo Republike Hrvatske. Zagreb. 81-101. (izvorni znanstveni članak)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2007. Teodoro Morgani, Židovi Rijeke i Opatije (1441. - 1945.). *Povijest u nastavi*. Vol. 5, br. 1 (9). Društvo za hrvatsku povjesnicu - Srednja Europa d.o.o. Zagreb. 84-87. (prikaz)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2007. Marino Manin, Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818. - 1840.) + Prilozi. *Povijest u nastavi*. Vol. 5, br. 1 (9). Društvo za hrvatsku povjesnicu - Srednja Europa d.o.o. Zagreb. 88-93. (prikaz)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2008. Dr. Dinko Vitezić - krčki prosvjetitelj i preporoditelj. *Zbornik Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću*. ur. Marijana Marinović. Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti. Agencija za odgoj i obrazovanje. Zagreb. 36-56.

BOŽIĆ, Tvrtko; PEŠORDA, Suzana. 2009. Strukturiranje samostalnih istraživačkih radova učenika iz povijesti. *Povijest u nastavi*. Vol. 7, br. 1 (13). Društvo za hrvatsku povjesnicu - Srednja Europa d.o.o. Zagreb. 5-14. (stručni članak)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2009. Prethodno priopćenje o ulozi gospodarskog lista „*Pučki prijatelj*“ u razvoju krčkog zadrugarstva u prvom desetljeću XX. stoljeća. *Rijeka*. Godina XIV., sv. 1. Povijesno društvo Rijeka. Rijeka. 27-45. (prethodno priopćenje)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2010. Rijeka i riječka okolica u europskom i hrvatskom transatlantskom iseljavanju od 1880. do 1914. godine. *Povijest u nastavi*. Vol. 8, br. 1 (15). Društvo za hrvatsku povjesnicu - Srednja Europa d.o.o. Zagreb. 149-157. (pregledni članak)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2012. Povijest osnovnog školstva u Baški. *Povijest u nastavi*. Vol. 10, br. 2 (20). Društvo za hrvatsku povjesnicu - Srednja Europa d.o.o. Zagreb. 217-232. (pregledni članak)

BOŽIĆ, Tvrtko. 2014. Hrvatsko-talijanski odnosi na otoku Krku u međuratnom razdoblju. *Zbornik Hrvati i manjine u Hrvatskoj*. ur. Marijana Marinović. Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti. Agencija za odgoj i obrazovanje. Zagreb. 163-178.

BOŽIĆ, Tvrtko. 2019. Krčka pozadinska fronta u ratu: uloga i položaj žena i djece na otoku Krku u Prvome svjetskom ratu. *Zbornik Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrtko Božić. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski. 51-77.

BOŽIĆ, Tvrtko. 2019. Krčke žrtve u Prvom svjetskom ratu - Dosezi dosadašnjih istraživanja. *Zbornik Otok Krk u Velikom ratu 1914. - 1918.*, ur. Tvrtko Božić. Općina Punat - Naklada Kvarner d.o.o. Punat - Novi Vinodolski. 157-180.